ALESSANDRO MANZONI

ZARUČNICI

ZORA

DRŽAVNO IZDAVAČKO PODUZEĆE HRVATSKE
ZAGREB 1951.

SVJETSKI KLASICI

UREDNIK
NOVAK SIMIĆ

ALESSANDRO MANZONI

I PROMESSI SPOSI

A CURA DI
SANTINO CARAMELLA
G: LATERZA, BARI, 1933.

PREVEO
IVAN ĐAJA

PRIREDIO ZA ŠTAMPU
IVO FRANGEŠ

OPREMILA
LIDIJA KAŠPAR

I
PROMESSI
SPOSI

UVOD

Povijest[1] se zaista može nazvati dičnim ratom protivu vremena, jer mu ona otima iz ruku godine njegove robinjice, koje su štoviše već mrtve, oživi ju je ih, razgleda i svrstava ponovo u bojne čete. Ali dični Junaci, koji na tom Poprištu žanju Palme i Lovore, grabe samo tek jedini najveličajniji i najsjajniji plijen balzamirajući crnilom svojim Pothvate Knezova, Moćnika i odličnih Ličnosti i vezući spomoću najfinije igle uma zlatnim svilenim žicama vjekoviti vez slavnih djela. Mojoj pak slabašnosti nije dopušteno uzdizati se do takvih događaja i pogibeljnih visova niti se motati Labirintima Političkih spletaka niti tamo, gdje grme bojne Trube, nego kako sam obaznao znamenitih zgoda, ako ih i jest doživjela zanatlijska i neznatna čeljad, nastojat ću da predam njihov spomen Potomstvu sve iskreno i istinski pripovijedajući ili barem izvješćujući. Tu će se vidjeti na tijesnoj Pozornici žalosne i grozne Tragedije i Prizori velike sloće, a među njima snažne vrline i anđeoska dobrota, što je protivno đavolskim djelima. I zaista kada razmišljamo, da je ovo naše podnebesje pod vlašću Katoličkoga Kralja, našega Gospodara, koji je ono Sunce, što nikada ne zalazi, i da nad tim podnebesjem sja reflektivnim Svijetlom kao Mjesec, što se nigda ne smanjuje, Junak plemenita Roda, koji je pro tempore namjesto kralja, i da Moćući Senatori poput Zvijezda stajaćica, a drugi Ugledni Magistrati poput Planeta razlivaju posvuda svjetlost stvarajući tako preodlično Nebo, ne možemo naći drugog uzroka tome, što vidimo, da se ono prometnulo u pakao

[1] Manzoni namjerno stvara dojam, da je temu uzeo iz nekoga anonimnog rukopisa iz XVII. stoljeća. To mu omogućuje, da se u romanu upleće, sad otvorenije, sad prikrivenije u tok pripovijedanja postižući izvanredan umjetnički efekat. Uostalom, to je potpuno u skladu s jednim njegovim pismom iz godine 1821., u kome veli, da je zamislio jedan historijski roman »kao sliku jednog društva pomoću događaja i karaktera, koji toliko naliče na stvarnost, te bi se moglo pomisliti, da je otkrivena pripovijest.«

mračnih djela, zloće i bjesnila, što ih drski ljudi sve više umnožavaju, van da je to umijeće i posao đavolski, budući da čovječja pakost sama za se ne bi bila dovoljna, da se odupre tolikim Herojima, koji se Argusovim očima i Brijarejevim mišicama trse za opću korist. Zato pišući ovu Pripovijest, što se zbila u vrijeme moje zelene dobi, premda je većina osoba, koje u njoj igraju uloge, nestalo s Pozornice Svijeta – platile su danak Patkama – ipak ćemo im zbog dužnoga poštovanja zatajiti podrijetlo, a to ćemo učinili i s mjestima naznačujući samo generalitet područja. Nitko neće reći, da je to nedostatak ove pripovijesti osim takav kritik, koji bi bio sasvim neuk u Filozofiji, jer će ljudi, koji su njoj vješti, vidjeti, da bitno ništa nije izostalo u ovom Pričanju. Kako je naime stvar očita i nitko ne poriče, da su imena puki akcidenti. . .!!

– Ali kad ja iza junačke muke prepišem tu pripovijest iz ovoga izblijedjelog i izgrebenog autografa te je, kao što se kaže, objelodanim, hoće li se tada naći tko da podnese muku i pročita je?

To dvoumljenje, što se rodilo, dok sam nastojao da odgonetnem neku kvaku, koja je dolazila iza *akcidenata,* prinuka me da ostavim prepisivanje i ozbiljnije razmislim, što mi je raditi. – Istina, govorio sam u sebi, čitav taj grad dosjetaka i slika ne bije tako čitavim djelom. Dobri sečentist htio na početku iskazati svoju snagu, ali mu je stil poslije, u pripovijedanju, kadšto u dužem odlomku naravniji i jasniji. Da, ali kako je taj stil prost i neotesan, kako vrvi pogreškama! Lombardijskih regionalizama u izobilju, jezične fraze upotrebljene gdje ih ne treba, gramatika svojeglava, periodi rastrgani. A onda, ovamo onamo posijana pokoja španjolska elegancija i, što je još gore, kad se god na groznijim ili dirljivijim mjestima pripovijesti pruži prilika, da se pobudi udivljenje, ili potaknu misli, ukratko, na svim onim mjestima, gdje doista treba nešto retorike, ali diskretne, fine, ukusne retorike, ovaj trpa tu svoju, kakva mu je u uvodu. I tada se, spajajući, s divnom vještinom najprotivnija svojstva, običaje pokazati neuglađen i nakićen na jednoj istoj strani, u jednoj istoj rečenici, jednoj te istoj riječi. Tu su razvučene deklamacije složene od prostih solicizama i posvuda ona naduta nezgrapnost, koja najbolje obilježava spise onoga vijeka u tom kraju. To se doista ne može ponuditi današnjim čitateljima, odveć su im zazorne, odveć ih vrijeđaju takve nastranosti. Na svu sreću došla mi je dobra misao pri početku ovoga zlosretnog djela, i ja ga odlažem.

Zatvorivši tu knjižurinu, da je spremim, bi mi žao, što će tako lijepa pripovijest morati da ostane zauvijek nepoznata. Možda će čitatelj o toj

pripovijesti i drugačije suditi, ali se meni, kako kažem, činila lijepom, veoma lijepom. – Zašto se ne bi moglo, pomislih, uzeti niz činjenica iz ovoga rukopisa i odjenuti ih drugim slogom? – Kako tomu nije bilo pametna prigovora, odlučih smjesta. I tako je eto postala ova knjiga, koja je baš toliko iskrena, koliko i važna.

Ipak su nam se neke od tih činjenica, gdjekoji običaji, što ih je opisao autor, činili tako novi, neobični, da ne rečemo gore, te smo htjeli prije nego li mu povjerujemo ispitati i druge svjedoke, pa smo stali prekapati po starim spisima onoga vremena, eda jasno uvidimo, da je onda u svijetu upravo tako bilo. To nam je istraživanje raspršilo sve sumnje, na svakom smo se koraku namjerili na slične i još zamašnije stvari. To nam se pak čini još odlučnijim, našli smo napokon nekih ličnosti, o kojima smo sumnjali, da li su zaista i živjele, budući da o njima nismo nikad ništa doznali, ni od kud osim iz našega rukopisa. A do potrebe navest ćemo pokoje od tih svjedočanstava, da čitatelj uzmogne vjerovati stvari, koje bi bio sklon poricati zbog njihove neobičnosti.

Ali, odbacivši nesnosni slog našega autora, kakvim smo ga zamijenili? To je ono.

Tko se nezamoljen laća posla, da prerađuje tuđe djelo, treba da odgovara za svoj posao i na to se nekako obvezuje. Taj je zakon istinit i pravičan, i mi mu se nipošto ne mislimo otimati. Dapače, da mu se drage volje pokorimo, bijasmo nakanili potanko iznijeti razloge za svoj način pisanja, i zato smo se za čitavo vrijeme rada nastojali domisliti svim mogućim i slučajnim kritikama namjeravajući ih već unaprijed pobiti. Ne bi u tome ni bilo poteškoća, jer nam – treba to reći istini na čast – nije došla na um ni jedna kritika, a da se ne bi skupa s njome našao slavodobitan odgovor, jedan od onakvih, o kojima ne velim da rješavaju pitanja, ali ga preokreću. Češće smo također naveli dvije kritike, da bi se uzajamno pobijale i jedna drugu oborila; ili nam je pošlo za rukom, kad smo ih dokraja proučili i pozorno sravnili otkriti i dokazati, da su obadvije, premda suprotne naoko, u stvari istoga roda, da obadvije potječu od toga, što se ne pazi na činjenice i načela, na kojima treba da se osniva sud, pa posadivši ih, na njihovo iznenađenje, skupa, poslasmo ih obje s milim bogom. Neće nikada biti autora, koji bi tako očito dokazao, da je dobro radio. Ali što? Kad smo se spremili, da saberemo sve te prigovore i odgovore, da ih svrstamo u neki red, jao, narastoše u knjigu! Vidjevši, što je, napustismo tu misao s dva razloga, koje će čitatelj jamačno odobriti. Prvi je, što bi se moglo činiti smiješnim, da sastavljaš jednu knjigu, eda opravdaš drugu, štaviše, njezin slog; drugi pak, što je u jedan mah dovoljna i jedna knjiga, ako i ona nije suvišna.

GLAVA PRVA

Don Abbondio i bravi

Onaj rukav, jezera Como, koji se okreće k jugu, između dva neprekinuta planinska lanca, pun zatona i zaljeva, već prema tome kako se planinske kose ističu ili uzmiču, odjednom se sužava i dobija oblik i tok rijeke, između jednoga grebena s desne strane i prostrane obale s lijeve; most, koji tu povezuje obje obale, kao da čini još osjetnijim taj preobražaj, i obilježava točku gdje jezero prestaje, a rijeka Adda počinje, dok ponovo ne postane jezerom ondje gdje se obale opet razmiču, te se voda razlijeva i usporava tvoreći nove zaljeve i nove zatone. Pribrežje nastalo nanosom triju velikih potoka, spušta se oslanjajući se na dva usporedna brda, jedno nazvano Sv. Martin, a drugo, lombardskim nazivom *Resegone,* s mnogim nanizanim zupčastim vrhovima, koji mu zaista daju izgled pile; makar ga netko i po prvi put spazio s uzdužne strane, na primjer s milanskih bedema koji su okrenuti sjeveru, odmah će ga raspoznati po tom obilježju, na onom dugačkom i prostranom prijevoju, od ostalih brda nepoznatijih po imenu a običnijih po obliku. Pribrežje se dobrim dijelom penje postupnim ali neprestanim usponom; zatim se cijepa u brežuljke i uvale, u kose i u poljane, prema kosturu dvaju brda i prema deranju voda. Krajnji rub, ispresijecan ušćem potoka, gotovo je sami pijesak i šljunak; nad njim su njive i vinogradi, posijani selima, ljetnikovcima, kolibama; ponegdje ima i šume, koja se proteže uz planinu. Među tim selima glavno je mjesto Lecco po kojem se taj kraj i zove, a nalazi se nedaleko od mosta, na jezerskoj obali, pa mu je jedan dio i u samom jezeru, kad ono nadođe; danas je to mjesto na putu da postane grad. U doba kad su se zbivali događaji o kojima kanimo pripovijedati, to već ugledno mjesto, imađaše i svoj zamak, pa je bilo odlikovano i jednim komandantom, i uživalo stajaću posadu španjolskih vojnika, koji su tamošnje djevojke i žene poučavali u stidljivosti, a kadikad namjestili leđa po nekom mužu, odnosno ocu; pri izmaku ljeta razmiljeli bi se po vinogradima, da razrijede grožđe i seljacima olakšaju berbu. Od jednoga do drugog sela, od visova do obale, od brežuljka do brežuljka, vijugahu se, a i danas se vijugaju, putovi i staze, čas strmenite, čas ravne; gdjegdje utonu, zariveni između dva zida, odakle pogled ništa drugo ne razabire nego dio neba i poneki vrh brda; čas se opet izdignu do otvorenih uzvišica, sa kojih se dobiju manje više prostrane

vidike, ali uvijek raskošne, uvijek po nečemu nove, prema tome koliko se s koje točke obuhvata pogledom od prostranoga okolnog prizora, i kako se ovaj ili onaj dio rasprostire ili suzi, istakne ili iščezne. Tu se vidi jedan, tu drugi dio jezera, tu opet nedogledan prostor toga golemog i raznolikog ogledala; s ove strane vidiš jezero kome se kraj svršava, upravo gubi, u tom sklopu i spletu planina, pa se malo pomalo opet širi između drugih brda koja se redom otkidaju pogledu, a u vodi se ogledaju izvrnuta zajedno sa seocima kraj obala; s one strane vidiš najprije rijeku, pa onda jezero, pa opet rijeku, koja se sa svojim sjajnim vijugama naposljetku ipak gubi između brda što je prate, bivajući postupno s daljinom sve niža., dok i njih ne nestane sa vidika. Samo mjesto s koga gledate tako raznolike prizore, nudi vam nove ljepote sa svih strana: brdo, po čijim obroncima šetate, razvodi vam iznad glave, svuda unaokolo, svoje vrhove i hridi, i to jasne, istaknute, gotovo svakim korakom drukčije: i okružuje prevojima, sad se raščlanjuje i što vam se malo prije činilo jednostavnim prijevojem, što vam je maločas ukazivalo na kosi sad je na vrhu; a čar i pitomina tih padina prijatno razblažuju divljinu i još više ukrašavaju veličanstvenost ostalih prizora.

Podveče 7. studenog 1628. godine, jednom od onih staza vraćaše se sa šetnje, nogu pred nogu, svojoj kući don Abbondio, župnik u jednom od spomenutih sela: ni ime sela, ni župnikovo prezime, ne nalaze se u starom rukopisu, ni na tom mjestu ni dalje. Mimo je čitao svoj oficij, pa bi s vremena na vrijeme, između jednog i drugog psalma, sklopio brevijar, zadržav u njemu kao biljegu prst desne ruke, pa metnuv na leđa desnu ruku i lijevu, nastavljaše svoj put gledajući preda se i odgurujući nogom kamičke na koje je u hodu nailazio; zatim bi dizao glavu, i razgledajući tromo oko sebe, upro bi oči u brdo, s koga je već nestalo bilo sunčane svjetlosti, ali mu zraci, prokradajući se kroz ugibe suprotnoga brda, šarahu ovdje ondje istaknute stijene razlivenim i nejednakim purpurnim sjajem. Zatim otvori opet molitvenik; i dok je očitao još jedan dio, stiže na okuku staze, gdje je imao običaj da digne oči s molitvenika i da pogleda preda se; tako učini i danas. Poslije okuke put je išao pravo, otprilike, šezdeset koraka, pa se zatim račvao na dvije putanje, poput slova ipsilon: desna se pela uz brdo i vodila župnikovoj kući; lijeva je silazila u dolinu sve do potoka, i s te strane zid kraj puta dopirao je tek do kuka putniku. Unutrašnji zidovi onih dviju putanja, umjesto da se sastave u rogalj, svršavahu se malom kapelicom, na kojoj bijahu neke duguljaste, vijugave šiljaste figure, koje su u namjeri slikarevoj, i u očima stanovnika, značile vatru; uz te plamenove naslikane su bile drage neke figure, koje nije moguće opisati, a imale su predstavljati duše u čistilištu. Duše i vatra bile su boje opeke, s pepeljavom pozadinom, žbuka je tu i tamo bila otpala. Svećenik, okrenuvši zavojicom, i pogledavši, po svom običaju, onu kapelicu, spazi nešto čemu se nije nadao, no čemu se nije ni obradovao. Dvojica ljudi stajahu jedan prema drugomu u spoju dviju putanja: jedan od te dvojice

bijaše uzjahao na nisku kamenu ogradu, jedna mu je noga visjela spolja, a drugom se odupirao o tle; njegov drug stajao je naslonjen na zid skrštenih ruku. Njihova nošnja, držanje i sve što se moglo raspoznati na njima s onoga mjesta gdje svećenik bijaše stigao, nije ostavljalo nikakve sumnje o tome kojem redu ljudi pripadaju ona dvojica. Imađahu na glavi kapu od zelene mreže, koja im padaše na lijevo rame i svršavala je velikom kićankom, a na čelu im ispod nje obojici izbija gust pramen kose; obojica zašiljenih brkova; o sjajnom kožnom pojasu vise im po dva pištolja; o vratu, kao neku kolajnu, imaju obješen rog za barut, te im visi niz grudi; držak nožine viri im iz džepova širokih i nabubrenih hlača; još imaju i veliki mač s balčakom od tuča, s rupicama i udešenim svijetlim zavijucima: na prvi pogled vidjelo se da ona dvojica spadaju u ljude, što ih zvahu *Bravi.*[2]

Ta vrsta ljudi koje je sada sasvim nestalo, onda je u Lombardiji bila u najvećem cvatu, i to iz davnine. Za one koji ne znaju ništa o njima, evo nekoliko vjerodostojnih navoda po kojima će dobiti dovoljno jasan pojam o njihovoj glavnoj osobini, o naporima da se ta vrsta ljudi istrijebi i o njihovoj otpornoj i bujnoj žilavosti.

Već 8. travnja 1583. g. Presvijetli i Preuzvišeni gospodin don Carlo aragonski, Knez Castelvetrana, Vojvoda od Terranuove, Markiz od Avole, Grof od Burgeta, veliki Admiral i veliki Kontestabile od Sicilije, Namjesnik u Milanu i Njegova Katoličkog Veličanstva Generalni; Kapetan u Italiji,« potpuno obaviješten o nesnosnoj bijedi u kojoj je živio i živi ovaj grad Milan, uslijed *brava* i skitnica, objavljuje ovu zapovijest protiv njih. Izjavljuje i određuje da su obuhvaćeni ovom zapoviješću i imaju se smatrati kao *bravi* i skitnice svi oni koji su stranci ili mještani, a nemaju nikakva zanimanja; ili ako ga imaju, ne vrše ga, nego bez plaće ili za plaću, oslone se na nekoga viteza ili plemića, činovnika ili trgovca, da mu budu zatočnici i na usluzi, ili upravo, kao što se može misliti, da zapinju zamke drugim ljudima«. . . Svima ovima naređuje se da u roku od šest dana odu iz zemlje; za uporne dosuđuje se robija, i svima organima pravde daje se najšira i neograničena vlast za izvršenje ove naredbe. Ali iduće godine, dvanaestog aprila, opazivši spomenuti gospodar da je ovaj grad još neprestano pun spomenutih *brava*, koji i dalje žive kao što su prije živjeli, ne izmijenivši ni ukoliko svoje navike, niti im se broj smanjuje, izdaje novu naredbu, još jaču i značajniju kojom, između ostaloga, propisuje:

»Svako lice, bilo iz ovoga grada, bilo stranac za koje dva svjedoka utvrde da se smatra ili općenito drži za *brava* i da se tim imenom zovu, iako se ne dokaže da je izvršio kakav zločin zbog samog tog smatranja da je *bravo* bez drugih dokaza, moći će spomenuti suci i svaki od njih podvrći ga konopcu i mukama, radi istražnog postupka; pa iako ne prizna nikakav zločin ipak će biti osuđeni na galiju za tri godine, samo za mišljenje o

[2] Najamnik u službi nekog, plemića, a zadaća mu je da brani njegovu osobu i njegov imetak.

njemu da je *bravo,* i što se tako zove, kao što je gore rečeno. Sve je to, a i više što se ovdje izostavlja, stoga, što Njegova Preuvišenost odlučno zahtijeva da ga svi slušaju«.

Kad čovjek čuje riječi tako velika gospodina, ovako snažne i pouzdane, pa još popraćene ovakovim odredbama, pomislio bi da je od same njihove tutnjave nestala za svagda svih *brava.* Ali svjedodžba drugoga gospodina onako isto važna i onako isto nakićena imenima, navodi nas na vjerovanje sasvim suprotno. A to je Presvijetli i Preuzvišeni Gospodar Juan Fernandez od Velasca, Kontestabile od Kastilije, Glavni Komornik Njegova Veličanstva, Vojvoda Grada Friasa, Knez od Hara i Castelnuova, Gospodar kuće Velasca i Doma sedmorice Infanata od Lare, Namjesnik u državi Milanskoj itd. Godine 1593., 5. lipnja, taj gospodin također potpuno obaviješten od kolike su štete i nesreće *bravi* i skitnice i o vrlo lošem djelovanju te vrsti ljudi na opće dobro izigravanjem pravde«, naređuje im ponovo da u roku od šest dana imaju da se očiste iz zemlje, pa otprilike ponavlja iste odredbe i prijetnje svoga prethodnika. A 23. svibnja 1598. godine – doznavši s velikom tugom u duši da u ovom gradu i državi svakoga dana sve više raste broj *brava* i skitnica, te se danju i noću o njima samo čuje kako namjerno zadaju ljudima rane, ubijaju i pljačkaju i vrše sve druge vrste zločina, a sve to tim lakše, što se ti *bravi* pouzdaju u pomoć svojih gospodara i zaštitnika«, – propisuje ponovo protiv njih ista sredstva u pojačanoj mjeri kao što biva protiv upornih bolesti.« I tako – završuje se u naredbi – neka se svako potpuno čuva da ni u čemu ne prekrši ovu obznanu, jer će mjesto milosti Njegove Preuzvišenosti, iskusiti Njenu strogost i Njen gnjev a odlučeno je i utvrđeno je da ovo bude posljednja i odsudna opomena.«

Ali nije tako mislio Presvijetli i Preuzvišeni Gospodar Don Pietro Enrigez od Aceveda, Knez od Fuentesa, Kapetan i Namjesnik u Državi Milanskoj; nije tako mislio, i imao je jakih razloga za to. »Potpuno obaviješten o bijedi u kojoj živi ovaj grad i država poradi velikog broja *brava* što se u njoj množe, i odlučan da potpuno istrijebi to vrlo otrovno sjeme«, objavljuje 5. prosinca 1600. godine ponovo najstrožije opomene, »s čvrstom odlukom da najtočnije, i bez ikakve nade na popuštanje, budu potpuno izvršene«.

Mora se ipak misliti da on u te svoje naredbe nije unosio svu onu dobru volju koju je umio da upotrebi iza spletke i za poticanje protivnika protiv svoga velikog neprijatelja Henrika IV; jer, u tom pogledu, povijest nam dokazuje kako je uspio da digne na oružje vojvodu od Savoje protiv onoga kralja, te onaj izgubi nekoliko gradova; kako je uspio da navede na zavjeru vojvodu Birona, te ovaj izgubi glavu; a ono vrlo otrovno sjeme *brava* sigurno je da se neprestano i dalje razmnožavalo još i 22. rujna 1612. godine. Toga dana Prosvijetli i preuzvišeni Gospodar Don Juan od Mendoze, Markiz od Hynojose, Knez itd., Namjesnik itd., naumi

najozbiljnije da ga istrijebi. Toga radi posla on Pandolfu i Marku Tuliju Malatesti, kraljevskim štamparima, običnu objavu popravljenu i umnoženu, da je štampaju na istragu svih *brava;* ali su *bravi* i dalje živjeli, pa i doživjeli 24. prosinca 1618. godine onakve iste pa i još jače proglase Presvijetloga Vojvode od Ferije itd., Namjesnika itd. Pa kad ni od toga nisu pomrli, onda je Presvijetli i Preuzvišeni Gospodar Gonzalo Fernandez od Cordove, pod čijom se vladom zbiva ona don Abbondijeva šetnja, primoran bio da još jednom pojača i objavi obični proglas protiv *brava,* 5. listopada 1627. godine, a to je bilo točno godinu, mjesec i dva dana prije onoga znamenitog događaja.

Bijaše očevidno da ona dva opisana *brava* ondje nekoga čekaju; ali je za don Abbondija najneprijatnije bilo što je po izvjesnim pokretima opazio da oni čekaju baš njega. Jer, čim se on pomoli, njih se dvojica zgledaše, digoše glave, a po njihovu se pokretu vidjelo da obojica u isti mah rekoše: »evo ga!« Onaj što bijaše prebacio nogu preko zida, povuče je i stade objema na put; onaj drugi odmače se od zida; obojica se uputiše prema don Abbondiju. On pak, držeći molitvenik otvoren, kao da čita, gvirio je iznad listova i motrio svaki njihov pokret; videći da mu baš dolaze u susret, spopade ga sto briga. Brzo stade razmišljati, da li nema između *brava* i njega kakva god izlaza desno ili lijevo; sjeti se odmah da nema. Tada žurno ispita sebe, da se nije ogriješio o nekoga vlastelina, o nekoga osvetljivca; ali ga, i u onoj zabuni, utješno svjedočanstvo savjesti prilično umiri. *Bravi* se sve više primiču, gledajući ravno u njega. Dva prsta lijeve ruke zavuče pod dovratnik, kao da ga namješta; kružeći prstima oko vrata, osvrtao se, kriveći usta i pogledajući ispod oka, koliko je mogao, da li tkogod ide odozdo; ali ne vidje nikoga. Pogleda brzo preko zida, u polje; nigdje žive duše; pogleda naposljetku i ispred sebe uz putanju: ni otuda nikoga, osim ona dva *brava.* Što da radi? Vratiti se, kasno je; pobjeći trkom, bilo bi kao kazati im: gonite me, ili još i gore. Pa kad već nema kuda ispred pogibli, a on joj pohita u susret jer mu oni trenuci neizvjesnosti bijahu tako strašni, te je poželio samo da ih prikrati. Ubrza, hod, izgovori glasno jedan stih iz psalma, napravi lice što je više mogao mirno i blago, i usiljavao se da pripremi lijep osmijeh; kad je stigao do ona dva poštenjaka, reče u sebi: sad smo tu! i stade.

– Gospodine župniče, – reče jedan od one dvojice uprvši mu oči u lice.

– Što zapovijedate? – upita odmah don Abbondio, dižući oči s molitvenika, koji mu ostade otvoren u rukama, kao na štioniku.

– Vi namjeravate, – nastavi onaj drugi s pokretom prijetnje i ljutnje, kao kad tko uhvati mlađega na zlu djelu, – vi namjeravate da sutra vjenčate Renza Tramaglina s Lucijom Mondella!

– Ovaj. . . – promuca drhtavim glasom don Abbondio – ovaj. . . vi ste, gospodo, svjetski ljudi, pa vrlo dobro znate kako te stvari, idu. Siromah

župnik tu ništa nije kriv; oni tamo zamijese kolač, pa. . . eto ti ih k nama kao da idu da naplate kakav dug; a mi. . . mi, šta ćemo, mi smo sluge u općini.

– Čujte me, – primače mu se *bravo* uhu, pa mu zapovjednički šapne – to se vjenčanje ne smije obaviti, ni sutra, ni nikada.

– Ali, gospodo moja – odgovori don Abbondio krotkim i uljudnim glasom, kao da hoće da uvjeri nekoga nestrpljivca – gospodo moja, izvolite se zamisliti u mojoj kozi. Kad bi to ovisjelo o mojoj volji. . . ali vi vidite da ja od toga nemam ništa.

– Okanite se brbljanja – prekide ga *bravo* – kad bi se stvar imala raspraviti brbljanjem, vi biste nas nadmudrili. Mi niti što znamo niti hoćemo da znamo. Mi smo vas upozorili. . . a vi razumijete što to znači.

– Ali, gospodo, vi ste odviše pravedni, odviše uviđavni. . .

– Razumijte, – upade mu sada u riječ onaj drugi, koji je dotle šutio – od te ženidbe ne smije biti ništa, inače. . . – i tu skresa žestoku psovku – tko bi je sklopio, taj se ne bi ni pokajao, jer ne bi imao k a d . . . – pa izbaci još goru psovku.

– Šuti, šuti, – prihvati opet onaj prvi – gospodin je župnik razborit čovjek, on zna kako biva na svijetu; a mi smo pošteni, ljudi i nećemo mu nanijeti uvreda, samo ako se uzme u pamet. Gospodine župniče, presvijetli don Rodrigo, vaš gospodar, ljubazno vas pozdravlja.

To ime dođe don Abbondiju, kao usred noćne oluje munja, koja za časak iznenadno rasvijetli sve predmete i poveća strahotu. On po nekom nagonu, duboko se pokloni i reče:

– Kad biste me samo mogli naučiti. . .

– Gle! da naučimo mi vas koji znate latinski! – presiječe mu opet riječ *bravo,* smijući se nezgrapno i zvjerski: – To je vaša stvar. Ali se pazite dobro, da ni jedne riječi ne pisnete o opomeni koju vam dadosmo za vaše dobro; inače. . . hm. . . ako pisnete, bilo bi ono isto kao ako ih vjenčate. Nego, kažite nam, šta da u vaše ime odgovorimo presvijetlome don Rodrigu?

– Moje poštovanje. . .

– Jasnije, jasnije!

– Da sam. . . gotov. . . uvijek gotov na poslušnost. . . – Izgovarajući ove riječi, don Abbondio ni sam nije znao da li je to obećanje ili udvornost. *Bravi* su to uzeli, ili bar pokazali da to uzimlju, u ozbiljnijem smislu.

– Vrlo dobro i laka vam noć, gospodine župniče! – reče jedan od njih uputivši se s drugom. Don Abbondio, koji bi malo prije bio dao oko iz glave, samo da im izmakne, sada je htio da s njima nastavi razgovor i

pregovaranje.

– Gospodo! – uzviknu on, sklapajući molitvenik objema rukama; ali ona dvojica i ne osvrćući se na njega nastaviše putem kojim on bijaše došao, i udaljiše se pjevajući ružnu pjesmu, koju ovdje ne možemo navesti. Bijedni don Abbondio zinu od čuda i nekoliko trenutaka stajaše kao skamenjen; zatim udari onom putanjom koja je vodila njegovoj kući, vukući naporno nogu za nogom, kao da ga je grč uhvatio. A kako mu je u duši bilo, razumjet će se bolje, kad ispričamo nešto o njegovoj naravi i o vremenu u kojem ga je zapalo da živi.

Don Abbondio (čitalac je to već zacijelo opazio) ne bijaše se rodio s lavljim srcem. Ali je od najranije mladosti shvatio da je u ono njegovo doba, svakoj životinji, kojoj se ipak ne svidi da je druga životinja požđere najgore bez nokata i zuba. Sila zakona nije ni u koliko zaštićivala mirna, nenasrtljiva čovjeka, koji nema nikakovih drugih sredstava, da bi mogao druge zastrašiti. Doduše nije bilo oskudice u zakonima i kaznama protiv nasilja pojedinaca. Naprotiv, pljuštali su zakoni; zločinci bijahu lijepo nabrojeni i podrobno određeni, sve opširno do sitnica; kazne bijahu bezumno pretjerane, pa i pored toga uvijek su se mogle i pooštriti, za svaki pojedini slučaj, po neograničenom uvjerenju samoga zakonodavca i izvršnih vlasti; postupak bijaše smišljen samo za to, da suca oslobodi sve što bi ga moglo sprečavati u izricanju osude; proglasi protiv *brava* koje smo maločas naveli, malen su, ali vjeran primjer toga. Uza sve to, a u mnogome baš stoga, oni proglasi, toliko puta objavljivani i pooštravani od vlade do vlade, nisu ni za što drugo bili, nego da obilato svjedoče o nemoći svojih tvoraca: a ako su i imali nekoga neposrednog djelovanja, to je poglavito bilo u tome, što su mnoge nove muke dodavali, starim mukama, koje su mirni i slabi ljudi već trpjeli od nasilnika, a ove je sve to hrabrilo samo na veća nasilja i lukavstva. Nekažnjenost bijaše organizirana, i njeni korijeni tako duboki, da proglasi do njih nisu dopirali, a kamoli da ih iščupaju. Takva su vam bila prava utočišta, a takove bijahu i povlastice pojedinih staleža, dijelom priznate zakonom, dijelom trpljenje sa žučnom šutnjom ili poricanje s uzaludnim protivljenjem; nadražavalo ih je i branilo žilavo koristoljublje i sudbonosni prkos onih staleža. Prema tome ta nekažnjenost, kojoj su proglasi prijetili i napadali je ali je nisu ugušivali, sasvim se prirodno na svaku prijetnju i napadaj mučila i dodijala. Kako da se održi. I tako je zaista bivalo; čim bi se pojavio proglas namijenjen istrazi nasilnika, ovi bi odmah u svojoj stvarnoj moći potražili nova najpodesnija sredstva da nastave ono, što su proglasi zabranjivali. Tim su proglasima, zapravo, na svakom koraku bivali sputani i ometani čestiti ljudi, koji nisu imali ni svoje sile ni tuđe zaštite; jer radi toga da bi se njima svatko podvrgao; da bi se spriječio i kaznio svaki zločin, te su naredbe podvrgavale svaki korak pojedinaca samovolji mnogobrojnih vršitelja. Ah tko se za vremena prije nego što izvrši neki zločin, postarao da se skloni u neki samostan, u neki zamak gdje žbiri ne smiju nogom da stupe; tko je, bez ikakve druge

opreznosti, nosio neku livreju, za koju se zalagala, da je brani, sujeta i interes neke moćne porodice, nekoga staleža, taj je mogao raditi što je htio, i mogao se smijati svoj tutnjavi onih proglasa. Od samih onih kojima je zadatak bio da te proglase poštuju, neki su po rođenju pripadali privlaštenoj strani, a neki su od nje ovisjeli kao štićenici; i jedni i drugi, po odgoju, po interesu, po navici, po ugledanju prihvatali su načela povlaštenih staleža, i nipošto ih ne bi htjeli uvrijediti za ljubav komada papira koji je visio na uglovima ulica. A i neposredni provoditelji onih naredaba, sve da su i bili odvažni kao junaci, poslušni kao redovnici, spremni na žrtve kao mučenici, opet ne bi mogli ništa postići, jer brojno bijahu mnogo slabiji od onih koje su imali savladati; a vrlo je vjerojatno da bi ih na cjedilu ostavili i oni koji su im, u zamisli, tako reći u teoriji, nalagali da one proglase izvrše. Ali osim svega toga, ti čuvari zakona, bijahu mahom najprezreniji i najgori ljudi svoga vremena; njihov posao smatrali su niskim i oni koji su imali razloga bojati ga se, a i samo njihovo ime smatralo se pogrdnim. Prema tome, sasvim je prirodno bilo da ti žbiri, umjesto da izlažu život, pa da ga i izgube u nekim jalovim sukobima, radije prodavahu svoj nerad, pa čak i svoje sudjelovanje silnicima, a onu mrsku vlast i silu, koju imađahu, vršili su samo ondje gdje je to lako bilo, a to je: na tlačenju i mučenju mirnih i neštićenih ljudi.

Ljudi koji hoće da napadaju, a tako isto i oni koji se svakoga časa boje da budu napadnuti, traže sasvim prirodno saveznike i drugove. Otuda je bivalo u ono doba, da je do najvećega stupnja razvijena bila težnja u pojedinaca, da se udruže u staleže, da stvaraju nove klase, da svaki pojedinac pribavlja što više moći klasi kojoj pripada. Svećenstvo je nastojalo da održi i proširi svoje sloboštine, vlastela svoje privilegije, vojnici svoje povlastice. Trgovci i obrtnici bijahu upisani u cehove i bratovštine, pravnici imađahu svoj savez, ljekari svoj. Svaka od ovih malih oligarhija imađaše svoju posebnu silu; u svakoj je pojedinac nalazio korist već prema svome ugledu i spretnosti da za se upotrebi udruženu silu cjeline. Pošteniji ljudi služili su se tom pomoću samo radi obrane; lukavi i, zlikovci njome su se koristili da izvedu zločine za koje im njihova lična sredstva ne bijahu dovoljna, a da ipak izbjegnu kaznu. Ali moć tih raznih zajednica bijaše vrlo nejednaka; naročito po selima, bogati i osioni vlastelin, okružen četom *brava* i gomilom seljaka naviknutih i predanjem, i shvatanjem interesa, i silom da se smatraju kao vlastelinski podanici i vojnici, imađaše toliku moć, kojoj je teško mogla odoljeti ma koja druga zajednica.

U takvim prilikama naš don Abbondio, ni vlastelin ni bogat, još manje srčan, uvidio je bio još od prve svoje mladosti, da je u takvu društvu kao zemljani lonac, kome je suđeno da se protura kroz mnoge gvozdene posude. Stoga je vrlo rado poslušao svoje roditelje koji ga upućivahu da se zaredi. Pravo da kažemo, nije on onda nimalo razmišljao o dužnostima i o plemenitim svrhama kojima se posvećivao, učinilo mu se da su mu dovoljni razlozi za taj poziv što će moći živjeti u priličnoj udobnosti, i što će biti član

poštovana i moćna staleža. Ali svaki stalež zaštićuje i osigurava pojedinca samo do neke mjere, a nijedan ga ne oslobađa potrebe da sebi napravi i poseban životni sistem. Don Abbondio, misleći neprestano samo na svoj mir, nije se ni osvrtao na one koristi koje se mogu postići samo s velikim marom ili bar s malom smjelošću. Njegov je sistem bio u tom, da se sklanja ispred svake protivnosti, i da popušta onoj ispred koje se ne može skloniti. To bijaše, goloruka neutralnost u svima ratovima koji su bješnjeli oko njega zbog odviše čestih sporova između crkvenih i građanskih vlasti, između vojnika i građana, između vlastelina i vlastelina, pa sve redom do svađa između seljaka, koje su nastale iz jedne riječi, a raspravljaju se pesnicama, pa i noževima. Kad baš nije imao kuda, te je morao stati na nečiju stranu, stao bi uvijek uz jačega, ali opet samo u pozadini, i trseći se da pokaže onom drugom, da mu nije neprijatelj od svoje dobre volje; kao da mu kaže: »Pa zašto nisi znao biti jači? Ja bih sigurno bio uza te!« Klonio se obijesnih ljudi praveći se da ne vidi njihove prolazne i ćutijive nepravde, odazivajući se pokorno onima koje bi proizlazile iz ozbiljnijih i smišljenijih prohtjeva, navodeći silnim klanjanjem i dobroćudnim poštovanjem na osmijeh i najosorljivije i najgrublje ljude, kad ih putem sretne, sivomrk čovjek, postigao je bio da proživi svojih šezdeset godina bez velikih oluja.

Ali se ipak ne može reći da u njemu nije bilo baš ni, malo žuči. Ono vječito vježbanje u strpljivosti, ono davanje za pravo cijelom svijetu, ono šutljivo gutanje tolikih gorkih zalogaja, sve ga je to već toliko uzrujalo, da bi mu zdravlje sigurno popustilo, kad s vremena na vrijeme ne bi dao oduška svojoj ogorčenosti. A kako je na svijetu i pored njega ipak bilo stvorova o kojima je dobro znao da mu ne mogu nauditi, to je nekad na njima mogao iskaliti dugo susprezanu srdžbu, mogao je i on, sebi dopustiti da bude ćutljiv i da se izviče bez razloga. Bio je pak vrlo strog sudac nad ljudima koji se nisu vladali kao on, ali, razumije se, samo onda, kad je svoj sud mogao izreći bez ikakva, pa i najmanjeg zazora.

O svakom koji bi izvukao batine kazao bi, u najmanju ruku, da je nesmotren čovjek; o svakom ubijenom rekao bi da je bio smutljivac. Tkogod je braneći svoja prava od nasilnika prošao razbijene glave, don Abbondio umio mu je uvijek naći da je sam kriv; a to i nije bilo teško, kad se zna da pravda i krivda obično nisu jasno odvojene, pa da s jedne strane bude samo jedna, a s protivne druga. Naročito je pak vrlo rječit bio protiv one svoje braće koji bi se osmjelili da brane slaba bijednika protiv nekoga moćnog tlačitelja. On je to isto što i kupovati neprilike za gotov novac, ili htjeti da bijelo bude crno; pa bi još ozbiljnije govorio da je to: neuputno miješanje u svjetovne stvari, na uštrb dostojanstvu svetoga poziva, i protiv tih svećenika držao je cijele propovijedi – ali uvijek u četiri oka, ili u vrlo malom društvu – to žešće, što su oni bili poznatiji kao ljudi koji strpljivo snose sve lične napade. Imao je jednu omiljelu izreku, kojom je uvijek završavao govor o tim stvarima: da poštena čovjeka koji pazi na se i kloni se ćorava posla, zlo neće nikada zadesiti.

Neka sad zamisli ono malo mojih čitalaca, kako je moralo biti u don Abbondijevoj duši kad ga je zadesilo ono što smo ispričali. Strah od onih ljudina i od onih rječetina, prijetnja jednog silnika o kojem se znalo da ne prijeti uprazno, poremećen odjednom spokojni život, koji ga je stao toliko godina strpljiva prilagođivanja, splet iz koga ne vidi kako da se izvuče – sve su te misli uzrujano brujale u pognutoj don Abbondijevoj glavi.

– Kad bi se Renzo mogao otpraviti s mojim prostim ne, hajde de; ali će on tražiti razloge; i što onda da mu odgovorim, bože moj? Eh, eh, i on je čudna glava: pravo janje kad ga nitko ne dira, ali kad mu se tko protivi. . . uh! Pa još i drugo; lud za onom Lucijom, zaljubljen preko ušiju. . . deriščad, nemaju pametnijeg posla nego se zaljubljuju, hoće da se uzmu, i ne misle ništa dalje; briga njih za muke u koje uvaljuju poštena čovjeka! Teško meni! To mi je još trebalo da se one dvije ljudeskare ispriječe baš na mom putu i nasrnu na mene! Što sam im ja kriv? Kao da ja hoću da se ženim! Zašto nisu radije pošli da govore sa. . . No gle jada: upravo kao da je suđeno da mi zgodne misli padnu na um, kad prođe prilika za njih. Što se nisam odmah sjetio da im predložim da odu svojom porukom kod. . . – Ali se u tom trenutku sjeti da je odviše podlo kajati se, što nije bio savjetnik i sukrivac i opačini; pa onda sav gnjev svojih misli okrenu protiv drugoga koji mu je poremetio mir. Don Rodriga nije pobliže poznavao, tek po viđenju i čuven ju; nikada s njim nije imao nikakva drugog posla, nego da bradom dodirne grudi, a šeširom zemlju ono nekoliko puta kad se s njim sreo. A desilo mu se i više prilika da brani dobar glas toga gospodina od onih koji su šapatom, uzdišući i dižući oči k nebu, proklinjali neko njegovo nedjelo: u sto takvih prilika kazao je da je don Rodrigo plemić koji zaslužuje poštovanje. Ali u onom trenutku obasuo ga je sada u mislima svim mogućnim pogrdama, koje nikada nije čuo od drugih, a da ih brzo ne prekine sa: nije tako! S tom vrevom u glavi stiže do svoje kuće, koja je bila udno sela, užurbano turi u ključanicu ključ koji već držaše u ruci; otključa vrata, uđe, pa ih dobro zatvori; i jedva čekajući da se nađe u pouzdanu društvu, zovnu odmah: »Perpetuo! Perpetuo!«, uputivši, se u veliku sobu, jer je znao da ona postavlja stol za večera. Perpetua bijaše, kao što je svatko primijetio, don Abbondijeva služavka: odana i vjerna znala je i slušati i zapovijedati prema prilikama, i trpjeti kad je trebalo gospodareva gunđanja i zanovijetanja, a opet kad je trebalo učiniti da on trpi njezina; ovoga je u potonje doba bivalo sve češće, otkako bijaše prešla od sinoda određenu dob – četrdesetu godinu – a nije se udala, stoga što je redom odbijala mnoge prilike, kako je sama govorila ili što nije našla budalu da je uzme kao što su govorile njene prijateljice.

– Evo me, evo! – odazva se ona, mećući na stol, na određeno mjesto, staklenicu najmilijeg don Abbondijeva vina, pa mu se lagano uputi u susret; ne bijaše stigla ni do vrata sobe, a on uđe, tako slomljena koraka, tako zbunjena pogleda, tako namrgođena u licu, da bi i manje vično oko od Perpetuina odmah opazilo, da mu se dogodilo nešto neobično.

– Za ljubav božju, što vam je?

– Ništa, ništa! – odgovori don Abbondio, spuštajući se sav zaduhan u naslonjaču.

– Kako ništa? Hoćete vi mene da zavarate? Kako ste nagrđeni u licu! Nešto vam se vrlo krupno dogodilo.

– Oh, za Boga miloga! Kad kažem nije ništa, onda nije ništa, ili je nešto što nije za kazivanje.

– Zar ni meni ne možete kazati? A tko će se brinuti o vašem zdravlju? Tko će vam iskreno kazati svoje mišljenje?. . .

– Uh, šuti, molim te, i ne spremaj ništa više: daj mi samo čašu mog vina.

– I vi mi još pričate da nije ništa! – reče Perpetua nalijevajući čašu i držeći je u ruci, kao da mu je neće dati, nego tek kao nagradu za povjerenje koje iščekuje.

– Ta daj mi to vino! – reče don Abbondio, uzevši od nje čašu drhtavom rukom i ispivši je bez oduška, kao da je lijek.

– Valjda hoćete da me natjerate, da se raspitujem naokolo što se dogodilo mom gospodaru? – reče Perpetua, ispravivši se pred njim, podbočena objema rukama, a s laktovima isturenim, i piljeći mu pravo u oči, kao da hoće da iz njih iščupa njegovu tajnu.

– Za Krista Boga, molim te, ne zanovijetaj, ne pravi uzbunu: radi se. . . radi se o životu!

– O životu?

– O životu!

– Znate i sami, kadgod ste mi što kazali iskreno u povjerenju, ja nikad nisam.

– Dabogme! kao ono. . .

Perpetua uvid je da je dotakla krivu žicu; udesi odmah drugi ton, pa umiljnim i udvornim glasom reče:

– Vi znate da sam vam uvijek bila odana; a što sad hoću da znam, to je samo što me muči briga; htjela bih vam pomoći, dati dobar savjet, osokoliti vas. . .

U samoj stvari don Abbondio je možda isto toliko žudio da istrese svoju groznu tajnu, koliko Perpetua da je dokuči; stoga, odbijajući sve slabije njezina sve upornija navaljivanja, pošto ju je nekoliko puta zakleo da neće pisnuti, najzad joj, uz mnoge prekide, uz mnoge uzdisaje, ispriča sve kako je bilo. Ali kad je tako došao do strašnog imena onoga koji mu je poruku poslao, morade se Perpetua ponovo još svečanije zakleti; a kad je to ime

izgovorio, don Abbondio se sruši na naslon svoje stolice, uzdahne duboko i dižući ruke pokretom i zapovijedanja i preklinjanja, reče: – Za ljubav božju!

– Njegova posla! – uzviknu Perpetua. – Zlikovac jedan! Nitkov! Taj se Boga ne boji!

– Umukni jednom! Hoćeš da me sasvim upropastiš!

– Ne daj Bože! Ovdje smo sami, nitko nas ne čuje. Pa što ćete sad, jadni gospodaru?

– Eto vidiš – reče don Abbondio srditim glasom; – eto kakve mi savjete umije dati! Pita što ću sad? Što ću sad! Kao da se ona zaglibila, pa treba da ja nju izvlačim!

– Čekajte! Ja bih mogla da vam kažem što mislim, ali. . .

– Što ali! Da čujem?

– Moje bi mišljenje bilo, kako svi vele da je naš nadbiskup svet čovjek i čvrste ruke, i da se nikoga ne plaši, i da upravo uživa, kad može da dotjera u red takva nasilnika, a da zaštiti svoga župnika; ja bih rekla da je najbolje, da vi njemu lijepo napišete pismo, da mu ispričate kako. . .

– Hoćeš li umuknuti! Jezik za zube! Zar se takvi savjeti daju unesrećenu čovjeku? Da, ne daj Bože, dobijem metak u leđa, hoće li mi ga nadbiskup izvaditi?

– Eh, ne pljušte med kao gnjile kruške; teško svijetu kad bi ti psi ujedali kad god zalaju! Ja sam bogme vidjela, da svi poštuju one koji umiju pokazivati zube i pribaviti sebi poštovanja; i baš stoga što vi nikad nećete da kažete svoje razloge, mi smo evo dospjeli dotle, da nam svi s proštenjem. . .

– Umukni jednom!

– Evo ćutim; ali je ipak sigurno, da kad svijet opazi da je netko uvijek, u svakoj prilici, gotov da skine. . .

– Šuti! Zar je sad vrijeme za takve budalaštine?

– Pa dobro; noćas ćete razmisliti; ali nemojte se zato gristi, da ne upropastite zdravlje; prigrizite malo.

– Da, razmislit ću – reče don Abbondio mrmljajući dabogme, ja ću razmisliti, na meni je da razmišljam. – Pa ustade i hodajući nastavi: – Neću jesti ništa; ništa; nije mi ni do čega; i ja sam to znao da moram sam razmišljati. Strašno! I otkud baš mene da sve ovo snađe!

– Bar popijte još gutljaj! – reče Perpetua nalijevajući čašu: – znate da vam je to uvijek dobro za želudac.

– Eh, kakav želudac! Drugo je sad u pitanju, drugo!

Onda dohvati svijeću, i gunđajući neprestano: »krasna stvar! poštenu

čovjeku kao Što sam ja! A što ćemo sutra«, i slična naricanja, uputi se u svoju sobu. Stavši na prag, okrete se Perpetui, stavi prst na usta i reče polako i svečano: »Za ljubav božju!« i zatvori vrata.

GLAVA DRUGA

Don Abbondio odbija vjenčanje

Priča se da je knez Conde spavao čvrsto noć uoči bitke kod Rocroia; ali, prvo i prvo, on bijaše vrlo umoran; a drugo, bio je već izdao sve potrebne naredbe i utvrdio što mu je sutradan raditi. Don Abbondio, naprotiv, nije znao ništa drugo, nego da će sutra biti bitka; stoga je dobar dio noći proveo u tjeskobnom razmišljanju. Da se ne osvrće na onu zločinačku naredbu, ni na prijetnje, i da vjenča ono dvoje, to bijaše izlaz o kojem nije htio uopće ni razmišljati. Povjeriti Renzu cijelu stvar pa s njim tražiti neki način. . . Bože sačuvaj! »Da niste pisnuli. . . inače. . . *hm!*« bijaše rekao jedan od ona dva *brava;* a ono *hm!* tako je odjekivalo u don Abbondijevu pamćenju, da se sad kajao i što se izbrbljao s Perpetuom, a kamoli da pomisli na prekršaj one zabrane. Pobjeći? Kamo? A onda? Koliko zapleta, koliko odgovornosti! Na svaku odluku koju bi odbacio, prevrnuo bi se siromah u postelji. Učini mu se da je na svaki način najbolje, odnosno najmanje zlo dobiti vremena, zavlačiti Renza raznim izgovorima. Sjeti se u dobar čas, da ima još samo malo dana do posta, kad su svadbe zabranjene: – ako mi pođe za rukom da ovo nekoliko dana zavaravam momka, imam dva mjeseca oduška; a za dva mjeseca tko zna što sve može biti. – Premišljao je kakve će izgovore iznositi; pa i ako su mu se činili poslabi, ipak se u mislima postupno hrabrio, da će im njegov ugled dati potrebnu snagu, i da će njegovo staračko iskustvo pretegnuli nad prostim seljakom. – Vidjet ćemo – govoraše u sebi: – on misli na svoju vjerenicu, ali ja mislim na svoju kožu; moja je briga preča, a zacijelo sam i pametniji. Sinko moj, ako si se ti upalio, što ću ti ja; ali ja tu neću da budem po srijedi. – Sabravši tako misli na neku odluku, on najzad sklopi oči; ali kakvo spavanje, kakvi snovi! *Bravi,* don Rodrigo, Renzo, putanje, stijene, bijeg, hajka, vika, puškaranje.

Prenuti se iza sna poslije nesreće, a u nekom zapletu, trenutak je vrlo gorak. Pamet čim dođe k sebi, odmah se vraća k običnim mislima prijašnjega spokojnog života; ali je odmah, surovo potresena mišlju o novim prilikama, pa je u onom trenutnom upoređenju nevolja još veća. Osjetivši svu gorčinu tog časa, don Abbondio ponovi odmah što je svu noć premišljao, usčvrsti se u odlukama, rasporedi ih još bolje, ustade i počne očekivati Renza u strahu, a u isti mah i u nestrpljenju.

Lorenza, ili kako su ga svi zvali Renza, nije morao dugo čekati. Čim mu se učinilo, da bez povrede uljudnosti može otići svome župniku, Renzo pohita s onom veselom užurbanosti dvadesetgodišnjega momka, koji se toga dana ima vjenčati s ljubljenom djevojkom. Od rana djetinjstva bijaše siroče, po zanatu svilar, što je, tako reći, bilo nasljedno u njegovoj porodici; taj je posao nekad bio vrlo probitačan, ali onda već u opadanju, mada ne u tolikoj mjeri, da vješt radnik ne bi mogao pošteno živjeti od njega. Rada je iz dana u dan bivalo sve manje; ali iseljavanje radnika, koje su u susjedne države primamljivala obećanja, povlastice i dobre nadnice, činilo je da nisu oskudijevali u poslu ni oni koji su ostajali u zavičaju. Osim toga imao je Renzo nešto zemlje, koju je davao na obradu i sam obrađivao, kad bi se svršilo predenje svile; tako se, za njegove prilike, moglo reći da je dobroga stanja. I mada je ona godina bila oskudnija od prijašnjih, te se i glad počela osjećati, ipak naš Renzo, otkako se zagledao u Luciju, bijaše postao vrlo štedljiv domaćin, i bio je dovoljno priskrbio, da se ne mora boriti s oskudicom. Renzo se pojavi kod don Abbondija u stajaćem ruhu, zakitio kapu šarenim perjem, iz džepa na hlačama viri lijep držak bodeža, u držanju mu se vidi neko svečano raspoloženje, a u isti mah i neka razmetljivost, koja je u ono doba bila osobina i najmirnijih ljudi. Od vesela i odrešita mladićeva vladanja čudnovato je odskakao don Abbondijev zbunjen i tajanstven doček.

– Da ga kakve brige ne more? – pomisli Renzo, i reče. – Došao sam, gospodine župniče, da vas pitam, kad vam je po volji da budemo u crkvi?

– O kojem danu ti to misliš?

– Kako o kojem danu? Valjda niste zaboravili, da je utvrđeno za danas?

– Danas? – ponovi don Abbondio, kao da je to čuo prvi put. – Danas, danas. . . moraš se strpiti, ali danas ne mogu.

– Ne možete danas! Šta je to?

– Prije svega nije mi dobro, eto vidiš.

– Baš mi je krivo; ali vaš je posao tako kratak i tako lak. . .

– Pa onda, pa onda, pa onda. . .

– Što pa onda?

– Pa onda, nije to samo tako.

– Kako, samo tako, što tu može biti?

– Morao bi se razumjeti u naš posao, pa da znaš kakvih sve zapleta nema u tim stvarima, koliko odgovornosti. Ja sam suviše dobra srca, pa samo mislim kako da otklonim smetnje, da olakšam, da ugodim svakome, pa se u tome ponekad ogriješim o svoju dužnost; a onda po meni prigovori, i još nešto gore.

– Ali, za ime božje, nemojte me toliko mučiti; kažite mi kratko i jasno što je.

– Znaš li ti koliko toga treba, da se obavi valjana ženidba?

– Ta valjda ću i ja nešto znati o tome! – reče Renzo, u kom je već počelo da kipi – jer ste mi prošlih dana tim i suviše punili glavu. Pa zar sada još nije sve u redu, nije urađeno sve što se ima uraditi?

– Sve, sve. . . to se tebi čini; jer, moram reći, ja sam pravi bedak, kad zapuštam svoju dužnost, da ugodim svijetu. Ali sad. . . nećemo dalje, ja znam što govorim. Mi smo bijedni župnici uvijek između čekića i nakovnja; ti si nestrpljiv, ja to razumijem, moj dobri mladiću; ali starješine. . . no, eto, ne mogu sad kazati sve. A nama je suđeno, da se moramo o svemu dovijati.

– Ali objasnite mi, što to ima da se učini, kao što kažete; obavit ćemo i to.

– Znaš li ti koliko ima zapreka što ženidbu čine nevaljanom?

– Što vam ja znam o tim zaprekama!

– Evo da ti ja kažem! – i don Abbondio stade brojiti u prste: *Error, conditio, votum, cognatio, crimen, cultus disparitas, vis, ordo, ligamen*, *honestas*, *si sis affinis*. . .

– Vi se sprdate sa mnom – presiječe mu Renzo riječ. – Što će meni to vaše *latinorum?*

– Eh, pa kad se ne razumiješ, onda se pritrpi i osloni se na onoga koji se razumije u to.

– Da čujem!

– Poslušaj me, dragi Renzo, ne treba odmah planuti. Ja sam gotov da sve učinim. . . što do mene stoji. Ja, ja sam rad da te zadovoljim; ja te volim. Eh!. . . kad pomislim, kako si dobro živio! Čega ti je nedostajalo? I sad ti sunulo u glavu da se ženiš. . .

– Kakav je to razgovor, gospodine župniče? – planu Renzo, ubezeknut i razjaren u licu.

– Ja to tek onako, smiri se, tek onako. Htio bih te vidjeti sretnim.

– Dakle?. . .

– Dakle, sinko moj, ja ti nisam kriv; nisam ja pisao zakon. Naša je dužnost, da prije vjenčanja sve potanko ispitamo, da nema kakvih zapreka.

– Ta kažite mi već jednom, kakva je to zapreka sad odjednom iskrsla?

– Strpi se malo; ne može se to tako, s nogu. Neće biti ništa, ufam se; ali dužnost je dužnost, i mi nemamo kud. Jasno i nedvoumno zakon naređuje ovako; *antequam matrimonium denunciet*. . .

– Kazao sam vam da neću latinskog.

– Ali ipak treba da ti objasnim. . .

– Pa zar niste svršili sva ta vaša ispitivanja?

– Rekoh ti, da nisam sve svršio, kao što mi je bila dužnost.

– A zašto, niste svršili na vrijeme? Zašto mi rekoste da je sve u redu? Zašto ste čekali. . .

– Eto vidiš! Sad me koriš s pretjerane dobrote. Sve sam olakšao, samo da ti po volji brže svršim; ali. . . eto je sad nastupilo. . . ja to najbolje znam.

– Pa što biste htjeli da ja učinim?

– Samo da se pritrpiš nekoliko dana. Nekoliko dana nije vječnost; pritrpi se, sine moj.

– Koliko dana?

– Dobro je – pomisli don Abbondio u sebi, pa vrlo ozbiljno reče: – Vidjet ćemo; gledat ću za petnaest dana. . . potrudit ću se. . .

– Petnaest dana! Dobra vijest! Uradili smo sve što ste htjeli; odredili ste dan; svanuo je i on; a sad mi dolazite s tim da čekam još petnaest dana! Petnaest. . . – nastavi on sve jačim i ljućim glasom, pružajući ruku i vitlajući pesnicom; i tko zna što bi on još bio dodao uz taj broj petnaest, da mu don Abbondio nije prekinuo riječ i uhvatio ga za drugu ruku, pa mu s krotkom i uslužnom ljubaznošću rekao: – De, de, nemoj se žestiti, ako boga znaš! Vidjet ću, gledat ću, za nedjelju dana. . .

– A što da kažem Luciji?

– Naprosto da sam ja pogriješio.

– A što će svijet na sve to ispredati?

– Kaži slobodno svakome, da sam ja pogriješio, u hitnji, s prevelike dobrote srca; svu krivicu svali slobodno na mene. Zar možeš poželjeti što bolje? Dakle, sad smo se sporazumjeli, do nedjelju dana.

– I onda neće biti više nikakvih zapreka?

– Kad ti ja kažem. . .

– Pa dobro: strpjet ću se nedjelju dana; ali znajte dobro; poslije nedjelje dana neću se više zadovoljiti praznim riječima. A dotle, zbogom! – I to rekavši pokloni se Renzo don Abbondiju manje no obično i pogleda ga s više značaja nego poštovanja.

Izišavši na ulicu, uputi se on prvi put u životu zlovoljno, put kuće svoje vjerenice, pa u ljutini stade premišljavati o razgovoru s don Abbondijem; i sve mu se činio čudnovatiji. Onaj hladan i zbunjen Abbondijev doček; one njegove sive oči, koje su neprestano lutale, dok je govorio, kao u strahu da

se ne susretnu s riječima, što su mu iz usta izlazile; ono njegovo pretvorilo iznenađenje o vjenčanju, za koje je on točno odredio bio dan; a naročito oni njegovi ponavljani nagovještaji o nekom krupnom razlogu, o kojem ništa jasno nije htio reći – sve te pojedinosti sabrane ujedno navodile su Renza na uvjerenje, da tu mora biti neka tajna, sasvim drukčija od onoga što mu je iznosio don Abbondio.

Mladić se na čas pokoleba i htjede se vratiti župniku, da ga pritegne i nagna, da mu kaže pravu istinu; ali u tom diže oči i spazi gdje Perpetua ide pred njim i ulazi u vrt nadomak župnikove kuće. Zovne je, dok je otključavala vrata, ubrza korak, stiže do nje i zadrža je na ulazu; u namjeri da izvuče iz nje nešto više, upusti se u razgovor.

– Dobro jutro, Perpetuo; mislio sam da ćemo se danas zajedno proveseliti.

– Da! Kako Bog hoće, jadni moj Renzo.

– Učini mi jednu ljubav: onaj blaženi don gospodin župnik nadrobio mi je nekakvih razloga, koje prosto ne mogu razumjeti; objasni mi bar ti, zašto on ne može ili neće da nas vjenča danas?

– Oh, zar ti misliš, da ja znam sve gospodareve tajne?

»Rekao sam ja, da tu ima neka tajna«, pomisli Renzo, pa da bi joj tu tajnu izmamio, on nastavi: – Čuj me Perpetuo; mi smo dobri prijatelji; kaži mi što znaš, pomozi jednom siromahu.

– Teško svakom sirotanu, dragi moj Renzo!

– Tako je – nastavi on, učvršćujući se sve više u svojoj sumnji; pa gledajući da se primakne pitanju, reče: – Tako je, ali zar da i svećenici budu zlotvori siromasima?

– Čuj me Renzo; ja ti ne mogu ništa reći, jer. . . ne znam ništa; – samo te mogu uvjeriti, da moj gospodar neće nikome da učini nažao, nikome, pa ni tebi; on tu nije ništa kriv.

– Pa tko je onda kriv? – upita Renzo, s nemarnim izrazom, ali s napregnutom pažnjom i dobro otvorenim ušima.

– Kad ti kažem, da ne znam ništa. . . Ja mogu braniti svoga gospodara, jer mi je teško kad čujem da ga objeduju, kako on hoće nekome nažao da učini. Jadan čovjek! On i kad pogriješi, pogriješi s prevelike dobrote. A zaista ima na svijetu nitkova, siledžija, ljudi koji se Boga ne boje. . .

»Siledžija! nitkova!« – pomisli Renzo u sebi – »to ne mogu biti crkveni starješine«. Pa onda, jedva prikrivajući svoju sve veću uzbuđenost, reče: – Dede, kaži mi Perpetua, tko je taj?

– Eh, ti bi htio da me povučeš za jezik; a ja ne mogu da govorim, jer. . . ništa ne znam; a kad ništa ne znam, to je isto kao da sam se zaklela na

šutnja. Da me staviš na muke, ne bi mi mogao ništa iščupati iz usta. Zbogom; dangubimo oboje. – To rekavši uđe brzo u vrt i zatvori vrata. Renzo joj odgovori na pozdrav, pa se polako kradom vrati natrag, da ona ne opazi u kojem će pravcu poći; a kad je bio odmakao, da ga nije mogla čuti, on ubrza korak; za časak bio je on pred don Abbondijevim vratima; uđe i ode ravno u sobu gdje ga bijaše ostavio, tu ga nađe i pojuri k njemu drsko i s razrogačenim očima.

– Gle! Eh! Što je opet? – reče don Abbondio.

– Tko je taj nasilnik? – reče Renzo glasom čovjeka koji odlučno hoće da dobije točan odgovor, – tko je taj nasilnik, koji ne da da se ja oženim Lucijom?

– Što? Što? – protepa začuđeno bijedni don Abbondio, a obrazi mu odjednom problijediše i objesiše se kao krpa kad se izvadi iz lužnice. Pa, mrmljajući neprestano, skoči s naslonjače i pojuri vratima. Ali Renzo, koji se tome nadao i bio na oprezu, skoči brže od njega, zaključa vrata i turi ključ u džep.

– Eh, eh, sada ćete bogme govoriti, gospodine župniče! Svi znaju moje poslove, samo ih ja ne znam! Hoću bogme i ja da ih znam. Kako se zove onaj?

– Renzo! Renzo! Zaboga, razmisli što radiš; sjeti se svoje duše.

– Sjećam se samo toga, da hoću sve da znam odmah, ovoga trenutka. – I kad to reče, ruka mu, možda i nehotice, dohvati dršku bodeža što mu je virio iz džepa.

– Sveti Bože! – uzviknu don Abbondio promuklim glasom.

– Kazujte!

– Tko ti je kazao. . .

– Okanite se uvijanja. Govorite jasno i brzo.

– Hoćeš da poginem?

– Hoću da znam ono što imam pravo da saznam.

– Ali ako kažem, ja sam svršio. Pa zar da mi ne bude do života?

– Dakle, govorite!

Ono »dakle« Renzo je tako odsudno izgovorio, njegov pogled bijaše tako strašan, da don Abbondio nije mogao više ni pomisliti na mogućnost da ne posluša, te reče:

– Obećaj mi, zakuni se, da o ovome ni s kim nećeš govoriti, da izustiti nećeš. . .

– A ja vam obećavam, da ću napraviti takvu nesmotrenost, ako mi ne kažete odmah, odmah njegovo ime.

Na ovu prijetnju don Abbondio, s licem i s pogledom čovjeka, kojem su u ustima zubareva kliješta, promuca: – don . . . .

– Don. . .? – ponovi Renzo, kao da pokaže bolesniku, da izbaci i onaj ostatak; bio se nagnuo, približio uho don Abbondijevim usnama, ukrutio ruke i stegao pesnice.

– Don Rodrigo! – izgovori brzo prestravljeni don Abbondio, preletjevši preko ona četiri sloga s mlitavim izgovorom suglasnika, jedno zbog velike uzrujanosti, a drugo, što je ono malo prisebnosti, koliko je još imao, uputio nekom sredinom između dva straha, te pokušao da zabašuri i uguši riječ u onom istom trenutku, kad je prisiljen bio da je izgovori.

– Ah, pseto jedno! – urliknu Renzo. – Pa kako je uradio? Što vam je kazao za. . .?

– Kako, je li? Kako? – odgovori don Abbondio sad već osornim glasom, jer se, poslije onako velike žrtve, osjećao na neki način kao povjerilac. – Pitaš kako? Htio bih da je tebe snašlo ono što je snašlo mene, koga se sve to nimalo ne tiče; zacijelo bi ti istjerali bili sve muhe iz glave. – I tu mu stade opisivati najstrašnijim bojama onaj neugodni susret; pa opazivši u tom razlaganju, da mu je duša puna gnjeva, koji je dotle bio prikriven i obavijen strahom, a videći u isti mah kako Renzo, između gnjeva i zabune pokunjen nepomično stoji, on nastavi živahno: – Lijepo si djelo uradio! Krasnu uslugu si mi učinio! Ovakav prepad na poštena čovjeka! Na župnika! U njegovoj kući! Na svetom mjestu! Izvršio si veliko junaštvo! Da mi iščupaš iz usta moju nesreću, svoju nesreću! Ono što sam mudro krio, za tvoje dobro! Eto, sad znaš sve. Rado bih znao što ćeš mi sad!. . . Za ljubav božju, tu nema šale! Tu nije pitanje pravde i krivde; tu je pitanje sile. A kad sam te jutros lijepo savjetovao. . . da, ali ti odmah planeš. Ja sam imao razbora i za sebe i za tebe; ali što ću? Bar sad otvori vrata; daj mi ključ.

– Možda sam pogriješio – odgovori Renzo blažim glasom prema don Abbondiju, ali je iz njega izbijala jarost protiv otkrivenoga dušmanina; – možda sam pogriješio, ali stavite ruku na srce, i zamislite se u mojoj nevolji. . .

S tim riječima, izvadi ključ iz džepa i htjede otključati vrata. Don Abbondio ode za njim, i dok je okretao ključ u bravi, primače mu se, pa mu reče ozbiljno i preplašeno, dižući u vis tri prsta desne ruke, da bi ga na to isto potaknuo: – Zakuni se!

– Možda sam pogriješio; oprostite mi – reče Renzo, oškrinuvši vrata, gotov za odlazak.

– Zakuni se. . .! – ponovi don Abbondio, ščepavši ga drhtavim rukama za mišicu.

– Možda sam pogriješio – viknu opet Renzo i otrgnu se od njega; ode žurno, pa tako presiječe ono pitanje, koje bi, kao kakvo pitanje u

književnosti, filozofiji ili nečem drugom, moglo vjekovima trajati, jer su obje strane ponavljale samo svoje navode.

– Perpetuo! Perpetuo! – viknu don Abbondio, pošto je uzalud dozivao bjegunca. Perpetua se ne odziva; don Abbondio prosto nije znao više što se sve to oko njega zbiva.

Događa se više puta i mnogo važnijim ličnostima od don Abbondija, da se zapletu u teške neprilike, u tako maglovite neizvjesnosti, da im se najboljim izlazom činilo leći u postelju i prepustiti se groznici. Taj izlaz don Abbondio nije morao dugo tražiti, jer mu se sam od sebe ponudio. . . Jučerašnji strah, tjeskoba probdjevene noći, groza maločas pretrpljena, strah pred budućnošću, sve je to djelovalo na nj. Zaplašen i pometen, don Abbondio zavali se u naslonjaču, prođe mu jeza cijelim tijelom, uzdišući zagledao je nokte, i s vremena ma vrijeme piskavim i jetkima glasom dozivao Perpetuu. Jedva jednom dođe i ona s velikom glavom kupusa pod pazuhom i sasvim spokojna u licu, kao da se ništa nije dogodilo. Uštedjet ću čitaocu sve žalbe, prijekore, optužbe, sve one: »samo si ti mogla izbrbljati« i: »nisam, ja«, što se sve ponavljalo u onom razgovoru. Reći ću samo, da je don Abbondio zapovjedio Perpetui da metne zasovnicu na vrata i da nikome za živu glavu ne otvara, a tko bude kucao, neka mu s prozora kaže da je župnik legao, jer ga je uhvatila groznica. Tada se sporo pope uza stepenice, ponavljajući na svakoj trećoj stepenici: »sad sam gotov«; uđe u sobu i zaista odmah leže u postelju, gdje ćemo ga i ostaviti.

Renzo je međutim bijesno jurio kući, bez ikakve određene odluke o tome, što treba da radi, ali sav pun želje, da uradi nešto izvanredno, nešto strahovito. Zlotvori, nasilnici i svi koji na ma kakav način nanose nepravdu drugima, krivi su ne samo za izvršeni zločin, nego i za sva izopačenja, koja izazovu u dušama uvrijeđenih. Renzo bijaše pitomo momče, ni najmanje krvoždedan, sasvim čestit i prostodušan; ali je u ovom trenutku njegovo srce žudjelo jedino za ubojstvom, i sva mu je pamet obuzeta bila smišljanjem prepada iz potaje. Htio je da odjuri Rodrigovoj kući, da ga ščepa za gušu i. . . Ali se odmah sjeti da je njegova kuća prava tvrđava, iznutra puna *brava,* a dobro čuvana spolja; u nju ulaze slobodno samo dobro poznati prijatelji i posluga, pa i njih straža mjeri od glave do pete; on, skroman i nepoznat radnik, sigurno ne bi mogao ući bez pretrage, a naročito on. . . on će po svoj prilici tamo biti odviše dobro poznat. Zatim se smišljao da uzme pušku, da zasjedne iza grma, pa da ga čeka dok ne prođe sam; i udubljujući se u to krvoždedno maštanje, učini mu se da čuje topot, da čuje njegov korak, da mirno diže glavu; poznade zlikovca, naperi pušku, uzme ga na oko, opali, eno ga gdje se stropošta, trza se u samrtnim mukama, a on ga ispraća svojim prokletstvom i juri cestom na granicu, da se spasi. – A Lucia? – Čim se to ime umiješa u njegova crna maštanja, odmah s njim uđe i mnoštvo boljih misli na koje bijaše naviknut Renzov razum. Sjeti se posljednjih riječi svojih roditelja, sjeti se Boga, Bogorodice i svetaca božjih,

pomisli na utjehu koja ga je često krijepila što nema nikakva zla djela na duši, i na užas koji ga je toliko puta obuzimao, kad je slušao o kakvu ubistvu; prene se iz onoga krvavog sna, sa strepnjom, s grižnjom savjesti, a u isti mah s nekom nasladom, što je sve to bilo samo uobraženje. Ali pomisao na Luciju koliko je misli sa sobom povlačila! Toliko nade, tolika obećanja, toliko žuđena budućnost, koju je tako sigurnom smatrao i taj toliko iščekivani dan! Kako, kojim riječima da joj javi tu novost? A zatim, na što da se odluči? Kako da postane njegova usprkos sili onoga moćnog zlikovca? A uza sve to, promicala mu je glavom, ne sumnja, nego neka sjenka, koja ga je mučila. Onome don Rodrigovu nasilju mogao je biti uzrok samo u njegovoj životinjskoj strasti za Lucijom. A Lucija? Ni za časak nije mu se u glavi mogla zadržati misao da je ona don Rodrigu dala i najmanjega povoda, i najslabijega izgleda. No, je li možda znala? Zar se mogla u njemu začeti ona pogana strast, a da ona ništa ne opazi? Je li moguće da on tako daleko tjera, prije no što je nju na bilo koji način iskušao? I da Lucija njemu nikada ni rječce ne kaže! Njemu, svome zaručniku!

Zabavljen tim mislima, mimoiđe svoju kuću, koja je bila usred sela, pa se, krenuvši dalje, uputi Lucijinoj kući, koja je bila nakraj, upravo izvan sela. Kućica je sprijeda imala dvorište; ono ju je odvajalo od ulice, a bilo je ograđeno malim zidom.

Renzo uđe u dvorište i ču pomiješan i trajan žamor, koji je dopirao iz gornje sobe. Sjeti se da su to kume i prijateljice došle da prate nevjestu; ne htjede banuti na taj njihov skup s onom neugodnom novosti u srcu i na licu. Jedna djevojka što se zatekla u dvorištu, potrči mu u susret vičući: »Mladoženja! Mladoženja!«

– Šuti, Bettino, šuti! – reče joj Renzo – dođi ovamo, otrči gore do Lucije, povuci je u stranu i kaži joj na uho. . . da nitko ne čuje i ne posumnja, znaš. . . kaži joj da moram razgovarati s njom, da je čekam u prizemnoj sobi, i da odmah dođe. – Djevojčica ustrča uza stepenice, vesela i gorda što ima da izvrši tako povjerljivu poruku.

Lucia je u taj čas izlazila sva nakićena rukama svoje majke. Prijateljice se otimahu o mladu, vukući je, da je lijepo vide; ona se snebivala s onom pomalo nezgrapnom seoskom skromnošću, zaklanjajući lice laktom, pognuvši glavu, nabirajući duge i crne obrve, dok su joj se usne smiješile. Njena crna mladenačka kosa, s bijelim tankim razdjeljkom po sredini, uvijala joj se na potiljku u kolutove mnogih pletenica, probodenih dugim srebrnim iglama, koje su se unaokolo redale kao svijetli traci, kako to nose seljanke iz okolice Milana. Oko vrata imala je đerdan od granatskih i pozlaćenih zrna od srme, naizmjenično nanizanih; imala je lijep zobunac od teške svile na cvjetove, a rukave vezane lijepim trakama; kratku suknjicu od svilena tkiva, vrlo sitno nabranu, crvene čarape, cipelice također od svile, izvezene. Osim svih ovih svadbenih ukrasa Lucia imađaše i svoj

svakidašnji ukras krotke ljepote, toga dana istaknute i pojačane mnogim uzbuđenjima što joj se crtahu na licu: radost joj bijaše razblažena nekom lakom zabunom, onom tihom sjetom što se kadikad opaža na licu nevjestama, a koja ljepoti, ne kvareći, je, daje neko posebno obilježje. Mala Bettina progura se u društvo, primače se Luciji, kradom joj namigne da joj ima nešto reći, pa joj na uho dostavi poruku.

– Odmah ću se vratiti – reče Lucia ženama, i strči niza stepenice. Čim opazi Renzovo smućeno lice i uzrujanje, upita: »Što je?« s nekom neprijatnom slutnjom.

– Lucijo! – odgovori Renzo – za danas je sve pokvareno; i sam Bog zna kad ćemo moći biti muž i žena.

– Što kažeš? – viknu Lucia preneraženo. Renzo joj ispriča ukratko svu jutrošnju zgodu; ona ga je preplašeno slušala, a kad ču ime don Rodriga, sva pocrvenje, ustrese se i viknu: »Ah! zar tako daleko tjera!«

– Dakle, ti si znala. . .? – reče Renzo.

– Na žalost! – odgovori Lucia; – ali nisam mislila da će do ovoga doći!

– A što si znala?

– Nemoj da ti sada pričam, ne tjeraj me na plač. Idem da zovem majku i raspustim one žene: treba da ostanemo sami.

Dok je ona odlazila, Renzo promrmlja: – Nisi mi nikad ništa kazala.

– Ah, Renzo! – odgovori Lucia, okrenuvši se u hodu. Renzo je vrlo dobro shvatio, da njegovo ime, koje je u onom trenutku Lucia onako izgovorila, znači: zar možeš i posumnjati, da sam šutjela s ikakvih drugih razloga, koji ne bi bili pravedni i čisti?

Međutim je dobra Agneza (tako se zvala Lucijina majka) nešto posumnjala, videći ono šaputanje na uho i odlazak svoje kćeri, pa je sišla da vidi što je kćerka ostavi s Renzom, vrati se skupljenim ženama i, udešavajući glas i lice kako je bolje mogla, reče: – Gospodin župnik bolestan je; za danas nema ništa. – Izustivši to, oprosti se žurno sa svima, pa odmah strči dolje.

Žene su redom odlazile i raziđoše se da pričaju što se dogodilo. Dvije-tri odoše put župnikovih vrata, da se uvjere, je li zaista bolestan.

– U najvećoj vatri – odgovori Perpetua s prozora; i taj žalosni glas, šireći se od usta do usta, prekide sva nagađanja, koja već počeše da vrve po njihovim glavama, i da se nedorečeno i tajanstveno pomaljaju u njihovim razgovorima.

GLAVA TREĆA

Doktor Zapletalo. Fra Galdino

Lucia uđe u prizemnu sobu, dok je Renzo rastuženo obavještavao Agnezu, koja ga je rastuženo slušala. Oboje se obratiše Luciji, uvjereni, da u toj stvari zna više od njih, iščekujući od nje objašnjenje, koje nikako nije moglo biti utješno; oboje su, u svojoj tuzi i svatko različnom ljubavlju, prema Luciji, pokazivali znake također različnoga bola, što je ona od njih nešto zatajila, pa još takvu stvar. Agneza, iako je jedva čekala da čuje Luciju, ipak se ne mogaše uzdržati od prijekora: – Zar majci da prešutiš takvu stvar!

– Sad ću vam sve ispričati – odgovori Lucia, brišući oči rukavom.

– Govori, govori! – uzviknuše ujedno i majka i vjerenik.

– Presveta Bogorodice! – uskliknu Lucia – tko bi i pomisliti mogao, da će ovo dotle dotjerati! – I tada plačnim glasom stade pričati, kako je prije nekoliko dana kad se vraćala iz svilare i zaostala bila od svojih drugarica, prošao ispred nje don Rodrigo u društvu s drugim nekim gospodinom. Don Rodrigo pokušao je da je zadrži, naklapajući neke ružne riječi; ne osvrćući se na nj, ona ubrza hod i stigne svoje drugarice; uto ču kako se onaj drugi gospodin slatko smije, a don Rodrigo mu govori: »Da se okladimo.« Sutradan se njih dvojica opet nađoše na cesti; Lucia bijaše među svojim drugaricama i gledaše preda se; onaj se drugi gospodin grohotom smijao, a don Rodrigo govoraše; »Vidjet ćemo, vidjet ćemo.« – Na sreću – nastavi Lucia – onaj dan bijaše posljednji dan rada u svilari. Ja sam odmah sve ispričala. . .

– Kome si ispričala? – upita Agneza, očekujući s nekom ljutnjom, da čuje ime toga prečeg povjerenika.

– Ocu Kristoforu, majko, na ispovijedi – odgovori Lucija krotko se ispričavajući. – Ja sam mu sve rekla, kad smo ono zadnji put otišle u samostansku crkvu. Ako se sjećate, ja sam onoga jutra otezala, laćajući se posla sad ovdje sad ondje, sve dok nisam vidjela, da se još nešto svijeta uputilo iz sela put samostana, kako bismo išle s njima zajedno; jer sam se poslije onoga susreta, jako plašila putova. . .

Poštovano ime oca Kristofora odmah razblaži Agnezinu ljutnju, ona

reče: – Vrlo si dobro učinila, ali zašto nisi i majci ispričala sve?

Lucia je imala za to dva dobra razloga: jedan, da ne rastuži i ne plaši svoju dobru majku nečim čemu ni ona ne bi mogla naći lijeka; a drugi, da ne bi slučajno izložila sebe, da po selu od usta do usta, razglasi događaj koji je trebao da ostane zakopan u tajnosti; toliko prije, što se Lucia nadala, da će udaja u samom začetku presjeći ono mrsko proganjanje. Od ova dva razloga ona je u pričanju navela samo onaj prvi. A okrenuvši se Renzu, glasom, kojim se prijatelj dovodi do uvjerenja da nije bio u pravu, reče mu:

– I zar je trebalo da ja tebi sve ovo ispričam? Po nesreći, sad znaš sve!

– A što ti je kazao otac Kristofor?

– Kazao mi je, da pohitamo sa svadbom što je brže moguće, a dotle da ne izlazim iz kuće; da se molim Bogu; on se nadao, da onaj, ne videći me, neće više ni pomišljati, na mene. Stoga sam se usiljavala – nastavi Lucia, okrenuvši se opet Renzu, ali otvorivši oči i porumenjevši u licu – da budem bezočna, pa sam te molila, da pohitamo sa svadbom, da se vjenčamo, ako je ikako mogućno, prije određenoga dana. Tko zna, što bi ti o meni mislio! Ali ja sam to učinila, u dobroj namjeri, dobila sam bila takav savjet, i držala sam zasigurno. . . i jutros mi ni na kraj pameti nije bilo. . .

– Nitkov! Bezdušnik! Ubica! – vikaše Renzo jureći gore-dolje po sobi, hvatajući se ovda-onda za nož.

– Bože mili, čudna zapleta! – uzdisala je Agneza. Mladić odjednom stade pred Luciju oblivenu suzama; zagleda se u nju s tužnom i jarosnom nježnošću, pa reče: – Ovo je posljednje onom zlikovcu!

– Ah! ne, Renzo, Bogom te preklinjem! – viknu Lucia. – Ne, ne, tako ti svega na svijetu! Ima Boga i za sirotinju, a kako bi nam on pomogao, ako i mi zlo radimo.

– Ne, nemoj Renzo, ako Boga znadeš! – prihvati Agneza.

– Renzo, – reče Lucia s naglasom nade i mirnije odlučnosti – ti imaš svoj zanat, a i ja umijem raditi; idimo nekuda tako daleko, da onaj o nama ništa više ne čuje.

– Ah, Lucijo! pa onda? Još nismo muž i žena! I zar će nam župnik htjeti izdati svjedodžbu da smo slobodni? Onakav čovjek? Eh, da smo vjenčani, onda. . .!

Lucia briznu opet u plač, i sve troje zašutješe u najvećoj klonulosti, koja bijaše u žalosnoj opreci s njihovim svečanim odijelima.

– Čujte me, djeco; poslušajte moj savjet! – prekide Agneza šutnju – Ja sam se rodila prije vas, pa znam malo bolje ovaj svijet. Ne treba se odmah tako preplašiti; ni đavo nije onako crn, kao što ga slikaju. Nama se sirotinji povjesma čine zamršenija, no što su u stvari, jer im ne znamo uhvatiti kraja; ali ponekad jedno mišljenje, jedna riječ učena čovjeka. . . ja dobro

znam što govorim. Učini kako ti ja kažem, Renzo; otiđi u Lecco; potraži doktora Zapletala, ispričaj mu sve. . . ali za živu glavu nemoj ga tako zvati; to mu je nadimak. Treba kazati: gospodin doktor. . . uh, kako se ono zove? Gle, molim te! Zaboravila sam mu pravo ime; svi ga zovu Zapletalo. Kako mu drago, ti potraži doktora: visok je, mršav, rutav, s crvenim nosom i s biljegom maline na obrazu, što mu se majci prohtjelo kad ga je nosila.

– Znam ga po viđenju – reče Renzo.

– Vrlo dobro! – nastavi Agneza; – ono vam je mudra glava! Koliko sam ljudi vidjela, zapletali se kao pile u kučine, i ne znaju što će i kako će, a pošto se porazgovore jednu uru u četiri oka s doktorom Zapletalom (pazi dobro da ga tako ne zovneš!) iziđu smijući se. Uzmi ona četiri pijetla siromaha, što sam spremila za pir, pa mu ih odnesi, jer takvoj gospodi ne treba nikada ići praznih ruku. Ispričaj mu sve što se dogodilo; vidjet ćeš, da će ti za tili čas kazati takvih stvari, kakvih se ne bismo sjetili, da mislimo godinu dana.

Renzo prihvati vrlo rado taj savjet; Lucia ga odobri; a Agneza, gorda što se ona sjetila, izvadi jednog po jednog iz kokošinjca ona četiri pijetla, sastavi im osam nogu u kitu, veže ih i uzicom stegne, pa ih predade Renzu u ruku; on, pošto su još jedni druge osokolili riječima punim uzdanja, izađe kroz vrt na stražnje vratnice, da ga djeca s ulice ne bi vidjela, te da ne potrče za njim vičući: »mladoženja! mladoženja!« Tako preko polja ode stazama, srdit, razmišljajući o svojoj nesreći i sastavljajući u pameti govor, što će ga izreći pred doktorom Zapletalom. Nije teško pomisliti kako je bilo onim jadnim pijetlovima, onako vezanim i nošenim za noge, u ruci čovjeka mučena tolikim strastima, i koji je pokretima ruku popraćao misli, što su mu uzburkano sijevale glavom. Čas pruži ruku od gnjeva, čas je diže u vis od očajanja, čas njom mlatara po zraku u znak prijetnje, i u svim tim pokretima žestoko on drmusa pijetlovima, kojima landaraju one četiri izvrnute glave, kljucaju se međusobno, kao što to odviše često biva među drugovima u nesreći.

Kad stiže u mjesto, raspita se gdje stanuje doktor; pokažu mu i on ode. Pri ulazu obuze ga ono kolebanje, što ga neuki sirotani osjećaju u blizini gospodina ili učena čovjeka, pa zaboravi sve što je bio spremio da kaže; ali pogleda u pijetlove i ohrabri se. Uđe u kuhinju i upita služavku, može li govoriti s gospodinom doktorom. Ona opazi pijetlove, pa ih, naviknuta na slične poklone, dohvati rukom, iako je Renzo uzmicao, jer je želio da doktor vidi i zna što mu je donio. Doktor se pojavi upravo, kad je služavka govorila: »Daj mi to i ulazi unutra«. Renzo se duboko pokloni; doktor ga uljudno primi i reče mu: »Dođi ovamo, sine«, pa ga uvede u svoju sobu. Bila je to velika prostorija; o njena tri zida redom visjele su slike dvanaestorice rimskih cezara; uza četvrti zid stajahu police sa starim prašnjavim knjigama; usred sobe velik sto s naslaganim aktima, molbama, žalbama, prilozima, presudama; oko njega četiri stolice, a u sredini velik naslonjač s

oslonima za ruke i s visokim četvrtastim naslonom, kom su se rogljevi svršavali drvenim ukrasima u obliku rogova, presvučen kožom prikovanom velikim žutim klincima, od kojih su neki odavno poispadali, te su se okrajci prevlake na više mjesta zakovrčili. Doktor je imao na sebi kućnu haljinu, upravo to bijaše već otrcan stari plašt, kojim se prije mnogo godina doktor ogrtao u svečanim prilikama, kad je odlazio u Milano, da pred sudom govori u kakvoj važnoj parnici. On zatvori vrata i osokoli Renza ovim riječima: – Dede, sine, ispričaj mi tvoju muku.

– Imao bih da vam nešto kažem u povjerenju.

– Da čujem, govori! – reče doktor i sjedne u naslonjač. Renzo se ukrutio pred njim, jedna mu ruka u šeširu, koji drugom okreće, pa zausti: – Htio bih čuti od vas, koji ste učili knjigu. . .

– Ispričaj mi u čemu je stvar! – upane mu doktor u riječ.

– Vi ćete mi oprostiti; mi siromašni seljaci ne znamo govoriti. Htio bih, dakle, znati. . .

– Ljudi božji! svi ste takvi: mjesto da pričate stvar, a vi pitate, jer već imate nekakve namjere u glavi.

– Oprostite mi, gospodine doktore. Htio bih znati, da li je kažnjivo, kad se zaprijeti župniku da ne izvrši vjenčanje.

– Razumijem – reče doktor za sebe, a ustvari, nije razumio. – Razumijem. – I odmah se uozbilji, ali nekom ozbiljnošću protkanom sažaljenjem i zauzimanjem; stegne jako usne, ispuštajući neki nesročan zvuk, koji je nagovještao osjećanje jasnije izraženo njegovim prvim riječima:

– Ozbiljan, slučaj, sinka; predviđen zakonom. Dobro si činio što si došao meni. Slučaj je jasan, predviđen u bezbroj proglasa. . . Baš i lani u proglasu sadašnjega gospodina namjesnika. Evo da ti pokažem, da se uvjeriš svojim očima.

Ustade iz naslonjača i zari ruke u onu gomilu papira preturajući ih kao da sipa život u mjericu.

– Gdje li je to? Mora da je tu. Tako je to kad moraš imati toliko stvari pri ruci! A mora biti tu, jer je važan proglas. A, evo ga. – Izvuče jedan papir, razvi ga, pogleda mu datum, pa još s ozbiljnijim licem prozbori: – 15. listopada 1627.! tako je, od lani; svjež proglas; takvi ulijevaju najviše straha. Umiješ li čitati, sine?

– Nešto malo, gospodine doktore.

– E dobro. Prati okom pa ćeš vidjeti.

Izdignuvši raširen proglas, stade čitati, mrmljajući žurno neka mjesta, a zastajući značajno na onim mjestima, koja su mu se činila važnijima:

»Iako su proglasom objavljenim po naredbi gospodara Vojvode od Ferije, od 14. prosinca, uz potvrdu Presvijetloga i Preuzvišenoga Gospodara Gonzala Fernandesa od Cordove, i tako dalje, *predviđene vanredne i stroge mjere protiv tlačenja, nasilja i tiranskih postupaka, što se neki usuđuju vršiti nad toliko pokornim podanicima Njegova Veličanstva ipak učestani neredi i pakosti,* i tako dalje, *toliko su se namnožili, da je Njegova Preuzvišenost primorana,* i tako dalje. *Stoga, uz mišljenje Senata i Odbora,* i tako dalje, *odlučio sam da se objavi ovaj proglas«.*

»I počinjući od tiranskih postupaka, iskustvo dokazuje da mnogi i u gradovima i po selima. . . – Čuješ li? – *u ovoj državi, tiranski vrše ucjene i tlače slabije ljude na razne načine, zahtijevajući da se zaključe nasilni ugovori o kupovinama, o zakupima. . .* i tako dalje: – slušaš li? sad čuj dalje: – *da se izvrše ili ne izvrše vjenčanja.*« – Jesi li razumio?

– To je moj slučaj – reče Renzo.

– Čuj, čuj dalje, sada tek dolazi glavno; da vidiš kakve su kazne. *»Da se svjedoči ili ne svjedoči; da se netko iseli iz mjesta gdje stanuje,* i tako dalje; *da netko plati dug; da netko ne kinji drugog, da netko ode u mlin:«* – sve ovo nema veze s našim slučajem. Ali čuj sad: *»da svećenik ne uradi ono što mu je dužnost po njegovu pozivu, ili da uradi nešto što ne treba.«* – Čuješ li?

– Kao da je za mene pravljen taj proglas – reče Renzo.

– Tako je! Čuj samo dalje: *»i slična nasilja, koja vrše vlastela, plemići, srednji ljudi, seljaci i prostaci.«* – Nitko ne može da izmakne; svi su tu; prava Josafatova dolina. A sad čuj kazne: *»Za sva ova i slična zla djela, iako su već zabranjena, ipak, zbog potrebe veće strogosti. Njegova Preuzvišenost ovim proglasom, ne odstupajući. . .* i tako dalje, *naređuje i zapovijeda, da protiv prestupnika ma u kojoj vrsti pomenutih ili sličnih djela, postupe svi redovni suci u ovoj državi primjenom kazne novčane i tjelesne, ili progonstva, ili robije ili i smrti. . .* – sitna stvarčica! – *prema nahođenju Njegove Preuzvišenosti ili Senata, a prema kakvoći slučajeva, lica i prilika. I to neoprostivo i svom strogošću,* i tako dalje. – Ima tu vraga i po, zar ne? A da vidiš potpise: *Gonzalo Fernandes od Cordove;* a ispod njega: *Platonus;* a ovdje: *vidit Ferrer;* tu je sve.

Dok je doktor čitao, Renzo ga je pratio okom, trudeći se da shvati točan smisao, i da utuvi one svete riječi, u kojima je gledao svoj spas. Doktor se, videći svoga klijenta više pažljiva nego preplašena, čudio tome. – Ovaj kanda je neki prefriganac – pomisli on u sebi; a zatim reče:

– Da, da! ti si zacijelo ošišao kosu. To je dabogme razborito; ali ti nije trebalo, kad si došao da se meni povjeriš. Slučaj je ozbiljan, ali ti još ne znaš što ja sve umijem i smijem učiniti, kad mi se prilika ukaže.

Da bi se razumjele ove doktorove riječi, treba znati, ili se sjetiti, da su u ono doba *bravi* od zanata i zlikovci svake vrste nosili dugačku kosu

sprijeda, koju bi navukli na lice kao neki zastor, kad bi koga presretali, u slučajevima kad su smatrali za potrebno da se preruše, i kad im je pothvat bio one vrste za koji treba u isti mah i sila i opreznost. I protiv takve mode objavljen je bio proglas: *»Njegova Preuzvišenost (markiz od Hynojose) zapovijeda, tko bude nosio kosu tako dugačku da pokriva čelo preko očiju, ili pletenicu, bilo sprijeda bilo iza ušiju, da bude kažnjen globom od trista škuda; a tko ne mogne platili, robijom od tri godine, i to prvi put, a drugi put, osim pomenute kazne, još i većom, novčanom i tjelesnom, prema nahođenju Njegove Preuzvišenosti.«*

»Ali se dopušta, u slučaju ćelavosti, ili zbog opravdana razloga nekoga ožiljka ili rane, da mogu nositi radi ugleda i zdravlja njihova, toliko dugačku kosu, koliko je potrebna, da se prikriju oni nedostaci i ništa više; treba dobro paziti, da se ne prijeđe mjera i neophodna potreba, kako se ne bi navukla na sebe kazna propisana za prestupnike. Također se zapovijeda brijačima, uz kaznu od sto škuda ili tri istrga konopcem na javnom mjestu, a i veću tjelesnu kaznu, prema nahođenju kao što je gore rečeno, da onima koje šišaju, ne ostavljaju nikakvu vrstu ni perčina, ni pramenova, ni vitica, ni dužu kosu od običnoga, ni nad čelom ni sa strane, ni iza ušiju, nego da svi budu jednaki, osim slučaja ćelavosti, ili drugih nedostataka, kao što je gore rečeno.«

Iz ovoga se vidi, da je pramen kose sprijeda bio, tako reći, dio naoružanja i odlika *brava* i bezakonika; oni su se po tom pramenu obično i zvali *»ciuffi«*. Taj je nadimak do danas ostao u lombardskom narječju, ali s ublaženim značenjem; i svaki će se naš milanski čitalac izvjesno sjetiti, da su ga u djetinjstvu tim imenom nazvali, ili roditelji, ili učitelj, ili koji kućni prijatelj, ili tko od posluge.

– Mogu vas uvjeriti – odgovori Renzo – da ja, kao seljačko siroče, nikad u životu nisam nosio taj pramen kose na čelu.

– Ne možemo ništa učiniti – odgovori doktor, klimajući glavom s lukavim a nestrpljivim osmijehom. – Ako nemaš vjere u mene, onda ne možemo ništa učiniti. Vidiš, sinko, tko laže doktoru, luđak je, koji će morati kazati istinu sucu. Odvjetniku treba sve jasno ispričati, a naše je poslije da stvar zapletemo. Ako hoćeš da ti pomognem, moraš mi kazati sve od početka do kraja, otvorena srca, kao ispovjedniku. Moraš mi kazati ime čovjeka, od koga si dobio nalog; to će, naravno, biti neka otmjena ličnost, i u tom slučaju ja ću otići toj ličnosti, da prema njoj učinim svoju dužnost. Neću ja ništa kazati, ne boj se, da sam od tebe doznao, da ti je on izdao taj nalog; povjeri se ti meni. Ja ću mu kazati samo da tražim od njega zaštitu za siromašna potvorena mladića. A s njim ću udesiti sve što treba, da se cijela stvar povoljno svrši. Lako možeš razumjeti, da će on, spašavajući sebe, spasiti i tebe. Ako je pak cijela griješka samo tvoja, ja opet ne odustajem; izvukao sam ja mnoge iz gorih zapleta. . . Ali da se razumijemo, samo ako nisi uvrijedio neku visoku ličnost, ja se primam da te izvučem iz

blata; bit će nešto malo troška, naravno. Moraš mi kazati tko je taj uvrijeđeni, pa prema njegovu položaju, njegovim osobinama i njegovoj naravi vidjet ćemo, da li je bolje umiriti ga s pomoću protekcija, ili naći puta i načina da ga krivično obijedimo, pa da se on počeše, jer treba da znaš, kad tko umije lijepo okretati zakone i proglase, onda nitko nije kriv i nitko nije prav. A što se tiče župnika, ako je on pametan čovjek, onda će šutjeti; ako bi pak htio održati svoje, onda ima lijeka i za njega. Izmigoljiti se može u svakoga zapleta, ali za to treba čovjek na svom mjestu; a tvoj je slučaj ozbiljan, razumiješ li, vrlo ozbiljan; proglas jasno gudi; kad bi se stvar raspravila onako u četiri oka između tebe i suda, onda na zdravlje tebi! Ja ti govorim kao prijatelj: nestašluci se moraju ispaštati; a da umalo prođeš treba samo novaca, iskrenosti, povjerenja u čovjeka koji govori za tvoje dobro, poslušnosti i uraditi sve što ti kažem.«

Dok je doktor sipao te riječi Renzo ga, je gledao sa zabezeknutom pažnjom, kao što deran na sajmu pilji u opsjenara, kad guta kučinu, i kučinu, i kučinu, pa iz usta izvlači trake, i trake, i trake, bez konca i kraja. Ali kad je ipak shvatio dobro što sve doktor kaže i u kakav je nesporazum zašao, Renzo mu prekide traku iz usta ovim riječima: – Ali gospodine doktore, kako ste vi to razumjeli cijelu stvar? Sve je baš sasvim obratno. Nisam ja nikomu prijetio; ja ne radim nikada takve stvari; možete slobodno pitati cijelu moju općinu, pa ćete čuti, da ja nikada nisam imao posla sa sudom. Nitkovi su mene spopali, i ja sam došao da me naučite, kako ću doći do pravde; s toga mi je vrlo milo, što ste mi pročitali onaj proglas.

– Dovraga! – uzviknu doktor, izbuljivši oči. – Šta tu petljaš? Tako je to, svi ste vi takvi: pa zar mi ne znaš točno kazati kako je?

– Oprostite mi; niste mi dali da dođem do riječi. Evo da vam ispričam kako je bilo. Dakle, danas je trebalo da se vjenčam – i tu Renzov glas ganuto zadrhta; – imao sam se vjenčati s djevojkom u koju sam se zagledao još ljetos; i za danas je, kao što rekoh, gospodin župnik bio odredio vjenčanje, i sve smo bili spremili. Kad odjednom gospodin župnik stade navoditi neke izgovore. . . dosta to, da vam ne duljim, ja sam ga nagnao da govori jasno, kao što je i pravo bilo: i on mi onda prizna, da mu je zabranjeno, da za živu glavu ne obavi vjenčanje. Onaj bezbožnik don Rodrigo. . .

– Odlazi! – presječe mu odmah riječ doktor s namrštenim čelom, naprćivši svoj crveni nos i iskrivivši usta. – Što si došao da mi tu trabunjaš kojekakve gluposti? Tako se možete razgovarati vi među sobom, koji ne umijete mjeriti riječi, a ne da ih izbacujete pred poštenim čovjekom, koji zna što one znače. Odlazi, molim te, odlazi; ti prosto ne znaš što govoriš; neću ja da imam posla s djecom, ni da slušam takve razgovore, pusto blebetanje.

– Ja vam se kunem. . .

– Odlazi, kad ti kažem; što će meni tvoje zakletve. Ja se u to ne miješam: perem ruke – i stade trljati ruke, kao da ih odista pere. – Nauči najprije kako treba govoriti, a ne da s takvim prepadima iznenađuješ poštena čovjeka.

– Ali čujte me, molim vas – i ponavljaše Renzo uzalud. Vičući neprestano, doktor ga je gurao prema vratima, pa kad je do njih dogurao, otvori vrata, doviknu sluškinju i reče:

– Vrati odmah ovome čovjeku što je donio; neću ništa, neću ništa!

Za sve vrijeme otkad je u onoj kući, nikada ta žena nije imala da izvrši onakvu zapovijest; ali je zapovijest izdata tako odsječno, da ona bez ustezanja posluša. Uzme ona četiri namučena pijetla i pruži ih Renzu s pogledom prezriva sažaljenja, kojim kao da je htjela reći: mora biti da si nešto izvanredno glupo uradio. Renzo se ustezao da ih primi, ali je doktor bio neumoljiv; začuđen i razljućen više no ikada, bijedni mladić morade uzeti natrag odbijeni poklon i vratiti se u selo, da ispriča ženama, kako se proveo kod doktora.

Njih dvije, za njegova odsustva, svukoše svečano ruho i obukoše haljine za radne dane, pa se ponovo stadoše savjetovati, Lucia jecajući, Agneza uzdišući. Kad je ona dovršila razlaganje o velikoj koristi, kojoj se nadala od doktorovih savjeta. Lucia reče, da treba tražiti pomoći na sve strane; da je otac Kristofor čovjek, koji umije ne samo savjetovati, nego se i založiti, kad sirotinji treba priteći u pomoć; da bi vrlo dobro bilo kad bi njemu ispričale sve što se dogodilo. – Tako je – reče Agneza, i odmah stadoše pretresati kako: otići u samostan, udaljen neke dvije milje, toliko odvažnosti nisu imale, baš ovoga dana; a sigurno im nitko razborit ne bi to savjetovao. Dok su one tako rasuđivale što i kako da rade, netko zakuca na vrata, i u isti mah ču se tiho i jasno: *»Deo gracias«.* Lucia se sjeti odmah tko može biti, pa otrči da otvori; poklonivši se malo po domaću uđe kapucinski laik božjak, s bisagama o lijevom ramenu, dok je rasporak na njima držao uvijen i stegnut objema rukama uz grudi.

– Oh, fra Galdino! – rekoše obje žene.

– Gospodin s vama! – reče fratar. Evo me da prosim orahe.

– Donesi oraha za duhovnike – reče Agneza. Lucia ustade i uputi se u drugu sobu, ali prije no što uđe u nju, zastade iza leđa brata Galdina, koji nepomično stajaše na istom mjestu; i metnuvši prst ispred usta značajno upre u majku pogled koji ju je s nježnošću, ali i s nekim autoritetom, molio da šuti.

Brat prosjak, žmirnuvši poizdalje u Agnezu, reče:

– A svadba? imala je biti danas; vidio sam po selu neku vrevu, kao da ima nešto novo. Što je to bilo?

– Gospodin župnik je bolestan, pa se moralo odgoditi – odgovori ubrzano Agneza. Da joj Lucia nije onako namignula, njen bi odgovor, po svoj prilici bio sasvim drukčiji. – A kako je s prošenjem? – upita ona, samo da obrne govor.

– Slabo, nije dobro dobra ženo. Evo, ovo je sve! – I to rekavši skide bisage s ramena i prodrma ih objema rukama: – Ovo je sve, i dok sam skupio ovo blago božje, morao sam zakucati na desetora vrata.

– Što ćete? Berba je bila oskudna, brate Galdino; a kad se mora mjeriti svaki zalogaj kruha, onda se ne može biti široke ruke ni s ostalim.

– Ali, da se i vrate dobre ljetine, znate li što treba? Treba dijeliti milostinju. Zar ne znate za ono čudo s orasima, što se dogodilo prije mnogo godina u našem samostanu u Romagni?

– O tome nisam ništa čula; ispričajte mi časkom.

– Treba, dakle, da znate, kako je u onom samostanu bio neki naš brat, pravi svetac, i zvao se otac Makarije. Jednoga zimnjega dana, prolazeći nekom silazom, otac Makarije vidje ispod oraha nekoga našeg priložnika, koji je također bio dobar čovjek; a oko orahova debla stajahu četiri seljaka sa zamahnutim motikama, koji su počeli da iskorjenjuju ono drvo. – što radiš s tim jadnim drvetom? – upita ga otac Makarije. – Eto, oče, već od toliko godina ne rađa, pa hoću da ga oborim i iscijepam za gorivo. – Ostavi ga – reče mu otac Makarije, – znaj da će ove godine na njemu biti više oraha nego lišća. – Naš priložnik, koji znađaše kakav je onaj koji je te riječi izgovorio, naredi odmah seljacima, da ponovo zagrnu žile, pa doviknu ocu Makariju, koji bijaše nastavio svoj put: – Oče Makarije, polovina roda bit će samostanu. – Raščuje se za to proroštvo, i svijet se sleže da vidi orah. I zaista, na proljeće orah je obilno cvjetao, a u svoje vrijeme na njemu je bilo i oraha na pretek. Onaj dobri priložnik nije doživio radosti da ih omlati: otišao je Bogu na istinu prije berbe, da primi nagradu za svoja bogougodna djela. Ali je čudo bilo to veće, kao što ćete sada čuti. Onaj pobožni čovjek bijaše ostavio za sobom sina sasvim drugoga kova. O berbi samostanski brat prosjak ode da primi polovinu što je pripadala samostanu ali onaj bezbožnik načini se kao da ništa ne zna, pa još bude tako drzak da kaže, kako nije nikada čuo da fratri umiju stvarati orahe. I znate li što bi? Jednoga dana, čujte samo, onaj razvratnik pozove neke svoje prijatelje iste bagre, i uz pijančenje pričaše im tu pripovijest o orahu, podsmjehujući se fratrima.

Prohtje se onim grešnicima da svojim očima vide tu golemu hrpu oraha; i on ih odvede na tavan. Sad čujte: otvori vrata, uputi se kutu, gdje bijaše sasuta ona velika hrpa, i dok reče: »pogledajte«, pogleda i sam i vide. . . što? hrpu suha orahova lišća. Nečuveno, zar ne? A samostan je, umjesto da bude oštećen, dobio još više; jer mu je poslije toga; događaja, prošnja oraha donosila toliko, da je jedan priložnik, žaleći pretovarenoga brata, priložio

samostanu i jedno magare, da pomogne snijeti orahe u samostan. A i toliko su ulja nakupili, da je svaki siromašak dolazio da uzme kad mu je zatrebalo; jer mi smo kao i more, koje prima vodu sa svih strana, pa je poslije dijeli svima rijekama.

Uto se vrati Lucia s pregačom punom oraha, koje je jedva nosila, držeći stegnuta dva kraja opruženim rukama. Dok je brat Galdino ponovo skidao bisage, spuštao ih na tle i otvarao im rasporak, da unutra saspe onu obilatu milostinju, majka napravi začuđeno i kiselo lice na Luciju zbog izdašnosti; ali joj Lucia pogledom kaza: objasnit ću ti sve. Brat Galdino ospe hvalama, blagoslivanjem, obećanjima, zahvaljivanjem, i prebacivši bisage preko ramena, uputi se vratima. Ali ga Lucia zaustavi i reče:

– Molila bih vas za jednu ljubav; kažite ocu Kristoforu, da trebam nešto vrlo hitno s njim da govorim, pa neka bude dobar nama jadnicama, da odmah dođe; jer mi ne možemo otići u crkvu.

– Samo to želite? Ni ura neće proći, a otac Kristofor znat će vašu želju.

– Ufam se.

– Budite spokojne! – i ode pognutiji i zadovoljniji no što je bio došao.

Po tome što siromašna seljanka onako slobodno poručuje ocu Kristoforu da dođe i što je samostanski prosjak onu poruku primio bez čuđenja i ustezanja, ne treba misliti da je otac Kristofor bio neki običan fratar, neka šuša. Naprotiv, on bijaše vrlo uvažena ličnost i među braćom i u svoj okolini; ali takva bijaše navika kapucinskih fratara, da im se ništa ne činjaše ni suviše nisko, ni suviše visoko. Služiti najniže i biti služen od najmoćnijih; ulaziti i u palače i u kolibe; s istim poniznim i pouzdanim vladanjem biti ponekad u istoj kući i predmet poruzi, i ličnost bez koje se ništa ne odlučuje; svuda prositi milostinju, i udjeljivati je svima koji je od samostana prose, – na sve to bili su naviknuti kapucinski fratri. Idući putem, mogao se svaki od njih sresti ili s nekim knezom, koji će s poštovanjem cjelivati kraj konopca, kojim se fratri pašu, ili s ruljom dječurlije, koja će mu, praveći se da se međusobno biju, bradu umrljati glibom. Riječ »fratar« izgovarala se u ono doba i s najvećim poštovanjem, i s najgorčim prezirom; i kapucinski fratri, možda više od bilo koga reda, bijahu predmet dvaju suprotnih osjećaja i iskusiše dvije suprotne sreće; jer nemajući ništa noseći habit osobito različan od obične nošnje, ispovijedajući otvorenije poniznost, izlagahu se još više štovanju i preziranju, kako ih kad one njihove osobitosti mogahu na sebe navući od raznih ćudi i od raznih mišljenja ljudskih.

Kad je brat Galdino otišao, Agneza uzviknu:

– Zar onoliko oraha! i to u ovakvoj godini!

– Oprosti mi, majko! – odgovori Lucia; – ali da smo mu udijelile samo koliko i svi ostali, brat Galdino bi morao obilaziti još bogzna koliko, dok bi

napunio bisage; tko zna kad bi se vratio u samostan; a uza svoje brbljanje i uz ono koje bi slušao, bog bi ga znao da li bi upamtio. . .

– Dobro si smislila; a milostinja donosi uvijek dobar plod – reče Agneza, koja je, pored svih svojih malih grijeha opet bila duša od žene i skočila bi, štono riječ, u vatru za onu jedinicu, koja bijaše sva njezina radost.

Uto eto i Renza; uđe s prkosnim i uvrijeđenim licem i vrgne pijetlove na sto; to bijaše za onaj dan posljedna zla kob onim jadnim životinjama.

– Lijepo ste me svjetovali! – reče on Agnezi. – Poslaste me krasnom poštenjaku, zaista, divno pomaže sirotinji! – I tu ispriča sav razgovor s doktorom. Agneza, čudeći se onako naopaku ishodu, htjede dokazivati, kako je njeno mišljenje ipak bilo dobro, samo što Renzo nije uspio da stvar izvede kako treba; ali im Lucia prikrati prepirku rekavši da se nada, da je pronašla bolju pomoć. Renzo prihvati i ovu nadu, kao što rade svi oni koji su u nesreći i u napasti. – Ali ako ni otac Kristofor – reče on – ne nađe nikakva lijeka, naći ću ga ja, kako mu drago.

Žene ga savjetovahu da bude miran, strpljiv i oprezan.

– Sutra će – reče Lucia – otac Kristofor sigurno doći; vidjet ćete da će se on sjetiti nečega, što mi jadnici ne umijemo ni zamisliti.

– Daj Bože! – reče Renzo, – ali kako bilo da bilo, ja ću umjeti da pribavim sebi pravicu, ili učiniti da mi je drugi pribave. Ipak još ima pravde na ovom svijetu.

U tužnim razgovorima, u odlascima i dolascima, o kojima srno dosad pričali primače se kraju i onaj dan, poče se smrkavati.

– Laku noć – reče tužno Lucia Renzu, koji nikako da ode.

– Laku noć – odvrati Renzo, još tužnije.

– Neki će nam svetac biti na pomoći – završi Lucia – budi razborit i strpljiv.

Majka dodade još neke savjete iste vrste, i zaručnik se naposljetku rastade s njima i ode s burom u duši, ponavljajući uvijek one značajne riječi: Ipak još ima pravde na ovom svijetu! – Poznata je stvar da čovjek, kad ga bol satare, ne zna više što govori.

GLAVA ČETVRTA

Otac Kristofor

Sunce je tek bilo granulo kad je otac Kristofor izašao iz samostana u Pescareniku, da se uspne do one kućice, gdje ga iščekivahu. Pescarenico je zaselak, na lijevoj obali Adde, ili, upravo, na jezeru, do samoga mjesta; nekoliko kućica, mahom ribarskih, o kojima vise razapete vrše i mreže da se suše. Samostan je bio izvan zaseoka (zidine mu i sada stoje), pred ulaskom u zaselak, kroz koji prolazi put od Lecca do Bergama. Nebo je bilo vedro; kako je sunce polagano izlazilo iza brijega, vidjela se njegova svjetlost, kako silazi s vrhova suprotnih gora i širi se brzo niza strane, pa zatim i po dolini. Jesenji povjetarac otkidao je suho lišće sa dudova i spuštao ga nedaleko od stabla. Desno i lijevo, po vinogradima, na lozama što su još uspravne stajale, sjajilo se rumenkasto lišće u raznim prelivima; a njive, tek preorane, isticahu se mrko i otržito među žućkastim strništima, po kojima se blistala rosa. Ta slika ispunjala je srce radošću; ali gdje se god u njoj pojavio čovjek, rastužili bi se i pogled i misao. Usput su nailazili podrapani i izgladnjeli prosjaci, iznemogli od rada, ili nevoljom nagnani da pružaju ruku. Prolaze šutke pored oca Kristofora, gledaju ga pobožno i mada od njega ne očekuju milostinju, jer fratar nema nikada novaca, ipak mu se poklone zahvalno za milostinju koju im udijeliše kadgod su je zaprosili u samostanu. Još je žalosnije bilo pogledati težake razasute po njivama. Neki su stupali sijući rijetko, štedljivo, preko volje, kao čovjek koji stavlja na kocku posljednje što ima; drugi jedva jedvice nogom pritiskuje lopatu i zlovoljno prevrće grudu. Mršava seljančica, vodeći na ispašu kravu, kojoj se sva rebra vide, gleda u travu, pa se brzo saginje, da od krave ugrabi, za hranu svojima, neku travčicu, o kojoj ih je glad naučila, da se njome mogu hraniti i ljudi. Ti prizori svakim korakom pojačavahu tugu u duši oca Kristofora, koji već iđaše sa sjetnom slutnjom, da ga zovu zbog neke nesreće.

– Ali zašto se on toliko brine za Luciju? Zašto se tako usrdno požurio, čim je dobio poziv, kao da ga zove otac provincijal? I tko je taj otac Kristofor? – Na sve to moramo odgovoriti.

Otac Kristofor, rodom iz ***** bijaše bliži šezdesetoj nego li pedesetoj. Svoju glavu, svu obrijanu osim uska vijenca vlasi, po pravilima

kapucinskog reda, on bi kad ikad i ispravljao ponositim i nemirnim pokretom; ali odmah bi se opet priklonio sa smišljenom poniznošću. Duga sijeda brada, u koju je sav bio obrastao, činila je da mu se još jače ističu gornji dijelovi lica, kojima je davno sviknuto isposništvo više dodavalo dostojanstva, nego što mu je oduzelo izraza. Upale oči, mahom poniknute, sijevnule bi katkad naprasnim sjajem; poput dva ćudljiva vranca, pod uzdom u viteškoj ruci, kojoj po iskustvu znaju da se ne mogu oteti, ipak se kadikad razigraju, ali ih brzo ukroti snažno pritegnuta uzda.

Otac Kristofor nije uvijek takav bio, niti je uvijek bio Kristofor; kršteno ime mu je bilo Lodovico. Bijaše sin jednog trgovca iz ***** (sve ove točkice poturao je moj oprezni bezimeni pisac), koji je u svojim poznijim godinama, pošto se obogatio bio, a imao jedinca sina, napustio trgovinu i dao se gospodskome životu.

U toj novoj dokolici, poče se stidjeti svega onoga vremena koje je proveo bio u radu. Obuzet tim zanosom smišljao je načine, kako bi se zaboravilo da je nekada bio trgovac; i sam je htio da to zaboravi. Ali trgovina, svežnji robe, knjige, lakat, neprestano mu se vrzahu u pameti, kao Macbethova sjena Banku, i usred raskošna pirovanja, uz osmijeh čašćenih izjelica. I muke su mučili svi ti gotovani, da izbjegnu riječ, koja bi se mogla uzeti kao nagovještaj o prijašnjem domaćinovu zanimanju. Da navedemo primjer. Jednoga dana potkraj ručka, u trenucima najživljega i raspojasanog veselja, kad se nije znalo tko više uživa, da li uzvanici što raspremaju stol, ili domaćin koji ga je spremio, ovaj je zadirkivao, s prijateljskim nadmudrivanjem, jednoga od svojih gostiju, najčasnijega proždrljivca na svijetu. Ovaj, da bi mu odšalio šalu, bez ikakve zlobne namjere, baš kao nevino dijete, odgovori mu: »Govori što ti je drago; u mene su uši kao u trgovca, na jedno uđe na drugo izađe.«[3] Čim je tu riječ izustio on se i sam trže; zbunjena lica pogleda u domaćinove lice, koje se bijaše namrštilo; i jedan i drugi htjeli bi da se natrag vrate; ali se to nije moglo. Ostali gosti smišljahu, svaki za sebe, kako da zabašure tu malu nezgodu i pređu na drugi razgovor; ali, dok su smišljali šutjeli su, a šutnja još više istače nepriliku. Svako se od njih klonio da mu se pogled ne sretne s tuđim; svatko je osjećao da je obuzet mišlju, koju svi hoće da prikriju. Toga dana veselja nestade, a onaj, koji je bio onako nesmotren, ili bolje rečeno, koji je nagraisao, nije više nikada pozvan na gozbu. Tako je Lodovicov otac proveo potonje godine u vječitoj tjeskobi, sve u strahu da mu se ne narugaju, a nije pomišljao, kako biti prodavač nije ništa smješnije nego biti kupac, i da je ono zanimanje, kojega se sada; stidi, vršio toliko godina pred cijelim svijetom i bez ikakva zazora. Sina je odgojio plemićki, prema prilikama onoga vremena, i u koliko su mu to dopuštali zakoni i običaji, držao mu je učitelja za nauke i za viteška vježbanja; umrijevši, ostavi ga na svijetu bogata i mlada.

---

[3] U originalu samo: »*Io fo l'orecchio del mercante*«, - što znači: briga mene, govori ti koliko hoćeš!

Lodovico bijaše stekao gospodske navike; udvorice, među kojima je bio odrastao, naučiše ga, da od svakoga zahtijeva veliko poštovanje. Ali kad se htjede pomiješati sa prvacima u svom gradu, naiđe na nešto sasvim suprotno, od onoga na što je bio navikao; uvidje, ako hoće da bude u njihovu društvu, kako je on želio, da mora proći kroz novu školu strpljenja i pokornosti, stajati uvijek niže njih i progutati svakoga časa po koju. Takav način života nije se slagao ni s Lodovicovim odgojem, ni s njegovom naravi. Ozlojeđen, otuđi se on od njih. Ali je u toj daljini stajao sa žaljenjem; sve mu se činilo, da mu baš oni imaju biti drugovi; samo bi želio da budu pristupačniji. S tom smjesom od naklonosti i žučnosti, ne mogući s njima ophoditi prijateljski, a želeći ipak na neki način da; bude u njihovu redu, on se stade s njima nadmetati u raskoši i sjaju, plaćajući tako svojim novcem neprijateljstvo, zavist i porugu. Njegova narav, poštena i u isti mah i silovita, uplela ga je bila rano na još ozbiljnije nadmetanje. Osjećao je prirodnu i iskrenu odvratnost prema svakom nasilju i tlačenju: odvratnost koju je još žešćom činila otmjenost onih lica; koja su ih iz dana u dan najviše vršila; a to bijahu baš oni s kojima se najviše gložio. Da bi sve te strasti odjednom ukrotio ili zadovoljio, on je rado stajao uz napadnuta siromaha, godilo mu je da zaustavi nasrtljivca, umiješa se u kavgu, navuče sebi drugu na vrat, tako te malo pomalo postade neki zatočnik ugnjetavanih i osvetnik onih, kojima je nepravda učinjena. Zadatak je bio vrlo mučan, i može se misliti koliko je siromah Lodovico imao neprijatelja, obaveza i briga. Osim toga spoljašnjeg rata, njega su neprestano grizle i unutarnje opreke; jer da bi prodro u nekom zastupanju (da ne govorimo o onima u kojima je podlegao), morao je i on udariti u stramputice i nasilja, koje mu poslije njegova savjest nikako ne odobravaše. Morao je držati uza se znatan broj *brava*; a da bi i sebe osigurao, i od njih imao snažniju pomoć, morao je birati najsmjelije, to znači najokorjelije; morao je živjeti sa zlikovcima pravdi za ljubav. Bilo zbog klonulosti poslije nekoga naopakog ishoda, bilo s nemira pred nekom bliskom pogibelji, mrzovoljan što mora biti uvijek na oprezu, gadeći se *sivoga* društva, zabrinut za budućnost, za imanje, koje mu je iz dana u dan opadalo, nešto za dobra djela, a nešto za pustolovine, više mu je puta glavom prolijetala misao da ode u fratre; to je u ono doba bio najobičniji način da se čovjek izvije iz svakog škripca. Ali bi mu to, po svoj prilici, ostalo bilo za svagda samo pust trenutni nastup, da ga nije pretvorio u pravu odluku jedan od najozbiljnijih događaja, što su mu se u životu dogodili.

Jednoga dana iđaše on gradskom ulicom, a za njim dva *brava;* s njim je bio neki Kristofor, nekad kalfa; u očevoj radnji, a poslije napuštanja radnje nastojnik u njihovoj kući. Bilo mu je otprilike pedeset godina, odan iz rane mladosti Lodovicu, jer je već u njih bio kad se on rodio, te je nešto od plaće, a nešto od poklona, što mu je Lodovico davao, mogao ne samo živjeti, nego i izdržavati i odgajati mnogobrojnu porodicu. Lodovico spazi izdaleka nekoga plemića, poznatog bezočnika i nasilnika, s kojim nije u životu ni riječi

progovorio, ali mu je bio ljuti dušmanin, a on mu je to usrdno vraćao; ta jedina je od naših povlastica na ovom svijetu, da možemo mrziti i biti omrznuti i ne znajući se. Za onim iđahu četiri *brava*, a on je nastupao ravno, osornim korakom, uzdignute glave, na usnama mu bijes i preziranje. Obojica iđahu kraj zida; ali je Lodovico (to treba imati na na umu) išao desnom stranom; a to mu je, po nekom običaju, davalo pravo (gdje ti se još neće upetljati pravo!) da se ne odmiče od zida, kad bi mimoilazio budi koga; u ono vrijeme na to se mnogo pazilo. Onaj je, naprotiv, držao, da to pravo pripada njemu, kao vlastelinu, i da Lodovico mora proći sredinom; i to opet po nekom drugom običaju. Jer su u tome, kao i u mnogim drugim stvarima, vrijedila dva suprotna običaja, a nije bilo raspravljeno koji je bolji; to je davalo povoda sukobima, kad god bi neki tvrdoglavac nabasao na drugoga svata istoga kova. Njih dvojica primicahu se jedan drugom u susret, držeći se uza zid, kao da su prohodala dva kipa. Kad se nađoše oči u oči, onaj vlastelin, ukrućen, zapovjednički namršten, mjereći Lodovica reče osornim glasom:

– Ukloni se!

– Ukloni se ti! – odgovori Lodovico – moja je desna strana.

– S takvima kao što si ti uvijek je moja.

– Jest, kad bi drskost takvih kao što si ti bila zakon za ovakve kao što sam ja.

Bravi i jednoga i drugoga stajahu nepomično, svaki iza svoga gospodara, gledajući se poprijeko, ruke im na bodežima, spremni na borbu. Svijet koji se s obje strane zgrtao, zastao je podaleko i gledao šta će biti, prisutnost onih gledalaca sve je više podbadala prkos u *bravima*.

– Sredinom, rđo zanatlijska, inače ću te naučiti kako se postupa s plemićima!

– Ti lažeš da sam rđa!

– Ti lažeš da sam slagao! – Taj odgovor bijaše po viteškim pravilima. – Da si ti vitez, kao što sam ja – nastavi onaj vlastelin – ja bih ti s mačem u ruci pokazao da si lažov.

– Dobar izgovor da djelom ne braniš drskost svojih riječi.

– Svalite u blato onoga nitkova! – viknu plemić okrenuvši se svojima.

– Da vidimo! – reče Lodovico, pa se izmiče za jedan korak i potrže mač.

– Mahniti čovječe! – viknu onaj drugi, pa i on isuče mač; – prebit ću ga, kad se bude napojio tvoje prostačke krvi.

Oboriše jedan na drugoga; momci s obje strane jurnuše da brane gospodare. Borba bijaše nejednaka i po broju, i što je Lodovico više gledao da odbije udarce i da obezoruža protivnika, nego da ga ubije; ali onaj

htijaše njegovu smrt, pošto-poto. Lodovico već bijaše dopao rane u lijevu mišicu od noža jednoga *brava,* a i lake ogrebotine preko obraza, dok je glavni protivnik bijesno nasrtao, da mu dođe glave; kad Kristofor vidje, da mu je gospodar u krajnjoj nevolji nasrnu nožem na plemića. Ovaj onda svu svoju jarost okrene na Kristofora i probode ga mačem. Kad to vidje Lodovico, izvan sebe od užasa, sjuri svoj mač ubici u trbuh, koji smrtno ranjen pade skoro u isti mah kad i bijedni Kristofor. Vlastelinovi *bravi,* videći da je sve svršeno, pobjegoše kud koji, dobro nagrđeni; i Lodovicovi *bravi,* također izbodeni i izbubani, ne imajući više s kim da se biju, a neradi da se potuku među svjetinom, koja se sve više slijegala, zamakoše na drugu stranu; Lodovico ostade sam, usred tiske, s ona dva zlosrećna druga na umoru.

– Što se to dogodilo? – Poginuo čovjek. – Dvojica. – Provrtio mu trbuh. – Tko je poginuo? – Onaj obijesni nasilnik. – Djevice Marijo, kakve li strke! – Što tražio to dobio. – Sve do jednog puta. – Svanuo i njemu crni petak. – Majstorski udarac! – Bit će to bogme ozbiljna stvar. – A onaj drugi nesrećnik! Bože sveti! to je strašno! – Spasite ga, spasite. – Nema ništa ni od njega. – Gledajte kako je izmrcvaren! Šiklja mu krv na sve strane. – Bježite, bježite, nemojte da vas uhvate!

Ove riječi, koje su se najviše čule iz bučne vreve one svjetine, iskazivahu opću želju, te uz želje dođe i pomoć. Sve se ono bijaše dogodilo nadomak crkve kapucinskih fratara, a crkva je kao što se zna utočište, u koje u ono doba nisu smjeli stupiti žbiri, ni sav onaj splet od ljudi i stvari, što se onda zvao pravdom. Ranjenog ubicu tamo odvede, upravo odnese svjetina, a bio je obamro; fratri ga prihvatiše iz ruku naroda, koji im ga je stavljao na dušu, govoreći: – Ovo je pošten čovjek, koji je smrsio konce jednom oholom zlikovcu; učinio je to u samoobrani; onaj ga je baš nagnao da ga ubije.

Lodovico nikada prije toga ne bijaše prolio krv; i premda su ubojstva u ono vrijeme bila tako obična stvar da su svačije uši navikle slušati o njima i oči gledati ih, ipak je utisak, što je na njega učinio onaj mrtvac, koji je za njega poginuo, i onaj drugi, koga je on ubio, bio silan i neiskazan; za njega to bi objava dotada nepoznatih osjećaja. Pad njegova neprijatelja, preobražaj onoga lica, koje za časak prijeđe iz prijetnje i bijesa u svečani slom i pokoj smrti, bijaše prizor, koji odjednom prevrnu ubičinu dušu. Odvučen u samostan, jedva znađaše gdje je i što je; a kad se osvijestio, nađe se u bolnici na ležaju u rukama brata ranarnika (fratri imađahu obično po jednog u svakom samostanu), koji privijaše obloge i zavoje na rane, kojih je dopao u onom sukobu. Fratar, kome bijaše naročito zadatak, da utjehom vjere krijepi ljude na posljednjem času, i koji je često tu svoju ulogu vršio i na ulici, bude pozvan žurno na ono razbojište. Poslije malo vremena on se odande vrati, uđe u bolnicu, pristupi ležaju na kome je Lodovico ležao, i reče mu: – Utješite se, bar je umro pokajan, naložio mi je

da izmolim vaš oproštaj, i da vam donesem njegov. – Ta riječ osvijesti jadnoga Lodovica i razbudi življe i određenije one osjećaje, što mu se uzrujano gomilahu u duši: žalost za prijateljem, groza i grižnja savjesti zbog smrtnoga udarca koji svojom rukom bijaše zadao, a u isti mah neka bolna sućut prema čovjeku kojeg je lišio života.

– A onaj drugi? – upita prestravljeno fratar.

– Drugi je bio izdahnuo, kad sam ja došao.

Za to je vrijeme pred ulazom u samostan i oko njega vrvio radoznali svijet; ali kad stigoše žbiri, oni rastjeraše svjetinu i stadoše na stražu nedaleko od samostanskih vrata, ali tako da nitko nije mogao izići a da ga oni ne opaze. Dođoše i brat poginuloga vlastelina, dva rođaka i stari mu stric, naoružani do zuba, s čitavom četom *brava;* stadoše obilaziti naokolo, gledajući s izrazom prkosne prijetnje sav onaj radoznali svijet, koji nije smio kazati: »Tako mu treba«, ali se svima to čitalo na licu.

Čim je Lodovico malo pribrao svoje misli, on dozove fratra ispovjednika, zamoli ga da ode do Kristoforove udovice, da u njegovo ime zatraži od nje oproštenje, što je bio uzrok, ma i sasvim nehotično, onoj nesreći, i da je u isti mah uvjeri, da će se on starati za porodicu. Poslije toga, razmišljajući o svojim prilikama, osjeti da se u njemu življa i ozbiljnija obnavlja težnja da se zaredi, koja mu je prije prolazila ponekad glavom učini mu se, da ga je sam Bog odveo sada tim putem i dao mu znak svoje volje dovodeći ga u samostan u onakoj prilici; i on se odluči. Zovnu oca gvardijana, i izjavi mu svoju želju. Dobi odgovor, da se treba čuvati naglih odluka; ali ako ostane uporan, neće biti odbijen. Lodovico dozove onda javnoga bilježnika, i prenese cijelo svoje imanje (a bilo je još vrlo znatno) na Kristoforovu porodicu: zapiše udovici koliko treba da bude opskrbljena dok je živa, a sve ostalo ustupi osmorici Kristoforovih sinova.

Odluka Lodovicova bijaše vrlo dobro došla i fratrima, koji zbog njega bijahu u grdnoj muci. Otpustiti ga iz samostana i tim ga predati u ruke sudskoj pravdi, to jest osveti njegovih neprijatelja, takvu mogućnost nisu ni uzimali u obzir. To bi značilo, da se oni odreknu svojih povlastica, da u narodu ubiju vjeru u samostan, da navuku na sebe prijekor fratara cijeloga svijeta, što su tim dopustili prekršaj prava svih samostana, značilo bi ustati protiv svih crkvenih vlasti, koje se smatrahu pokroviteljicama toga prava. S druge strane pak, porodica ubijenoga, vrlo moćna i sobom i svojim pristalicama, oglasila je da hoće osvetu, pa je tim za svoga neprijatelja oglasila svakoga, tko bi se usudio da joj to spriječi. Rukopis ništa ne kaže, da su oni mnogo žalili za poginulim, ni da je u cijeloj rodbini i jedna suza prolivena za njim: kaže samo to, kako su svi željni bili, da se dočepaju ubice, živa ili mrtva. A kad on na se metne fratarski habit, onda je sve ispravljeno. On tim, na neki način, daje odmazdu, sam čini pokoru, ispovijeda posredno svoj grijeh, povlači se ispred svake kavge; jednom

riječi, neprijatelj koji polaže oružje. A srodnici poginuloga mogli su, ako im je do toga, vjerovati i hvastati se, da je otišao u fratre od očajanja i od straha ispred njihova gnjeva. Na svaki: način, dovesti čovjeka do toga, da se odrekne svega svojega, da obrije glavu, da ide bosonog, da spava na slamnjači, da živi od milostinje, moglo se učiniti dovoljna kazna i najosornijem uvrijeđenom srodniku.

Otac gvardijan iziđe pred pokojnikova brata s odrešitom smirenošću, i poslije mnogih izjava svoga poštovanja prema presvijetlom domu, i želje da mu ugodi u svemu što se može, razlagao je o Lodovicovu kajanju, o njegovoj odluci, pa je uljudno nagoviještao, da mogu biti zadovoljni, naglašujući vrlo blago, načinom još vještijim, da, htjeli ne htjeli, tako mora biti. Brat je bjesnio a fratar je čekao da se iskali, te je od časa do časa upadao: »Vaš je bol posve opravdan«. Onaj se zaricao, da će se porodica, bilo što bilo, umjeti osvetiti; fratar, ma kako da je o tome mislio, to mu nije poricao. Naposljetku onaj zaište, propiše kao pogodbu, da ubica njegova brata ode odmah iz grada. Gvardijan, koji je već odlučio bio da tako bude, reče mu, da će to učiniti, ostavljajući ga u uvjerenju, ako mu to godi, da je njegov pristanak izraz poslušnosti; i tim sve bi dokončano. Zadovoljna porodica, koja je očuvala čast: zadovoljni fratri, koji spasoše čovjeka i svoje povlastice, ne stječući ni jednog neprijatelja; zadovoljni ljudi viteškog doba, koji vide da se spor pohvalno svrši; zadovoljan narod što se izbavio bijede drag mu čovjek, a divi se u isto vrijeme njegovu obraćanju na isposnički život; zadovoljan naposljetku, i to najviše, usred svoga bola, sam Lodovico, koji započinje nov život ispaštanja i požrtvovanja, da bi mogao, ako ne popraviti, a ono bar iskupiti zlo djelo i otupiti nesnosnu oštricu grižnje savjesti. Sumnja da će se njegova odluka pripisati strahu, mučila ga je isprva, ali se ubrzo utješio mišlju, da će i taj nepravedni sud biti kazna za njega i još jedna pokora. I tako se u tridesetoj godini odjenu u kostret; a kad je, po običaju, došlo da zamijeni svoje ime drugim, on izabra ime, koje će ga neprestano opominjati, što ima da ispašta: nazva se Kristofor.

Tek što se obavio obred oblačenja, gvardijan naredi fra Kristofor u, da novicijat provede u samostanu *****, šezdeset milja odande, i da odmah sutra putuje. Iskušenik se duboke, pokloni i zamoli za jednu milost. – Dopustite mi, oče, – reče fra Kristofor – prije no što odem iz ovoga grada, gdje sam prolio krv svoga bližnjega, gdje ostavljam njegovu porodicu ljuto uvrijeđenu, da popravim bar koliko mogu nanesenu im uvredu, da im bar iskažem svoju tugu što im ne mogu naknaditi gubitak, moleći za oproštaj pokojnikova brata, te da mu skinem s duše mržnju, ako bog blagoslovi moju namjeru. – Gvardijanu se učini, da je taj postupak ne samo dobar po sebi, nego da će se s njime još više izmiriti uvrijeđena porodica sa samostanom; i on ode ravno pokojnikovu bratu, da mu izloži fra Kristoforovu želju. Od tako iznenadna prijedloga onaj osjeti, pored čuđenja, da mu krv opet vri, ali ipak i neko zadovoljstvo. Razmisli se malo, pa reče: – Neka dođe sutra – i naznači uru. Gvardijan se vrati u samostan da

novom redovniku javi željeni pristanak.

Plemić odmah promisli, što svečanije i razglašenije bude ono zadovoljenje, da će se tim više podići njegov ugled pred cijelom rodbinom i pred svijetom; te će biti (da se kaže modernim uglađenim izrazom) jedna svijetla strana u porodičnoj historiji. Brzo poruči svima srodnicima, da sutra, u podne, izvole (tako se onda govorilo) da dođu njemu, gdje će primiti jedno zajedničko zadovoljenje. Sutradan o podne u palači sve vri od gospode svakoga doba i roda; ometali se i komešali svečani ogrtači, visoke perjanice, krive sablje, odmjereno se kretale uškrobljene i nabrane ogrlice, po tlu se povlačili i prepletali vezeni skutovi. Po hodnicima, dvorištu i ulici vrve momci, paževi, *bravi* i radoznali svijet. Fra Kristofor vidje onu pripremu, pogodi joj razlog, i malo se uzbuni, ali odmah pomisli: – Tako treba: ubio sam ga pred svijetom, pred očima tolikih njegovih neprijatelja; ono je bila sablazan, ovo naknada. – Oborenih očiju, s bratom pratiocem pored sebe, fra Kristofor uđe na vrata, prijeđe preko dvorišta kroz onu svjetinu, koja ga je promatrala s nametljivom radoznalošću; popne uza stepenice, i tu kroz mnoštvo gospode, koja se s obje strane poredala, praćen stotinama pogleda, dođe do domaćina; ovaj okružen najbližim srodnicima, stajaše uspravno usred dvorane, uzdignute glave a oborenih očiju, lijeva mu ruka na balčaku od sablje, a desnom pritisnuo uz grudi uzdignuti skut plašta.

Događa se ponekad u licu i držanju čovjeka takav neposredan izraz, takav izliv duše, da se u gomili gledalaca smjesta stvori jedinstven sud o njegovoj duši. Lice i držanje fra Kristofora jasno je govorilo svima prisutnima, da se on nije zaredio niti je došao na ovo poniženje od kakva straha; i to je odmah počelo pridobijati sva srca. Kad spazi uvrijeđenoga domaćina, on ubrza korak, kleče preda nj, skrsti ruke na prsima, prigne obrijanu glavu i izgovori ove riječi: – Ja sam ubica tvoga brata. Bog mi je svjedok, da bih mu rado povratio život svojim životom, ali, kad već ništa drugo ne mogu, nego ti podnijeti uzaludno i pozno kajanje, preklinjem te da ga primiš Boga radi. – Sve su uči nepomično uprte bile u iskušenika i plemića, kojem je govorio; sve su uši bile napete. Kad fra Kristofor umuknu, zamrmori po cijeloj dvorani žamor žaljenja i poštovanja. Plemić, koji stajaše s izrazom usiljena udostojanja i uzdržana gnjeva, zbuni se od onih riječi; saže se k iskušeniku koji pred njim klecaše i zagušenim glasom reče: – Ustani. . . uvreda. . . događaj zaista. . . ali ta odjeća. . . i ne samo to nego i zbog tebe. . . Ustani, oče. . . moj brat. . . ne poričem. . . bijaše plemić. . . bijaše čovjek. . . malo prijek. . . malo žustar. Ali sve biva po božjoj volji. Ne govorimo više o tome. . . Ali, oče, vi ne treba da stojite u tom položaju. – Uhvati ga za ruke i diže ga. Fra Kristofor ustade, ali s pognutom glavom, i reče: – Dakle ja se mogu nadati vašem oproštaju! Pa ako ga dobijem od vas, od koga da ga onda ne dobijem? Oh! samo da čujem iz vaših usta riječ – oproštenje.

– Oproštenje? – reče vlastelin. – Vama nije potrebno. Ali, kad ga želite,

dabogme, dabogme, neka vam je Bogom prosto, ja vam praštam od svega srca, i svi. . .

– Svi! svi! – U jedan glas kliknuše svi prisutni. Fratrovo lice obasja zahvalna radost, ispod koje je ipak probijala ponizna i duboka skrušenost zbog učinjenog zla, koje ljudski oproštaj ne može popraviti. Plemić savladan ovim prizorom i zanesem općim ganućem, zagrli ga objema rukama, dade mu i primi poljubac izmirenja.

»Živio! Tako je!« Zaori sa svih strana u dvorani; svi se makoše i zgrnuše oko fratra. Momci donesoše svježa pića u izobilju. Vlastelin se opet primače fra Kristoforu, koji se htjede oprostiti, i reče mu: – Oče, molim vas, poslužite se; dokažite mi prijateljstvo. – I htjede ga prvoga poslužiti; ali fra Kristofor, uzmičući, s nekim srdačnim otporom reče: – Te stvari nisu više za mene; ali ni to ne smije biti, da ja odbijem vaš dar. Ja polazim na put; budite dobri i dajte mi jedan kruh, kako bih mogao reći, da sam uživao vašu milostinju, da sam jeo vaš kruh i time dobio zalog vašega oproštenja. – Plemić, dirnut, zapovjedi da tako bude; dođe odmah momak u svečanoj odori, na srebrnu tanjiru donese kruh i pruži ga fra Kristoforu; on ga uze i zahvali. Tada se oprosti, zagrlivši, još jednom domaćina i sve one koji su u blizini bili, te su uspjeli da ga se dohvate, tako da im se s mukom istrgao; kroz hodnike jedva se oteo od posluge i od samih *brava* koji mu cjelivahu skute i konopac oko pasa nađe se na ulici gotovo nošen u triumfu; silan svijet isprati ga do gradskih vrata, odakle krene pješke prema mjestu svoga novicijata.

Brat poginuloga i rodbina, koji se bijahu spremili, da se onoga dana naslađuju zlobnom radošću oholosti, nađoše se mjesto toga ispunjeni vedrom radošću oproštenja i milosrđa. Cijelo se društvo zadrža još neko vrijeme, s neobičnom dobrodušnosti i srdačnosti, u razgovorima na koje nitko nije ni pomišljao polazeći onamo. Mjesto iznuđenih zadovoljenja, osvećenih uvreda, održanih inata, predmet razgovora bijahu hvale iskušenika, izmirenje, krotkost. I neki među njima, koji bi inače po pedeseti put pričao kako je njegov otac knez Mucio umio, u nekoj čuvenoj prilici, da utjera pamet u glavu markizu Stanislavu, onom poznatom junaku, mjesto toga pričao je o pokori i o divnom strpljenju nekoga fra Šimuna, koji je umro prije mnogo godina. Kad se društvo razišlo, domaćin, još uvijek duboko ganut, premišljao je s čuđenjem, što je sve čuo i što je sam kazao; mrmljao je kroza zube: – Vražji fratar! (moramo točno navesti njegove izraze) – Vražji fratar! Da je još malo ostao na koljenima, još bih ja njega molio za oproštenje, što mi je brata ubio. – U našem rukopisu izrijekom je zabilježeno, da od onoga dana taj plemić nije bio toliko naprasit i da je postao prijatniji.

Otac Kristofor putovaše tako utješen u duši, kako se nikada nije osjećao od onoga dana, što ga je odlučio okajavati cijelog svog života. Šutnju, koja je bila propisana iskušenicima, on je strogo održavao, tako reći nesvijesno,

zaronivši u misli o trudu, o odricanju i o poniženjima, koja će imati da izdrži, da okaje svoj grijeh. Kad dođe vrijeme ručku, on svrati kod nekoga priložnika, i s posebnom je slašću jeo taj kruh oproštenja; ali je jedan komad ostavio i stavio ga u torbu, da ga sačuva za vječiti spomen.

Nećemo pripovijedati sav samostanski život oca Kristofora; samo ćemo napomenuti, da je uvijek s najvećom voljom i pažnjom vršio svoje redovne dužnosti, da propovijeda i da tješi ljude na samrtnom času a pored toga ni jednu priliku nije propuštao, da ne vrši još dvije dužnosti koje je sam sebi propisao; miriti zavađene i štititi potlačene. U tu njegovu sklonost ulažahu u nekoliko, i bez njegove volje, one njegove stare navike, poneki krajičak ratobornoga duha, koji ni poniženja ni isposništvo nisu mogle sasvim ugasiti. Njegov govor bijaše skroman i tih; ali kad bi govor bio o potlačenoj pravdi ili istini, onda bi se odjednom raspirio u njemu stari žar; a taj žar, začinjen i preinačen svečanim ushićenjem, na koje se propovijedanjem navikao, davaše njegovu govoru naročiti karakter. Cijelo njegovo držanje, kao i njegovo lice, objavljivahu dugotrajnu borbu između vatrene, nadražljive naravi i suprotne volje, koja je obično pobjeđivala, bila uvijek na oprezu, zadahnuta uzvišenijim pobudama i težnjama.

Da je koja nepoznata sirotica, u žalosnoj Lucijinoj neprilici, zaiskala pomoć od oca Kristofora, on bi odmah potekao. A kad se pak radilo o Luciji, on je to žurnije pohitao, što je poznavao njenu bezazlenost i divio joj se, što je već zabrinut bio njenom opasnošću, i što je plamtio svetim gnjevom protiv gnusnoga nasrtaja, kojem ona bijaše postala cilj. Osim toga on njoj bijaše svjetovao, kao manje zlo, da ne kaže nikome ništa i da se mirno sklanja, pa se sad poboja, da nije taj njegov savjet proizveo kakvu lošu posljedicu; to je uz milosrdnu brigu, koja mu je urođena bila, sada pristala u ovom slučaju i ona savjesna zebnja, koja često muči dobre ljude.

Dok smo mi sve ovo ispričali, otac je Kristofor stigao i ušao na vrata; majka i kćerka ispuste drške od motovila, koje se zvrkom okretale, ustanu i obadvije u isti mah rekoše: – Otac Kristofor! Bog ga blagoslovio!

GLAVA PETA

Otac Kristofor kod don Rodriga

Otac Kristofor zastade na pragu, i čim je pogledao one dvije žene, morao je opaziti, da ga slutnje nisu prevarile; stoga, onim naglaskom koji očekuje žalostan odgovor, uzdižući bradu lakim pokretom glave, reče: – No? – Lucia odgovori briznuvši u plač. Majka se stade pravdati što se usudila. . . Ali fratar stupi naprijed, sjede na neki tronožac, prekide sva ona pravdanja, i reče Luciji: – Umiri se, kćeri moja, – pa okrenuvši se Agnezi: – A vi mi ispričajte, što je bilo. – Dok je ona jadna žena izlagala, kako je bolje umjela, svoj žalosni izvještaj, fratar se mijenjao u licu, čas je dizao oči k nebu, čas je lupao nogom o pod. Kad je dovršila pričanje, on pokri lice objema rukama, i uzdahnu: – Bože moj!. . . dokle će!. . . Ali ne dovrši što je izustio, već se ponovo obrati k ženama: – jadnice! Bog vas je pohodio. Sirota Lucia!

– Nećete nas napustiti, je li oče? – reče Lucia kroz plač.

– Napustiti! – odgovori on. – A s kojim bih ja obrazom mogao tražiti od Boga nešto za sebe, kad bih vas napustio? Vas u takvoj napasti i vas koje mi On povjerava! Ne klonite duhom: Bog će vam pomoći. On sve vidi. On se može poslužiti i ovako ništavnim stvorom kao što sam ja, da smete jednog. . . Da vidimo, da razmislimo što se može učiniti.

On nasloni lakat na lijevo koljeno, saže čelo na ruke, a desnicom obuhvati bradu, kao da time hoće da održi čvrste i pribrane sve moći svoga duha. Ali, i najpažljivije razmišljanje samo mu je sve jasnije pokazivalo, koliko je hitan i zapleten taj slučaj, i koliko su mu oskudni, nepouzdani i jezivi bili izlazi. Potaći malo stida u don Abbondiju i staviti mu do znanja, koliko se ogriješio o svoju dužnost? Stid i dužnost nisu ništa onome koji se straši. Zastrašiti ga? Kakav bi mu strah mogao ja zadati, koji bi nadmašio njegov strah od metka u leđa? Da u svemu obavijestim kardinala, nadbiskupa i oslonim se na njegov autoritet? Za to treba vremena; a dotle? A poslije? A sve kad bi ova nevina bijednica i bila vjenčana, zar bi to bila zapreka za onoga čovjeka? Tko zna dokle sve on može tjerati?. . . Oduprijeti mu se? Kako? Ah! Kad bih nešto mogao privući na svoju stranu sve moje fratre ovdje, sve one iz Milana! Ali! to nije laka stvar; ja bih ostao osamljen. Taj se čovjek gradi prijateljem našeg samostana, prikazuje se kao fratarski

pristaša, a zar nisu njegovi *bravi* više puta potražili utočišta u nas? Ja bih se zatekao sam u tom spletu; čak bi me obasuli prijekorima da sam nemiran čovjek, spletkar, svađalica, a što je najgore, možda bih s nekim nespretnim pokušajem još i povećao neprilike ovoj bijednici. – Kad je sve dobro promjeno, za i protiv, učini mu se najbolje da smjelo ode samom don Rodrigu, da ga pokuša odvratiti od sramotnoga nauma, molbama, strahom od onoga svijeta, pa i od ovoga, ako bude moguće. U najgorem slučaju, tim će se putem bar jasnije saznati, koliko je om uporan u svojoj gnusnoj osnovi, kakve su njegove namjere, pa otuda izvesti, što je najbolje uraditi.

Dok je fratar tako premišljao, Renzo, za koga je lako pogoditi da ga je sve vuklo onoj kući, pomoli se na vratima; ali, čim spazi oca Kristofora onako zamišljena, i dobivši od ženskih mig da ga ne ometa, on zastade na pragu kao ukopan. Kad fratar diže glavu, da kaže ženama šta je naumio, opazi Renza i pozdravi ga s uobičajenom prijatnošću koju je sad još i sućut pojačavala.

– Jesu li vam kazali, oče? – upita Renzo uzbuđenim glasom.

– Na žalost; i jesam zato ovdje.

– Što velite za onoga nitkova. . .?

– Što da reknem o njemu? Kad nije ovdje da čuje, što bi pomogle moje riječi? Ja ti samo kažem, Renzo moj, da se uzdaš u Boga, i Bog te neće napustiti.

– Iz vaših usta u božje uši! – uskliknu Renzo. – Vi niste od onih, kojima je uvijek sirotinja kriva. Ali gospodin župnik i onaj gospodin doktor Zapletalo. . .

– Nemoj sad prekopavati ono što te samo može uznemirivati bez ikakve koristi. Ja sam ubogi fratar; ali i ponavljam i tebi ono što sam kazao ovim ženama: ono malo što mogu, ja ću za vas sve učiniti.

– Oh, vi niste kao svjetovni prijatelji! Junaci na jeziku! Što ti se sve nijesu oni meni zaricali za mojih srećnijih dana! Bože mili! Dali bi mi krvi ispod vrata; od samog bi me đavla branili. Ako možda imam neprijatelja, neka im kažem samo, i taj neće dugo jesti kruha. A sada? Samo da vidite, kako me se klone. . . – Kad ovo reče, pogleda oca Kristofora u lice, i primijeti da se natmurio, te uvidje da je kazao nešto što je bilo bolje premučati. Htjede zagladiti, pa se zaplete još više: – Htio sam reći. . . ne mislim time. . . to jest, htjedoh reći. . .

– Što si htio reći? Što? Počeo si mi kvariti djelo, prije no što sam ga se latio! Dobro je što si se za vremena razuvjerio. Što! Tražio si prijatelje?. . . koji ti ne bi mogli pomoći i kad bi htjeli! Pa time si htio da izgubiš onoga, koji može i hoće da pomogne! Zar ti ne znaš da je Bog prijatelj ojađenima, koji se uzdaju u njega? Zar ne znaš, da slabi i nejaki ništa ne postižu kad se nakostriješe? Pa i kad bi. . . – I tada ščepa snažno Renza za mišicu; i dalje

dostojanstven, on dobi izraz neke svečane skrušenosti, oči mu se sklopiše, glas mu postade spor i potmuo: – Pa i kad bi. . . strašna je to dobit. Renzo! hoćeš li se ti pouzdati u mene. . . Što za mene, crva ljudskoga, uboga fratra! Hoćeš li se pouzdati u Boga?

– Oh, hoću! – odgovori Renzo. – On je odista gospodin moj.

– Pa dobro; obećaj mi da nećeš ni na koga nasrtati, nikoga izazivati, da ćeš se prepustiti mome vodstvu.

Zaričem se.

Lucia odahnu duboko, kao da su joj skinuli breme s leđa; a Agneza reče: – Čestito momče!

– Čujte me, djeco! – nastavi otac Kristofor, – ja ću danas otići i govorit ću s onim čovjekom. Ako mu Bog gane srce i dade sile mojim riječima, dobro; ako ne, Bog će nas prosvijetliti i naučiti. A dotle vi budite mirni, povučeni, izbjegavajte svako brbljanje, ne izlazite iz kuće. Vidjet ćete me večeras, najdalje sutra. Odmah presječe sva njihova zahvaljivanja i blagosiljanja i ode. Uputi se samostanu, stiže na vrijeme da u koru s ostalim fratrima otpjeva šesti sat oficija, ruča, i krene odmah put pećine one zvjeri, da je pokuša ukrotiti.

Don Rodrigova palača uzdizala se usamljena, u obliku omanjega zamka, na vrhu jednoga od onih brežuljaka, kojima je ona strana obale načičkana i ispregibana. Ovdje naš bezimeni pisac dodaje da se mjesto (a bio bi mnogo bolje učinio da je jednostavno napisao ime) nalazilo iznad Renzova i Lucijina sela, otprilike tri milje daleko, a od samostana *četiri.* Na podnožju onoga brežuljka, s južne strane, prema jezera, bilo je nekoliko kućeraka, u kojima stanovahu don Rodrigovi seljaci; bijaše to kao neka mala prijestolnica njegova malog kraljevstva. Dosta je bilo samo jednom proći pa da se sve zna o prilikama i običajima u ovoj oblasti. Kad se zagleda u prizemne sobe, gdje bi koja vrata bila otvorena, vide se o zidu puške, pištolji, motike grabulje, slamni šeširi, mrežice i *rogovi* za barut, sve to pomiješano. Ljudi s kojima se tu sretate, to su vam plećate i namrgođene ljudeskare, sprijeda im veliki pramen kose posuvraćen na glavi i pridržan mrežicom; starci krezubi, koji izgledahu uvijek gotovi, ako ih tko i najmanje natutka, da iskese desni; žene muškobanjasta lica sa žilavim mišicama, koje su podobne da priteknu u pomoć jeziku, kad god on nije dovoljan; pa i Sama djeca, koja se igraju na ulici, imaju na licima i u pokretima nešto drsko i izazivačko.

Otac Kristofor prođe kroz ono seoce, uspe se uz putanju na zavojicu, i stiže na malu poljanu pred dvorcem. Vrata bijahu zatvorena, a to znači da gospodar ruča i neće da mu nitko dosađuje. Rijetki i mali prozori, koji gledaju na ulicu, imaju kapke razglavljene, napužene vremenom, ali branjene debelim gvozdenim rešetkama, a one na donjem spratu ipak toliko visoke, da bi do njih jedva prodro čovjek na ramenu dragoga čovjeka.

– Tu caruje mrtva tišina; prolaznik bi mogao pomisliti, da je to neka napuštena kuća, kad četiri stvora, dva živa i dva mrtva, simetrično namještena spolja, ne bi bila znak, da tu ipak ima ljudi. Dva velika jastreba s raširenim krilima i s opuštenim glavama, jedan rasčerupan i upola izglodan vremenom, drugi još čvrst i pernat, bijahu prikovani na dvokrilnim vratima; a dva *brava,* izvaljena na dvije klupe s desne i lijeve strane, bijahu na straži, očekujući da ih pozovu na blagovanje ostataka sa gospodareve trpeze. Otac Kristofor stane poizdalje kao čovjek koji se sprema da čeka: ali jedan od one dvojice *brava* ustade i reče: Oče, oče, izvolite naprijed: fratri ovdje ne čekaju; mi smo prijatelji samostana; i ja sam u njemu bio u časovima, kad vani nije hukao ugodan vjetar po mene; i da mi niste otvorili vrata, slabo bi prošao. Rekavši dvaput zakuca alkom na vrata. Na taj zvuk odazva se odmah iznutra lavež i kevtanje pasa i kučića; poslije nekoliko trenutaka dođe gunđajući neki stari sluga; ali kad vidje fratra, on se duboko nakloni, utiša pse rukama i glasom, uvede gosta u tijesan hodnik i ponovo zatvori vrata. Odvede ga u neku malu dvoranu, i gledajući ga s nekim izrazom čuđenja i poštovanja reče: – Da niste vi. . . otac Kristofor iz Pescarenika?

– Tako je.

– Vi ovdje?

– Kao što vidiš, prijatelju.

– Jamačno radi kakva dobra djela. Dobra se djela – nastavi on mrmljajući kroza zube i krenuvši dalje – mogu činiti na svakom mjestu. – Prođoše kroz dvije tri mračne odaje, i dođoše do vrata dvorane, u kojoj je bila gozba. Iznutra se čula pomiješana zveka i vreva viljušaka, noževa, čaša, tanjira, a naročito raznovrsnih glasova, koji su se naizmjence nadvikivali. Fratar se htjede skloniti, i pred vratima se prepirao s momkom, tražeći od njega da ga pusti u kakav god kut u kući, dok se gozba ne svrši; u to se otvoriše vrata. Neki grof Attilio, koji sjeđaše prema vratima (bijaše to neki domaćinov rođak; s njim smo se već susreli, ali mu ime nismo spomenuli), kad spazi obrijanu glavu i fratarski habit, i pogodi njegovu skromnu namjeru, da se ukloni, viknu: – Ej! ej! Nemojte bježati, poštovani oče; naprijed, naprijed! – Don Rodrigo, iako baš nije točno proniknuo što će fratar kod njega, ipak, po nekoj maglovitoj slutnji, radije bi bio, da nije došao. Ali, kad je već onaj vjetrogonja Attilio zvao fratra unutra, ne bi mu pristajalo da to ne prihvati, stoga reče: – Izvolite, izvolite, oče! – Otac Kristofor stupi naprijed u dvoranu, nakloni se domaćinu, a objema rukama otpozdravi goste.

(Poštenjaka pred nevaljalcem rado zamišljamo (ne velim svi) uzdignuta čela, pouzdana pogleda, grudima se nadimlje, a jezik odrešito govori. Ali u stvari za takvo držanje, potrebne su mnoge prilike, koje se vrlo rijetko zajedno stječu. Stoga se nemojte čuditi, ako otac Kristofor pored dobre

svjedodžbe svoje savjesti, pored nepokolebljivog uvjerenja o pravednosti one stvari koju je došao da zastupa, pored svoga gnušanja pomiješana sa žaljenjem prema don Rodrigu, ipak stoji s izrazom nekoga snebivanja i uvažavanja pred tim istim don Rodrigom, koji tu sjedi u začelju, u svojoj kući, u svom kraljevstvu, okružen prijateljima i njihovom odanošću, uz tolike znake svoje moći a s takvim licem, da bi svakome zamrla u ustima i molba, a kamoli savjet, a kamoli opomena, a kamoli prijekor. Desno mu sjedi, onaj grof Attilio, njegov rođak, i, ako još treba i to reći, njegov drug u razvratu i u nasilju, koji bijaše došao iz Milana, da provede s njim nekoliko dana u polju. Lijevo, a na uzdužnoj strani trpeze, sjedi općinski predsjednik, s velikim poštovanjem, koje ipak razblažuje neko pouzdanje i neko mudrijašenje: tom predsjedniku, bar u teoriji, bila bi dužnost da provede pravdu Renzu Tramaglinu, a da odbije don Rodriga u granice zakona. Nasuprot predsjednika, s izrazom najčistijega i najponiznijega poštovanja, sjeđaše poznati nam doktor Zapletalo, u crnom odijelu, nos mu još crveniji no inače; nasuprot dvojice rođaka na donjem kraju bijahu dva beznačajna gosta, o kojima naša pripovijest ne bilježi, nego da su samo jeli, klimali glavom, smiješili se i odobravali sve što bi koji od gostiju kazao, a protiv toga drugi koji gost ne bi ništa rekao.

– Donesi stolicu ocu Kristoforu – reče don Rodrigo. Momak primače stolicu, na koju otac Kristofor sjede, moleći za oproštenje što je došao u doba tako neugodno. – Želio bih da razgovaram s vama nasamo, kad vam bude po volji, o važnu poslu, – reče fratar tihim glasom, nagnuvši se bliže don Rodrigovu uhu.

– Dobro, dobro, razgovarat ćemo; – odgovori don Rodrigo, – a dotle donesite ocu Kristoforu da pije.

Fratar se ustezao; ali don Rodrigo, jačim glasom, u onoj graji koja je ponovo zabrujala, vikne: – To ne može biti, vjere mi, da mi odbijete; neću nikada dopustiti, da fratar izađe iz ove kuće, a da ne okusi vino iz mojih vinograda, kao ni bezočni povjerilac, a da ne okusi drenovinu iz mojih šuma. – Opći smijeh odazva se ovim riječima, te se za časak prekide pitanje, koje se vatreno raspravljalo među gostima. Jedan momak, noseći na poslužavniku staklenicu vina i duguljastu čašu u obliku pehara, posluži oca Kristofora; on ne htjede odbiti onako nametljivu ponudu onoga čovjeka, do čije mu je naklonosti mnogo stalo; – stoga natoči vina u čašu i ovda-onda srknu po koji gutljaj.

– Ugled Tasov ne potkrepljuje vašu tvrdnju, gospodine predsjedniče; baš obratno, on je protiv vas; – prodere se grof Attilio; – jer nam taj učeni, taj veliki čovjek, koji je u prste znao sva pravila viteštva, priča kako je Argantov glasonoša tražio dopuštenje u pobožnoga Buljona, prije no što je kršćanskim vitezovima saopćio.

– Ali to je puka suvišnost – odgovara predsjednik, derući se onako isto,

– to je sasvim izlišno, pjesnički ukras, jer je glasonoša po prirodi svojoj nepovrediv, po pravu međunarodnom, *jure gentium;* i da ne tražimo tako daleko, eto i poslovica tvrdi: za glasnika nema kazne. A poslovice su gospodine moj, mudrost čovječjega roda. A kako glasonoša ne govori ništa u svoje ime, nego samo predaje pismen izazov. . .

– Ali kada ćete uvidjeti, da je onaj glasonoša bio drski magarac, koji nije znao ni osnove. . .

– Dopustite gospodo, – prekide im viku don Rodrigo, koji ne bi želio, da ona prepirka ode suviše daleka, – da presudi otac Kristofor; pa neka bude kako on presudi.

– Vrlo dobro, vrlo dobro, – viknu grof Attilio, kojem se učini vrlo skladno, da jedno pitanje iz viteštva presudi fratar; dok se predsjednik više zagrijan onim pitanjem, s mukom stišao, i to s takvim licem, kao da kaže: djetinjarije!

– Ali, po onome što sam razabrao, – reče otac Kristofor, – to su stvari, u koje se ja ne razumijem.

– Običan izgovor fratarske skromnosti, – reče don Rodrigo – ali mi nećete umaći. Koješta! Mi znamo da ni vi niste došli na ovaj svijet s fratarskom kukuljicom na glavi, i da ste okusili ovaj svijet. Čujte samo, čujte! Evo u čemu je stvar.

– Pitanje je u ovome, – stade vikati grof Attilio.

– Rođače, pusti da govorim ja, koji sam neutralan, – nastavi don Rodrigo, – Evo da vam ispričam. Neki španjolski vitez šalje poziv na dvoboj nekom milanskom vitezu; glasonoša ne zateče izazvanoga kod kuće, i predaje poziv njegovu bratu; brat pročita! poziv, i kao odgovor namjesti leđa glasonoši. Sad je pitanje. . .

– Krasne batine, u pravi čas, – viče grof Attilio. – To je bilo pravo nadahnuće!

– I to đavolsko, – dopuni predsjednik. – Istući poklisara! Nepovredivo lice! Vi, oče, da mi kažete, zar je to bio viteški postupak?

– Jest, gospodine moj, viteški, – viče grof; – ja da vam kažem te stvari, koji se moram razumjeti u sve što priliči vitezu. E, da su bile pesnice, onda bi to bila druga, stvar; ali batina ne prlja nikome ruku. Prosto ne mogu da razumijem, što vam je toliko stalo do leđa jedne vucibatine.

– A tko vam je govorio o leđima, moj gospodine grofe? Vi mi podmećete nesklapnosti, koje nisam nikada ni usnio.

Ja sam, govorio o slučaju, a ne o leđima, razumijete me. Naročito imam na umu međunarodno pravo. Dede, kažite mi molim vas, da li su fecijali, koje su stari Rimljani slali da objave rat drugim narodima, tražili najprije dopuštenje, da bi mogli izvršiti svoj nalog? Navedite mi jednog jedinog

pisca, koji bi pominjao, da je koji od fecijala izvukao batine.

– Šta će nama oficiri starih Rimljana, – razvika se Attilio – prost svijet bio je to, u tim stvarima nazadan, vrlo nazadan. Ali po zakonima modernog viteštva, a to je ono pravo, istinsko, ja velim i tvrdim, da glasonoša koji se usudi, da preda nekom vitezu poziv na dvoboj, a da nije tražio dopuštenje od njega, to je bezočnik, povrediv, i te kako povrediv, a leđa mu za batine, za nebrojene batine. . .

– Ali odgovorite mi na ovaj silogizam.

– Ništa, ništa, ništa.

– Ali o – čujte, čujte, čujte me. Udariti goloruka čovjeka to je djelo izdajničko; *atqui,* glasonoša *de quo,* bijaše bez oružja; *ergo*. . .

– Lakše, lakše, gospodine predsjedniče.

– Što lakše?

– Lakše, kažem vam; što mi vi tu pričate? Izdajničko je djelo mačem probosti nekoga odostrag, ili mu pucati u leđa, pa i to, može biti slučajeva. . . Ali ostanimo na našem pitanju. Pristajem da se to uopće može nazvati izdajničkim djelom; ali prilijepiti nekoliko batina na leđa nekoj vucibatini! Lijepo bi bilo, kad bi se i njemu moralo kazati: »trgnite mač«. A vi, velepoštovani doktore, mjesto što mi se tu smješkate, da mi pokažete kako ste i vi moga mišljenja, što ne ustanete da me branite vašim advokatskim navodima, da mi pomognete uvjeriti ovoga gospodina?

– Znate, ja. . . – ušeprtlji doktor, – ja prosto uživam u ovoj učenoj prepirci; zahvalan sam sretnom slučaju, koji je dao priliku tako divnom umnom ratu. A ja i nisam pozvan da izrečem presudu; presvijetli don Rodrigo već je naznačio suca. . . evo, oca Kristofora.

– Tako je, – reče don Rodrigo; – ali kako će sudac doći do riječi, kad parci neće da šute?

– Evo da umuknem, – reče grof Attilio. Predsjednik steže usne i diže ruku s izrazom pokornosti.

– Bogu hvala! Sad je red na vas, oče, – reče don Rodrigo s uozbiljenom podrugljivošću.

– Ja sam se već izgovorio, i kazao sam vam da se u to ne razumijem, – reče otac Kristofor, vraćajući čašu momku.

– Mršav izgovor! – viknuše oba rođaka; – hoćemo da čujemo presudu.

– Kad je tako, – reče fratar, – moje bi skromno mišljenje bilo, da nam ne trebaju ni pozivi na dvoboj, ni glasonoše, ni batine.

Gosti se zgledaše začuđeno.

– I ta mi je lijepa! – uzviknu grof Attilio. – S oproštenjem, oče, ali ste

krupno bubnuli. Vidi se da ne poznate svijet.

– Zar on ga ne poznaje? – reče don Rodrigo, – moram još jednom da vam kažem: poznaje ga, rođače, kao i ti; nije li tako, oče? Kažite, kažite, zar niste i vi prošli sito i rešeto!

Mjesto odgovora na ovo ljubazno pitanje, otac Kristofor reče u duši sam sebi: – Ovo je na tebe upravljeno; ali sjeti se, redovniče, da nisi ovdje sebe radi, i sve što se tamo tebe tiče, nije sad važno.

– Neka bude, – reče rođak, – ali oče. . . kako se zove otac?

– Otac Kristofor – odgovoriše više njih.

– Ali, oče Kristofore, moj prečasni gospodine, s tim vašim načelima vi biste htjeli ispreturati cijeli svijet. Bez dvoboja! Bez batina! Pa onda je svršeno sa čašću: potpuna sloboda za sve vucibatine, bez ikakve kazne. Na sreću, takva je pretpostavka nemoguća.

– Dede, doktore, – okrene don Rodrigo, koji gledaše da odvrati prepirku od prve dvojice prepirača – da čujemo vas, koji ste stvoreni za to, da svakome date za pravo. Da vidimo samo, da li ćete umjeti dati za pravo i ocu Kristoforu.

– Zaista. – odgovori doktor, držeći uspravno viljušku u ruci i okrenuvši se redovniku, – zaista ja ne mogu shvatiti, kako otac Kristofor, koji je u isti mah i savršen redovnik i svjetski čovjek, nije pomislio, da njegova izreka, krasna, izvrsna, mudro odmjerena na propovjedaonici, ništa ne valja, budi rečeno s dužnim poštovanjem, u viteškoj prepirci. Ali otac Kristofor zna bolje od mene, da je svaka stvar dobra na svom mjestu; i meni se čini, da se ovoga puta on htio jednom pošalicom izvući iz nezgode, da u ovoj prepirci izreče presudu.

Što se moglo odgovoriti na ove zaključke izvedene iz mudrosti onako stare, a uvijek nove? Ništa; tako učini i otac Kristofor.

Ali don Rodrigo, u težnji da presiječe jedno pitanje, izazva nehotice drugo. – Baš dobro, – reče on – čuo sam, kako se po Milanu pronose glasovi o izmirenju.

Čitalac zna da se one godine raspalila bila borba oko naslijeđa u vojvodstvu mantovanskom, gdje je, poslije smrti Vincenza Gonzage, koji za sobom nije ostavio zakonita poroda, uzeo vlast vojvoda od Neversa, njegov najbliži srodnik; Louis XIII., ili upravo kardinal Richelieu, podržavao je onoga kneza, svoga vjernoga pristalicu i prirođenoga Francuza; a Filip IV., ili upravo grof Olivares, obično nazvan knez vojvoda, nije ga htio onamo, s istih razloga; i oglasi mu rat. Ali kako je ono vojvodstvo bilo carski feud, to su se obje strane trudile da pregovaranjem, molbom, prijetnjom privole cara Ferdinanda II., prva, da izda investituru novom vojvodi, a druga, da mu je odrekne, pa i da potpomogne njegovo istjerivanje iz one države.

– Ja sam sklon da vjerujem, – reče konte Attilio – da se ta stvar može urediti. Po nekim znacima. . .

– Ne Vjerujte, gospodine konte, ne vjerujte, – upade mu predsjednik u riječ; – ja, u ovom kutiću, mogu ipak da znam te stvari; jer gospodin španjolski zapovjednik, koji me, po svojoj dobroti, voli, a kako je on sin jednoga ljubimca kneza vojvode, dobro je upućen u sve te stvari. . .

– Kažem vam, da ja svakoga dana imam prilike razgovarati u Milanu sa malo većim zvjerkama; ja znam iz, dobra izvora da je papa, kome je dabogme samo do mira, iznio prijedloge. . .

– Tako i treba; stvar je u redu; njegova svetost vrši svoju dužnost; papa treba uvijek da miri kršćanske vladare; ali konte vojvoda vodi svoju politiku, pa. . .

– Pa, pa. . . znate li vi, gospodine moj, što misli car u ovome trenutku? Držite li vi da ničega: drugoga nema osim Mantove na ovom svijetu? Ima vrlo mnogo stvari o kojima se mora misliti, gospodine moj. Znate li vi, na priliku, koliko se car može sada pouzdati u onoga Valdistana, Vallistaia, kako li se ono zove, i ako. . .

– Molim, pravo mu je ime na njemačkom jeziku – prekide mu opet riječ predsjednik – Vagliensteino, kao što sam čuo da ga izgovara naš gospodin španski zapovjednik.[4] Ali budite spokojni, jer. . .

– Hoćete da me učite. . .? – htjede nastaviti grof Attilio; ali mu don Rodrigo namigne, da prestane s prepirkom njemu za ljubav. Grof umuknu, a predsjednik, kao ono brod kad se sklizne sa spruda, na koji se nasukao bio, nastavi, s naduvanim jedrima, tok svoje rječitosti: – Valiensteino ne zadaje mi mnogo brige; jer knez vojvoda prozire svojim okom sve i svuda; a ako se Valiensteino bude htio razmetati, knez vojvoda će zacijelo umjeti da ga: dotjera u red, bilo milom bilo silom. Kao što rekoh, oko mu svuda prodire, a ruka svuda dopire; i kad on zaklinči, kao što je zaklinčio, i to sasvim umjesno, kao svaki političar njegove vrste, da gospodin vojvoda od Neversa ne uhvati korjena u Mantovi, gospodin vojvoda od Neversa neće ga uhvatiti: a gospodin kardinal Riciliù zaludu će lijevati vodu u rešeto. Baš mi je smiješan taj gospodin kardinal, kad hoće da se nosi s jednim knezom vojvodom, s jednim Olivaresom. Evo, pravo da vam kažem, htio bih se, ponovo roditi poslije dvjesta godina, da čujem što će potomci govoriti o toj čudnoj razmetljivosti. Ne pomaže tu zavist; glava tu treba; a onakva glava, kao što je u kneza vojvode, jedna je na svijetu. Knez vojvoda, gospodo moja, – nastavlja predsjednik, još uvijek s vjetrom u krmu, a i sam se pomalo čudi, što ne nailazi ni na kakav sprud knez vojvoda: to je s dužnim poštovanjem, stara lija, koja bi zavarala svakoga tko bi joj htio tragom ići; a kad skrene u desno, znajte da će udariti u lijevo; i stoga se nitko ne može

[4] Radi se o čuvenom generalu Albertu Wallensteinu.

podičiti, da zna njegove namjere, pa i sami oni koji imaju da ih vrše, sami oni koji mu pišu pisma, ne razumiju prosto ništa. Ja mogu ovo govoriti s nekim poznavanjem predmeta; jer me onaj čestiti gospodin zapovjednik često udostoji razgovora sa mnom, pa mi štogod povjeri. A knez vojvoda; s druge strane, zna do najmanje sitnice što se vari u loncu po svim dvorovima; i svi oni veliki političari (a ima tih, ne može se poreći), tek što nešto smisle a knez vojvoda već je sve pogodio, onom svojom glavurdom, onim *svojim* tajnim putovima, preko svojih žica svuda razapetih. Onaj siromah kardinal Riciliù kucne ovdje, njušne ondje, znoji se, dovija se, pa što biva? I kad uspije da ukopa minu, a ono naiđe na protivnika, kojeg mu je već podmetnuo knez vojvoda.

I Bog bi ga znao kad bi predsjednik pristao bio uz obalu; ali don Rodrigo, potaknut i izbečenim licem svoga rođaka, okrenu se odjednom, kao uslijed nekoga nadahnuća, jednom momku, i zapovijedi mu da donese staklenicu dobra vina, pa onda reče: – Gospodine predsjedniče i gospodo moja! ispijmo čašu u zdravlje kneza vojvode; pa ćete mi kazati, da li je vino dostojno takve ličnosti. – Predsjednik se odazove s poklonom iz kojeg je provirivao izraz naročite zahvalnosti; jer sve što se činilo ili govorilo u čast kneza vojvode, on je smatrao da dijelom pripada njemu.

– U zdravlje don Gaspara Guzmana, grofa Olivaresa, vojvode od San Lucara, velikog tajnika kralja Filipa Velikog, našega gospodara! – uzviknu predsjednik i diže čašu u vis.

– Na mnogo ljeta! – uzviknuše svi.

– Posluži i oca Kristofora! – reče don Rodrigo.

– Oprostite mi! – odgovori fratar – ali već sam pio preko reda, i ne bih mogao. . .

– Kako to! – reče don Rodrigo – pije se u zdravlje knezu vojvodi. Zar da se pomisli, da se vi držite Navaraca?

Tako nazivahu onda podrugljivo Francuze, po lozi navarskoj, koja je sa Henrikom IV. počela vladati u Francuskoj.

Na takvu opomenu, moralo se piti. Svi gosti udariše u usklike, u pretjeranu hvalu krasnoga vina; samo je doktor s uzdignutom glavom, uprtim očima, stegnutim usnama, izražavao mnogo više, no što bi mogao učiniti ma kakvim riječima.

– Što velite doktore, a? – upita don Rodrigo.

Vadeći iz čaše nos crveniji i sjajniji od samoga vina, doktor odgovori, udarajući ushićeno na svaki slog:

– Kažem, izjavljujem i presuđujem, da je ovo pravi pravcati Olivares među vinima; *censui, et in eam ivi sententiam,* da ovakvoga melema nema u sva dvadeset i dva kraljevstva našega gospodara i kralja, da ga Bog

poživi; iskazujem i objavljujem, da gozba presvijetloga gospodara don Rodriga nadmašuje i Heliogabalove večere; i da je oskudica protjerana i prognana za svagda iz ovih dvora, gdje boravi i caruje obilje.

– Divno rečeno! Krasno definirano! – viknuše u glas gosti; ali ona riječ oskudica, koju je doktor slučajno izustio, skrene odjednom sve misli na taj žalosni predmet. U tome su se svi slagali, bar u glavnome; ipak vika postade još veća, nego kad se nisu slagali. Govorahu svi ujedno. – Nema oskudice, – viče jedan; – krivi su zakupnici. . .

– I pekari, – dovikuje drugi; – kriju žito. Treba ih povješati!

– Tako je; sve povješati, bez milosrđa.

– Parnice treba povesti, – viče predsjednik.

– Kakve parnice! – nadvikuje ga grof Attilio; – prijeki sud: uhvatiti trojicu, četvoricu, petoricu, šestoricu od onih koji su u javnom mišljenju poznati, da su najveći bogataši i najveći psi, pa ih sve povješati.

– Treba primijeniti egzemplarne kazne! Bez egzemplarne kazne ništa se ne može učiniti!

Povješati! Povješati! pa će pokuljati žito sa svih strana.

Tko se kadgod na sajmu zatekao da sluša onu harmoniju pijanih svirača, kad između sviranja svaki u dešava svoje glazbalo, stružući što jače po žicama, da bi mu čuo glas u onoj pisci svih ostalih, taj može shvatiti, kakva je bila dreka onih razgovora, ako se tako mogu nazvati. Međutim neprestano su se nalijevale i ispijale čaše onoga hvaljenog vina; a te su hvale, kao i što je pravo, pomiješane bile s izrekama ekonomske jurisprudencije; te su se najzvučnije i najčešće čule riječi: *ambrozija* i *vješati.*

Za sve to vrijeme don Rodrigo je pogledao jedinoga čovjeka koji je šutio; vidio ga je uvijek gdje nepomično sjedi, bez ikakva znaka nestrpljenja ili hitnje, bez ikakva pokreta, kojim bi htio podsjetiti da on tu čeka: ali se na njemu vidi, da ne misli otići prije no što bude saslušan. Don Rodrigo bi ga vrlo rado ispratio i odrekao, bi se svakoga razgovora s njim; ali otpustiti jednoga fratra ne saslušavši ga, to ne bijaše po pravilima njegove politike. I kad se već ta dosada nije mogla izbjeći, on se odluči, da joj sam iziđe u susret, pa da je se što prije otrese; ustade od stola, a za njim sva ona zajapurena družina, ne prekidajući viku. Zatraživši dopuštenje od gostiju, približi, se dostojanstveno fratru, koji bijaše odmah ustao sa svima ostalima i reče mu: – Stojim vam na usluzi i odvede ga u drugu odaju.

GLAVA ŠESTA

Razgovor oca Kristofora i don Rodriga

Čim vas mogu uslužiti? – reče don Rodrigo, stavši u raskorak usred dvorane. Takav bijaše zvuk njegovih riječi; ali način kako ih je izgovorio, kazivaše jasno: pazi dobro pred kim stojiš, mjeri riječi i požuri se.

Da bi se ohrabrio otac Kristofor, nije bilo pouzdanijega i bržega načina, nego ga predusresti osorljivo. On koji stajaše neodlučan, tražeći riječi i propuštajući kroz prste zrna na krunici o svom pojasu, kao da će u jednom od tih zrna naći uvod u razgovor, na ono don Rodrigovo držanje, osjeti odmah da mu vrve riječi na usta više no što je trebalo. Ali razmišljajući, koliko je do toga stalo da ne pokvari svoju stvar, ili, što mu je još mnogo važnije bilo, tuđu stvar, on umjeri i ublaži riječi, koje su mu na jezik dolazile pa reče s pažljivom poniznošću:

– Došao sam da vam predložim jedno pravedno djelo, da vas zamolim za vaše milosrđe. Neki opaki ljudi sakrili su se za ime vaše preuzvišenosti, da bi zaplašili jednoga bijednog župnika i spriječili ga u vršenju njegove dužnosti, a sve to da bi učinili nasilje nad dvjema nevinim dušama. Vi možete jednom riječi posramiti one ljude, pravu povratiti njegovu moći i spasiti ono dvoje kojima je učinjeno tako bezdušno nasilje. Vi to možete; a kad možete. . . savjest, čast. . .

– Vi ćete mi govoriti o savjesti, kad vam dođem na ispovijed. A što se moje časti tiče, treba da znate, da sam joj čuvar ja, jedino ja; i tko god se osmjeli da dijeli sa mnom brigu o mojoj časti, ja ga smatram za drznika, koji je vrijeđa. Otac Kristofor, opomenut tim riječima, da onaj gospodin traži kako će njegove riječi najgore izvrnuti, da bi razgovor pretvorio u svađu; i tim ga spriječio, da ga ne pretegne razlozima, ohrabri se još više na strpljenje, odluči da guta ma što onaj kazao, te odgovori odmah blagim glasom:

– Ako sam kazao nešto, što vam se ne dopada, bilo, je to zaista protiv moje namjere. Popravite me, ukorite me slobodno, ako ne umijem govoriti onako, kako se pristoji; ali udostojte se da me saslušate. U ime svega što vam je sveto, u ime onoga Boga, pred kojega svi moramo otići. . .. – i govoreći to, bijaše među prste metnuo pred oči namrgođenom sugovorniku

malu, mrtvačku glavu što visi na krunici – nemojte ostati uporni u odbijanju, tako lake pravednosti, koju svi dugujemo siromasima. Promislite da njih gleda Bog, i da se njihovi uzdasi i njihov plač čuju do nebesa. Nevinost je silna pred njegovim. . .

– Čujte me oče! – presiječe mu riječ nabusito don Rodrigo: – moje poštovanje prema vašoj haljini veliko je; ali ako bi što moglo učiniti da ga zaboravim, to je, kad bi te haljine vidio na čovjeku, koji bi se usudio doći u moju kuću kao uhoda.

Ova riječ natjera fratru krv u lice; ali on s izrazom čovjeka koji mora da proguta vrlo gorak lijek, nastavi: – Vi sami ne vjerujete, da meni priliči takav naziv. Vi osjećate u srcu; da ovo što ja radim nije ni sramotno ni zazorno. Poslušajte me, don Rodrigo, i daj Bože da vam ne dođe dan, kada ćete se kajati što me niste poslušali. Nemojte u tome tražiti svoju slavu. . . kakvu slavu, don Rodrigo! kakvu slavu pred ljudima! I pred Bogom! Vi ste moćni ovdje na svijetu; ali. . .

– Znate li vi, – reče don Rodrigo, prekidajući ga opet osorno, a ipak s nekom grozom, znate li vi, da kad mi se prohtije da slušam propovijed, ja umijem otići u crkvu, kao i svi drugi. Ali u mojoj kući! – i nastavi s usiljenim podrugljivim osmijehom, – eh, to je mnogo; vi me prosto precjenjujete! Kućni propovjednik! Njega mogu imati samo vladaoci.

– A onaj Bog, koji traži računa od vladalaca o božjoj riječi, koju im daje u njihovim dvorovima; onaj Bog, koji se i sada smilovao na vas, šiljući vam svoga slugu, nedostojna i bijedna, ali ipak svoga slugu, da moli za jednu nevinu. . .

– Ukratko, oče, – reče don Rodrigo, okrećući se da pođe – ja prosto ne znam što hoćete; prozirem samo, da to mora biti neka djevojka, do koje vam je mnogo stalo. Idite i povjeravajte svoje tajne kome vam drago, i ne usuđujte se da još duže dodijavate jednom vlastelinu.

Na don Rodrigov pokret fratar brzo stade preda nj, ali s velikim poštovanjem; diže ruke, kao da ga preklinje, a u isti mah i da ga zaustavi, pa mu odgovori:

– Meni je do nje stalo, to je istina, ali ne više nego što mi je stalo do vas; to su dvije duše, do kojih mi je, i do jedne i do druge, više stalo, nego do moga života. Don Rodrigo! Ja ništa ne mogu učiniti za vas, nego da se Bogu molim a molit ću mu se od sveg srca. Ne odrecite mi; ne držite u strahu i u očajanju jednu nevinu bijednicu. Jedna vaša riječ može učiniti sve.

– Pa dobro – reče don Rodrigo – kad vjerujete da ja mogu sve učiniti za to čeljade, kad vam je to čeljade tako jako priraslo srcu. . .

– Onda? – upadne mu nestrpljivo u riječ otac Kristofor, kome izraz i držanje don Rodrigovo ne dopuštahu da se oda uzdanju, za koje bi se reklo da ga nagovješćuju one njegove riječi.

– Onda joj savjetujte da dođe ovamo i da se stavi pod moje okrilje. Imat će što god hoće, i nitko je neće smjeti uznemirivati, ne bio ja vitez.

Na taj prijedlog, ogorčenost oca Kristofora, dotada s mukom zadržana, prekipi. Sve njegove lijepe odluke, da bude priseban i strpljiv, rasplinuše se; onaj stari čovjek u njemu odjednom se složi s novim; i u takvim trenucima otac Kristofor zaista je vrijedio za dva čovjeka.

– Pod vaše okrilje! – uzviknu on, ustukne za dva koraka, osloni se ponosito na desnu nogu, podboči se desnom rukom, ispruži ljevicu ukazujući prstom na don Rodriga, i upirući mu u lice svoje zažarene oči ponovi: – Pod vaše okrilje! Dobro je što ste rekli, što ste meni tako što predložili. Prevršili ste mjeru, i sad vas se ne bojim.

– Kako ti to govoriš, fratre?. . .

– Govorim kako se govori s onim od koga je Bog digao ruke, i ne može više nikoga da zaplaši. Pod vaše okrilje! Znao sam da je ono nevino stvorenje pod božjim okriljem; ali vi, vi mi to sada s tolikom izvjesnošću dokazujete, da ne moram imati više nikakvih obzira, ni ustezati se u govoru. Riječ je o Luciji! Vidite li kako izgovaram to ime s uzdignutim čelom i ne trepćem okom.

– Kako! u mojoj kući. . .!

– Žalim ovu kuću: prokletstvo je nad njom. Zar će božja pravda zastati ispred četiri zida i ustuknuti ispred četiri žbira? Vi ste mislili, da je Bog stvorio jedno biće na svoju sliku i priliku, da bi vama učinio zadovoljstvo, da je napastujete! Vi ste mislili, da nju Bog neće braniti! Vi ste prezirali njegovu opomenu! Sami ste sebe osudili. Faraonovo srce bijaše otvrdnulo kao i vaše; i Bog ga je skrasio. Lucia je sigurna od vas; to vam ja kažem, ubogi fratar, a vi, čujte me dobro što vam obričem: Doći će dan. . .

Don Rodrigo bijaše sve dotle ostao između gnjeva i čuđenja, skamenjen, nestalo mu riječi; ali kad ču da mu se sprema proroštvo, onda u jarosti pridruži i neki daleki, tajanstveni strah.

Ščepa hitro onu pruženu ruku, pa da bi presjekao riječ onom zloguku, viknu: – Vuci se odavde, drska prostačino, fratarska kukavice!

Te riječi tako jasne, umiriše u čas oca Kristofora. Uz pojam o poruzi i pogrdi bijaše u njegovoj pameti, potpuno i odavno, spojen pojam trpljenja i šutnje, te od onoga don Rodrigova ruženja splasne mu gnjev i oduševljenje, a ostane mu samo odlučnost, da mirno sluša što će još sve kazati don Rodrigo. S toga polagano izvuče svoju ruku iz vlastelinovih nokata, obori glavu i ostane nepomičan, kao što usred oluje, kad vjetar malo stane, uzdrmano drvo povrati u red svoje grane, da primi grad koji ga s neba bije.

– Umišljena prostačino! – nastavi don Rodrigo – vladaš se kao što ti priliči. Zahvali Bogu i toj kostreti, što ti zaklanja ta nitkovska leđa, da ih

ne izlemam kao što zaslužuju svi tebi slični, kad ih treba naučiti, kako se govori s vlastelom. Odlazi dok si čitav, odlazi zasada, a bit će prilike. . .

To reče, i prezirno mu zapovjednički pokaza vrata, prema onima na koja su ušli u dvoranu; otac Kristofor pogne glavu i ode, ostavljajući don Rodriga, da bijesnim koracima ovamo onamo ide po onom razbojištu. Kad fratar zatvori vrata za sobom, spazi u sobi, u koju bijaše ušao, čovjeka gdje se polagano iskrada kraj zida, da ga ne bi vidjeli iz sobe u kojoj se vodio onaj razgovor; poznade staroga slugu, koji ga je dočekao bio na ulasku u onu kuću. Bijaše gotovo četrdeset godina da *služi* u onoj kući; prije no što se don Rodrigo rodio, stupio je bio u službu njegova oca, koji bijaše sasvim drukčiji čovjek. Kad on umre, novi gospodar rastjera svu poslugu i najmi druge momke, a zadrža samo ovoga slugu, jedno što bijaše star, a drugo, mada se razlikovao i po naravi i po navikama od njega, što je naknađivao taj nedostatak dvjema osobinama: visoko je cijenio dostojanstvo one kuće i bio potpuno izvježban u ceremonijalu, o kojem je znao, bolje no itko drugi, sve najstarije tradicije i sve najsitnije pojedinosti. Siromah starac ne bi se usudio pred gospodarom ni da spomene, a kamoli da iskaže negodovanje prema svemu onome što je iz dana u dan viđao; tek ako bi mu se kadgod izmakao iz usta poneki usklik, ili poneki prijekor kroza zube svojim drugovima u službi; oni mu se smijahu, a i uživahu da ga ponekad dirnu u tu žicu, kako bi ga naveli, da se izlane više no što bi htio, i slušali njegovo vječito hvaljenje starinskoga života u onoj kući. Njegove zamjerke dopirahu do gospodarevih ušiju zajedno s pričanjem, kako se tim zamjerkama svi podruguju; tako one i za njega postadoše predmet podsmijeha bez ljutnje. Ali o danima kad su dočekivani gosti ili priređivane gozbe, onda bi se stari sluga uozbiljio i postao važna ličnost.

Otac Kristofor pogleda ga u prolazu, pozdravi ga i nastavi put; ali mu se starac tajanstveno primakne, metne prst preko usta, pa mu istim znakom dade znak, da pođe za njim u neki mračan hodnik. Kad dođoše tamo, on mu šapatom reče:

– Sve sam čuo, oče Kristofore, i trebam da razgovaram s vama.

– Kaži brzo, prijatelju.

– Ne ovdje; teško nama da nas gospodar opazi. . . ja znam mnoge stvari; gledat ću da sutra dođem u samostan.

– Sprema li se štogod?

– Nešto se iza brda valja; ja sam već to primijetio. Ali sad će na sve paziti, i nadam se da ću sve i saznati. Ostavite vi to meni. Moja je sudbina da gledam i slušam takve stvari. . . Paklene stvari! Ovo je kuća. . .! Ali ja sam rad spasiti svoju dušu.

– Neka te Gospod blagoslovi! – Pa izgovarajući tiho te riječi, fratar položi ruke sluzi na glavu, koji stajaše pognut pred njim, kao poslušan sin,

iako je bio stariji od njega. – Bog će te nagraditi – nastavi fratar; – dođi sutra svakako.

– Doći ću – odgovori sluga; – a vi sada idite odmah i. . . ako Boga znate. . . ne spominjite moje ime. – Kad to reče, razgleda oko sebe, iziđe s druge strane onim hodnikom u neku malu dvoranu, koja je bila sa strane dvorišta; i kad vidje da nema nikoga, zovnu fratra, čije mu je lice jasnije odgovorilo na onu posljednju riječ, nego što bi moglo to učiniti ma kakvo zaricanje. Sluga mu pokaza izlaz, i bez jedne riječi više fratar ode.

Onaj je čovjek prisluškivao na gospodarevim vratima: zar je to dobro? I zar je dobro od oca Kristofora što je to pohvalio? Po najobičnijim i uopće priznatim pravilima, to je vrlo ružna stvar; ali zar se onaj slučaj nije mogao smatrati izuzetkom? A može li biti izuzetaka od najobičnijih i uopće priznatih pravila? Važna pitanja; ali neka ih čitalac sam raspravlja, ako mu je po volji. Nama nije namjera da presuđujemo; mi imamo samo da pripovijedamo događaje.

Kad je izašao na ulicu i okrenuo leđa onoj crnoj kući, otac Kristofor odahne slobodnije, pa se žurno uputi nizbrdicom, sav zažaren u licu, uzbuđen i uskomešan onim što je čuo i onim što je kazao. Ali ona neočekivana starčeva ponuda bijaše za njega prava okrepa; činilo mu se, da mu je sam Bog tim dao vidan znak svoje zaštite. – Evo jedne niti, – premišljaše on, – jedne niti, koju mi Proviđenje daje u ruku. I to baš u onoj istoj kući! I mada mi ni u snu nije palo na pamet da je ondje tražim! – Zaduben u te misli on diže oči k zapadu, i vidje sunce nagnuto zapadu, kako gotovo dotiče vrh brda, te pomisli, da mu ostaje još vrlo malen dio dana. Iako je osjećao da su mu kosti umorne i klonule od raznih napora onoga dana, ipak ubrza još više hod, kako bi svojim štićenicima mogao odnijeti kakav bilo glas, i stići u samostan prije mraka, jer to bijaše jedan od najodređenijih i najstrože poštivanih naredaba u kapucinskim pravilima.

Za sve to vrijeme u Lucijinoj kućici iznošene su i pretresane razne zamisli, o kojima moramo obavijestiti čitaoce. Po odlasku oca Kristofora, ono troje ostade neko vrijeme šuteći; Lucia je tužno spremala ručak; Renzo je sve htio da ode, te da je ne gleda onako rastuženu, a nikako da se odluči na odlazak; Agneza sva zanijeta, prividno, poslom na motovilu, koje je okretala. U stvari, ona je nešto smišljala; i kad joj se učini da je dobro smislila, prekrati šutnju ovim riječima:

– Čujte me djeco! Ako budete imali srca i vještine koliko treba, ako imate vjere u vašu majku, – na ono *valu* Lucia se trže, – ja se primam da vas izvučem iz ove napasti, možda bolje i brže i od samoga oca Kristofora, mada je on onako velik čovjek. – Lucia se ispravi i pogleda majku više začuđeno nego li s vjerom u onako sjajno obećanje; a Renzo odmah reče:

– Srca? Vještine? Kažite, kažite odmah što to može biti.

– Recite pravo – nastavi Agneza; – ne bi li sve upola olakšano bilo, da ste vas dvoje vjenčani? I zar se onda ne bi lakše našlo izlaza za sve drugo?

– Nema sumnje; – reče Renzo – da smo vjenčani. . . otvoren nam je cijeli svijet; a evo, tako reći dva koraka odavde, u bergamskoj oblasti, objeručke prihvataju svakoga svilara. Vi znate koliko me puta zvao moj rođak Bartolo da dođem, i govorio mi da ću se okućiti, kao što se i sam okućio; a nisam ga poslušao samo s toga, što mi je. . . nije fajde. . . srce ovdje bilo. Da smo vjenčani, otišli bismo zajedno, okućili, daleko od pandža ovoga zlikovca, i daleko od iskušenja da učinim što nesmotreno. Je li tako, Lucijo?

– Tako je – reče Luci ja, – ali kako ćemo?

– Kao što rekoh, – nastavi majka, – treba srca i vještine, pa je sve lako.

– Lako! – rekoše zajedno oboje, za koje je cijela stvar postala bila tako neobično i žalosno teška.

– Lako je, samo treba znati, – ponovi Agneza. Poslušajte me, da vam sve lijepo objasnim. Slušala sam od pametnih ljudi, a i sama sam vidjela takav slučaj, da je za vjenčanje zaista potreban župnik, ali nije potreban njegov pristanak; dosta je da on bude tu.

– Kako to može biti? – upita Renzo.

– Slušajte, pa ćete čuti. Treba imati dva svjedoka vrlo okretna i sasvim dogovorna. Ode se župniku: sva je stvar u tome, da ga treba uhvatiti iznenadno, da nema kad pobjeći. Mladoženja rekne: ovo je moja žena:; nevjesta rekne: ovo je moj muž. Treba da to župnik čuje, i svjedoci da čuju; i brak je zaključen, nerazlučno i sveto, kao da ga je sam papa zaključio. Čim su izgovorene te riječi, župnik može pištati vriskati, vraga i po, ništa mu ne pomaže: vi ste muž i žena.

– Je li to mogućno? – uskliknu Lucia.

– I još kako! – reče Agneza; ta valjda nisam proživjela na svijetu trideset godina prije no što ste se vi rodili, a da baš ništa nisam naučila. Stvar stoji tako kako vam kažem; a imam i dokaz za to, što je tako uradila jedna moja prijateljica, koja htjede poći za momka protiv volje svoje rodbine, i postigla je što je htjela. Župnik je nešto nanjušio bio, pa je bio na oprezu; ali obješenjaci tako lijepo udese da ga uhvate kad se najmanje nadao, i postanu muž i žena; istina, ona se jadnica pokajala za tri dana.

Agneza je istinu govorila i o samoj mogućnosti takvoga braka, i o opasnosti da se ne uspije; a kako su tom načinu pribjegavali samo oni, koji su na redovnom putu nailazili na zapreke ili nepristajanje, to su župnici dobro pazili da izbjegnu tu prisilnu suradnju; a i kad bi kojeg od njih iznebuha iznenadili takvi mladenci sa svojim svjedocima, on bi sve mogućno činio da se izvije, kao ono Protej iz ruku ljudi, koji su ga silom tjerali da proriče.

– Ako je ovo istina, Lucijo. . .! reče Renzo gledajući je s molbom i očekivanjem u licu.

– Kako: ako je istina! – reče Agneza. – Zar vi mislite da ja lupam koješta. Ja se mučim za vas, a vi mi ne vjerujete; što vam ja mogu! radite kako znate; ja perem ruke.

– Ne, nemojte nas napustiti! – reče Renzo. – Rekoh onako, što mi se sve to učini i suviše lijepo. Predajem se u vaše ruke; smatram vas za svoju rođenu majku.

Te riječi rastjeraše odmah onu malu Agnezinu ljutnju, i ona zaboravi odluku, koja u stvari i ne bijaše ozbiljna.

– Ali, majko, – reče Lucia s onim svojim krotkim govorom, – kako to da taj način ne padne na um ocu Kristoforu?

– Ne padne na um? – odgovori Agneza; – zar misliš da mu nije palo na um! Ali on to nije htio kazati.

– A zašto? – upitaju oboje jednoglasno.

– Zašto. . . zašto! kad hoćete da znate, jer duhovnici vele, da to nije baš sasvim lijepo.

– Kako da ne bude lijepo, a vrijedi kad je izvršeno? – upita Renzo.

– Kako da vam kažem? – odgovori Agneza. – Zakon su stvorili oni, kako im se svidjelo; a mi prosti ljudi ne možemo sve razumjeti. Ima toliko stvari. . . Eto na primjer, to je, recimo, kao udariti pesnicom nekoga. To nije lijepo, ali čim je svršeno, ne može ga izbrisati ni sveti otac papa.

– Ako to nije lijepo, – reče Lucia – onda to ne treba učiniti!

– Kako to! – reče Agneza – zar bih ti ja nešto savjetovala protiv božjega zakona? Kad bi bilo protiv volje tvojih roditelja, da pođeš za kakva nesrećnika, razumijem. . . ali s mojim blagoslovom i da pođeš za ovakva momka. . . A onaj koji stvara svu zapreku, to je jedan nitkov; a gospodin župnik. . .

– Stvar je tako jasna, da je svatko može razumjeti – reče Renzo.

– Ne treba o tome ništa kazati ocu Kristoforu, prije no što se svrši, – nastavi Agneza; – a kad sve bude gotovo i dobro se svrši, onda što misliš da će reći otac Kristofor? Reći će: »eh, djeco, djeco! spetljali ste to, ali sad je svršeno«. Duhovnici moraju govoriti tako, ali vjeruj mi, i njemu će u duši biti milo.

Lucia nije umjela ničim oboriti majčine razloge, ali opet vidjelo se da joj ne ide sasvim u glavu. Renzo, sav odobrovoljen, reče: – Kad je tako, onda na posao!

– Stani malo, – reče Agneza. – A svjedoci? Treba naći dvojicu koji na to pristaju, a znaju šutjeti. Pa onda, kako da uhvatimo gospodina župnika,

koji se ima dva dana zabio u kuću? I uhvatiti ga tako, da stoji tu? Jer, ma koliko da je trom po prirodi, opet znajte, čim vas ugleda pred sobom, postat će hitriji od mačke, i pobjeći će od vas kao vrag od križa.

– Sjetio sam se kako treba, sjetio sam se, – reče Renzo, i udari šakom o sto, da je odskočilo sve posuđe postavljeno za ručak. Izloži sve što je smislio, a Agneza potpuno odobri sve to.

– To je neka petljanija, – reče Lucia; – to nisu čiste stvari. Dosad smo radili sve iskreno; nastavimo tako, a Bog će nam pomoći; i otac Kristofor tako kaže. Da čujemo njegovo mišljenje.

– Slušaj ti onoga koji zna bolje od tebe, – reče Agneza s ozbiljnim licem, – Što tu treba tražiti mišljenje? Bog nam kaže: pomozi se i ja ću ti pomoći. Ocu Kristoforu sve ćemo lijepo ispričati, kad bude svršeno.

– Lucia! – reče Renzo – zar sada da me iznevjeriš? Nismo li mi sve radili kao dobri kršćani? Zar nismo već morali biti muž i žena? Nije li naš župnik odredio bio dan i uru? I tko ti je sad kriv, ako se moramo pribjeći maloj dosjetki? Ne, ti me nećeš iznevjeriti! Odoh i vratit ću se s odgovorom. – Pozdravi se s Lucijom umiljatim pogledom, a s Agnezom dogovornim migom, pa žurno ode.

Muka izoštri mozak, i Renzo, koji na svom pravom i ravnom dosadašnjem putu, ne bijaše u prilici da mnogo izoštrava svoj um, sada, na muci, bijaše smislio nešto, čim bi se mogao podičiti i neki odvjetnik. Ode ravno, kao što bijaše naumio, kućici nekoga Tonija, tu nadomak; zateče ga u kuhinji, gdje kleči s jednim koljenom na pragu ognjišta, jednom rukom drži lonac na žaru, drugom živo miješa brkljačom kašu od kukuruzna brašna. Majka, brat i žena Tonijeva sjede za stolom: troje ili četvoro djece stoje oko oca i pilje u lonac, iščekujući kad će se istresti sadržina. Ali ne bijaše onoga veselja, s kojim se obično gleda ručak, zaslužen radom. Količina pure bijaše srazmjerna ljetini, a ne broju i gladi ukućana; svatko od njih, pogledajući poprijeko s gnjevnom ljubavi ono zajedničko jelo, kanda je mislio na onaj dio gladi, koji će ostati i nakon jela. Dok je Renzo izmjenjivao pozdrave s ukućanima, Tonio istrese puru na bukovu dasku, koja stajaše uspravna; pura se učini kao malen mjesec u veliku oblaku. Ipak žene uslužno rekoše Renzu »sjedni, da se malo prihvatiš«, uljudnost, koju lombardski seljak, a možda i seljaci po drugim zemljama, nikada neće propustiti, kad ga tko zatekne za trpezom, pa bio to i najbogatiji izješa, koji je ustao od ručka, a on ma i na posljednjem zalogaju.

– Hvala vam, – odgovori Renzo; – dođoh samo da kažem dvije riječi Toniju; ako hoćeš. Tonio, da ne smetamo ženama, možemo otići u krčmu da ručamo, pa ćemo tom prilikom i razgovarati. – Taj prijedlog bi Toniju u toliko prijatniji, u koliko mu se manje nadao; žene i dječica (a u tim stvarima djeca počinju rano umovati) nisu se baš ljutili, što će se ukloniti jedan takmac o puru, i to ponajžešći. Pozvani Tonio nije ništa dalje

raspitivao, nego ode s Renzom.

Uđu u seosku krčmu; zasjednu za sto, potpuno slobodni, u potpunoj osami, jer gladna godina bijaše odučila posjetioce od ovoga raskošnog mjesta; naruče da im donesu za ručak čega je bilo; ispiju krčag vina; pa onda Renzo tajanstveno reče Toniju:

– Ako si voljan da mi učiniš malu uslugu, ja ću tebi veliku.

– Govori, govori; zapovijedaj samo, – odgovori Tonio i nalije čašu. – Danas bih skočio u vatru za tebe.

– Ti duguješ dvadeset i pet lira gospodinu župniku za onu zemlju što si uzeo pod zakup od njega, i lani si je obrađivao.

– Uh, Renzo, Renzo, pokvario si mi sve ovo uživanje. Što mi to sad spominješ? Otjerao si mi svu dobru volju.

– Ako ti spominjem taj dug. – reče Renzo – to je samo s toga, što hoću, ako ti pristaneš, da ti ukažem kako ga možeš isplatiti.

– Govoriš li ozbiljno?

– Ozbiljno. Je li ti po volji?

– Da li mi je po volji? I još kako! Da nije ni zbog čega drugog, nego samo da ne gledam više ono izbečeno lice, ono klimanje glavom gospodina župnika, kad god se slučajno sretnemo. Pa ono njegovo vječito: Tonio, ne zaboravi; Tonio kad ćemo se vidjeti radi one stvari? Čak i kad propovijeda u crkvi, zagleda se u mene, te pretrnem od straha, da mi pred svijetom ne kaže: a ono dvadeset i pet lira!. . . A osim toga on bi mi vratio zlatni đerdan moje žene, koji bih odmah mogao pretvoriti u mnogo kukuruznog brašna. Ali. . .

– Ali, ali, ako hoćeš da mi učiniš jednu malu uslugu, dvadeset i pet lira je gotovo.

– Kazuj brže!

– Prije svega. . . – reče Renzo i metne pruženi prst preko usta.

– Zar treba da mi i to kažeš? Ti mene znaš.

– Gospodin župnik vadi nekakve razloge bez glave i repa, da bi samo što više odložio moje vjenčanje; a ja bih opet htio, da to svršim što prije. Znam pouzdano, kad zaručnici stanu pred svećenika, sa dva svjedoka, i ja kažem: ovo je moja žena, a Lucia: ovo je moj muž, da je onda brak zaključen u potpunom redu. Razumiješ li me sada?

– Hoćeš da ti budem svjedok.

– Tako je.

– I platit ćeš za mene dvadeset i pet lira.

– Jest, tako je.

– Nitkov bio tko porekao.

– Ali treba naći još jednoga svjedoka.

– Tu je. Onaj moj dobroćudni brat Gervaso učinit će što god mu ja kažem. Dat ćeš mu napojnicu.

– Dat ću mu i da pije i da jede, – odgovori Renzo. – Ovdje ćemo se svi zajedno proveseliti. Ali hoće li on umjeti?

– Ja ću ga naučiti, a ti znaš, da je i njegov dio mozga u mojoj glavi.

– Sutra. . .

– Vrlo dobro.

– Podvečer. . .

– Vrlo dobro.

– Ali!. . . – reče Renzo, i opet pruži prst preko usta.

– Uf!. . . – odvrati Tonio, nagnuv glavu na desno rame i odmahnu lijevom rukom, kao da kaže: zašto me vrijeđaš?

– Ali ako te tvoja žena stane raspitivati, kao što će biti, bez sumnje. . .

– Ja ženi dugujem toliko laži, da prosto ne znam, kad ću moći s njom izravnati račun. Izmislit ću ma što, samo da je smirim.

– Sutra ćemo, – reče Renzo – razgovarati opširnije, da uglavimo sve kako treba.

Onda iziđu iz krčme. Tonio se uputi svojoj kući, smišljajući kako će najbolje slagati svojoj ženi, a Renzo kako će ispričati sve što je udesio.

Za to vrijeme Agneza se uzalud trudila da uvjeri kćerku. Na svaki majčin razlog, ona je iznosila ili jedan ili drugi dio svoga dvoumljenja: ili je stvar loša, i onda je ne treba učiniti; ili nije slaba, a onda zašto da se ne kaže i ocu Kristoforu?

Renzo stiže slavodobitno, ispriča sve što je uradio, i završi jednim »a!« Usklik koji znači: – nisam li momak i po: Je li se *moglo* smisliti što bolje? Biste li se vi ikada toga sjetile? – i sto drugih stvari.

Lucia je blago klimala glavom; ali majka i Renzo u svojoj usrdnosti nisu na nju ni pazili, kao što se obično ne pazi na dijete, kojem se ne može ništa dokazati, nego će se molbom i zapovjedima navesti na ono što se od njega boce.

– Vrlo dobro – reče Agneza – to je sve dobro; ali. . . nisi se svega sjetio.

– Što treba još? – upita Renzo.

– A Perpetua? Za nju nisi ništa smislio. Tonija i njegova brata ona će

pustiti unutra; ali vas! vas dvoje! Možeš misliti kako je strog nalog, dobila, da čuva kuću od vas, više nego zrele jabuke na drvetu od djece.

– Pa što ćemo s njom – reče Renzo, malo zbunjen.

– Evo da ti kažem; i o tome sam razmislila. Ja ću doći s vama; a znam neku njenu tajnu, kojom mogu da je primamim i tako općinim, da vas prosto neće opaziti, i moći ćete ući u kuću. Ja ću je odazvati i dirnut ću je u jednu žicu. . . vidjet ćete.

– Živjela! – usklikne Renzo; – uvijek sam govorio da ništa nema bez vas.

– Ali sve to ništa ne pomaže; – reče Agneza – dok se i ova ne uvjeri, koja se zaintačila da je to grijeh.

I Renzo razvije tada svu svoju rječitost, ali Lucia nikako da popusti.

– Ja ne umijem odgovoriti na sve te vaše razloge, – reče ona – ali vidim da se za tu stvar, kako vi kažete, treba progurati kroz sama lukavstva, laži, pretvaranja. Ah Renzo! mi nismo tako počeli. Ja hoću da budem tvoja žena, – tu riječ nije mogla nikad izgovoriti, ni svoju želju za tim iskazati a da ne pocrveni; – ja hoću da budem tvoja žena, ali pravim putem, sa strahom božjim, pred oltarom. Ostavimo Svevišnjem Gospodu da sve bude po volji njegovoj. Zar on neće znati da nam pomogne, bolje, nego što bismo mi ikada mogli svim tim smicalicama. I što da krijemo od oca Kristofora?

Ta prepirka još trajaše, i ne bi se reklo da će joj brzo biti kraj, a ubrzano tapkanje sandala i šum zalepršane halje nalik šumu splasnuta jedra na isprekidanom vjetrometu, navijestile oca Kristofora. Svi umukoše, a Agneza jedva ugrabi, da Luciji šane u uho: – Pazi dobro, da mu ništa ne kažeš.

GLAVA SEDMA

Renzo i kumovi

Otac Kristofor dolažaše kao dobar vojskovođa poslije važne bez svoje krivice izgubljene bitke: rastužen ali ne klonuo, zamišljen ali ne zbunjen, trkom ali ne bijegom; hita onamo kamo ga potreba zove, da utvrdi ugrožena mjesta, da prikupi vojsku, da izda nove zapovijedi.

– Mir s vama! – reče on ulazeći. – Ničemu se nemamo nadati od onoga čovjeka, tim više treba se uzdati u Boga; a već imam neke znake njegove zaštite.

Premda se nitko od njih troje nije mnogo nadao od pokušaja oca Kristofora, jer je bilo ne samo rijetko, nego i nečuveno, da neki mogućnih odustane od nasilja, ako nije baš primoran, i jedino od puke popustljivosti prema obezoružanim molbama; ipak, žalosna istina pogodi ih sve. Žene se pokunjiše; ali u Renzovoj duši gnjev pretegne klonulost. Taj ga glas zateče već ojađena tolikim žalosnim iznenađenjima, tolikim uzaludnim pokušajima, tolikim prevarenim nadama, pa još i ogorčena u onom trenutka Lucijinim nepristajanjem.

– Htio bih čuti, – uzviknu on, škripeći zubima i jačim glasom, no što je ikada smio pred ocem Kristoforom; – htio bih znati, što je onaj pas naveo za razlog. . . za razlog, da moja vjerenica ne smije biti moja žena.

– Eh, moj Renzo! – reče fratar ozbiljnim i tužnim glasom, a pogledom mu ljubazno zapovijeda mirnoću; – kad bi nasilnik, koji hoće da učini nepravdu, morao uvijek kazati svoje razloge, stvari ne bi išle ovako kao što idu.

– Rekao je, dakle, onaj pas, da neće zato što neće?

– Ni to nije kazao, dobri moj Renzo! I to bi bilo nešto, kad bi nepravdu koju naume, morali otvoreno priznati.

– Ali je ipak nešto morao kazati; pa što je kazao onaj pakleni skot?

– Čuo sam njegove riječi, ali ti ih ne bih umio ponoviti. Riječi moćnoga grješnika prodiru i gube se. Može se rasrditi ako pokažem da sumnjaš u njega, a u isti mah učiniti da osjetiš, kako je istina sve ono što sumnjaš. Može ružiti i praviti se uvrijeđen, rugati se i tražiti razloga, plašiti i žaliti

se, biti bestidan i nepovrediv. Ne raspituj ništa dalje. On nije izustio ime ni ove nevine duše, ni tvoje, kao da vas i ne zna, ne reče da ma što zahtijeva; ali. . . na žalost, vidio sam da je neumoljiv. Ipak, uzdajmo se u Boga! Vas dvije ne klonite duhom; a ti, Renzo. . . oh! vjeruj mi, mogu se zamisliti na tvom mjestu, osjećam što sve vri u tvome srcu. Ali, strpljen spašen! To je mršava riječ, gorka riječ za onoga koji ne vjeruje; ali ti. . .! zar nećeš ostaviti Bogu dan-dva, onoliko koliko on bude htio, dok ne izvede pravdu do pobjede? Vrijeme je njegovo; a on nam ga je toliko obećao. Predaj se u ruke božje, Renzo, i znaj. . . znajte svi, da već držim u rukama nit po kojoj ću vam pomoći. Zasada ne mogu ništa više kazati. Sutra neću uzlaziti ovamo; moram ostati u samostanu, opet vas radi. Ti, Renzo gledaj da dođeš; a ako slučajno ne bi mogao, onda pošalji mi pouzdana čovjeka, ili razborita dječaka, da ti po njemu poručim, što bude trebalo. Spušta se, mrak; moram se požuriti u samostan. Ufajte se i budite srčani. Zbogom!

Reče i žurno ode, gotovo trčeći niz onu krivudavu i krševitu stazu, da ne zakasni u samostan, s čega bi mogao navući na sebe ukor, ili što bi još teže bilo, neku pokoru, koja bi ga sutradan spriječila, da ne bude spreman i slobodan za sve što bi ustrebalo njegovim štićenicima.

– Jeste li čuli što je kazao: o nekoj niti, o pomoći? – reče Lucia. – Treba se osloniti na nj; jer njegovo obećanje. . .

– Kad nema ničeg boljega! – upade joj Agneza u riječ. – Što nije kazao nešto jasnije, ili što nije mene zovnuo na stranu, da bar meni kaže što je to. . .

– Prazne riječi! Svršit ću ja što treba; ja ću svemu učiniti kraj! – prekide Renzo razgovor, hodajući bijesno po sobi, a po glasu i licu mu nesumnjivo se vidi pravi smisao ovih riječi.

– Oh, Renzo! – krikne Lucia.

– Što kažeš ti? – uzvika Agneza.

– Što ima tu da se kaže? Ja hoću da svršim. Neka ima stotinu, hiljadu đavola u duši, opet je od kostiju i mesa. . .

– Nemoj, Bogom te preklinjem. . . – poče Lucia, ali joj plač zaguši glas.

– Tako što ne treba govoriti ni u šali, – reče Agneza.

– U šali? – vikne Renzo, i stade pred Agnezu koja sjeđaše, pa upilji u nju svoje razrogačene oči; – U šali? vidjet ćete, kakva je ta šala.

– Ah, Renzo! – jedva reče Luđa kroz jecanje: – nikada te nisam takvoga vidjela.

– Ne govori takve stvari, za Boga te molim, – reče žurno Agneza spuštajući glas. – Zar ne znaš, koliko poslušnih ruku ima onaj pod sobom? Pa recimo i da bude. . . sačuvaj Bože!. . . protiv siromaha zakon se uvijek strogo vrši.

– Moja će pravda biti dostižna, ne bio ja itko sam! Krajnje je vrijeme. Nije lako, ja to znam. Dobro se čuva onaj razbojnik; zna kako stvari stoje; ali ništa za to. Odlučnosti i strpljenja. . . i zgoda će doći. Jest, moja će pravda biti dostižna! jest, ja ću izbaviti ovu zemlju; koliko će me ljudi blagosloviti!. . . pa začas preko granice. . .!

Lucijin užas od onih jasnih riječi zaustavi joj plač i dade joj snage da govori. Podignu iz svojih ruku uplakano lice, pa ojađenim, ali odsudnim glasom reče Renzu: – Vidim, nije ti više stalo, da ti budem žena. Ja sam se vjerila bila za krotka, pobožna momka; ali za čovjeka koji bi na duši imao. . . Da je ma koliko sklonjen od pravde i osvete, da je kraljev sin. . .

– Neka bude! – vikne Renzo, još bješnji u licu: – Nećeš biti moja, ali ni njegova! Ja ovdje bez tebe, a on udno pakla!

– Nemoj, preklinjem te! Nemoj tako govoriti, nemoj me tako gledati; ja se sad plašim tebe! – reče Luđa jecajući, preklinjući ga sa sklopljenim rukama; a Agneza ga neprestano zove po imenu, gladi ga rukom po ramenu, po mišicama, po rukama, da ga umiri. On stade nepomično i zamišljeno nekoliko trenutaka i zagleda se u ono umiljato Lucijino lice; odjednom sijevnu mu oči, ustukne malo, pruži prst na nju i vikne: – Nju, nju on hoće! Mora umrijeti!

– A što sam ti ja učinila, kad hoćeš i mene da ubiješ? – reče Lucia, kleknuvši preda nj.

– Tebe! – odgovori on glasom sasvim drukčije ljutim, ali ipak ljutim: – tebe! Zar ti mene voliš? Čim si mi dokazala? Molio sam te, molio i molio; a ti: ne, pa ne!

– Hoću, hoću! – odgovori naglo Lucia; – ići ću župniku, sutra, sada odmah, ako hoćeš; ići ću. Samo budi opet kao što si bio; ići ću!

– Obećavaš li? – upita Renzo a glas i lice postadoše mu odjednom čovječniji.

– Obećavam.

– Obećala si.

– Hvala ti, Gospodine! – dahnu Agneza, dvostruko zadovoljna.

U onom svom bijesu, zar nije Renzo pomalo pomišljao na dobre posljedice za se od Lucijina straha? Zar nije on upotrebio i malo izvještačena bijesa, da bi nju sklonuo? Možda i sam Renzo ne bi umio na to odgovoriti. Ali je sigurno da je on zbilja razjaren bio protiv don Rodriga, i da je svom dušom žudio, da Lucia pristane; a kad dvije silne strasti ujedno bruje u čovjekovu srcu, onda nitko, ni najprisebniji, ne može jasno razlikovati jedan glas od drugoga i pouzdano kazati koji je jači.

– Obećala sam ti, – odgovori Lucia s naglaskom bojažljiva i ljubazna prijekora; – ali i ti si mi obećao, da nećeš praviti ludosti, da ćeš se osloniti

na oca. . .

– Ostavi, molim te! Ta, koga radi ja bijesnim? Zar hoćeš opet da uzmičeš? Da me nagnaš na neku nesreću?

– Ne, ne, – odgovori Lucia ponovo zaplašena. – Obećala sam ti, i ne uzmičem. Eto sam vidiš kako si me doveo do obećanja. Ne daj Bože. . .

– Nemoj da budeš zloslutnica, Lucija! Bog vidi da ne činimo nikakvo zlo.

– Obećaj mi bar da će ovo biti posljednje.

– Obećavam ti.

– Ali ovoga puta da održiš riječ, – reče Agneza.

Ovdje autor priznaje da ne zna jednu drugu stvar: da ti je Lucia baš sasvim nezadovoljna bila, što su je nagnali na pristanak. Mi kao i on ostavljamo stvar u sumnji.

Renzo htjede nastaviti razgovor i utvrditi sve jedno po jedno, kako će sutra raditi; ali se bilo sasvim smrklo te mu majka i kćerka požele dobru noć; činilo im se neprilično, da se u one sate još više zadrži.

Ali noć bila je svima trima onako dobra, kao što može biti poslije dana prepuna uzbuđenja i tuge, a uoči dana određena za neki važni pohvat, kojem je ishod nesiguran. Sutradan Renzo porani i uglavi sa ženama, upravo s Agnezom, sve što treba za veliki posao uveče onoga dana, iznoseći i raspravljajući uzajamno sve teškoće, predviđajući neprilike, i ponavljajući, čas on čas ona, opis cijeloga pothvata, kao što bi se pričala svršena stvar. Lucia je slušala; pa ne odobravajući riječima ono što nije mogla odobravati u srcu, obećavaše da će sve uraditi što bolje bude umjela.

– A hoćeš li ti sići do samostana, da razgovaraš s ocem Kristoforom, kao što ti je sinoć kazao? – upita Agneza Renza.

– Nije nego još nešto! – odgovori on: – znate li kakve vraške oči ima otac Kristofor: pročitao bi mi u licu, kao iz knjige, da nešto snujem; i kad bi me stao ispitivati ja se ne bih znao iskoprcati. A osim toga ja moram biti ovdje, da spremam sve što treba. Najbolje će biti da pošaljete nekoga.

– Poslat ću Menika.

– Vrlo dobro – odgovori Renzo i ode, da sprema sve što treba, kao što reče.

Agneza trkne do susjeda da zovne Menika; to bijaše dječko od svojih dvanaest godina, vrlo otresit; preko rođaka i zetova dolazio je on Agnezi neki rod. Ona zamoli njegove roditelje, da joj ga, tako reći, pozajme na cijeli dan, »da nešto obavi«, reče im ona. Kad odobriše, odvede ga u svoju kuhinju, dade mu da doručkuje, i kaza mu da ode u Pescarenico, da se prijavi ocu Kristoforu, a on će ga poslati natrag, s nekim odgovorom kad

tome bude vrijeme: – Ti znaš oca Kristofora, onaj lijepi starac, s bijelom bradom što ga svi zovu svecem. . .

– Znam, reče Menico: onaj fratar, što nas uvijek pomiluje, a daje nam često svete slike.

– Jest, to je, Menico. Ako ti kaže da malo pričekaš blizu samostana, ti se ne udaljuj; nemoj ići s drugovima na jezero, da gledaš kako love ribu, nemoj dirati mreže što se suše o zidu, i nemoj da budeš nestašan po svom običaju. . .

Treba znati da je Menico bio vrlo vješt, da pravi pliskavice po vodi: a zna se da svi mi, malo i veliko, rado činimo ono u čemu smo vješti; a i ne samo to.

– Ne brini, tetkice, nisam ja više malen.

– Dobro, budi pametan; a kad se vratiš s odgovorom. . . gle, dobit ćeš ove dvije lijepe nove parice.

– Daj mi ih odmah, svejedno je.

– Ne, ne, ti bi ih proigrao. Idi i svrši sve kako sam ti kazala, pa ćeš dobiti i više.

U toku onog dugog jutra, opažale su se neke novosti, koje su se učinile jako sumnjive majci i kćerci, koje su već i onako bile vrlo uzrujane. Na vrata uđe neki prosjak da traži milostinju; ne bijaše ni ubog ni odrpan, kao što su obično prosjaci, a mračan i zloban u licu, pa sve nešto razgleda kao uhoda. Dadoše mu komad kruha, koji on uze i zahvali se nevjesto prikrivajući ravnodušnost. Zadrži se zatim nekako bezočno i oklijevajući, pa je mnogo i zapitkivao, a Agneza mu sve brzo odgovori, ali posve obratno. Kad se uputio da ide, nekako pogriješi vrata, i uđe na ona nadno stepenica, i tu brzo razgleda sve što je mogao. Ona mu viknu: »Kuda ćeš tamo? Ovamo! Ovamo!« i on se vrati, pa iziđe kuda su mu pokazale, pravdajući se pokorno, s usiljenom poniznošću, koja se nije slagala s drskim crtama njegova lica. Poslije ovoga prosjaka viđale su se opet, ovda-onda, druge neobične prilike.

Ne bi se moglo lako reći, kakvi su to bili ljudi; ali se ni vjerovati nije moglo da su naprosto pošteni putnici, kakvim su se oni gradili. Jedan uđe moleći da mu pokažu put; drugi su u prolazu zastajali pred vratima i zagledali dvorište, u sobu, kao što čine ljudi koji hoće da nešto vide, a da ne budu opaženi. Naposljetku prije podne, nestade tih dosadnih prolaznika. Agneza je nekoliko puta prelazila preko dvorišta, izlazila na ulična vrata, pogledala desno i lijevo, pa u povratku reče: »nema nikoga«. Tu je riječ zadovoljno izgovarala, a Luđa je zadovoljno slušala, a ni jedna ni druga ne bi umjele jasno kazati zašto. Ali one pojave ostaviše u objema neku uznemirenost, koja im je oduzela, naročito kćerci, dobar dio srčanosti, što su pribrale bile za večeras.

Potrebno je da čitalac zna nešto točnije o onim tajanstvenim šuljalima; a da bismo ga o tome obavijestili, treba da se vratimo malo natrag i da potražimo don Rodriga, koga smo jučer ostavili sama, u jednoj dvorani njegova dvorca, po odlasku oca Kristofora.

Don Rodrigo, kao što rekosmo, šetao je ubrzanim dugim koracima gore dolje po onoj dvorani, gdje su na zidovima visjele slike njegovih predaka iz raznih pokoljenja. Kad dopre do jednoga zida, pa se okrene, vidi pred sobom jednoga od predaka, ratnika, strah i trepet neprijateljima i svojim vojnicima, mračna pogleda s kratkom nakostriješenom kosom, nategnuti i zašiljeni brci vise mu s obje strane preko obraza, a dolje se uvio podbradak; junak je naslikan stojećke, sav u oklopu, i grudi, i bokovi, i ruke i noge; desnom se rukom podbočio a lijevu naslonio na balčak. Don Rodrigo ga gleda, sve dok ne dođe ispod slike a kad se okrene, eno mu pred očima drugoga pretka, veliki sudac, strah i trepet parcima i advokatima, sjedi na velikoj naslonjači presvučenoj crvenim baršunom, uvijen u širok crn plašt. Sav je u crnu osim bi jele ogrlice sa dva široka nispusta i posuvravka od samurovine (bijaše to oznaka senatora, i nošahu je samo zimi, s toga i nema senatora naslikanih u ljetnom odijelu); mršav, namrgođen; u ruci drži neki papir, i kao da kaže: vidjet ćemo. S ove strane neka stara gospođa, strah i trepet svojim sobaricama; s one strane neki opat, strah i trepet redovnicima; jednom riječi sve same nekadašnje strahote, a takve su bile i na slikama. Pred takvim uspomenama don Rodrigo se još više žestio, stidio se, nije se mogao izmiriti s tim, da se jedan fratar osmjelio da ga onako spopadne, da se pred njim isprsi kao prorok Natan. Smišljao je osvetu, pa je to napuštao: smišljao je kako da zadovolji u isti mah i svoju strast, i ono što nazivaše svojom čašću; a ponekad (gle čuda!) čuo je kako mu u ušima zuji onaj početak fratrova proroštva, pa ga obuze neka vrtoglavica, i zamalo pa da odustane od ona dva zadovoljstva. Najzad, da bi nešto uradio, zovne momka i zapovjedi mu, da ga opravda pred društvom, jer ga zadržava hitan posao. Kad se momak vratio da mu javi, kako su se gosti razišli, šaljući mu zahvalne pozdrave, don Rodrigo, hodajući neprestano, upita:

– A grof Attilio?

– I on je izišao s onom gospodom.

– Dobro je; da bude spremna pratnja od šest ljudi za šetnju; brzo! Mač, ogrtač i šešir; brzo!

Momak se pokloni i ode; ubrzo zatim donese mač, koji njegov gospodar opasa; ogrtač, koji prebaci preko leđa; šešir s velikom perjanicom, koji pritiskom ruke ponosno natače na glavu; to bijaše znak oluje. Pođe i na vratima zateče šest naoružanih pustahija: pokloniše se kad prođe između njih, pa se uputiše za njim. Osorljiviji, oholiji, namrgođeniji no obično, izađe on i ode u šetnju put Lecca. Seljaci i težaci, videći ga da im dolazi u

susret, sklanjali su se sasvim uza zid, pa su tu skidali šešire i duboko se klanjali, a on im nije ni odzdravljao. Klanjali su mu se i oni, koje su seljaci nazivali gospodom, jer u cijeloj onoj okolini nijednoga nije bilo, koji bi se s njim mogao mjeriti imenom, bogatstvom, pristašama i gotovošću na upotrebu svakoga sredstva, samo da uvijek bude nad svim drugima. Ovoj gospodi on je s ponosnom dobrostivošću odgovarao na pozdrave. Toga dana nije se dogodilo, ali inače kad god se dogodi, da se sretne s gospodinom zapovjednikom španjolskim, onda je poklon podjednako dubok s obje strane; bivalo je to kao između dva vladaoca koji nemaju ništa da dijele među sobom, te zbog pristojnosti, ukazuju počast jedan drugom, kao jednaki po dostojanstvu. Da bi malo rastjerao turobnost, i da bi sasvim drugim slikama istisnuo iz glave fratrovu sliku, koja mu bijaše obuzela maštu, don Rodrigo uđe onoga dana u neku kuću, gdje obično dolazi mnogo svijeta, i gdje su ga dočekali s onom užurbanom i poniznom ljubaznošću, s kakvom se dočekuju ljudi koji zaslužuju mnogo ljubavi ili zadaju mnogo straha: tek u mrklu noć on se vrati u svoj dvorac. – I grof Attilio bijaše se malo čas prije vratio kući. Iznesoše večeru, ali je za sve vrijeme jela don Rodrigo bio zamišljen i malo je govorio.

– Rođače, kada ćeš platiti okladu? – reče konte Attilio, zajedljivo i podrugljivo, čim je raspremljen stol i čim odoše poslužitelji.

– Još nije prošlo ni Martinje.

– Možeš je slobodno platiti odmah; proći će svi sveci u kalendaru prije no što. . .

– To ćemo vidjeti.

– Rođače, ti mi sve nešto uvijaš: ali ja sam sve razumio, i toliko sam siguran da sam okladu dobio, da sam eto gotov na drugu.

– Da čujem.

– Da te je otac. . . otac. . kako mu bijaše ime? ta onaj fratar, da te je obratio.

– Evo ti opet tvojih ludorija.

– Obratio te je, rođače, obratio te, ja ti kažem. Ja prosto uživam. Bit će to divan prizor gledati tebe skrušena, pokajana, poniknuta pogleda! Proslavio se onaj fratar! Zamisli kako se vratio u samostan ponosit i naduven! Takva se riba ne lovi svakoga dana, ni u svaku mrežu. On će te zacijelo navoditi za primjer; a kad ode podalje da propovijeda kršćanske vrline, on će pričati o tebi. – I on tada, unjkajući kroz nos i prateći svoje riječi propovjedničkim podrugljivim pokretima, nastavi propovjedničkim tonom: – U jednom mjestu na ovom svijetu, koje zbog zasluženih obzira neću da imenujem, živio je, pobožni slušaoci, i još živi jedan raskalašeni vlastelin, prijatelj više ženama, nego poštenim ljudima; naviknut da mu se može, što god mu se hoće bijaše bacio oko na. . .

– Dosta, dosta – presiječe mu don Rodrigo riječ, upola s osmijehom upola s dosadom. – Ako hoćeš da udvojimo okladu, evo ti ruke!

– Pobogu, rođače, da nisi ti obratio fratra?

– Ne govori mi o njemu; a što se tiče oklade, presudit će Martinje. – Radoznalost konta Attilija bijaše razdražena; okupi ga pitanjima, ali je don Rodrigo umio izbjeći svaki odgovor pozivajući se neprestano na dan presude, a ništa nije htio kazati protivnoj strani o svojim namjerama, koji ne bijahu još ni upućene, ni čvrsto utvrđene.

Sutradan se don Rodrigo probudi, pravi don Rodrigo. Zebnja, koju mu bijaše utjeralo u dušu ono fratrovo »doći će dan«, bijaše sasvim iščezla s noćnim snovima; ostao mu je samo jed, otrovan još i stidom njegove prolazne slabosti. Novije slike s trijumfalne šetnje, klanjanja i dočeci, pa i podsmijeh njegova rođaka sve je to znatno pomoglo, da se u njemu povrati stari duh. Čim ustade, zovne Grisa. – Krupne stvari! – reče u sebi momak kojem je zapovjedio da dozove Grisa; jer čovjek s tim nadimkom bijaše ni manje ni više nego starješina *brava,* onaj kome su se nalagali najteži i najgrđi pothvati, najvjerniji sluga svoga gospodara, njegov i dušom i tijelom, i zbog zahvalnosti i zbog koristi. Pošto je ubio čovjeka usred bijela dana na tržištu, bijaše se sklonio pod okrilje don Rodrigovo; a ovaj ga odjene svojom livrejom i tako zakloni od svakoga sudskog istraživanja. Na taj način, obvezujući se na izvršenje svakoga zločina, koji mu se zapovjedi, on je osigurao sebi nekažnjenost za svoj prvi zločin. Za don Rodriga zadobivanje Grisa bilo je od velike važnosti; jer Griso, pored toga što je bio daleko najizvrsniji među *bravima,* bijaše poradi toga i dokaz svakome, što sve njegov gospodar može uspješno vršiti protiv zakona; i tako je don Rodrigova moć bila Grisom još povećana i stvarno i pred ljudima.

– Griso! – reče don Rodrigo: – evo prilike da pokažeš što vrijediš. Prije sutrašnjega dana ona Lucia mora biti u ovoj kući.

– Nikada se neće moći kazati, da se Griso izmakao ispred zapovijedi svoga presvijetlog gospodara.

– Uzmi ljudi koliko ti treba, naređuj i raspoređuj kako ti se svidi; samo neka se stvar dobro svrši. Ali pazi prije svega da joj se nikakvo zlo ne učini.

– Gospodaru, malo straha, da ne viče mnogo. . . neće se moći izbjeći.

– Straha. . . razumijem. . . to je neizbježno, ali da joj ne padne ni dlaka s glave; naročito, da se postupa s poštovanjem u svakom pogledu. Jesi li razumio?

– Gospodaru, ne može se ubrati cvijet sa drveta, da se vama donese, a da ga se ne dirne. Ali će se učiniti samo ono što je prijeko potrebno.

– Ti mi jamčiš za to. A. . . kako ćeš izvršiti?

– Baš razmišljam o tome, gospodaru. Sreća što je kuća nakraj sela.

Treba nam još zgodno mjesto za zasjedu; a baš ondje blizu ima ona kućetina, pusta i usamljena, usred polja: to bijaše kuća. . . vi to gospodaru nećete znati. . . bijaše kuća, koja je izgorjela prije nekoliko godina, i kako nijesu imali novaca da je poprave, napustili su je, i sad su, vele, u njoj vještice; ali nije subota, a ne bojim se ja baš vještica. Ovi seljaci puni su praznovjerja, pa ne bi vam noću tamo privirili za sve blago na svijetu; stoga možemo tamo u zasjedi i biti potpuno mirni, da nitko neće doći, da nam kvari posao.

– Vrlo dobro! a poslije?

Tu stade Griso predlagati, a don Rodrigo pretresati, dok se nisu potpuno sporazumjeli o načinu, kako da se izvede cijela stvar, a da nikakva traga ne ostane o izvršiocima; također se dogovoriše o načinu, kako da skrenu, lažnim znacima, sumnju na drugu stranu, kako da ušutkaju Agnezu i zastraše Renza tako silno da ga prođe i muka, i pomisao da pribjegne vlastima, pa i sama volja da se žali; udesiše i sve uzgredne zločine, da bi se uspjelo u glavnom zločinu. Nećemo pričati sve pojedinosti onoga njihova dogovora, jer, kao što će se vidjeti, to nije potrebno za razumijevanje naše pripovijesti, a milo je i nama, što ne moramo dulje slušati pregovore između ona dva odvratna nitkova. Kad se Griso uputi, da se lati posla, zovnu ga don Rodrigo natrag i reče mu:

– Čuj! ako vam slučajno večeras dopadne šaka ona drska seljačina, neće škoditi, ako mu unaprijed ostavite dobru uspomenu na leđima. Tako će zacijelo još bolje djelovati zapovijed, da šuti, koju će sutra dobiti. Ali nemojte ga tražiti, da ne biste pokvarili ono što je preče; jesi li razumio?

– Oslonite se na mene, – odgovori, Griso, pa se pokloni s izrazom poštovanja i razmetljivosti i ode. Jutro je proveo u obilaženju i izviđanju. Onaj prosjak, koji je onako ušao bio u siromašnu kućicu Agnezinu i Lucijinu, bio je sam Griso, koji je glavom htio da prouči zemljište; putnici što su onuda prolazili, bili su njegovi *bravi,* kojima je, da mogu izvršiti njegove naredbe, dovoljno bilo površnije razmatranje mjesta. A kad su sve razmotrili, nestade ih, da ne bi izazvali sumnju.

Kad se vratiše kući, Griso prikupi sve podatke, utvrdi raspored pothvata, odredi svakome ulogu, izda potrebna uputstva. Sve to nije se moglo izvršiti a da onaj stari sluga, koji je sve pratio pažljivim očima i naćuljenim ušima, ne primijeti, da se nešto krupno sprema. Pazeći na sve i zapitkujući, izmamljujući pola izvještaja ovdje pola ondje, tumačeći u sebi svaki mračan izraz, nagađajući smisao svakoga tajanstvenoga pokreta, prikupio je toliko podataka, da je jasno proniknuo, šta se ima izvršiti one noći. Ali, dok je u tome uspio, noć se već bijaše primakla, a mala predstraža *brava* već otišla da zasjedne u onu kućerinu. Siromah starac, i ako je dobro znao čemu se sve izlaže, i ako se bojao da ne naškodi mjesto da pomogne, ipak ne htjede se ogriješiti o svoje obećanje; pod izgovorom da ide malo na

zrak, iziđe iz kuće, pa se što je mogao brže spusti k samostanu, da ocu Kristoforu odnese glas, kao što mu je obećao. Malo za njim pođoše i ostali *bravi,* i siđoše u razmacima, da ne bi izgledali družina; Griso krenu posljednji; ostade za njim samo još nosiljka, koja se imala snijeti u kućerinu, kad se bude dobro smrklo; tako je i urađeno. Kad su svi bili na okupu u kućerini. Griso posla trojicu u seosku krčmu; jedan da stoji pred vratima i motri što se zbiva na ulici i kad će svi mještani otići na spavanje; druga dvojica da u krčmi igraju i piju kao veseljaci, a dobro da paze, ako bi bilo ičega što zaslužuje pažnju. Griso sa većinom ostade u zasjedi da čeka.

Siromah starac još je hitao; ona tri izvidnika stigoše na svoje mjesto; sunce zahodi; uto Renzo uđe i reče ženama: – Tonio i Gervaso čekaju me napolju: idem s njima u krčmu, da založimo malo; dok se smrkne doći ćemo po vas. Dede, Lucia, hrabro! sve ovisi od jednog trenutka. – Lucia uzdahnu i ponovi: – Hrabro! – a glas joj utjeruje u laž tu riječ.

Kad Renzo i njegova dva druga dođoše do krčme, zatekoše onoga već na straži, zapremio polovinu ulaska, s leđima se naslonio na dovratnik, a skrstio ruke na grudi; gleda i razgleda desno i lijevo, sijeva mu čas bijelo čas crno iz zvjerskih očiju. Spljoštena kapa od crvenog baršuna, nakrivljena, pokriva mu pola pramena kose, koji se dijeli nad mračnim čelom, pa se s jedne i s druge strane iza ušiju sastavlja u perčin, pripet češljem na potiljku. O jednoj mu ruci visi debela toljaga, koliko se moglo vidjeti, pravog oružja nema; ali samo kad ga pogledaš, i dijete bi pogodilo, da ga ima na sebi, koliko god je mogao da sakrije. Renzo je išao ispred drugova, i kad je ulazio, onaj ni ne pomakavši se, upre oči u njega. Ali Renzo, pazeći da izbjegne svaku prepirku, kao već čovjek, koji se sprema na mučan pothvat, učini se da ništa ne opaža i ne reče mu: »tamo se dalje«, nego se stište uz drugi dovratnik i prođe poprečke kroz uski prostor, što ga je ostavljala ona karijatida. Renzova dva druga morali su se onako isto stegnuti da bi mogli ući. U krčmi smotriše one druge dvije ljudeskare, čije su glasine već izvana čuli; sjede na kraj stola i igraju more, vičući brojeve obojica, kao što to zahtijeva ta igra, i točeći čas jedan čas drugi u čaše vino iz jednoga velikog krčaga, koji stajaše između njih dvojice. I oni pažljivo pogledaju novo društvo; naročito jedan od njih, držeći uzdignutu ruku sa tri prsta pružena i rastavljena, a usta mu još otvorena od jednoga velikoga »šest«, što bijaše onog časa zagrmio, odmjeri Renza od glave do pete; namignu svome drugu, pa i onome na vratima, koji klimnu glavom. Renzo, u sumnji i neodlučnosti gledaše svoja dva druga, kao da bi na njihovu licu htio naći objašnjenje, kakvi su oni znaci; ali njihova lica odavahu samo dobar tek. Krčmar ga je gledao pravo u lice, kao da čeka što će naručiti, on ga odvede u drugu sobu i naruči večeru.

– Tko su oni stranci? – upita ga Renzo tihim glasom, kad se krčmar vratio s prostim stolnjakom pod pazuhom i s krčagom u ruci.

– Ne poznajem ih, – odgovori krčmar prostirući stolnjak.

– Kako to? Zar nijednoga od njih?

– Ti znaš, – nastavi krčmar, rastežući objema rukama stolnjak, – da je prvo pravilo za krčmara, ne raspitkivati o tuđim stvarima; čak i naše žene nisu radoznale. Lijepo bi nam išlo s tolikim svijetom što dolazi i odlazi; u nas je kao u morskom pristaništu, razumije se, kad je ljetina bar osrednja; ali bože zdravlja, valjda će se opet vratiti dobre godine. Za nas je dosta, kad gosti pošteno plate; ali tko su i što su, nama je svejedno. A sada ću vam donijeti valjuške, kakvih još niste jeli.

– Kako ti znaš. . . – nastavi Renzo, ali krčmar koji se već bio uputio u kuhinju nastavi put. Dok je uzimao tavu s valjušcima od mesa, primače mu se polagano onaj *bravo,* koji je onako mjerio Renza, pa mu šane:

– Tko su ova dvojica?

– Dobri ljudi ovdje iz sela, – odgovori krčmar stavljajući valjuške na tanjur.

– Dobro, dobro; ali kako se zovu? tko su? – navali onaj već oštrijim glasom.

– Jedan se zove Renzo, – odgovori krčmar sasvim tiho: dobar momak, uredan; on je svilar, razumije se u svoj posao; onaj je drugi težak, ime mu je Tonio; dobar drug, veseljak: grehota što je tanka stanja. Onaj treći je dobričina, bezjak, vrlo rado jede kad ga tko časti. S dopuštenjem.

I brzim se okretom provuče između ognjišta i *brava,* da odnese valjuške onamo gdje treba.

– Kako ti znaš, – nastavi Renzo započeto pitanje, kad krčmar donese jelo, – da su oni dobri platiše, a veliš da ih ne poznaješ?

– Po djelima, brate slatki: čovjek se poznaje po djelima. Oni koji piju vino a ne kude ga, koji plaćaju račun bez zatezanja, koji ne zapodjevaju svađu s ostalim gostima, a kad imaju da s nekim svrše račun nožem, oni iziđu da ga sačekaju daleko od krčme, da bar siromah krčmar ne dopadne bijede, to su valjani ljudi i dobre platiše. Ali još je bolje kad se ljudi mogu poznati ovako kao što se nas četvorica poznajemo. A koga vraga raspituješ za sve te stvari sada kad si mladoženja, i moraš imati sasvim druge misli u glavi? pa još kad pred sobom imaš takve valjuške, koji bi povratili život i mrtvima? – Rekavši to vrati se u kuhinju.

Po raznim odgovorima što ih je krčmar davao vidi se, da je to bio čovjek, koji se gradio prijateljem uopće svima valjanim ljudima; ali je u stvari bio mnogo uslužniji prema onima, koji su bili na glasu kao zlikovci, ili su u licu tako izgledali. Čudnovat karakter! Zar ne?

Večera ne bijaše baš vesela. Dva Renzova gosta htjedoše uživati što duže; ali je Renzo zabrinut onim što znamo, a zlovoljan i pomalo uznemiren čudnovatim vladanjem onih nepoznatih ljudi, jedva čekao da ode.

Razgovarahu tiho, zbog njih; pa i to isprekidano i preko volje.

– Divna stvar, – bubnu iznebuha Gervaso, – što Renzo hoće da se ženi, pa mu treba. . .! – Renzo ga mrko pogleda. – Jezik za zube, stoko! – podviknu mu Tonio i gurnu ga laktom. Razgovor je bivao sve hladniji, i tako ostade do kraja. Renzo je izostajao i u jelu i u piću, a pazio je da svojim svjedocima toliko dade da piju, kako bi bili malo zagrijani, ali da ipak ostanu prisebni. Kad je stol bio raspremljen, a trošak platio onaj koji ga je najmanje napravio, sva trojica moradoše ponovo proći pored onih nakaza, koje se i sad osvrnuše za Renzom, kao i kad je ušao. Poslije nekoliko koraka Renzo se obazre i vidje onu dvojicu, koji bijahu ostali za stolom u krčmi, kako sad idu za njim. Zastade sa svojim drugovima, kao da tim kaže: da vidimo što hoće ovi ljudi. Ali ona dvojica, kad vidješe da su primijećeni, zastanu, nešto reknu međusobno i vrate se natrag. Da je Renzo bio bliže i da je mogao čuti njihove riječi, one bi mu se učinile vrlo čudnovate. Jedan od njih rekao je: – Baš bi to lijepo bilo, a da i ne govorimo o nagradi, kad bismo vrativši se u dvorac mogli javiti našem gospodaru, da smo ovome, onako na brzu ruku, namjestili rebra, i to mi samostalno, bez upravljanja gospodina Grisa.

– Pa da pokvarimo glavni posao! – odgovori drugi. – Eno ga, vidiš, nešto je primijetio; osvrće se i gleda nas. Ih! da je mračnije! A sad se vratimo, da ne izazovemo sumnju. Vidiš da ima svijeta sa svih strana; pustimo ih da svi odu na počinak.

I zaista čula se još ona huka i zuka, kakva obično biva po selima o prvom sumraku, a koja poslije nekoliko trenutaka ustupi mjesto dubokoj noćnoj tišini. Žene se vraćaju iz polja noseći dojenčad, a vodeći za ruku odrasli ju djecu, pa ih uče večernjim molitvama, dolazili su ljudi s motikama i lopatama na ramenu. Kad bi se otvorila koja vrata, vidjelo se svjetlucanje vatre na ognjištima, da se kuha večera; čulo se izmjenjivanje pozdrava usput, i poneka riječ o oskudnoj žetvi i slaboj ljetini; a sve te govore nadglasavao je zvuk zvona, koje je objavljivalo svršetak dana. Kad Renzo vidje da su se ona dvojica drznika vratila natrag, nastavi put u sumraku, koji se sve više spuštao, opominjući tiho čas jednoga čas drugoga od dvojice braće na sve što imaju da rade one noći. Kad stigoše do Lucijine kuće, bilo se sasvim smrklo.

Od prve zamisli o nekom strašnom pothvatu pa do njegova izvršenja (kazao je jedan barbarin, koji baš nije bio bez pameti)[5] razmak je samo san, pun priviđenja i bojazni. Lucia već više sati bijaše u stravi takvoga sna; a Agneza čak i ona, koja je sve ovo smislila, bijaše zamišljena, i s mukom je nalazila riječi, da ohrabri kćerku. Ali u času buđenja, to jest u času kad treba pristupiti djelu, duh se odjednom preobrazi. Borbu između straha i

[5] Veliki poštovalac Shakespeara, Manzoni ovdje ironično ponavlja nesmotrene riječi Voltaira, koji je Shakespeara nazvao »barbarinom koji baš nije bio bez pameti«.

hrabrosti, zamijeni drugi strah i druga hrabrost: pothvat se prikazuje u mislima kao neka nova pojava; ono što je prije zadavalo najviše straha, učini se odjednom sasvim lako, a prepreka na koju se najmanje pazilo, ispriječi se kao velika; mašta ustukne zastrašena; udovi kao da odriču poslušnost; srce ne odgovara obećanjima, koja je s pouzdanjem davalo. Kad Renzo polagano zakuca na vrata, Luciju spopade takav strah, da se u onom času odluči sve da snasi, da se od njega za svagda odvoji, samo da ne izvrši ono što su naumili; ali kad se on pojavi i kad reče: »evo me, hajdemo«, kada svi bijahu gotovi na polazak, bez oklijevanja, kao na nešto sasvim utvrđeno, neporečno, Lucia ne imade ni vremena ni snage da se odupre, nego kao da je nešto vuče, dršćući uze jednom rukom majku pod ruku, drugom zaručnika, i krene s pustolovnom družinom.

Tiho, po mraku, odmjerenim korakom iziđu iz kućice i udare putem oko sela. Najkraće bi im bilo kroza selo, kojim se ravno išlo don Abbondijevoj kući; ali oni izabraše zaobilazni put, da ih nitko ne vidi. Putanjama između vrtova i njiva primakoše se popovoj kući i tu se odijeliše. Zaručnici se sakriše iza kuće: Agneza s njima, ali malo ispred njih, kako bi se na vrijeme našla s Perpetuom, da je zadrži i zabavi; Tonio, sa bedastim Gervasom, koji ništa ne umije sam, a bez njega se ne može, slobodno odoše na vrata i zakucaju.

– Tko je to u ovo doba? – prodra se glas s prozora, koji se otvori onoga časa: bijaše Perpetuin glas. – Bolesnika nema, koliko znam. Da se nije dogodila kakva nesreća?

– Ja sam. – odgovori Tonio – ja, s bratom; moramo govoriti s gospodinom župnikom.

– Zar je ovo kršćansko vrijeme? – odvrati oštro – reče Perpetua. – Gdje vam je pamet? Dođite sutra.

– Sutra i hoću i neću, nisam siguran; naplatio sam nešto malo, pa htjedoh da izmirim onaj mali dug, vi već znate: evo sam donio dvadeset i pet lira; ali kad je kasno, onda ništa nije ni bilo; imam ih na što potrošiti, pa ću opet doći, kad ponovo prikupim malo novaca.

– Čekajte, čekajte malo: odmah ću doći. A mogli ste baš ranije.

– Ali tek maločas dobio sam novce; pa pomislim, kao što rekoh, ako prenoćim s njima, tko zna kako ću sutra biti raspoložen. Ali kad vam se to ne sviđa u ovo doba, onda tim bolje; nisam ovdje radi sebe: a kad nećete, zbogom!

– Stani, stani malo; vratit ću se odmah, dok dobijem odgovor.

To reče i zatvori prozor. U tom trenutku Agneza šane Luciji: – Budi pametna; za čas je sve gotovo; kao kad vadiš zub, – pa se odvoji od vjerenika i stane s dvojicom braće pred vrata; uze preklapati s Tonijem, kako bi Perpetua mislila, kad otvori, da je slučajno ovuda prošla, pa ju je

Tonio zaustavio.

GLAVA OSMA

Propada vjenčanje na prijevaru. Samostan u Pescarepiku

Carnead! Tko je to bio? – premišljaše don Abbondio zavaljen u naslonjaču, u svojoj sobi na gornjem spratu, a pred njim otvorena knjiga, kad Perpetua uđe s porukom. – Carnead? čini mi se da sam o njem nešto čitao ili slično; mora biti neki učenjak, neki veliki pisac iz starih vremena; ime mu je nekako takvo; no tko je to, k vragu bio? – Toliko je siromah čovjek bio daleko i od slutnje, kakva mu se oluja sprema nad glavom.

Treba znati, da je don Abbondio svaki dan pomalo čitao; župnik iz susjednoga sela, koji je imao nešto malo knjiga, pozajmljivao mu je jednu po jednu, kako mu je koja dolazila pod ruku. Ona, nad kojom je u onom času razmišljao don Abbondio, koji se počeo oporavljati od grozničavoga straha, pa je od groznice ozdravio i više no što je htio da se misli, bijaše panegirik u slavu svetog Karla, oduševljeno izgovoren i s divljenjem saslušan prije dvije godine u milanskoj stolnoj crkvi; tu je svetac, zbog svoje ljubavi za naukom, poređen s Arhimedom; i dotle don Abbondio nije zapinjao; ta, Arhimed je počinio toliko čudnih stvari i toliko se pročulo da nije trebalo mnogo učenosti, pa da se za njega zna. Ali poslije Arhimeda poređen je u panegiriku svetac i sa Carneadom; a tu se don Abbondio prosto nasukao. U taj čas uđe Perpetua i javi da je došao Tonio.

– Zar u ovo gluho doba? – reče don Abbondio sasvim prirodno.

– Šta ćete? Nisu pristojni; ali ako ga sad ne uhvatite. . .

– Tako je; ako ga sad ne uhvatim tko zna hoću li ikad! Dovedi ga. . . Ej! ej! jesi li dobro vidjela da je on?

– Vraga nisam! – odgovori Perpetua i siđe niza stepenice; otvori vrata i reče: – Gdje ste? – Tonio se pojavi, a u isti mah i Agneza viknu Perpetuu po imenu.

– Dobra večer, Agnezo – reče Perpetua: – Otkud ti u ovo doba?

– Dolazim iz. . . – i kaza ime susjednoga sela.

– I da znaš što je bilo. . . zadržala sam se duže baš zbog tebe.

– A zašto? – upita Perpetua; pa okrenuvši se Toniju i Gervasu, reče im: – Uđite, evo mene odmah.

– Zašto? – nastavi Agneza – što jedna žena od onih koje ne znaju stvar, a hoće da brbljaju, zaintančila da se ti nisi udala ni za Beppa Suolavecchija, ni za Anselma Lunghigna prosto s toga, što te oni nisu htjeli. Ja sam pak tvrdila da si ti odbila njih, i jednoga i drugoga. . .

– Razumije se. Lažljivica! lajava lažljivica! A koja je to?

– Ne pitaj; ti znaš da ja ne volim ogovaranja.

– Ali moraš mi kazati, moraš! Takva lažljivica!

– Pravo da ti kažem, najviše mi je krivo bilo, što ne znam potanko sve kako je bilo, pa da je sasvim ušutkam.

– Šta ti se sve ne izmišlja! – uzdahnu Perpetua pa odmah nastavi: – Šta se tiče Beppa, svi znaju i mogli su vidjeti. . . Ej, Tonio! pritvori vrata i idite gore, odmah ću ja.

Tonio iznutra odgovori: – Dobro! – a Perpetua nastavi svoje strasno pričanje.

Pred vratima don Abbondijeve kuće bila je, između dva kućerka uličica, koja je iza njih skretala u polje. Agneza se uputi u tu uličicu, kao da se kloni u stranu, da se mogu slobodnije razgovarati. Kad su zašle tako, da se više nije moglo vidjeti što se zbiva pred don Abbondijevom kućom, Agneza se jako nakašlje. To bijaše znak. Renzo ču, ohrabri Luciju stiskom ruke, i oboje se, na prstima, sve kraj zida, tiho, tiho, dokradu do vrata gurnu ih polako, pognuto i nijemo uđu u hodnik, gdje ih čekahu dva brata. Renzo opet prisloni vrata vrlo polagano, i sve četvoro odoše uza stepenice bez ikakva šuštanja. Kad dođoše navrh stepenica, oba se brata pomakoše vratima don Abbondijeve sobe, koja bijaše desno od stepenica: zaručnici prionuše uza zid.

– *Deo gratias!* – reče Tonio jasnim glasom. – Jesi li ti Tonio? uđi, uđi! odgovori mu glas iznutra.

Tonio odškrinu vrata, koliko ga prođe on i brat mu, jedan za drugim. Od mlaza svjetlosti, koji se kroz otvor pružio na pođu u onom predsoblju. Lucia se sva strese, kao da je uhvaćena. Čim uđoše oba brata. Tonio zatvori vrata, i zaručnici ostadoše nepomični u mraku, napeli uši, ni ne dižu: najveći šobot bijaše lupanje Lucijina prestrašenoga srca.

Don Abbondio sjedaše, kao što rekosmo, u staru naslonjaču, uvijen u neki stari ogrtač, na glavi mu stara kapica, koja mu uokviruje lice prema žišku malog svijećnjaka, dvije guste sijede vitice proviruju mu ispod kapice, guste sijede obrve i sijede dlake rasturene po crnomanjastom smežuranom licu kao da su žbunovi osuti snijegom, koji na mjesečini strši iz nekoga

krša.

– Eh! eh! – bio mu je sav pozdrav, dok je skidao naočare i metnuo ih na knjigu.

– Oprostite što sam došao ovako kasno – reče Tonio poklonivši se, a to isto učini i Gervaso, ali nespretnije.

– Kasno je, dabogme; kasno, nego što. A znaš da sam bolestan.

– Oh, jako mi je žao.

– Čuo si valjda, bolestan sam, i ne znam kad ću moći iz kuće izići. . . A šta si doveo sa sobom i tog. . . tog momka?

– Onako, došli smo u društvu.

– Dobro, dobro!; pa da vidimo. . .

– Evo donio sam dvadeset i pet lira, sasvim novih, one sa svetim Ambrozijem na konju, – reče Tonio, vadeći iz džepa mali zavežljaj.

– Da vidimo, – ponovi don Abbondio; uze zavežljaj, namjesti očale, odvije ga, izvadi lire, izbroji jednu po jednu, okrenu ih, prevrnu, ne našavši im zamjerke.

– A sada, gospodine župniče, dajte mi đerdan moje Tecle.

– Pravo je, – odgovori don Abbondio; ode do ormara, izvadi ključ iz džepa, pogleda oko sebe, kako da otkloni gledaoce, otvori jedno krilo, zapremi otvor svojim trupom, uvuče glavu da vidi i ruku da izvuče đerdan; izvadi; ga, zatvori ormar predade đerdan Toniju i reče: – je li u redu?

– Samo vas molim – reče Tonio – da mi date malo crno na bijelo.

– I to! – reče don Abbondio – izvještili se. Ih! kako je svijet postao nepovjerljiv! Zar ti meni ne vjeruješ?

– Kako ne bih ja vama vjerovao, gospodine župniče! Vi me vrijeđate. Ali kako je moje ime u vašoj knjizi, na strani dužnika. . . onda, dabogme, kad ste se već potrudili da zapišete jednom, onda. . . a vi znate smrtni smo ljudi. . .

– Dobro, dobro, – presiječe mu don Abbondio riječ, pa gunđajući izvadi iz stola komad papira, i pero i crnilo i stade pisati, ponavljajući glasno svaku riječ, koja mu iz pera prijeđe na papir. Za to vrijeme Tonio, a na njegov mig i Gervaso, stadoše tik ispred stola, kako bi spriječili da župnik ne vidi sobna vrata pa onda, kao od duga vremena, stadoše strugati nogom o pod, da bi dali znak onima napolju, i da u isti mah zagluše šum njihovih koraka. Don Abbondio, uduben u pisanje, nije pazio, ni na što drugo, Renzo čim ču znak, steže Luciju za ruku, da je ohrabri i povuče je za sobom svu ustreptalu, tako da je jedva išla. Uđoše nečujno, na prstima, zadržavajući dah, i zakloniše se iza dvojice braće. Dotle don Abbondio dovrši pisanje, pročita još jednom pažljivo, i ne dižući oči previ papir na četvero, pa reče: –

Sad si valjda zadovoljan? – Jednom je rukom skidao očale, a drugom pružao Toniju papir, podižući glavu. Uzimajući papir, Tonio se skloni u stranu, a na njegov mig i Gervaso, na drugu; u sredini, kao na pozornici, pojave se Renzo i Lucia. Don Abbondio vidje nejasno, zatim jasno, uplaši se, začudi se, plane, razmisli, odluči: sve to za čas dok je Renzo izgovorio riječi: »Pred vama i ovim svjedocima ovo je moja žena.« Tek što bijaše izustio ove riječi, a don Abbondio ispusti papir, ljevicom ščepa svijetnjak sa stola, trgne ga bijesno, obarajući na tle knjigu, papir, crnilo i posipač, istrči između naslonjača, i stola i navali na Luciju. Jadnica, premrla od uzbuđenja, svojim blagim glasom, poče izgovarati riječi: »Ovo je moj. . .« a don Abbondio prebaci joj grubo zastirak preko glave i lica, da joj spriječi izgovaranje cijele formule. U isti mah ispusti svijetnjak iz druge ruke, pa objema steže zastirak oko Lucijine glave, umalo da je ne udavi, i stade vikati u sav glas: – Perpetuo, Perpetuo! izdajstvo, u pomoć! – Svijetnjak se gasio na tlima, ali je još svjetlucao i treperivim zrakom obasjavao Luciju, koja se prosto skamenila, te i ne pokušava da se odmota iz zastirka; izgledala je kao ono kip od ilovače, preko kojega je kipar prebacio vlažan zavoj. Svjetiljka se ugasi, don Abbondio ostavi Luciju, pa ode pipajući do vrata, koja su vodila u drugu sobu; napipa ih, uđe i zatvori se, vičući neprestano: – Perpetuo! Izdajstvo! u pomoć! napolje iz kuće! napolje iz ove kuće! – U prvoj sobi bijaše opća zabuna: Renzo hoće da zadrži župnika, pa veslajući rukama kao da se igra slijepoga miša, dođe do vrata, stade lupati i vikati: – Otvorite, otvorite! ne dižite uzbunu! – Lucia plačnim glasom zove Renza i preklinje ga: – Hajdemo, hajdemo, ako Boga znaš! Tonio sagnut mete rukama po tlima, da nađe svoj papir. Gervaso zabezeknut viče i vrti se po sobi, da nađe vrata i da nestane.

Usred ovoga meteža moramo ipak zastati, da časkom nešto razmislimo. Renzo, koji noću tutnji po tuđoj kući, u koju se kradom ušunjao, pa drži opsjednuta domaćina u jednoj sobi, po svemu bi se reklo da je on neki tlačitelj; međutim, u stvari, on je potlačen. Don Abbondio prepadnut, otjeran u bijeg, zastrašen, dok je mirno vršio svoj posao, reklo bi se da je žrtva; međutim, u stvari, on je taj koji čini bezakonje. Tako biva često na svijetu. . . htjedoh reći, tako je bivalo u sedamnaestom vijeku.

Zatvoreni don Abbondio, videći da neprijatelj ne odstupa, otvori prozor, koji gleda na poljanu pred crkvom, i stade vikati: »u pomoć! u pomoć!« Sjala je divna mjesečina, sjenka od crkve, a do nje dugačka i šiljasta sjenka od zvonika, pruža se tmasta i odskočna preko travne i obasjane poljane; svaka se stvar mogla lijepo vidjeti gotovo kao po danu. Ali, dokle god se moglo okom pogledati, nigdje žive duše. Do uzdužnoga crkvenog zida, baš sa strane župskoga dvora, bio je neki kućerak, neka izba, gdje spavaše crkvenjak. Probudi ga ona zgranuta vika, skoči usplahiren s postelje, otvori platneno okno jednoga svog prozorčića, proturi glavu s onako sanjivim očima, i upita: – Što je to?

– Brže, Ambrozije! u pomoć! razbojnici! – viče don Abbondio.

– Evo me odmah! – odgovori onaj; povuče glavu, zatvori prozorčić, i onako pola sanjiv a pola uplašen, smisli kako da najbolje pomogne, a da se sam ne uplate u kakav metež. Dočepa svoje hlače, koje bijahu na postelji, metne ih pod pazuho, kao da su svečani šešir, strci niz drvene stepenice odjuri u zvonik, dohvati konopac najvećega zvona i stade zvoniti na uzbunu.

Don, don, don, don. . . seljaci se uspravljaju na posteljama; momci, pruženi na sijenu, osluškuju, ustaju. – Što je ovo? Zvoni na uzbunu! vatra? lopovi? razbojnici? – mnoge žene savjetuju i mole muževe da se ne miču; neka idu drugi; neki ustaju i gledaju kroz prozor; plašljivci kao da se priklanjaju molbama žena, i liježu ponovo u postelju; radoznaliji i srčaniji dohvataju vile i puške, pa trče put crkve; drugi, opet, stoje pred kućom i gledaju.

Ali prije no što su seljaci krenuli, prije no što su se i razbudili, zvuci onoga zvona bijahu odmah doprli do ušiju budnih ljudi koji su blizu, na nogama, obučeni: *bravi* na jednom mjestu, Agneza i Perpetua na drugom. Da kažemo najprije ukratko što su radili *bravi* od onoga časa kad ih ostavismo, jedne u kućerini, druge u krčmi. Ona trojica iz krčme, kad vidješe sva kućna vrata zatvorena i ulice puste, odoše žurno kao da su se zakasnili, i rekoše da idu pravo kući; prođu malo po selu, da se uvjere, jesu li svi otišli na spavanje; ne sretoše žive duše, niti čuše i najmanji žamor. Prođu lagano i pored Lucijine kuće; ona je najmirnija, jer u njoj nikoga nema. Onda odoše ravno u kućerinu i o svemu podnesu izvještaj gospodinu Grisu. Ovaj natuče na glavu šeširinu, prebaci preko leđa kratak ogrtač od navoštenog platna s prišivenim školjkama po njemu, uze u ruku hodočasnički štap i reče: – Sad: na posao: samo tiho i pazite na zapovijedi. – On ode naprijed, ostali za njim; za časak stigoše do Lucijine kućice sa suprotne strane onoj, kojom je malo prije otišla iz kuće naša družina, i ona na svoj pothvat. Griso zaustavi svoje ljude malo podalje od kuće, pa joj se približi da izvidi sam, i kad se uvjeri da je sve pusto i mirno s polja, dozove dvojicu od onih zlikovaca, zapovjedi im da polagano preskoče preko zida, i da se sakriju u jedan kut u dvorištu ispod guste smokve, koju je jutros uočio. Kad je to izvršeno, on zakuca na vrata, s namjerom, da moli za prenoćište, kao zalutali hodočasnik. Nitko se ne odaziva; kuca još jače: mrtva tišina. Tada dozove trećega zlikovca, i zapovjedi mu da preko zida skoči u dvorište, kao i ona dvojica, da obije bravu na vratima, kako bi im slobodan bio ulazak i povratak. Sve bude izvršeno vrlo smotreno i vrlo uspješno. Ode da zove i sve ostale, uvede ih u dvorište i sakrije ih pored prvih, sasvim polako, pritvori vrata s ulice i namjesti dvojicu da stražare iza njih; on ode ravno na glavna vrata. Tu opet kuca i čeka: mogao je čekati do sutra. Obije polako i ona vrata; iznutra nitko ne pita: tko je to? ne čuje se ništa: sve ide da bolje ne može biti. Dakle naprijed: »pst, pst,« zovne one

ispod smokve, uđe s njima u prizemnu sobu, gdje je jutros zločinački isprosio komad kruha. Izvadi trud, kremen, ognjilo i žižice, upali svjetiljku, uđe u drugu sobu, da vidi ima li koga: nigdje nikoga. Vrati se natrag, ode do vrata na dno stepenica, zagleda, prisluškuje: pustoš i tišina! Ostavi opet dvojicu na straži kod tih vrata, povede sa sobom Grignapoca, *brava* iz bergamskog kraja koji je imao samo da prijeti, umiruje, zapovijeda, jednom riječi, da bude govornik, kako bi njegovo narječje navelo Agnezu da povjeruje da otmičari dolaze iz Bergama. S ovim uza se, a s ostalima za sobom. Griso se polagano pope uza stepenice, psujući kroza zube svaku stepenicu koja bi zaškripala, svaki korak onih zločinaca koji bi zaštropotao. Svi su navrh stepenica: Tu smo! Gurnu polagano vrata na prvoj sobi: Vrata su samo prislonjena i otvore se; proviri: mrak; naćulji uši, neće li čuti nekoga kako hrče, diše, šušti; ništa. Dakle naprijed: ispruži svetiljku, da vidi a da ne bude viđen, otvori još jedna vrata, ugleda postelju; nahrupi na nju; postelja namještena i ravna, posuvratak previjen i lijepo namješten na uzglavak. Griso slegnu ramenima, okrene se družini, znakom pokaza da ide u drugu sobu, i da pođu polagano za njim; uđe, radi sve kao i u prvoj: opet ništa. – Što znači ovo? Da nije kakvo izdajničko pseto doušilo? Svi stadoše sad s manje opreza, razgledati, pipati na sve strane; preturaju svu kuću. Dok su oni bili u tom poslu, ona dvojica na uličnim vratima začuju žuran topot sitnih koraka, koji se hitno primiču; pomisle, ma ko bio, da će proći dalje; stoga stoje mirno, ali za svaki slučaj ipak na oprezu. A gle, onaj topot zastaje pred vratima. Bijaše Menico, dotrčao, po poruci oca Kristofora, da javi dvjema ženama, neka odmah bez odlaganja bježe iz kuće, i neka se sklone u samostan, jer. . . već znate zašto. Dohvati alku, da zakuca na vrata, a ona mu ostaje u ruci, otkovana i obijena. Što je ovo? – misli on u sebi, i uplašeno gura vrata: vrata se otvaraju. Menico s velikim zazorom stupa nogom na prag; odjednom osjeti da ga je netko ščepao za mišice, a dva šapata, s desne i s lijeve strane, priprijetiše mu: – šut'! ili si mrtav. – Ali on ipak ciknu; jedan od zlikovaca rukom mu zapuši usta; onaj drugi zamahne nožem, da ga uplaši. Dečko drhti kao prut, i ne pokušava više da viče; ali sad mjesto njega, zabruji odjednom malo jači zvuk, stade se razlijegati zvono, a sve bješnje ječi na uzbunu. Tko je u grijehu, taj je u strahu, veli milanska poslovica; onoj dvojici zlikovaca učini se, da im zvono izgovara ime, prezime i nadimak: puste Menicove mišice, trgnu se zaprepašteni, raširе ruke, zinu od čuda, pa otrče u kuću gdje bijaše većina njihove družine. Menico pritište put crkve, gdje je na svaki način netko morao biti. I ostale *brave,* koji preturahu kuću, onako isto prenerazi ono strahovito zvono: zbune se, pometu se, guraju se međusobno; svaki od njih traži kraći put do vrata. A ono bjehu ljudi zaista prekaljeni i svikli svima pogiblima; pa ipak se ne mogoše oduprijeti neodređenoj opasnosti, koja se ne bijaše pomolila malo izdalje prije nego što ih je zadesila. Tek ih je ona Grisova prisebnost održala na okupu, da to bude povlačenje, a ne bježanje. Kao ono pas kad prati čopor svinja, trči tamo amo za onim koje nadiru u

stranu, jednu ščepa zubima za uho i natjera je u čopor, drugu dogura njuškom, laje za trećom koja u tom času zastrani; tako i hodočasnik ščepa za kosu jednoga, koji već bijaše stigao do vrata, onim svojim štapom zamahne na dvojicu, koju je na tom istom putu presreo, viče za ostalima, koji bježe, ne znajući ni sami kuda; uspjeo je da ih sve stjera usred dvorišta, pa zapovjedi: – Brzo, brzo! pištolje u ruku, noževi u pripravnost, svi za jednog tek onda ćemo ići: tako se ide. Tko će na nas, kad smo svi zajedno, budaline jedne! Jednog po jednog i seljaci će nas pobiti. Sram vas bilo! Naprijed za mnom, zajedno! – Poslije te kratke besjede stade im na čelo i iziđe prvi. Kuća je, već smo rekli, bila nakraj sela. Griso udari pravce preko polja, a svi za njim, u redu.

Ostavimo ih neka idu, i vratimo se malo Agnezi i Perpetui, koje smo ostavili u nekakvoj uličici. Agneza je sve udešavala, kako će se s Perpetuom što više udaljiti od don Abbondijeve kuće; donekle to je dobro išlo. Ali se Perpetua sjeti, da su ostala otvorena vrata i htjede se vratiti. Protiv toga nije se imalo što kazati; da ne bi što posumnjala, i Agneza se vrati s njom, a zadržava je koliko može, kad god vidi, da se raspalila od razgovora o onim neostvarenim udajama. Pokazuje kako vrlo pažljivo sluša, pa ovda-onda, da bi svoju pažnju još bolje istakla, a što bolje podstakla njezino brbljanje, umetnula bi: – Dabogme! tako je; sada razumijem; vrlo dobro; to je jasno kao dan; a onda? a on? a ti? – Međutim je u sebi razgovarala sasvim drukčije: – Da li su već izišli? ili su unutra? baš smo ludi bili svi troje, što nismo ugovorili neki znak, da mi jave, kad bude sve gotovo! E baš smo krupno pogriješili! Ali se sada nema kud: moram je zadržavati, što duže mogu; sva šteta može biti samo malo izgubljena vremena. – I tako, idući i zastajkujući, bijahu se vratile blizu don Abbondijeve kuće, koja se ipak nije mogla vidjeti od onoga ugla. Perpetua je bila baš na jednoj važnoj točki svoga pričanja, pa se lako dala zadržati, i ne opazivši ništa; kad odjednom zaječi odozgo, kroz nepomičnu zračnu prazninu, kroz gluhu tišinu noći, onaj prvi don Abbondijev zgranuti uzvik: u pomoć! u pomoć!

– Sveti Bože! Što je ovo? – viknu Perpetua i htjede potrčati.

– Što je? što je? – pita i Agneza, a drži je za suknju.

– Zaboga! zar nisi čula? – ponovi Perpetua, i hoće da se istrgne.

– Što je? što je? – opet ponavlja Agneza, i dohvati je za mišicu.

– Ostavi me, ženo, – viknu Perpetua i odgurnu je, da bi se oslobodila, pa ode trkom. Uto, dalji, oštriji, očajniji, začu Menikov krik.

– Sveti Bože! – uzviknu sada i Agneza, pa što može potrči za Parpetuom. Tek što bijahu potrčale, a jeknu zvono: jedan udar, drugi, treći, i tako sve pomamnije: silan podstrek na žurbu kad bi im kakav još trebao. Perpetua stiže malo prije Agneze; htjede da gurne vrata, a vrata se iznutra otvore, i na pragu se pojavi Tonio, Gervaso, Renzo i Lucia, koji bijahu sletjeli niza stepenice, a kad čuše ono strašno zvono, pomamno jurnu da se

spasu.

– Što je? što je? – pita Perpetua bez duše braću, oni je odgurnu i zamaknu za kuću. – A vi! gle! Što ćete vi tu? – upita odmah Renza i Luciju, čim ih raspozna. Ali i oni pobjegoše bez odgovora. Perpetua, da bi pritrčala onamo gdje je najveća potreba, ne pita ništa dalje, nego žurno uđe u hodnik i po mraku potrči uza stepenice.

Zaručnici, ostali nedovjenčani, sukobe se s Agnezom, koja stiže sva zapuhana. – Ah, tu ste! – reče ona jedva izgovarajući riječi: – ako je bilo? Što ovo zvoni? Kanda sam čula. . .

– Doma, doma, – reče Renzo, – prije nego što se skupi svijet. – I upute se: kad evo Menika u trku, poznade ih, stade i sav ustresen promuklim glasom reče: – Kuda ćete? Natrag, natrag ovuda, u samostan!

– Jesi li ti. . .? – zausti Agneza.

– Što je bilo? – pita Renzo. Lucia, izvan sebe, šuti i drhti.

– Sam vrag je u kući, – nastavi Menico dašćući. – Vidio sam ih: htjedoše me ubiti; kazao je otac Kristofor: i ti Renzo, kazao je da svi dođete: a i ja sam ih vidio ovim očima; sreća je, što sam vas sve ovdje našao! Kazat ću vam poslije, kad odmaknemo odavde.

Renzo, koji ipak bijaše najprisebniji, uvidje, hoćeš – nećeš da se mora bježati prije nego što se skupi svijet, i da je najbolje ono što Menico savjetuje, upravo zapovijeda, snagom prestravljena čovjeka. Usput, kad budu van opasnosti, pitat će dječaka za objašnjenje. – Idi naprijed, – reče mu. – Hajdemo za njim, – reče ženama: Okrenuše, žurno udariše put crkve, prijeđu preko poljane, gdje Bogu hvala, ne bijaše još žive duše; zađu u uličicu između crkve i don Abbondijeve kuće; provukoše se kroz prvi prolaz na jednoj živici i bjež preko polja.

Ne bijahu odmakli ni pedeset koraka, a svijet se počeo stjecati na poljani, svakog časa sve više. Zgledaju se, svatko zapitkuje, nitko ne umije odgovoriti. Prvi koji stigoše otrče na crkvena vrata: bijahu zatvorena. Odjure do zvonika; jedan od njih kroz jedan prozorčić, neku vrstu puškarnice, viknu unutra: – Što zvoniš? – Čim Ambrozije začu poznat glas, ostavi konop; po žagoru čuje, da se skupilo mnogo svijeta, te odgovori: – Sad ću otvoriti. – Navuče brže bolje hlače, što bijaše donio pod pazuhom, onda kroz crkvu i otvori crkvena vrata.

– Kakva je to uzbuna? – Što je to? – Gdje je? – Tko je?

– Kako, tko je? – reče Ambrozije, držeći jednom rukom krilo od vrata, a drugom hlače, onako žurno navučene. – Kako; zar ne znate? razbojnici u kući gospodina župnika. Hrabro, sinci, pomozite! – Svi krenuše onoj kući, sleže se gomila oko nje, gledaju gore, prisluškuju: sve mirno. Neki otrče s one strane gdje su vrata: vrata zatvorena, ni traga provale. I oni gledaju

gore: svi prozori zatvoreni: ne čuje se ni najmanji glas.

– Tko je to u kući? – Ej, ej! – Gospodine župniče! – Gospodine župniče!

Don Abbondio, čim je opazio, da su pobjegli oni napasnici, ukloni se s prozora i zatvori ga; baš se u onom času prepirao poluglasno s Perpetuom, što ga je ostavila sama u onoj nesreći, kad do njega dopre glas mještana koji ga zovu, te morade ponovo otvoriti prozor; videći onu veliku pomoć, pokaja se što je zvao.

– Što je bilo? – Što su vam uradili? – Tko su ti ljudi? – Gdje su? – Pedeset glasova zapitkuje ga odozdo.

– Nema više nikoga; hvala vam; vratite se lijepo kućama.

– Ali tko je to bio? – Kuda su otišli? – Što se dogodilo?

– Opaki ljudi, noćne skitnice; ali su pobjegli; vratite se kućama; nema više ništa; još jednom, sinci: hvala vam od srca na dobroti, – Rekavši to, ukloni se i zatvori prozor. Tada neki stadoše gunđati, neki se podsmijevati, neki psovati; mnogi slegoše ramenima i uputiše se kućama, kad eto ti dotrča sav zaduhan čovjek, jedva izgovarajući riječi. Njegova je kuća preko puta Agnezine; čuvši graju, pogleda kroz prozor i ugleda u dvorištu one uskomešane *brave,* kad ih je Griso s mukom prikupljao. Čim je malo došao k sebi, viknu: – Što ovdje radite ljudi? Nije ovdje nesreća; onamo je, nakraj ceste, u kući Agneze Mondella: puno naoružanih ljudi; čini mi se hoće da ubiju nekoga hodočasnika; tko ti ga zna koji je vrag!

– Što kažeš? – Što to bi? – Što? – Pričaj, pričaj! – I tu nastade uzrujano vijećanje: – Hajdemo tamo. – Treba vidjeti što je. – Koliko ih je? – Koliko ima nas? – Tko su ti ljudi? – Starješinu! Starješinu!

– Ovdje sam, – odgovori starješina iz gomile: – ovdje sam, ali treba da mi pomognete, treba, slušati. Brzo: jedan neka trči u Lecco, da traži pomoć; hajdemo svi zajedno. . .

Neki pritrčaše, neki šmugnuše kroz svjetinu i uhvatiše maglu; vreva bijaše velika, kad evo još jednoga, koji je vidio, kako su žurno umakli, pa viče: – Požurite se braćo; – lopovi ili razbojnici umakoše s nekim hodočasnikom; – već su van sela: u potjeru za njima! – Na taj glas, ne čekajući naredbu starješine, kretoše u gomili, pa hajde raštrkani niz ulicu; kako je ona vojska nastupala, po neki od prednjaka zaostaje pomalo, dok ga zadnji ne prestignu, pa se zavuče u gomilu: posljednji potiskuje prednjake; naposljetku onaj šareni roj stiže do određenoga mjesta. Tragovi provale bijahu svježi i očiti: vrata širom otvorena, brava obijena; ali napadača nigdje. Ulaze u dvorište; idu do vrata od donjega sprata: i ona raširena i obijena; viču: »Agneza! Lucia! Hodočasnik! Gdje je hodočasnik? Da ga Stefanino nije samo usnuo? Ne, ne: vidjeo ga je i Calandrea. Ej, hodočasnice! Agnezo! Lucio! « – Nitko ne odgovara. – »Odveli su ih! Zacijelo su ih odveli!« – Neki vičući predlažu, da se ide u potjeru za otimačima: jer

je ovo pravi pokor; bila hi bruka i sramota za selo, kad bi svaka lopuža mogla nekažnjeno odvoditi žene, kao jastreb piliće sa pusta gumna. Opet vijećanje a vreva sve veća; ali jedan iz gomile (nikad se nije moglo saznati tko je taj bio) pusti glas, da su se Agneza i Lucia spasile u neku kuću. Taj se glas brzo raznese, svi mu povjeruju; ne govori se više o potjeri za zlikovcima; gomila se raziđe, svatko se uputi svojoj kući. Nastade šapat, žagor, kucanje po vratima i otvaranje, pomaljanje i nestajanje svjetiljki, raspitivanje žena sa prozora, odgovaranja s ulice. Kad cesta opustje i umuknu, razgovori se nastave po kućama, pa izumriješe u zijevanju, da se nastave ujutro. Drugo se više ništa ne dogodi, jedino to, da se starješina sutradan, na svojoj njivi, podnimivši se na ruku, s laktom na držaljci lopate zabodene u zemlju, a s nogom na njezinu zarubu, baci u razmišljanje o noćašnjim tajanstvenim događajima, i o vrlo složenom pitanju, što on ima da radi i što treba da radi; kad odjednom opazi gdje prema njemu idu dva vrlo plećata čovjeka; kosmati su kao dva franačka kralja iz prvoga doba, u svemu potpuno nalikuju na onu dvojicu, što su prije pet dana presreli bili don Abbondija, a možda su baš oni isti. Oni, bez i najmanje uljudnosti, dadoše na znanje starješini da dobro pazi i da vlasti ništa ne dostavlja o onome što se dogodilo, da ne odgovara istinu, ako bude pitan, da ne brblja i ne izaziva brbljanje među seljacima, sve to da ne radi, ako je rad umrijeti od bolesti.

Naši bjegunci dobro su trčali neko vrijeme, šutke, osvrćući se čas jedan čas drugi, da ih tko ne goni, dašćući od zamorna bježanja, od lupanja srca, od pretrpljena straha, od bola zbog neuspjeha, od zbunjene zebnje pred novom, mračnom opasnošću. A još ih je više držala u strahu ona uporna zvonjava, koja je, što su dalje odmicali, dopirala do njih sve muklije i tuplje, s nekim tužnim i zloslutnim prizvukom. Naposljetku zvono zamnije. Bjegunci tada, usred pusta polja, i ne čujući ni daška oko sebe, uspore hod; Agneza udahnu prva i prekide šutnju, zapitkujući Renza, kako je sve bilo, zapitkujući i Menica, kakvo je to čudo bilo u njihovoj kući. Renzo ispriča ukratko svoju žalosnu pripovijest; zatim se sve troje okrenu dječaku, koji im točnije razjasni, poruku oca Kristofora, pa onda ispriča sve što je sam vidio i pretrpio, a što je potpuno potvrđivalo opomenu oca Kristofora. Slušaoci razumješe više no što je Menico znao kazati; od te spoznaje spopade ih jeza; stadoše odjednom sve troje i ogledaše se preplašeno; odmah, jednodušnim pokretom, sve troje metnuše svoju ruku, tko na glavu, tko na ramena dječakova kao da žele da ga pomiluju, da mu šutke zahvale, što je za njih bio anđeo čuvar, da mu iskažu žaljenje, što je pretrpio onolik strah i izvrgao se onolikoj pogibli radi njihova spasa; bijaše kao da ga mole za oproštenje. – A sad se vrati kući, jer će tvoji biti u brizi što te nema – reče mu Agneza, i sjetivši se da mu je obećala. Evo ti toliko; moli se Bogu, da se što prije vidimo, pa će biti dva novčića, izvadi iz džepa četiri i dade mu ih govoreći: – i više. . . – Renzo mu dade jednu novu liru, i mnogo mu preporuči, da nikome ništa ne kaže o poruci oca Kristofora; Lucia ga još

jednom pomilova i oprosti se s njim tužnim glasom; dječak se, raznježen, oprosti sa svima, i vrati se natrag. Oni nastave put, zamišljeni; žene naprijed, a Renzo za njima, kao straža. Lucia uhvatila majku čvrsto pod ruku, nježno i vješto izbjegava pomoć, koju joj zaručnik nudi na težim prolazima onom stranputicom; stidi se u sebi, što je čak i u onoj smutnji, onoliko bila s njim sama, onoliko srdačna, kad je mislila da će mu do malo časova biti žena. Sada, kad se razbio tako žalosno njen lijepi san, kajala se, što se onoliko zaboravila; kod tolikih razloga za muku, muči je i ona stidljivost koja ne dolazi od spoznaje počinjena grijeha, nego stidljivost koja ni za sebe ne zna, slična strahu djeteta, kad drhti u mraku a samo ne zna zašto.

– A naša kuća? reče odjednom Agneza. Ali, ma koliko da je pitanje bilo važno, nitko ne odgovori, jer nitko ne mogaše naći dobra odgovora. Šutke nastave put i poslije nekoga vremena dospješe na poljanu pred samostanskom crkvom.

Renzo pristupi vratima i polako ih gurnu. Vrata se otvore; mjesečina uđe kroz otvor i obasja blijedo lice i sijedu bradu oca Kristofora, koji ih je tu iščekivao. Kad vidje da su svi, reče: »Bogu hvala!« i pozove ih da uđu. Pokraj njega stajaše drugi fratar; bijaše to laik crkvenjak, kojeg je on što molbom što razlozima privolio da bdi s njim, da ostavi pritvorena vrata i da zajedno čekaju, kako bi prihvatili one ugrožene bijednike; samo je ugled oca Kristofora i glas o njegovoj svetosti mogao skloniti crkvenjaka na tako neugodan, opasan i pravilima protivan pristanak. Kad svi uđoše u crkvu, otac Kristofor polagano opet prisloni vrata. To crkvenjak ne mogadne više otrpjeti, zovne oca Kristofora na stranu, pa mu stane šaptati na uho: »Ali zaboga, oče! noću. . . u crkvi. . . sa ženama. . . zatvoriti vrata. . . pravilo. . . zaboga, oče!« i vrti glavom. Dok je laik mucao ove zamjerke, otac Kristofor mišljaše u sebi: – Eto! da je došla kakva gonjena pustahija, brat Fazio ne bi ni riječi kazao; a kad jedna nevina sirotica bježi iz vučjih šapa. . . – *Omnia munda mundis*[6] – reče otac Kristofor, okrenuvši se odjednom bratu Faziju, i zaboravljajući da onaj ne zna latinski. Ali je upravo taj zaborav djelovao. Da je otac Kristofor stao dokazivati bratu Faziju, ovaj bi lako naveo druge razloge i Bog zna kad bi se i kako završilo. Ali kad začu tajanstvene riječi pune nepoznata smisla, a izgovorene onako odlučno, bio je uvjeren da se u njima sadrži rješenje svih njegovih sumnja. Stoga se umiri i reče:

– Tako je! vi znate bolje od mene.

– Osloni se na mene – reče mu otac Kristofor; zatim se pri škiljavu svjetlucanju vječnoga žiška pred oltarom primače dobjeglicama, koji pometeni čekahu, i reče im:

– Djeco! zahvalite Gospodinu, što vas je izbavio velike napasti. Možda u ovom času. . . – i tu stade objašnjavati sve što im je po onom malom

[6] Čistu srcu sve je čisto.

glasniku nagovijestio bio, ni ne sluteći, da oni znaju mnogo više od njega, i držeći, da ih je Menico zatekao mirne kod kuće, prije no što su došli oni zlikovci. Nitko mu od njih ne ispriča cijeli događaj, pa ni Lucia, koja je ipak osjećala grizodušje, što se pretvara pred onakvim čovjekom; ali to i onako bijaše noć zamršaja i podvala.

– Poslije svega ovoga, – nastavi otac Kristofor, – vi vidite, djeco, da ovo selo nije više sigurno za vas. Vaše je, tu ste se rodili, niste nikome nikakva zla učinili; ali eto, tako je božja volja. To vam je iskušenje, djeco; podnosite ga sa strpljenjem, s vjerom, bez mržnje, i znajte da će doći vrijeme, kada ćete zadovoljni biti ovim što se sada zbiva. Postarao sam se, da vam nađem sklonište za ovo prvo vrijeme. Ufam se, da ćete se brzo moći mirno vratiti svojoj kući; ma što bilo, Bog će se pobrinuti za vaše dobro; a ja ću se truditi, da odgovorim milosti božjoj, koja me izabra za svoje oruđe, da bi pomogao vama, njegovim bijednim, milim mučenicima. Vas dvije, – nastavi on okrenuvši se dvjema ženama – možete ostati u *****. Tu ćete biti van svake opasnosti, a u isti mah ne suviše daleko od kuće. Otići ćete tamo u naš samostan, dozovite oca gvardijana i podajte mu ovo pismo; on će vam biti drugi otac Kristofor. A i ti, Renzo, moraš se zasada skloniti i od tuđega, i od svog gnjeva. Odnesi ovo pismo ocu Bonaventuri iz Lodija, u našem samostanu kod Istočnih Vrata u Milanu. On će ti zamijeniti oca, uputit će te, naći će ti rada, dok ne budeš opet mogao živjeti mimo. Otiđite na jezero, blizu utoka Biona (potok do Peskarenica). Tu ćete naći čamac; kad vas upitaju za koga je, odgovorite; »sveti Franjo«. Uđite u čamac i prevest će vas na drugu obalu; tu ćete naći kola, koja će vas odvesti pravo u *****.

Tko bi zapitao, otkuda ocu Kristoforu odmah pri ruci sva ona prevozna sredstva i po vodi i po suhu, pokazao bi da ne zna, kolika moć bijaše onda kapucinskoga fratra, kojeg drže za sveca.

Trebalo se još postarati, tko da čuva kuće. Ključeve dadoše ocu Kristoforu, koji reče da će ih predati onima, koje budu naznačili Renzo i Agneza. Ova, kad je iz džepa izvadila svoj ključ, duboko uzdahnu, pomišljajući da joj je kuća sada otvorena, da se u njoj dogodila čitava ona pokora, te tko zna, je li ostalo išta za čuvanje.

– Prije no što pođete, – reče fratar, – pomolimo se Bogu svi zajedno, da bude s vama, na tom putu i uvijek; a naročito da vam ulije snage, da vam ulije ljubavi, da htjednete sve što on bude htio. – Rekavši to, kleknu nasred crkve, a ostali za njim. Pošto su se nekoliko trenutaka tiho molili Bogu, otac Kristofor spuštenim ali jasnim glasom izgovori ove riječi: – Molimo ti se, Gospode, i za onoga bijednika, koji nas je na ovo prisilio. Ne bismo dostojni bili tvoje milosti, kad je ne bismo svim srcem od tebe prosili i za njega, a njemu je toliko potrebna! Mi u našoj nevolji imamo tu utjehu, da smo na putu, kojim si nas ti odveo; možemo ti primijeti naše jade, i oni postaju dobit. Ali on!. . . on je tvoj neprijatelj. Bezumnik! Nadmeće se s tobom! Smiluj mu se, Gospode, takni ga u srce, učini ga svojim prijateljem,

udijeli mu svako dobro, koje možemo sami sebi poželjeti.

Tad ustade kao u žurbi, i reče: – Sad idite, djeco, nemate vremena na odmet; Bog neka vas čuva i njegov anđeo prati!

– Oni se uputiše s onim uzbuđenjem, koje nema riječi i očituje se nijemo, a otac Kristofor reče im potresenim glasom:

– Srce mi kaže, da ćemo se brzo vidjeti!

Da, onome, tko ga sluša srce uvijek ima nešto da kaže o budućnosti. Ali što zna srce? Tek nešto malo od onoga što je već bilo.

Ne čekajući na odgovor, otac Kristofor ode u sakristiju, a putnici iziđu iz crkve; brat Fazio reče im također uzbuđenim glasom – zbogom! – pa zatvori vrata. Oni se uputiše šutke k onom mjestu na obali, gdje im je bilo zakazano; nađoše spreman čamac, rekoše odziv i uđoše u čamac. Brodar se veslom otisne od obale; dohvati i drugo veslo, pa objema rukama snažno zavesla put suprotne obale. Nigdje ni daška vjetra; jezero je počivalo glatko i tiho, i činilo bi se nepomično, da nije treperio i bljeskao mjesec, koji se odozgo s neba ogledao u vodi. Čuo se samo žamor tromih i sporih talasića kad zapljuskuju šljunak na obali, udaljenije klokotanje vode između stupova pod mostom, i odmjereno bućkanje onih dvaju vesala, koja presijecaju modru površinu jezera i na mahove izlaze mokra iz vode pa opet utonu. Presječeni val sastaje se ponovo iza krme, te čamac ostavlja za sobom namreškanu brazdu, koja se sve više udaljuje od obale. Putnici šute, pa okrenuli glave i gledaju ona brda i onu stranu obasjanu mjesečinom, a ovdje ondje išaranu sjenkom. Raspoznaju se sela, kuće, kolibe: eno i don Rodrigova zamka s plosnatom kulom, uzdignuta nad gomilom kućica na podgorju ispod onog rta, čini se kao neki opak čovjek, uspravan u mraku, koji bdi nad uspavanom družinom i smišlja zločin Lucia ga spazi i naježi se; pogledom siđe dolje niza stranu do svoga sela, zagleda se dobro u njegov kraj i opazi svoju kućicu, opazi lisnatu smokvu, koja pruža grane preko zida, spazi prozor svoje sobe; i kako je sjedila udno čamca, nasloni lakat na rub, a čelo na ruku, kao da hoće da zadrijema, i potajno udari u plač.

Zbogom brda što iz vode izranjate i penjete se u nebesa; nejednaki vrhovi, znani onome koji je među vama rastao, utisnuti u njegovoj pameti kao i lica njegovih milih; potoci, čiji žubor raspoznaje kao glasove svojih ukućana; rasturene kuće što se bijelite po obronku, kao stada na paši; zbogom! Kako je tužan odlazak onome, koji je odrastao među vama! I u pameti onoga koji dragovoljno od vas odlazi, da drugdje potraži sreću, ruše se u tom času svi njegovi snovi o bogatstvu; on se čudi kako vas je mogao ostaviti, i vratio bi se natrag kad ne bi mislio, da će jednoga dana bogat opet k vama doći. Što se dalje spušta u ravnicu, oko mu se umorno i tužno, odvraća od one prostrane jednolikosti; uzduh mu je težak i mrtav: žalostan i smeten zalazi on u bučne gradove; kuća do kuće, ulica do ulice, sve to kao da, mu dah otimlje; i pred zgradama, kojima se stranac divi, on samo misli,

s nemirnom čežnjom, na njivicu u svom selu, na kućicu za koju mu je odavno zapelo oko i koju će kupiti, kad se bogat vrati među svoja brda.

A kako je tek onom tko nikada nije imao ni trenutnu želju za nečim preko onih brda, tko je svu svoju budućnost za njih vezao, pa ga odjednom daleko odbaci neka opaka sila! Tko je u isti mah iščupan iz najmilijih navika i ometen u najdražim nadama, te napušta ona brda, da upozna nepoznata, koja nikada nije zaželio, a mašta mu ne može da dogi eda trenutak povratka! Zbogom, rodna kućice, gdje sam sjedeći zabavljena tajnom mišlju naučila razlikovati od topota običnih koraka topot koraka, iščekivana s tajanstvenim strahom! Zbogom i tebi, još strana kućo, toliko puta u prolazu promatrana kradom i s rumenilom na licu; u kojoj je pamet zamišljala miran bračni boravak do smrti! Zbogom, crkvo, gdje se toliko puta razgalila duša, pjevajući slavu Svevišnjega; gdje je obećao i ugovoren bio svečani obred; gdje je tajna čežnja imala biti blagoslovljena, ljubav zapovjeđena i proglašena svetom; zbogom! Onaj koji vam je davao toliko veselosti, nalazi se svuda; on ne ometa radost svojoj djeci, nego samo da bi im pripremio i pouzdaniju i veću.

Te su vrste, ako ne upravo takve, bile Lucijine misli, a malo su od njih razlikovale i misli ono drugo dvoje putnika, dok ih je čamac primicao desnoj Addinoj obali.

GLAVA DEVETA

Troje bjegunaca u Monzi

Udar čamca o žalo, trgnu Luciju i ona, otravši kradom suze, uzdignu glavu, kao da se prenula od sna. Renzo iskoči prvi na obalu i dade ruku Agnezi, a ona zatim pruži ruku kćerci; sve troje tužno zahvale brodaru. – Nemate na čemu, – reče on – u ovoj smo dolini suza, da se uzajamno pomažemo, – pa trže ruku, gotovo s grozom, kao od kakva loša djela, kad Renzo pokuša, da mu spusti u ruku nešto od ono malo novca što imađaše uza se, i što je ponio bio one večeri, da izdašno obdari don Abbondija, da ga je ovaj, ma i protiv svoje volje, vjenčao. Kola su čekala; kočijaš pozdravi očekivane putnike, smjesti ih, podviknu konju, ošine ga, i odoše kasom.

Naš autor ne opisuje nam ovo noćno putovanje i ne kaže nam ime onoga mjesta, kamo je otac Kristofor uputio one dvije žene; čak izrijekom veli, da nam neće kazati. Iz nastavka pripovijedanja vidi se razlog prešućivanju. Lucijine su zgode u tom boravku povezane mračnim i zapletenim događajima neke ličnosti, koja je pripadala, po svemu se vidi, vrlo moćnoj obitelji, u doba kad je naš autor pisao. Da bi objasnio čudnovato vladanje te osobe, u ovom slučaju, on je morao ukratko ispričati njezin, prijašnji život: kakovom se ta njezina obitelj ukazuje, vidjet će tko bude dalje čitao. Ali, ono što nam htjede prikriti obazrivost autorova pronašlo je s druge strane naše ispitivanje. Jedan milanski povjesničar.[7] koji je spomenuo tu istu ličnost, ne kaže, istina, ni njeno ime, ni mjesto; ali kaže, da je mjesto neki stari i čuveni grad; dalje veli da kroza nj teče Lambro; još dalje spominje, da u njemu ima nadžupnik. Kad se svi ti podaci skupe, onda izvodimo, da taj grad mora biti Monza. U velikom blagu učenjačkih indukcija možda će ih biti dosjetljivih, ali pouzdanijih ne vjerujemo. Mogli bismo, po vrlo osnovanim nagađanjima, kazati i ime te porodice; ali, mada je odavno ugašena, volimo ga prešutjeti, kako ne bismo ni mrtve vrijeđali, te ostaviti učenjacima još jedan predmet za ispitivanje.

Naši putnici, dakle, stigoše u Monzu malo poslije sunčeva ishoda; kočijaš uđe u neku gostionicu, i tu, kao znalac onoga mjesta i poznanik

---

[7] Josephi Ripamontii, *Historiae Patriae*, Decadis V, Lib. VI. Cap III. str. 358 i dalje (Primjedba Manzonijeva.

gostioničara, reče ovome, da im dade sobu, i otprati ih do nje. Uz izjave zahvalnosti, Renzo htjede i njemu dati neku nagradu; ali i on kao i brodar, imađaše pred očima drugu nagradu, dalju ali veću; trže ruku i on, i gotovo bježeći ode da namiri svoga konja.

Poslije onako provedene večeri, kao što smo opisali, i noći, kao što svatko može zamisliti, provedene u turobnim mislima, u neprestanoj zebnji od kakva neugodna slučaja, po mekom povjetarcu koji već miriše na zimu, a uz neprekidno truckanje neudobnih kola, koje nemilostivo razdrma svakoga od njih, čim pokuša da trene okom, poslije svega toga učini se sve troma nevjerojatnost, da već jednom sjede na nepokretnoj klupi i u budi kakvoj sobi. Najprije doručkuju, prema oskudnim vremenima! skromnim sredstvima, razmjerno potrebama neizvjesne budućnosti, a i slabe volje za jelo. Sve troje pomisli na pir, za koji su se prije dva dana spremali, i uzdahnu duboko. Renzo bi želio da ostane s njima bar cio onaj dan, da ih vidi smještene i da im učini prve usluge: ali je otac Kristofor bio preporučio i majci i kćerci, da ga odmah opreme na put. Stoga one navedu i fratrove naredbe i sto drugih razloga: svijet bi svašta govorio, rastanak što je kasniji to je teži, on će im moći brzo doći, da donese i da čuju glasove; naposljetku on odluči da ode. Sporazumiju se, što su bolje mogli, o načinu kako da se opet vide, što brže bude moguće. Lucia nije krila suze. Renzo ih je s teškom mukom zadržavao, pa stisnuvši snažno Agnezi ruku, reče prigušenim glasom: »doviđenja,« i ode.

Agneza i Lucia ne bi se umjele snaći, da im nije bilo onoga kočijaša, koji je imao naredbu, da ih odvede u kapucinski samostan i da im bude pri ruci u svemu što im bude trebalo. Upute se dakle s njim k onom samostanu, a taj je, kao što se zna, na nekoliko koraka od Menze. Kad dođoše do vrata, njihov pratilac povuče zvonce i potraži oca gvardijana: ovaj odmah dođe, i ondje na pragu uze pismo. – Oh, od oca Kristofora – reče on, čim pogleda rukopis. I glas mu i lice pokazivahu očito, da izgovara ime mila prijatelja. Treba odmah reći, da je otac Kristofor u pismu vrlo toplo preporučio one dvije žene i s velikim osjećajem izložio njihovu nesreću, jer je gvardijan čitajući, vidno pokazivao čuđenje i srdžbu; uzdižući oči s pisma, gledaše one dvije žene s nekim izrazom nježna sažaljenja i sućuti. Kad dočita pismo, zamisli se malo, pa reče: – Nitko drugi nego gospođa; ako gospođa hoće da se zauzme. . .

Fratar odvede Agnezu malo na stranu, na poljanu pred samostanom, nasamo je nešto upita, ona mu odgovori; kad se vratiše k Luciji, on reče obadvjema: – Kćeri moje, ja ću pokušati, i nadam se da ću vam naći utočište sigurno i časno, kakvo se samo poželjeti može, dok vam Bog još bolje ne pomogne. Hoćete li da vas odvedem?

Obadvije uljudno odgovoriše da hoće; fratar onda nastavi: – Pa dobro, odvest ću vas odmah u gospođin samostan. Ali, izostajte malo za mnom, jer svijet rado ogovara, tko zna što bi se sve počelo brbljati, kad bi vidjeli oca

gvardijana na ulici s lijepom djevojkom. . . htjedoh reći sa ženama.

Rekavši to pođe naprijed. Luciju oblije rumen; kočijaš se nasmiješi i pogleda Agnezu, koja se također morade nasmijati; sve troje pođoše za fratrom, i iđahu za njim u razmaku od deset koraka. Onda njih dvije upitaju kočijaša, jer ne smjedoše upitati oca gvardijana, tko je ta gospođa.

– Gospođa, – odgovori kočijaš – to je redovnica; ali nije redovnica kao druge dumne. Nije ni opatica, ni nastojnica; ona je, vele, jedna od najmlađih, ali je od Adamova rebra; njeni su od starine bili veliki ljudi, došli iz Španjolske gdje su oni koji zapovijedaju; stoga je i zovu gospođa, što znači da je ona velika gospođa; i svi je tako zovu, jer vele da u onom samostanu nikad nije bilo takve redovnice; a njena je rodbina onamo u Milanu, velika gospođa, od onih što uvijek imaju pravo; a u Monzi još više, jer je njen otac, i ako ne boravi ovdje, prvi u mjestu; tako i ona vedri i oblači u samostanu; a i narod je poštuje; i kad se zauzme za nešto, ona uvijek istjera svoje i zato, ako ovaj dobri fratar izradi, da vas ona primi u svoje ruke, mogu vam reći da ćete biti zaštićene kao na oltaru.

Kad stigoše do gradskih vrata, pokraj kojih se tada nalazila starinska kula, upola razorena, i ostatak neke tvrđave, također razorene, a koje se možda desetak mojih čitalaca mogu još sjetiti da su je vidjeli, gvardijan zastade i osvrnu se da vidi, dolaze li; onda prođe kroz vrata i uputi se pravo samostanu; kad stiže, stade pred vrata da sačeka onu malu družinu. Zamoli kočijaša da se do sat-dva svrati do njega po odgovor; kočijaš obeća, i oprosti se sa ženama, koje po njemu poslaše zahvalne pozdrave i mnoge poruke ocu Kristoforu. Gvardijan pusti majku i kćerku u prvo samostansko dvorište, pa ih odvede u sobu nastojnice, a sam ode da traži milost od gospođe. Domalo se vrati veseo i reče im da pođu za njim; i bijaše zaista krajnje vrijeme, jer majka i kćerka ne znađahu više kako da se obrane od zapitkivanja kojima ih je bila obasula kućanica. Prolazeći preko drugoga dvorišta fratar je davao ženama neke pouke, kako da se vladaju pred gospođom. – Ona vam je sklona i može vam učiniti dobra koliko hoće. Budite ponizne i pune poštovanja prema njoj; odgovarajte iskreno na njezina pitanja, a kad ništa ne pita, ostavite meni. – Uđu u neku prizemnu sobu, iz koje se ide u sobu za razgovor; prije no što stupiše u nju, gvardijan pokaza vrata i šapne ženama: – Ovdje je, – kao da ih želi podsjetiti na sve one opomene. Lucia nije nikada bila u samostanu, te kad uđe u tu sobu, stade razgledati gdje je gospođa, da joj se pokloni, pa kad ne spazi nikoga, stajaše začuđena; uto vidje oca gvardijana i Agnezu gdje idu u jedan kut, pogleda na onu stranu i ugleda prozorčić čudnovata oblika, sa dvije debele i guste gvozdene rešetke, razmaknute jedna od druge za jedan pedalj; iza onih rešetaka stajala je redovnica. Moglo joj je biti, sudeći po licu, tek dvadeset i pet godina, i na prvi pogled činila se lijepa, ali nekom klonulom precvjetalom gotovo da kažem, razglobljenom ljepotom. Crni prijevjes, namješten i vodoravno zategnut preko glave, spušta se s obje strane,

pomalo rastavljen od lica; ispod prijevjesa kao snijeg bijela platnena povezača obavija do pola njezino čelo, drukčije ali ne manje bjeline; druga nabrana povezača omotava joj lice i svršava se na podbratku ogrlicom, koja se donekle spušta i na grudi, da pokrije izrezak na crnoj halji. Njeno se čelo često nabire, kao uslijed nekoga bolnoga stezanja; i onda se njene crne obrve brzim pokretom primaknu povijama. Dva crna oka ponekad se upru u lice onima s kojim razgovara, s nekim gordim ispitivanjem; a ponekad žurno poniknu, kao da traže gdje da se sakriju; u nekim trenucima pažljiv posmatralac rekao bi, da traže nježnosti, odziva, sažaljenja; a opet u nekim trenucima reklo bi se, da se u onim očima naprasno pojavljuje neka stara, zatomljena mržnja, neko svirepo groženje; a kad su nepomične i rasijano ukočene, netko bi u njima čitao gordu ravnodušnost a netko bi u njima nazirao napor skrivene misli, sviknute zabrinutosti, koja je nad njenom dušom jača od svih okolnih predmeta. Vrlo blijedi obrazi bijahu nježno i ljupko zaokrugljeni, ali poremećeni i oštećeni sporim mršanjem. Usnice, i ako tek blijedo ružičaste, ipak se ističu u onoj bljedoći, pokreti im bijahu, kao i očiju, naprasni, živahni, puni izraza i tajanstva. Njen lijepi stas gubio se u nekoj klonulosti u njezinu držanju, ili se unakaženo pojavljivao u nekakvim iznenadnim pokretima, nepravilnim i suviše odsječnim za jednu ženu, a kamoli za redovnicu. I u samim haljinama bilo je nečega namještenoga ili zapuštenoga, što je pokazivalo neku posebnu vrstu redovnice: u struku utegnuta s nekom svjetovnom pažnjom, a ispod povezače viri joj na slijepom oku kovrčica vrane kose; to je odavalo ili zaborav, ili gaženje pravila, koje propisuje, da: kosa mora uvijek biti kratka, kad se jednom podstriže pri svečanom polaganju zavjeta.

Sve te osobine nisu upadale u oči onim dvjema ženama, nenaviklim da razlikuju redovnicu od redovnice; a ocu gvardijanu ne bijaše prvi put da vidi gospođu, te je svikao bio, kao i mnogi drugi, sve one osobine, koje opažahu na njoj i u njezinu ponašanju.

U tom trenutku, kao što rekosmo, ona stajaše uspravno do rešetke, jednu je ruku lagano naslonila na rešetku, a bijele prste uplela u nju; uprla oči u Luciju, koja se kolebljivo primiče. – Prečasna majko i presvijetla gospođo, – reče gvardijan oborene glave i s rukom na prsima – evo one siromašne djevojke, za koju ste mi ulili nadu u vašu moćnu zaštitu; a ovo je njezina majka.

Njih dvije, tako predstavljene, pokloniše se; gospođa im rukom dade znak da je dosta, pa se okrene fratru i reče mu:

– Sretna sam, kad mogu čim god ugoditi našim dobrim kapucinskim fratrima. Ali kažite mi malo točnije, šta je to bilo s ovom djevojkom, pa da vidim, šta se za nju može učiniti.

Lucia pocrveni i obori glavu.

– Treba da znate, prečasna majko. . . – zausti Agneza; ali joj fratar

pogledom presiječe riječ na usnama, pa odgovori:

– Ovu mi je djevojku, presvijetla gospođo, preporučio, kao što vam rekoh, moj redovnički brat, otac Kristofor. Ona je morala kriomice pobjeći iz svoga sela, da izbjegne vrlo velike opasnosti; za neko vrijeme njoj treba utočište, gdje bi neznana mogla živjeti, i gdje nitko ne bi smio doći da je uznemiruje baš i kad. . .

– Kakve opasnosti? – upade mu gospođa u riječ. – Molim vas, oče gvardijane, nemojte mi govoriti tako u zagonetkama. Vi znate, da mi redovnice rado slušamo sve potanko.

– Te se opasnosti, – odgovori fratar, – za prečiste uši prečasne majke tek ovlaš smiju nagovijestiti. . .

– Da, da, – reče brzo gospođa i porumenje malo. Od stidljivosti? Po naglom izrazu podrugljivosti, koji je pratio ono njeno rumenilo, moglo bi se o tome posumnjati; a to još više, kad se ono njeno rumenilo usporedi s rumeni, koja je oblijevala Lucijine jabučice.

– Kazat ću vam samo, – nastavi otac gvardijan, – da neki siloviti vlastelin. . . ne služe se svi velikaši ovoga svijeta božjim darovima samo u njegovu slavu i na dobro bližnjega svoga, kao vaša preuzvišenost; dakle, neki silnik vlastelin, pošto je neko vrijeme okupio ovo djevojče nedostojnim primamljivanjem, videći da mu to ne pomaže, bude tako bezdušan, i poče je goniti otvorenom silom, te je sirota primorana bila da bježi od kuće.

– Primakni se, djevojko, – reče gospođa Luciji, dozivajući je prstom. – Znam da su riječi oca gvardijana sušta istina; ali o toj stvari nitko ne može znati bolje od vas; na vama je da mi kažete, da li je onaj vlastelin bio mrzak gonilac. – Lucia posluša odmah i primaknu se, ali za odgovor bilo joj je mnogo teže. Pitanje o takvoj stvari bilo bi je jako zbunilo i od kakve njoj ravne osobe; a od one gospođe, pa još izgovoreno s nekom pakosnom sumnjom, oduže joj svaku smjelost za jasan odgovor. – Gospođo. . . prečasna majko. . . – promuca Lucia ne odavajući da će išta dalje reći. Tu Agneza, kao ona koja je, poslije Lucije, zacijelo morala sve najbolje znati, pomisli da je potrebno da joj priteče u pomoć. – Presvijetla gospođo, – reče Agneza – ja mogu posvjedočiti da je moja kćerka bježala od tog plemića kao vrag od krsta: hoću reći, on je bio đavo; oprostite mi što ne govorim lijepo, mi smo prosti ljudi. Ali to je u stvari, da je ova moja jadna kćerka bila zaručena za svog para, mladića vrlo dobra i poštena, i da je gospodin župnik bio malo više čovjek, kako ja to razumijem. . . znam da govorim o duhovniku, ali i otac Kristofor, prijatelj ovog oca gvardijana, i on je duhovnik kao i naš župnik, samo što je on pun božje kreposti, i da je ovdje, on bi mogao posvjedočiti. . .

– Vi ste vrlo brza u govoru, kad vas nitko ne pita, – presječe joj riječ gospođa tako gordo i jetko, da je izgledala ružna. – Vi šutite; već znam, da su roditelji uvijek gotovi da odgovaraju u ime svoje djece!

Agneza pokunjeno pogleda Luciju, kao da joj kaže,: eto kako sam nastradala zato što si ti tako smetena. I fratar namignu Luciji i njihanjem glave pokaza joj, kako je sad trenutak da se rastrese, i ne ostavi majku na cjedilu.

– Prečasna gospođo, – reče Lucija, – sve što je kazala moja majka, sveta je istina. Mladića za koga sam vjerena, – i tu opet sva pocrvenje, – ja sam sasvim slobodno izabrala. Oprostite mi ako drsko govorim, ali neću da loše mislite o mojoj majci. I prije bih voljela umrijeti, nego pasti u ruke onom vlastelinu. (Bog nek mu sudi). Smilujte se na nas i dajte nam utočišta, jer smo prisiljene da tražimo zaštite i da dosađujemo dobrim ljudima; ali neka bude božja volja; budite uvjereni, gospođo, da se nitko neće toliko Bogu moliti za vas, koliko nas dvije bijednice.

– Vama vjerujem, – reče gospođa blažim glasom. – Ali milo će mi biti, da vas nasamo saslušam. I to ne stoga što bi mi potrebna bila druga objašnjenja i druge pobude, da se odazovem zauzimanju oca gvardijana, – dopuni odmah, okrenuvši se njemu, s namještenom uljudnošću. – Naprotiv, – nastavi ona – ja sam već nešto smislila; evo što mi se zasada čini da će biti najbolje. Samostanska je kućanica udala prije nekoliko dana svoju posljednju kćerku. Ove žene mogu stanovati i u njezinoj sobi i nju zastupati u ono malo poslova, što je ona vršila. Istina. . . – i tu znakom zovne gvardijana da se približi rešetki, pa nastavi šapatom: – istina, zbog oskudne ljetine, nismo mislile ni s kojom zamjenjivati onu djevojku; ali ja ću razgovarati s nastojnicom a moja riječ. . . i želja oca gvardijana. . . Jednom riječi, smatrajte da je stvar svršena.

Gvardijan poče zahvaljivati, ali mu gospođa prekide riječ: – Ostavite zahvaljivanje; i ja bih se, da se dogodi, u slučaju potrebe, umjela koristiti potporom kapucinskih fratara. Nakraj krajeva, – nastavi ona s osmijehom, iz koga je provirivalo nešto ironično i gorko, – nakraj krajeva, mi smo braća i sestre.

Kad to reče, dozove jednu sestru dvorkinju (kao osobito odlikovanje, njoj su dvije određene bile na ličnu službu), pa joj naredi, da o tome izvijesti majku nastojnicu i da sve udesi što treba s kućanicom i s Agnezom. S ovom se oprosti, otpusti i gvardijana, a zadrža Luciju. Gvardijan otprati Agnezu do vrata, dajući joj nove upute, pa ode da piše izvještaj o svemu svom prijatelju Kristoforu. – Mudra glava ova gospođa! – premišljaše on usput: – zaista čudnovata! Ali tko umije s njom, može postići od nje što god hoće. Otac Kristofor zacijelo ne očekuje, da sam ga uslužio ovako brzo i ovako dobro. Zlatan čovjek! nije fajde: on se mora uvijek zauzimati za nekoga; ali sve što čini za dobro je. A ovoga puta srećan je, što je našao prijatelja, koji mu je bez huke-buke, bez zapleta, izveo stvar kako treba, za tren oka. Bit će zadovoljan dobri otac Kristofor, i vidjet će, da i mi ovdje nešto vrijedimo.

Gospođa, koja je u prisustvu onoga starijeg fratra pazila na vladanje i

govor, kad ostade sama s mladom neiskusnom seljankom, nije se više trudila da se uzdržava; njene riječi malo pomalo postadoše tako čudnovate, da nam se čini podesnije, umjesto da ih ovdje navodimo, da ukratko ispričamo prijašnju historiju ove nesrećnice; ispričat ćemo koliko je dovoljno da se objasni ono što smo na njoj vidjeli neobično i tajanstveno, i da se shvate razlozi njezinu vladanju u onome što je poslije nastupilo.

Bila je ona najmlađa kći u kneza *****, velikoga milanskog vlastelina, koji se cijenio među najbogatije u gradu. Ali visoko mišljenje o svom dostojanstvu činilo je, da mu je sve bogatstvo izgledalo jedva dovoljno, upravo nedovoljno, za dolično predstavljanje svoga ugleda; stoga mu je glavna briga bila, da bogatstvo očuva bar neokrnjeno u cjelini, uvijek prikupljeno, koliko god je to od njega, ovisjelo. Koliko je djece imao, u našoj pripovijesti ne stoji zabilježeno; samo se vidi, da je za samostan odredio svu mlađu djecu jednoga i drugoga roda, kako bi imanje u cjelini ostalo prvencu, koji je imao da nastavi lozu, to jest da izrodi djecu, da bi poslije na onaj isti način mučio i sebe i njih. Naša nesrećnica bila je još u majčinoj utrobi, kad je neporečno odlučeno bilo o njezinoj sudbi. Samo se još nije znalo, da li će biti fratar ili opatica; za tu odluku nije se tražio njen pristanak, nego samo njena prisutnost. Kad je došla na svijet, gospodin knez njezin otac, da bi je i samo ime podsjećalo na samostan, i da bude ime neke svetice visoka porijekla, nadjenu joj ime Gertruda. Lutke u opatičkom ruhu bijahu njene prve igračke, zatim slike posvećenih opatica; i uz te poklone dolazile su uvijek ozbiljne preporuke, da ih dobro čuva, kao dragocjenu stvar, i to s onim upitnim potvrđivanjem: »je li kako su lijepe?« Kad bi knez ili knjeginja, ili knežević, koji je jedini od muškaraca odgojen kod kuće, htjeli pohvaliti vrlo napredan izgled lijepe djevojčice, nijesu umjeli iskazati drugačije tu svoju misao, nego riječima: »prava majka opatica!« ali joj nitko nije nikada otvoreno kazao: ti moraš bili opatica. To se uvijek podrazumijevalo i tek bi se uzgred nagovijestilo, kad god bi govor bio o njenoj budućoj sudbini. Ali bi se po nekad Gertruda vladala malo osorno i zapovjednički, a njena ju je narav lako zanosila na to, rekli bi joj odmah: »ti si još mala; takovo ponašanje ne priliči tebi; a kad budeš časna majka, onda ćeš zapovijedati po miloj volji, radit ćeš kako budeš htjela.« Drugom nekom prilikom, kad bi je knez karao zbog suviše slobodnoga društvenog vladanja, kojem je ona također vrlo sklona bila, rekao bi joj: »To se tebi ne pristoji; ako hoćeš, da ti se jednoga dana odaje poštovanje, na koje ćeš imati prava, treba da već sada paziš na svoje vladanje; imaj na umu, da ti u svemu moraš biti prva u samostanu, jer se kneževsku krv svuda sa sobom nosi.«

Takove riječi utisnule su u mozak djevojčice misao da ona mora biti opatica; a iz očevih usta takve su riječi djelovale jače nego sve druge skupa. Knez se obično držao kao strog gospodar; a kad god je bio govor o budućnosti njegove djece, onda je iz njegova lica, iz svake njegove riječi provirivala neodstupnost u odlukama, zazirljiva zapovjednička osjetljivost,

koje su proizvodile osjećanje neke neizbježne sudbine.

Kad joj je bilo šest godina, dadoše Gertrudu na odgoj, a još više na upućivanje k suđenom joj pozivu, u onaj isti samostan, gdje smo je sad zatekli; izbor samostana nije bio bez naročite nakane. Kočijaš, koji je dovezao one dvije žene, kazao je, da je gospodin otac bio prvi u Monzi; i kad to svjedočanstvo povežemo s drugim nagoviještanjima, koje naš bezimeni pisac ovda-onda nehotice iskazuje, onda možemo pouzdano tvrditi, da je knez bio feudalni gospodar one oblasti. Ali kako mu drago, sigurno je, da je on tu uživao veliki ugled. Stoga je i držao, da će u Monzi, bolje nego igdje, prema njegovoj kćerci postupati s onim poštovanjem i s onom obazrivošću, koji bi je što više privoljeli, da izabere ovaj samostan za stalno boravište. I nije se prevario: majka nastojnica i nekoliko okretnijih opatica, koje su, štono riječ, vedrile i oblačile u samostanu, jako su se obradovale, što su u djevojčici dobile zaloge visoke kneževe naklonosti, koja je u toliko korisna u svakoj potrebi, koliko dostojanstvena u svakoj prilici; rado pristadoše na ponudu s izjavama zahvalnosti, ne pretjeranim, ali ipak vrlo toplim i zaista, potpuno odgovoriše tek nagoviještenim kneževim namjerama da kćerku zaredi kod njih: ta se namjera tako lijepo slagala s njihovim težnjama. Čim je Gertruda došla u samostan, odmah su je prozvali gospođicom; njoj odlično mjesto za stolom, odlično mjesto u spavaonici; njezino vladanje iznosi se za ugled drugima; njoj slatkiši i milovanja bez kraja, a sve to začinjeno onom povjerljivom pažnjom, koja tako sigurno primamljuje djecu, kad vide, da se prema ostaloj djeci ne postupa tako, nego obično starješinski. Doduše nisu sve opatice bile zavjerene, da primame ono jadno dijete u zamku; bilo ih je prostodušnih, kojima nije ni na kraj pameti bila takva spletka, te bi im odvratna bila i sama pomisao, da se kćerka žrtvuje nekom obiteljskom, interesu; ali te su bile zauzete svojim posebnim poslovima, pa dijelom nijesu opažale sva ona lukavstva, dijelom nisu uviđale koliko zla ima u tome, neke nisu htjele da ulaze u ispitivanja te stvari, a neke su opet šutjele, da ne bi izazvale uzaludne neprilike. Poneka među njima, sjećajući se da je i sama, sličnim vještinama navedena bila na nešto zbog čega se poslije kajala, žalila je onu bezazlenu djevojčicu, pa bi svom žaljenju davala oduška u nježnom i rastuženom milovanju; ali ona nije ni slutila da se tu kriju neke tajanstvene namjere; i tako je stvar išla svojim tokom. Tako bi išla možda sve do kraja, da je Gertruda bila jedina djevojčica u samostanu. Ali među njenim školskim drugaricama bilo ih je koje su znale, da ih čeka udaja. Mala Gertruda, odgojena u idejama svoje superiornosti, ushićeno je govorila o svojoj budućoj ulozi opatice, samostanske kneginje, pa bi sve htjela da joj druge zavide; a s čuđenjem i s jednjom vidjela je, da joj neke od drugarica, baš nimalo ne zavide. Dostojanstvenim slikama, ali skučenim i hladnim, kakve može predstavljati starješinstvo u samostalnu, one su nasuprot iznosile i sjajne slike kićenih svatova, pirova, zabava, veselja, izleta u polje, raskošnih haljina, gospodskih kola. Takove slike izazivahu u Gertrudinoj

glavi onu uzbunu, onu vrevu, kakve bi izazvala velika košarica svježe nabrana cvijeća, namještena ispred košnice. Rodbina i odgojiteljice bijahu odgojili i pojačali njezinu urođenu sjetu, da bi joj omilili samostan; ali kad su tu njenu strast stale podjarivati misli njoj mnogo bliže, ona se onda njima podala s mnogo većim i prirodnijim žarom. Da ne bi izostala iza onih svojih drugarica a u isti mah da bi ugodila svojim novim naklonostima, ona je govorila, da joj baš nitko bez njezina pristanka ne može navući na glavu opatički veo, da i ona može, samo ako hoće, i udati se, i stanovati u palači, i uživati svijet, još bolje nego sve one; da sve to može samo ako hoće, da će to htjeti, da ona to hoće; i zaista je htjela. Misao o nužnosti svog pristanka, misao koja je donde stajala neopažena i prikrivena u jednom kutu njezine glave, sad se uspravila i pojavila u svoj svojoj snazi. Ona je tu misao svakoga časa prizivala u pomoć, da mirnije uživa slike neke zanosne budućnosti. Ali iza te misli pomaljala se neizostavno i druga: onaj pristanak treba uskratiti ocu, koji je već imao, ili se pravio, da ga ima; i na tu misao u kćerkinoj duši nestalo bi odmah one pouzdanosti, s kojom se u govoru razmetala. Tada bi uspoređivala sebe sa svojim drugaricama, u kojih je kud i kamo opravdanija bila pouzdanost, i osjećala je s bolom u duši prema njima onu zavisit, koju je, isprva, mislila, da one moraju osjećati prema njoj. Zavideći im, ona ih je mrzila: ta mržnja izbijala je ponekad u pakostima, u neuljudnostima, u zagrižljivim dosjetkama; ponekad opet jednakost naklonosti i nada uspavale bi tu mržnju, pa bi mjesto nje nastupila prividna i prolazna povjerljivost. Kadikad, tražeći ipak neko stvarno i sadašnje uživanje, radovala bi se povlasticama, koje su joj davane, i činila je da drugarice osjete njezinu nadmoćnost; a kadikad, kad bi joj postala nesnosna osama, u strahu i u čežnjama, potražila bi, sasvim krotka, svoje drugarice, gotovo proseći od njih naklonosti, savjeta, ohrabrenja. U tim žalosnim malim satovima sa sobom i s drugima ona je prebrodila djetinstvo i zalazila je u ono kritično doba, kad se čini da obuzima dušu nekakva tajanstvena moć, koja uzdiže, krasi, snaži sve sklonosti i sve misli, a ponekad ih preobrazi, ili ih skrene nepredviđenim pravcem. Do toga doba Gertruda je u svojim snovima o budućnosti čeznula sasvim određeno za spoljašnjim sjajem i raskoši; a nešto nježno i ljupko, što ju je prije olako i maglovito obuzimalo, sada se poče razvijati i prednjačiti u njezinim maštanjima. U najskrivenijem kutu njezinih misli, ti su osjećaji napravili sebi sjajno pribježište; tu se sklanjala ispred sadašnjosti, tu je pribirala neke ličnosti čudnovato sklopljene, od mutnih uspomena iz djetinjstva, od ono malo spoljašnjega svijeta, što je mogla vidjeti, od onoga što je razbirala iz razgovora sa svojim drugaricama; s tim se priviđenjima zabavljala, njima je govorila i sebi je odgovarala u njihovo ime; tu je naređivala i primala svakovrsna poklonjenja. Kadikad bi joj vjerske misli omele te zamorne i sjajne blagdane. Ali religija, kakvoj su naučili onu bijednicu, i kako je ona bijaše shvatila, nije osuđivala oholost, nego ju je naprotiv posvećivala i iznosila kao sredstvo za postizanje zemaljske sreće.

Na taj način, lišena svoje suštine, to više nije bila religija, nego samo opsjena kao i sve druge. U razmacima vremena, kad je ta opsjena zauzimala prvo mjesto, pa bi se razmetala po Gertrudinoj mašti, jadnicu bi savladao neki zbunjeni strah i oduzele zbunjene misli o dužnostima, te bi uobrazile da je grijeh njezina odvratnost prema samostanu i opiranje starijima, koji su je navodili u samostan, i onda bi se u srcu zaricala da će okajati taji grijeh, zatvarajući se dragovoljno u samostan.

Bijaše pravilo, da se djevojka ne može primiti u opatice, dok je ne ispita duhovnik, zvan redovničkim vikarom, ili koji drugi određen za to, kako bi se utvrdilo, da djevojka stupa u samostan od svoje volje; do toga ispita morala je uvijek proći godina dana, od časa kad je djevojka napismeno izjavila tu želju redovničkom vikaru. One opatice, koje su se bile primile žalosne uloge, da navedu Gertrudu na vječitu obavezu, sa što manje spoznaje o onome što radi, ugrabiše jedan od navedenih trenutaka, da im ona prepiše i potpiše takvu molbu. A da bi je što lakše navele na to, one su joj govorile i ponavljale, kako je to puka formalnost, koja dobiva stvarnoga značenja (i to bijaše istina) tek po njezinim potonjim odlukama, koje će ovisjeti samo od njene volje. Pa ipak, molba još nije bila, možda, ni stigla na odredište, a Gertruda se već pokajala što ju je potpisala. Zatim se kajala što se pokajala, i tako je provodila dane i mjesece u naizmjeničnim nastupima suprotnih osjećaja. Dugo je krila od drugarica svoj čin, čas od straha da ne izloži osudi svoju dobru odluku, čas od stida da ne otkrije svoju bezumnu pogrešku. Naposljetku održa prevagu čežnja da iskali srce i dobije savjeta i ohrabrenja. Drugi jedan zakon propisivaše, da se ni jedna djevojka ne može uzeti na onaj ispit o pozivu ako nije provela bar mjesec dana izvan samostana, u kojem je dotle bila na odgoju. Već bijaše prošlo godinu dana otkako je bila poslana molba; Gertrudi jave, da će kroz koji dan izići iz samostana i vratiti se očevoj kući, gdje će proboraviti mjesec dana, da zatim učini i posljednje korake k dovršenju onoga što bijaše svojom molbom započela. Knez i sva ostala porodica smatrahu da je sve to gotova stvar, ali se djevojci sasvim nešto drugo vrzlo po glavi; mjesto da poduzme daljnje korake, ona je smišljala kako da odustane od prvoga. U toj muci ona odluči da se izjada jednoj od drugarica, koja je bila najslobodnija i uvijek gotova na odsudne savjete. Ova potakne Gertrudu da oca pismom obavijesti o svojoj novoj odluci, kad dovoljno nije imala smjelosti da mu kratko i jasno u oči kresne: neću! A kako su na ovom svijetu besplatni savjeti vrlo rijetki, to se savjetnica naplatila od Gertrude beskrajnim ruganjem, što je onako malodušna. Četiri pet povjerljivih drugarica sastaviše pismo, krišom prepisaše i doturiše ocu vješto smišljenim putem. Gertruda je s najvećom strepnjom iščekivala odgovor, ali od njega ni traga. Samo što je poslije nekoliko dana dozove časna majka u svoju ćeliju, pa joj s nekim držanjem punim tajanstvenosti, negodovanja i sažaljenja, nagovijesti iz daleka o nekoj velikoj srdžbi kneževoj, o nekoj pogrešci u koju je zapala, i napomenu joj uvijeno, da se još može predati zaboravu, ako se

odsad bude dobro vladala. Djevojčica je razumjela i nije smjela pitati ništa više.

Naposljetku svanu i strašni i žuđeni dan. Iako je Gertruda znala, da ide borbi u susret, ipak izlazak iz samostana, napuštanje zidina među kojima je zatvorena bila osam godina, vožnja na kolima, preko otvorenih polja, povratak u grad i svojoj kući, bijahu osjećaji puni burne radosti. A u samoj borbi, uz upute svojih drugarica, bijednica bijaše mislila što će i kako će, i skrojila, kako bi se danas reklo, svoj plan. Mislila je ovako: – Ili će htjeti da me prisile, i onda ću čvrsto kao stijena stati prema njima; bit ću ponizna, uljudna, ali neću pristati: traži se da kažem još jednom »hoću«, i ja to neću kazati. Ili će pokušati lijepim: onda ću i ja lijepim odgovarati; plakat ću, molit ću, gledat ću da ih ražalim: ta, ja ništa drugo ne tražim, nego da ne budem žrtvovana. – Ali, kao što često biva s takvim predviđanjima, nije se dogodilo ni jedno ni drugo. Dani prolaze, a njoj ni otac ni ma tko drugi i ne pominju ni molbu, ni njeno opozivno pismo, niti joj se ma što predlaže bilo milom, bilo silom. Sva je rodbina prema njoj ozbiljna, turobna uskomešana, a nitko joj ne kaže zašto. Vidi samo, da svi na nju gledaju kao na neku grešnim, njih nedostojnu: kao da je pritiskuje neko tajanstveno prokletstvo, te je odvaja od cijele obitelji, i samo je toliko s njom spojena, koliko je potrebno da osjeti svoju potčinjenost. Rijetko, i samo u određeno doba imala je ona pristupa u društvo svojih roditelja i njihova prvenca. Vidjelo se, da između njih troje vlada najveća povjerljivost, koja je činila još osjetnijom, i žalosnijom osamu, u koju je Gertruda bila ostavljena. S njim nikad nitko ne progovori; a kad se ona s ustručavanjem usudi, da kaže koju riječ koja nije od kakve stvarne potrebe, onda ili joj ništa ne odgovore, ili joj odgovor bude neki rasijan, ili prezriv, ili strog pogled. Kad bi pak, pod nesnosnim pritiskom onoga gorkog i uvredljivoga odvajanja, upornije tražila odgovor i pokušala da se povjerljivo približi: kad bi zamolila za malo ljubavi, čula bi odmah neposredne i jasne nagovještaje o izboru svoga poziva; uvijeno su joj davali na znanje, da je to jedini put, kojim može ponovo zadobiti ljubav svoje porodice. U takvim je prilikama Gertruda, koja onu ljubav nije željela po tu cijenu, bila prisiljena da se povuče, da se odrekne gorko i prvih znakova rodbinske nježnosti, koju je toliko željela, te da se opet vrati na svoje mjesto izopćene; a uza sve to i na tom je mjestu samovala s nekim izgledom da je svemu ona kriva.

Takvo doživljavanje sadašnjosti bilo je u žalosnoj opreci s onim veselim priviđenjima, za kojima se Gertruda već toliko zanosila, pa i sada se neprestano zanosi, u dubini svoje duše. Došla je doma s nadom, da će u sjajnoj i mnogo posjećivanoj očevoj kući uživati bar u ponekom stvarnom ogledu svojih priviđenja; ali sad vidi, da se sasvim prevarila. U kući je bila onako isto strogo i potpuno zatvorena kao i u samostanu; o izlascima u šetnju nije bilo ni pomena; a uzani hodnik, koji je spajao njihovu kuću sa susjednom crkvom oduzimao je i jedinu potrebu za njen izlazak iz kuće. Društvo joj bijaše neveselije, oskudnije i jednoličnije nego i u samostanu.

Kad god bi se prijavila kakva posjeta, Gertruda je morala otići na najgornji kat i zatvoriti se sa starim sluškinjama; tu je čak i ručavala, kad je dolje bilo gostiju. Posluga je prilagođivala vladanje i govor s njom prema primjeru i namjeri gospodarevoj; i Gertruda, koja bi, po svojim sklonostima, s njima postupala s gospodskom susretljivošću, a u prilikama u kojima je bila, prijatno bi, osjećala i po koji dokaz njihove ljubavi, kao da je ona njima ravna, te se spuštala čak da to prosi, ostala bi ponižena i sve više ojađena videći da joj se i oni odazivaju s očitom nepažnjom, iako je uvijek izražena bila sa znacima formalnoga poštovanja. Ali je ipak opazila, da joj jedan paž sasvim drukčije od ostalih iskazuje poštovanje i da prema njoj osjeća neko osobito sažaljenje.

Vladanje toga mladića odgovaralo je onome što se Gertrudi dotle onako živo priviđalo u mašti, odgovaralo je vladanju onih njenih idealnih stvorova. Malo pomalo opazi se na djevojčici promjena: mirnoća i nemirnoća drukčije od prijašnjih, vladanje kao kad tko nađe nešto do čega mu je mnogo stalo, što bi htio da svakog časa gleda, a nitko drugi da ne vidi. Tada su tek počeli svi da paze na nju: i hoće biti neće biti, jednoga jutra iznenada jedna od sobarica zateče je, gdje krišom savija nekakav papir, na koji, kamo lijepe sreće po nju, da nije ništa napisala. Poslije kratkog natezanja papir ostane u sobaričinim rukama, a iz njenih ruku dospije do kneževih.

Ne može se opisati ni zamisliti Gertradina prestravljenost, kad ču njegove korake: to bijaše razjareni otac, a ona se osjeća kriva. Ali kad se on pomoli s onim strahovitim licem s onim papirom u ruci, htjela bi u zemlju da propadne, a kamoli da ode u samostan. Riječi je bilo malo, ali su bile strašne: prva je kazna, da bude zatvorena u onu sobu pod stražom žene, koja je uhvatila pismo, ali je to bio tek početak, tek trenutna mjera; po svemu se vidjelo, da se sprema neka druga kazna, mračna, neodređena, i onda strašnija.

Paž naravno, bude odmah prognan; a i njemu je nešto strašno zaprijećeno, ako se ma kad usudi, da samo pisne o onome što se dogodilo. Kad mu je to očitao, knez mu prilijepi dvije žestoke zaušnice, da bude uspomena, koja će i tome deranu spriječiti svako iskušenje, da se podiči svojim doživljajem. Lako je bilo naći budi kakav razlog, zašto je onaj mladi dvoranin otpušten; a za kćerku se kazalo, da je nešto slaba.

Gertruda ostade ustreptala srca, sa stidom, s grižnjom savjesti, s užasom od budućnosti, i onom mrskom ženom, svjedokom njezine krivice i uzrokom njezine nesreće. Ova, je opet mrzila Gertrudu, zbog koje je osuđena, tko zna dokle, na dosadni život tamničarke i na vječito čuvanje jedne opasne tajne.

Malo po malo stiša se u njoj prva zbunjena uzrujanost tih osjećaja; ali su se zatim jedan po jedan redom budili u njenoj duši, pa su bivali sve jači i

usadili bi se da je muče određenije i življe. Kakva je mogla biti ta kazna; kojom joj je otac zagonetno zaprijetio? U zažarenoj neiskusnoj Gertrudinoj mašti, te su se kazne nizale mnogobrojno, raznoliko i čudnovato. Najvjerojatnija činila joj se, da bude opet odvedena u samostan u Monzu, da uđe, ne više kao gospođica, nego kao grešnica, i da bude zatvorena, tko zna dokle! tko zna kako! To mučno uobraženje bivalo je sada za nju još mučnije zbog osjećanja stida. Rečenice, riječi, zarezi iz onoga nesretnog pisma neprestano su se vrzli po njezinoj glavi: zamišljala je kako ih čita, kako ih tumači ma koji namjernik, toliko različan od onoga kojem su bile namijenjene; možda ih čita i majka i brat, i bog zna tko; prema tomu sve joj se drugo činilo ništavno. Slika onoga koji je bio prvi izvor cijeloj toj sablazni često se pojavljivala da para srce ojađenoj zarobljenici; i kako je čudnovato izgledala ta utvara među onim drugim toliko različnim prilikama, ozbiljnim, hladnim, strašnim. Ali baš stoga, što ga nije mogla izdvojiti od ostalih, ni obnoviti posebno bar časkom one prolazne naslade a da joj odmah ne iskrsnu pred oči sadašnje muke, koje su im bile posljedica, počne ih malo po malo rjeđe obnavljati, suzbijala im je uspomenu, odvikavala se od njih. Tako isto nije više onako dugo i onako rado boravila u onim veselim i sjajnim maštanjima kaono prije: suviše su suprotne bile sadašnjim stvarnim prilikama i svima izgledima u budućnost. Gertruda je sada mogla zamisliti jednu jedinu kulu, a da ne bude kula u zraku, gdje bi našla mirna i časna utočišta, a to bijaše samostan, ako odluči, da se u nj skloni za svagda. Takva odluka (ona je to znala) sve bi popravila, izravnala bi sve račune, začas bi izmijenila njen položaj. Protiv takva rješenja bunile su se, doduše, sve misli njezina dosadašnjeg života; ali su se vremena promijenila; u ponoru u koji se Gertruda survala, i prema onomu čega se sad imala bojati, stanje redovnice koju slave, poštuju, slušaju, činilo joj se prava slast. Ova osjećanja sasvim različne vrste ublažavala su na mahove njezinu staru odvratnost prema samostanu: ponekad grižnja savjesti sa svoga grijeha i nježnost fantastične pobožnosti; ponekad gordost ozlojeđena i najađena držanjem njezine tamničarke, koja je (često, pravo reći, njome izazvana) svetila, bilo plašeći je onom zagroženom kaznom, bilo sramoteći je napomenom na njezin grijeh. A kad bi htjela da se pokaže dobrodušna, zauzela bi neko zaštitničko držanje, koje je Gertrudi bilo mrskije i od samih uvreda. U takvim prilikama Gertrudina želja da se izbavi iz njezinih pandža i da joj se zatim pojavi u stanju koje je iznad njezina gnjeva i njezina sažaljenja, ta neprestana želja bivala je sve življa i sve neodoljivi ja, te joj se prijatnim činilo sve što bi je moglo dovesti do zadovoljenja te želje. Nakon četiri pet dugotrajnih dana tamnovanja, jednoga jutra do krajnosti zamorena i otrovana zlobom svoje tamničarke Gertruda se zavuče u jedan kut svoje sobe, zarije lice među ruke, pa je tako neko vrijeme gutala jed. Tad osjeti neodoljivu potrebu da vidi druga lica, da čuje druge riječi, da osjeti drukčije postupanje. Pomisli na oca, na porodicu: misao joj preplašena ustukne. Ali joj padne na pamet, kako do nje stoji, da u njima

nađe prijatelje; osjeti neku iznenadnu radost. Za njom nastupi skrušenost i gorko kajanje sa svoga grijeha, a i jednaka želja da ga okaje. Mada se njezina volja nije čvrsto zaustavila na toj odluci, ipak nikada prije nije u nju zašla s tolikim žarom. Ustade, ode do stola, uze ono zlokobno pero i napisa ocu pismo puno ushićenja i skrušenosti tuge i nade, proklinje ga da joj oprosti i uopće izjavljuje svoju gotovost na sve, što bi se svidjelo onome koji ima da joj oprosti.

GLAVA DESETA

Sestra Gertruda

Ima trenutaka kad je duša, napose u mladim godinama, tako raspoložena, da je dovoljno samo malo navaljivanja, pa da se postigne sve što ima bar neki vid dobra i požrtvovnosti; kao tek raspupčen cvijet, koji se ljupko povija na svom nježnom struku, pa je gotov da svoj miris preda prvom povjetarcu koji se oko njega zaleprša. Te trenutke, kojima bi se trebalo diviti s nježnim poštovanjem, samoživo lukavstvo pažljivo vreba da zaskoči i okuje tako neku volju, koja ne umije da se čuva.

Čim je knez ***** pročitao ono pismo, u njemu odmah uoči stazu za svoje davne i nepromijenjene težnje. Poruči odmah Gertrudi da dođe, a dok ju je čekao, spremao se da kuje željezo dok je vruće. Gertruda se pojavi, pa i ne gledajući ocu u lice, kleče preda nj, smogavši jedva i toliko snage da kaže »oprostite mi!« Znakom je pozove da ustane; ali joj reče, glasom ni malo podesnim za ohrabrenje, da oproštenje nije dovoljno željeti i tražiti; to je sasvim, lako i prirodno za svakoga koji zgriješi, pa se boji kazne; oproštenje se mora najprije zaslužiti, Gertruda krotko i prestravljeno upita, što treba da radi. Knez (srce nam ne da u ovom trenutku nazvati ga ocem) ne odgovori neposredno na pitanje, nego stade naširoko razlagati o Gertrudinu grijehu; njegove riječi razgrebale su joj dušu, kao hrapava ruka živu ranu. Čak i da je imao, nastavi on. . . recimo. . . prije namjeni, da joj stvori neko mjesto u svijetu, ona je sama ispred takve namjere postavila nesavladivu prepreku, jer časnu plemiću, kao što je on, nikako ne dolikuje, da poštenu čovjeku utrapi gospođicu, koja je sama o sebi dala onakvu sliku. Bijednica je smoždena bila slušajući takve riječi; tada knez, ublažujući malo po malo glas i riječi izjavi, da ipak svakom grijehu ima lijeka i oproštenja; a naročito je za njezin grijeh lijek sasvim jasan; baš u onom sramnom događaju ona treba da vidi opomenu, kako je za nju svjetovni život ispunjen suviše velikim opasnostima. . .

– Jest, jest! – uzviknu Gertruda, potresena strahom, prelomljena stidom, i potaknuta u onom trenutku nekim nastupom nježnosti.

– Dakle i sama uviđaš? – prihvati odmah knez. – Pa neka bude; što je bilo bilo je: sve je zbrisano i zaboravljeno. Odlučila si se na jedini častan i pristojan put, koji ti je ostajao; ali stoga što si se odlučila na to od svoje

dobre volje i na lijep način, na meni je sada, da ti ostvarenje tvoje odluke učinim prijatnim u svemu i svačemu: na meni je, da svu korist i svu zaslugu okrenem na tebe. To je moja briga. – Kad to reče, zazvoni, i momku koji uđe zapovjedi: – Kneginja i knežević neka dođu odmah. – Pa nastavi sa Gertrudom: – Hoću da podijelim s njima svoju radost; hoću da svi od sada postupaju s tobom kao što priliči. Iskusila si unekoliko stroga oca; odsele ćeš iskusiti nježna oca.

Na te riječi Gertruda se prenerazi. Sada stade premišljati, kako joj se moglo izmaći ono »jest«, i kako mu se mogao dati onakav smisao, pa je tražila, ne bi li ga mogla trgnuti, smisao mu suziti; ali je knez pokazivao tako potpuno uvjerenje, tako nepristupnu radost, ljubaznost tako zavisnu od onoga njezina pristanka, da Gertruda ne smjede progovoriti ni jedne riječi, koja bi mu sve ono mogla pomutiti. .

Poslije nekoliko trenutaka dođoše dvoje dozvanih, majka i sin, i kad vidješe Gertrudu, pogledaše je u lice, u nedoumici i začuđeni. Ali knez, s veselim i ljubaznim držanjem, kakvo je već tim i njima propisivao, reče: – Evo zalutale ovčice; i ova riječ neka bude posljednji podsjećaj na žalosne uspomene. Evo sad obiteljske utjehe; ono što smo mi željeli za njeno dobro, ona to hoće od svoje dobre volje. Odlučila se, kazala mi je da se odlučila. . . – Tu Gertruda diže na oca pogled pun zaprepašćenja i preklinjanja, kao da ga moli da ne govori dalje, ali on nastavi odlučno: – da ode u opatice.

– Živjela! vrlo dobro! – uskliknu u jedan glas majka i sin, pa redom zagrle Gertrudu; one zagrljaje ona primi sa suznim očima, a to su protumačili da su suze radosnice. Tada knez stade opširno objašnjavati, što će sve učiniti, da kćerkina sudbina bude vesela i sjajna. Govorio je o odlikovanjima koja će ona uživati u samostanu i u cijeloj pokrajini; ona će u samostanu biti prava kneginja, predstavnica svoje obitelji; čim joj godine dopuste, ona će biti uzvišena na najveće dostojanstvo; a dotle, njena će potčinjenost biti samo po imenu. Kneginja i knežević svakoga časa ponavljahu čestitanja i odobravanja. Gertruda bijaše kao u snu.

– Treba uglaviti i dan, kada ćemo ići u Monzu, da Gertruda izjavi nastojnici svoju želju – reći će knez: – Kako će se ona obradovati! Znam da će sav samostan umjeti ocijeniti počast, koju mu Gertruda ukazuje. Nego. . . što ne bismo pošli danas? Gertruda će rado izići malo na zrak.

– Da idemo, – reče kneginja.

– Idem da naredim sve što treba, – reći će knežević.

– Ali. . . – izusti: ponizno Gertruda.

– Stanite, stanite malo, – primijeti knez: – ostavimo njoj na volju; možda nije voljna danas, i radije bi sutra. Kaži:, hoćeš li danas ili sutra?

– Sutra, – protepa Gertruda, kojoj se učini da je nešto postigla, ako dobije malo vremena.

– Sutra, – glasno i svečano ponovi, knez: – ona je utvrdila da se ide sutra. A ja idem sada do vikara redovnica, da s njim uglavim dan za ispit. – Reče i ode ravno vikaru (a to nije bila mala milost); tamo se dogovoriše, da će doći radi ispita prekosutra.

Cijeloga onog dana Gertruda nije više imala ni jednoga trenutka da predahne. Željna je bila da odmori dušu od tolikih potresa, da razbistri, tako reći, svoje misli, da sa sobom prečisti što je uradila i što joj još ostaje da uradi, da jasno utvrdi što hoće, da malo uspori onaj samovratni tok događaja; ali sve zaman. Bez prekida su je održavali u poslu; jedan se posao s drugim uglobljavao. Čim je knez otišao, odvedu je u kneginjinu sobu, da je pod njezinim nadzorom njena sobarica očešlja i obuče. Tek što to svrše, a već jave da je vrijeme ručku. Gertruda prođe kroz klanjanje posluge, koja je pokazivala da se raduje njenu ozdravljenju; u blagovaonici nađe i neke bliže srodnike, koji su brzu ruku pozvati, da joj ukažu počast i da joj čestitaju dva sretna događaja; oporavljeno zdravlje i iskazanu volju za sveti poziv.

Mlada zaručnica (tako se zvala svaka redovnička novakinja pa su i Gertrudu, kad se pojavi, svi pozdravili tim imenom), nevjesta je imala silna posla, da se naodgovara na čestitke, koje su pljuštale sa svih strana. Osjećala je, dabogme, da svaki takav njen odgovor znači pristanak i potvrdu, ali što da radi? Jedva što ustadoše od stola, dođe vrijeme da se provozaju. Gertruda sjede u kola s majkom i sa dva strica, koji su bili na ručku. Poslije obične šetnje, iziđe na cestu Marina, koja je u ono doba tuda prolazila, gdje je sad javni park, i bijaše mjesto gdje su gospoda dolazila na kolima, da se odmore od dnevnoga rada. I stričevi su razgovarali sa Gertrudom, kao što je priličilo onoga dana; jedan od njih dvojice, koji je bolje od onoga drugoga poznavao svako lice, svaka kola i svaku livreju, te je neprestano imao što da kaže o ovom gospodinu, o onoj gospođi, odjednom se naže prema njoj i reče: – Eh, pametna glavice! ti okrećeš leđa svim ovim tričarijama; baš si mudrica; ti nam lijepo podvaljuješ i ostavljaš da se koprcamo po svijetu, a povlačiš se u blažen život; prosto ideš u raj u kočiji.

Podveče vratiše se kući; momci strče sa zubljama i jave da ih čekaju mnoge posjete. Već se raščulo; srodnici i prijatelji dolažahu na čestitanje. Uđoše u gostinsku sobu. Nevjesta bijaše svima idol, igračka, žrtva. Svatko je sebi vuče: jedna joj obećava slatkiše, druga posjete, treća priča o opatici svojoj rodici, četvrta o opatici svojoj poznanici, peta uznosi na nebesa Monzu, šesta joj sladi, kako će u samostanu veličanstveno izgledati. Ostali, koji se još ne mogoše približiti opsjednutoj Gertrudi, vrebali su priliku da joj se primaknu, i čisto su osjećali kao neku grižnju savjesti, dok ne učine svoju dužnost prema njoj. Malo po malo društvo se razilazilo; naposljetku svi odoše s mirnom savješću, a Gertruda ostane sama s roditeljima i s bratom.

– Bogu hvala, – reče knez – kad sam doživio ovu radost, da se svi prema

mojoj kćerci odnose onako kako se njoj pristoji. Ali se mora priznati, da se i ona divno držala i dokazala je, da se neće nimalo zbuniti u svojoj otmjenoj ulozi i u zastupanju obiteljskog ugleda.

Večeralo se na brzu ruku, kako bi svi rano legli, i sutradan bili rano gotovi, Gertruda rastužena, prkosna, a u isti mah pomalo naduta onim silnim hvalama, sjeti se u onom trenutku što je sve propatila od one sobarice; i videći oca onako raspoložena da joj ugađa u svemu, osim u jednom, htjede se koristiti slavom u kojoj je onda bila da bar utoli jednu strast od onih koje su je mučile. Stoga izjavi svoju odvratnost, da se opet nađe s onom ženom, i jako se požali na njezin postupak s njom.

– Što kažeš! – reći će knez: – zar se usudila da se ogriješi o poštovanje prema tebi? Sutra, odmah sutra, ja ću je već izbrusiti kao što treba. Ostavi ti to samo meni: pokazat ću joj ja tko je ona, a tko si ti. Dakako, kćerka kojom sam ja zadovoljan, ne treba oko sebe da vidi nekoga koga ne trpi. – I odmah dozove drugu sobaricu, pa joj zapovjedi, da bude na službi kod Gertrude; ova je međutim pokušala da cijedi i sladi zadovoljenje koje je dobila, pa se čudila što u njemu nalazi vrlo malo soka, prema žudnji s kojom ga je tražila. Svu njenu dušu zahvatilo je, i protiv njene volje, osjećanje o svom velikom napredovanju, u toku onoga dana, na puta u samostan, pa uz to i misao, da bi za uzmicanje sad trebalo mnogo više snage i odlučnosti, nego što bi dovoljno bilo prije nekoliko dana, a što ni onda nije imala.

Sobarica, koja je otprati u njenu sobu, bijaše njihova stara služavka, koja je prije dvorila kneževića, bila je oko njega dok je još bio u povoju, odgojila ga dok je odrastao, pa su joj u njemu bile sve naslade, sve nade, sav ponos. Stoga je i ona očarana bila odlukom onoga dana, kao nekom svojom srećom; te Gertruda, kao posljednju zabavu, morade progutati čestitanje, hvale, savjete one starice, i slušati o nekim tetkama i pratetkama, koje su bile vrlo sretne kao opatice, jer su kao ogranci onakve loze, uživale uvijek prve počasti, uvijek su umjele razapeti svoje konce i preko samostanskog praga, te su iz samostanske sobe za razgovore postizale takve stvari, kakve nisu mogle izvršiti ni najveće gospođe u svojim dvoranama. Govorila joj je o posjetama koje će joj dolaziti: a jednoga dana doći će joj i knežević sa svojom mladom, koja će zacijelo biti neka velika gospođa prvoga reda; i onda će biti u pokretu ne samo samostan nego cio grad. Baka je neprestano naklapala, dok je svlačila Gertrudu, i kad je Gertruda legla; naklapala je neprestano, dok Gertruda nije zaspala. Mladost i umor bili su jači od svih briga. Spavala je nemirno, uzbuđeno, sanjala je ružno, ali je ipak spavala, sve dok je ne probudi kreštavi glas stare sobarice, da se spremi za polazak u Monzu.

– Ustanite, ustanite, gospođice mlada zaručnice: već je svanulo; dok se obučete i očešljate, treba najmanje ura. Gospođa kneginja već se oblači; probudili su je četiri ure prije njezina običaja. Gospodin knežević već je

sišao u konjušnicu i spreman je za polazak, čim budete gotove. Nestašan kao vjeverica, pravi đavolan: što ćete! takav je bio iz djetinjstva; ja to najbolje znam, koja sam ga u naručju nosila. Ali kad je gotov, ne treba ga ostaviti da dugo čeka, jer iako je dobar kao kruh, izgubi strpljenje i huči. Siromah! Ne treba mu zamjeriti: takva mu je narav; a ovoga pulta imao bi malo i razloga, jer se uznemiruje zbog vas. Teško onome koji mu priđe u takvim trenucima! Ne obazire se ni na koga, osim gospodina kneza. Ali jednoga dana on će biti knez; samo neka to bude što kasnije. Brzo, brzo, gospođice! Što me gledate tako zabezeknuto? Davno je već trebalo da ustanete.

Slika nestrpljivoga, kneževića, u razbuđenoj Gertrudinoj pameti, natjera sve druge misli kao jato vrabaca, kad se pojavi jastreb. Posluša, obuče se brzo, sobarica je očešlja i odmah siđe u dvoranu gdje su već na okupu bili roditelji i brat. Posade je u naslonjaču i donesu joj zdjelicu čokolade: u ono doba to bijaše što u Rimljana zaogrtanje virilnom togom.

Kad javiše da su konji upregnuti, knez zovnu kćerku na stranu i reče joj: – Nu, Gertrudo, jučer si se časno odlikovala, danas treba da nadmašiš samu sebe. Treba da se svečano i veličanstveno pojaviš u samostanu i u mjestu, gdje si pozvana da budeš prva. Čekaju te. . . – Razumije se već da je knez jučer o svemu izvijestio nastojnicu. – Čekaju te i svi će u tebe uprti oči. Samo dostojanstveno i slobodno! Nastojnica će te upitati što hoćeš: to je formalnost. Možeš odgovoriti, kako tražiš da budeš primljena u samostan, gdje si s tolikom ljubaznošću odgojena, gdje su s tobom tako nježno postupali: a to je sušta istina. To nekoliko riječi izgovori sasvim slobodno, kako se ne bi kazalo, da su te naučili što ćeš reći i da ne umiješ sama govoriti. One dobre opatice ne znaju ništa o onome što se dogodilo: to je tajna, koja će ostati zakopana u obitelji; stoga nemoj napraviti pokajano i sumorno lice, što bi moglo izazvati sumnju. Pokaži se od koje si krvi: umješna i skromna; ali sjeti se, da na onom mjestu, izvan obitelji, nikoga nećeš imati nad sobom.

Ne čekajući na odgovor, knez pođe, a Gertruda, kneginja i knežević za njim; siđu niza stepenice i sjednu na kola. Za vrijeme vožnje razgovor je bio o neprilikama i dosadama svijeta, o blaženom životu u samostanu, naročito za djevojke vlasteoske krvi. Pri kraju vožnje knez ponovi svoje upute kćerci i nekoliko joj puta pritvrdi formulu, kako ima da odgovori. Kad uđoše u Monzu, Gertrudi se steže srce, ali joj za nekoliko trenutaka privukoše pažnju neka gospoda, koja zaustave kola i izrekoše nekakav pozdrav. Poslije toga kola nastave put sve hodom k samostanu, kroz redove radoznala svijeta, koji se sa svih strana skupljao na ulici. Kad kola stadoše pred one zidine, pred ona vrata, Gertrudi se još više steže srce. Siđoše između naredane svjetine, koju su momci suzbijali natrag. Sve one oči uprte u siroticu natjerivale su je, da neprestano pazi na svoje držanje; ali više od svih onih očiju, držale su je u napetosti očeve oči, u koje je svakoga

časa morala pogledati, iako ih se strašno bojala. Te su oči upravljale svakim njezinim pokretom i njezinim licem kao nekom nevidljivom uzdom. Prođu prvo dvorište, uđu u drugo, i tu se vide raskriljena vrata unutrašnjeg samostana, na kojima su se natiskale opatice. U prvom je redu nastojnica, a oko nje starije sestre; iza njih ostale opatice, od kojih se neke ispinju na prste; u pozadini su sestre dvorkinje koje su se popele na klupice. Između opatica ovdje ondje vidi se svjetlucanje ponekih očica, pomaljanje nekih obraščića: to su najokretnije i najsmjelije gojenice, koje su se prošunjale i protisnule između opatica, dospjele do mjestu gdje mogu da provire, te da i one nešto vide. Iz onoga stiska čuli su se usklici, vidjele su se mnoge ruke koje mahanjem iskazuju pozdrav i radost. Dođoše do samih vrata; Gertruda se nađe oči u oči sa časnom majkom. Poslije prvoga pozdrava, ona je nekako i veselo i svečano upita, što želi na ovom mjestu, gdje nikoga nema koji bi joj što odrekao.

– Došla sam. . . – zausti Gertruda, ali u trenutku koji je gotovo neopozivno odlučivao o njezinoj sudbini, ona zastade malo i zagleda se u onu gomilu pred sobom. Spazi jednu od onih drugarica, koja je gledaše s izrazom i sažaljenja i prepredenosti, kao da joj kaže: ah, upala si u klopku! Onaj pogled razbudi još življe u njenoj duši sva prijašnja čuvstva, povrati joj nešto i od ono malo nedavne hrabrosti, i već je smišljala drukčiji odgovor od onoga kako su joj kazali; tada pogleda oca, kao da bi tim izmjerila svoju snagu, i opazi na njegovu licu tako mračnu uzbuđenost, tako bezdušno nestrpljenje, da odlučna od straha, s onom brzinom s koje se bježi ispred strašna prizora, nastavi: – došla sam zamoliti, da budem primljena kao opatica u ovaj samostan, u kojem sam s tolikom ljubaznošću odgojena, – Nastojnica odgovori odmah, kako vrlo žali, što joj u ovakvoj prilici pravila ne dopuštaju, da joj odmah odgovori, jer odgovor daje suglasnost svih sestara, a njihovu pristanku mora prethoditi odobrenje crkvenih starješina. Ali Gertruda, koja zna kakvi su u samostanu osjećaji prema njoj, može pouzdano predvidjeti kakav će biti odgovor; međutim pravila ne zabranjuju nastojnici i sestrama iskazivanje radosti zbog njezina zahtjeva. Tad se diže neskladna buka oduševljenih čestitanja i usklika. Odmah donesoše poslužavnike pune slatkiša, kojima najprije ponude mladu vjerenicu, pa onda rodbinu. Neke su se opatice otimale o Gertrudu, neke su čestitale majci, neke kneževiću; nastojnica poruči knezu da ga moli, neka izvoli doći na rešetku u sobu, gdje ga ona čeka. S njom su bile dvije najstarije opatice; kad knez dođe, ona mu reče: – Gospodine kneže, prema našim pravilima. . . da bih ispunila jednu neophodnu formalnost, mada u ovom slučaju. . . moram ipak reći. . . kad god neka djevojka traži da je primimo u samostan. . . nastojnica, što sam ovdje ja, iako nedostojno. . . dužna je opomenuti roditelja da će. . . ako oni, recimo. . . slučajno prisiljavaju svoju kćerku, biti izopćeni iz crkve. Molim vas oprostite mi. . .

– Vrlo dobro, vrlo dobro, prečasna majko. Vaša točnost za svaku je pohvalu: sasvim je umjesno. . . Ali vi ne možete sumnjati. . .

– Oh! molim vas, kneže. . . ja sam ovo kazala samo po dužnosti prema pravilima. . . inače. . .

– Dabogme, dabogme, prečasna majko.

Izmijenivši to nekoliko riječi ono dvoje pokloniše se uzajamno i rastadoše, kao da je i njoj i njemu teško gledati jedno drugome u oči; vratiše se oboje u svoje društvo, on napolje a ona unutra iza praga.

– Sada možemo ići, – reći će knez: – Gertruda će uskoro moći po svojoj volji uživati društvo ovih prečasnih redovnica. Za danas smo ih dosta uznemiravali. – Pokloni se i obitelj te krene na povratak; ponovo se pozdravi i kola odoše.

Gertruda u povratku ne bijaše voljna za razgovor, grozila se onoga što je učinila, stidjela se svoje malodušnosti, kivna je bila i na druge i na sebe, žalosno je prebrajala prilike što joj ostaju još, da kaže neću; pa se kolebljivo i zbunjeno zaricala u sebi, da će u ovoj, ili u krajnjoj prilici biti umješnija i jača. Ali sve te misli ne smanjiše joj strah od onoga očeva namrgođena lica; te kad jednim uzgrednim pogledom opazi, da na njegovu licu nema više ni traga kakva gnjeva, naprotiv, da se prosto sja od zadovoljstva, njoj se to svidi, i, za časak, smiri se malo.

Čim stigoše kući morala se preobući i ponovo dotjerati; zatim dođe ručak, pa neke posjete, pa vožnja, pa razgovor u društvu, pa večera. Pri kraju večere knez iznese još jednu stvar, koju treba svršiti, a to je izbor kume. Tako se zvala gospođa, koja, na molbu roditelja, postaje paziteljica i vodilja mlade pripravnice, u vrijeme između podnesene molbe i stupanja u samostan; to se vrijeme provodilo u posjećivanju crkava, javnih palača, poznanika, vila i svratišta: jednom riječi u razgledanju svih znamenitosti po gradu i okolini, kako bi mlade pripravnice, prije no što se neopozivo zavjetuju, dobro vidjele sve čemu okreću leđa; – Treba se postarati za kumu. – reče knez: – jer sutra, dolazi redovnički vikar radi ispitnih formalnosti, i odmah poslije traga Gertruda će hiti predložena u samostanskom kapitolu, da bude primljena u opatice – Kad to reče, bijaše se okrenuo kneginji; a ova, misleći da od nje traži prijedlog, zausti: – mogla bi. . . ali joj knez presiječe riječ: – ne, ne, kneginjo; kuma prvenstveno mora biti zaručnici po volji; i mada je opći običaj da kumu biraju roditelji, ipak Gertruda je toliko uviđavna i toliko pametna da zaslužuje izuzetak. – I tada se okrene Gertrudi, kao da joj objavljuje neku izvanrednu milost, pa nastavi: – Svaka od gospođa, koje su večeras bile na posijelu, ima sve uvjete da bude kuma kćeri iz naše kuće; uvjeren sam, da bi se svaka od njih ponosila tim izborom; dakle, biraj sama.

Gertruda je vidjela, da; i taj izbor znači nov pristanak; ali je knez učinio prijedlog tako svečano, da bi njeno odbijanje, ma kako skromno, dobilo izgled preziranja, ili u najmanju ruku ćudljivosti i snebivanja. Učini dakle i taj korak, te imenova gospođu, koja joj se one večeri najviše svidjela; a to

bijaše gospođa, koja je nju one večeri najviše mazila, najviše hvalila koja je postupala prema njoj s onom poverljivošću, ljubaznošću i uslužnošću, kojima se u prvim trenucima nekoga poznanstva njemu daje oblik staroga prijateljstva. – Krasan izbor. – reče knez, koji ga je baš i želio i očekivao. Da li vještinom ili slučajem desilo se kao ono kad vam opsjenar brzo iznosi karte pred oči i kaže vam da upamtite jednu, koju će on zatim pogoditi; ali vam ih je tako pred oči iznio, da ste dobro vidjeli samo onu jednu. Ona gospođa toliko se te večeri bavila oko Gertrude, toliko se s njom zabavljala, da bi Gertrudi trebalo soliti pamet, pa da pomisli na neku drugu. A prevelika ljubaznost gospođe imala je također svoga, uzroka: već od nekoga vremena ona bijaše bacila oko na kneževića, da ga učini svojim zetom, stoga je sve prilike u onoj kući smatrala kao svoje, to je bilo sasvim, prirodno što se ona živo zauzimala za tu dragu Gertrudu, onako isto kao i sami njezini roditelji.

Sutradan se Gertruda probudi s mišlju na ispitivača koji je imao doći; i dok je premišljala da li bi se i kako u onoj tako odsudnoj prilici još mogla trgnuti, jave joj da je knez zove. On joj reče: – Eto vidiš, kćeri moja, kako si se dosada izvrsno vladala: danas još treba da krunišeš svoje djelo. Sve što je dosad obavljeno, obavljeno je tvojim pristankom. Da ti se za ovo vrijeme i začela bila kakva sumnja, kakvo malo kajanje, dabogme, mladost ludost, to je trebalo da kažeš; ali sada, kad je stvar dovde izvedena, nema više mjesta djetinjarijama. Sveti čovjek, koji će danas ujutro doći mnogo će te zapitkivati o tvojim sklonostima; da li od svoje volje želiš biti opatica, i zašto, i kako, i što ti, ja znam. Ako se kolebaš u odgovorima, on će te mučiti tko zna dokle. Bila bi prava dosada, pravo kinjenje za tebe; ali to još kojekako; nego bi mogla nastupiti mnogo ozbiljnija posljedica. Poslije svih već svršenih javnih iskaza, i najmanje kolebanje koje bi se na tebi opazilo, zasjeklo bi odmah u moju čast, stalo bi se misliti da sam ja neku tvoju ćud uzeo za čvrstu odluku, da sam se prenaglio, da sam. . . tko zna što! U takvom slučaju ja bih doveden bio do neprilike da biram između dva krupna zla, ili pustiti da svijet o meni stvori vrlo loše mišljenje, a to mi ni u kojem slučaju ne dopušta dužnost prema samom sebi, ili obznaniti pred svijetom što je pravi razlog tvojoj odluci, i. . . – ali kad vidje kako je Gertrudi udarila krv u glavu, kako su joj se oči nadule, a lice joj se grčilo, kao listići u cvijeta na omari pred olujom, on prekide taj govor, pa vedro i blago reče: – smiri se, smiri se, sve ovisi od tebe, od tvoje pameti. A ti si vrlo pametna, ti nisi djevojka koja bi loše dokončala dobro započetu stvar; ali ja sam morao predvidjeti sve slučajeve. Ne govorimo više o tome; sporazumjeli smo se, da ćeš odgovarati odrešito, da u glavi onoga pobožnog čovjeka ne iskrenu nikakve sumnje. Tako ćeš se i ti brže osloboditi. – Onda je stade učiti, kako će točno odgovoriti na glavna pitanja pa zatim prijeđe na ponovno razlaganje o zadovoljstvima i uživanjima, koja je čekaju u samostanu; taj je razgovor razvukao sve dok ne uđe momak da prijavi vikara. Knez brzo ponovi još jednom najvažnije upute, pa ostavi Gertrudu

samu s njim, kao što je propisano.

Čestiti čovjek došao je s tvrdim uvjerenjem, da Gertruda prosto gine za samostanom; tako mu je knez kazao, kad je bio kod njega da ga pozove. Doduše, taj je svećenik znao, da je u ovoj njegovoj ulozi nepovjerenje najpotrebnija vrlina, te mu je osnovno pravilo bilo, da ne povjeruje olako onakim izjavama i da bude na oprezu protiv svakog predrasuđivanja; ali pored svega toga, odsječne i pouzdane riječi neke ugledne ličnosti, u svima prilikama, sretno, uvijek svojom bojom, oboje misli onoga tko ih sluša.

Poslije uvodnih pozdrava svećenik joj reče:

– Gospođice, ja dolazim da obavim đavolsku ulogu; dolazim da osumnjičim ono, što ste vi u svojoj molbi naveli kao sigurno; dolazim da vam pred oči iznesem sve teškoće i da se uvjerim, jeste li o njima dobro razmislili. Dopustite da vam postavim nekoliko pitanja.

– Izvolite, – odgovori Gertruda.

Dobri svećenik poče je onda ispitivati, kako to pravila propisuju: – Osjećate li vi u srcu slobodnu, samoniklu odluku, da postanete opatica? Da vas nije tko natjerivao prijetnjama ili obmanama? Da nije upotrebljen ma čiji autoritet, da vas na to navedu? Govorite bez ikakva ustezanja i sasvim iskreno svećeniku, čija je dužnost da sazna vašu pravu volju, kako bi spriječio, da ne budete prisiljeni ni na koji način.

Pravi odgovor na to pitanje istače se odmah u Gertrudinoj glavi sa strahovitom jasnoćom. Za takav odgovor treba se upustiti u objašnjenja, treba kazati da joj je pripriječeno, treba ispričati svu pripovijest. . . Ojađenica se trgne uplašeno ispred te pomisli; potraži brzo neki drugi odgovor; nađe jedan jedini, koji bi je brzo i pouzdano izbavio onih muka, a to bijaše odgovor najsuprotniji istini.

– Idem u opatice, – odgovori Gertruda, savlađujući svoje uzbuđenje, – idem u opatice po svojoj sklonosti, od svoje dobre volje.

– Otkada ste došli na tu misao? – upita je dalje svećenik.

– Uvijek sam tako mislila, – odgovori Gertruda, postavši poslije prvog koraka, odlučnija u laganju protiv same sebe. . .

Duhovnik nije slutio u kakvu je osjetljivu žicu dirnuo; Gertruda pribra svu snagu da ne oda na svom licu djelovanje onih riječi na svoju dušu.

– Prava je pobuda. – odgovori ona, – da služim Bogu i da izbjegnem iskušenja ovoga svijeta.

– Ali da ne bude kakva domaća neprilika? kakva. . . oprostite mi. . . strast? Ponekad trenutan uzrok čini nam se da će vječito trajati; a kad uzrok prestane i u duši nam se sve izmijeni, onda. . .

– Ne, ne, – odgovori žurno Gertruda; – povod je onaj što sam vam

kazala.

Vikar je, više radi potpunoga vršenja svoje dužnosti, nego stoga što je mislio da je potreba, uporno ponavljao svoje pitanje; ali Gertruda bijaše odlučila da ga obmanjuje. Osim stida, da onom ozbiljnom i pobožnom svećeniku ispovijeda svoju pogrešku, videći da on tako što ni u snu ne bi o njoj pomislio, bijedna Gertruda razmišljala je i to, da on zaista može spriječiti njen odlazak u samostan, ali se na tome svršava njegov autoritet nad njom i njegova zaštita. Čim on bude otišao, ona će ostati sama s knezom. I ma što ona poslije toga bude trpjela u onoj kući, dobri svećenik neće ništa znati o tome, a i kad bi znao, pored svih svojih dobrih namjera, ništa ne bi mogao učiniti za nju nego je žaliti onim mirnim i odmjerenim sažaljenjem, koje se uopće iskazuje dobrodušno prema onima, kod kojih ima uzroka ili povoda za zlo koje trpe. Ispitivač se prije umorio pitajući, nego ona nesrećnica lažući, i nemajući više razloga da sumnja u njezinu iskrenost, on naposljetku okrete sasvim drukčije; stade joj radosno čestitati; zamoli je, na neki način, za oproštenje, što se tako dugo ustezao u svojoj dužnosti; dopuni što mu se učini podesno, da je sve bolje utvrdi u njezinoj dobroj odluci, pa se oprosti s njom.

Prolazeći pri polasku kroz dvorane, naiđe na kneza, koji je tobož slučajno tuda prolazio; i njemu je čestitao na pobožnom raspoloženju, o kojem se uvjerio kod njegove kćeri. Knez je dotle bio u vrlo mučnoj nedoumici, a na onaj glas odahne dušom i zaboravljajući na svoju uobičajenu ukrućenost skoro trkom ode Gertrudi, obaspe je pohvalama, milovanjem i obećanjima, sa srdačnim ushićenjem, s miloštom većim dijelom iskrenom: takva vam je grdna mješavina čovjekovo srce. Nećemo da idemo za Gertrudom kroz neprekidni niz zabavnih prizora i provođenja. Nećemo ni opisivati pojedinačno i po redu osjećaje njezine duše u onom međuvremenu: to bi bila pripovijest bolova i kolebanja suviše jednolika i suviše slična onome što smo već kazali. Ubavost predjela, raznolikost predmeta, razgaljivanje koje je ipak osjećala na svakodnevnim izletima činjahu joj još mržom pomisao na ono mjesto gdje će naposljetku s onih izleta sići konačno i za svagda. Još su je više pekli utisci na posijelima i na veseljima. Prizor nevjesta, kojima se to ime davalo u običnom, prirodnom smislu, budio je u njoj zavist i nesnosnu grižnju; na takav prizor ponekad joj se činilo, da se mora osjećati na vrhuncu svake sreće ona, kojoj se daje taj naziv. Ponekad raskoš palača, sjaj namještaja, vreva i vesela buka o svečanostima, zanosili su je nekim pijanstvom, nekom čežnjom za veselim životom, te bi se zaricala da će sve poreći, da će sve trpjeti, samo da ne utone u hladnu i mrtvu samostansku sjenu. Ali sve te odluke odmah izblijede, čim malo mirnije razmisli o teškoćama, čim pogleda kneza u lice. Pomisao da će uskoro morati za svagda napustiti sva ona uživanja, zagorči joj i otruje i ono malo što je okušala; kao žedan bolesnik, koji ljutito gleda i prkosno odbija žličicu vode, koju mu liječnik jedva dopušta. Vikar je međutim bio napisao potrebno uvjerenje, a zatim stiže i odobrenje, da se

može držati vijeće radi primanja Gertrudina u samostan. Vijeće je održano; kao što se moglo predvidjeti, za prijedlog su bile dvije trećine glasova, tajnim glasanjem kao što pravila zahtijevaju. Ona sama, zamorena onim dugim rastezanjem, zaište da što prije uđe u samostan. Dabogme, nikoga ne bijaše tko bi htio obuzdati to njezino nestrpljenje. Učine joj po volji; odvedu je svečano u samostan i ona obuče opatičku halju. Poslije dvanaest mjeseci iskušenja, punih kajanja i pokajanja, dođe i trenutak kad je trebalo učiniti svečani zavjet, a to je posljednji trenutak kad je trebalo izreći ili jedno sasvim čudnovato, neočekivano sablažnjivo »ne«, ili ponoviti još jednom »da«, koje je već toliko puta izrekla; ona ga konačno izreče i postane opatica za svagda.

Jedna je od posebnih i neprenosnih osobina kršćanske religije, da može uputiti i utješiti svakoga, tko njoj pribjegne ma u kakvim prilikama, ma u kakvim teškoćama. Ako prošlosti ima lijeka, ona ga propisuje, daje ga, pribavlja svjetlosti i kreposti, da se liječenje izvede, po bilo koju cijenu; ako lijeka nema, onda ona ukazuje način, kako da se stvarno i potpuno učini, štono riječ, od nevolje vrlina. Uči kako se može mudro nastaviti ono što se lakomisleno otpočelo; savija dušu da s naklonošću prigrli sve ono što je prisiljavanjem nametnuto, i nerazumnu a neopozivu izboru daje svu svetost, svu mudrost i, da kažemo sasvim otvoreno, sveuživanje pravoga poziva. To je tako utrven put, da kad čovjek na nj iziđe iz ma kakvoga labirinta, iz ma kakve urvine, pa samo korakne po njemu, može poslije njime ići pouzdano i raspoloženo, i veselo stići do vesele svrhe. Tim sredstvom, Gertruda je mogla biti sveta i zadovoljna opatica, iako se na onaj način zaredovničila. Ali mjesto toga, bijednica se otrzala ispod jarma, i stoga još jače osjećala težine i potrese. Neprestano tugovanje za izgubljenom slobodom, mržnja na svoje sadašnje stanje, zamorno lutanje za željama, koje se nikada neće ispuniti, to bijahu glavne misli njezine duše. Obnavljala je neprestano svoju gorku prošlost. Obnavljala je u pameti sve prilike, koje je donde dovedoše; po hiljadu puta uzalud je razmetala u mislima ono što je izvršila na djelu; sebe je okrivljavala da je kukavica, druge da su tirani i bezdušnici; grizla se neprestano. Obožavala je i u isti mah oplakivala svoju ljepotu, žalila je svoju mladost osuđenu da se satire sporim mučeništvom, pa je ponekad zavidjela svakoj ženi, ma u kakvim prilikama ma sa kakvom savješću, koja može u svijetu slobodno uživati ljepotu i mladost.

Mrske su joj bile sve one opatice, koje su njezinu ocu išle na ruku, da je ondje dovuku. Sjećala se svih vještina i podvala, koje su radi toga upotrebljene i vraćala im to neuljudnošću, prkošenjem pa i otvorenim prijekorom. One su morale mahom gutati i šutjeti, jer je knez bezdušno mučio kćerku koliko je potrebno bilo da je gurne u samostan; ali kad je postigao što je htio, ne bi olako dopustio, da se ma tko osili nad njegovom krvi; i najmanja neugodnost, koju bi izazvale, mogla bi učiniti da izgube njegovu moćnu zaštitu, ili možda i da pretvore zaštitnika u neprijatelja.

Čini se da je Gertruda osjećala neku naklonost bar prema onim opaticama, koje nisu pomagale u onim spletkama, pa su je voljele kao drugaricu; pobožne, zauzete i vesele, one su joj primjerom pokazivale, kako se i ondje, u samostanskom zatvoru, može živjeti, pa čak i dobro živjeti. Ali je Gertruda i njih mrzila, mrzila ih je s drugog razloga. Njihovo pobožno zadovoljstvo osjećala je kao prijekor svome nespokojstvu i svom ćudljivom vladanju, te nije propuštala ni jednu priliku da im se ne naruga kao bogomoljkama, ili da ih ne pecne kao licemjerke. Možda bi ih manje mrzila, da je znala, ili da je slutila, da su baš te opatice ubacile ono nekoliko crnih kuglica, što su pri glasanju nađene, kad se odlučivalo o njezinu primanju u samostan.

Nešto malo utjehe činilo joj se da ponekad nalazi u tome, da zapovijeda, da je u samostanu dvore, da prima mnoge posjete, da izvede ono što naumi, da udjeljuje svoju zaštitu, da je svi zovu gospođom; ali čudne im utjehe! Srce bi joj, nikada ne zadovoljeno, zaželjelo kadikad, da se njima pridruži, da s njima uživa religiozne utjehe; ali njih može uživati samo onaj, tko zapušta druge utjehe: kao davljenik, ako hoće da dohvati dasku kojom može isplivati na obalu, mora najprije da otvori šake i da ispusti alge, za koje se uhvatio u bezumnom nagonu.

Uskoro poslije svečanoga zavjetovanja Gertruda bude određena za učiteljicu gojenicama; može se zamisliti kako je bilo onim djevojčicama pod njenom disciplinom. Njezine stare drugarice bijahu sve istupile, ali su u njoj ostale sve strasti iz onoga vremena, te su ih gojenice, na ovaj ili na onaj način morale ispaštati. Pri pomisli, da će mnoge od njih živjeti u onom svijetu, iz koga je ona isključena zasvagda, osjećala je neki jed protiv onih djevojčica, gotovo neku želju za osvetom; stoga ih je držala u stezi, kinjila ih, činila da unaprijed skupo plaćaju naslade koje će jednom uživati. Tko bi je čuo, u takvim trenucima, s kakvim je učiteljskim gnjevom vikala na njih za svaku najmanju nestašnost, pomislio bi da je to žena iz koje govori samo duh surove i bezobzirne pobožnosti. U drugim trenucima, ona ista odvratnost prema samostanu, prema pravilima, prema poslušnosti, buknula bi u nastupe sasvim suprotne ćudi. Tada bi ne samo trpjela rasijanu buku gojenica, nego bi je i poticala; umiješala bi se u njihove igre, čineći ih razuzdanijim; uplela bi se u njihove razgovore i zavela bi ih preko namjera, s kojima su ih one otpočele bile. Kad bi koja nešto kazala o brbljanju majke opatice, učiteljica bi to brbljanje dugo podražavala, napravila bi pravu pozorišnu predstavu; oponašala bi lice neke opatice, hod neke druge; grohotom bi se smijala, ali od toga smijeha nije bivala nimalo veselija. Tako je proživjela nekoliko godina, nemajući ni udobnosti, ni prilike da učini nešto više, kad se, na njezinu nesreću, ukaza takva prilika.

Između ostalih odlikovanja i povlastica, što su njoj dopuštane u naknadu zato što još ne mogaše biti nastojnicom, bijaše i ta, da ima zaseban stan. S te njezine strane bijaše do samostana kuća, u kojoj je

stanovao neki mladić, po zanimanju zločinac, jedan od onih, koji su se u ono doba, pomoću svojih *brava* i veza s drugim zločincima, mogli donekle smijati svima vlastima i svima zakonima. U našem rukopisu stoji, da se zvao Egidio, a ništa se ne kaže od koje je loze. S jednoga prozorčića, s koga se moglo vidjeti malo dvorište Gertrudina stana, opazi je on nekoliko puta, kad je tuda prolazila ili besposleno šetala, pa se namamljen, a ne zaplašen, opasnošću i bezbožnošću takvoga pothvata, osmjeli jednoga dana da je oslovi. Nesrećnica mu se odazove.

U onim prvim trenucima ona osjeti neko zadovoljstvo, doduše nejasno, ali vrlo živo. U sumornu prazninu njezine duše ulilo se neko bujno zauzimanje, neprekidno, takoreći, neki silan život; ali je to njezino zadovoljstvo nalikovalo na ono okrepno piće, koje je u staro doba dosjetljiva okrutnost davala osuđenome, kako bi imao snage da izdrži mučenja. Odjednom se opaziše znatne promjene u njezinu vladanju: postade točnija, mirnija, ostavi se podrugivanja i gunđanja, u ophođenju bude umiljatija i pažljivija, te su se sve opatice obradovale tom sretnom preobražaju; ni nakraj pameti ni jednoj ne bijaše pravi uzrok, ni uviđanje, da je ta nova vrlina samo pretvaranje dodato starim grijesima. Ali ni ona prividnost, ono, takoreći, vanjsko zavaravanje ne potraja dugo, bar ne onako stalno i jednako kao u početku: ubrzo se obnovi njezin prvašnji prkos i ćudljivost, obnovi se staro proklinjanje i podrugivanje samostanskom životu, i to ponekad izrazima sasvim nepriličnim onome mjestu pa i onim ustima. Ali iza svakoga takvog izgreda nastupalo je kajanje, veliko nastojanje da silnim maženjem i tepanjem sve ono zagladi. Opatice su snosile, kako su bolje mogle, sve te plime i oseke, i pripisivale su ih ćudljivoj i lakoumnoj gospođinoj naravi.

Neko vrijeme činilo se, da nitko više na to ne obraća pažnju; ali jednoga dana gospođa se porječka s jednom sestrom dvorkinjom, zbog nekoga spletkarenja, i tako je preko svake mjere stade grditi, da sestri, pošto je dugo trpjela i grizla usne, već naposljetku prekipi, pa izusti riječ kako ona zna nešto i umjet će to ispričati u svoje vrijeme i na svom mjestu. Od toga časa gospođa nije više imala mira. Ali ne potraja dugo, a jednoga jutra ona se sestra dvorkinja ne javi na svoje obične dužnosti: potraže je u njezinoj ćeliji – nema je; zovu je u sve glase, ne odziva se; pretražuju sve i svuda, preturaju svu kuću od krova, do podruma, nigdje ni traga ni glasa. I tko zna što bi se sve nagađalo, da u onom pretraživanju nisu otkrili jednu rupu u baštenom zidu; tada su sve uvjerene bile, da je iskušenica onuda umakla. Odmah nastade traženje po Monzi i okolini, a naročito u Medi, odakle je bila rodom ta sestra dvorkinja; raspišu se na sve strane, i opet o djevojci ni traga ni glasa. Možda bi se mnogo više doznalo, da se, mjesto lutanja po daljini, kopalo sasvim blizu. Poslije mnogo čuđenja, jer nitko nije mogao ni u snu pomisliti tako što o njoj, i poslije mnogih razgovora, naposljetku se zaključi, da je sestra morala pobjeći negdje daleko, vrlo daleko. I kad jedna opatica reče: »pobjegla je jamačno u Nizozemsku«, odmah se pronese i

povjerova za dugo, i u samostanu i napolju, da je djevojka pobjegla u Nizozemsku. Ali ne bi se reklo, da je i gospođa tako mislila. Ona, istina, nije ništa kazivala da ne vjeruje niti je pobijala ono opće mišljenje nekim svojim posebnim razlozima: ako ih je imala, zacijelo nitko se na svijetu nije bolje od nje pretvarao; ni preko čega nije radije šutke prelazila, nego preko svakoga pomena o toj pripovijesti; ni o čemu se nije manje mučila, nego da dokuči istinu u onoj tajni. Ali što je manje o tome govorila, tim je više mislila. Slika one djevojke iskrsla bi joj često svakoga dana pred oči, pa bi tu stala i neće da se makne! Koliko je puta zaželjela, da čuje njen pravi glas ma što joj on mogao zaprijetiti, mjesto da ga čuje neprestano u dubini duše, gdje joj uporno zuji, pa s neumornom izdržljivošću i jogunstvom ponavlja riječi, kako ih nitko živ nije nikada govorio!

Protekla bijaše godina dana od toga događaja do dana kad je Lucija dovedena gospođi, koja je s njom nasamo zapodjela razgovor, na kojem smo stali s našim pričanjem. Gospođa je navaljivala s pitanjima o don Rodrigovu gonjenju, i zalazila je u takve pojedinosti i s tolikom neuzdržljivošću, da je Lucia bila prosto u čudu, jer nije nikada ni sanjala, da opatice mogu biti toliko radoznale u takvim stvarima. A i gledišta, koja je ona iskazivala uz razna zapitkivanja, ili koja su se kroz njih nazirala, bila su također vrlo čudnovata. Gotovo bi se reklo, da se ona ruga Lucijinu zaziranju od onoga gospodina, pa je sve pitala da li je on neko čudovište, kad ga se toliko boji; gotovo bi se reklo, da bi ona smatrala nerazumnim i glupim djevojčino ustezanje, kad mu ne bi razlog bio u tome, što je ona više voljela Renza. I o njemu se gospođa upuštala u takva pitanja, da se Lucia samo čudila i crvenjela. Kad bi se sjetila, da su njene raskalašene misli pustile suviše jeziku na volju, trgnula bi se malo i gledala da popravi i nabolje protumači one svoje ispade; ali nije postigla da od toga u Luciji ne ostane neko nepovoljno čuđenje, pa i neka nerazgovijetna bojazan. Čim je Lucia ostala nasamo s majkom, ona joj sve to ispriča; ali joj Agneza, kao iskusnija, razbi u malo riječi sve one sumnje i objasni joj svu tajnu. – Nemoj se nimalo čuditi, – reče joj ona; kad budeš poznala svijet kao ja, vidjet ćeš da u tome nema ničega čudnovatoga. Gospoda, netko više, netko manje, netko ovako, netko onako, sva su pomalo ćuknuta. Treba ih pustiti da govore, naročito kad ih moramo moliti; treba se praviti, da ih ozbiljno slušamo, kao da je na svom mjestu sve što kažu. Jesi li čula, kako mi je podviknula kao da sam kazala neku veliku glupost? Ja to nisam nimalo primila srcu. Svi su oni takvi. Uza sve to, neka je i slava i hvala milostivom Bogu, jer im se čini, da te gospođa zamilovala i da će nas istinski zaštititi. A živa bila pa vidjela, kćeri moja, ako još kadgod budeš imala posla sa gospodom, imat ćeš još mnogo što da vidiš i da čuješ, mnogo, vrlo mnogo.

Želja da zasluži zahvalnost oca gvardijana, uživanje da bude zaštitnica, pomisao da će ta plemenita i sveta zaštita pridonijeti njezinu dobru imenu, neka naklonost prema Luciji, pa i neko utješno čuvstvo dobročinstva prema nevinu stvoru, pomaganja i tješenja potlačenih, sve je to veoma raspoložilo

gospođu, da primi srcu sudbinu onih dviju bijednih dobjeglica. Na njezin zahtjev i s obzira prema njoj, dat im je stan kod samostanske kućanice do samoga samostana. Majka i kćerka radovale su se, što su tako brzo našle pouzdano i časno sklonište. Draže im je bilo da ostanu nepoznate za svakoga; ali to ne bijaše lako u samostanu, a bilo je u toliko teže, što je jednom čovjeku i suviše stalo do toga da dozna nešto o jednoj od njih, a u čijoj je duši uz prijašnju strast i inat, pridošao sada i jad, što je izigran i prevaren; stoga ostavimo zasad dvije žene u njihovu pribježištvu i vratimo se u don Rodrigov dvorac, u času kad iščekuje ishod svoga zločinačkog pothvata.

GLAVA JEDANAESTA

Renzo luta po Milanu

Kao čopor hrtova što se, poslije uzaludne hajke, vraća preuranjeno svome gospodaru s oborenom njuškom i podavijenim repom, tako se one uzbunjene noći vraćahu *bravi* don Rodrigovu dvorcu. On je u mraku šetao gore dolje po pustoj prostranoj sobi na gornjem katu, koja je gledala na poljanu. Svaki čas zastane, naćuli uši, gviri kroz pukotine istrunulih kapaka, sav nestrpljiv, ali i uznemiren, ne samo s neizvjesnosti uspjeha, nego i s mogućih posljedica, jer ono bijaše od najkrupnijih i najsmjelijih zločina, na koji se ikada taj poštenjaković odvažio. Ali se sokolio uvjerenjem, da je sve oprezno predvidio, kako bi utro svaki trag, ako ne i svaku sumnju. – A za sumnje, – mišljaše on u sebi – baš nimalo ne marim. Htio bih da vidim koga deliju, koji bi smio ovdje doći, da vidi ima li ovdje ili nema kakva djevojka. Neka dođe samo ona seljačina, lijepo će se provesti. Neka dođe i fratar, nek samo dođe! A baba? Baba neka ide u Bergamo. A zakon? Kakav zakon! Predsjednik nije dijete, a nije ni luđak. A u Milanu? Stalo kome u Milanu do njih! Tko bi još njih slušao? Ne znaju ni da postoje. To su izgubljeni ljudi na svijetu; nemaju čak ni gospodara: nisu ničiji. Tako je, ne treba se plašiti. Kako će sutra Attilio zinuti od čuda! Da vidi, jest da vidi, da li su u mene samo riječi ili djela. A poslije. . . ako bi se stvar zamrsila. . . šta ja znam? Kakav dušmanin koji bi izrabio ovu priliku. . . i Attilio bi umio dati savjeta: u pitanju je čast cijele porodice, – Ali misao, na kojoj se ponajviše zadržavao, jer je u njoj nalazio i umirenje svojim sumnjama, i hrane svojoj glavnoj strasti, bijaše misao na varke i obećanja, što će upotrebiti da se udobri Luciji. – Bit će strašno uplašena kad se vidi ovdje sama, među onakvim ljudima, onakvim gubicama, a ja ću. . . zacijelo, među njima biti najčovječnije lice, dabogme. . . ona će morati meni pribjeći, morat će mene moliti; a kad zamoli. . .

Dok ovako lijepo računa u svojoj glavi, čuje topot, hita prozoru, otškrine ga, proviri dolje: oni su.

– A nosiljka? Šta je to? Gdje je nosiljka? Tri, pet, osam: svi su; eno i Grisa; nosiljke nema; trista mu. . . platit će mi Griso!

Kad su unišli, Griso ostavi u kutu prizemne sobe svoj putnički štap, skine šeširinu, strgne ogrtač, i kao što mu je nalagalo starješinstvo, na

kojem mu o onom času nitko nije zavidio, ode uza stepenice, a kad ugleda onu pošunjenu, nezgrapnu priliku prevarena lupeža, rekne mu, upravo dovikne mu:

– Šta je, razmetljivi hvališo, gospodine vojvodo, gospodine *Ja-ću, Ja-ću.*

– Teško je, – odgovori Griso, zastavši nogom na prvu stepenicu, – teško je dobivati prijekore pošto si se vjerno naradio, izvršio dužnost i metnuo glavu u torbu.

– Kako je bilo? Da čujem, da čujem – reče don Rodrigo i uputi se u svoju sobu, a Griso za njim; tu mu odmah ispriča što bijaše naredio, uredio, vidio i ne vidio, čuo, strahovao, popravio; i sve je to ispričao onim redom, s onom zabunom, i s onim sumnjama, i s onom zabezeknutošću, kakve su neminovno morale biti u njegovoj glavi.

– Ti nisi kriv, ti si se dobro držao, – reče don Rodrigo: – uradio si što se moglo; ali. . . ali da nema pod ovim krovom neke uhode! Ako ga ima, ako ga nađem, a pronaći ćemo ga, ako je tu, onda teško njemu; znaj, Griso, ja ću ga smlaviti.

– I meni je gospodaru, – reći će Griso – sinula u glavu takova misao; i ako to bude, ako se pronađe takav nitkov, onda, gospodaru, treba da ga predate u moje ruke. Onaj koji se usudio da mi priredi noćašnjicu, taj treba da od mene dobije zasluženu plaću. Ali po svemu što sam mogao opaziti, sve mi se čini da tu mora biti neki drugi splet, koji još ne mogu da uhvatim. Sutra, gospodaru, sutra će nam biti sve jasno.

– Nije vas nitko poznao?

Griso odgovori, kako mu se čini da nije; i onaj razgovor završio je don Rodrigo trima naredbama za sutradan, tri stvari, kojih bi se Griso već sam sjetio: poslati rano ujutru dva čovjeka, da pripreme seoskog starješinu, kao što smo vidjeli da je i učinjeno; druga dva čovjeka poslati u kućerinu da stražare i da udalje svakog dokonjaka koji naiđe, da nitko ne vidi nosiljku do sutrašnje noći, kad bude vraćena, u zamak, jer da neko vrijeme ne treba ništa poduzimati što bi moglo izazvati sumnju; a sam Griso i drugi okretniji i dovitljiviji da se miješaju sa seljacima, te da razmrse sav zamrsak one noći. Kad je izdao te zapovijesti, don Rodrigo ode spavati, a i Grisu reče, da se odmori, i pri rastanku mu izreče mnoge hvale, iz kojih se očito vidjela namjera, da zagladi prenagljene grdnje, s kojima ga je bio dočekao.

Idi spavaj, jadni Griso, jer san ti je potreban. Bijedniče! Vazdan po poslu, pola noći u poslu, a da i ne govorimo o pogibli, da padneš šaka seljacima, ili da navališ još jednu ucjenu na svoju glavu »za otmicu poštene žene«, uz one koje su već raspisane; pa pored svega toga da te gospodar onako dočeka! Šta ćeš! Tako ljudi mahom plaćaju. Nego si se ovom prilikom mogao uvjeriti, da je ponekad i na ovom svijetu pravda više manje spora,

ali, prije ili poslije ipak dostižna. Idi, spavaj; doći će dan kad ćeš nam ti to možda još jednom dokazati, još jače dokazati.

Ujutro je već Griso bio otišao na posao, kad je don Rodrigo ustao. Ovaj odmah potraži konta Attilija, koji, čim se don Rodrigo pomoli, napravi podrugljivo lice i vikne mu: – Martinje!

– Nemam kud – odgovori don Rodrigo prolazeći mu: – platit ću okladu: ali me to ne peče baš najviše. Nisam ti ništa bio kazao, jer, priznajem, mislio sam, da ću te jutros žestoko iznenaditi. Ali. . . drukčije se dogodilo; evo da ti sve ispričam.

– Mora biti da je onaj fratar tu metnuo svoje prste, – reče rođak, pošto je sve saslušao s većom ozbiljnošću, no što bi se moglo misliti od onoga vjetrogonje. – Onaj fratar – nastavi Attilio, s onim svetačkim lukavstvom, s onim luđačkim prijedlozima, prava je pretvorica i spletkar. A ti mi se nikada nisi povjerio, nisi mi htio jasno kazati, što je onomadne dolazio da te zaluđuje.

Don Rodrigo ispriča Attiliju sav razgovor s fratrom.

– I ti si sve to otrpio! – uzviknu konte Attilio – i ti si ga pustio da otide kao što je došao!

– Zar bi i htio, da navučem na vrat sve kapucinske fratre iz cijele Italije?

– Ne znam, – odgovori konte Attilio, – da li bih se u onom trenutku sjetio, da na svijetu ima još fratara, osim onoga bezočnog nitkova; ali i po svima pravilima smotrenosti zar nema načina da se ipak pribavi zadovoljenje od jednoga fratra? Treba umjeti prema svima fratrima udvojiti zgodnom prilikom svoju pobožnu uslužnost, da bi se mogao bez zazora dobro izlemati jedan njihov član. Ali, bilo pa prošlo; izvukao se od kazne, koju je potpuno zaslužio; sad ga ja uzimam pod svoje okrilje, i uživat ću da ga naučim, kako se govori s ljudima našega reda.

– Nemoj da učiniš još gore.

– Povjeruj mi jednom; vidjet ćeš da ću te uslužiti srodnički i prijateljski.

– Što si naumio?

– Još ni sam ne znam; ali da ću fratra naučiti pameti, to je sigurno. Smislit ću, a. . . gospodin konte, stric iz Tajnoga vijeća morat će mi pomoći. Dragi gospodin konte stric! Prosto uživam, kad god udesim da nešto za mene uradi onako veliki političar! Prekosutra bit ću u Milanu, pa ovako ili onako fratar će dobiti svoje.

Dođe i doručak, ali oni ne prekidoše važni razgovor. Konte Attilio govoraše bez ikakva snebivanja; pa iako se zauzimao koliko zahtijevaše prijateljstvo prema rođaku i čast zajedničkoga imena, ipak se ovda-onda ne mogaše suzdržati, a da se ne podsmijehne divnom don Rodrigovu uspjehu.

Ali don Rodrigo, koga se stvar lično ticala, i koji, misleći da ispotiha krupan lov ulovi, a promašio ga je s najvećom hukom – bukom, bijaše uzbuđen jačim strastima i rastrojen sumornijim mislima. – Sada će se, – govoraše on, – nablebetati oni dronjavci po svoj okolici. Šta mi je stalo! A i sud mi ne može ništa, ni brige me nije: dokaza nema; a i da ih ima, opet mi ne mogu ništa; dobro je što sam jutros opomenuo starješinu, da ništa ne dostavlja o događaju. Ne bi bilo ništa, ali mi dosađuje blebetanje, kad se otegne. Već je i suviše što sam onako nitkovski izigran.

– Vrlo si dobro učinio, – reći će konte Attilio. – Onaj tvoj načelnik. . . onaj tvrdoglavac, ono dosadno naklapalo. . . ipak je pošten čovjek, čovjek koji zna što mu je dužnost; a baš kad čovjek ima posla s onakvim ljudima, onda treba više paziti, da ih ne uvuče ni u kakav zaplet. Kad bi onaj podlac od starješine dostavio stvar načelniku, onda, uz najbolju volju, on bi morao. . .

– Ali mi ti, – presiječe mu don Rodrigo riječ, malo jetko, – kvariš posao s njim, što mu se u svemu protiviš, podvikuješ mu, pa mu se i rugaš kad ti se svidi. Ta valjda načelnik smije biti jogunasta životinja, kad je inače pošten čovjek!

– Čuj, rođače, – reče konte Attilio gledajući don Rodriga začuđeno, – duše mi, počinjem misliti, da se ti pomalo pribojavaš! Uzimlješ ozbiljno čak i načelnika. . .

– Šuti, molim te; nisi li sam kazao, da ga treba uzeti u račun?

– Kazao sam: i kad je ozbiljna stvar u pitanju, onda ću ti pokazati, da ja nisam dijete. Znaš li šta sam kadar učiniti za tebe? Hoću lično, da posjetim gospodina načelnika. Oh, kako će mu laskati ta počast! I vjeruj mi, da ga mogu pola ure ostaviti da naklapa o knezu vojvodi, i o našem gospodinu španskom zapovjedniku, i da mu sve povlađujem, sve i kad lupara koješta. Samo ću umetnuti po koju o kontu stricu iz Tajnoga vijeća, a već znam kako je gospodinu načelniku, kad čuje takove napomene. Na kraju krajeva, više njemu treba tvoja zaštita, nego li tebi njegova usluga. Odlučio sam se da odem k njemu, i vidjet ćeš da ću ga ostaviti u najboljem raspoloženju.

Poslije ovih i sličnih razgovora, konte Attilio ustade i ode u lov; don Rodrigo ostade u žudnom iščekivanju Grisova povratka. Ovaj jedva jednom dođe pred sam ručak, da ispriča šta je sve saznao.

Uzbuna one noći bila je toliko bučna, nestanak troje njih iz maloga sela takav događaj, da je raspitivanja i traženje, bilo od brige, bilo od radoznalosti, moralo biti sasvim prirodno, i vrlo usrdno i vrlo uporno; a opet, mnogo ih je bilo koji su ponešto znali, da bi se svi mogli složiti na potpunu šutnju. Perpetua se nije mogla pomoliti na vrata, a da je ne salete s pitanjima, tko su bili oni ljudi, koji su onako strašno uplašili don Abbondija; a Perpetua, premišljajući o svim pojedinostima u onom događaju, uvidi naposljetku, da ju je Agneza žestoko povukla za nos, pa je

pucala od jeda zbog onakve podvale, te je baš osjećala potrebu da se malo izbrblja. Razumije se, ona se nije ni pred kim žalila na način, kojim je zavarana: o tome nije ni pisnula; ali nije mogla nikako prešutjeti, kako je podvaljeno njenom jadnom gospodaru; a naročito, kako su tu podvalu smislili i pokušali onaj čestiti mladić, ona krasna udovica, ona drvena Marija. Uzalud joj je don Abbondio strogo zapovijedao i ljubazno je molio, da ništa ne govori, uzalud je ona njega uvjeravala, da nju nije potrebno opominjati na tako jasnu i prirodnu stvar; sigurno je da je ona velika tajna u njezinoj duši stajala kao u nekom starom razobručanom buretu mlado vino, koje šišti, krklja i vri, pa ako ne istjera čep, a ono svuda se unaokolo pjenuši, curi i kipi između dužice i dužice, tako da ga svatko može okusiti i kazati od prilike kakvo je vino u buretu. Gervaso, koji se nikako nije mogao saživjeti s mišlju da je jednom bolje upućen od ostalih, koji je za veliku slavu smatrao što je pretrpio golem strah, kojem se činilo da je postao kao i drugi ljudi, stoga što je bio pomagač u stvari, koja je zaudarala na tamnicu, iz svih tih razloga pucao je od čežnje da se podiči. I mada mu je Tonio, koji je ozbiljno pomišljao na istrage, na parnice, na odgovornost, zapovjedio bio pesnicom pod nos, da nikome ništa ne kaže, ipak je nemoguće bilo vezati mu jezik. Pa i sam Tonio, pošto je one noći otišao od kuće preko svakog običaja, i neobično se vratio i po hodu i po licu, a takvom uzrujanosti u duši, koja ga je sklanjala na iskrenost, ne mogade sakriti od žene ono što se dogodilo; a njegova žena nije bila nijema. Najmanje je govorio Menico; čim je ispričao bio svojim roditeljima ono što je znao i kuda je išao, njima se tako strašno učini, što je njihov sin umiješan u sprečavane jednoga don Rodrigova pothvata, da su jedva dječaku dopustili da im do kraja ispriča. Odmah mu najstrože zapovjede i priprijete, da nikome ni riječce ne kaže; a sutradan, bojeći se da ga nisu dovoljno zaplašili, odluče da ga drže zatvorena u kući, za onaj dan, pa i za još koji dan. Ali koja korist? Oni sami, brbljajući sa seljacima i seljankama i pazeći da ne kažu, kako znaju nešto više od njih, opet kad se došlo na onu mračnu točku o bijegu ono troje jadnika, o tome kako, zašto, kamo, dopunili su kao poznatu stvar da su se sklonili u Pescarenico. I tako je i ta pojedinost prešla u oblast općega brbljanja.

Od svih tih krpica iz događaja one noći, kad se prikupe i spoje, kao što to biva, pa im se još doda, kad se prišivaju, i poneka resa, dobiva se čitava pripovijest tako pouzdana i jasna, da može zadovoljiti i najkritičniji um. Ali onaj nasrtaj *brava,* događaj vrlo krupan i vrlo hučan, da bi se moglo prijeći preko njega, a o kome nije nitko znao objašnjenja, zamršavao je cijelu pripovijest, spominjalo se ime don Rodrigovo: u tome su svi bili složni, ali sve ostalo bilo je tama i razno nagađanje. Mnogo se govorilo o onoj dvojici *brava,* koji su predveče viđani na ulici, a tako i o onome koji je stajao na vratima krčme; ali, što se moglo objasniti tim mršavim podacima? Mnogi su pitali krčmara tko je sve bio sinoć u njegovoj krčmi; ali se krčmar, ako će mu se vjerovati, nije sjećao, da je ma koga sinoć vidio; nije više govorio da

je krčma morsko pristanište. Ali je najveću zabunu u glavama i zbrku u nagađanjima činio onaj hodočasnik, koga su vidjeli Stefano i Carlandrea, onaj hodočasnik koga zlikovci htjedoše ubiti, i koji je s njima otišao, ili su ga sa sobom odveli. Što hoće hodočasnik ondje? Ono mora da je bila neka duša iz čistilišta, koja se pojavila da pomogne onim ženama; nije, nego duša iz pakla nekoga grešnoga i lažljivoga hodočasnika, koja se noću pridružuje zlikovcima, kad čine zla, kakva je ona činila za života; nije ni to, nego je to bio prav pravcat živ hodočasnik, koga htjedoše ubiti, što su se bojali da ne viče i razbudi selo; ne, ono je bio (gle, na kakvu još misao dolazi!) jedan od onih zlikovaca, prerušen u hodočasnika; te ovo je te ono je, i od silnih nagađanja sva bistrina i sve iskustvo Grisovo ne bi dovoljni bili da pronađu tko je ono bio, da je Griso morao i taj dio noćne pripovijesti saznati iz razgovora svjetine. Ali, kao što čitalac zna, ono što je bilo najveća zagonetka za sve ostale, za Grisa je bilo baš najjasnije; pa služeći se tim kao ključem, za odgonetanje svih ostalih glasova, koje je ili sam neposredno prikupio, ili saznao od potčinjenih izvidnika, mogao je skrpiti za don Rodriga dosta točan izvještaj. Odmah se zatvori u sobu sa don Rodrigom, pa mu ispriča o prepadu što su ga bijedni zaručnici izvršili nad župnikom. A to je sasvim prirodno objašnjavalo i zatečenu praznu kuću, i zvonjenje na uzbunu, a da se ne mora zamišljati neki kućni izdajnik, kao što su pomislila bila ona dva poštenjakovića. Ispriča mu i o bijegu; a i tome je lako bilo naći razloga; strah vjerenika uhvaćenih na prepadu, ili im je netko javio o napadu na njihovu kuću, kad je napad već otkriven bio i cijelo selo uzbunjeno. Naposljetku reče mu, da su se sklonili u Pescarenico; dalje do toga nije ništa više znao. Bi milo don Rodrigu, što se uvjerio, da ga nitko iz kuće nije izdao, i da nikakva traga nije ostalo iza onoga događaja; ali to bi trenutna i neznatna milina. – Pobjegli zajedno! – viknu: – zajedno! I onaj pogani fratar! – Riječi mu izbijahu hrapavo iz guše i piskavo kroza zube, kojima se u prst ujedao: ružno mu bijaše lice kao i njegove strasti. – Platit će mi onaj fratar! Griso! ne bio tko sam. . . hoću da znam, hoću da ih nađem. . . još večeras hoću da znam gdje su. Nemam mira. Odmah u Pescarenico, da saznam, da vidim, da nađem. . . Evo ti odmah četiri škude, a moja ti zaštita za svagda. Još večeras hoću da znam. A onaj lupež. . .! Onaj fratar. . .!

Griso odmah ode, i one iste večeri donese svom krasnom gospodaru željene novosti: i evo kako.

Prijateljstvo je od najvećih utjeha ovoga života; a jedna je od utjeha prijateljstva to što imamo nekoga, kome ćemo povjeriti svoje tajne. Ali prijatelji nisu po dvoje i dvoje, kao zaručnici; obično svatko ima više od jednoga prijatelja, a to sastavlja čitav lanac, kojem nitko ne može naći kraja. Stoga kad jedan prijatelj sebi potraži utjehu, da neku tajnu povjeri svom prijatelju, ovome se odmah prohtije, da i on potraži sebi odmah tu istu utjehu. Doduše, prijatelj prijatelja moli, da nikome ništa ne kaže; i kad bi se ta molba strogo uzela, onda bi odmah prekinut bio niz prijateljskih

utjeha. Ali je opći običaj zaveo, da ona molba obavezuje samo, da se tajna nikome drugome ne povjerava, osim jedino onako isto pouzdanu prijatelju, kojem se također postavi zahtjev, da nikome ništa ne kaže. I tako, od pouzdana prijateljstva do pouzdana prijatelja, tajna putuje, putuje onim beskrajnim lancem, dok ne dospije do ušiju onoga ili onih, od kojih je krio naročito tajnu onaj, koji je nju prvi povjerio svome prijatelju. Ipak tajna bi ostala dugo na putu, kad bi svatko imao samo dva prijatelja: onoga koji mu tajnu kaže i onoga kojem je on kaže. Ali ima izvanrednih ljudi, koji je pričaju stotini prijatelja; i kad tajna dospije do takovoga čovjeka, onda njezino kruženje postane tako brzo i mnogostruko, da nije moguće ići njenim tragom. Naš autor nije se mogao uvjeriti, kroz koliko je usta prošla tajna, koju je Griso, po dobivenoj zapovijedi, imao da iščeprka; toliko se zna da onaj čovjek, koji je odvezao bio žene u Monzu, vraćajući se predveče u Pescarenico, naiđe, prije no što je stigao kući, na nekoga pouzdanog prijatelja, kome ispriča u najvećem povjerenju, kakvo je dobro djelo učinio, i sve ostalo; i toliko se zna, da je Griso, poslije dva sata, mogao juriti u zamak i javiti don Rodrigu, da su se Lucia i njezina majka sklonile u jedan samostan u Monzi, i da je Renzo nastavio svoj put do Milana.

Don Rodriga obuze zlikovačka radost, kad je čuo da su rastavljeni, i obnovi mu se zlikovačka nada da će ipak ostvariti svoju namjeru. Veći dio noći premišljao je o načinu; ustane rano s dvije namjere, jedna utvrđena, druga obilježena. Prva bijaše da odmah pošalje Grisa u Monzu, da sve točno sazna o Luciji, i da li bi se moglo što pokušati. Zovne odmah onoga vjernog slugu, dade mu obećane četiri škude, još jednom pohvali vještinu kojom ih je zaslužio i naredi mu kako je bio mislio.

– Gospodaru. . . – reče Griso kolebajući se.

– Što? Zar ti nisam jasno kazao?

– Kad biste mogli poslati nekog drugog. . .

– Što veliš?

– Prosvijetli gospodaru, ja sam uvijek gotov, da metnem glavu u torbu za svoga gospodara: to mi je dužnost; ali znam i to, da vi nećete da suviše izlažete pogibli živote svojih podanika.

– Pa onda?

– Vaša preuzvišenost zna za ono nekoliko ucjena raspisanih na moju glavu, i. . . Ovdje sam pod vašim okriljem; ovdje smo u četi; gospodin načelnik kućni je prijatelj, žbiri me poštuju, a i ja, to nije bogzna kakva dika, ali radi mira. . . s njima postupam prijateljski. U Milanu je vaša livreja poznata; ali u Monzi. . . tamo poznaju mene. A vi znate, neću da se hvalim, dobro bi zaradio, tko bi mogao predati tamošnjim vlastima mene ili moju glavu. Sto škuda, ništa manje, i ovlaštenje da oslobodi dva hajduka.

– Što je to s tobom! – reče don Rodrigo: – činiš mi se kao kućno pseto

koje ima samo srca, da ščepa za nogu prolaznika pored vrata, a sve se osvrće na kuću i od nje se ne smije odmaći!

– Mislim, gospodaru, da sam dokazao. . .

– Dakle?

– Dakle, – nastavi odrešito Griso, dirnut u svoj ponos – dakle, gospodaru, uzmite kao da nisam ništa ni kazao: lavlje srce, hrtove noge, i gotov sam za polazak.

– A i nisam mislio da ideš sam, povedi sa sobom dvojicu najboljih. . . Rovaška i Pravoja, pa idi, bez brige budi, Griso. Što misliš! Tri takve momčine, kao što ste vi, koji idu svojim poslom! Nema toga koji ne bi bio zadovoljan da ih pusti neka idu dalje. Valjda žbirima u Monzi nije omrznuo život, da ga za sto škuda metnu na tako opasnu kocku. Pa onda, ne vjerujem da sam tamo tako nepoznat, da se služba kod mene ni u što ne računa.

Kad je tako postidio Grisa, izda mu zatim opširnije i podrobnije upute. Griso uzme sa sobom ona dva druga i krene na put s veselim i divljim licem, ali psujući u duši i Monzu, i ucjene, i žene, i gospodske hirove; ide kao vuk, koga glad goni, sa skupljenim želucem, a sva mu se rebra mogu izbrojiti, pa silazi sa svoje planine, gdje ničega nema osim snijega, spušta se razorljivo u ravnicu, zastaje svaki čas, s dignutom šapom i mašući olinjalim repom;

Gubicu diže, njuška;
Ćuh promjenljiv.

Neće li mu donijeti miris čovjeka ili kljuse, roguši šiljaste uši, prevrće krvave oči, iz kojih sijeva i žudnja za plijenom, i strah od hajke. Uostalom, ako netko želi znati, taj je lijepi stih uzet iz jedne neizdate vragolije s križarima, koja doskora više neće biti neizdata, koja će izaći na glas. Ja sam ga uzeo, jer mi je baš zgodno dolazio; a velim i odakle, jer neću da se tuđim kitim; da ne pomisli netko da je to lukavština kojom želim dokazati da smo pisac i ja poput braće i da ja po miloj volji prevrćem njegove rukopise. Druga stvar, do koje je don Rodrigu jako stalo, bijaše u tome, da pronađe način, kako se Renzo ne bi mogao više sastati s Lucijom, ni vratiti se u selo; toga radi smišljao je da rasprostre glasove o prijetnjama i zasjedama, te kad mu do ušiju dopru preko kakvoga prijatelja, da ga prođe volja i pomišljati na povratak u selo. Činilo mu se ipak, da bi najbolje bilo, kad bi nekako Renzo prognan bio iz države, a da bi to postigao, uviđao je, da mu više može pomoći sudska vlast, nego li sila. Mogao bi se, na priliku, onaj prepad u župnikovoj kući obojiti malo kao napadaj, kao djelo nasilja, i

s pomoću doktora dokazati načelniku, kako zbog toga treba izdati nalog, da se Renzo uhvati i zatvori. Ali, pomisli, ne priliči njemu, da se i dalje upleće u tu ružnu stvar; i da ne bi morio mozak, odluči da se povjeri doktoru Zapletalu, koliko je potrebno da dobro shvati njegovu želju. – Ima toliko proglasa! – premišljaše don Rodrigo: – a doktor nije tukac; umjet će naći nešto, da dobro zaplete onu seljačinu; inače ću mu promijeniti nadimak. – Ali (kao što biva u svijetu!) dok je don Rodrigo mislio na doktora Zapletala, kao na najvještijega čovjeka da mu posluži u onoj prilici, dotle je drugi čovjek, na koga nitko ne bi pomislio, glavom sam Renzo, svim silama radio da ga posluži, i to bržim i pouzdanijim putem, nego što bi doktor ikada mogao pronaći.

Gledao sam više puta jednoga milog dječaka, vrlo nestašnog, pravo da kažem preko mjere nestašnog, ali se po svemu vidi, da će od njega postati dobar čovjek; vidio sam ga više puta, kako se predveče muči da otjera kući čopor prasića, koje je preko dana čuvao u polju. Htio bi da ih sve zajedno utjera u svinjac; ali uzalud muka: jedan vrdne desno, i dok mali svinjar trči da ga dotjera u čopor, druga dva vrdnu lijevo, na sve strane. I pošto se malo ljutio, naposljetku se prikloni njihovoj naravi, pa utjera najprije one, koji su najbliži svinjcu, a zatim hvata ostale po jednog, po dva, po tri, kako kad može. Tako moramo i mi s licima naše pripovijesti; sklonismo Luciju, pa otrčasmo don Rodrigu, a sada ga moramo ostaviti, da potrčimo za Renzom, koga smo izgubili iz očiju.

Poslije tužnoga rastanka, koji smo ispričali, Renzo putovaše iz Monze put Milana, a lako nam je zamisliti kako mu je u duši. Napustiti kuću, prekinuti svoj zanat, i što je najgore, udaljiti se od Lucije, naći se nasred ceste, ne znati gdje će skloniti glavu i sve to zbog jednoga nitkova! Kad bi se u mislima zadržao na jednoj ili na drugoj od ovih nesreća, zaronio bi se sav u gnjev i u čežnju za osvetom; ali bi se sjetio one molitve, koju je izgovorio zajedno s dobrim fratrom u pescareničkoj crkvi, i trgao bi se; opet se u njemu budila jarost, ali čim bi ugledao kakvu svetačku sliku na zidu, skinuo bi kapu, zastao i ponovio onu molitvu; tako je na onom putu u mislima bar dvadeset puta ubio don Rodriga i život mu povratio. Put je bio usječen između dvije visoke strane, pun blata i kamenja, duboko izbrazdan kolosijecima, a poslije kiše te brazde postaju oluci kojima se voda sliva u ugibe, gdje pravi lokve, preko kojih bi se na čamcu moglo preći. Na takvim mjestima staze uza stranu pokazivahu, da su ih putnici obišli utirući nov put preko polja. Uz jednu od takvih staza uspe se Renzo na uzvišicu, i ugleda ono golemo zdanje milanske crkve, osamljeno na ravnici, kao da se izdiže u pustinji, a ne sred velikoga grada; stade, zaboravljajući na sve svoje muke, da razgleda izdaleka ono osmo čudo na svijetu, o kojem je toliko slušao još iz djetinjstva. Ali poslije nekoliko časova osvrnu se i spazi na vidiku ono zupčasto planinsko bilo, vidje među njima svoj Resegone, sva mu se krv uskomeša; poduže je tužno gledao na onu stranu, pa mu opet tužno okrene leđa i nastavi put. Malo pomalo ugleda zvonike, kule, kupole i

krovove; siđe opet na cestu, išao je neko vrijeme, a kad primijeti da je sasvim blizu gradu, pristupi nekom putniku, pozdravi ga što je umio uljudnije i reče mu: – Molim vas, gospodine.

– Što ćeš, mladiću?

– Biste li mi umjeli kazati najkraći put, kojim se ide u kapucinski samostan, gdje je otac Bonaventura?

Čovjek kome se Renzo obratio, bijaše neki imućni vlasnik iz okoline, koji je svojim poslom bio u Milanu, pa se, ne svršivši ništa, žurno vraćao kući i jedva čekao da stigne, te mu ne bi po volji ono zadržavanje. Ipak ne pokaza nestrpljenje, nego vrlo uljudno odgovori: »Prijatelju, ima mnogo samostana; treba da mi jasno kažeš, koji samostan tražiš«. – Renzo izvadi iz njedara pismo oca Kristofora i pokaza ga onom gospodinu. On pročita: Istočna Vrata, pa reče: – »Eto, tu je blizu samostan koji tražiš. Udari ovim putem lijevo: to je prečac; doći ćeš do jedne dugačke i niske zgrade: to je bolnica; pođi duž jarka koji je oko njega i doći ćeš ravno na Istočna Vrata. Uđi, i poslije tri četiri stotine koračaja izići ćeš na jednu poljanu s lijepim brijestovima: tu je samostan: ne možeš pogriješiti. Zbogom, mladiću!« – Pozdravi ga uljudno i rukom, pa nastavi svoj put. Renzo ostade začuđen i ohrabren onim lijepim vladanjem građanina prema seljaku; a nije znao da je ono neobičan dan, dan kad se klobuci klanjahu kapama. Ode putem kako mu je onaj kazao, i dođe na Istočna Vrata. Za taj naziv čitalac ne treba da u mašti veže ono što je sada s njim spojeno. Kad je Renzo ušao na ona vrata, vanjski put išao je ravno samo duž bolnice; a dalje je vodio krivudavo i tijesno između dvije ograde. Vrata su bila od dva velika stupa, na kojima je trijem, da se zaklone krila, a s jedne strane je stražarnica za mitničare. S obje strane opkopi činjahu nepravilne strmeni, a tle bijaše grbava i razrivena površina puna krhotina i rbina svuda razbacanih. Put na koji se kroz ta vrata nailazilo, može se približno usporediti s onim putem, na koji se danas nailazi kroz vrata Toza. Mali jarak prokopan je njegovom sredinom sve do blizu vrata, te ga dijeli na dvije vijugave uličice, pune prašine ili gliba, već prema vremenu. Na onom mjestu gdje onda bijaše, a i sada je uličica Borgeto, jarak se gubio u veliku kaljužu. Tu bijaše stup s križem na vrhu, i zvao se stup Sv. Dionisija; desno i lijevo bijahu ograđeni vrtovi, između njih i po koji kućerak, gdje mahom stanovahu pralje. Renzo prođe kroz vrata; carinski stražari i ne osvrnuše se na njega; to mu se učini čudno, jer ono malo njegovih seljaka, koji se mogahu pohvaliti da su bili u Milanu, čudesa su pričali o pretresanju i ispitivanju seljaka, kad ulaze u grad. Put je pred njim bio prost, te bi mogao misliti da ulazi u izumrli grad, da nije čuo iz daleka žamor koji nagovješćuje veliku vrevu. Stupajući naprijed, ne znajući što da misli, spazi po zemlji neke bijele i mekane pruge, kao od snijega; ali snijeg nije mogao biti, jer on i ne pada prugasto, niti ga obično ima u ono doba godine. Saže se, razgleda, pipne: brašno! – Veliko izobilje u Milanu, – reče on u sebi – kad ovako rasipaju blago božje.

A nama pričaju da je svuda glad. Eto kako rade, da umire jadne seljake. – Ali idući dalje stiže do stupa, i kraj njega opazi nešto još čudnovatije; po stepenicama oko onoga stupa pogleda razbacano nešto što nije moglo biti kamenje, i da je ono vidio pred nekom pekarnicom, odmah bi rekao da su hljebovi. Ali Renzo nije smio tako brzo vjerovati svojim očima; ta zar ono nije mjesto za kruh. – Baš da vidim što je ovo, – reče opet u sebi, primakne se stupu, sagne se i dohvati: pravi pravcati okrugao kruh, bijel kao snijeg kakav Renzo jede samo o velikim praznicima. – Duše mi, kruh! – reče on glasno, toliko se začudio: – zar se ovako po Milanu razbacuje hljeb, i to u ovakvoj godini! I nitko da se potrudi da ga kupi po ulici! Da nije ovo zemlja blaženstva? – Poslije deset milja puta, na svježem jutarnjem uzduhu, onaj kruh razbudi u njemu ne samo čuđenje nego i glad. – Da li da uzmem? – premišlja u sebi: – a zašto ne, ovdje će ga psi pojesti: a što se ne bi njime nahranila krštena duša? Naposljetku, ako se pojavi čiji je, platit ću mu. – U tim mislima strpa u džep onaj kruh, što je držao u ruci, dohvati i drugi, pa ga strpa u drugi džep; uze i treći, odlomi komad i stade jesti. Čim krenu dalje, opazi gdje se pomaljaju ljudi iz grada, i pažljivo razgleda one što su naprijed išli. Bijaše čovjek i žena, a nekoliko koraka za njima jedan dječak; sve troje imaju po neko breme na leđima, koje jedva nose, a sve troje vrlo su čudnovate prilike. Haljine im, upravo rite, sve posute brašnom; brašnjava im i lica a uz to izbečena i zažarena; iđahu pognuti ne samo zbog bremena, nego, vidi se, i od bola, kao da ih je netko isprebijao. Čovjek je s teškom mukom nosio na leđima vreću brašna a kroz mnoge rupe na vreći pomalo prosipa usput kad god se spotakne, ili se povede. Ali žena bijaše još gadnija prilika: ogromna trbušina, koju, čini se, jedva nosi savijenim objema rukama ispod nje: grdna lončina sa dvije ručice, a ispod trbušine vide se noge, gole do preko koljena, koje posrćući jedva naprijed idu. Renzo zagleda bolje i razabra, da je ta trbušina zavraćena suknja, koju žena objema rukama drži za krajeve, a napunjena brašnom, koliko god je moglo stati, pa i malo više, tako da se svakim korakom oko nje diže oblak od brašna. Dječak je objema rukama držao na glavi košaricu punu hljebova. Ali kako su mu noge kraće nego u njegovih roditelja zaostajao je pomalo, i kad god potrči da ih dostigne, košarica mu se nakrivi, te mu ispadne po koji hljebac.

– Dede, baci još koji, rđo jedna! – reče majka, keseći zube na dječaka.

– Ja ih ne bacam; padaju sami; što da radim? – odgovori dječak.

– Ih! zahvali bogu, što su mi ruke zauzete, – nastavi žena, drmajući pesnicama, kao da udara dječaka i tim pokretom razvije više brašna nego što ga ima u ona dva kruha, što su ispala dječaku. – Ostavi se, molim te, – reče čovjek: – vratit ćemo se da ih pokupimo, ili će ih netko pokupiti. Natežemo već toliko vremena, i sad kad nam je zapala sjekira u med, uživajmo u miru.

U to pristiže još svijeta dolazeći od vrata; jedan od njih pristupi ženi i

upita je: – Gdje ima kruha?

– Eno onamo, – odgovori žena; a kad su se malo poizmakli, ona promrmlja: – ovi pogani seljaci raznijet će sve pekarnice i sva stovarišta, i za nas neće ostati ništa.

– Svakome pomalo, nesrećo jedna, – podvikne joj muž:

– Ima svega, pa ima!

Po ovim i sličnim pojavama, što je Renzo gledao i slušao, on se postupno razabra, da je došao u pobunjen grad i da je ono dan za pljačku, to jest kad svatko otima koliko ima volje i snage, a plaća se udarcima. Ma koliko željeti iznijeti u lijepoj boji našega jadnoga gorštaka, ipak nas historijska pravednost primorava reći, da mu je prvi osjećaj bio osjećaj zadovoljstva. Tako je malo razloga imao, da se pohvali običnim tokom svjetskih stvari, da je osjećao sklonost na odobravanje svake promjene, bilo kojim načinom. A kako on ni po čemu nije bio čovjek iznad svoga vremena, to je i on živio u onom općem mišljenju, ili u onoj općoj strasti, koji vjerovahu, da oskudica u kruhu dolazi od zakupnika i od pekara; stoga je nalazio, da je pravedan svaki način da se otme iz njihovih ruku hrana, koju oni, po tom općem mišljenju, uskraćuju čitavom jednom gladnom narodu. Ali ipak odluči, da se skloni ispred svakoga meteža, te mu bi milo, što je upućen na jednoga fratra, koji će mu naći utočište i bit će mu kao otac. U tim mislima i gledajući nove osvajače, koji dolažahu natovareni pljačkom, on prijeđe ono malo puta, što mu još ostajaše do samostana.

Gdje je danas ona lijepa palača s visokim trijemom, u ono doba bijaše, a i do prije nekoliko godina, mala poljana, a nakraj nje crkva i samostan kapucinskih fratara, sa četiri velika brijesta pred crkvom. Mi čestitamo, a bogme i zavidimo, svima našim čitaocima, koji nisu sve to vidjeli kako je onda bilo: to znači da su još mladi, i nisu imali vremena da naprave mnoge ludorije. Renzo ode ravno na samostanska vrata, metne u njedra pola kruha što mu bijaše ostalo u ruci, izvadi pismo i držeći ga spremno u ruci povuče za zvonce. Na vratima se otvori mali kapak i pojavi se iza rešetke lice brata vratara, koji upita tko je.

– Sa sela sam, nosim ocu Bonaventuri hitno pismo od oca Kristofora.

– Daj pismo, – reče vratar provlačeći ruku kroz rešetku.

– Ne smijem, – reče Renzo: – moram mu ga predati lično u ruke.

– On nije u samostanu.

– Pustite me da uđem, pa ću ga čekati.

– Poslušaj ti mene, – odgovori fratar: – uđi u crkvu i čekaj tamo; možeš se za to vrijeme pomoliti Bogu. Zasad se ne može u samostan. – Rekavši to, spusti kapak. Renzo ostade pred zatvorenim vratima s pismom u ruci. Ode desetak koraka put crkvenih vrata, da posluša vratarev savjet; uto pomisli,

kako bi bilo, da najprije ode malo da vidi onaj metež u gradu. Prijeđe preko poljane, stade pokraj puta skrštenih ruku, i zagleda se nalijevo, u unutrašnjost grada, gdje je vreva bila najhučnija. Vrtlog privuče gledaoca, – Da pogledam, – reče u sebi; izvadi iz njedara ono pola kruha, i cupkajući zalogaj po zalogaj, uputi se na onu stranu. Dok on tako ide, mi ćemo ukratko ispričati uzroke i početak one pobune.

GLAVA DVANAESTA

Nemiri u Milanu

Već druga godina bijaše slabe ljetine. Lani je višak iz prošlih godina u nekoliko bio dopunio manjak; narod je, ni sit ni gladan, ali bez ikakve zalihe, dočekao žetvu 1628. godine, kad se zbiva naša pripovijest. Ali je te godine toliko očekivana žetva bila još slabija od prijašnje, dijelom uslijed nepogodna vremena (i to ne samo u milanskoj oblasti, nego i u podaljoj okolini), dijelom krivicom samih ljudi. Ratna pustoš i troškovi, u onom ćoravom ratu, o kome smo već govorili, bijahu takvi, da u krajevima blizu razboj išta mnogo imanja, više no obično, ostajahu neobrađena i napuštena, i seljaci, mjesto da radom namaknu kruha sebi i svojima, bijahu primorani, da ga traže prošenjem. Rekoh: više no obično, jer, nesnosni nameti, udareni s beskrajnom gramzljivošću i bezumljem; loš postupak vojske razmještene po zemlji, postupak koji je loš i u najmirnije doba, a koje žalosni spomenici iz onoga vremena uspoređuju s postupkom kakve osvajačke najezde, sve to, a i drugi uzroci, koje ovdje nećemo navoditi, već su od nekog doba postupno počeli rađati onim žalosnim posljedicama u svoj milanskoj oblasti; osobite prilike, o kojima ovdje govorimo, samo su naprasno pojačale bolest koja je već postala kronična. Pa i ono malo žetve još ne bijaše ni sabrano, a već potrebe za vojsku i rasipanje, koje ih uvijek prate, napraviše u ljetini takvu prazninu, da se oskudica odmah osjetila, a s oskudicom i njezina žalosna neizbježna, a ljekovita posljedica, skupoća.

Ali kad skupoća prevrši neku mjeru, onda stvara uvijek (bar je dosada uvijek nastupalo) u mnogima mišljenje, da skupoći nije uzrok oskudica. Zaboravi se, da su je sa strahom predviđali; ovlada odjednom vjerovanje, da ima dosta žita, i da sve dolazi otuda, što se žito ne prodaje koliko treba za ishranu; iako je takvo mišljenje bez ikakve osnove, ono se ipak održava, jer godi u isti mah i gnjevu i nadi. Žitari zelenaši, istinski ili zamišljeni, vlasnici zemalja, koji žito ne prodaju sve u jedan dan, pekari koji ga kupuju, jednom riječju svi oni koji imaju žita malo ili mnogo okrivljuju se za oskudicu i skupoću, na njih se diže opća vika, prokletstvo dobro i loše odjevene svjetine. Pričalo se kao nesumnjivo, gdje su koševi, žitnice pune, prepune, poduprte; navodio se grdan broj vreća; govorilo se s pouzdanošću o golemim količinama žita, što se krišom izvozi u druge krajeve; a u tim se

krajevima po svoj prilici vikalo onako isto pouzdano i kivno, da se žito odande krišom nosi u Milan. Od vlasti zahtijevaju se naredbe, koje se svjetini uvijek čine, ili joj se bar onda činjahu, tako pravedne, tako proste, tako podesne, da odmah iskopaju žito, za koje vele da je sakriveno, zazidano, zatrpano, te da se odjednom vrati izobilje. Vlasti ponešto urade: odrede najveću cijenu nekim namirnicama, propišu kazne za one koji ih ne bi htjeli prodavati, objave druge naredbe takve vrste. Ali sve naredbe ovoga svijeta, ma koliko oštre bile, nemaju tu moć, da smanje potrebu hrane niti da stvaraju žetvu u nevrijeme; a naročito one naredbe ne imađahu te moći, da privuku hranu odande gdje bi je možda bilo na pretek; te je stoga glad trajala i rasla. Svjetina je tu nemoć pripisivala nedovoljnosti i slabosti upotrebljavanih sredstava, pa je vikom zahtijevala moćnija i odlučnija sredstva. Za njezinu nesreću našao se i čovjek prema njezinoj ćudi.

U odsustvu namjesnika don Gonzala Fernandeza od Cordove, koji je zapovijedao opsadom Casala Monferrate, zastupao ga je u Milanu veliki kancelar Antonije Ferrer, također Španjolac. Ovaj uvide (a tko ne bi uvidio?) da je vrlo lijepa stvar, kad je cijena kruhu umjerena; prema tome smisli, a u tome je pogriješio, da je sama njegova naredba dovoljna, da kruhu umjeri cijenu. Utvrdi »metu« (tako se zvaše cjenik za namirnice) kruhu po cijeni, koja bi pravedna bila, da se vagan žita prodavao po trideset i tri lire; a prodavao se do osamdeset. Uradio je kao žena u godinama, koja misli da će se pomladiti, ako prepravi krštenicu.

I manje besmislene i manje nepravedne naredbe ostaju dosta često neizvršene, uslijed otpora samih prilika; ali za izvršenje one naredbe starala se sama svjetina, koja, kad je vidjela da se njezina želja već jednom pretvorila u zakon, nipošto nije htjela dopustiti, da to bude samo kao od šale. Povrvi odmah pekarnicama i zatraži kruha po utvrđenoj cijeni, i to s onom odlučnošću i prijetnjom, koja ulijeva strast, sila i zakon, kad se ujedno spoje. I ne pitajte, kako su pekari propištali. Morali su bez odmora mijesiti, peći i vaditi kruh; jer narod, nejasno osjećajući da je to ipak nasilje, neprestano je navaljivao na pekarnice da se nauživa one jeftinoće, dok bude trajala; rintati, prekinuti se od posla, pa biti na šteti, priznat će svatko, da to nije bilo za pekare nikakvo uživanje. Ali s jedne strane vlast prijeti kaznama, s druge strane narod zahtijeva da bude uslužen, i ako bi poneki pekar počeo i najmanje zatezati, onda narod nagrne i progunđa svojom silnom glasinom, priprijeti onom svojom pravdom, koja je jedna od najgorih na svijetu; i nije bilo druge, moralo se mijesiti, peći, vaditi i prodavati hljeb. Ali da bi se taj posao nastavio, nije dovoljno bilo samo njima zapovijedati i zastrašiti ih, trebalo je i moći; a ako još malo potraje onako, oni više neće moći. Dokazivahu vlastima, da je nepravedno i nesnosno udaren namet, izjavljivahu da će pobacati lopate u vatru i pobjeći; ali su ipak natezali kako su mogli, sve u nadi da će se veliki kancelar prije ili poslije ipak urazumiti. Ali Antonio Ferrer bijaše čovjek, kako bi se sada reklo, energičan, pa je odgovarao, da su se pekari prije i

suviše okoristili, pa će se isto onako i poslije okoristiti, kad se vrate dobre ljetine; a osim toga vidjet će, smislit će možda kako da im se dade neka naknada; a dok to ne bude, neka nastave prodaju kruha po utvrđenoj cijeni. Bilo da je zaista uvjeren bio u razloge što ih je drugima navodio, bilo da je po posljedicama opazio nemogućnost da održi svoju namjeru, pa je drugima htio ostaviti omrazu zbog njezina opozivanja – tko bi mogao znati što je u glavi Antonija Ferrera, – sigurno je samo to, da je on čvrsto održao svoju naredbu. Naposljetku dekurioni (općinski odbor sastavljen od vlastele, koji je trajao do 96. godine prošloga vijeka) pismom izvijeste namjesnika o tadašnjim prilikama, moleći ga, da nađe puta i načina kako bi se ispravila.

Don Gonzalo, sav zaronjen u ratne poslove, uradi ono, čega će se čitaoci sigurno sjetiti: Da imenuje odbor i ovlasti ga, da odredi kruhu cijenu, koja bi odgovarala; nešto srednje, što bi zadovoljilo i jedne i druge. Odbor se sastane, ili kao što se onda španskim činovničkim izrazom kazivalo, odbor se »juntao«, i poslije bezbroj poklona, komplimenata, predgovora, uzdisaja, kolebanja, maglovitih prijedloga, izvijanja, svi uvjereni o neophodnoj potrebi neke pametne odluke, a u isti mah i o vrlo jezivim prilikama, naposljetku, nemajući kud, odluče, da se povisi cijena kruhu. Pekari dahnuše dušom, ali narod podivlja.

Uoči onoga dana, kad je Renzo stigao u Milan, vrvio je svijet po ulicama i tržištima, svi zaneseni općim gnjevom, obuzeti općom mišlju, poznati i nepoznati skupljali su se u gomile, bez prethodnog dogovora, gotovo nesvijesno, kaono kapljice niz istu strmen. Svaka riječ pooštravala je uvjerenje i strast u slušalaca, kao i u samoga govornika. U onoj strasnoj svjetini bilo je i prisebnih, koji su s uživanjem promatrali, kako se voda muti, pa su nastojali da je zamute sve više razlaganjem i pričama, što ih lukavci umiju izmisliti, a zanesene glave primati za gotovo; naumili su bili da mute vodu, kako bi u njoj lakše lovili. Tisućama ljudi leglo je onoga dana s neodređenim osjećajem, da nešto treba učiniti. Već u zoru po ulicama su se skupljale gomile: djeca, žene, ljudi, starci, radnici, prosjaci prikupljali su se kako ih je slučaj sastavio: ovdje se čuje graja svakovrsnih glasova; ondje jedan govori, a ostali mu pljeskaju; ovaj pita nekoga o nečemu, o čemu je malo čas drugi njega pitao; onaj ponavlja usklik, kojim ga je drugi zaglušio; svuda tužbe, prijetnje, usklici: mali broj riječi sastavljao je sve one silne govore.

Treba samo još ma kakav povod, nagovor, ili, najmanje bodrenje, pa da se riječi pretvore u djelo; i ne potraja dugo. U osvitku počeše momci izlaziti iz pekarnice s kotaricama punim kruha, da ga raznose po kućama. Prvi od tih zlosretnih momaka, koji je naišao na gomilu svijeta, bi kao da je zapaljena žabica upala u barutanu. – Eto: vidite, da ima kruha! – kliknuše stotine glasova. – Jest, ima ga za tirane, koji plivaju u izobilju, a nas more glađu, – reče jedan i pristupi momku, dohvati kotaricu, drmne je i vikne: –

daj da vidim.

– Momak crveni, blijedi, dršće, htio bi reći: pusti me, ali mu riječ zastane u grlu; oslabi ruke i gleda da ih izvuče iz uprta. – Dolje s kotaricom! – viču na njega. Mnoge ruke u isti mah ščepaju kotaricu; eno je na zemlji; zastorak s kotarice odleti, u vis; mlak miris kruha rasprostre se unaokolo.

– I mi smo krštene duše; hoćemo i mi da jedemo kruha – viknu jedan, dohvati kruh, diže ga u vis da ga pokaže svjetini, pa zagrize; mnoštvo ruku dohvati kotaricu, razgrabe hljeb; za tren oka sve razneseno. Oni koji ništa nisu ugrabili, nadraženi onako lakim tuđim dobitkom i ohrabreni na iste pothvate, krenu se u gomilama da traže druge kotarice; na koliko naiđoše, toliko razgrabiše. A nije im ni trebalo da napadaju pekarske momke, jer oni, koji su se za svoju nesreću zatekli po ulicama, čim vidješe što ih čeka, sami su spuštali na tle svoje kotarice, pa strugnu glavom bez obzira. Razumije se, da je ipak bila ogromna većina onih koji ništa nisu dobili, a koji su nešto dograbili, ne bijahu zadovoljni tako malim plijenom; a i s jednima i s drugima bijahu pomiješani oni, koji su smislili bili malo krupniji nered. »Na pekarnicu! Na pekarnicu!« diže se graja.

U ulici Corsia de'Servi bijaše onda, a i sada je, pekarnica, koja je očuvala do danas svoje ime; to ime pravilno bi se kazalo »Pekarnica kod Štake«, a na milanskom narječju sastavljeno je od riječi tako šarolikih, tako neobičnih, tako divljih, da talijanska abeceda nema znakova da im obilježi glasove *(El prestin di scansc).* Na onu stranu naže svjetina. U pekarnici baš ispitivahu momka, koji se bijaše vratio bez kotarice, pa sav preplašen i razbarušen, mucajući pripovijeda svoju hudu sreću; kad odjednom, začu se bahat i graja; raste i primiče se; pojavljuju se preteče rulje.

»Zatvaraj, zatvaraj! Brzo, brzo!« Jedan otrča da traži pomoć od gradskoga kapetana; drugi žurno zatvaraju pekarnicu i podupru vrata. Svjetina vrvi spolja i, viče: kruha! kruha! otvarajte! otvarajte!

Malo zatim dođe i gradski kapetan sa četom helebardijera. – Nazad, nazad, djeco; kući, idite kući; sklonite se pred gradskim kapetanom! – viče on i čuvari. Svjetina, koja još ne bijaše sasvim zbijena, načini malo mjesta, te se oni mogoše progurati do pekarnice i stati pred njezina vrata u skupu, iako ne baš u redu.

– Zaboga, djeco, – viče im odatle kapetan, – što ćete ovdje? Idite kući. Gdje vam je duša? Što će reći kralj, naš gospodar? Nećemo vam ništa, samo idite kući. Poslušajte! Što ćete ovdje u tolikoj gomili? Ne griješite duše i ne srljajte u nesreću. Kući, kući!

Ali oni koji vide govornika i čuju njegove riječi, i kad bi htjeli, ne mogu poslušati, kad ih potiskuju i guraju stražnji, a ove opet drugi iza njih, kao vali za valima, i tako sve dalje do nakraj one navale koja neprestano raste. Kapetana već pritisli uza zid. – Potisnite svjetinu natrag, da se možemo

kretati, – reče on helebardijerima, – ali nikoga da ne povrijedite. Da uđemo u pekarnicu; lupajte na vrata; zadržavajte svjetinu.

– Nazad! nazad! – viču helebardijeri, pa se svi skupa okome na prve redove, otiskujući ih kopljima helebarda. Svjetina urla, uzmiče koliko može; pritiskuju leđima grudi, laktima trbuhe, petama prste onima za sobom; napravi se takva gužva, takva stiska, da bi oni u sredini dobro platili, kad bi se mogli izmaći. Pred pekarnicom se malo raščisti; kapetan tuče na vrata, bijesno lupa i urla da mu otvore; oni iznutra gledaju s prozora, strče dolje i otvore; kapetan šmugne unutra, zove čuvare, koji se jedan po jedan provlače kroz vrata, dok posljednji helebardama zadržavaju svjetinu. Kad svi uđoše, zalupe vrata i dobro ih podupru; kapetan ustrči na gornji kat i iziđe na prozor. Bože, grdna mravinjaka!

– Braćo! – viče kapetan; mnogi pogledaju gore; – braćo, idite kući! Opći oprost svima koji odmah odu kući.

– Kruha! Kruha! Otvarajte! Otvarajte! – to se jedino razumjelo iz one strahovite graje, koju je svjetina dizala umjesto odgovora.

– Uzmite se u pamet, braćo! Pazite što radite! Još nije kasno. Odlazite, vratite se svojim kućama. Bit će kruha, ali to nije način. E!. . . ej! Što radite vi dolje! Zar silom na vrata! Nazad, nazad! Vidim, vidim; uzmite se u pamet! To je veliki zločin. Sad ću vam ja doći! Ej! Ostavite te poluge; ne dirajte u vrata. Sram vas bilo! Zar vi, milanski puk, koji ste dosad bili čuveni u svijetu sa svoje dobrote! Čujte, čujte braćo: uvijek ste bili dobra dje. . . Oh, marvo!

Ovu naprasnu promjenu u načinu uzrokovao je kamen iz ruke jednoga od one braće, koja udari kapetana u čelo, baš u lijevu ispupčanost, gdje je središte metafizičkim svojstvima. – Marvo! Marvo! – viče on neprestano, zatvarajući brzo prozor i sklanjajući se. Mada je vikao, koliko ga grlo donosi, ipak su se njegove riječi, i lijepe i ružne, razvijale i izgubile na po puta u onom urnebesu, koji je odozdo tutnjio. Ono što je dotle vidio, bijaše silna navala kamenjem i polugama (što je svjetina usput mogla pribaviti), da provale vrata i, da iščupaju gvozdene rešetke sa donjih prozora; i taj je posao dobro napredovao.

Gospodari i momci iz pekarnice stajahu na prozorima gornjih katova s prikupljenom zalihom kamenja (valjda su ga povadili iz dvorišnog pločnika) pa urlaju i dovikuju onima dolje, da se okane; pokazuju im kamenje i pokazuju da će početi gađati njime. Videći da sve prijetnje ništa ne pomažu, stadoše ga zbilja bacati. Nijedan nije uzaludno pao; tiska je takva bila, da ni zrno prosa, štono riječ, ne bi palo na zemlju.

– Nitkovi! Lupeži! To je kruh što dajete sirotinji! Jao! Oh! Udri! Udri! – Vrište odozdo. Mnogo ih je nagrđeno; dva su dječaka poginula. Bijes udvaja silu svjetine: vrata su provaljena, gvožđa su iščupana; bujica prodire kroz sve otvore. Oni iznutra, videći što ih čeka, pobjegoše na tavan; kapetan,

helebardijeri i neki, od kućne posluge sakrili se po kutovima; neki, provlačeći se kroz okna na tavanu, bježe preko krovova kao mačke.

Zauzeti pljačkom pobjednici zaboraviše na krvničke osvete, koje su isprva spremali. Nagrnuše na sanduke, kruh je sav razgrabljen. Neki od njih jurnuše na blagajnu, obiju bravu, zgrabe zdjelice, pregrštima zahvaćaju novce, trpaju ih u džepove, odlaze puni novaca, da se opet vrate po hljeb, ako ga još ostane. Svjetina poplavi skladište. Otimlju se oko vreća, vuku ih, izvrću: poneki uzjaše na vreću, odriješi je i da bi je mogao nositi izbacuje iz nje jedan dio brašna; drugi viču: »čekaj, čekaj!« pa podmeću pregače, rupce, šešire, da nakupe onoga blaga božjega; jedan pojuri na naćve i zgrabi komad tijesta, koje se oteže i promiče mu se na sve strane; drugi je dohvatio sito i nosi ga dižući ga u vis; dolaze, odlaze: ljudi, žene, djeca, tiskaju se, guraju se, vrište, bijeli oblak svuda se spušta, svuda se diže sve zastire i zamagljuje. Izvana dvije suprotne povorke koje se prekidaju i prepleću uzajamno, jedna izlazi s pljačkom, druga ulazi da pljačka.

Dok je ona pekarnica tako raznesena, nijedna druga u gradu ne ostade na miru i bez opasnosti. Ali ni na jednu svjetina nije navalila u takvom broju da može preduzeti sve; u nekima gospodari bijahu prikupili pomoćnike, pa se spremiše na obranu; u drugima, gdje ih je malo bilo, dolazili su na neki način do pogodbe: dijelili su kruh onima koji se počeše skupljati pred pekarnicom, s tim da se odmah uklone. I oni se uklanjahu, ne stoga što su zadovoljni, nego što se čuvari i žbiri, ne smijući pristupiti onoj strašnoj peći »kod Štake«, pojavljivahu na drugim mjestima s dovoljnom silom da zadadu straha izgrednicima, koji još ne sačinjavaju gomilu. Tako je metež sve veći bivao kod one prve zlosretne pekarnice; jer svi oni kojema su svrbjeli dlani za nekim krupnim pothvatom, jurili su onamo, gdje su im prijatelji bili jači, a nekažnjenost zajamčena.

Na tome su bili oni događaji, kad se Renzo, pošto je zalogaj po zalogaj iščupkao sav svoj kruh, uputio od Istočnih vrata kroz predgrađe, te naišao, ne znajući, baš u središte onoga meteža. Nastupao je čas brže, čas usporen svjetinom, idući razgledao je i osluhivao je, eda bi iz one vreve što jasnije saznao, što se ono zbiva. I evo otprilike koje je riječi usput najviše čuo:

»Sad je otkrivena – viče jedan – sramna prijevara onih lupeža, koji su govorili da nema ni kruha ni brašna, ni žita: sad je izišlo djelo na vidjelo; ne mogu nas više vući za nos. Živjelo izobilje«.

»Kažem vam ja da od svega ovoga nema koristi – govori drugi – prosto mlatimo praznu slamu; čak će biti još gore, ako se ne zavede pravda. Pojeftini li kruh, oni će u nj sipati otrov, da pomore sirotinju kao muhe. Već kažu da nas je suviše; to su kazali u odboru; ja to znam kao dva i dva četiri, jer sam svojim ušima čuo od svoje kume, koja je prijateljica bliskom srodniku jednog sudopera kod jednoga od one gospode.

»Grozne riječi, ni ponoviti se ne smiju«, govorio je jedan zapjenjenih ustiju, držeći jednom rukom krpu na razbarušenoj krvlju umrljanoj kosi. Neki do njega, kao da ga žele utješiti, ponavljaju njegove riječi.

»S puta, s puta, braćo, molim vas; napravite mjesta ocu koji nosi kruh za svoje petero djece«. Tako viče jedan teturajući pod vrećom brašna; svatko je gledao da se skloni i propusti ga.

»Ja?« – govoraše drugi tihim glasom svome drugu – ja ću hvatati maglu. Ja sam dosta toga proturio preko glave, pa znam kako ove stvari idu. Ovi bukači što se sad ovoliko deru sutra preksutra zavući će se u kuće premrli od straha. A već sam vidio neka sumnjiva lica, neke poštenjakoviće koji obilaze, prave se nevjesti, a sve bilježe, tko je bio tko nije bio; kad se sve svrši, kad dođe do obračuna, kako se kome zalomi.

»Glavni zaštitnik pekara – viče jedna glasina, koja privuče Renzovu pažnju – sam je nastojnik za nabavke.«

»Sve su to zlikovci«, viče drugi.

»Tako je, ali on im je starješina«, ponavlja prvi.

Nastojnik za nabavke bijaše predsjednik Vijeća Desetorice i odbora za nabavke, a birao ga je svake godine namjesnik od šestorice vlastela, koje je predlagalo Vijeće Desetorice; odbor za nabavke imao je dvanaest članova, sve vlastela, koji su se, pored drugih poslova, posebno starali o nabavci namirnica. Tko je zauzimao tako mjesto bilo mu je u doba gladi i neznanja suđeno da ga proglase uzrokom sviju zala, osim ako bi uradio ono, što onda uradi Ferrer; a ni to nije bilo u njegovoj vlasti, baš i kad bi mu bilo u zamisli.

»Nitkovi! – viče jedan – eto što uradiše! Čak su iznijeli, da je veliki kancelar izhlapio, da mu unište ugled, te da sami zapovijedaju. Treba sve njih strpati u kokošinjac, pa ih hraniti troskotom i prosom, kao što htjedoše oni nas.«

»Hoćete kruha – viče drugi, koji žurno uzmiče – mjesto kruha teško kamenje; ovakvo kamenje pada odozgo kao grad. Rebra samo što mi nisu popucala! Jedva čekam da se dohvatim kuće.«

Kroz tu vrevu, koja je Renza više zbunila nego obavijestila, i kroz tisku, on naposljetku dospje pred samu pekarnicu. Svjetina se bijaše već prilično razdijelila, te je on mogao razgledati onaj grdni skorašnji lom. Žbuka olupana i nagrizena kamenjem i opekama, prozori izvaljeni, vrata prelomljena.

– Ovo baš ne valja – reče Renzo u sebi: – ako sve pekarnice ovako razore, gdje će onda mijesiti kruh? Zar u studencima?

Iz pekarnice izlaze jedan za drugim ljudi koji nose komade ili od mučnjaka, ili od naćava, ili od rešeta, lopatu, klupu, košaricu, knjigu za

račune, jednom riječi ma šta iz one zlosretne pekarnice. Svi se ovi upućuju na istu stranu, očito na ugovoreno mjesto. – Što će opet ovo biti? – ponovno pomisli Renzo, pa se uputi za čovjekom koji je od izlomljenih dasaka i iverja napravio svežanj i uprtio na leđa te ode, kao i ostali ulicom pokraj sjeverne strane stolne crkve, a ulica se zove po stepenicama koje su tu bile, i tek ih je nedavno nestalo. Žudnja da promatra događaje nije mogla ipak zadržati našega gorštaka, kad vidje pred sobom onu gorostasnu zgradu, da ne zastane pred njom i da ne zine od čuda gledajući u njezine visine. Zatim ubrza korak, da bi stigao onoga za kojim je pošao; obiđe ugao, pa pogleda i pročelje stolne crkve, koje onda bijaše u radu i daleko od dovršetka; i uvijek za onim, koji iđaše prema sredini poljane. Što su se više primicali, svjetina je bivala sve gušća, ali su se onom nosiocu svi sklanjali s puta; on je presijecao gustu gomilu, a Renzo, uvijek uzastopce za njim, dopre u sredinu one trske. Tu bijaše prazan prostor, a usred njega hrpa žara, ostaci spaljenoga pribora iz pekarnice. Unaokolo pljeskanje rukama, lupanje nogama, urnebes svakojakih uzvika pobjede i kletve.

Onaj čovjek sa svežnjem na leđima baci ga na žar; drugi u kraj kom upola izgorjele lopate raspreta žar: dim se diže sve gušći; plamen ponovo buknu; sve jača vika pozdravlja platnen! »Živjelo obilje! Smrt izjelicama! Smrt oskudici! Crkao nastojnik! Crkao odbor! Živio kruh!«

Doduše, uništavanje rešeta i naćava, rušenje peći, rastjerivanje pekara, nisu baš najpodesnija sredstva da se dođe do kruha; ali to je jedna od onih metafizičkih tajni, do koje svjetina ne dopire. Ipak ponekad dopre do njih čovjek iako nije veliki metafizičar, dok je to još novo za njega. Tako je i Renzo odmah u početku došao na tu misao, pa mu se sada neprestano vrti po glavi. Ali ne smjede je nikomu iskazati, jer od onolikih lica oko sebe, nijedno mu se ne učini da kaže: »Brate, ako griješim popravi me! Milo će mi biti«.

Vatra se ponovo bijaše zagasila; nitko ne donosi više goriva, i svjetini poče bivati dosadno, odjednom puče glas, da su na Cordusiju (poljanica i raskrsnica ondje blizu) napali na drugu pekarnicu. U onakvim prilikama često biva, da glas o nečemu učini tek da se ono u stvari zbude. S onom glasinom rasprostre se u svjetini težnja, da svi onamo nagrnu: »Ja idem; hoćeš li ti? Hajdemo svi!« čuje se sa svih strana; tiska se razbi i svrsta se u povorku. Renzo je izostajao, gotovo se nije kretao nego samo ukoliko bi ga potisnula svjetina; međutim razmišljaše, da li da se izvuče iz one stiske, pa se vrati u samostan i potraži oca Bonaventuru, ili da ide da gleda što će još biti. Pretegne ponovo radoznalost. Ali odluči da se ne tiska više usred vreve, da mu opet ne zgnječe kosti, ili da ga još nešto gore ne snađe, nego da ostane podalje i da promatra. I kad je već bio malo dalje, izvadi iz džepa drugi hljebac, odgrize zalogaj i pođe za onom uzbunjenom; ruljom.

Svjetina s poljane bijaše već ušla u kratku i tijesnu ulicu Stare Ribarnice, a odande poprečke ispod onoga svoda iziđe na Trgovačku

Poljanu. Od njih rijetko je tko prošao ispred trijema nasred zgrade, koja se onda zvala »doktorski zavod«, a da nije pogledao onaj veliki kip, koji se iz nje isticao, s ozbiljnim, natmurenim, namrgođenim licem kralja Filipu II., koji i od mramora zadaje neki strah, te s onom pruženom rukom čini se da kaže: »sad ću vam ja reći, odrpanci!«

Onog kipa nema više, i to poradi čudnovata slučaja. Otprilike sto sedamdeset godina poslije ovoga o čemu pričamo, jednoga dana kipu promijene glavu, iz ruke mu uzmu žezlo i zamijene ga nožem; i taj kip nazvaše Marko Bruto. Tako prepravljen kip ostade dvije tri godine; ali jednoga jutra neki koji nisu voljeli Marka Bruta, nego su morali gajiti protiv njega neku potajnu zlovolju, namaknu mu konopac oko vrata, svuku ga dolje i stadoše ga lomiti na sto načina; osakaćena i pretvorena u izlupanu trupinu, vukli su ga, s izbuljenim očima i s isplaženim jezicima, po svima ulicama, i kad su se dobro umorili, skotrljaše ga tko zna gdje. Tko bi to rekao Andriji Bili, kad je klesao onaj kip!

S Trgovačke poljane rulja se progura ispod onoga drugog svoda u ulicu de'Fustagnai, a odatle se razlije po Cordusiju. Svaki od njih, čim dospije tamo, pogleda odmah označenu pekarnicu. Ali mjesto mnoštva prijatelja, kojima su se nadali da će ih tu zateći na poslu, spaziše samo nekolicinu, u nedoumici, podalje pred pekarnicom, koja bijaše zatvorena, a na njenim prozorima naoružani ljudi, spremni da se brane. Videći to, jedni, se čude, drugi psuju, treći se smiju: neki se okrenu da obavijeste one koji pristižu; neki zastaju, neki se vraćaju, neki viču: »Naprijed! Naprijed!« Nasta potiskivanje, zaustavljanje, uspor, kolebanje, zbunjena graja od prepiranja i savjetovanja. Uto se iz one stiske začu zloglasni uzvik: »Evo, tu je blizu kuća nastojnika za nabavke! Hajdemo da mu sudimo, da ga raznesemo!« Učini se da je ono sjećanje na neki raniji dogovor, a ne samo pristanak na nov prijedlog. »Nastojnik!« Hajdemo nastojniku!« bijaše jednoglasni uzvik. Sva se ona svjetina odjednom uputi prema ulici, gdje bijaše kuća, spomenuta u onako nesretnu času.

GLAVA TRINAESTA

Napadaj na namjesnikovu kuću. Ferrer

Zlosretni nastojnik, u onaj čas s teškom je mukom vario ručak, ikoji bijaše pomeljavio bez volje i bez svježa kruha; s velikom zebnjom iščekivaše, kako će se stišati ona oluja, ali mu ne bijaše ni nakraj pameti, da će se onako strahovito provaliti nad njim. Neki dobri ljudi dotrče ispred svjetine, da mu jave što mu se sprema. Njegovi momci, na graju koja se već čula, siđu dolje i uplašeno gledaju niz ulicu, odakle se primiče urnebes. Dok slušaju onu opomenu već vide gdje se pomaljaju prethodnici; užurbano i pomamno jave svome gospodaru; dok ovaj smišlja kuda će i kako će, jave mu da je već kasno. Momci jedva imaju vremena da zatvore vrata. Metnu zasovnicu, metnu poduporanje, trče da pozatvaraju prozore, kao kad se vidi crn oblak, pa se svakog časa očekuje prolom. Sve jača vika dopire kao grmljavina i odjekuje po praznom dvorištu; iz svakoga kuta u kući odbija se onaj tutanj; a iz one prostrane i zaglušne huke čuju se jaki i učestani udarci kamenica u vrata.

»Dajte nam nastojnika! Krvoloka! Izjelicu! Hoćemo ga živa ili mrtva!«

Bijednik se vrti iz sobe u sobu blijed, usplahiren, udara dlan o dlan, preporučuje se Bogu i svojim momcima, da se hrabro drže, da mu nađu puta i načina, kako da umakne. Ali kako, kuda? Popne se na tavan; kroz okno na krovu pogleda prestravljeno na ulicu i vidje je svu zakrčenu pomamnom vrevom; čuje usklike koji traže njegovu smrt; van sebe od straha skloni se i zavuče se u najskrovitiji zakutak. Tu šćućuren, pažljivo osluškuje, da li se smanjuje ona zlokobna graja, da li se ma koliko stišava uzbuna; ali naprotiv čuje sve bješnju i sve strasniju tutnjavu, sve češće udarce, i gotovo onesviješten od lupanja srca, brzo začepi uši. Pa opet izvan sebe, sa stegnutim zubima i namrštenim licem, pruža stegnute pesnice, kao da njima podupire vrata. . . Što je još sve radio, ne može se točno znati, jer je bio sam, te historija mora nagađati. Ona je već na to naviknuta.

Ovoga puta Renzo je bio usred one stiske, i to ne zanesen tiskom, nego se namjerno utiskao. Od onih krvoločnih uzvika u njemu se sva krv uskomešala; dok se samo pljačkalo, još je i dvoumio da li je to dobro ili loše u onom slučaju; ali i sama pomisao na ubistvo izazvala je u njemu neposredno nesumnjivo gnjušanje. I mada je on, po onoj kobnoj sklonosti

uzbudljivih duša da vjeruju sve ono što kažu mnoge uzbuđene duše, potpuno uvjeren bio, da je nastojnik glavni uzrok gladi i dušmanin sirotinji, ipak čim je čuo, kad se rulja krenula, poneku riječ, koja je pokazivala volju da se nastojnik izbavi, on je odmah odlučio bio, da potpomogne to spašavanje; i s tom namjerom, on se progurao bio do samih vrata, koja su sada napadnuta na sto načina. Jedni lupaju kamenjem bravu da je obiju; drugi polugama, dlijetima, i Čekićima vrše posao po zanatskim pravilima; mnogi pak kamenjem, zatubastim noževima, klincima, batinama, pa i noktima kad nemaju ništa drugo raskopavaju i razvaljuju zid, muče se da izvade koju opeku, kako bi napravili prodor. Oni koji nisu mogli pomagati u rušenju, hrabrili su ih vikom; ali u isti mah guranjem i nasrtanjem sprečavaju još više onaj rad već spriječen nasrtljivom utakmicom razorilaca; jer srećom, biva ponekad i u zlu ono što je vrlo često u dobru, da najusrdniji pomagači postanu smetnja.

Vlasti, koje su prve doznale o ovome što se zbiva, pošalju odmah za pomoć zapovjedniku tvrđave, koja se onda zvala tvrđava »di porta Giovia«; on uputi nešto vojnika. Ali dok su mu javili, dok je naredio, dok su se skupili, dok su se uputili, dok su stigli, kuća je već bila sa svih strana opkoljena; vojnici, stadoše daleko od kuće na kraju one svjetine. Oficir, koji ih je vodio, nije znao što da radi. Ondje bijaše, da kažem, tek gusta mrlja raznog doba i roda koja samo gledaše. Nalozima da se sklone, da naprave mjesta, odgovarahu potmulim, i otegnutim žamorom; nitko se ne miče. Pucati u onu gomilu učini se oficiru ne samo bezdušno, nego i vrlo opasno; tim bi povrijedio mirnije gledaoce, a razdražio bi one mnoge napadače; a nije imao ni uputa za takvu upotrebu oružja. Najbolje bi bilo razagnati desno i lijevo prvu gomilu, pa prodrijeti silom do pravih napadača; ali kako da to izvrši? Tko zna da li će vojnici moći prodirati u skupu i u redu? Kad bi se dogodilo, mjestu da rasture svjetinu da oni budu rastureni, onda bi oni bili predani rulji na milost i nemilost, pošto su je još jače razdražili. Neodlučnost zapovjednikova i nepomičnost vojnika učini se svjetini, s osnovom ili bez osnove, da je strah. Oni koji su bili blizu vojnika, gledahu ih s izrazom u licu koji je kazivao: pjevajte vi! Oni koji su bili podalje gurali su im se, plazili i kesili; oni još dalje nisu ni znali, da su tu vojnici, ili se na njih nisu osvrtali; razorioci nastavljahu rušenje kuće, zauzeti jedino mišlju, da što prije postignu svrhu; gledaoci su ih neprestano podbadali svojim urlikanjem.

Između ovih najviše se isticao neki od poroka oronuli starac, koji raskolačivši svoje upale i zažarene oči i grčeći bore lica osmijehom paklenoga uživanja, diže obje ruke iznad osramoćenih sjedina i vitla po zraku čekić, konopac i četiri klinca, kojima veli da će prikovati nastojnika na vrata njegove kuće, kad bude ubijen.

– To ne! To je sramota! – izusti Renzo grozeći se onih riječi i mnogih slušalaca koji su ih odobravali, a ohrabren što je opazio neke, koji, istina,

šute, ali im se na licu vidi, da se groze kao on. – Sramota! Zar mi da preotimamo krvniku zanat? Da ubijemo krštenu dušu! Kako će nam Bog dati kruha, ako učinimo takav zločin? Spržit će nas gromovima, a ne nahraniti hljebom!

– Pseto jedno! Izdajniče domovine! – uzviknu, okrenuvši se Renzu s pomamnim licem, jedan od njih, koji su u onoj huci čuli Renzove svete riječi. – Čekaj, čekaj! Ovo je nastojnikov sluga, prerušen u seljaka! Ovo je uhoda! Udrite, udrite! – Sto glasova pronose se unaokolo. – Što je? Gdje je? Tko je? Nastojnikov sluga. Uhoda. Nastojnik prerušen u seljaka, hoće da pobjegne. Gdje je? Gdje je? Udrite! udrite!

Renzo umuknu, sav se zgrči, htio bi da iščezne; neki do njega uzmu ga u sredinu, pa raznim uzvicima gledaju da nadviču one neprijateljske i krvničke glasove. Ali mu najviše pomože vika: »s puta, s puta!«, koja se diže ondje u blizini: »S puta! evo pomoći, sklanjajte se!«

Što je to bilo? Nekoliko njih donose dugačke ljestve, da ih prislone na kuću, te da u nju uđu kroz prozor. Ali, nekom srećom, to sredstvo, koje bi: olakšalo stvar, ne bijaše lako izvesti da upotrebe. Nosioci na jednom i drugom kraju i s obje strane ljestava gurani, ometani, razdruženi tiskom, gegahu se s mukom; jedan od njih s glavom između dvije prečanice, a s letvama na ramenima, prignječen kao pod drmanim jarmom, riče od muke; drugi je navalom odgurnut od ljestava; tako ispuštene ljestve lupaju po ramenima, mišicama i rebrima, može se misliti kako je bilo onima koji su dopali tih udaraca. Drugi prihvaćaju rukama ljestve, podvlače se pod njih, dižu ih svojim plećima vičući: »drž'te dobro! naprijed!« Ona zlokobna sprava prodire dalje, na mahove i krivudajući. To stiže baš na vrijeme da odvrati i rasturi Renzove neprijatelje, a on izrabi onu zabunu u zabuni; isprva manji od makova zrna, a kad se poizmakao, rastiskujući laktovima što je mogao žešće, pobježe odanle, gdje nije puhao povoljan vjetar za njega i naže da se što prije izvuče iz onoga meteža, pa da ode ravno ocu Bonaventuri, ili da ga onamo sačeka.

Odjednom nastade novo komešanje s drugoga kraja, širi se kroz onu svjetinu, od usta do usta pronosi glas: »Ferrer! Ferrer!« Čuđenje, radost, gnjev, pristajanje, odbijanje, sve te suprotnosti šire se svuda gdje dopire ono ime; jedni ga pozdravljaju, drugi hoće da ga udave; jedni ga zovu, drugi ga tjeraju; jedni blagosiljaju, drugi kunu.

»Evo Ferrera! – Nije, nije! – Jest, jest; živio Ferrer! On je spustio cijenu kruhu. – Nije, nije! – Evo ga, evo ga na kolima. – Ne treba nam! Što će nam on? Nitko nam ne treba! – Ferrer! Živio Ferrer! Sirotinjska majka. Hoće da odvede nastojnika u tamnicu. – Ne, ne; mi ćemo mu suditi; natrag, natrag! – Ferrer! Neka dođe Ferrer! U tamnicu s nastojnikom!«

Svi se ispinju na prste i okreću se na onu stranu, odakle se javlja neočekivani dolazak. Ispinjući se svi, vide opet onoliko isto, kao da su ostali

na petama; ali se ipak svi na prste uspinju.

I zaista, nakraj gomile, s protivne strane onoj gdje stajahu vojnici, dovezao se na kolima Antonio Ferrer, veliki kancelar, kojega je po svoj prilici grizla savjest, što je svojim pogreškama i svojom upornošću bio uzrok, ili bar povod onoj pobuni, pa sad dolazi da je utiša i da spriječi bar njezinu najstrašniju i nepovratnu posljedicu; dolazi da dobro utroši svoj zlo stečeni dobar glas.

U narodnim pobunama ima uvijek podosta ljudi, koji se, bilo po nekoj strasnoj usijanosti, bilo po fanatičkom uvjerenju, bilo po opakoj namjeri, bilo po nekoj paklenoj sklonosti za smutnjama, svima silama upinju, da metež što više potaknu; predlažu ili potiču što bezdušnije odluke, potpiruju vatru čim se počne gasiti, takvima nikad ništa nije dosta; njima je do meteža bez kraja i bez mjere. Nasuprot ovim ima uvijek po nekoliko ljudi, koji se onako isto žarko i uporno trude, da postignu protivno; neki s prijateljstva ili pristrasnosti prema ugroženim licima, a neki prosto s pitome i urođene im groze prema krvi i divljaštvu. Bog neka ih nagradi. U svakoj od ove dvije suprotne strane, i kad nema nikakva dogovora, jednakost težnje stvara po sebi slogu u radu. Sva ostala svjetina, koja čini, tako reći, materijal za pobunu, to vam je slučajna smjesa ljudi, koji više ili manje s beskrajnom postupnošću, naginju jednoj ili drugoj krajnosti; malo zagrijani, malo lukavi, malo naklonjeni nekoj vrsti pravice, kako je oni razumiju, malo željni krupnih događaja, gotovi na bezdušnost i na milosrđe, na mržnju i na obožavanje, kako se kad ukaže prilika za uživanje u jednom ili u drugom osjećaju; u čežnji svakoga trenutka da saznadu, da vjeruju nešto zamašno, željni dernjave, pa bilo da pod njom nekoga slave ili grde. »Živio« i »Dolje« njima su najomiljeliji uzvici; i kad nekomu pođe za rukom da ih uvjeri, kako taj i taj nije zaslužio da bude rastrgnut, poslije toga ne mora ni jedne riječi potrošiti da ih uvjeri, kako taj isti zaslužuje da bude dignut na nebesa; oni su i glumci, i gledaoci, i oruđe, i zapreka, kako kad vjetar puše; gotovi su i da šute, kad ne čuju uzvike koje bi ponavljali, i da završe metež, kad nema više podstrekača, i da se rasture, kad poviše složnih glasova uzviknu: hajdemo; i da se vrate svojim kućama pitajući usput jedan drugoga: Što ovo bi? A kako ta svjetina ima u sebi silu, i može je dati kome hoće, to svaka od one dvije aktivne strane upotrebljuje sve vještine da zadobije svjetinu za sebe, da je za sobom povuče: to su kao dvije neprijateljske duše, koje se otimlju oko toga, koja će od njih ući u onu tjelesinu i pokrenuti je. Nadmeću se tko će bolje rasprostraniti najpodesnije glasove za raspaljivao je strasti, za upravljanje pokretom u korist jednoga ili drugog smjera; tko će bolje izmisliti zgodne novosti za potpirivanje gnjeva, ili za njegovo umirivanje, za poticanje nade ili straha; tko će se bolje sjetiti uzvika, koji, što više i što jače ponavljan, izrazi, dokaže i stvori u isti mah glas većine za jednu ili za drugu stranu. Sve smo ovo napričali zato da objasnimo, kako je, u borbi između dvije strane, koje su se pred nastojnikovom kućom otimale o svjetinu, pojava Antonija

Ferrera odjednom dala prevagu čovječnijoj strani, koja dotle bijaše očevidno slabija, i da je samo za još jedan časak zakasnio njegov dolazak, ona čovječnija strana ne bi imala više ni snage, ni razloga za borbu. Ferrer bijaše ljubimac svjetine zbog one svoje tarife tako povoljne za kupce, i zbog svoje junačke upornosti: protiv svih suprotnih razloga. Njemu već naklonjena svjetina postade sada sasvim očarana starčevom povjerljivom srčanošću, koji je onako bez straže, bez ikakve pratnje, došao u svjetinu i u susret izišao njezinu bijesu. A osobito je djelovao na svjetinu glas, da će Ferrer odvesti nastojnika u tamnicu; i tako se razjarenost protiv nastojnika, koju bi sve više raspalio, tko bi što protiv nje silom pokušao i ničim joj ne bi ugodio, sad pred onim obećanjem nekoga zadovoljenja, pred onom bačenom kosti, malo utišala i ostavila mjesta suprotnim težnjama, koje su se budile u velikom dijelu gomile.

Pomirljivci dahnuše dušom i na sto načina: povlađivahu Ferreru; oni koji su do njega bili pljeskanjem su izazivali i poticali pristanak svih ostalih i potiskivali su svjetinu da prokrče put kolima; drugi su pljeskanjem, ponavljanjem i prenošenjem Ferrerovih riječi, ili onih što im se činjaše da on treba da kaže, podvikivali bijesnim upornicima, potpirujući protiv njih novu strast prevrtljive svjetine. – Tko su ti što neće da viču: živio Ferrer? Zar nećete jeftin kruh? To su nitkovi, koji neće kršćansku pravdu; deru se više od sviju kako bi nastojnika dali prilike da umakne. U tamnicu nastojnik! Živio Ferrer! Propustite Ferrera! – Ovakvi su uzvici bivali sve jači, a razmjerno je opadala osorljivost protivne strane; malo po malo oni koji su ovako vikali, počeše i potiskivati one što su rušili kuću, tjerati ih natrag, istrzati, im oruđe iz šaka. Ovi su siktali, prijetili, tražili da održe svoje; ali je krvoločna strana izgubila parnicu; prevlada dreka: »U tamnicu, hoćemo pravdu, živio Ferrer!« Još malo opiranja i oni budu potisnuti; ovi drugi zauzmu kućna vrata, brane ih od novih napada, spremaju pristup Ferreru; neki od njih dovikuju onima unutra (a proloma je bilo na vratima), da dolazi pomoć, da spreme nastojnika, »da odmah ide. . . u tamnicu: jeste li razumjeli?«

– Je li to Ferrer, koji izdaje proglase? – upita nekoga do sebe Renzo, koji se sjeti onog *vidit Ferrer,* što mu je doktor viknuo na uho, pokazujući mu potpis na proglasu.

– Jest, on je veliki kancelar – odgovori mu onaj.

– To je pošten čovjek?

– Te još kako! On je spustio cijenu kruhu, a ostali to nisu htjeli; evo sada dolazi da odvede u tamnicu nastojnika, koji nije radio po pravdi i pravici.

Lako je pogoditi, da je Renzo odmah bio za Ferrera. Pohrli odmah njemu u susret: to ne bijaše lako; ali svojim gorštačkim plećima i laktovima progura se do prvih redova, baš do samih kola.

Kola bijahu već prilično prodrla u onu gomilu, i u taj čas stajahu nepomična pred jednom od čestih i neizbježnih prepreka u vožnjama one vrste. Stari Ferrer provirivao je čas kroz jedan, čas kroz dragi prozor na kolima, praveći krotko, nasmijano, ljubazno lice, lice kakvo je držao u pripravnosti za svečanu priliku kad bude stao pred don Filipa IV; ali ga je, eto, morao utrošiti pred onom svjetinom. Nešto je i govorio; ali piska i vriska onolikih glasova, sami uzvici: »Živio«, kojima je pozdravljan, jedva dopuštahu najbližoj nekolicini, da čuju poneku njegovu riječ. Stoga se pomagao rukama, vrhom prstiju razbacivao je s usana nadesno i lijevo zahvalne poljupce za onolike iskaze narodne milošte; ili je pružao ruke kroz prozore i pokretima upućivao svjetinu da se skloni i da ga propusti; ili je njima utišavao rulju. Kad bi u tome malo uspio, onda su najbliži njemu čuli i ponavljali njegove riječi: »Kruha, izobilje: dolazim radi pravde: uklonite se malo«. Zatim bi savladan i zaglušen od tutnjave onolike dreke, zamoren od gledanja onolikih lica i uprtih očiju, povukao za časak natrag u kola, nadno obraze, pa silno otpuhujući govorio u sebi: – *por mi vida, quo de gente!*[8]

– Živio Ferrer! Ne bojte se. Vi ste pošten čovjek. Kruha, kruha!

– Dabogme, kruha, kruha, – odgovaraše Ferrer: – izobilje; riječ vam dajem – i metnu ruku na prsi, pa odmah nastavi: – uklonite se malo, hoću da ga odvedem u tamnicu, da ga kaznim kako je zaslužio – a tiho doda *»si es culpable«*.[9] Nagna se kočijašu i brzo mu reče: *»adelante, Pedro, si puedes«*?[10]

I kočijaš se osmjehivao na svjetinu s nekom milostivom ljubaznošću, kao da je i on velika ličnost; sa neiskazanom uljudnošću mahao je polagano bičem desno i lijevo, da bi se okolna svjetina stisla i malo uklonila. – Molim vas, gospoda moja – govoraše i on – načinite malo mjesta, samo malčice, toliko da prođem.

Međutim okretniji pomirljivci trudili su se da naprave malo mjesta, kao što je Ferrer ljubazno molio. Neki ispred konja uklanjahu ljude i lijepim riječima, i blagim potiskivanjem: »natrag, uklonite se malo, gospodo«; drugi su to isto činili s obje strane kola, da točkovi ne pregaze kome noge i ne prignječe nikoga, jer bi to, pored povrede pojedinih ljudi, moglo jako nauditi Ferrerovoj omiljenosti u onoj svjetini.

Renzo, gledajući nekoliko trenutaka onu dostojanstvenu starinu, malo uzbuđenu strahom, pritisnutu umorom, ali oduševljenu zauzimanjem, tako reći uljepšanu nadom, da će izbaviti čovjeka od smrtne pogibli, Renzo, velim, odustane od svake pomisli da ode odande, i odluči da pomaže Ferreru, da ga ne ostavi, dok on ne postigne svoju svrhu. Stoga živo prione da napravi mjesta; i na tom poslu nije bio lijen. I napraviše mjesta; –

---

[8] Kakov svijet zaboga.
[9] Ako je kriv.
[10] Naprijed, Pedro, ako možeš.

naprijed sada, – dovikivahu kočijašu sklanjajući se ili krčeći put sve dalje. – *Adelante, presto, con juicio,*– viknu mu i Ferrer; kola krenuše naprijed. Uz pozdrave, kojima je izdašno obasipao svu onu svjetinu, Ferrer je drugarskim osmijehom osobito zahvaljivao onima, koji su se trudili iza njega: od tih osmijeha dobio je nekoliko i Renzo, koji ih je zaista i zaslužio, jer se onoga dana zalagao za velikoga kancelara više no što bi mogao njegov najvredniji tajnik. – Mladi gorštak bijaše očaran onom dobrotom, činilo mu se gotovo da se sprijateljio s Antonijom Ferrerom.

Kad su kola već jednom krenula, nastavila su put čas brže čas lakše, a ponekad su i zastajala. Razmak me bijaše veći od puškometa; ali po upotrebljenom vremenu mogao se je učiniti priličnim putovanjem i onome, koji se ne bi žurio kao Ferrer. Svjetina se komešala sprijeda i straga, desno i lijevo od kola, kaono valovi oko broda, koji se probija kroz oluju. Ali žešća, neskladnija, zaglušnija od oluje bijaše ona treska. Ferrer gleda čas s jedne čas s druge strane; maše rukama i namješta se da razabere što se hoće, kako bi podesio svoje odgovore; htio bi da se porazgovara s onim kolom svojih neprijatelja; ali to bijaše teška stvar, teže možda od svega što mu se desilo za toliko godina njegova kancelarstva. Ipak bi kadikad razabrao koju riječ, pa i koju rečenicu, koja bi doprla u njegovu prolazu iz gomile, kao pucanj rakete što se čuje kroz silnu pucnjavu nekoga vatrometa. I on se trudio da ljubazno odgovara na te uzvike, izgovarao je one riječi za koje je znao da će biti dobro primljene, ili koje je trenutna potreba zahtijevala, te je i on cijeloga puta govorio: »Tako je gospodo; kruha, izobilja. Odvest ću ga u tamnicu; bit će kažnjen. . . *si es culpable.*[11] Jest, jest, ja ću narediti: jeftin kruh. *Asi es. . .*[12]

Tako je; kralj, naš gospodar, neće da ovi najvjerniji podanici gladuju. *Ox! Ox! guardaos:*[13] pazite, gospodo. *Pedro*, *adelante con juicio.*[14] Izobilje, izobilje! Sklonite se malo, molim vas. Kruha, kruha. U tamnicu, u tamnicu. Što je,« – pita jednoga, koji se sav bijaše nagao kroz prozor u kola i urlao je neki savjet, ili molbu, ili odobravanje. Ali ga u isti mah povuče natrag drugi, kad je vidio da će ga zgaziti kolo. Uza sve te uzvike i odgovore, uz neprestano pljeskanje, uz poneki vrisak protivnički, koji se ovda-onda čuo, ali je brzo bio nadvikan, stiže najzad Ferrer do kuće, po zasluzi svojih usrdnih saveznika.

Oni koji su se već u dobroj namjeri nalazili pred kućom, kao što smo kazali, bijahu se dotle potrudili da naprave malo mjesta. Mole, opominju, prijete; guraju, potiskuju ovamo i onamo s onom udvojenom voljom i obnovljenom snagom, koja daje izgled na povoljan svršetak; uspjeli su naposljetku da podvoje svjetinu i da je potisnu u dvije gomile; između vrata

---

[11] Naprijed, brzo, pametno.
[12] Tako je. . .
[13] Čuvajte se.
[14] Pedro, naprijed pametno.

i kola, koja tu stadoše, ostade nešto malo prazna prostora. Renzo, koji je vršio ulogu i krčioca i prethodnika, bijaše stigao s kolima, pa stade u jedan od ona dva primirljiva reda, koji bijahu u isti mah i ograda Ferrerovim kolima, i brana dvjema stiskama s obje strane. Zadržavajući navalu svojim jakim plećima, našao se na mjestu, gdje je sve mogao lijepo vidjeti.

Ferrer odahnu duboko, videći pred sobom raskrčen onaj prostor, a vrata još zatvorena. Zatvorena ovdje znači, da ne bijahu sasvim razvaljena; ali šarke bijahu već gotovo iščupane iz dovrataka; oba krila iscijepana, izlupana, razdrmana i rastavljena u sredini; kroz širok prolom vidi se iskrivljena, razbijena i gotovo izgubljena brava, koja ipak još vezuje oba krila. Kroz onaj prolom jedan viče da otvore, drugi žurno otvara kola; starac promoli glavu, ustade, uhvati se desnom rukom za mišicu onoga prijatelja, metne nogu na stepenicu i siđe s kola.

Svjetina se s obje strane ispinje na prste: vide se hiljade izdignutih lica; opća radoznalost i pažnja stvore trenutak općeg muka. Ferrer se bijaše malo zadržao na potezi, pogledao svuda naokolo, poklonio se pred svjetinom, i kao sa govornice, s ljevicom na grudima, uzviknuo: »Kruha i pravde!« pa slobodan, uspravljen, zaogrnut plaštem, bijaše sišao na ulicu uz usklike, od kojih su se nebesa prolamala.

Dotle su oni iz kuće otvorili vrata, to jest, pravo rečeno, dovršili otvaranje, skidajući šarke zajedno sa već obijenom bravom i proširujući otvor tek koliko je trebalo da bi mogao ući onaj vrlo željeni gost. – Brzo, brzo! – kaže im on: – Otvorite dobro, da uđem; a vi zadržavajte narod, da ne nagrne za mnom. . . pazite dobro! Održavajte malo slobodna mjesta za poslije. . . Ej! ej! gospodo, pazite – govoraše opet onima unutra – lagano s tim krilom, pustite me da prođem: jao! moja rebra; pazite da me ne prignječite. Sada zatvorite! Ne, još ne! Moj plašt! – I zaista plašt bi ostao prikliješten u vratima, da ga Ferrer nije spretno istrgao, te nestade kao rep u zmije koja se gonjena zavlači u rupu. Opet sklope oba krila i ponovo ih podupru iznutra kako se bolje moglo. Oni pred kućom, koji bijahu postali nekom tjelesnom gardom Ferrerovom, naprezahu se i leđima, i rukama, i grlom, da održe slobodan prostor pred kućom, pa se u duši Bogu moljahu, da se brzo svrši.

– Brzo, brzo! – viče i Ferrer unutra u hodniku svima momcima, koji su se zadihani oko njega iskupili vičući: »Sam vas je Bog poslao, preuzvišeni! oh, preuzvišeni! uh, preuzvišeni! ah, preuzvišeni!«

– Brzo, brzo, – navaljuje Ferrer: – gdje je taj blaženi čovjek?

Nastojnik silažaše niza stepenice, momci ga upola vuku, upola nose, blijed je kao krpa. Kad spazi izbavioca, on odahne dušom, vrati mu se bilo, prostruji mu malo života kroz noge i malo krvi kroz obraze; potrči, kako je mogao, k Ferreru i reče mu: – Evo me u rukama božjim i vaše uzvišenosti. Ali kako ćemo odavde? Odasvuda je svijet, koji traži moju glavu.

– *Venga usted con migo*[15] i budite junak; pred kućom su moja kola; brzo, brzo. – Uze ga za ruku i povuče ga k vratima, hrabreći ga neprestano, a u sebi govoraše: – *aquí está el busilis, Dios nos valga!*[16]

Vrata se otvore; Ferrer iziđe prvi, onaj drugi za njim, zgrčen, priljubljen, prilijepljen uz spasonosni plašt, kao dijete za majčinu suknju. Oni koji su održavali slobodan prostor, sada od uzdignutih ruku i od šešira naprave kao neku mrežu, kao oblak, da bi zaklonili nastojnika od jezovita pogleda svjetine; on prvi uđe u kola i skutri se u kut. Ferrer za njim; zatvoriše kola. Svjetina zbunjeno vidje, ču, pogodi što se dogodilo, pa zaurla odobravajući i proklinjući.

Dio puta, kojim se sada moralo proći, mogaše se učiniti najtežim i najpogibeljnijim. Ali želja svjetine bijaše se u glavnome ograničila na to, da propusti vikara u tamnicu; i za to vrijeme, oni koji su omogućili Ferrerov prolaz do kuće, bijahu uspjeli da spreme i održe prolaz kroz svjetinu, te su sada u povratku kola mogla ići malo brže i bez zastajanja. Kako su kola prolazila, tako se dvije gomile sa strane spajahu i miješahu za njima.

Ferrer, čim je sjeo u kola, naže se vikaru i preporuči mu, da se dobro šćućuri u kut, kako ga svjetina ne bi ugledala; opomena bijaše sasvim suvišna. Ferrer se, naprotiv, pokazivao svjetini što je bolje mogao, da bi svu njezinu pažnju na sebe privukao. U tom prolazu, kao i u prvom, držao je govor prevrtljivoj svjetini, najduži po vremenu, a najzbunjeniji po smislu; samo ga je nekoliko puta prekidao kojom španjolskom riječi, koju bi žurno šanuo svom zgurenom drugu. – Jest, gospodo; kruha i pravde; u tvrđavu, u tamnicu, pod moju stražu. Hvala, hvala, velika vam hvala! Ne, ne: neće umaći! *Por ablandarlos.*[17] Sasvim je pravedno; ispitat će se, vidjet će se. I ja volim vas, gospodo. Stroga kazna. *Esto lo digo por su bien?*[18] Cijena kruhu pravedna, cijena poštena, i kazna onima koji more svijet glađu. Uklonite se, molim vas. Jest, dabogme; ja sam pošten čovjek, narodni prijatelj. On će biti kažnjen; on je zaista nevaljalac, pravi zlikovac. *Perdone, usted?*[19] Zlo će proći, vrlo zlo. . . *Si es culpable?*[20] Dabogme, naučit ćemo pameti pekare. Živio kralj i dobri milanski građani, njegovi najvjerniji podanici! Ovaj je dolijao, sasvim dolijao. *Amino; estamos ya quasi fuera?*[21]

I zaista već su prebrodili bili najveću tisku i primakli se sasvim slobodnoj ulici. Tu Ferrer poče pomalo odmarati pluća, kad vidje onu bijednu pomoć, one španjolske vojnike, koji ipak ne bijahu sasvim zališni, jer su, uz poticaj i po uputi nekolicine građana, poradili na tome da vrate

---

[15] Dođite, gospodine sa mnom.
[16] Tu je teškoća, neka nas Bog pomogne.
[17] Da ih umirim.
[18] Ovo velim radi vašeg dobra.
[19] Oprostite, Vaša Milosti.
[20] Ako je kriv.
[21] Hrabro; već smo se gotovo izvukli.

nešto svijeta i da održe slobodan posljednji izlaz iz gomile. Kad stigoše kola, oni stadoše u red, i uzeše oružje na pozdrav, da pozdrave velikoga kancelara, koji je i tu pozdravljao desno i lijevo; a oficiru, koji se približio da ga pozdravi, on reče, popraćajući svoje riječi pokretom ruke: – *beso a usted las manos?*[22] Te riječi oficir je shvatio po njihovu stvarnom značenju, to jest: lijepo ste pritekli u pomoć! Kao odgovor na to oficir pozdravi još jednom i uzmakne ramenima. Baš je to bio slučaj da se kaže *cedant arma togae;*[23] ali u onom trenutku Ferreru ne bijaše do latinskih citata, a u vjetar bi i govorio, jer oficir nije znao latinski.

Prolazeći između ona dva reda ukrućenih vojnika, između onih pušaka uzetih na pozdrav u znak poštovanja, i Pedru stade srce na mjesto. Dođe k sebi iz strave, sjeti se tko je i koga vozi, te stade vikati: »hej! hej!« bez mnogo ceremonija onom svijetu, koji bijaše već dovoljno razrijeđen, da bi se i onako moglo postupati s njim, pa ošinu konje i dobrim kasom udari put tvrđave.

– *Levantese, levantese; estamos ya fuera*[24] – reče Ferrer nastojniku, ovoga osmjeli prestanak graje, brzi pokret kola i one riječi, pa se izvuče iz kuta, rastrese, ispravi; oporavljen unekoliko, stade beskrajno zahvaljivati svome izbaviocu. Ferrer mu izjavi svoje žaljenje zbog pogibli i svoju radost zbog spasenja, pa pljeskajući rukom po svojoj ćeli uzviknu:

Ah! que dirà de esto su excelencia,[25] koji je već nakrivo nasađen zbog onog prokletog Calasa, što neće da se pređa? *Que dirà el conde duque,*[26] koji zazire čim neki list malo jače zašušti? *Que dirà el rey nuestro señor*[27] koji će sigurno nešto doznati o ovoj vrevi. I da li će se na tome svršiti? *Dios lo sabe?*[28]

– Ah! ja neću više da se pačam u te stvari – odgovori nadstojnik; – već mi je dotužilo; dajem ostavku u ruke vaše preuzvišenosti, i idem živjeti u kakvoj pećini, na kakvoj planini, da budem pustinjak, daleko, bez traga daleko od ove stoke.

– *Usted*[29] radit će ono što je najpodesnije *por el servicio de su magestad*[30] – odgovori ozbiljno veliki kancelar.

– Njegovo Veličanstvo neće htjeti moju smrt, – reče nastojnik: – u pećinu, u pećinu; daleko od ove stoke.

Da li je ostao pri toj svojoj odluci, naš autor ništa ne kaže; doveo je

---

[22] Ljubim ruke vašoj Milosti.
[23] Oružje neka ustupi mjesto togi. (Vojna vlast neka ustupi vlast građanskoj).
[24] Podignite se, podignite se, mi smo već izvan opasnosti.
[25] Ah, što će za ovo reći Njegova Ekselencija.
[26] Što li će reći konte Vojvoda.
[27] Što li će reći kralj, naš gospodar.
[28] Bog sam zna.
[29] Vaša Milost.
[30] Radi koristi Njegova Veličanstva.

samo ovoga bijednika do tvrđave, pa ga više nikako ne spominje.

GLAVA ČETRNAESTA

Renzo u krčmi

Svjetina se poče rasturati, razilaziti desno i lijevo, ovom ili onom ulicom. Neki odoše kućama, da rade i svoje poslove; neki se odšetaše u polje, da se nadišu zraka poslije toliko sati u stisci; neki potražiše prijatelje, da pričaju o velikim događajima onoga dana. Takav isti razlaz nastupio je i na drugom izlazu iz one ulice, gdje se svijet tako razrijedio, da je ona četa španjolskih vojnika mogla bez zapreka stupiti naprijed i opkoliti nastojnikovu kuću. Do nje stajaše još zgusnut, tako reći, talog onoga meteža; čopor nevaljalaca, koji su nezadovoljni onako hladnim i onako nepotpunim svršetkom onako golemoga pokreta, te neki gunđaju, neki psuju, neki se dogovaraju, ne bi li se moglo poduzeti još nešto, kao radi ogleda, gurkahu i drmahu ona jadna vrata, koja su opet poduprli kako tako iznutra. Kad stiže ona četa vojnika, svi oni, neki žurno, neki preko volje i s oklijevanjem, odoše u suprotnom pravcu, ostavljajući slobodno polje vojnicima, koji ga zauzevše i razmjestiše se da stražare pred kućom i po ulici. Ali po svim okolnim ulicama bijahu se rasijale gomilice svijeta; gdje dvojica trojica stanu, pridođu im još trojica, četvorica, dvadesetorica; ovdje se poneki odvaja, ondje cijela gomilica zajedno krene; to bijaše kaono rastureni oblaci, koji ponekad zaostanu i vitlaju se po plavom nebu poslije oluje, a tko u njih pogleda obično kaže: vrijeme se još nije poljepšalo. Prava babilonska kula oni njihovi razgovori. Neki razmetljivo pričaju o pojedinim slučajevima što su ih vidjeli; neki pripovijedaju što su sami učinili; neki se raduju što se stvar dobro svršila, hvale Ferrera i proriču da će nastojnik vrlo zlo proći, neki hihoću i vele: »ne bojte se, neće ga ubiti; vrana vrani oči ne vadi;« neki srdito gunđaju, da stvar nije izvedena kako treba, da su prevareni, da nije vrijedno bilo napraviti onoliku buku, pa se dati onako prevariti.

Sunce se bijaše već smirilo i mrak se postupno spuštao; mnogi se, zamoreni onakvim danom i kad im dojadi brbljanje po mraku, vraćahu doma. Renzo, pošto je pomagao da kola prođu, dok je potrebna bila pomoć, i pošto je za njima prošao pobjedonosno između ona dva reda vojnika, obradova se kad ih vidje gdje slobodno voze izvan svake opasnosti; išao je još malo sa svjetinom, pa zamače za prvi ugao, da i on odahne malo. Poslije nekoliko koraka, uzbuđen onolikim potresima, onolikim skorašnjim i

zamršenim prizorima, osjeti odjednom glad i umor; osvrnu se desno i lijevo, da li će spaziti neku gostionicu, jer za odlazak u kapucinski manastir bijaše već kasno. Razgledajući tako, nađe se odjednom pred omanjom gomilom ljudi; zastade i ču da razgovaraju o izgledima i o namjerama za sutrašnji dan. Posluša malo, pa se ne mogadne uzdržati, da i on ne kaže koju; učini mu se da bez precjenjivanja samoga sebe može predložiti nešto i on koji je toga dana onoliko uradio. Uvjeren svim onim što bijaše vidio toga dana, ako se nešto želi postići, da je dovoljno pridobiti za to one što lutaju po ulicama, on propovjedničkim glasom uzviknu: – Gospodo moja, dopustite da i ja kažem svoju, ovako ja mislim: ne čine se lupeštine samo s kruhom; a kako se danas jasno vidjelo, da se postigne pravda, kad se digne glas, to onda treba ići dalje, dok se ne nađe lijeka i svima drugim zločinima, pa da na svijetu bude malo bolje. Zar nije istina, gospođo moja, da ima nekoliko siledžija koji sve rade protiv deset zapovijedi božjih, pa ne daju mira poštenim ljudima, koji i ne pomišljaju na njih, i čine im svako zlo, i opet uvijek imaju pravo? I baš kad izvrše neki veći zločin, onda tek dignu glavu, kao da im treba još kazati hvala. I u Milanu sigurno ima takvih zlikovaca.

– Ima ih i suviše – ču se jedan glas.

– Rekoh vam ja – nastavi Renzo: – i do nas dopiru priče o tome. A i sama stvar govori jasno. Recimo, na priliku, da netko od njih, koje ja mislim, stanuje malo u polju, a malo u Milanu; ako je vrag onamo, neće hiti anđeo ovdje; to je bar jasno. Dakle, kažite mi, gospodo, jeste li ikada vidjeli kojeg od tih ljudi sa zlikovačkim licem. A što je najgore (i to vam mogu kazati pod svetu istinu), proglasi su tu, štampani, da oni budu kažnjeni; i to nisu proglasi tek onako; sve lijepo napisano, sami ne bismo mogli naći ništa bolje; tu su napisani svi zločini, baš onako kako se zbivaju i za svaki ima kazna. I lijepo kaže: tko bio da bio, prostak i seljak, i što ja znam. E sada kažite tim doktorima, književnicima i farizejima da ti učine pravdu, kao što piše u proglasu: čut ćete koliko i papa lopove; prosto da se smrkne pred očima poštenu čovjeku. Vidi se dakle jasno, da bi kralj i oni što zapovijedaju htjeli, da nitkovi budu kažnjeni; ali ništa ne biva od svega toga, jer ima neka zavjera. I nju treba raskinuti; sutra ujutru treba otići Ferreru, jer on je pošten čovjek, pristupan gospodin; i danas se vidjelo, kako uživa dobar glas među sirotinjom, i kako sluša razloge što mu se kažu, i odgovara milostivo. Treba ići Ferreru i kazati mu kako je u stvari; a ja bih mu imao što pričati; jer ja sam vidio, ovim svojim očima, proglas s ovolikim grbom na vrhu, i taj su proglas izdala trojica od onih što sve mogu, i njihova tri imena štampana su na proglasu, a jedan je od tih imena Ferrer, to sam ja vidio ovim očima; taj proglas baš naređuje kako je pravo za mene; a neki doktor od kojeg sam tražio da mi obrani pravdu, kao što naređuju ona tri gospodara, među kojima je i Ferrer, taj doktor, koji mi jesam i pokazao taj proglas, pomislite samo, pravio se kao da mu govorim ludosti. Ja sam uvjeren, kad onaj dobri starac dozna sva ta zlodjela, jer ih on ne može sva znati, naročito ona što se čine vani, on zacijelo neće

dopustiti da na svijetu ovako ide i on će sve ljudski popraviti. Jer i oni, kad izdaju proglase, moraju uživati da se poštivaju, jer je to pravo preziranje i ruganje s njihovim imenom, kad se proglas ne računa ni u što. Ako zlikovci neće da pognu glavu, nego mahnitaju i dalje, onda smo mi tu da mu pomognemo, kao što smo i danas pomogli. Ne velim da mora on ići kojekuda, na kolima, da sam hvata sve zlikovce, nasilnike i tiranine; još i to; trebao bi Nojev kovčeg. On samo da zapovjedi kome treba, i ne samo u Milanu, nego svuda, da rade onako, kako u proglasu stoji; i odmah predati sudu sve one koji su učinili onakva zločinstva; i gdje piše tamnica – tamnica; gdje piše robija – robija; i zapovjediti seoskim starješinama da ozbiljno rade; ako neće, otjerati ih i postaviti bolje; a kao što rekoh, i mi ćemo biti tu da priteknemo u pomoć. A doktorima narediti da slušaju sirotinju i da brane što je pravo. Nije li tako, gospodo moja?

Renzo govoraše tako vatreno, da odmah od početka veliki dio onoga skupa prekide svaki drugi razgovor i okrenu se njemu; do malo svi, postadoše njegovi slušaoci. Kao odgovor na njegovu besjedu čulo se pljeskanje i uzvici: »vrlo dobro! tako je! pravo ima! na žalost, sveta istina!« Ali bilo je i kritičara; jedan će reći: »To nam još treba, da slušamo kozare!« i ode. Drugi gunđa: »Svaki, odrpanac hoće sada da nam soli pamet, i ovim ludim potpirivanjem vatre učinit ćemo da ostanemo bez jeftina hljeba; a samo smo se radi toga i pokrenuli«. Ali je Renzo čuo samo odobravanja; ovaj ga hvata za jednu ruku, onaj za drugu. »Do viđenja sutra. – Gdje? – Pred stolnom crkvom. – Vrlo dobro. – Svi ćemo doći. – Nešto ćemo postići. – Sigurno ćemo postići«.

– Tko će mi od vas, gospodo, pokazati neku gostionicu da malo večeram i skromno prenoćim? – reče Renzo.

– Evo ja ću ti pokazati, dobri mladiću, – reče jedan, koji je pažljivo saslušao Renzovu besjedu i još ni riječi ne bijaše kazao. – Ja znam gostionicu koja je upravo za tebe; preporučit će te gostioničaru, koji je moj prijatelj i pošten čovjek.

– Je li daleko, – upita Renzo.

– Nije; ovdje blizu – odgovori onaj.

Skup se raziđe, a Renzo se, poslije mnogih rukovanja s nepoznatim prijateljima, uputi s nepoznatim drugom, zahvaljujući mu na ljubavi.

– Nemaš na čemu – odgovori mu ovaj; – ruka ruku mije, obraz obadvije. Zar nam nije dužnost da budemo na usluzi jedan drugom? – Usput on stade raspitivati Renza, onako mimogred: – Ne želim miješati se u tvoje stvari, ali mi se čini da si jako umoran; dolaziš li izdaleka?

– Dolazim – odgovori Renzo – čak. . . čak iz Lecca.

– Čak iz Lecca? Ti si, dakle, iz Lecca?

– Da, iz Lecca. . . to jest iz okoline.

– Jadno momče! Koliko sam mogao razumjeti iz tvoga govora, tebi su žestoko napakostili.

– Eh! dragi prijatelju, morao sam govoriti malo sa zaobilazne strane, da ne pričam javno sve što sam pretrpio; ali. . . što ću, doći će dan, kad će se sve znati, i onda. . . Ali gle, evo neka gostionica; vjere mi, baš ne mogu dalje.

– Ne, ne; samo još malo. – reče mu vodič; – ovdje nije dobro za tebe.

– Svejedno; – odgovori Renzo: – nisam ja neki razmažen gospodičić; malo prosta jela da utolim glad i slamnjača, meni je dosta; glavno mi je da što prije nađem i jedno i drugo. Idem na sreću! – i uđe na jedna razlupana vrata nad kojima visi naslikan pun mjesec.

– Pa dobro, kad hoćeš, odvest ću te ovdje, – reče nepoznati vodič i uđe za njim.

– Nemojte se više truditi – odgovori Renzo; – ali ako hoćete da u društvu popijemo čašu vina, bit će mi osobito milo.

– Pristajem na ljubaznu ponudu – odgovori onaj, pa kao bolji poznavalac mjesta ode ispred Renza preko nekoga malog dvorišta; dođe do kuhinjskih vrata, povuče zasun, otvori ih i uđe sa svojim drugom. Dva svijećnjaka vise o dvije kuke na stropu i daju nešto malo vidjela. Mnogo svijeta, ali ne besposlena, sjedi u toj krčmi na dvjema klupama, s obje strane uska i dugačka stola, koji zahvata gotovo svu jednu stranu one sobe; po stolu na nekim mjestima stolnjaci i tanjiri, a na nekim lupaju karte i klopoću kocke; svuda boce i čaše. Vide se mnoge *berlinge*, *reali* i *parpaljole;* ti novci, kad bi mogli govoriti, po svoj prilici kazali bi: jutros smo bili u pekarevoj zdjelici, ili u džepu nekoga gledaoca, koji se sav zanio za javne poslove, pa zaboravio da pazi na svoje privatne. U gostionici bijaše velika graja. Jedan momak žurno juri gore dolje, da posluži goste za onim stolom, koji je ujedno i tabla za kockanje; gostioničar sjedi na nekoj klupici ispod dimnjaka kraj ognjišta, pa se zabavlja, po izgledu praveći i rasturajući mašicama nekakve šare po pepelu; a u stvari pažljivo motri sve što se zbiva oko njega. Na štropot zasuna ustade i ode u susret novim gostima. Kad spazi vodiča, reče u sebi: – Donese ga opet đavo! Sve mi se vrti ovdje, kad ga najmanje želim! – Pogleda brzo i Renza pa pomisli: – Ne poznajem te; ali kad dolaziš s takvim lovcem, onda si ili pas ili zec; čim otvoriš usta, znat ću tko si. – Ali od tih misli ništa se nije moglo opaziti na gostioničareva licu, koje bijaše nepomično, kao u slici; obrazi punački stakle se od tustine, gusta mu riđa bradica, a dva mala oka bistra i ukočena.

– Šta zapovijedate, gospodo? – reče on glasno.

– Prije svega dobru bocu čista vina – reče Renzo – a poslije nešto za večeru. – To rekav spusti se na klupu nakraj stola i ispusti jedno zvučno

»oh!« koje je značilo: lijepo ti je sjesti, pošto si cijeli dan proveo na nogama i u poslu! Ali mu odmah pade na um ona klupa i onaj stol, za kojim je posljednji put sjedio s Lucijom i s Agnezom, i on uzdahnu, tresne glavom, kao da tjera tu misao i vidje krčmara gdje donosi vino. Onaj drug bijaše sjeo prema Renzu. On natoči čašu i reče: – Da nakvasimo grlo. – Natoči i sebi, pa je iskapi na dušak. Zatim reče krčmaru:

– Što ima za večeru?

– Ima upirjanjena mesa; da donesem? – upita krčmar.

– Vrlo dobro; daj pirjana.

– Odmah – reče krčmar Renzu, a momku: – posluži ovoga stranca. – Pa se uputi k ognjištu. – Ali. . . – reče vraćajući se k Renzu: – Kruha nema danas.

– Za kruh – reče Renzo glasno i smijući se – postarala se Providnost. – Tada izvadi treći i posljednji kruh, što bijaše pokupio pod križem sv. Dionisija, diže ga u vis i uzviknu: – Evo kruha što nam dade Providnost!

Na taj usklik mnogi se okrenuše, i videći onaj uzdignuti znak pobjede, jedan od njih vikne: – Živio kruh!

– Jeftin? – reče Renzo: – *gratis et amore.*[31]

– Još bolje, još bolje.

– Ali – nastavi odmah Renzo – nemojte braćo, pomisliti na zlo. Ovaj kruh ja nisam, kao što se kaže, negdje digao. Našao sam ga na zemlji; a da znam čiji je, odmah bih mu ga platio.

– Tako! tako! viknu društvo prsnuvši u smijeh; nitko od njih nije ni pomislio, da su te Renzove riječi bile iskrene.

– Zar oni misle, da ja lažem? Vjerujte, tako je bilo – reče Renzo svome vodiču, pa prevrćući hljebac u rukama, nastavi: – Glete, kako su ga zgnječili: kao da je pogača. To je bila gužva! Tko je imao nježnije kosti, taj se dobro proveo. – I odmah pojede tri četiri zalogaja hljeba i zalije ih čašom vina, pa onda nastavi: – Ovako suh neće da siđe kroz jednjak. Nikad mi grlo nije bilo ovako suho. Alaj smo se navikali.

– Spremi dobru postelju ovom poštenom momku – reče vodič gostioničaru: – On hoće da spava.

– Hoćeš li prenoćiti ovdje? – upita gostioničar Renza, približujući se stolu.

– Dabogme – odgovori Renzo; – prostu postelju, samo čiste plahte, iako sam siromah, navikao sam na čistoću.

– Oh, za čistoću ne brini – reče gostioničar i ode u jedan kut u kuhinji,

---

[31] Besplatno.

pa donese u jednoj ruci crnilo i list bijela papira, a u drugoj pero.

– Što mu to znači? – klikne Renzo, gutajući zalogaj pirjana, što momak bijaše preda nj metnuo, pa s osmijehom čuđenja nastavi: – je li to čista plahta?

Krčmar, bez odgovora, metne na sto crnilo i papir; nasloni lijevu ruku i desni lakat, i s perom u ruci i s licem uzdignutim prema Renzu reče mu: – Molim te kaži mi svoje ime, prezime i odakle si.

– Što će ti? – upita Renzo: – kakva posla ima sve to s posteljom?

– Ja vršim svoju dužnost – reče gostioničar, gledajući vodiču ravno u oči: – Mi moramo javiti o svakome, koji nam dođe na prenoćište: *ime, prezime, narodnost, kojim poslom dolazi, ima li oružja, koliko će ostati u gradu*. . . tako naređuje proglas.

Prije no što odgovori, Renzo ispije još jednu čašu! Bijaše treća, a za ovom, bojim se, nećemo ih moći više brojiti. Tada reče: Eh, eh, imate proglas! A ja sam kao neki doktor u zakonima, i dobro znam, koliko vrijede proglasi.

– Ja ti ozbiljno kažem – reče gostioničar, gledajući neprestano nijemoga Renzova druga; ode opet u onaj kut, izvadi iz sanduka velik list papira, pravi primjerak proglasa, i donese da ga razvije pred Renzovim očima.

– Gle, molim te! – vikne Renzo, diže u vis punu čašu, ispije je na iskap, a pruženim prstom druge ruke pokaza, proglas: – Gle, ovo je kao list iz evanđelja. Vrlo mi je milo.

Znam ja taj grb; znam što znači to pogano lice s konopcem oko vrata, – (Na čelu proglasima bijaše uvijek namjesnikov grb; a na grbu don Gonzala Fernandeza od Gordove bio je crnački kralj okovan lancem za vrat.) To lice znači: zapovijeda tko može, a sluša tko hoće. Kad to lice otpravi na robiju gospodara don. . . već se zna koga; kao što piše na drugom listu iz evanđelja nalik na ovaj; kad se pošten mladić uzmogne vjenčali s poštenom djevojkom, koja hoće da se uda za njega, onda ću kazati i svoje ime tom licu; još ću ga i poljubiti. Mogu imati dosta razloga da ne kažem svoje ime. Lijepo, vjere mi! A kad bi to bio neki zlikovac, koji ima pod sobom čitavu četu drugih zlikovaca; jer da je sam. . . – i dopuni rečenicu značajnim pokretom ruke: – kad bi taj nitkov htio doznati gdje sam ja, da mi smrsi konce, zar bi se to lice pokrenulo da mi pritekne u pomoć. Moram ispričati svoje tajne! E, to nisam znao! Zar sam došao u Milan da se ispovijedam! Ali onda ispovijedat ću se, tako reći, nekome fratru, a ne gostioničaru.

Gostioničar šuti i gleda neprestano u Renzova vodiča, koji je mirno i pažljivo slušao. Renzo, na žalost, iskapi još jednu čašu, pa nastavi: – Dragi moj gostioničaru, sada ću ti ja kazati jedan razlog, koji ćeš i ti razumjeti. Kad proglasi, koji dobro pišu, u korist krštene čeljadi, ništa ne vrijede, onda još manje treba da vrijede proglasi koji loše pišu. Stoga odlazi s tim

petljanijama, i donesi mjesto toga drugu bocu, jer ova je prepukla. – I onda člankom od prsta kucne u staklenicu i reče: – čuj, čuj, gostioničaru, kako šoboće.

I ovoga puta Renzo bijaše malo pomalo privukao na sebe pažnju svih gostiju, koji su oko njega bili; i ovoga puta svi su mu odobravali i pljeskali.

– Što trebam da radim? – upita gostioničar onoga nepoznatog, koga je on dobro poznavao.

– Odlazi, odlazi, – viču mnogi od gostiju: – taj mladić pravo veli: to su samo zanovijeti, zamke, petljanije; sve nekakvi novi zakoni!

U onoj graji nepoznati pogleda krčmara prijekorno, što ga je onako suviše otvoreno zapitao, pa mu reče; – pusti ga da radi što hoće: ne pravi nikakvu uzbunu.

– Učinio sam svoju dužnost – reče gostioničar glasno, a zatim u sebi: – *Sad sam stao s leđima uza zid.* – I pokupi papir, pero, crnilo, proglas i praznu bocu, koju dade momku.

– Od onog istog – reče Renzo: – vrlo je dobro; pa ćemo ga lijepo smiriti, a nećemo ga pitati kako mu je ime i prezime, koje je narodnosti, što radi ovdje i koliko će ostati u ovom gradu.

– Od onog istog – ponovi gostioničar momku, kad mu dade bocu, pa opet sjedne kraj ognjišta; te još kakav zec! – nastavi u sebi krčmar, šarajući ponovo po pepelu: – i kakvih si šaka dopao! Magarče jedan! Kad hoćeš da se udaviš, tko ti je kriv! Ali gostioničar kod »Uštapa« neće u klopku zbog tvojih budalaština.

Renzo zahvali svom vodiču i svima ostalima koji bijahu pristali uza nj: – Da ste mi živi, braćo! – reče on: – sada vidim, da pošteni ljudi pružaju ruku jedan drugome i pomažu se. – Pa pruživši pravo desnicu iznad stola, u položaju propovjednika, uzviknu: – Čudna je stvar, da svi oni koji upravljaju svijetom, svuda unose papir, pero i crnilo! Uvijek im je pero u ruci! Ta gospoda prosto ni maći bez pera.

– Ej, aj, ti seljače! a znaš li zašto je to? – reče smijući se jedan od igrača, koji je dobivao.

– Da čujem, – odgovori Renzo.

– Evo zašto – reče onaj: – jer ona gospoda pojedu sve guske, te imaju tolika silna pera, da ih moraju na nešto upotrebiti.

Svi prasnuše u smijeh, osim onoga koji je gubio.

– Gle – reče Renzo: – taj je neki pjesnik. I ovdje ima pjesnika; ta svuda ih ima. I ja imam žicu, i ponekad čudnovate stvari govorim. . . ali to kad mi je sve u redu.

Da bi se razumjelo ovo Renzovo luparanje, treba znati, da kod prostoga

svijeta u Milanu, a još više iz okolnih sela, pjesnik ne znači, kao u ostalom svijetu, nadahnulog stanovnika Pinda i Muzina pitomca, nego nastrana čovjeka, pomalo ćušnuta, u čijim govorima i djelima imaj više dosjetljivosti i hirovitosti nego li razuma. Toliko je drzak taj brbljavi prosti svijet u izvrtanju riječi, da im prišije najnepristojniji i značaj! Jer, kažite pravo, kakve veze ima između pjesnika i ćušnuta čovjeka?

– Ja ću vam kazati pravi razlog – nastavi Renzo: – to je stoga, što je pero u njihovim rukama: i kad oni nešto kažu, njihove riječi odlete, nestane ih; a na riječi nekoga siromaška oni dobro paze, brzo ih nabodu u zraku i onim perom prikuju na papir, da se njime posluže kad god i gdje god im ustreba. I još jedno lukavstvo oni upotrebljavaju: kad hoće da zbune i upletu prosta čovjeka, koji nije učio škole, ali koji ima malo ovdje. . . ja znam što kažem. . . – i da bi objasnio, kucao je prstom po čelu; – i kad primijete, da on prozire njihovu spletku, onda, puf, ubace ti u razgovor neke latinske riječi, da ga tim pometu i da mu zbune glavu. Valja iskorjenjivati te običaje! Danas je Bogu hvala, rađeno sve prosto, narodski, bez papira, pera i crnila; a sutra, ako narod bude znao, uradit će se još bolje: ali ni glava nikoga da ne zaboli, sve putem pravde.

Za to vrijeme neki od onoga društva nastaviše igrati, drugi da jedu, mnogi da viču; neki odoše; drugi gosti dođoše; gostioničar pazi na jedne i na druge: ali sve to nema nikakve veze s našom pripoviješću. I nepoznati vodič jedva je čekao da ode; činilo se, da ondje nema nikakva posla; ipak ne htjede otići prije no što je još malo probrbljao s Renzom nasamo. Okrene mu se i zapodjene opet razgovor o kruhu; i poslije nekoliko onih fraza koje su od nekoga vremena bile u svačijim ustima, iznese on neki svoj prijedlog.

– Eh! kad bih ja zapovijedao, ja bih našao načina da sve bude dobro.

– A kako to, – upita ga Renzo, gledajući ga svojim žmiravim i neobično zažarenim očima, i zinuvši malo, kao da će bolje pripaziti.

– Evo kako – reče onaj: – udesio bih da bude kruha za svakoga, za siromašne, kao i za bogate.

– Divno! tako treba – reče Renzo.

– Ovako bih uradio: utvrdio bih poštenu cijenu, za svakoga dostižnu. Pa bih onda dijelio kruh prema broju glava; jer ima nenasitih proždrljivaca, koji hoće sve za sebe, pa grabe i otimlju, kako im volja; stoga ne dostaje hljeba za sirotinju. Dakle dijeliti kruh. A kako? Evo kako: svakoj obitelji treba dati ceduljicu, prema broju glava, da može uzeti kruha od pekara. Meni, na priliku, trebalo bi dati ovakvu ceduljicu: Ambrozije Fusella, po zanimanju sabljar, sa ženom i četvero djece, svi u godinama da se hljebom hrane (pazi dobro): da mu se da kruha toliko, i da plati toliko. Ali sve da bude pravedno: koliko usta toliko hljebova. Tebi, na priliku, dali bi ceduljicu za. . . kako ti ono bijaše ime?

– Lorenzo Tramaglino – reče mladić, koji u oduševljenju za onim naumom, nije obratio pažnju, da se sav osniva na papiru, peru i crnilu i da je za njegovo izvođenje prva potreba, da se popisu imena lica.

– Vrlo dobro – reče nepoznati; – a imaš li ženu, djece?

– Trebalo bi. . . djece ne. . . suviše brzo. . . ali ženu. . . kad bi na svijetu bilo sve kako treba. . .

– Ah, samac si! Dakle strpi se, ti bi dobio manji dio.

– I pravo je; ali ako uskoro, kao što se uzdam. . . s božjom pomoću. . . Ne govorimo o tome; a kad bih ja imao ženu?

– Onda se promijeni ceduljica i poveća se obrok. Kao što sam kazao, uvijek prema broju glava – reče nepoznati i ustade.

– Tako treba – viknu Renzo, pa nastavi vičući i udarajući pesnicom o sto: – Pa što ne naprave takav zakon?

– Što da ti kažem? Nego laka ti noć, moram kući: čekaju me žena i djeca.

– Još jednu čašu, samo još jednu – viče Renzo, i žurno mu natoči čašu; pa ustade brzo, ščepa ga za skut odjeće i povuče ga tako snažno, da onaj morade opet sjesti. – Samo još jednu čašu; nemoj mi to odbiti.

Ali se prijatelj brzim pokretom otrže, i ostavljajući Renza da nabraja svakojake molbe i prijekore, reče mu ponovo: – Laku noć! – i ode. Renzo nastavi još da viče za njim kad je onaj već bio na ulici; pa se opet spusti na klupu. Zagleda se u onu čašu, koju bijaše napunio; uto prođe momak pored stola, i on ga zaustavi, kao da ima nešto da mu kaže; pokaza mu čašu, pa sporim i odmjerenim izgovaranjem, naglašavajući na neki osobiti način svaku riječ, kaza mu: – Evo vidiš, ovu sam čašu nalio za onoga poštenog čovjeka; evo vidiš: puna puncata, baš prijateljski: ali on ne htjede, ponekad su ljudi vrlo čudnovati. Ja nisam kriv: ja sam mu pokazao svoje dobro srce. – A sada, kad je natočeno, ne treba da ode u štetu. – Uze čašu i na dušak je iskapi.

– Razumio sam – reče momak odlazeći.

– Tako, i ti si razumio – nastavi Renzo: dakle istina je. Kad su razlozi pametni.

Ovdje nam je potrebna sva naša ljubav za istinom, da bismo vjerno nastavili ovo pripovijedanje, koje tako malo služi na čast ponajglavnijoj, a moglo bi se reći baš prvoj ličnosti ove naše pripovijesti. Ali ta ista nepristranost zahtijeva da kažemo, kako ono bijaše prvi put da se Renzu desio onakav slučaj; i baš je ta njegova neupućenost u onakvim izgredima i bila uzrok, što mu je onaj prvi bio onoliko zlokoban. Ono nekoliko čaša što je isprva jednu za drugom ispio, protiv svoga običaja, nešto zbog velike žeđi, a nešto zbog uzbuđenja, u kojem ničemu nije znao mjeru, udariše mu

odmah u glavu; naviknutom pijancu one bi tek ugasile žeđ.

O tome naš bezimeni pisac stavlja ovu napomenu, koju ćemo i mi ponoviti, pa neka se uzme za ono što vrijedi. Umjerene i poštene navike, veli on, imaju i tu dobru stranu, što, ukoliko su starije i više ukorijenjene u čovjeku, utoliko se on lakše i brže poremeti, čim svoje navike prekrši; otuda biva, da se on toga dugo sjeća, te mu tako i uzgred služi za pouku.

Kad su one prve čaše udarile Renzu u glavu, onda vino i riječi stadoše naizmjence teći; vino u usta, a riječi iz usta, bez mjere i pravila; i u času, do kojeg smo došli, Renzo se već jedva držao. Osjećao je neodoljivu potrebu da govori, a imao je i slušalaca, ili bar prisutnih, koje je smatrao za slušaoce. Neko su mu vrijeme i riječi tekle bez teškoće, i nizale su se ipak nekim redom. Ali malo po malo postade mu užasno težak posao, da završi započete rečenice. Živa i oskudna misao, koja bi mu pala na pamet, odjednom bi mu se zamaglila i nestalo bi je, te iščekivane riječi. Poslije podužega zastoja nije više odgovarala iskazanoj misli. U takvoj neprilici, po onom varljivom nagonu, koji vrlo često upropašćuje ljude, on je neprestano pribjegavao onoj nesretnoj boci. Svakome je lako uvidjeti, od kakve mu je pomoći mogla biti boca u u onakoj prilici.

Navest ćemo nešto malo od onoga mnoštva riječi, što je Renzo izgovorio one zlosretne večeri; velika većina, preko koje prelazimo, suviše bi ga nagrdile, jer ne samo ne imađahu smisla, nego ni izgleda na kakav smisao; a to je prijeko potrebno u štampanoj knjizi.

– Ah, krčmaru, krčmaru! – nastavljaše Renzo, prateći okom gostionačara oko stola, ili pod dimnjakom kraj ognjišta; ponekad bi ga gledao ondje gdje ne bijaše, a govoraše neprestano usred najveće graje. – Kakav si ti gostioničar! Ono ti ne mogu zaboraviti. . . ime, prezime, zanimanje. Poštenu momku, kao što sam ja. . .! Nije lijepo od tebe. Kakvo ti je to zadovoljstvo, kakav smisao, kakvo uživanje. . . da metneš na papir jednog siromašnog čovjeka? Nije li tako, gospodo? Gostioničari treba da paze na poštene ljude. . . Čuj, čuj, gostioničaru; evo jedno upoređenje. . . zbog razloga. . . što se smijete? Malo sam veseo. . . ali razloge lijepo kažem. Dede kaži mi: tko ti održava gostionicu? Siromašni ljudi, nije li tako? Nemam li pravo? Koliko ti dolaze od one gospode što izdaju proglase, da popiju čašu vina?

– Sve same vodopije – reče jedan kraj Renza.

– Hoće da su trijezni – nadoveže drugi – da bi mogli uvijek lagati.

– Živio! – prodra se Renzo; – sad pjesnik progovori. Dakle i vi razumijete moje razloge. Gukni i ti, krčmaru! A Ferrer, koji je najbolji od sviju, je li ti došao kadgod, da popije koju, da potroši koju paru? A onaj pas, onaj razbojnik don. . .? Ne kažem ništa, jer ja znam što govorim. Ferrer i otac cr. . . znam ja, to su dva poštenjakovića; ali malo je poštenjakovića. Stari su gori od mladih; a mladi. . . još su gori od starih. Ali mi je milo, što

nije bilo krvi: ne daj Bože! Divljaštvo, to treba ostaviti krvniku. Kruha; tako mi kaži! Ala su me gurali. . . ali i ja sam njih gurao. S puta! Izobilje! Živio!. . . Pa i onaj Ferrer. . . i on nešto latinski. . . *sié baraos trapolorum*. . . Prokleta navika! Živio! Pravda! Kruha! Eto to su prave riječi!. . . U selu je trebalo da bude ovaj pošteni svijet. . . kad je počelo ono prokleto don, don, don, pa opet don don don. E onda ne bismo pobjegli bili. Zadržali bismo onoga gospodina župnika. . . znam ja koga mislim.

Poslije tih riječi obori glavu i tako ostane neko vrijeme zamišljen; zatim duboko uzdahne i diže glavu, a oči mu vlažne i svijetle, s nekom tako mlitavom i tako nezgrapnom tugom, da bi zlo po njega bilo, kad bi ga u onom času vidjela ona, za kojom se onako rastužio. Ali one klupodere, koji su se već rugali Renzovoj strasnoj i zbunjenoj rječitosti, stadoše se još više rugati njegovoj rastuženosti; oni do njega dovikivahu udaljenijima: – Pogledajte ga samo, – i svi se okrenuše Renzu, te postade igračka za posmijeh u onom društvu. Dabogme, ni oni nisu bili trijezni, a ni inače bogzna kako razboriti; ali, pravo da kažemo, svi su bili trezniji od grešnoga Renza, a osim toga on bijaše i seljak. Čas jedan čas drugi stadoše ga zadirkivati svakojakim glupim i neotesanim pitanjima, s podrugljivom zbiljom. Renzo čas se ljutio, čas je pristajao na šalu, čas nije pazio na ona zapredanja, govoraše o nečem drugom, ili odgovaraše, ili zapitkivaše, bez veze i smisla. Srećom, u onom pijanstvu očuvao je bio pažnju, po nekom nagonu, da ne spominje imena, te tako nije izgovorio ono što je najdublje ukorijenjeno bilo u njegovu pamćenju. I nama bi žao bilo, da su se kojim imenom, koje nam je milo i poštovano, ispirala usta u onoj krčmi, da su postala podsmijeh onim pijancima.

GLAVA PETNAESTA

Uhićenje

Kad krčmar vidje, da se ona zabava i suviše oteže, on se primače Renzu, pa stade lijepo moliti ostale, da ga ostave na miru, a njega drmaše za mišicu, savjetujući mu i dokazujući mu, da je vrijeme spavanju. Ali Renzo zaintačio pa neprestano ponavlja sve ono isto o imenu i prezimenu, o proglasima, o poštenim ljudima. Ipak mu one riječi, da je vrijeme spavanju, ponovljene mu toliko puta na uho, naposljetku uđoše u glavu; osjeti malo jasnije potrebu da legne i nastupi u njegovoj glavi jedan svijetao trenutak. Ono malo povraćene pameti obavijesti ga, na neki način, da je veći dio izgubio; otprilike kao što posljednja svjećica nekoga osvjetljenja pokazuje sve ostale pogašene svijeće. Pribere se malo, pruži ruke i odupre ih o stol; pokuša jedan, dva, triput da ustane; uzdahne, poljulja se i opet sjedne; naposljetku ga krčmar pridrži, i on se ispravi. Držeći ga čvrsto, krčmar ga izvede između stola i klupe; tada jednom rukom uzme svijeću, a drugom ga vodi, vuče, kako bolje može, te ga dovede nadno stepenica. Na dreku: »laka ti noć!«, kojom su za njim urlali oni iz krčme, Renzo se naglo osvrnu; i da gostioničar, koji ga je vodio, nije bio hitar da ga zadrži, od onoga osvrtaja umalo se ne stropošta; osvrnu se dakle, i slobodnom rukom stade mlatati i mahati po zraku, crtajući Solomonovo slovo mjesto pozdrava.

– Hajde spavati – reče gostioničar vukući ga; progura ga kroz vrata i s velikom mukom izvuče uza stepenice, pa u određenu sobu. Kad vide postelju, Renzo se obradova; ljubazno pogleda gostioničara dvjema očicama, koje se čas svijetljahu, čas pomračavahu, kao dvije krijesnice; trudio se da stoji pravo na nogama, i pruži ruku da uhvati gostioničara za podvoljak, u znak prijateljstva i zahvalnosti, ali mu ne pođe za rukom. Samo protisnu: – Živio krčmar! Sad vidim da si poštena duša; ovo je dobro djelo dati postelju siromašnu čovjeku; ali ono ti nije valjalo s imenom i prezimenom. Sreća je što ni ja ne mirišem na mlijeko. . .

Krčmar, koji mišljaše da Renzo nije ni onoliko pri sebi, a dugim je iskustvom znao, da ljudi u onom stanju lako mijenjaju mišljenje, upotrebi taj svijetao trenutak za nov pokušaj, te mu reče glasom i postupkom vrlo umiljatim:

– Brate slatki, nisam te ja ono pitao da ti dosađujem niti pak da saznam tvoje stvari. Što sam mogao? Takav je zakon, pa mu se i mi moramo pokoravati; inače nas prva snađe globa. Bolje je učiniti im po volji. . . i što se traži? Čudna mi čuda! Izgovoriti dvije riječi. Ne zbog njih, nego meni za ljubav! dede, ovdje u četiri oka, sasvim prijateljski, kaži mi svoje ime, onda mirne duše lezi da spavaš.

– Ah nitkove! – uskliknu Renzo; lolo! zar opet s tom bezobraštinom: ime, prezime i zanimanje!

– Šuť budalo! Lezi već jednom – reče mu krčmar.

Ali Renzo nastavi žešće: – Sada vidim što je: i ti si uhoda. Čekaj, čekaj, namjestit ću ti rebra. – Pa se okrene stepenicama i stade revati koliko mu glas donosi: – Braćo! I gostioničar je. . .

– Šalio sam se – viknu gostioničar i gurnu Renza k postelji: – šalio sam se, razumiješ li!

– A, šalio si se: tako mi reci. Kad si se šalio. . . to su samo šale. . . i pade ničice na postelju.

– Dede brže, svući se – reče mu krčmar i stade mu pomagati da se svuče, a ta mu je pomoć bila vrlo potrebna. Kad Renzo teškom mukom skide kaput, krčmar ga brzo dohvati i rukama stade pipati džepove, da vidi ima li novaca. I nađe ih; a znajući da će sutradan njegov gost imati da pravi račune s drugima, a ne s njim, i da će oni novci doći po svoj prilici u takve ruke, iz kojih jedan gostioničar ne može ništa iščupati, on pokuša, ne bi li bar taj posao mogao svršiti s Renzom.

– Ti si dobar, pošten čovjek, nije li tako? – reče mu on.

– Dobar, pošten čovjek – ponovi Renzo, mučeći neprestano prste s dugmetima na odjeći, koje još ne mogade svući.

– Tako je – nastavi krčmar – i stoga ti bi mi mogao sada podmiriti ono malo računa, jer sutra moram rano izići radi nekoga posla. . .

– To je sasvim na svom mjestu – reče Renzo. – Ja sam prepreden ali pošten. . . ali novci? Gdje ću sada da tražim novce?!

– Evo ih – odgovori gostioničar, pa s pomoću svoga gostioničarskog iskustva, strpljenja i umješnosti, naposljetku uspije da s Renzom svrši račun i da ga naplati.

– Molim te pomozi mi da se svučem – reče mu Renzo:

– Baš vidim da me je san žestoko spopao.

Gostioničar mu pomože, pokrije ga i reče nestrpljivo: »laku noć«, a Renzo je već zahrkao. Zbog one privlačnosti, koja nas ponekad navodi da razgledamo predmet svojega jada, onako isto kao i predmet svoje miline, a što je u stvari samo naša želja da razmotrimo ono što jako djeluje na naš

duh, gostioničar zastade malo i razgleda svoga dosadnog gosta, te diže svijeću i diže ruku, kako bi mu što bolje osvijetlio lice; bijaše otprilike u onom položaju kao što se slika Psiha, kad kradom posmatra oblike svoga nepoznatog momka. – Magarčino jedna! – reče gostioničar uspavanom bijedniku:

– Kao da si svijećom tražio svoju nesreću. Sutra ćeš vidjeti što te čeka. Ovakvi zvekani hoće da idu po svijetu, a ne znaju ni s koje se strane sunce rađa; samo bacate u neprilike i sebe i drugoga.

Rekavši, odnosno promislivši to, on odmakne svijeću, okrete leđa gostu i iziđe iz sobe, pa zaključa vrata. Navrh stepenica zovnu krčmaricu i reče joj, da ostavi sluškinju kod djece, pa da siđe u kuhinju, da ga zamijeni.

– Moram da iziđem zbog nekoga stranca, kojeg je đavo nanio ovdje na moju nesreću – objasni joj gostioničar i ukratko ispriča sav dosadanji događaj. I još joj preporuči:

– Otvori dobro oči; naročito dobro se sjećaj ovoga prokletog dana. Dolje su se skupile svakojake bitange; jedno što su se napili, a drugo jezičavi, te luparaju svašta. Pazi dobro; ako bi se koji usudio. . .

– Ta nisam ja dijete, znam ja kako treba. Dosad, valjda, ne možeš se požaliti. . .

– Dobro, dobro; pazi da plate; a sve što budu naklapali o nastojniku za nabavke, o namjesniku, o Ferreru, o dekurionima, o vlasteli, o Španjolskoj, o Francuskoj i o sličnim besposlicama, ti se pravi da ne čuješ; jer ako im se protiviš, može biti zlo odmah; a ako im povlađuješ, može biti zlo kasnije, a već znaš, da često oni koji najžešće grde. . . Ti me razumiješ; kad čuješ neke grdnje okreni glavu i vikni: »evo me odmah«, kao da te neko zove s druge strane. Gledat ću da se vratim što brže.

Onda siđe s njom u kuhinju, pogleda unaokolo, da vidi ima li što novo, uze s vješalice šešir i ogrtač, a iz jednoga kuta batinu, još jednim pogledom obnovi ženi sve upute, i ode. Odmah u pameti nastavi ono razlaganje koje je otpočeo bio nad posteljom jadnoga Renza, nadovezujući usput:

– Tvrdoglava seljačina! – Ma koliko da je Renzo krio svoje ime i zanimanje, opet se po njegovim riječima, po izgovoru i po izgledu jasno vidjelo, da je planinski seljak. – I kroz ovako smutljiv dan svojom vještinom i pameću dobro sam se provukao bio; i baš pri kraju morao te đavo donijeti, da mi zapapriš. Zar je malo gostionica u Milanu, da baš natrapaš na moju? I da si bar došao sam; gledao bih ti kroz prste večeras, a sutra bih ti već očitao bukvicu. Ali ne, kao za pakost; morao si doći u društvu, i to u društvu sa najgorim žbirom, da ništa ne fali!

Usput je krčmar nailazio svaki čas ili na pojedince, ili na parove, ili na družine, koji šaputahu ulicom. Kad dovrši u sebi onu propovijed Renzu, spazi gdje ide vojnička patrola; skloni se u stranu da prođu, pogleda ih

poprijeko, pa nastavi u sebi: – Evo ih, djeveri za budale. I ti, glupane jedan, zato što si vidio malo drekavaca gdje buče po ulici, odmah si uvrtio u glavu da će se prevrnuti svijet. I na toj mudroj osnovi upropastio si sebe, pa htjede i mene; to baš nije pravo. Sve sam učinio da te spasim, a ti, životinjo, zamalo mi nisi napravio darmar od krčme; sad gledaj sam kako ćeš se iskobeljati, a ja ću se za sebe već postarati. Kao da je meni stalo do tvoga imena! Baš mi je svejedno, zvao se ti Tadija ili Vratolomija! E što ti ja uživam da uzmem pero u ruke! Ali niste vi sami, koji sve hoćete po svojoj glavi. Znam i ja da ima proglasa koji nisu ni za što; čudna mi novost, koju treba da nam objavi nekakav gorštak! Ali ti ne znaš, da proglasi protiv gostioničara potpuno vrijede. I ti mi hoćeš da ideš po svijetu, i da držiš besjede, a ni toliko ne znaš, da onaj koji hoće da radi po svojoj glavi i da pljune na proglase, prvo mu mora biti, da o njima govori s najvećim poštovanjem. A znaš li ti, luđače jedan, što čeka gostioničara, koji bi se s tobom slizao i tebi za ljubav ne bi te pitao za tvoje ime? *»Svaki od spomenutih krčmara, gostioničara i tome slično kaznit će se globom od trista škuda«.* Dabogme, ja imam trista škuda za bacanje; da ih tako krasno potrošim! *»I od te globe dvije trećine pripadaju kraljevskoj riznici, a jedna trećina tužiocu ili dostavljaču«:* onom krasniku! *Ako se globa ne može naplatiti, zamjenjuje se robijom od pet godina, ili kaznom, novčanom ili tjelesnom, prema nahođenju Njegove Preuzvišenosti«.* Hvala lijepo na Njegovoj Milosti!

S tim riječima gostioničar bijaše stao nogom na prag sudske palače.

Tu su, kao i u svima drugim uredima, svi bili u veliku poslu; svuda su se izdavale najpodesnije naredbe za sutrašnji dan, da bi se poduzele sve mjere, da se oduzmu izgovori i smjelost ljudima željnim novih meteža, da se osigura sila onim rukama koje su svikle da je vrše. Pojačana je vojnička posada u nastojnikovoj kući; ulični ishodi prepriječeni su gredama i pregrađeni kolima. Svima pekarima naređeno je da mijese kruh bez odmora; razaslati su glasnici po svoj okolini s naredbom da donose žito u grad; za svaku pekarnicu određeni su plemići, koji će u zoru otići, da paze na diobu kruha i da obuzdavaju smutljivce autoritetom svoga prisustva i lijepim riječima. Ali da bi, štono riječ, udarili u klin i u ploču, da bi savjete začinili zastrašivanjem, smisle da ma kojim načinom uhvate ponekoga smutljivca; to bijaše glavni zadatak gradskoga upravitelja; a svatko može promjeriti kakvo bijaše njegovo raspoloženje prema metežima i smutljivcima, kad mu vidi zavoj na glavi, baš na mjestu metafizičke čvoruge. Već od početka uzbune njegovi su hajkači bili na poslu, i onaj što reče da se zove Ambrozije Fusella, bijaše u stvari, kao što je krčmar već kazao, preobučen zbir, poslat u izvidnicu, da zapazi nekoga na djelu i da ga ne izgubi iz vida, nego da ga uvreba i da ga ščepa kad se spusti noć, ili sutradan. Čim je on čuo nekoliko riječi iz one Renzove besjede, on ga je odmah obilježio kao zgodna krivca, baš kakav je njemu trebao. I kad je vidio, da je Renzo sasvim novajlija u gradu, bijaše smislio majstorski

pokušaj, da ga smjesta prevede s ulice u tamnicu, kao u najsigurniju gradsku gostionicu; ali, kao što smo vidjeli, to mu ne pođe za rukom. Ipak je ponio sa sobom pouzdana obilježja o njemu: ime, prezime, odakle je i sto drugih stvari, koje je on nadovezivao; te tako, kad je krčmar došao na sud, tamo su o Renzu znali više nego on. Uđe u poznatu mu sobu i učini svoju dostavu: kako je kod njega došao na noćište neki stranac, koji nikako ne htjede kazati svoje ime.

– Učinio si svoju dužnost javljajući to sudu – reče mu činovnik za krivična djela, spuštajući svoje pero – ali mi već to znamo.

– Čudna mi tajna! – pomisli krčmar: – i jest trebalo velike mudrosti da se dokuči!

– A znamo – nastavi činovnik – i njegovo velecijenjeno ime.

– Gle! Kako su to doznali? – pomisli sada krčmar.

– Ali ti – nastavi opet činovnik s uozbiljenim licem – ne kažeš sve što znaš.

– Što imam još da kažem?

– Ah, eh, znamo mi vrlo dobro, da je onaj donio u tvoju krčmu svu silu ukradena kruha, oteta nasilno putem pljačke i pobune.

– Dođe čovjek s kruhom u džepu, kako mogu ja znati otkud mu je? Ja mogu reći kao na samrtnom času, da sam u njega vidio samo jedan kruh.

– Znam ja vas; uvijek pravdate i branite takve stvari; tko bi vas slušao, svi su uzor poštenja. A kako možeš ti dokazati, da je do onoga kruha došao poštenim putem?

– Što imam ja da dokazujem? Mene se to ne tiče; ja sam gostioničar.

– Ali nećeš valjda poreći, da je taj tvoji gost bio toliko drzak, da je grdio proglase, da je vrijeđao i ružio grb njegove preuzvišenosti?

– Lijepo vas molim, gospodine: kako može on biti moj gost, kad ga prvi put u životu vidim? U moju ga je gostionicu sam đavo donio, oprostite mi na izrazu. Da sam ga poznavao, vi to vidite, gospodine, ne bih ga morao pitati za njegovo ime.

– Ali su u tvojoj gostionici, u tvom prisustvu, izgovorene strašne stvari: drske riječi, pozivi na prevrat, ogovaranje vlasti, psovke, grdnje.

– Molim vas, gospodine, kako mogu ja paziti na sve gluposti, koje mogu kazati tolik; bukači, kad ujedno svi urlaju? Ja moram gledati svoj posao, ja sam siromah čovjek. A vi dobro znate, gospodine, da su brzoreki obično i brzoruki, naročito kad ih je mnogo na okupu, i. . .

– Dobro, dobro; neka ih, neka rade i govore: sutra vidjet ćeš kako ćemo im istjerati muhe iz glave. Što misliš?

– Ja ne mislim ništa.

– Zar misliš da je ološ postao gospodar u Milanu?

– Ne dao Bog!

– Vidjet ćeš, vidjet ćeš.

– Razumijem potpuno: kralj će biti uvijek kralj; a tko izvuče, izvuče; a bogme nijedan siromašak sa ženom i djecom nema volje da izvlači. Sila je u vašim rukama, gospodo: vaše je da se postarate.

– A ima li još mnogo svijeta u tvojoj krčmi?

– Sva sila.

– A što radi onaj tvoj gost? Valjda se još dere, buni svijet, sprema nerede za sutra.

– Vi mislite na onoga stranca? Legao je da spava.

– Dakle ima mnogo svijeta. . . dobro; pazi samo da ne umakne.

– Zar ja moram biti žbir? – pomisli gostioničar, ali ne reče ni hoću ni neću.

– Sad možeš ići kući, i pamet u glavu – opomenu ga činovnik.

– Ja sam uvijek znao što radim. Vi možete reći, da li sam ikada zadao posla sudu.

– I nemoj misliti da je pravda nemoćna.

– Zar ja? Bože me sačuvaj! Ja ništa ne mislim; gledam samo svoj gostioničarski posao.

– Stara pjesma; ne znaš ništa drugo?

– Što imam drugo da kažem? Istina je samo jedna.

– Dobro, dobio; zasad primam to što si dostavio; ako ustreba, izvijestit ćeš potanko sud o svemu što te bude pitao.

– O čemu da ga izvijestim? Ja ne znam ništa; puna mi je glava mojih briga.

– Opet ti kažem, pazi da ne umakne.

– Nadam se, da će presvijetli gospodin upravitelj doznati, kako sam odmah došao da obavim svoju dužnost. Ljubim vam ruke, gospodine.

U osvitak Renzo je skoro od sedam sati hrkao, i još je bio u najslađem snu, kad ga neko snažno drmanje za mišice probudi i sadno postelje vikne mu neki glas: – Lorenzo Tramaglino! – On se prene, trgne rukama, s mukom otvori oči; kraj nogu mu upravo stoji čovjek u crnu odijelu, a dva naoružana čovjeka s jedne i s druge strane uzglavka. Nešto od iznenađenja, nešto od dremljivosti, a nešto od mamurluka poslije sinoćnje pijanke,

Renzo začas bi kao općinjen; učini mu se da sanja, i kako mu onakav san nije godio; on se strese, da bi se sasvim razbudio.

– Ej! Čuješ li već jednom, Lorenzo Tramaglino? – reče čovjek u crnom ogrtaču, onaj isti sinoćni činovnik. – Je si li čuo? Ustaj i pođi s nama.

– Lorenzo Tramaglino! – reče Renzo Tramaglino: – Što to znači? Što ću vam ja? Tko vam je kazao moje ime?

– Manje brbljanja i požuri se – reče jedan od ona dva žbira, koji stajahu kraj njega i zgrabi ga ponovo za mišicu.

– Ej, kakva je to drskost? – viče Renzo, tržući ruku; – krčmaru! o krčmaru!

– Da ga odvučemo u košulji? – upita onaj žbir, okrenuvši se činovniku.

– Jesi li razumio? – reče ovaj Renzu; – tako će ti biti, ako brzo ne ustaneš i ne pođeš s nama.

– A zašto? – upita Renzo.

– To ćeš čuti od gospodina upravitelja.

– Zar ja? Ja sam pošten čovjek: nisam ništa skrivio, i čudo mi je. . .

– Tim bolje za tebe, tim bolje za tebe; tako ćeš se u dvije tri riječi brzo opravdati i moći ćeš otići svojim poslom.

– Pustite me sada da idem – reče Renzo: – ja sa sudom nemam nikakva posla.

– Svršavaj, čuješ li! – reče žbir.

– Da ga odvučemo ovako? – doda onaj drugi.

– Lorenzo Tramaglino! – reče činovnik.

– Kako mi znate ime, gospodine?

– Vršite svoju dužnost – reče činovnik žbirima, i oni ščepaše Renza, da ga izvuku iz postelje.

– Stojte! Ne dirajte poštena čovjeka, jer. . .! Ja umijem sam da se obučem.

– Brže, dakle, obuci se – reče činovnik.

– Evo odmah – odgovori Renzo, i stade kupiti razbacane haljine, kaono ostatke brodoloma na obali. I dok se oblačio, neprestano govori: – Ali ja neću da idem upravitelju. Što ću ja tamo? I kad me već ovako nepravedno vrijeđate, hoću da me odvedete Ferreru. Njega poznajem, znam da je pošten; a ja sam mu se našao u neprilici.

– Dobro, dobro, odvest ćemo te Ferreru – odgovori činovnik. U drugim prilikama on bi se od srca nasmijao na onakav zahtjev; ali ona prilika ne bijaše za smijeh. Već kad je dolazio, vidio je po ulicama neku uzrujanost, o

kojoj se nije moglo znati, da li je zaostatak već utišane pobune, ili početak nove; promiču ljudi sa svih strana, presreću se, skupljaju se u družine, sastaju se gomile. Pa i sada, gledajući da se to ne opazi, on neprestano osluškuje, i sve mu se čini da žamor raste. Stoga je želio da brzo svrši, ali je ipak bio rad da odvede Renza mirnim putem, bez sile; jer, ako bi došlo do upotrebe otvorene sile protiv njega, on nije mogao pouzdano znati, da li će i na ulici biti trojica protiv jednoga. Toga radi namigivao je žbirima, da se strpe, da ne ozlojeđuju Renza, a sam je gledao da ga privoli lijepim riječima. Renzo, se oblačio vrlo polagano, a za to vrijeme u svom sjećanju obnavljao je, koliko je mogao, jučerašnje događaje, pa je otprilike pogađao, da su svemu krivi proglasi, ime i prezime; ali kako mu je onaj doznao ime? I što se sve to noćas dogodilo, kad se vlast tako smjelo odlučila, da onako pouzdano dođe i da ščepa jednoga od onih dobrih ljudi, čiji je glas juče bio onoliko moćan? A sigurno nisu svi pospali, jer je i Renzo sad opazio, da graja na ulici sve više raste. Pogleda činovnika u lice i primijeti neki izraz kolebanja, koji je ovaj uzalud pokušavao da zabašuri. Stoga, da bi provjerio svoja nagađanja, da bi propipao u čemu je stvar, a i da bi otegao polazak i pokušao da nađe povoljniji ishod, Renzo će reći:

– Ja već vidim radi čega je sve ovo; zbog imena i prezimena. Sinoć, pravo da kažem, bio sam malo napit; ovi krčmari imaju ponekad neka đavolska vina; i ponekad, kao što rekoh, to se već zna, kad vino uđe u glavu, onda vino i govori. Pa, ako je samo to, odmah sam spreman da vam dam svako zadovoljenje. A vi već znate moje ime. Tko vam ga je mogao kazati?

– Tako, sine, tako! – odgovori mu činovnik sasvim uljudno: – vidim da si pametan; vjeruj meni koji sam od zanata, ti si lukaviji od mnogih drugih. To je najbolji način da se brzo i dobro sve svrši; a takvim pametnim raspoloženjem gotov si u nekoliko riječi, a odmah zatim slobodan. Ali ti znaš, dragi prijatelju, da su meni vezane ruke i ne mogu te pustiti odmah ovdje, kao što bih želio. Požuri se, dakle, i pođi sa mnom bez ikakva straha; kad vide tko si, a i ja ću im kazati. . . ostavi to meni. . . Deder, molim te, požuri se.

– Da, da, vi ne možete, razumijem – reče Renzo, nastavljajući oblačenje i odbijajući pokretom ruke pokret žbira, kojim se spremahu da ga dohvate i natjeraju da se požuri.

– Hoćemo li proći trgom pored stolne crkve? – zapita on činovnika.

– Kud god hoćeš; ići ćemo najkraćim putem, da brže dođeš do slobode – odgovori onaj, a grize se u sebi što mora preći šutke preko onoga tajanstvenog pitanja Renzova, koje mogaše biti povod stotini drugih pitanja. – Kad se netko rodi u nesrećan dan! – mišljaše on u sebi. – Evo, dolazi mi do ruku jedan, koji bi, po svemu se vidi, htio sve izbrbljati; i da

imam samo malo oduške, onako *extra formam,*[32] akademski, u prijateljskom razgovoru, uspio bih, da mi prizna što god hoću, bez mučenja konopcem; ovo je čovjek, kojeg vodim u tamnicu već potpuno ispitan, a on to nije ni opazio; i čovjek takve vrste ima da mi dođe pod ruku baš u ovako nezgodnom trenutku. Oh! nema se kud – nastavlja on svoja razmišljanja i ćuli uši, a natrag okreće glavu: – Nema se kud, prijeti nam gori dan od jučerašnjega. – Na tu misao navede ga neobični žagor s ulice; i ne mogade se uzdržati, da ne otškrine prozor da pogleda malo dolje. Vidje gomilu građana, koji se isprva opirahu nalogu jedne patrole da se raziđu, i odgovarahu vrlo opornim riječima, pa se naposljetku raziđoše nastavljajući gunđanje; a za činovnika bijaše vrlo zloslutan znak, što su vojnici vrlo uljudni. . . Zatvori prozor i začas promisli, da li da svrši započeti posao, ili da Renza ostavi pod stražom dvojice žbira, a on da otrči upravitelju i da ga obavijesti o svemu što se zbiva. – Ali reći će mi se, – pomisli odmah, – da nisam ni za što, da sam kukavica, da sam imao izvršili naredbu. U kolu sam i moram igrati. Đavolja žurba! Proklet zanat!

Renzo bijaše spreman; ona dva pratioca stajahu kraj njega. Činovnik im namigne, da ga ne primoravaju suviše, a njemu reče: – Evo vidiš, sad si gotov; sad možemo ići.

I Renzo je slušao, gledao, i mislio. Bio je gotov, samo je još u ruci držao kaput, a drugom rukom pretresao džepove.

– Ej, – reče on gledajući u činovnika vrlo značajnim pogledom: – Ovdje je bilo novaca i jedno pismo. Što je s tim gospodine?

– Sve će ti se točno vratiti, – odgovori mu činovnik – kad budu svršene neke male formalnosti. Hajdemo, hajdemo.

– Ne, ne – reče Renzo vrteći glavom: – to ne može biti; vratite mi moje stvari, gospodine. Ja ću položiti račun o svojim djelima, ali hoću najprije svoje stvari.

– Evo da ti pokažem, koliko vjere imam u tebe: na, evo ti tvojih stvari i požuri se već jednom – reče činovnik, pa izvadi iz džepa i preda Renzu zaplijenjene stvari. Ovaj ih zavuče u njedra i promrmlja kroza zube: – Daleko vam lijepa kuća! Toliko imate posla s lopovima, da naučite pomalo njihov zanat. – Žbiri su se već jedva uzdržavali, ali ih činovnik migom ukroćuje, a u sebi veli: – Samo da mi pređeš preko onoga praga, bogme ćeš skupo platiti sve ovo, platit ćeš žestoko!

Dok je Renzo oblačio kaput i uzimao šešir, činovnik namigne jednom zbiru, da pođe naprijed niza stepenice; za njim uputi Renza, pa onda drugoga zbira; za njima pođe i on. Kad siđoše u kuhinju, Renzo reče: – Gdje se zavukao taj blaženi gostioničar? – Činovnik namignu opet žbirima; jedan ščepa Renza za desnu, drugi za lijevu ruku, i brzo brzo vežu mu ruke onom

[32] Izvan forme.

spravom, koja se zloslutnim eufemizmom zove lisice. Lisice su (žao nam je što moramo ulaziti u pojedinosti nedostojne pripovijesti, ali jasnoća to zahtijeva) načinjene od konopčića malo dužeg no što je obmotaj oko ruke iznad šake, a na oba kraja ima dva komadića drveta sa dvije male šipke. Konopčić obavije ruke vezanome; drvca promaknuta između srednjeg i do malog prsta ostajahu u žbirovoj šaci, tako da okrećući ih on mogaše po volji stezati zavezice; tim je u rukama imao mogućnost ne samo da pouzdano drži krivca, nego i da ga muči, ako bi se opirao; toga radi na konopčiću vezano je bilo nekoliko čvorova.

Renzo se otima, viče: – Ovo je izdajstvo! Zar tako s poštenim čovjekom. . .! – ali činovnik, koji za svaku ružnu stvar imađaše lijepih riječi, stade mu govoriti: – Strpi se malo, oni vrše svoju dužnost. Što ćeš? To su formalnosti; ni mi ne možemo postupati s ljudima kako bi nam srce htjelo. Kad ne bismo radili kako nam se zapovijeda, lijepo bismo se proveli, gore nego ti. Budi samo strpljiv.

Dok on ovako govoraše, dva žbira, vršeći svoj zadatak, okrenuše drvca. Renzo se umiri kaono ćudljiv konj, kad osjeti da ga stežu žvale, pa uzdahne: – Mora se trpjeti!

– Tako, brate, – reče činovnik – to je pravi put da se sve okrene na dobro. Što ćeš, dosadno je; i sam vidim; ali ako se dobro vladaš, začas ćeš se izbaviti. A videći da si dobro raspoložen, sve me nešto vuče da ti priteknem u pomoć, te hoću da ti dam još jedan savjet, sve za tvoje dobro. Vjeruj meni, koji sam vičan tim stvarima; idi ulicom ravno, ne obzirući se ni desno ni lijevo, da te nitko ne primijeti; tako te nitko neće spaziti, nitko neće znati što je, i ti ćeš očuvati svoju čast. Za uru ti si slobodan; ima toliko posla, da će se i oni tamo požuriti; a ja ću im već kazati. . . i ti ćeš otići svojim poslom; nitko neće ni znati da si bio u rukama vlasti. A vas dvojica – okrenu se žbirima sa strogim licem; – pazite dobro da ga ne mučite, jer ja ga štitim. Vi treba da vršite svoju dužnost, ali sjetite se da je to pošten čovjek, uljudno momče, koji će domalo biti slobodan, a kome je stalo do časti. Idite tako, da nitko ništa ne opazi; kao tri prijatelja u šetnju. – Pa zapovjednički i namrgođeno završi: – Jeste li me razumjeli? – Opet se okrene Renzu s ublaženim i nasmijanim licem, kao da mu kaže: ja i ti zaista smo prijatelji! pa mu još jednom šane: – Budi pametan i slušaj moj savjet; idi pribrano i mirno; vjeruj meni koji te volim. Hajdemo! – i družina se uputi.

Od svih onih medenih riječi Renzo ništa nije vjerovao; ni da činovnik voli više njega nego žbire, ni da mu srce puca za njegovom čašću, ni da namjerava da se zauzme za njega. Puče mu pred očima, da se čovo boji kakve zgodne prilike usput da mu umakne, pa mu je stoga iznio sve one lijepe razloge da bi ga odvratio od pažnje na takvu zgodu i od pokušaja da je upotrebi. I tako su ga sve one opomene još više utvrdile u namjeri, koju već imađaše u glavi, da radi sasvim suprotno.

Neka po ovome nitko ne misli, da je onaj činovnik bio neki neiskusni prepredenjak i novajlija, jer bi se prevario. On bijaše prekaljen lukavac, veli naš pripovjedač, za kojeg bi se reklo da je bio jedan od njegovih prijatelja; ali je u onoj prilici bio jako uzbuđen. Da je bio hladnokrvan, vjerujte mi da bi se sam rugao onome, koji bi pod vidom nepristrasna savjetnika i prijatelja nekome preporučivao i usrdno dokazivao nešto, da bi ga naveo na postupak po sebi zazoran. Ali je opća sklonost svih ljudi, kad su uzbuđeni i u strahu, pa vide što bi netko mogao uraditi, da ih izvuče iz neprilike, da to s navaljivanjem zahtijevaju, navodeći svakovrsne razloge i izgovore; te su i lukavci, kad su zastrašeni i uzbuđeni, podvrgnuti tom općem zakonu. Stoga, u takvim prilikama, oni mahom pružaju vrlo bijednu sliku. One majstorske dosjetke, ona vješta lukavstva, kojima obično pobjeđuju, jer su im već prešla u krv, kad se upotrebe na vrijeme, s prisebnim duhom i s bistrom pameću, postižu svrhu izvrsno i neopaženo; a i kad se za njih sazna, poslije uspjeha, pridobiju opće odobravanje: sve to, kad su ti bijednici u škripcu, oni čine užurbano, nesmišljeno, bez vještine i bez umješnosti. Te kad ih vidimo kako se dovijaju i natežu, prosto nam se čine žalosni i smiješni, a onaj, kojega bi htjeli da spetljaju, mada je manje lukav od njih, ipak jasno prozire njihovu namjeru, te ga ona njihova lukavstva baš naoružaju protiv njih. Stoga tim lukavcima po zanimanju treba preporučiti, da uvijek očuvaju hladnokrvnost, ili da uvijek budu jači, a to je najpouzdanije.

Čim iziđoše na ulicu, Renzo se stade osvrtati desno i lijevo, isticao se što je više mogao, rogušio je uši. Ali neke neobične stiske ne bijaše na ulici; iako se na licima većine prolaznika opažao buntovnički izraz, ipak su svi ravno išli svojim putem; prave uzbune nije bilo.

– Pamet u glavu, samo pamet u glavu! – mrmljaše mu činovnik iza leđa: – Tvoja čast, ne zaboravi na čast. – Ali kad Renzo spazi trojicu zajapurenih lica i ču gdje govore o pekarnici, o skrivenom brašnu, o vlastima, on im stade namigivati, pa ga spopade kašalj, koji ne znači nazeb, nego sasvim drugo nešto. Ova trojica zagledaju pažljivije onu družinu i stadoše; uza njih stadoše i drugi, koji pristizahu; neki, koji već bijahu prošli, osvrnu se na žamor, vrate se i pristanu uz gomilu.

– Pazi dobro, sine; budi pametan; bit će zlo za tebe; nemoj sve da pokvariš; čuvaj čast, dobro ime – neprestano mumlja činovnik. Renzo sve gore. Žbiri se dogovarahu pogledom, i misleći da će dobro uraditi (svatko može pogriješiti), stegoše lisice.

– Jao! jao! jao! – zapomaže mučeni Renzo. Na njegovu viku sleže se svjetina; zgrće se sa svih strana: ona je družina opkoljena. – Ovo je zločinac – šapuće činovnik onima koji su ga pritijesnili: – lopov je, uhvaćen na djelu. Sklonite se, pustite vlast da prođe. – Ali Renzo, videći zgodnu priliku i žbire problijedjele od straha, pomisli: ako se sad ne pomognem, sam ću biti kriv, pa stade vikati: – Braćo! Vode me u tamnicu samo zato što sam jučer

vikao: hoćemo kruha, hoćemo pravdu! Ništa nisam skrivio; ja sam pošten čovjek. Pomozite mi, nemojte me ostaviti, braćo!

Kao odgovor čuje se najprije žamor, pa sve jasniji glasovi za Renza; žbiri isprva zapovijedaju, pa savjetuju, pa mole svjetinu da se raziđe, da ih propuste. Svjetina, naprotiv, navaljuje sve više; stiska biva sve jača. Žbiri, videći što im se sprema, ispuste zavezice i gledaju samo da se izgube u gomili, da se provuku neopaženi. Činovnik bi od svega srca htio to isto, ali je muka s crnim ogrtačem. Bijednik, blijed i prestravljen, sav se zgrčio, pa se previja, e da bi se nekako izmigoljio iz one strke; ali čim digne oči, vidi mnoštvo očiju uprtih u njega. Dovija se kako bi izgledao, da ga se ono ništa ne tiče, da se u prolazu slučajno zatekao u onoj gomili, kao ono slamka u ledu; i kad se nađe oči u oči s jednim koji se bješnje od ostalih na njega razrogačio, on načini nasmijano lice, pravi se lud i upita ga: – Što to bi?

– Gledajte crnoga gavrana! – viknu onaj. – Gavran! gavran! gavran! – zaječi svuda naokolo. Uz viku nastupi guranje; uslijed toga, nešto svojim nogama, nešto tuđim laktima, on postiže ono što je u toj prilici najvećma želio: izvrpolji se iz one stiske.

GLAVA ŠESNAESTA

Bijeg iz Milana

Bježi, bježi, bijedno momče! Eno samostana, eno crkve; ovamo, onamo – dovikuju Renzu sa svih strana. Kao da su mu potrebni savjeti da bježi! Od prvoga trenutka, kad mu sinu u glavu nada, da se izbavi iz onih šaka, pravio je u sebi svoj račun i odlučio je bio, ako mu pođe za rukom, da bježi glavom bez obzira sve dok ne bude izišao ne samo iz grada, nego iz vojvodstva milanskoga. – Jer – razmišljaše on – moje je ime sada zapisano u svima njihovim knjižurinama, kako god da su mi ga saznali; a kad mi znaju ime i prezime, uhvatit će me kad god hoće. – A da se skloni u neko pribježište, to je ostavio za slučaj, ako bi za njim stigla potjera. – Ako mogu biti ptica u šumi – razložio je on – neću da budem ptica u kavezu. – Stoga je naumio da se skloni u ono mjesto u bergamskoj oblasti, gdje se bio nastanio njegov rođak Bartolo, koji ga je, ako se sjećate, više puta pozivao da dođe. Ali naći put, to je muka. U nepoznatu kraju nepoznata grada, Renzo nije znao ni na koja se gradska vrata izlazi put Bergama; a i da je znao, ne bi ih umio naći. Već htjede upitati za put kojega od onih njegovih izbavilaca; ali za ono kratko vrijeme što je imao da razmisli o svojim prilikama, bijaše mu se uvukla u glavu neka sumnja o onom ljubaznom sabljaru koji reče da ima četvoro djece, te sada ne htjede otkriti svoje namjere čitavoj nepoznatoj gomili, gdje je mogao biti poneki od one bagre; odluči da što brže izmakne odande, a za put raspitat će kasnije, gdje nitko ne zna tko je on, ni zašto pita. Reče svojim izbaviocima: – Hvala vam, braćo; bog vam, platio! – iziđe iz gomile, koja se pred njim razmaknu, i dohvati se puta; udari nekom uličicom, siđe niz drugu; trčao je poduže, ne znajući kuda. Kad mu se učini da se dosta udaljio, on malo uspori korake, da ne bi izazvao sumnju; stade gledati desno i lijevo, da izabere lice koje bi zapitao, koje bi mu ulilo povjerenja. Ali i to bijaše mučna stvar. Pitanje po sebi bijaše sumnjivo, a vrijeme ne čeka; žbiri, čim su se izvukli iz one stiske, zacijelo su pošli u potjeru za bjeguncem; glas o njegovu bijegu možda je dopro i donde; u toj strci, Renzo je bar desetoricu procijenio po licu, dok nije naišao na čovjeka, koji mu se učini podesan. Uoči debeljka, koji raskrečen stajaše na pragu svoga dućana, s rukama na leđima, s ispupčenim trbuhom, sa zaturenom glavom, visi mu veliki podvoljak, i nemajući drugoga posla, naizmjence je izdizao na prste i spuštao na pete

svoju mlitavu debljinu; ali vidjelo mu se na licu da je radoznao i brbljavac, koji će više pitati nego odgovarati. Onaj drugi, što mu dolazi u susret, s uprtim očima i s obješenom usnom, vidi se da ne zna ni svoj put, a kamo li da ga drugome pokaže. Onaj deran zaista se vidi da je otresit, ali i da je svoj groš vrijedan, te bi po svoj prilici uživao, da prosta seljaka uputi na suprotnu stranu od one za koju on pita. I tu se s Renzom obistinilo, da je čovjeku zapletenu skoro svaka stvar novi zaplet! Naposljetku spazi čovjeka koji žurno ide, pa pomisli, da mora imati hitna posla, te će mu odmah odgovoriti bez ikakva brbljanja; a čuvši da sam sa sobom glasno govori, presudi da mora biti iskrena duša. Pristupi mu reče:

– Molim vas, gospodine, na koju se stranu ide u Bergamo?

– U Bergamo? Na istočna Vrata.

– Hvala vam; a kuda se ide na Istočna Vrata?

– Ovom ulicom lijevo; izići ćeš pod stolnu crkvu; odande. . .

– Hvala vam; dalje znam. Velika vam hvala.

I udari odmah pokazanim pravcem. Onaj pogleda za Renzom, pa uporedivši u pameti brzinu njegova hoda sa njegovim pitanjem, pomisli u sebi: – Ovaj ili je nešto zakuhao ili hoće njemu netko da zakuha.

Renzo stiže na poljanu pred crkvu; prođe pored hrpe pepela i ugašenih ugaraka, i poznade ostatke zgarišta, kojem je jučer prisutan bio; obiđe kraj crkvenih stepenica, poznade pekarnicu »kod Štake«, pola razorenu, a pred njom vojnička straža; ode ravno onom ulicom kojom bijaše došao sa svjetinom; stiže do kapucinskoga samostana; baci pogled na onu poljanu i na crkvena vrata, pa uzdišući reče u sebi: – Lijepo mi reče onaj fratar jučer, da pričekam u crkvi i da se pomolim Bogu.

Tu zastade malo i pažljivo razgledaše gradska vrata, kroz koja je imao proći, pa videći, onako izdaleka, mnogo ljudi na straži, a fantazija mu bijaše zagrijana (treba ga žaliti: imao je rašta), osjeti neku jezu da prođe kroz onaj tjesnac. Pribježište bilo mu je ondje nadomak, i s onim pismom tu bi bio dobro preporučen; već htjede otići, u samostan. Ali odmah se ohrabri i pomisli: – Bolje ptica u šumi, dokle god se može. Tko me zna? Ona dva žbira nisu se mogla rastrgnuti, da me vrebaju na svima gradskim vratima. – Osvrnu se da vidi, da ne dolaze s one strane: ne vidje ni njih, ni ikoga, tko bi na nj motrio. Ode naprijed; ukroti jedva svoje noge, koje bi sve htjele trčati, dok je sada trebalo mirno ići; tiho, tiho, zvižduć̌ući nešto, dođe do gradskih vrata.

Na samim vratima stajaše gomilica carinskih stražara, a za pojačanje i nekoliko španjolskih vojnika; ali svi stajahu okrenuti i pažljivi na ulaznike spolja, da ne propuste one, koji, na glas o pobuni, dolijeću kao gavrani na razbojište poslije bitke; Renzo, praveći se svemu nevješt, oborenih očiju, bezbrižnim hodom mirna putnika, ili čovjeka koji ide na šetnju, iziđe a da

mu nitko ništa ne kaže; ali mu je srce žestoko lupalo. Spazi u desno neku putanju i udari njom, da bi izbjegao glavni drum; tako je poduže išao ne smijući se ni osvrnuti.

Ide, ide; nailazi na imanja, nailazi na sela, prolazi mimo njih ne pitajući ni kako se zovu; uvjeren je da se udaljuje od Milana, čini mu se da ide put Bergama; zasad ne traži ništa drugo. Ovdje ondje osvrne se natrag; ovdje ondje pogleda i protrlja zglavke na rukama, koji ga još pomalo bole i oko kojih se crveni žulj od lisica. Misli mu bijahu, kao što se može misliti, čitava zbrka od kajanja, nemira, gnjeva i nježnosti; bijaše mu vrlo mučan zadatak, da skrpi u pameti sve što je sinoć izgovorio i počinio, da prokljuje tajnu stranu svoje tužne pripovijesti, a naročito kako su mu doznali za ime. Njegove sumnje padahu sasvim prirodno na sabljara, pred kojim je, sjeća se, izblebetao svoje ime. Razmišljajući o načinu, kako mu ga je onaj iz usta izmamio, o njegovu vladanju, o njegovoj uslužnosti, koja je uvijek smjerala na to, da još nešto sazna, njegova sumnja postade skoro sigurnost. Ali se kao kroza san sjećao i toga, da je poslije sabljarova odlaska nastavio brbljanje; s kim? idi ga znaj; o čemu? i tu Renza izdaje pamćenje, ma koliko ga naprezao; samo zna da je za to vrijeme bio u gostionici. Bijednik se pometao u onim sjećanjima; bijaše mu kao čovjeku koji je ispotpisivao mnoge bijele listove, pa ih povjerio nekome, kojega je držao za najvećeg poštenjaka, a kad dozna da je varalica, onda bi htio znati na čemu je; a kako će to znati? To je kaos. Drugi mučan zadatak bijaše mu, da za budućnost skroji neki plan, koji bi mu se svidio; a svi planovi, koji ne bijahu kule u zraku, bijahu tugaljivi.

Ali najbliži i najmučniji zadatak bijaše, da nađe put. Pošto je išao dugo, takoreći nasumce, vidje da sam ne može izići na kraj. Mrzilo ga je nekako, da izgovori riječ Bergamo, kao da je u njoj nešto zazorno, nešto bezočno; ali bez toga nije imao kuda. Odluči dakle da se obrati, kao ono u Milanu, na prvoga putnika, čije mu se lice svidi; tako i uradi.

– Zašao si s puta – odgovori mu putnik; razmislivši malo, nešto riječima, nešto rukom, pokaza mu kuda mora obići da bi izišao na cestu. Renzo mu zahvali, učini se kao da će otići kuda mu je kazano, i zaista udari onim pravcem, ali s namjerom, da se približi cesti, da je ne izgubi iz očiju, da ide pored nje koliko god se može, ali nogom da ne stane na nju. To je lakše bilo smisliti negoli izvršiti. Nakraj krajeva, lutajući s desna na lijevo, štono riječ, u cik-cak, nešto po uputama, za koje bi se osmjelio da ih potraži ovda-onda, nešto ispravljajući ih za svoju svrhu, nešto idući slijepo putem na koji bi naišao, naš bjegunac bijaše prešao otprilike dvanaest milja, a od Milana se udaljio samo šest; dobro je bilo što se od Bergama bar ne bijaše udaljio. Počne uviđati, da na taj način neće izići na dobro; stade smišljati drugi način. Pade mu na um, da nekim lukavstvom izmami, koje je najbliže mjesto na granici, do kojega bi se moglo doći općinskim putovima; raspitujući o tome, on će se obavijestiti o putu, a da ne mora svuda sijati

ono pitanje o Bergamu, koje mu se činjaše da zaudara na bijeg, na progonstvo, na zločin.

Dok je smišljao kako će sve to ispipati, a da ne izazove sumnju, ugleda gdje na osamljenoj kućici, izvan nekoga seoceta, visi grana, znak gostionice. Već je osjećao potrebu, da se malo potkrijepi; pomisli, da će ondje ujedno moći podmiriti i jedno i drugo; uđe unutra. U gostionici bijaše samo jedna starica, s preslicom za pojasom i s vretenom u ruci. Zaište što ima za jelo; ona odgovori da ima sira i dobra vina; poruči sira, a na vinu se zahvali (omrznuo ga je poslije sinoćnje nevolje); sjedne i zamoli baku da se požuri. Ova mu začas donese jelo, pa odmah obasu gosta pitanjima i o njegovim stvarima, i o velikim događajima u Milanu, o kojima su glasovi donde već doprli bili. Renzo se umjede ne samo vrlo vješto obraniti od onih pitanja, nego, koristeći se prilikom, upotrebi za svoju svrhu bakinu radoznalost, koja ga pitaše kamo putuje.

– Moram ići u mnoga mjesta – odgovori joj Renzo; – a ako mi pretekne malo vremena, htio bih svratiti malo u ono mjesto, poveće mjesto, na putu k Bergamu; na samoj granici, u milanskoj državi. . . kako se ono zvaše. . .? – Valjda će neko biti – pomisli u sebi.

– To je Gorgonzola – reče starica.

– Dabogme, Gorgonzola! – ponovi Renzo, kao da bi bolje upamtio tu riječ. – Je li daleko odavde? – nastavi Renzo.

– Ne znam točno; bit će deset do dvanaest milja. Da je ovdje koji od mojih sinova, sve bi ti lijepo kazao.

– Tko zna može li se ići ovim lijepim putanjama, a da se ne ide cestom, gdje je strašna prašina, nesnosna prašina! Odavno nema kiše!

– Čini mi se da se može; a možeš upitati u prvom selu s desne strane. – I reče mu ime sela.

– Vrlo dobro; reče Renzo, pa ustade, uze komad kruha, što mu preteče od mršava doručka, ali kruh posve drugačiji od onoga što ga juče nađe pored križa sv. Dionizija; plati račun, iziđe i udari na desno. Da vam ne duljim preko potrebe, pitajući od sela do sela, stiže u Gorgonzolu otprilike jednu uru prije sunčeva zalaza.

Već po putu smislio je bio da tu malo zastane, da bi se potkrijepio malo boljom večerom. A rad bi bio i prileći malo u postelju, ali prije bi pristao da se iznuren stropošta na putu, nego što bi zadovoljio taj prohtjev. Cilj mu je bio da se raspita u krčmi, koliko ima do Adde, da vješto ispita gdje je brod preko nje, pa da se odmah onamo uputi, čim se bude potkrijepio. Rodio se i odrastao je, tako reći, na drugom izvoru one rijeke, pa je često slušao, da je ona na nekom mjestu i za neku dužinu granica između milanske i mletačke države, ali nije točno znao ni gdje, ni koliko; njemu je u onoj prilici najhitnije bilo, da prijeđe preko nje, ma gdje bilo. Ako to ne uzmogne onoga

dana, odlučio je ipak da ide, dokle god mu doba i snaga to budu dopuštali, pa da sačeka zoru negdje u polju, na osami, kako mu već Bog da, samo nipošto u nekoj krčmi.

Prođe malo po Gorgonzoli, spazi neku gostionicu i uđe; od gostioničara, koji mu iziđe u susret, zaište nešto da jede i da popije čašu vina; dugi put i vrijeme bijahu ga već izliječili od one krajne i fanatične mržnje. – Molim vas samo brže, jer moram odmah nastaviti put, – reče on krčmaru. – A to je kazao, ne samo što bijaše istina, nego i od straha, da gostioničar ne pomisli, da će on tu i prenoćiti, pa da ga ne stane pitati za ime, prezime, odakle dolazi, kojim poslom. . . daleko im lijepa kuća!

Gostioničar odgovori Renzu, da će ga odmah poslužiti; Renzo sjedne udno stola, do samih vrata; mjesto sramežljivaca.

U krčmi bijaše nekoliko besposlenih mještana, koji su već pretresli i protumačili bili velike novosti o jučerašnjim događajima u Milanu, pa ih je morila radoznalost da čuju što je sve bilo i danas; a željni su bili sve to znati utoliko više, što su dospjeli glasovi više dražili negoli zadovoljavali radoznalost; pobuna ni savladana, ni uspjela, koju je noć samo predvojila, ali ne ugušila; stvar tek presječena, svršetak samo jednog čina, a ne cijele drame. Jedan od njih izdvoji se iz društva i primače Renzu, pa ga upita dolazi li iz Milana.

– Je li ja? reče Renzo iznenađen, da bi dobio vremena za odgovor.

– Jest, ti, ako smijem pitati.

Renzo, vrteći glavom i uspijajući usne, reče nekako kroza zube: – Milan, kako čujem. . . nije sada zgodno mjesto za putnike, osim radi neke velike potrebe.

– Dakle i danas traje metež? – navaljuje onaj radoznalac.

– Tko je tamo, taj će znati, – odgovori Renzo.

– Zar ti ne dolaziš iz Milana?

– Dolazim iz Liscata – reče hitro Renzo, koji već bijaše smislio odgovor. I zaista je odande dolazio, jer je onuda prošao; a ime onoga mjesta saznao je usput! od nekoga putnika, koji mu bijaše rekao, da mora proći kroz to selo, da bi stigao u Gorgonzolu.

– Tako? – reče onaj prijatelj, kao da htjede kazati: bolje bi bilo da dolazim iz Milana. – A u Liscatu zar se ništa ne zna, što je u Milanu?

– Može biti da se nešto i zna – odgovori gorštak: – ali ja nisam ništa čuo.

I ove riječi izgovori tako, da su očito značile: svršio sam. Radoznalac se vrati na svoje mjesto; odmah zatim krčmar donese jelo.

– Koliko ima odavde do Adde? – upita Renzo nemarljivo, nekako

dremljivo, kao što smo već i prije vidjeli da umije.

– Do Adde, za prijelaz? – reče gostioničar.

– To jest. . . da. . . do Adde.

– Hoćeš li da prijeđeš preko mosta kod Cassana, ili na skeli kod Canonike?

– Gdje mu drago. . . pitam samo onako. . .

– Pitam te stoga, što preko tih mjesta prolaze pošteni ljudi, koji mogu dati računa o sebi.

– Vrlo dobro; a koliko ima?

– Reci da će biti, bilo do jednoga, bilo do drugoga mjesta, više manje, oko šest milja.

– Šest milja! Mislio sam da je manje, – reče Renzo, pa nastavi tako nemarno, da je već prelazilo u neprirodnost – dabogme, tko bi htio prečim putem, ima izvjesno i drugih prijelaza?

– Ima ih, razumije se – odgovori krčmar i upre u njega lukave, radoznale oči.

To bi Renzu opomena: jezik za zube! te proguta sva druga pitanja koja bijaše spremio. Privuče tanjur i zagleda mjericu, što gostioničar bijaše donio, pa reče: – Je li čisto vino?

– Kao zlato – odgovori gostioničar: – Upitaj koga hoćeš ovdje u selu i u okolini, koji se razumije, i svi će ti to potvrditi. – To rekavši vrati se u ono društvo.

– Prokleti krčmari! – pomisli Renzo u sebi: – kako koji, sve gori. – Ipak se prihvati jela, pa u isti mah neprestano osluškuje, a da se ne opazi, neće li što saznati, kako se ondje misli o onom velikom događaju, u kojem je i on znatno sudjelovao; naročito je pazio, neće li u ovom društvu primijetiti dobra čovjeka, kojega bi mogao pitati za put, bez straha da ga ne okupi ispitivanjem i ne natjera, na brbljanje o svojim stvarima.

– Ovoga puta – govoraše jedan – Milanci se baš ne šale. Sutra ćemo bez sumnje doznati što je sve bilo.

– Baš se kajem, što jutros nisam otišao u Milan – reče neki drugi.

– Ako pođeš sutra, i ja ću s tobom – reći će treći, a za njim to isto još nekolicina.

– Htio bih znati – prihvati onaj prvi – da li će se gospoda u Milanu sjetiti i seljačke sirotinje, ili će praviti zakone samo za sebe. Već znamo kakvi su: oholi građani, samoživi; za seljake ništa, kao da ih i nema na svijetu.

– Imamo i mi usta i da jedemo, i da branimo svoje pravo – reče neki

drugi, glasom toliko smjernijim, koliko mu prijedlog bijaše smjeliji: – A kad se zakotrlja. . . – Ali mu se učini bolje da ne dovrši rečenicu.

– Skrivena žita nema samo u Milanu – zausti drugi podmuklo i lukavo, kad se začu topot konja. Svi potrče na vrata, i kad vidješe tko dolazi, iziđoše mu u susret. Bijaše to neki trgovac iz Milana, koji je više puta preko godine odlazio u Bergamo svojim trgovačkim poslom, pa je obično prenoćivao u onoj krčmi; a kako je gotovo uvijek tu nalazio isto društvo, to su ga svi poznavali. Zbiše se oko njega; jedan prihvati za uzdu, drugi za stremen. – Dobro došli, dobro došli!

– I vas bolje našao.

– Kako ste putovali?

– Vrlo dobro; a kako ste vi ovdje?

– Dobro, dobro. Kakve nam novosti donosite iz Milana?

– Uf, evo ih s novostima! – reče trgovac sjahujući s konja i ostavljajući ga nekom momku. – Ta valjda već do sada – nastavi on ulazeći s društvom u krčmo – vi znate sve novosti možda bolje od mene.

– Ne znamo ništa, vjerujte, – reče jedan stavljajući ruku na prsi.

– Odista? – reče trgovac. – Onda ćete ćuti: lijepih stvari. . . to jest ružnih stvari. Ej, ej, je li slobodna moja obična postelja? Dobro je: daj mi čašu vina i moj obični obrok, samo brže; hoću odmah da legnem, da sutra ranije ustanem, kako bih stigao u Bergamo za ručak. A vi, dakle, – nastavi on sjedajući na stranu suprotnu onoj gdje Renzo sjedi, šuti i pazi – ništa ne znate od svih čudesa, što su se juče zbila?

– Jučerašnja znamo.

– Eto vidite – reče im trgovac – vi znate sve novosti. Znao sam ja, da vi ovdje sačekujete prolaznike, pa ih iscijedite. . .

– Ali danas, što je danas bilo?

– Oh, danas! Zar baš ništa ne znate?

– Baš ništa: nitko nije prošao.

– Čekajte da najprije pokvasim grlo. Čut ćete. – Nalije čašu, uze je jednom rukom, s prvim dvama prstima druge ruke uzdigne brkove, pogladi bradu, ispije čašu i nastavi: – Dakle, danas, brate dragoviću, zamalo ne bi onakav isti urnebes kao juče, ili još i gori. Čisto mi je nevjerica, da sam ovdje s vama na razgovoru; već sam odustao bio od puta jer htjedoh ostati da čuvam ono svoje trgovine.

– Koji je to vrag bio? – upita jedan od slušalaca.

– Baš pravi vrag: čujete. – Režući nožem jelo, koje gostioničar bijaše metnuo preda nj, i jedući on nastavi svoje pričanje. Društvo stoji oko stola i

svi pažljivo slušaju; Renzo, na svom mjestu, pravi se da ga se ništa ne tiče, a sluša pažljivije od svih ostalih, žvačući pomalo posljednje zalogaje svoje večere.

– Jutros, dakle, oni ugrusuzi što juče napraviše onu grdnu smutnju, skupiše se opet na određena mjesta (sve je to dogovoreno, sve je pripremano) sastadoše se i obnoviše onu jučerašnju trku iz ulice u ulicu, derući se da bi privukli što više svjetine. Znate kako biva, kad se, s proštenjem, kuća mete: što se dalje ide, smeća sve više. Kad im se učini, da ih je doista, upute se put kuće gospodina nastojnika za nabavke; kao da nije dosta nasilja, što mu jučer učiniše; onakvom gospodinu! Nitkovi! I što ti nisu lajali protiv njega! Sve same izmišljotine! Onako dobar gospodin, točan u svemu; ja to mogu reći, jer mu znam kuću: ja mu dajem svilu za poslugu. Pohrle, dakle, put njegove kuće: trebalo je vidjeti kakvi gadovi, kakva lica; zamislite, prođoše pored moje radnje: kakve gubice!. . . Žudije, što razapeše Krista, prema njima su cvijeće. I što ti se sve nisu derali! Da začepiš uši, kad ne bi morao paziti da te ne vide. Iđahu dakle, s namjerom da pljačkaju; ali. . . – I tu on diže i raširi lijevu ruku, pa vrh palca metne na vrh nosa.

– Ali? – jednoglasno rekoše svi slušaoci.

– Ali – nastavi trgovac – nađu ulicu prepriječenu gredama i kalima, a iza one pregrade čitav niz španjolskih vojnika, s naperenim puškama, da ih dočekuju kako su zaslužili. Kad vidješe svu onu pripremu. . . Što biste vi uradili?

– Natrag.

– Natrag, dabogme; tako su i uradili. Ali prosto kao da ih je vrag učio. Kad dođoše na Cordusio, ugledaju onu pekarnicu, koju juče htjedoše opljačkati; a što se radilo u pekarnici? Dijelio se kruh kupcima; bilo je tu plemića, cvijet plemića, koji su nadgledali, da sve bude kako treba; a oni (vrag je bio u njima, a bilo je i huškača) nasrnuše kao mahniti: grabi ti, da ugrabim i ja; za tren oka plemići, pekari, kupci, kruh, klupe, naćve, mučnjak, rešeta, vreće, mekinje, brašno, tijesto, sve je bilo ispreturano.

– A vojnici?

– A vojnici su imali čuvati nastojnikovu kuću: ne može se pjevati i križ nositi. Sve to bi za tren oka, rekoh vam: opći grabež; razgrabljeno je što god im je do ruku došlo. Pa htjedoše opet ponoviti jučerašnji pronalazak, da sve ostalo izvuku na poljanu i da naprave lomaču. I već bijahu počeli, razbojnici, da izvlače stvari; kad jednom većem zlikovcu od ostalih pade na um, znate što?

– Što?

– Da naprave lomaču u samoj pekarnici, pa da zapale i stvari i kuću. I zaista. . .

– Zapališe?

– Stanite malo. Jedan pošten susjed, kao da ga je Bog naučio, otrči gore u sobe, nađe raspeće, namjesti ga na prozor, donese dvije voštanice, zapali ih i metne ih desno i lijevo od raspeća. Svjetina gleda gore. U Milanu, mora se priznati, još se boje Boga; dođoše k sebi. Bar većina njih, jer je ipak bilo među njima i takvih bezbožnika, koji bi i raj zapalili, samo da kradu i pljačkaju; ali kad vidješe da svjetina ne misli kao oni, morali su odustati i smiriti se. Pogodite sada, tko dođe iznenada? Svi kanonici iz stolne crkve, čitava procesija, s križem naprijed, u svečanoj odjeći; časni prepošt Mazenta stade propovijedati s jedne strane, monsignor Settala, ovlašteni ispovjednik, s druge strane: zaboga, ljudi, što radite? Zar takav primjer dajete svojoj djeci? Vratite se doma; ta valjda znate, da je kruh sad jeftin, jeftiniji no ikada prije? Eno idite i da vidite, oglašeno je na svima uglovima.

– Bijaše li istina?

– Dakako! Neće valjda prečasna gospoda iz stolne crkve doći u ornatu i da bubaju koješta!

– A što uradi narod?

– Raziđoše se malo po malo; otrčaše do uličnih uglova; oni koji su znali čitati, imali su što i pročitati. Pomislite samo: kruh od osam uncija za jedan solad!

– Blago njima!

– Prava sreća, samo ako ustraje. A znate li koliko je brašna upropašteno juče i jutros? Moglo bi se hraniti cijelo vojvodstvo puna dva mjeseca.

– A za nas izvan Milana zar nije objavljen nikakav dobar zakon?

To što je učinjeno za Milan, sve je o trošku grada. Za vas ne znam kako da kažem: bit će, ako vam Bog da. Sreća je što su svršeni meteži. Još vam nisam sve kazao; sada tek dolazi najbolje.

– Što ima još?

– Ima to, da su sinoć i jutros mnogi pohvatani; odmah se čulo, da će kolovođe biti povješane. Čim se to raščulo, svako je pohitao doma najkraćim putem, da ne bi slučajno došao u onaj red. Kad sam ja otputovao, Milan je ličio na fratarski samostan.

– Hoće li ih zbilja povješati?

– Te još kako! i brzo – odgovori trgovac.

– A što će narod? – zapita opet onaj, koji je prvo pitanje iznio.

– Narod? Ići će da gleda – reći će trgovac. – Toliko su željni da vide kako gine pod vedrim nebom neki kršćanin, da su htjeli, zlikovci! smrsiti konce gospodinu nastojniku za nabavke. Mjesto njega, dobit će četiri

nevaljalca, po svima zakonskim propisima, u pratnji fratara i bratovštine »Dobre Smrti«, a sve zlikovci, koji su zaslužili vješala. To je prava božja Providnost, kao što vidite; to mora biti. Već su se počeli navikivati da ulaze u dućane i da uzmu što im treba, a da ne vade novac iz kese; kad bi ih pustili da onako rade, poslije kruha došlo bi na red vino, pa tako redom i sve ostalo. . . Zar bi oni odustali od te ugodne navike po svojoj dobroj volji? A vjerujte mi, da za poštena čovjeka koji ima svoju trgovinu, to ne bijaše baš nimalo prijatna pomisao.

– Tako je – reče jedan od slušalaca.

– Tako je! – ponoviše svi ostali jednoglasno.

– Cijela stvar – nastavi trgovac, brišući usta ubrusom – odavna se kuhala; tu je bila prava zavjera.

– Zavjera?

– Da, zavjera. Sve su to spletke Navarinaca, onoga kardinala u Francuskoj, već znate koga mislim, ima nekako polutursko ime;[33] on svaki dan smisli ponešto, samo da napakosti španjolskom kralju. Naročito smjera na Milan, jer vidi lija, da je tu kraljeva sila.

– Tako je.

– Evo da vam dokažem: najveći bukači bili su stranci; po ulicama viđale su se prilike, kakvih nikada prije nije bilo u Milanu. U malo ne zaboravih nešto, što znam sasvim pouzdano. Vlast bijaše ulovila takog jednog u nekoj krčmi. . . – Renzu se ni riječca ne bijaše izmakla od onoga pričanja, i kad onaj dirnu u tu žicu, podiđu ga žmarci, trgne se prije no što se pribrao da se uzdrži. Ali to nitko od njih nije opazio; trgovac, ne prekidajući pričanje, nastavi; – To bijaše zagonetan čovjek, o kome se još ne zna ni odakle je, ni tko ga je poslao, ni koje je bagre; zna se samo da je jedan od kolovođa. Već juče, u najvećem metežu, napravio je nesreću; pa ni to mu ne bi dosta, nego stade propovijedati i predlagati ništa manje, nego da se pobiju gospoda. Nitkov! Od koga bi živjela sirotinja, kad bismo pobili gospodu? Vlast ga bijaše uočila i pade joj šaka; nađoše u njega čitav svežanj pisama; već ga vođahu u tamnicu; ali što, njegovi drugovi, koji su stražarili oko krčme, nagrnuše i izbaviše krvnika.

– Pa što bi s njim?

– Ne zna se; ili je umakao, ili se krije po Milanu: to su vam ljudi koji nemaju ni kuće ni kućišta, i svuda nađu gdje da se sklone i da se zavuku; ali vrag dođe po svoje: kad se najmanje nadaju upadnu u gvožđa; kad je kruška zrela, mora otpasti. Zasad se zna, da su sva pisma u rukama vlasti i da je u njima opisana cijela zavjera; čuje se da su mnogi umiješani. Tim gore po njih, što su pola Milana uskomešali; a htjeli su još nešto gore.

---

[33] Misli se na kardinala Richelieua (op. red.).

Pekari su lopovi, kaže se. To znam i ja; ali treba ih povješati putem pravde. Ima sakrivena žita. To svi znamo. Ali oni koji zapovijedaju treba da imaju dobre uhode, pa da pronađu žito, a svi ti žitari treba da se zakoprcaju u zraku, zajedno s pekarima. Ako oni koji zapovijedaju ne rade ništa, onda treba grad da se žali; ako žalba ne pomogne, treba se opet žaliti; tim putem, žaleći se neprestano, postigne se što se hoće; a ne zavoditi taj zlikovački običaj, da se ulazi u dućane i stovarišta, i da svatko nosi što kome treba.

Renzu je ono malo večere prisjelo. Jedva je čekao da izmakne daleko od one krčme, od onoga mjesta – više od deset puta bijaše rekao u sebi: da idem. Ali ga drži prikovana za klupu strah, da što ne posumnjaju, i taj ga je strah tako obuzeo, da mu je svima mislima ovladao. U tom kolebanju pomisli, da će onaj brbljivac prestati jednom da priča o njemu, pa odluči u sebi, da odmah pođe, čim čuje da je onaj prešao na neko drugo pričanje. – Eto stoga – reče jedan u onom društvu – ja koji znam kako idu te stvari, i da meteži nisu za poštene ljude, odolio sam radoznalosti i ostao sam kod kuće.

– Stoga se ni ja nisam makao odavde – reče drugi.

– Ni ja – dopuni treći: – a i da sam se slučajno zatekao u Milanu, bio bih ostavio budi kakav posao i vratio bih se odmah kući. Ja imam ženu i djecu, a pravo da kažem, smutnje mi nisu po ćudi.

Gostioničar, koji je dotle slušao trgovčevo pričanje, ode na drugi kraj stola, da vidi što mu radi gost. Renzo ugrabi tu priliku, znakom dozove krčmara, zaište račun i plati bez cjenkanja, iako mu je novac bio sasvim na izmaku; bez ijedne riječi uputi se ravno vratima, prijeđe preko praga i udari suprotnim pravcem od onoga kojim bijaše došao, pa kako mu Bog da.

GLAVA SEDAMNAESTA

Prijelaz preko Adde

Dovoljna je često jedna težnja, pa da čovjek nema mira; a pomislite kako mu je kad ima dvije, i to jednu u opreci s drugom. Jadni Renzo imađaše, kao što znate, od jutros dvije u duši; težnju da trči, i težnju da se krije; a ono nesretno trgovčevo pričanje bijaše mu do krajnosti pojačalo i jednu i drugu. Dakle uvelike se raščulo, što je s njim bilo; dakle, pošto-poto hoće da ga uhvate; tko zna koliko ga žbira sad vija, koliko je naredaba poslato, da ga traže po selima, po krčmama, po cestama! Oho, istina, njega poznaju samo dva žbira, a ne piše mu na čelu kako mu je ime; ali mu po glavi bruje sjećanja, da su mu pričali, kako su bjegunci čudnim slučajem pronalaženi i hvatani, kako su ih poznali po hodu, po preplašenu vladanju, po drugim znacima, na koje nitko ne bi ni mislio: zazirao je od svačega. Iako je izbilo dvadeset i četiri[34] kad je izišao iz Gorgonzole, te je mrak, koji se spuštao, neprestano smanjivao opasnosti, ipak nerado iđaše cestom, te naumi da skrene prvom putanjom, koja mu se učini da vodi onamo, gdje je htio da stigne. Isprva je sretao po kojega putnika, ali s onom zaplašenom maštom ne smjede upitati ni jednoga koji je pravi put. – Onaj reče šest milja; – mišljaše u sebi – idući stramputicom neka bude i osam i deset; kad sam dosad ovoliko prošao, proći ću i to. Put Milana sigurno ne idem, dakle, idem prema Addi. Prije ili poslije doći ću do nje. Adda je šumna; kad joj budem blizu, ne treba mi nikoga pitati. Ako nađem kakav čamac za prijelaz, prijeći ću odmah; ako ne, čekat ću do jutra, u polju, na drvetu, kao vrabac, bolje na drvetu nego u tamnici.

Idući spazi s lijeve strane neku putanju; udari njome. U onom mraku, da je naišao na koga, ne bi se više plašio da pita, kojim mu putem valja ići; ali nigdje žive duše. Ide kud ga oči vode, i misli:

– Zar ja skrivio nesreću! Ja da pobijem svu gospodu i čitav svežanj pisama u mene! Zar oko mene čuvali stražu moji drugovi! Da mi se samo naći u četiri oka s onim trgovcem, s one strane Adde (uh, kad ću već pregaziti tu blaženu Addu), pa da ga pitam s mirom, gdje je sve pokupio one glupe glasine. Rekao bih mu: da vam kažem, gospodine, kako je sve bilo, i kako je sva nesreća, što sam je napravio, bila u tome da pomognem

[34] Šest uveče.

Ferreru, kao da mi je rođeni brat; znajte da mi oni lupeži, koji su, po vašem kazivanju, nekakvi moji prijatelji, valjda zato što sam im u jednom trenutku kazao poneku kršćansku riječ, htjedoše lijepo zapržiti čorbu: znajte, dok ste vi čuvali svoj dućan, da mene u onoj gužvi umalo što nisu zgnječili, samo da spasim vašega gospodina nastojnika za nabavke, koji mi nije ni rod ni pomoz' bog. Neće Renzo više ni prstom maknuti da spasava gospodu. . . Doduše, to je kršćanska dužnost: i oni su bližnji naši. A onaj svežanj pisama, gdje je opisana cijela zavjera, a koja su sada u rukama vlasti, kao što vi pouzdano tvrdite! Okladimo se da ću vam evo sada pokazati cio taj svežanj, bez ikakvih čarolija? Hoćete li da vidite taj svežanj? Evo ga. . . jedno jedino pismo!. . . Jest, gospodine, jedno, jedino; i to pismo, ako ćete da znate, napisao je fratar, koji vas može poučiti, kad god hoćete, u nauku kršćanskom: to je fratar, čija jedna dlaka iz brade vrijedi više, ne primite za zlo, nego cijela vaša brada; a pismo je, kao što vidite, pisano opet drugom fratru, također valjanu čovjeku. . . Eto vidite kakvi su nikogovići moji prijatelji. Nek vam ovo posluži za ravnanje da drugi put ne brbljate koješta o svom bližnjem.

Ali poslije nekog vremena nestade svih tih misli iz Renzove glave: sadašnje su prilike sasvim obuzete bijednoga putnika. Sad ga više nije morio strah, da ga ne vijaju i ne pronađu, koji mu bijaše zagorčio putovanje po bijelom danu; ali su ga još više morile mnoge druge brige. Mrak, osama, sve veći umor, već nesnosan; puše nečujan, stalan, oštar vjetrić, koji nimalo nije pogodan za čovjeka u svadbenom odijelu, koje je obukao bio, da časkom ode i da se veselo odmah vrati kući; a što je najgore, to je ono putovanje na sreću, tako reći, u maglu, tražeći: mjesto da se odmori i skloni.

Kad je prolazio kroz kakvo selo, iđaše lagano, pazeći uvijek, da nisu još koja vrata otvorena; ali nigdje ne vidje žive duše, samo po gdjekoji žižak zasvjetluca kroz poneku zavjesu na prozoru. Na drumu, daleko od svakoga naselja, zastao bi ovda-onda: naćuli uši, neće li već jednom čuti šuštanje Adde: ne čuje ništa. Ne čuje ni drugi kakav glas, osim laveža pasa, koji se s nekoga osamljenoga majura razliježe po noćnoj tišini tužno i kivno. Kad prolazi blizu pored nekoga imanja, lavež se pretvori u ubrzano i jetko hripanje; pored samih vrata čuje, gotovo vidi mrcinu, gdje protura njušku kroz ogradu i zavija sve žešće, to ga je već odvraćalo od pomisli, da zakuca na vrata i potraži prenoćište. A i da nije bilo pasa, pa svoj prilici on se na to ne bi odlučio. Jer mišljaše, pitat će ga: – Tko si? Što ćeš u ovo doba? Otkuda dolaziš ovamo? Kaži tko si. Zar nema usput gostionica za prenoćište? Eto što će mi kazati, u najboljem slučaju, ako zakucam. Ako li pak naiđem na kakva plašljivca, može se on još razvikali: u pomoć! lopovi! Treba odmah kratko i jasno odgovoriti. A što mogu ja odgovoriti? Na svako šuštanje noću, odmah se pomišlja na lopove, na razbojnike, na zasjede; nikome ne pada na um da se i pošten čovjek može naći na cesti, ako nije kakav gospodin na kolima. Stoga ostavi takav pokušaj za krajnju nevolju, pa nastavi put s nadom, da će ove noći bar stići do Adde, ako već ne bude

mogao prijeći preko nje, te da je ne mora tražiti po danu.

Ide, ide: dođe do mjesta gdje obrađena polja prelaze u rudinu obraslu paprati i medovinom. Pomisli da je to znak ako ne dokaz, bliske rijeke, te se primi staze preko one pustare. Postupi malo, pa zastane i osluškuje; ne čuje još ništa. Sumornost onoga putovanja bivala je sve veća uslijed divljine onoga kraja, gdje ne vidi više ni duda, ni loze, ni drugoga ljudskog traga, koji mu dotle bijahu kao neko društvo. Ipak on ide naprijed; već mu pred oči izlaze neke prilike, neka priviđenja, što su mu u pamćenju ostavili iz priča u djetinjstvu pa da bi ih rastjerao ili ublažio, on se usput stade moliti Bogu za pokoj umrlih.

Korak po korak zađe Renzo u visoke drače, glogove, trnove i hrastovo šiblje. Idući sve dalje, i sve većim korakom, više od nestrpljenja nego li s voljom, on poene nailaziti na po koje drvo između drača; nastavljajući dalje put onom istom stazom, opazi da ulazi u šumu. Prođe ga neka jeza, ali je savlada, pa i protiv volje nastavi put; što dublje zalazi, to ga sve veća jeza hvata i zazire od svake stvari. Stabla u daljini čine mu se čudnovate, grdne, nakazne prilike; plaši se svake sjenke blago zaljuljanih vrhova, koja se migolji, po stazi ovdje ondje osvijetljenoj mjesečinom; i samo šuštanje suha lišća, koje gazi i razgrće u hodu, imalo je nečega turobnog za njegovo uho. U nogama je osjećao neku čežnju, neki nagon da trči, a u isti mah činilo mu se da se jedva drži na nogama. Po čelu i po obrazima osjećao je sve oštriji i britkiji noćni povjetarac; osjećao je da mu provijava između haljina i kože, te mu se koža ježi, pa prodire sve dublje u same kosti, izlomljene umorom, i gasi u njima posljednje ostatke životne snage. Nastupi trenutak kad mu se učini, da ga sasvim savlađuje ona sumornost, ona neodređena groza, s kojom mu se od nekoga vremena duh bori. Hoće sasvim da klone; ali zastrašen, više nego ma čim drugim, svojim vlastitim strahom osokoli srce starom hrabrošću i zapovjedi mu da ne klone. Pribra se za časak, zastade da razmisli što će; već je pomišljao da iziđe odande istim putem kojim je i ušao, da ode ravno u posljednje selo kroz koje bijaše prošao, da se vrati među ljude, pa da potraži skloništa ma i u gostionici. Dok tako stajaše, te prestade šuštanje lišća pod njegovim nogama i ovlada mrtva tišina oko njega, dopre mu do ušiju neki žamor, neko žuborenje, žuborenje tekuće vode. Naćuli uši; uvjeri se i klikne: To je Adda! Bi mu kao da je našao prijatelja, brata, spasitelja. Umora gotovo nestade, povrati mu se snaga, osjeti bujniju i topliju krv kroza žile, osjeti pouzdanost u mislima, iščeze većim dijelom ona nesigurnost i turobnost; sad ne zazire više od šume, nego ide dalje za prijateljskim žuborom.

Ubrzo dođe do kraja one ravnice, do ruba duboke obale; gledajući kroza česte, kojim je zaodjenuta ona strana, ugleda svjetlucanje i tok vode. Diže pogled i spazi prostranu ravnicu na drugoj strani, po njoj rasijana sela, iza njih su brežuljci; a na jednom brežuljku velika bijela pjega, bit će da je neki grad, Bergamo, zacijelo. Siđe malo niza stranu, rukama razdvaja i

rastiskuje pruće, pa gleda miče li se kakav čamac na rijeci i sluša čuje li se udaranje vesala; ne vidje i ne ču ništa. Da je bilo nešto pliće od Adde, Renzo bi odmah sišao i pokušao da je pregazi; ali je dobro znao, da je Adda rijeka s kojom nema šale.

Renzo stade razmišljati sasvim hladno, što će sad. Da se popne na neko drvo i tu da sačeka zoru, do koje je moglo biti još šest sati, na onom vjetru, na onoj hladnoći, onako odjeven, više nego što je potrebno da se ukoči od studeni. Šetati gore dolje, sve do zore, i to bi mu slabo pomoglo protiv hladnoće, a bio bi i suviše težak zadatak za one jadne noge, koje su već preko mjere vršile donde svoju dužnost. Sjeti se da je vidio na jednoj njivi, do one rudine, kolibu slamom pokrivenu, opletenu od granja i pruća, olijepljenu blatom, kao što to prave ljeti seljaci iz milanske okolice, da tu sklone žetvu, i da se noću zavuku radi njezina čuvanja; u ostalo doba godine te su kolibe napuštene. Odluči da se ondje skloni; vrati se natrag stazom, kroza šumu, kroz drače, preko rudine i dođe do kolibe. Istrunula i rasklopljena vrata bijahu prislonjena, bez brave i katanca; Renzo ih gurne i uđe; unutra visi o previjenim granama pleter od pruća, poput ležaljke; ali on se ne htjede popeti na nj. Po tlima bijaše rasute slame; Renzo pomisli, da će se i tu moći slatko naspavati.

Ali prije no što će leći na onu postelju, što mu je Providnost spremila, Renzo kleče, da joj se zahvali za to i za svu pomoć onoga strašnog dana. Pomoli se Bogu kao obično, a osim toga tražio je u Boga oproštenje, što mu se sinoć ne bijaše pomolio, nego je legao da spava (da ponovimo njegove riječi) kao svinja, još i gore. – I stoga – dodade on u sebi i naslonivši ruke na slamu izvrne se na nju: – i stoga me je snašlo jutros onakvo buđenje. – Prikupi svu slamu oko sebe i njome se pokrije kao nekim pokrovcem, da ublaži hladnoću, koja se i ondje unutra jako osjećala; zgrči se sav pod slamu da se okrijepi slatkim spavanjem, koje bijaše onako skupo platio.

Ali čim sklopi oči, u njegovu pamćenju ili u njegovoj mašti (točno vam ne umijem kazati gdje) nastade tako živa i tako trajna vreva raznih prilika, da mu se sasvim razbi san. Tu su vam: trgovac, činovnik, žbiri, sabljar, krčmar, Ferrer, nastojnik, društvo u gostionici, sva ona svjetina s ulice pa don Abbondio, pa don Rodrigo: sve ljudi koji su za Renza gorka uspomena.

I bez sumnje, posve ljubazne; naročito dvije, sasvim različne, ali tijesno spojene u Renzovu srcu: jedna crna pletenica i jedna sijeda brada. Ali ni utjeha od razmišljanja o njima ne bijaše mu nepomućena i mirna. Misleći na dobroga fratra, osjećao je življi stid sa svojih izgreda, sa gadnoga pijanstva, sa svoje neposlušnosti prema njegovim očinskim savjetima; a gledajući Lucijinu sliku nećemo se ni upuštati u opis; onoga što je osjećao: čitalac, koji zna sve prilike, neka to sam sebi predstavi. A kako bi mogao zaboraviti na onu jadnu Agnezu, koja ga bijaše izabrala, koja ga je već smatrala kao svoje dijete, ne odvajajući ga od svoje kćerke, i prije nego što je on nju nazvao majkom, ona mu se majkom pokazala i govorom, i srcem, i

usrdnim djelom. Ali mu je tugu pojačavala i pooštravala pomisao, da je baš s tako ljubaznih namjera i s tolike ljubavi prema njemu, ona bijedna žena sada otjerana od svoje kuće, potuca se po svijetu, ne zna što je čeka, te ju je snašla tuga i nevolja baš odande, odakle se nadala odmoru i sreći u svojim starim godinama. Kakva noć za izmučenoga Renza! Noć koja je imala biti peta poslije svadbe! Kakav stan! Kakva bračna postelja! I to poslije onakvoga dana! – A što će sutra biti, što li potonjih dana? – Što mi Bog da – odgovaraše on na svoje najsumornije misli: Što mi Bog da. Neka bude božja volja: smilovat će se i na nas. Sve ovo neka bude pokora za moje grijehe. Lucia je tako dobra! neće Bog dati da se muči još, još, još!

U tim mislima već je gubio nadu da će moći usnuti, a osjećao je sve veću hladnoću, te je već pomalo drhtao i cvokotao, i stoga je uzdisao za zorom, nestrpljivo je mjerio sporo vrijeme. Rekoh: mjerio, jer je svako pola sata čuo kroz onu gluhu tišinu izbijanje s nekoga zvonika: to je moralo biti sa zvonika u Trezzu. Prvi put, kad mu do ušiju dopriješe oni iznenadni zvuci, on ništa nije znao odakle oni dolaze, te mu se učine tajanstveni i svečani, kao opomena nepoznata glasa od neviđene osobe.

Kad je već jednom izbrojio jedanaest[35] udaraca, a to bijaše sat koji je Renzo odredio za ustajanje, on se diže upola smrznut, kleče da se još usrdnije no obično pomoli Bogu, ispravi se, rastegnu se, rastrese se dobro, kao da sastavlja sve dijelove tijela, koji mu se činjahu kao podvojeni, huknu u jednu šaku, huknu u drugu, protrlja ruke, pa otvori vrata od kolibe; najprije pogleda desno i lijevo ima li koga. I kad ne vidje nikoga, potraži okom sinoćnju stazu; odmah je spazi i uputi se njome.

Nebo obećavaše lijep dan: mjesec, s jedne strane blijed i bezračan, ipak se ističe na beskrajnom plavetnilu vedra neba, koje, tamo dolje k istoku, blago prelazi u žućkasto rumenilo. Još niže, na vidiku oteže se u dugačke nejednake pramenove nekoliko plavkasto mrkih oblaka, a donji im kraj obrubljen ognjenom trakom, koja polako biva sve življa i šira; s južne strane drugi oblaci, zbijeni, laki i mekani, tako reći, rasvjetljuju se postupno tisućama, bezimenih boja: to je ono lombardsko nebo, neopisivo lijepo, za lijepa vremena, tako sjajno, tako mirno. Da je Renzo onuda išao u šetnju, on bi zacijelo pogledao gore, da se divi ovom svitanju toliko različnom od onih, koja je viđao u svojim planinama; ali on gledaše u stazu, pa je žurno koračao i da se ugrije, i da brže stigne. Prijeđe polja, prijeđe rudinu, prođe kroza česte, prođe kroz šumu, razgleda desno i lijevo, pa se smije i stidi u isti mah one svoje noćašnje bojazni; eto ga na rubu obalnoga obronka, razgleda dolje; kroz šiblje ugleda ribarski čun, koji lagano uz vodu plovi kraj obale. Strči odmah prečcem kroz trnje; eno ga na obali; krotkim glasom dovikne ribara; pravi se kao da traži neku uslugu bez značaja, ali nehotice s izrazom molbe doziva ga da pristane. Ribar razgleda sve duž

[35] Pet sati ujutro (o.p. red.).

obale, pogleda pažljivo uz vodu, osvrne se niz vodu, pa zavesla k Renzu i pristane uz obalu. Renzo koji stajaše na samom rubu obale, s jednom nogom skoro u vodi, dohvati vrh čuna, uskoči u nj i reče:

– Hoćeš li mi učiniti ljubav, da me prevezeš na drugu stranu? Platit ću ti što je pravo. – Ribar je već znao što Renzo hoće, i već okretaše čun prema drugoj obali. Renzo spazi u čunu još jedno veslo, saže se i dohvati ga.

– Lakše, lakše, – reče mu ribar; ali kad vidje kako Renzo vješto namješta veslo i sprema se na veslanje, primijeti mu: – Gle, gle, ti si od zanata.

– Pomalo – odgovori Renzo, i stade veslati snažno i vješto, kao što ne vesla početnik. Vesla bez sustajanja, ovda-onda pogleda zazorno obalu od koje se odmiče, pa onda nestrpljivo na obalu kojoj se primiče, i muka mu je što čun ne može ići prečcem, jer matica ondje bijaše vrlo brza, te čun i presijecajući je i povodeći se za njom iđaše upoprijeko. Kao što obično biva u zamršenim prilikama, da se isprva teškoće vide sve zajedno, a poslije, pri izlaženju iz njih, vidi se svaka posebno, Renzo, sada, kad je već prešao Addu, počne se brinuti, što ne zna pouzdano, da li je rijeka ondje granica, ili će imati da savlada drugu prepreku, pošto bude savladao rijeku. S toga pokazujući pokretom glave onu bijelu pjegu, koju noćas bijaše opazio, a koja se sad sasvim jasno vidjela upita ribara:

– Je li ono Bergamo?

– Bergamo, da što – odgovori ribar.

– A ovo je bergamska obala?

– Oblast Svetoga Marka.

– Živio Sveti Marko! – usklikne Renzo. Ribar ne reče ništa.

Naposljetku pristade uz obalu; Renzo iskoči na suho; zahvali Bogu u sebi, a glasno ribaru; izvadi iz džepa jednu berlingu, a u onim prilikama to ne bijaše mala žrtva, i dade je ribaru; ovaj pogleda još jednom na milansku obalu, uz vodu i niz vodu, pruži ruku, uze novac i metne ga u džep, pa onda stegnu usne i preko njih stavi prst, propraćajući taj pokret vrlo značajnim pogledom; zatim reče: – Sretan put! – i vrati se natrag.

Da se čitalac ne bi čudio onolikoj uslužnosti i povjerljivosti ribarevoj prema nepoznatu putniku, moramo mu objasniti, da su onoga ribara često molili za onakvu uslugu krijumčari i razni bjegunci, te je on naviknut bio na to; a bijaše onako uslužan ne toliko radi dosta male, često neizvjesne nagrade, koliko stoga, da ne stekne neprijatelja u onoj vrsti ljudi. Činio je dakle onu uslugu, kad god je uvjeren bio da ga ne mogu vidjeti ni carinici, ni žbiri, ni pogranični stražari. I tako ne voleći više one prve od ovih drugih, gledaše uvijek da ih sve zadovolji, s onom nepristranošću, koja je obična osobina onih ljudi, što po svom poslu moraju s nekima dolaziti u

dodir, a nekim drugima davati računa o svom radu.

Renzo za časak zastane na obali da razgleda suprotnu obalu, na kojoj do malo čas bijaše kao na žeravici. – Oh! izbavio sam se! – bijaše mu prva misao. – Zbogom, zlosretna zemljo – bijaše mu druga misao, oproštaj sa svojim zavičajem. Ali mu treća odleti onima koje ostavljaše u onoj zemlji, onda skrati ruke, uzdahne, zagleda se u vodu, koja teče mimo njega i pomisli: – Ova je voda prošla ispod mosta! – Most, to je kod njegovih zemljaka značilo most kod Lecca. – Ah, pokvareni svijete! Nema se kud; kako Bog hoće.

Okrenu leđa onim tužnim predmetima, pa udari ravno put one bjeličaste pjege na pristranku brda, dok ne naiđe na koga, da mu pokaže pravi put. Kako je sada slobodno presretao putnike i bez uvijanja se raspitivao o mjestu gdje je boravio onaj njegov rođak! Od prvoga kojega zapita dozna, da još ima devet milja puta.

To putovanje ne bijaše veselo. Pored vlastite nevolje, Renza su neprestano još više rastuživali vrlo žalosni prizori, po kojima je opazio, da će u zemlji, u koju stupa, naići na istu oskudicu, kakvu je ostavio u svom zavičaju. Usput, a još više kroza sela i naselja, nailazi svaki čas na sirotane, koji ne bijahu obični prosjaci, i kojima se bijeda opažala više na licu nego li na odjeći: seljaci, gorštaci, zanatlije, čitave porodice; svuda bogorađenje, svuda tugovanje, svuda jauk. Takvi prizori, osim sažaljenja i tuge pobuđivali su u njemu i brigu, što će s njim biti.

– Tko zna – razmišljaše on usput – da li ću naći posla? Da li ima rada, kao prošlih godina? Vidjet ćemo; Bortolo me volio, vrlo je dobar, stekao je, zvao me je toliko puta; neće me napustiti. Naposljetku, Bog mi je i dosad pomogao, pomoći će mi i odsad.

Već je od rana jutra osjećao glad, a sad ga je svakom miljom sve jače mučila; i mada je Renzo osjećao da može izdržati, bez prevelike muke, one dvije tri ure puta, što još ima da pređe, ipak pomisli, kako ne bi bilo lijepo da se svome rođaku predstavi kao ubogi prosjak i da mu prvi pozdrav bude: daj mi da jedem. Izvadi iz džepa sve svoje blago, prebroji ga na dlanu i načini račun. Za taj posao nije mu bila potrebna neka velika aritmetika, ali je ipak bilo dosta da se prezalogaji. Uđe u neku gostionicu, da potkrijepi želudac; kad je platio, preteče mu još nekoliko solada.

Izlazeći iz krčme spazi do samih vrata, više pružene nego sjedeći, dvije žene; umalo se ne spotače preko njih: jedna je postarija, druga je mlađa, s djetetom u naručaju, koje je uzalud sisalo jednu i drugu dojku, pa vrišti, vrišti; sve troje mrtvački blijedo; kraj njih stoji čovjek, na čijem se licu i tijelu vide još tragovi prijašnje snage, savladane i skoro ugašene dugom bijedom. Sve troje pruži ruku, kad Renzo čvrstim korakom i oporavljen iziđe iz krčme: ne govore ništa; a što bi riječi mogle kazati više?

– Ovo je mig Providnosti! – pomisli Renzo, izvadi iz džepa ono malo

posljednjih solada i spusti ih u najbližu ruku, pa onda nastavi put.

Doručak i dobro djelo (ta imamo i dušu i tijelo) bijahu okrijepili i razvedrili sve njegove misli. Tim što se onako lišio i posljednje pare, dobio je više vjere u budućnost, nego da je našao deset puta onoliko. Jer kad je Providnost, da pomogne onog dana bijednike, koji skapavahu na drumu, upotrebilo posljednje pare jednoga stranca, bjegunca, koji ni sam ne zna od čega će živjeti, zar se može misliti da će ono ostaviti na cjedilu onoga kojim se poslužilo, i kojega bijaše zadahnulo onako živim, jakim i odlučnim osjećajem prema bijednicima. Ovakva je otprilike bila Renzova misao, mada ne ovako jasna kao što smo ovdje iskazali. Ostatak puta prešao je razmišljajući o svojim prilikama, pa mu se sad činjaše sve lako. Oskudica mora jednom prestati; žetva je svake godine, a ima i rođaka Bortola, i svoj zanat; ima pored toga i nešto malo gotovih novaca kod kuće, i odmah će poručiti, da mu ih pošalju. Tim će se, u najgorem slučaju, prometati iz dana u dan, dok opet ne nastane obilje. – Evo već jednom opet izobilja – zanosi se Renzo dalje u svojoj mašti; – sve vri od silnih radova; gazde se otimlju o milanske radnike, koji su najbolji u svilarstvu; milanskim radnicima raste perje, tko hoće vješta radnika, mora ga bogme dobro platiti; zarađuje se i za ishranu više njih, i da se ostavi ponešto na stranu: onda se može pisati Agnezi i Luciji da dođu. . . a što baš toliko čekati? Zar ne bismo i inače prezimili bili s ono malo ušteđevine? Tako možemo i ovdje. Župnika ima svuda. Dođu njih dvije; namjestimo kuću. Kakvo uživanje, prošetati ovim istim drumom svi zajedno! Provozati se do Adde i uživati na obali, baš na obali, da njih dvije vide mjesto gdje sam se prevezao, trnje kroz koje sam sišao, rub s kojeg sam gledao ima li koji čamac.

Stiže u mjesto gdje mu je rođak; pri ulazu, upravo još prije, spazi neku kuću, vrlo visoku, sa više redova duguljastih prozora; poznade svilarnicu, uđe i upita glasno, kroz žubor vode i klepet točkova, je li tu neki Bortolo Castagneri?

– Gospodin Bortolo! eno ga ondje.

– Gospodin? Dobar znak – pomisli Renzo; ugleda rođaka i potrča mu u susret. Onaj se okrenu i poznade mladića, koji mu reče: – Evo sam došao. – Uzvik iznenađenja, širenje ruku, uzajamno grljenje. Poslije ovoga dočeka, Bortolo odvede Renza podalje od radioničke zvrke i od radoznalosti pogleda u dragu sobu, pa mu reče: – Milo mi je što si došao; ali ti si neki čudan stvor; zvao sam te toliko puta, nisi htio; a sad dolaziš u malo nezgodan čas.

– Pravo da ti kažem, ni sada ne dolazim od svoje volje – reče Renzo, pa mu u najkraćim potezima, ali živo i vrlo dirljivo, ispriča svoju žalosnu pripovijest.

– To je druga stvar – reče Bortolo; – Siromah Renzo! Obratio si se meni, i ja te neću napustiti. Ono, doduše sada nitko ne traži radnika; svatko jedva održava svoje, samo da ih ne izgubi i da ne poremeti rad; ali gospodar

me voli, i dobrog je stanja. I zato, neću da se hvalim, najviše ima meni da zahvali; on glavnicu, a ja ovo malo umješnosti. Prvi sam među radnicima, i pravo da ti kažem, ja sam ovdje *factotum*. Sirota Lucia Mondella! Sjećam se kao da je juče bilo; krasna curica! Uvijek najskladnija u crkvi; a kad se prođe pored one njene kućice. . . kao da je vidim, onu kućicu, nakraj sela velika smokva pruža grane preko ograde. . .

– Prestani, prestani; ne govorimo o tome.

– Htjedoh samo reći, kad se prolazilo pored one kućice uvijek se čulo motovilo zvrči, zvrči, zvrči. A onaj don Rodrigo! Već za moje doba bijaše na slabom putu; ali sad je prava sotona, kao što vidim; sve dobro, dok ga Bog pušta. Dakle, kao što ti rekoh, i ovdje se pomalo trpi glad. . . Zbilja, kako je s tvojim želucem?

– Jeo sam malo prije, na putu.

– A kako je s novcima?

Renzo opruzi dlan, primakne ga ustima i duhne preko njega.

– Ništa se ne boj – reče Bortolo; imam ja; ne brini se ništa, a uskoro, kad se poprave prilike i kad tebi Bog da, ti ćeš mi vratiti, a preteći će i za tebe.

– Imam neku sitnicu kod kuće; poručit ću da mi pošlju.

– Dobro, a dotle računaj na mene. Bog mi je dao, da i ja drugom dajem; a kome ću, ako ne srodnicima i prijateljima.

– Rekoh ja da ima Providnosti božje, uskliknu Renzo i stište ljubazno rođakovu ruku.

– Dakle, – nastavi ovaj – u Milanu napraviše svu onu zbrku. Kanda su se pomamili. I ovdje smo već čuli, ali hoću da mi ti sve potanko ispričaš. Eh! Imamo toliko razgovarati. Ovdje, da vidiš, sve stvari teku mirnije, radi se s malo više pameti. Grad je kupio dvije hiljade tovara žita od nekoga trgovca iz Mletaka; žito je iz Turske; ali kad se radi o kruhu, ne gleda se u sitnice. Čuj sada što je bilo; upravnici u Veroni i u Brescii zatvore prolaze i reku: ovuda se žito ne pušta. Što ti urade Bergamci? Pošlju u Mletke Lorenza Torrea, doktora, ali kakva doktora! On hitno ode, iziđe pred dužda, i ispriča inu, na kakvu su misao došla gospoda upravnici. Održa besjedu, ali takvu besjedu, vele, prosto za knjigu. Eto što vrijedi imati čovjeka, koji umije govoriti! Odmah stigne naredba, da se propusti žito; a upravnici ne samo da ga propuste, nego ga moraju i pod stražom sprovesti; i sad je na putu. Postarali su se i za seljake. Giovanbattista Biava, bergamski izaslanik u Mlecima (i to ti je ljudina!) obavijesti senat, da se i po selima gladuje; i senat odredi odmah četiri tisuće vagana prosa. I od njega se može mijesiti hljeb. A znaš što? Ako ne bude hljeba, jest ćemo variva. Bog mi je dao, kao što rekoh. A sada da te odvedem gospodaru;

govorio sam mu toliko puta o tebi, i lijepo će te dočekati. Krasan Bergamac staroga kova, vrlo dobra srca. Istina, nije ti se nadao sada; ali kad čuje što te je snašlo. . . A on umije cijeniti radnike, jer oskudica prolazi, a posao ostaje. Znaš li kako nas zovu ovdje, sve nas iz milanske države?

– Kako?

– Zovu nas bedacima.

– Nije baš lijepo ime.

– Tako ti je; tko je rodom iz milanske države i hoće da živi u Bergamu, mora se s tim pomiriti. Za ovdašnji svijet nazvati Milanca bedakom isto je kao i nazvati plemića presvijetlim.

– Valjda oni tako nazivlju onoga, koji to hoće da otrpi?

– Eh, brate slatki, ako nisi voljan da uza svaki zalogaj progutaš naziv bedak, onda znaj da ti ovdje nema opstanka. Morao bi neprestano biti s nožem u ruci, pa kad bi, recimo, ubio dvojicu, trojicu, četvoricu, naišao bi naposljetku onaj koji bi ubio tebe; i onda lijepa mi sreća, izići pred sud božji s tri četiri ubistva na duši!

– A Milanac koji ima malo. . . – i kucne prstom po čelu, kaono u krčmi »Kod uštapa«. – Na priliku, jedan koji zna dobro svoj zanat?

– Svejedno; ovdje i njega zovu bedakom. Znaš kako kaže moj gospodar, kad razgovara o meni sa svojim prijateljima: »Onaj bedak, kao da ga je sam Bog poslao u moju svilaru; da nemani onoga bedaka, prosto ne znam kako bih izišao na kraj«. Takav običaj.

– Glup običaj. I zar se ne mogu popraviti, kad vide kako smo vješti u radu? A i sami znaju, da smo im mi donijeli svilarski zanat, i da ga mi održavamo.

– Dosad se nisu popravili; možda s vremenom, kad odraste nov podmladak; ali zrele ljude ne možeš odučiti; ta im je navika prešla u krv, i s njom će i umrijeti. A naposljetku nije ni to strašno. Zar te nisu mnogo uslužniji počastili, a htjeli te još bolje počastiti naši dragi zemljaci?

– To je istina; ako je sve ostalo dobro. . .

– E kad si se s tim pomirio, onda će sve biti dobro. Hajdemo, gospodaru, i ništa se ne boj.

I zaista sve je dobro bilo, sve onako kako mu je Bortolo obećao, te nije potrebno da pričamo potanko. To bi baš sreća od Boga, jer ćemo začas vidjeti, koliko je Renzo mogao računati na stvari i novce što je doma ostavio.

GLAVA OSAMNAESTA

Strahovanja Agneze i Lucije.

Konte Attilio kod konta strica

Onoga istog dana, 13. studenoga, stiže teklić gospodinu načelniku u Leccu, i donese mu pismo od gospodina sudskog poglavara, kojim mu naređuje, da na sve moguće i najpodesnije načine potraži i pronađe nekoga mladog radnika Renza Tramaglina, svilara, koji se odmetnuo od vlasti *praedicti egregii domini capitanei*[36] i da ga sprovedu, *palam vel clam,*[37] u njegovo mjesto, *ignotum*[38] koje je točno, *verum in territorio Leuci: quod si compertum faerit sic esse*[39] neka se spomenuti gospodin načelnik postara *quanta maxima diligentia fieri poterit,*[40] da ga uhvati; i, vezana po propisu, *videlicet*[41] dobrim lisicama, poradi dokazane drskosti spomenute osobe, neka ga zatvori u tamnicu, i neka ga drži pod dobrom stražom, pa će ga predati onome koji bude poslat da ga odvede; i bilo da ga uhvati, bilo da ga ne uhvati, *accedatis ad domum praedicti Laurentii Tramaliini; et facta debita diligentia, quidquid ad rem repertum fuerit auferatis; et informationes de illius prava gualitate, et complicibus sumatis*[42] i o svemu rečenom i urađenom, nađenom i nenađenom, uzetom i ostavljenom, *diligenter referalis.*[43] Gospodin predsjednik, pošto se uvjerio svim mogućim načinima, da se tražena osoba nije vratila u selo, pozove seoskoga starješinu i s njim ode u označenu kuću, s velikom pratnjom žbira i s činovnikom. Kuća zatvorena; u koga su ključevi ne zna se, ili se krije. Obiju vrata; izvrše premetačinu po propisu, a to znači kao u gradu osvojenu na juriš. Glas o premetačini pukne odmah po svoj okolini; dopre do ušiju oca Kristofora; u čudu i u tuzi on raspituje ovoga i onoga, da bi mu

---

[36] Pomenutog odličnog kapetana.
[37] Javno ili tajno.
[38] Nepoznato.
[39] Ali u oblasti Lecca: pa ako se sazna da je tako.
[40] Što se marljivije bude moglo.
[41] To jest.
[42] Otiđite kući rečenoga Renza Tramaglina, i po izvršenoj premetačini, što god se po ovoj stvari bude našlo, oduzet ćete; i prikupit ćete izvještaje o njegovim lošim osobinama, o životu i sukrivcima.
[43] Točno ćete izvještaj podnijeti.

tko objasnio uzrok toj neočekivanoj pretrazi; ali ništa ne dozna nego razna maglovita nagađanja, te piše odmah ocu Bonaventuri, od koga očekuje točnija obavještenja. Međutim, vlast poziva Renzove srodnike i prijatelje da iskažu sve što znaju o njegovim »lošim osobinama«; zvati se Tramaglino nesreća je, sramota, krivica; cijelo je selo uskomešano. Malo pomalo dozna se, da se Renzo odmetnuo od vlasti usred Milana, i da ga je nestalo; pronosi se glas, da je nešto krupno skrivio; ali nitko ne zna što, ili se priča na sto raznih načina. Sve što se krupnije priča, tim se manje vjeruje u selu, gdje svi znaju Renza kao poštena momka. Većina drži i šapuće jedan drugom na uho, da je sve ono vješto namjestio onaj silnik don Rodrigo, da bi upropastio svoga jadnog suparnika. Tim se dokazalo, da se ponekad, kad se sudi po spoljašnjim znacima i bez dovoljnog poznavanja događaja, može učiniti nepravda i zlikovcima.

Ali mi, koji, tako reći, imamo dokaze u rukama, možemo tvrditi, da se don Rodrigo, iako nije imao nikakva dijela u Renzovoj nesreći, njoj obradovao, kao da je njegovo djelo, i naslađivao se sa svojim vjernima, a naročito s konte Attilijem. Ovaj je, po svojim prvim namjerama, imao biti u ono doba već u Milanu; ali na prvi glas o metežu i o razjarenoj svjetini po ulicama, konte Attilio, koji se spremao na sasvim drugo nešto, a ne da izvuče batine, našao je za pametno da ostane u selu, dok se u Milanu sve ne stiša. A to je već i stoga, što bijaše mnoge uvrijedio, pa se pobojavao, da jedan od tolikih, koji mirovahu samo sa svoje nemoći, ne nađe ohrabrenja u prilikama, i ne učini mu se zgodan trenutak, da se osveti za sve. Međutim, odgađanje ne potraja dugo: naredba iz Milana da se izvrši premetačina i uhvati Renzo bijaše već znak, da su stvari opet pošle običnim tokom; gotovo u to isto vrijeme on se o tome sasvim pouzdano uvjeri. Konte Attilio otputova odmah, hrabreći rođaka da istraje u pothvatu, da stjera do kraja, a obećava mu, da će se odmah pobrinuti, kako da se otrese onoga fratra; a za taj posao bila je vrlo velika olakšica u sretnom slučaju, što mu je suparnik bio prezreni radnik. Čim je konte Attilio otputovao, a Griso stiže iz Monze zdrav i čitav pa ispriča svome gospodaru sve što je mogao doznati: da se Lucia sklonila u taj i taj samostan, da je pod, okriljem te i te gospođe; da se neprestano krije i ne kroči nikada preko praga, kao da je i ona opatica te službi božjoj prisustvuje iza prozorčića s rešetkom; to se nije sviđalo mnogima, koji su slušali o čudnim njezinim doživljajima i o njezinu licu, pa bi ga htjeli vidjeti.

Ovakav izvještaj utjera don Rodrigu vraga pod kožu ili bolje reći, pomami još više onoga, koji je već tu bio. Tolike zgodne prilike za njegovu namjeru raspaljivahu sve više u njemu strast, to jest onu smjesu od inata, jeda i pohotljiva prohtjeva, od čega je bila sastavljena, Renzo odsutan, protjeran, ucijenjen, tako da je sada sve dopušteno protiv njega, pa i njegova vjerenica mogla se smatrati, na neki način, kao stvar nekog odmetnika; jedini čovjek, koji bi još htio i mogao posegnuti, za nju i dignuti viku, koja bi se čula i daleko i visoko, onaj žustri fratar, bit će po svoj prilici

domalo spriječen da mu ne naudi. Ali evo nove zapreke, koja ne samo preteže nad svima onim povoljnim prilikama, nego ih, može se reći, čini uzaludnim. Samostan u Monzi, čak i da nije u njemu jedna kneginja, po sebi je odviše tvrd orah i za don Rodrigove zube; i ma koliko da je u pameti oblijetao oko onoga utočišta, ne mogaše naći puta ni načina kako bi mu doskočio ni silom ni lukavstvom. Gotovo htjede već odustati od onoga pothvata; već je smišljao da ode u Milan, i tu obilaznim putem, da ne prođe kroz Menzu; a u Milanu da među prijateljima i zabavama, veselim mislima potisne misao o Luciji, koja ga je već silno mučila. Ali, ali. . . prijatelji?

Što ćemo s prijateljima? Mjesto zabave, može se dogoditi da među njima naiđe na nove nepovoljnosti: jer je konte Attilio bez sumnje sve rastrubio, i svuda izazvao radoznalo iščekivanje. Stat će ga sa svih strana zapitkivati o onoj brđanki; što će im odgovoriti! Htio je, pokušao, pa ništa! Obavezao se; doduše, obveza je ponizna, ali Bože prosti, čovjek ponekad ne može obuzdati svoje prohtjeve; glavno je zadovoljiti ih; pa kako se svršila obaveza? Pobijedili su ga jedan seljak i jedan fratar! Uh! I kad je neočekivana sreća pritekla u pomoć njegovoj nespretnosti te uklonila seljaka, a vješt prijatelj fratra, on, kao pravi, klipan, ne umije da se okoristi tom srećom, nego kukavički odustaje od svega. To je i suviše, pa da nikada u oči ne pogleda nijednoga vlastelina, ili da neprestano drži ruku na maču. A osim toga, kako će se vratiti, ili kako će ostati u onom dvorcu, u onom mjestu gdje će ga, ne samo neprestano peći uspomena na onu strast, nego i sramota propala pothvata; gdje će, u isti mah, bili sve jača javna mržnja prema njemu, i sve slabije poštovanje njegove moći; gdje će na licu svakoga odrpanca, i usred dubokih poklona, čitati podsmijeh: žestoko si nasjeo, baš mi je milo! Širok je put opačine, piše u našem rukopisu; ali to ne znači, da je taj put i udoban: ima na njemu i velikih zapreka i kamenitih prolaza; mučan je i dosadan, iako vodi nizbrdo.

Don Rodrigu, koji nije htio ni odustati, ni vratiti se, ni zastati na tom putu, a ići naprijed sam nije mogao, dolazio je na pamet jedan način kojim bi to mogao postići; da zaište pomoć nekoga čovjeka čija je ruka često dopirala donde, dokle ne dopiraše ni vid drugih ljudi: čovjek ili đavo, za koga su teškoće nekoga pothvata bile još poticaj, da ih primi na se. Ali i taj put imađaše svojih nezgoda i svojih opasnosti, koje su u toliko teže, ukoliko se ne mogu unaprijed proračunati; jer nitko ne bi mogao predvidjeti dokle će otići, kad se jednom pridruži onom čovjeku, koji je silan pomoćnik, ali isto tako bezobziran i opasan vodič.

U tim mislima don Rodrigo se neodlučno kolebao nekoliko dana, hoće li, ili neće: i jedno i drugo bilo mu je teško. Uto dobije pismo od svoga rođaka, kojim mu javlja da je spletka dobro započeta. Poslije munje ubrzo i zagrmje; to jest, jave mu jednoga jutra da je otac Kristofor otputovao iz Pescarenika. Taj brzi uspjeh i Attilijevo pismo, koje ga je veoma ohrabrilo, ali i zaplašilo od podsmijeha, priklanjahu sve više don Rodriga na opasnu

odluku; a sasvim pregnu, kad mu stiže neočekivani glas, da se Agneza vratila svojoj kući: još jedna smetnja manje pokraj Lucije. Da ispričamo sada ta dva događaja, počinjući od drugoga.

Tek što su se one dvije bijednice bile smjestile u svoje sklonište, a po Monzi, pa i samostanu, pronese se glas o velikom metežu u Milanu; a iza one velike novosti stizao je čitav niz beskrajnih pojedinosti, koje su se svaki čas množile i mijenjale. Nastojnica, koja je iz svoga stana mogla imati jedno uho na ulici, a drugo u samostanu, prikupljaše odovuda odonuda sve te novosti, pa ih pričaše svojim gošćama: »dvojicu, šestoricu, osmoricu, četvoricu, sedmoricu, zatvorili su u tamnicu; sve će ih povješati, jedne pred pekarnicom kod Štake, druge pored ulice gdje je nastojnikova kuća. . . Ej, ej, čujte ovu! Jedan im je umakao; on je iz Lecca, ili iz njegove okoline. Ime mu još ne znam; ali doći će tkogod, koji će mi kazati kako se zove; vidjet ćemo da li ga poznajete.«

Taj glas već je uznemirio malo one dvije žene, a naročito Luciju, jer su znale, da je baš onoga nesretnog dana Renzo imao biti u Milanu; ali zamislite kako im je bilo, kad nastojnica dođe i kaza im: onaj što je strugnuo da ga ne objese, baš je iz vašega mjesta; svilarski je radnik i zove se Tramaglino. Znate li ga?

Luciji, koja je sjedila i rubila nešto, ispade igla iz ruke; poblijedje i preobrazi se tako, da bi nadstojnica zacijelo to opazila, da joj je bliže bila. Ali je stajala na vratima s Agnezom, koja se umjela svladati, iako se i ona sva stresla; pa da bi nešto odgovorila, reče, da se u malom mjestu svi poznaju, te znaju i onoga svilara; ali nikako ne može razumjeti, kako mu se moglo dogoditi tako što, jer je on vrlo miran momak. Zatim zapita, da li je on zaista umakao i kuda.

– Umakao je, svi kažu, ali se ne zna kuda; možda će ga opet uhvatiti, a može biti i da se spasio; ali ako im opet padne šaka, onda vaš mirni momak. . .

Uto, srećom, pozovu nastojnicu i ona ode; zamislite kako ostadoše majka i kćerka. Bijedna žena i ojađena djevojka morale su živjeti u groznoj neizvjesnosti, lupati glavu kako je to bilo, zašto, kakve će biti posljedice onom strašnom događaju, tumačiti one užasne riječi ili svaka za se, ili šapćući jedna s drugom kad god su to mogle.

Naposljetku jednoga četvrtka dođe u samostan nekakav čovjek i potraži Agnezu. To bijaše neki ribar iz Pescarenika, koji iđaše u Milan, kao obično, da proda ribu; dobri otac Kristofor zamolio ga je da, prolazeći kroz Monzu, svrati u samostan, da pozdravi one dvije žene, da im ispriča sve što se znalo o Renzovim neprilikama, i da im preporuči strpljenje i ufanje u Boga; a on, siromah fratar, neće ih zaboraviti, i vrebat će priliku da im pomogne; a dok to ne bude, on će im se svake nedjelje javljati, bilo onim putem, bilo kojim drugim. O Renzu onaj glasnik nije znao ništa novo ni sigurno kazati,

nego samo da su mu premetali kuću i da svuda traže, da ga opet uhvate; ali je sve traženje bilo uzaludno, i zna se pouzdano, da se spasio prebjegavši na bergamsko zemljište. Nije potrebno dokazivati, da je taj glas bio pravi melem za Luciju; odonda su joj suze tekle lakše i slađe; osjećala je veću utjehu od tajnih razgovora s majkom, a u svim njezinim molitvama bila je pomiješana i zahvalnost Bogu.

Gertruda je često dozivala Luciju u svoju privatnu sobu za razgovor, i ponekad je dugo zadržavaše, uživajući u bezazlenosti i krotkosti one seljančice i u njenim izjavama zahvalnosti i blagosiljanja. Pričala je Luciji, u povjerenju, jedan dio (čisti dio) svoga života, što je sve pretrpjela, dok nije dospjela da trpi ondje u samostanu; i ono sumnjičavo čuđenje Lucijino pretvaraše se postupno u sažaljenje. Ona je u Gertrudinoj pripovijesti nalazila i suviše jakih razloga za objašnjenje svega što je u vladanju njezine dobrotvorke izgledalo malo čudnovato; naročito kad je za to objašnjenje uzela u pomoć Agnezine pouke u gospodskim mozgovima. Ali iako je osjećala sklonost, da se i ona jednakim povjerenjem odazove Gertrudinu povjerenju, ipak joj ni na um nije palo, da joj govori o svojim novim brigama, o svojoj novoj nesreći, da joj kaže tko je onaj odbjegli svilar; strepila je da se ne prenese glas tako tužan i tako zazoran. Lucia se ustezala također, koliko je mogla, da ne odgovara na sva Gertrudina radoznala zapitkivanja o vremenu prije njezine vjeridbe; ali za to ustezanje razlog joj ne bijaše smotrenost. Ustezala se stoga, što se njezinoj bezazlenosti pričanja te svoje pripovijesti činjaše mučnije i teže od svih onih pripovijesti, što je čula i mislila da još može čuti od gospođe Gertrude. U tim njezinim pripovijestima bilo je tiranije, prijevare, patnje; sve ružne i žalosne stvari, ali koje se ipak mogu nazvati svojim imenom; dok naprotiv u svojoj pripovijesti svuda je imala pomiješano jedan osjećaj, jednu riječ, koju nikako ne mogaše izustiti govoreći o sebi, a koju nije umjela zamijeniti nikakvom drugom riječi, koja joj se ne bi činila bezočnom; ta riječ bijaše: ljubav!

Ponekad se Gertruda gotovo ljutila na toliko Lucijino opiranje; ali je kroza nj prosjajivalo toliko nježnosti, toliko poštovanja, toliko zahvalnosti, pa i toliko povjerenja! Ponekad se možda Gertrudi nije svidjela i s drugoga nekog razloga ona Lucijina stidljivost, onako nježna, onako plašljiva; ali se sve to gubilo u slatkoj pomisli, koja se svaki čas ponavljaše u njezinoj glavi, gledajući Luciju: – Ja ovoj činim dobro. – I to bijaše istina; jer osim utočišta, njezini razgovori, njezina povjerljiva pažnja, bijahu Luciji velika utjeha. Drugu je utjehu nalazila u neprekidnom poslu; neprestano je molila da joj dadu rada; i u gostinjsku sobu uvijek je donosila kakav ručni rad; ali sumorne misli svuda se provlače! I kad prione da šije, a to bijaše nov posao za nju, svaki čas joj zazvrči motovilo u glavi; a za motovilom sve ostalo!

Drugoga četvrtka dođe opet onaj ribar s pozdravima od oca Kristofora i s potvrdom o sretnom Renzovu bijegu. Ali nikakvih pouzdanijih glasova ne

dobi o njegovu stradanju; a to stoga, što je otac Kristofor mislio, kao što već rekosmo, da će pouzdanije glasove dobiti iz Milana od brata redovnika u Milanu, kojem je bio preporučio Renza; ali ovaj mu odgovori, da nije vidio ni čovjeka, ni pismo; doduše, dolazio je neki seljak u samostan i pitao za njega; ali, ne našavši ga, otišao je i nije se više pojavio.

Trećega četvrtka ne dođe nitko; za one dvije bijednice to bijaše ne samo izostanak željene i očekivane utjehe, nego, kao što svaka sitnica biva rastuženima i zaplašenima povod sve većim brigama i hiljadama zloslutnih sumnja. Agneza, je već i prije toga pomišljala, da trkne do kuće; nedolazak zakazanog glasnika učini, da se ona na to riješi. Luciji bijaše vrlo teško odvojiti se od majčina skuta; ali čežnja da što dozna, i sigurnost u onom potpuno zaštićenom: i svetom skloništu savladaše njezin otpor. Uglaviše tako da Agneza sutradan sačeka na cesti ribara, koji je morao onuda proći vraćajući se iz Milana; zamolit će ga da je primi na svoja kola i da je od veze do njihovih brda. I zaista, ona nađe ribara, pa ga upita, nije li otac Kristofor po njemu što poručio za nju; ribar joj reče, da je prije polaska cio dan bio na ribarenju i ne zna ništa o ocu Kristoforu. On rado pristade, da je poveze kući. Agneza se oprosti s gospođom, i s kćerkom, a bilo je i suza, pa uz obećanje, da će se odmah javiti i da će se brzo vratiti, ode na put.

Putem nije se dogodilo ništa osobito. Prenoćili su u nekoj gostionici, kao obično; nastave put prije zore i stignu u Pescarenico. Agneza siđe s kola na poljani pred samostanom, zahvali ribaru više puta s riječima: »Bog neka ti plati.« Kad je već tu, ona htjede prije no što ode kući, da vidi svoga dobrotvora. Zazvoni; vrata otvori fra Galdino, onaj što je tu skoro prosio u nje oraha.

– Oh! gle, koje dobro vas nosi?

– Tražim oca Kristofora.

– Oca Kristofora? On nije ovdje.

– Hoće li se brzo vratiti?

– Eh!. . . – reče fratar sliježući ramenima i povlačeći u kukuljicu svoju obrijanu glavu.

– Kamo je otišao?

– U Ramini.

– U?

– U Rimini.

– Gdje je to?

– Ej, ej! – odgovori fratar, mašući pruženom rukom, da bi označio veliku daljinu.

– Teško meni! Ali zašto je otišao tako iznenada?

– Tako je naredio otac provincijal.

– Zašto ga je odavle premjestio? On je ovdje činio tolika dobra! Oh, Gospode Bože!

– Kad bi starješine imale davati svakome računa o svojim naredbama, gdje bi onda bila poslušnost, sestro moja?

– To je sve tako, ali ovo je moja propast.

– Evo što će biti; sigurno je u Riminiju zatrebao dobar propovjednik (naših ima svuda, ali ponekad zatreba naročit čovjek); tamošnji provincijal bit će pisao našem, ima li takvoga i takvoga fratra; a naš provincijal sigurno mu je odgovorio: za to je najbolji otac Kristofor. Jamačno je tako moralo biti.

– Oh, teško nama! Kad je otputovao?

– Prekjučer.

– Eto! Što nisam došla koji dan ranije, kao što me vuklo srce! A ne zna kad će se vratiti? Bar otprilike?

– Eh, dobra ženo! To zna samo otac provincijal, a možda ni on sam ne zna. Kad se neki od naših propovjednika odbije u svijet, ne može se predvidjeti gdje će stati. Traže ih čas ovamo, čas onamo; a imamo samostane po cijelome svijetu. Zamislite da u Riminiju otac Kristofor zadivi svijet svojim korizmenim propovijedima; jer on ne propovijeda uvijek onako bez priprave, kao ovdje, samo za ribare i seljake; za propovijedaonice u gradovima on ima napisane naročite propovijedi: ima što da se čuje. Čim se onamo pronose glas o tom velikom propovjedniku, odmah će ga tražiti. Bog ti ga znao odakle. I onda ga treba poslati onamo, jer mi živimo od milostinje cijeloga svijeta, pa je pravo da i služimo cijelome svijetu.

– Oh preblagi Bože! – uzviknu ponovo Agneza gotovo plačući: – Što ću sad bez onog svetog čovjeka? On nam je bio otac i sve! Za nas je ovo propast.

– Čujte me, dobra ženo: otac Kristofor bio je zaista rijedak čovjek; ali mi imamo i drugih s puno milosrđa i mudrosti, koji se umiju snaći jednako i sa gospodom i sa sirotinjom. Eno vam oca Atanasija, ili oca Jeronima, ili oca Zakarije. To vam je zlatan čovjek, otac Zakarija. I nemojte na to gledati, kao što čine neki prostaci, što je on onako sitan, s piskutavim glasićem, s rijetkom bradicom. Ja ne kažem da je on za propovijedanje; svatko ima svoj dar; ali da posavjetuje on je, vjerujte mi, čovjek na svom mjestu.

– Oh, zaboga! – uzviknu Agneza s onom smjesom zahvalnosti i nestrpljenja, kakvu izaziva svaka ponuda u kojoj vidimo tuđu dobru volju, ali ne vidimo od nje koristi za nas: – Što mi je stalo što je i kakav je drugi netko, kad nema više onoga čovjeka, koji je znao sve naše prilike i koji je bio sve spremio da nam pomogne!

– E, onda treba imati strpljenja.

– To znam i ja – odgovori Agneza – oprostite na smetnji.

– Kakva smetnja, draga sestro, žao mi vas je. A ako želite da potražite kojega od naših fratara, samostan vam je ovdje. A onda, ja ću vas već skoro posjetiti, kad zađem u prošnju ulja.

– Zbogom – reče Agneza, i uputi se u svoje selo ožalošćena, zbunjena, poremećena, kao jadni slijepac kad izgubi štap.

Bolje obaviješteni od fra Galdina, mi možemo kazati kako je bilo u stvari. Konte Attilio, čim stiže u Milan, ode, kao što bijaše obećao don Rodrigu, da posjeti njihova zajedničkog strica u tajnom vijeću. (To bijaše vijeće trinaestorice velikaša s plaštem[44] i s mačem, kojih je namjesnik saslušavao mišljenje, i koji su privremeno vršili upravu, kad namjesnik umre ili bude smijenjen). Konte stric, odlikovan plaštem, i jedan od najstarijih u vijeću, bijaše na nekom glasu; a da ga upotrebi i da se pronese, nitko nije umio kao on. Govoriti neodređeno, šutjeti značajno, ne dovršiti govor, stisnuti oči da hi izrazio: »ne mogu ništa više kazati«, dati nade, a ništa ne obećati, prijetiti s puno uljudnosti, sve to bijahu njegovi načini upravljeni onoj svrsi; i sve to, više manje, bivalo mu je od koristi. A to u tolikoj mjeri, da je čak i jedno: »ne mogu vam ništa učiniti u toj stvari«, rečeno ponekad sasvim iskreno, ali na način da mu se ne vjeruje, pridonosilo da pojača shvaćanje, pa dakle i stvarnost njegove moći. Poput onih posuda u ljekarnama, na kojima nešto piše arapski, a unutra nema ništa, pa služe ipak da zadrže važnost i dobar glas ljekarne. A dobar glas konta strica, koji je odavno neprestano rastao, iako vrlo polagano, u potonje doba odjednom je porastao, štono riječ, divovskim korakom, i to u vanrednoj prilici, zbog njegova puta u Madrid, s nekom dvorskom misijom; kako je primljen bio u dvoru, to je trebalo njega čuti kad priča. Dovoljno je da navedemo iz toga pričanja, kako je konte vojvoda osobito milostiv prema njemu i toliko ga udostojao svoga povjerenja, da ga je jednom zapitao gotovo pred cijelim dvorom, kako mu se sviđa Madrid, a drugom mu je prilikom, u četiri oka, iza zavjese kod jednog prozora, kazao, da je milanska stolna crkva najveći hram u kraljevim državama.

Konte Attilio ode u posjet kontu stricu, izruči mu don Rodrigove pozdrave, pa se uozbilji, kao što je umio kad treba i reče:

– Držim da mi je dužnost, ne griješeći se o don Rodrigovo povjerenje, da dostavim gospodinu stricu jednu stvar, koja može postati ozbiljna i imati teških posljedica, ako vi ne stavite svoje prste. . .

– Opet neki ćorav posao, kao obično; znam već.

– Po pravdi moram reći, da nema krivice do moga rođaka. Ali je on uzrujan; i, kao što rekoh, samo gospodin stric može. . .

---

[44] Radi se o magistratima.

– Da čujem, da čujem.

– Ima tamo neki fratar, koji se nadovezao don Rodriga; i stvar je već dotle došla, da. . .

– Koliko sam vam puta kazao, i jednom i drugom, da s fratrima ne treba imati posla! To treba ostaviti onima koji moraju. . . kojima je zadatak. . . – I tu žestoko hukne. – Ali vi, koji ih možete izbjeći. . .

– Moram vam kazati, gospodine striče, da bi ga don Rodrigo izbjegao bio, samo da je mogao. Ali se fratar digao na njega, pa ga izaziva na sve moguće načine.

– Koga vraga ima taj fratar s mojim sinovcem?

– Prije svega, to vam je neka nemirna glava, poznat je kao takav, a posebno zadijeva baš vlastelu. Taj fratar štiti, upućuje, što ti ga znam, neku tamošnju seljančicu; on prema tom stvorenju pokazuje nekakvo milosrđe. . . da ne kažem sebično, ali neko milosrđe vrlo usrdno, zazirljivo, ljubomorno.

– Razumijem – reče konte stric; pa mu na glupom licu, kakvo mu priroda dade, a zastrto i premazano politikom, sijevnu zloba, da je milina bilo vidjeti.

– A od nekog vremena – nastavi Attilio – uvrtio je taj fratar u glavu, da je don Rodrigo bacio oko na tu. . .

– Uvrtio u glavu, uvrtio u glavu; znam ja našega don Rodriga; trebao bi njemu mnogo bolji odvjetnik, da ga opere od te vrste grijeha.

– Naposljetku može i to biti, gospodine striče, da se don Rodrigo kadgod i našali s onom seljankom, kad je sretne na putu; mlad je, a nije fratar; ali to su sitnice, kojima ne vrijedi zabavljati gospodina strica. Ali je ozbiljna stvar u tome, što je fratar stao ogovarati don Rodriga, kao da je neki nitkov, podbada cijelo selo protiv njega.

– A ostali fratri?

– Oni se u to ne pletu, jer znaju da je usijana glava, a svi poštuju don Rodriga; ali taj fratar je omiljen među seljacima, jer se pravi svecem, i. . .

– On zasigurno ne zna, da je don Rodrigo moj sinovac.

– Kako da ne zna! Stoga se baš toliko i pomamio.

– Što, što?

– Jer, on to svuda kaže, uživa baš u tome, da pokaže don Rodrigu, koji ima u vama svoga prirodnoga i toliko važnog zaštitnika; njemu nisu ništa, veli on, svi ti velikaši i političari, jer konop svetog Frane vezuje sve njihove mačeve i. . .

– To je bezočan fratar! Kako se on zove?

– Otac Kristofor iz *****, – reče Attilio; a konte stric izvadi iz ladice svoga stola neku bilježnicu i, hučući neprestano, zapisa fratrovo ime. Međutim Attilio neprestano govori: – On je uvijek bio takav; zna se njegov život. Niskoga je porijekla, a bijaše sastavio nešto novaca, pa se odmah stao nadmetati sa vlastelom; od jeda što ne može s njima izići na kraj, on ubi jednoga vlastelina, i da izbjegne vješala, pobježe u fratre.

– Divno! Prekrasno! Vidjet ćemo, vidjet ćemo – govoraše konte stric, a neprestano huče.

– A sada je – nastavi Attilio – prosto pobjesnio od muke, jer mu nije upalilo nešto do čega mu mnogo, vrlo mnogo bijaše stalo; i po tome će gospodin stric vidjeti kakav je to čovjek. On htjede vjenčati onu njegovu seljanku; bilo da je skloni ispred opasnosti ovoga svijeta, vi me već razumijete, bilo radi nečega drugog, htjede je udati pošto-poto; i bijaše joj našao i. . . muža; opet nekoga svog čovjeka, nekoga smutljivca, čije će ime, možda, biti poznato i gospodinu stricu; jer se sigurno i Tajno vijeće moralo baviti ovim bijednim mladićem.

– Tko je taj?

– Neki svilar, Lorenzo Tramaglino, onaj. . .

– Lorenzo Tramaglino! – usklikne konte stric. – Krasno! Divno, oče Kristofore! Dabome. . . sjećam se. . . imao je pismo za nekog. . . Šteta samo. . . ali ništa ne mari, vrlo dobro. A što mi don Rodrigo ništa ne kaže o svemu tome? Što pušta da stvari odu tako daleko, a ne obraća se onome koji može i hoće da ga uputi i potpomogne?

– I o tome da vam kažem pravu istinu – nastavi Attilio; – Prije svega don Rodrigo zna, koliko briga i poslova imate preko glave. . . – (Konte stric huče i rukom pritiskuje glavu, kao da pokaže koliko ga muke staje, da sve silne poslove smjesti u nju) – pa se stoga uzdržavao, da vam ne navali još jednu brigu više. Ali hoću sve da kažem; koliko sam mogao shvatiti, don Rodrigo je tako razjaren, tako rastrojen, tako sit fratrove bezočnosti, da je radiji sam da mu sudi, na brzu ruku, nego da traži pravdu redovnim putem od mudrosti i od moći gospodina strica. Ja sam pokušao da ga ublažim; ali videći, da se stvar na gore okreće, držao sam da mi je dužnost obavijestiti o svemu gospodina strica, koji je glava i stup našega doma. . .

– To je trebalo i ranije učiniti.

– To je istina; ali sve sam se nadao da će stvar splasnuti sama od sebe, ili da će se fratar već jednom osvijestiti, ili će otići u neki drugi samostan, kao što obično biva s tim fratrima, da su čas ovdje čas ondje; i onda bi sve svršeno bilo. Ali. . .

– Sad imam ja da ispravim sve to.

– Tako sam i ja pomislio. Promislio sam ovako: gospodin stric svojom

razboritošću, svojim ugledom znat će prepriječiti jednu veliku sablazan, a ujedno spasiti i don Rodrigovu čast koja je u stvari i njegova. Taj fratar, mišljah u sebi, vječito se razmeće konopom Svetoga Franje; ali za umjesnu upotrebu toga konopa, nije ga baš potrebno imati oko trbuha. Gospodin stric ima bezbroj načina, koji su meni nepoznati; znam da otac provincijal tih fratara ima prema stricu, kao što i priliči, vrlo velikih obzira; i kad bi gospodin stric našao, da je u ovom slučaju najbolje nekuda premjestiti onoga fratra, on to može dvjema riječima. . .

– To je moja stvar, što treba da uradim – reče konte stric malo osorno.

– Pravo imate! – primijeti Attilio, klimajući glavom i s nekim osmijehom sažaljenja prema sebi: – Otkuda da ja dajem savjete gospodinu stricu! Zavela me je briga o časti našega doma. Bojim se da nisam učinio još jednu griješku – doda om zamišljeno; – bojim se da nisam naškodio don Rodrigu u mišljenju gospodina strica. Ne bih imao mira, ako sam vas slučajno naveo na misao, da don Rodrigo nema prema vama sve ono povjerenje, svu onu odanost, koju treba da ima. Vjerujte mi, gospodine striče, da u ovom slučaju. . .

– Ostavi, ostavi to; kakve griješke, kakve uvrede između vas dvojice? Bit ćete uvijek prijatelji, dok se jedan od vas ne opameti. Raspušteni, raspušteni, uvijek nešto opravite, pa onda moram ja gladiti; vas dvojica, moram već i tako što da kažem, više mi brige zadajete, nego – i sada zamislite kako je buknuo – svi ovi blaženi državni poslovi.

Attilio izgovori još koju ispriku, koje obećanje, koje laskanje; zatim se oprosti i ode, a stric ga ispratiš preporukom: »pamet u glavu«; to bijaše obični oproštajni, pozdrav konte strica svojim sinovcima.

GLAVA DEVETNAESTA

Premještaj oca Kristofora. Bezimeni

Kad biste vidjeli na nekoj ledini kakvu travurinu, recimo kiseljak, pa biste baš htjeli znati, da li je iznikao iz sjemena sazrela na onom istom mjestu, ili je to sjeme vjetar donio, ili su ga ptice spustile, nikad ne biste mogli saznati istinu, ma koliko o tome razmišljali. Tako i mi ne možemo kazati, da li je iz njegove glave, ili iz Attilijevih napomena, ponikla konte stričeva odluka, da se posluži ocem provincijalom kako bi najbrže presjekao onaj zamršeni čvor. Sigurno je da Attilio nije nasumce izbacio onu riječ; i mada je mogao misliti, da će se zazirljiva taština konta strica uzjoguniti protiv onako otvorene napomene, ipak mu htjede iznijeti pred oči onaj način i uputiti ga pravcem, kojim željaše da stric pođe. Pored toga, taj način bio je tako srodan stričevoj ćudi, tako prirodan u onoj prilici, da bi ga se možda i konte stric sam sjetio bez ičije napomene. Stvar je bila u tome, da u jednom sasvim javnom sukobu ne bude poražen jedan koji nosi njegovo ime, jedan njegov sinovac. Ostaviti sinovcu da se sam naplati, to bi bio lijek gori od bolesti, začetak nedoglednim neprilikama; i to je trebalo spriječiti, kojim bilo načinom, bez odlaganja. Zapovjediti mu da u onakvom času ode iz svoga dvorca, on ne bi poslušao; a kad bi poslušao, to bi bilo bježanje s megdana, uzmicanje njegova doma ispred jednoga samostana. Naredba, zakonska sila, sva zaplašivanja te Vrste ništa ne vrijede prema protivniku onoga reda; redovni i svjetovni kler bio je nepristupan svakoj svjetovnoj jurisdikciji: pa ne samo lica, nego i mjesto njihova stanovanja; tko bi to pokušao, lijepo bi se proveo; to treba da znaju i svi oni, koji nikakvu drugu pripovijest nisu čitali osim ove. Sve što se moglo učiniti prema takvom protivniku bijaše samo to: gledati da se udalji; a sredstvo za to bio je otac provincijal, od čije je volje zavisilo, da li će onaj fratar ostati u mjestu, ili će odande otići.

Taj otac provincijal i konte stric bili su stari poznanici; rijetko su se viđali, ali uvijek s velikim izjavama prijateljstva i beskrajnim uslužnim ponudama. A ponekad bolje je imati posla s jednim koji je nad mnogima, nego li s pojedincem od njih, jer taj vidi samo svoju stvar, osjeća samo svoju strast, brine samo svoju brigu; dok onaj vidi odjednom sto odnosa, sto posljedica, sto interesa, sto stvari za izbjegavanje, sto drugih za spašavanje; i stoga je pristupam sa sto strana.

Kad je sve dobro promjerio, konte stric pozove jednoga dana na ručak oca provincijala i sve ostale uzvanike sastavi za tu priliku s prefinjenom vještinom. Nekoliko srodnika s velikim titulama, od onih čije je ime već velika titula, a koji, svojim držanjem, svojom urođenom samopouzdanošću, svojom vlasteoskom prezrivošću, svojim ovlaštenim govorom o krupnim stvarima, svaki čas i nehotice izazivlju i obnavljaju utisak svoje nadmoćnosti i svoje sile; osim njih pozva i nekoliko štićenika vezanih za njegovu kuću nasljednom ovisnošću, a za njegovu ličnost doživotnom službenošću; ovi od juhe počinju klimati i odobravati, i ustima, i očima, i ušima, i glavom, i cijelim tijelom, i cijelom dušom, te do voća već se ne sjećate kako se uopće izgovara »ne«.

Za stolom domaćin navede ubrzo razgovor na temu o Madridu. U Rim vode mnogi putovi; u Madrid on ide svima putovima. Pričao je o dvoru, o konte vojvodi, o ministrima, o namjesnikovoj porodici, o borbama bikova, koje on mogaše najtočnije opisati, jer ih je gledao s odlična mjesta u Escurijalu, o kojem je mogao pričati sve do najmanjih sitnica, jer mu je naročiti povjerenik konte vojvoda pokazao svaku rupu u njemu. Isprva je cijelo društvo slušalo pažljivo samo njega; poslije se podijeliše na posebne skupine, a on nastavi ono svoje pričanje, kao u povjerenju, ocu provincijalu, koji sjedaše do njega i koji ga puštaše da govori, govori, govori. Ali u jedan mah stade skretati razgovor s Madrida, pa od dvora do dvora, od velikaša do velikaša dođe na kardinala Barberinija, koji bijaše kapucinski fratar i brat tadašnjeg pape Urbana VIII: ništa manje. Naposljetku konte stric morade i drugima ustupiti riječ, pa slušati i sjetiti se da na ovom svijetu ima još velikaša osim onih njegovih. Kad se svrši ručak, on zamoli oca provincijala da pođe s njim u drugu sobu.

Dvije vlasti, dvije sijede glave, dva prekaljena iskustva nađoše se jedno prema drugom. Prosvijetli gospodin reče prečasnom provincijalu da sjedne; sjede i on, pa ovako počne:

– Imajući u vidu naše prijateljstvo, hoću da vam progovorim o nekoji stvari, koja nam je u zajedničkom interesu, da je svršimo između mene i vas, ne tražeći druge putove, koji bi mogli. . . Evo da vam kažem, onako prosto s otvorenim srcem, u čemu je stvar; znam da ćemo se odmah složiti. U vašem samostanu u Pescareniku ima neki otac Kristofor iz *****, zar ne?

Provincijal potvrdno kimnu glavom.

– Kažite mi, prečasni oče, iskreno, kao dobar prijatelj. . . taj čovjek. . . taj fratar. . . Ja ga lično ne poznajem, a zaista poznajem mnogo fratara: krasni ljudi, usrdni, razboriti, skromni; još iz djetinjstva bio sam prijatelj vašem redu. . . Ali i u svima porodicama nešto mnogobrojnijim. . . nađe se uvijek poneki član, poneka glava. . . A taj otac Kristofor, kako čujem, to vam je neki čovjek. . . koji pomalo svadljiv. . . koji nema svu onu smotrenost, sve one obzire okladio bih se da je više puta i vama zadavao

brige.

– Razumijem: govori za nečiji račun – pomisli fratar u sebi: – ja sam kriv; znao sam da onoga blaženog Kristofora treba neprestano šiljati od samostana do samostana, i ne puštati ga ni šest mjeseci u jednom mjestu, naročito u seoskim samostanima. – Pa onda reče glasno:

– Oh! jako mi je žao što čujem, da vaša preuzvišenost ima tako mišljenje o ocu Kristoforu; koliko ja znam, to je redovnik. . . uzor u samostanu, a i izvan samostana svi ga visoko poštuju.

– Ja potpuno razumijem, vaša prečasnost mora. . . Ali, kao iskren prijatelj, hoću samo da vas upozorim na nešto, što će vam biti korisna znati; a iako ste slučajno o tome već obaviješteni, mogu vam ipak, bez povrede svojih dužnosti, iznijeti pred oči neke posljedice. . . mogućne i ne kažem više. Mi znamo, da je otac Kristofor štitio nekoga čovjeka iz onoga kraja, čovjeka. . . o kojem ste zacijelo i vi slušali; to je onaj, što je onako drsko pobjegao iz ruku vlasti, pošto je onoga strašnoga dana, na Martinje počinio one. . . one. . . Renzo Tramaglino!

– Tu smo! – pomisli provincijal, pa reče: – To sada prvi put čujem; ali vaša preuzvišenost dobro zna, da je baš jedan od naših zadataka, da tražimo zabludjele, da ih vraćamo. . .

– Tako je; ali štititi zabludjele takve vrste. . .! To su stvari vrlo tugaljive, vrlo delikatne. . . – i tu mjesto da nadme obraze i bukne, on uspi usne i povuče u se onoliko zraka, koliko je inače imao običaj da ishuče. Pa onda nastavi: – Smatrao sam za potrebno, da vam samo napomenem o ovoj stvari, jer kad bi Njegova Svijetlost. . . A to bi moglo doprijeti i do Rima. . . ja ništa ne znam. . . ali kad bi vam iz Rima došlo. . .

– Vrlo sam zahvalan vašoj preuzvišenosti za tu opomenu; ali sam uvjeren, kad bi se cijela ta stvar dobro izvidjela, našlo bi se, da je otac Kristofor imao posla s tim čovjekom samo radi toga, da bi ga izveo na pravi put. Ja znam oca Kristofora.

– Dabogme, vi znate bolje od mene kakav je on bio kao svjetovnjak, i sve one stvarčice iz njegove mladosti.

– U tome je slava ovog habita gospodine konte, što čovjek kojem je u svjetovnom životu moglo biti zamjerke, čim metne na se onaj habit, on postane drugi čovjek. I otkad otac Kristofor nosi ovaj habit. . .

– Daj Bože! Iskreno vam kažem: daj Bože! Ali ponekad ima istine u onoj poslovici, da kukuljica ne čini redovnika.

Poslovica nije točno odgovarala prilici; ali ju je gospodin konte u hitnji naveo mjesto one druge, koja mu je bila navrh jezika, da vuk dlaku mijenja ali ćud nikako.

– Imam izvještaja – nastavi on: – imam znakova. . .

– Ako znate pouzdano – reče oblasni starješina – da je taj fratar u nečemu pogriješio (a svi smo mi grešni ljudi), bit ću vam zahvalan, ako me o tome obavijestite. Ja sam starješina, iako nedostojan, pa mi je dužnost da popravljam, da ispravljam.

– Evo da vam kažem; pored one vrlo nezgodne stvari što taj fratar uzima u zaštitu onakva čovjeka, o kojem sam vam kazao, ima još jedna stvar, vrlo neprijatna, i koja bi mogla. . . Ali, to će ostati među nama, i sve ćemo ujedno dovesti u red. Dakle, kao što rekoh, taj otac Kristofor stao se bočiti s mojim sinovcem, don Rodrigom *****.

– Oh! to mi je žao, to mi je baš žao.

– Moj je sinovac mlad, živahan, svijestan onoga što je i nije navikao da ga izazivaju. . .

– Ja ću se po svojoj dužnosti točno izvijestiti o svemu tome, kao što već rekoh vašoj preuzvišenosti, a znam da govorim s velikašem, koji je i pravedan i iskusan, svi smo od kostiju i mesa, svi smo grešni. . . i s jedne strane i s druge strane; i ako se otac Kristofor ogriješio. . .

– Ali, prečasni oče, to su stvari, kao što rekoh, koje treba da svršimo među nama, da ih ovdje zakopamo; takve stvari ne treba suviše miješati. . . biva sve gore. Vi znate što biva; ti sukobi, ti sudari počnu ponekad iz puke sitnice, pa one rastu, rastu. . . Ako im se traži prvi izvor, ili se ne nađe, ili se naiđe na sto drugih zapleta. Treba stišati, presjeći, prečasni oče; presjeći, utješiti. Moj sinovac je mlad; redovnik, kao što čujem, ima također još sav duh, sve. . . sklonosti mlada čovjeka; stoga je naša dužnost koji smo zašli u godine. . . na žalost, zar ne, prečasni oče?

Da ih je tko gledao u tom trenutku, učinilo bi mu se kao da usred nekoga ozbiljnog pozorišnog komada pogrešno dignu zavjesu prije vremena, pa se ukaže neki glumac, koji drugarski razgovara s drugim glumcem i ne pomišljajući da ima publike na svijetu. Lice, pokret, glas konta strica, kad kaza ono »na žalost!« bijahu sasvim prirodni; tu ne bijaše više nikakve izvještačenosti; odista se vidjelo da žali što nije više mlad. I nije da žali za zabavama, za veseljem, za mladenačkom ljepotom; tričarije, ludosti, sitnice! Razlog njegovu žaljenju bijaše krupniji i važniji; čeznuo je za nekim višim mjestom, kad bude upražnjeno, pa se bojao da neće stići na vrijeme. A kad bi se dočepao toga mjesta, jamačno se ne bi više brinuo o godinama, ne bi više ništa želio i umro bi zadovoljan, kao što vele svi oni, koji dopru do nečega, što su jako žudjeli.

Ali čujmo ga što veli dalje: – Mi moramo imati pameti i za mlađe, moramo ispravljati njihove nepodopštine. Srećom, još smo na vrijeme; stvar još nije razglašena; za nju još vrijedi *principiis obsta.*[45] Treba ukloniti vatru od slame. Ponekad neki čovjek nije zgodan za neko mjesto, ili daje

[45] Spriječi početke.

povoda raznim neprilikama, a u drugom je nekom mjestu izvrstan, ne može biti bolji. Vi ćete, prečasni oče, umjeti naći prikladno mjestance za toga redovnika, a ima i onaj drugi razlog za to, što je on možda postao sumnjiv nekome. . . koji po svoj prilici želi, da se on ukloni; te ako ga pošaljete nekud podaleko, jednim udarcem ubit ćemo dvije muhe; odmah je sve u redu, ili bolje rečeno, nema ničega u neredu.

Tom se zaključku provincijal nadao od samoga početka njegova razgovora. On mišljaše u sebi: – Da, da! Već vidim čemu smjeraš; obična stvar; čim vam smeta koji siromah fratar, ili koji od vas zazire od njega, odmah treba da ga starješina ukloni, i ne pitajući da li je kriv ili pravedan.

Kad je konte svršio i žestoko buknuo, a to je značilo točka! provincijal reče:

– Razumijem potpuno što gospodin konte hoće da kaže; ali prije no što učinim neki korak. . .

– I jest korak i nije korak, prečasni oče; to je sasvim prirodna stvar, sasvim obična stvar; a kad se to ne bi učinilo, i to odmah, ja bogme predviđam čitavu hrpu nereda, čitavo čudo neprilika. Nesmotrenost. . . od moga sinovca, ne vjerujem. . . ja sam tu. . . Ali, dokle je stvar dotjerala, ako je mi ne presiječemo odlučnim udarom, bez odlaganja, onda je nemoguće da se ona zaustavi, da ostane tajnom. . . i tada nije više samo moj sinovac. . . Dirnulo bi se u osinjak, prečasni oče. Vi sami znate: mi smo jedna kuća, imamo veza. . .

– Sjajnih.

– Da, vi me razumijete; sve ljudi bujne krvi i koji su. . . nešto na ovom svijetu. Dođe do prepirke; postane zajednička stvar; i onda. . . i najveći prijatelj mira. . . Baš bi me duša zaboljela, kad bih ja morao. . . kad bih se zatekao. . . ja koji sam uvijek toliko naklonjen bio kapucinima. .! Vama, smirenim fratrima, da biste činili dobra, kao što ga činite s tolikom koristi za svijet, potreban je mir, potrebno je da nemate nikakva prepiranja, da ste u ljubavi s onima. . . Pa onda, i fratri imaju srodnike izvan samostana. . . a te prepirke, samo ako se malo otegnu, rasprostru se, razgranaju, povuku za sobom. . . pola svijeta. Evo, ja se nalazim u ovom položaju tajnoga savjetnika, i dužnost mi je, da mu čuvam ugled. . . Njegova preuzvišenost gospodin namjesnik. . . svi moji drugovi u Vijeću. . . sve to postaje jedna duša. . . naročito kad je tu po srijedi i ona okolnost. . . Vi već znate kako idu te stvari.

– Ono, doduše, – reče otac provincijal – fra Kristofor je propovjednik, i već sam pomišljao. . . Baš mi ga traže. . . ali je u ovom času, u takvim prilikama, moglo bi izgledati kao kazna; a kazna prije no što se sve dobro ne izvidi. . .

– Ne kazna, nipošto; samo pametna smotrenost, jedan zgodan način, da

se spriječe neprilike koje bi mogle. . . mislim da ste me shvatili.

– Vidim, gospodin konte i ja na čistu smo; to razumijem. Ali, ako je sve onako, kako vam je javljeno, onda je nemoguće, čini mi se, da ništa o tome nije probilo i u selo. Svuda ima podbadača, nazlobrza, ili bar radoznalih pakosnika, koji prosto uživaju, da se počupaju gospoda i duhovnici; oni njuškaju, tumače, brbljaju. . . Svako treba da čuva svoj ugled; a meni, kao starješini (ma i nedostojnom) to je osobita dužnost. . . Čast ove haljine. . . to nije moja stvar. . . to je amanet o kom. . . I kad je vaš gospodin sinovac, kao što kažete, toliko uzbuđen, onda bi on mogao shvatiti ovu stvar kao neko zadovoljenje, i mogao bi se. . . ne kažem hvaliti, razmetati, nego. . .

– Što mislite prečasni oče! Moj sinovac je pravi vitez, cijenjen u svijetu. . . po svome rodu i po dužnosti; ali preda mnom on je samo dijete, i ništa neće uraditi ni više ni manje od onoga što mu ja budem naredio. Pa još nešto da vam kažem: moj sinovac o ovome neće znati ništa. Mi se nikome ne moramo ispovijedati. Ove stvari nas dvojica svršavamo među sobom, kao dobri prijatelji; i to ima da ostane među nama. O tome ništa ne brinite. Ja sam, valjda, navikao na šutnju. – Opet huknu. – A što se tiče brbljavaca, što mogu da kažu? Stvar je tako obična, da neki fratar ode da propovijeda u neko drugo mjesto! A naposljetku, mi koji vidimo. . . koji predviđamo. . . koji smo na vrhu. . . ne treba da se osvrćemo na brbljanje.

– Ali da ga prepriječimo, dobro bi bilo, da ovom prilikom vaš gospodin sinovac pokaže malo jače, malo otvorenije svoje prijateljstvo i svoje obzire. . . ne prema nama, već prema ovoj haljini. . .

– Dakako, dakako; to je sasvim točno. . . Doduše, to nije potrebno: znam da moj sinovac uvijek dočekuje fratre kapucine onako kako treba. On to čini po svojoj sklonosti; to nam je u krvi; a pored toga, on zna, da tim ugađa i meni. Ali ipak, u ovom slučaju. . . nešto izvanrednije. . . sasvim je pravedno. Ostavite to meni, prečasni oče, ja ću zapovjediti svom sinovcu. . . To jest, treba ga smotreno navesti, da ne bi opazio što je bilo između mene i vas. Ne bih htio da privijamo melem ondje gdje nema rane. A ono što smo uglavili, bit će tim bolje, što bude brže. Kad biste mu našli neko mjesto podaleko. . . baš da spriječimo svaku priliku. . .

– Baš mi iz Riminija traže propovjednika; možda bih, i bez ovoga slučaja, bio poslao tamo oca Kristofora.

– Vrlo zgodno, vrlo zgodno. A kada?

– Kad već ima biti, bit će što prije.

– Odmah, odmah, prečasni oče: bolje danas nego sutra. A ako mogu što učiniti – nastavi ustajući – bilo ja, bilo moja porodica, za naše dobre fratre kapucine. . .

– Znamo iz iskustva dobrotu vašega doma – reče otac provincijal, ustajući i sam, uputivši se vratima za svojim pobjediocem.

– Ugasili smo jednu iskru – reče ovaj zastajući – jednu iskru, prečasni oče, iz koje je mogao buknuti požar. Među dobrim prijateljima dvjema trima riječima udese se i najkrupnije stvari.

Kad dođe do vrata, otvori ih širom, i svakako zahtijevaše da otac provincijal prvi iziđe: uđu u drugu sobu i pridruže se ostalim gostima.

Taj je gospodin u vršenje svakoga posla unosio mnogo ozbiljnosti, mnogo vještine, mnogo riječi; ali je postizao i dolične uspjehe; razgovorom, koji smo ispričali, uspije mu da pošalje oca Kristofora pješke iz Pescarenika do Riminija, a to je lijepa šetnja.

Jedne večeri stiže u Pescarenico jedan fratar iz Milana s pismom za oca gvardijana. U pismu je bila zapovijed za oca Kristofora, da ode u Rimini, gdje će propovijedati za vrijeme korizme. U pismu ocu gvardijanu bila je i uputa da preporuči spomenutom fratru, da prekine svaku misao o poslovima, koje je možda započeo u mjestu, odakle polazi, i da ne održava s njim nikakvo dopisivanje: donosilac pisma bit će mu suputnik. Gvardijan ne kaza ništa one večeri; sutradan rano zovnu oca Kristofora, pokaza mu zapovijed i reče mu, da uzme bisage, štap, ubrus i pojas, pa da odmah s redovnikom pratiocem krene na put.

Lako je razumjeti kako je bilo ocu Kristoforu. Odmah mu padoše na pamet Renzo, Lucia i Agneza; uzdahnu i pomisli: Bože, što će biti s onim jadnicima, kad ja odem odavle! – Ali odmah diže oči k nebu i pokaja se što se ogriješio o ufanju u Boga, što je sebe smatrao potrebnim za nešto. Prekrsti ruke na grudi, u znak poslušnosti, i saže glavu pred ocem gvardijanom; ovaj ga zovnu na stranu, i saopći mu onu drugu opomenu, i to kao savjet po riječima, a kao zapovijed po značenju. Otac Kristofor ode u svoju ćeliju, uze bisage, metnu u njih brevijar, svoje korizmene propovijedi i kruh oproštenja, pritegne habit kožnim pojasom, oprosti se s braćom koja bijahu u samostanu, i naposljetku ode da primi blagoslov od oca gvardijana, pa s drugom krene na put, kuda mu je naređeno.

Već rekosno, kako se don Rodrigo grdno zainatio da ostvari svoju krasnu namjeru, te bijaše naumio, da traži pomoć od jednoga strašnog čovjeka. O njemu ne možemo kazati ni kako mu bijaše ime, ni prezime, ni kakva mu je titula, pa ni nagađanja o svemu tome; to je tim čudnovatije, što se ta ličnost spominje u više knjiga (i to štampanih knjiga) iz onoga doba. A da je uvijek govor o toj istoj ličnosti, dokaz nam je istovjetnost navedenih događaja; ali svuda se vidi pažljivo izbjegavanje njegova imena, kao da će se opeći, ako ga pero i ruka propuste na papir. Francesco Rivola, u životopisu kardinala Federiga Borromea, kad mora govoriti o tom čovjeku, naziva ga »gospodar toliko moćan bogatstvom, koliko blagorodan po krvi«, i to je sve. Giuseppe Ripamonti, koji ga opširnije spominje u petoj knjizi pete dekade svoje *Storia Patria,*[46] uvijek ga zove: neki, onaj, taj

[46] Domaća povijest.

čovjek, ta ličnost. Evo što on kaže lijepim latinskim jezikom, što ćemo ovdje prevesti kako bolje znamo: »Pričat ću o jednom čovjeku, koji je bio među prvim gradskim velikašima, a nastanio se izvan grada na samoj granici; tu se učvrstio s pomoću samih zločina, pa ništa nije cijenio, ni sudove, ni suce, ni ma koju vlast, ni vladara; živio je potpuno nezavisno; jatak odmetnicima, i sam odmetnik neko vrijeme; a kad se vratio, kao da ništa nije ni bilo. . .« Iz knjige ovoga pisca navodit ćemo još ponešto, što nam bude zgodno za potvrdu i za objašnjenje onoga što bude pripovijedao naš bezimeni autor; tako ćemo izići na kraj.

Činiti ono što je zabranjeno zakonom, ili spriječeno ma kakvom silom; presuđivati i gospodariti u tuđim poslovima, bez ikakva drugog interesa osim uživanja u zapovijedanju; zadavati straha svakome, štititi one, koji bijahu navikli da štite druge – to bijahu odvajkada glavne strasti toga čovjeka. Još iz djetinjstva, gledajući toliko nasilja, tolike zavade, tolike tirane, i slušajući o njima, osjećao je neku srdžbu i nestrpljivu zavist. U mladosti, živeći u gradu, nije propuštao prilike, upravo ih je tražio, da se sporječka s najzloglasnijim ljudima svoje vrste, da se ispriječi ispred njih, kako hi se s njima ogledao, te ih ukrotio, ili natjerao da traže njegovo prijateljstvo. Bogatstvom i pristašama moćniji od većine njih, a smjelošću i postojanošću možda od sviju, mnoge je dotjerao da odustanu od svakoga suparništva, mnoge je skršio, mnogi mu postadoše prijatelji; dabogme, ne prijatelji s njim jednaki, nego samo kako su njemu ugodni, prijatelji pokorni, koji bi priznavali svoju podređenost, koji bi mu stajali s lijeve strane. U stvari pak i on je bio izvršitelj, oruđe sviju njih: u svojini zapletima oni su tražili pomoć tako silna saveznika; izmaći se ma ispred čega on je smatrao za porugu svoga imena, za gaženje svoje uloge. Na taj način, nešto za svoj, nešto za tuđ račun, toliko ih je opravio, da mu nisu više pomagali ni ime, ni srodstvo, ni prijatelji, ni njegova smjelost da se održi protiv javnih proglasa i protiv silne mržnje, nego se morade ukloniti i otići iz države. Mislim da se na to odnosi značajno izlaganje Ripamontijevo: »Jednom kad se morao ukloniti iz zemlje, evo s kakvom je tajnošću, poštovanjem i strahom to izvršio: projahao je kroz grad, za njim mnogo pasa, a posluga njegova trubi u trube; pored namjesnikova dvora ostavi straži pogrdne poruke za namjesnika.«

U svom odsustvu nije prekinuo veze ni dopisivanje s onim prijateljima, koji ostadoše uza nj, kao što veli Ripamonti, »tajno vezani groznim nakanama i zlokobnim poslovima«. Naprotiv, kanda je baš onda stupio u vezu s nekim višim ličnostima, radi nekih novih strašnih poslova, o kojima spomenuti historik govori s tajanstvenom kratkoćom: »I neki strani kneževi«, veli on, »služili su se ponekad njime za koje važno ubojstvo, pa su mu često slali izdaleka ljude, koji bi vršili njegove zapovijesti«.

Naposljetku (ne zna se poslije koliko vremena), bilo da je, zahvaljujući nekom moćnom utjecaju, opozvano progonstvo, bilo da je njegova drskost

zamijenila taj opoziv, on odluči, da se vrati kući, i zaista se vrati; ali ne u Milan, nego u neki zamak na granici bergamske oblasti, koja onda pripadaše, kao što se zna, mletačkoj državi. »Taj zamak«, veli Ripamonti, »bijaše pravo leglo krvničkih naloga; momci mu bijahu ljudi kojima je glava ucijenjena, i kojima bijaše zanat sjeći glave; i kuhar, i pokućar bijahu ubojice: svima su u kući krvave ruke«. Osim ove domaće posluge, on imađaše, kao što tvrdi taj isti historik, i drugu poslugu od takvih ljudi, rasutih i razmještenih po raznim mjestima dviju država, na, kojih je granici boravio, i svi uvijek gotovi da vrše njegove zapovijesti.

Svi okolni tirani morali su, ovom ili onom prilikom, birati između prijateljstva i neprijateljstva onoga izvanrednoga tiranina. Ali prvi koji se bijahu usudili da mu se protive, tako su grdno prošli, da se nikome više nije milio takav ogled. Pa ni onaj koji je gledao svoga posla i sklanjao se ispred njega, ne mogaše očuvati neovisnost od njega. Dođe njegov glasnik s naredbom, da se odustane od nekoga posla, da se ne uznemiruje neki dužnik, ili tome slično: moralo se odgovoriti hoću ili neću. Čim se netko, s vazalskom podanošću, njemu obrati radi kakva bilo posla, druga strana imala je mučni izbor, ili da se pokori njegovoj presudi, ili da mu se oglasi neprijateljem; a to je značilo, štono riječ, metnuti glavu u torbu. Mnogi, koji ne bijahu u pravu, pribjegavali su njemu, da bi održali svoje; a mnogi, koji bijahu u pravu, pribjegavali su njemu, da bi ranije zadobili njegovu zaštitu, te zatvorili pristup svome protivniku: i jedni i drugi postajahu njegovi zavisnici. Desi se ponekad da mu se obrati koji slabomoćan tlačenik, koga muči neki silnik; a on, zauzimajući se za slabomoćnoga, nagna nasilnika da prestane, da naknadi učinjeno zlo, da se opravda; ako se pak usprkosi, on ga stane tako goniti, da ga prisili na odlazak iz mjesta u kojem je gospodario, ili mu se još brže i još strašnije osveti. U takvim slučajevima bivalo je, da se njegovo strašno i mrsko ime začas blagosilja, jer, neću reći ona pravda, nego ona pomoć, ona ma kolika naknada, ne bi se mogla postići u ono doba nikakvom drugom silom ni privatnom, ni javnom. Ali češće, upravo redovno, njegova sila bijaše oruđe zlikovačkim prohtjevima, groznim zadovoljenjima, nasilnim hirovima. Ipak ona raznovrsna upotreba vlastite sile rađala je uvijek istim: utisnula bi u duhove silan pojam o onome što je on sve mogao htjeti i izvršiti usprkos pravdi i nepravdi, a to su one dvije stvari, koje tolike prepreke čine čovječjoj volji, i tako je često vraćaju natrag. Glas o običnim tiranima ostajao je većinom ograničen na onaj prostor, gdje su bili najbogatiji i najmoćniji: svaki je kraj imao svoje tirane; a oni su tako nalikovali jedan na drugog, da svijet nije imao razloga zanimati se i onima, koji mu ne bijahu za vratom. Ali glas o ovom izvanrednom tiraninu odavno je bio rasprostranjen po svim krajevima u milanskoj državi: svuda je njegov život bio predmet narodnim pričama; njegovo ime imađaše značaj nečega neodoljivog, čudnovatog, basnoslovnog. Zaziranje od njegovih jataka i od njegovih krvnika pridonosilo je i samo, da ga svuda uvijek imaju svi na pameti. A to bijahu samo sumnje, jer tko bi

smio otvoreno iskazati takvu vezu? A svaki tiranin mogao je biti njegov jatak, svaki zlikovac njegov sluga; sama neizvjesnost proširivala je mišljenja i povećavala užas. Kad god bi se u kojem bilo kraju pojavile gadne spodobe nepoznatih *brava,* kad god bi se nešto užasno dogodilo, čemu se odmah ne bi znao ili ne bi s osnovom nagađao izvršilac, odmah bi se izgovaralo, šaputalo ime toga čovjeka, koga mi, zbog one, blago da kažemo, obazrivosti naših historika, moramo nazivati Bezimeni.

Od njegova zloglasna zamka do don Rodrigova dvorca ne bijaše više od sedam milja, i ovaj, čim postade gospodar i tiranin, morao je odmah uvidjeti, da u takvoj blizini s onakvom ličnosti, nije moguće vršiti nasilja, a da se ne bude s njim ili u ratnoj opreci, ili u prijateljskom sporazumu. Stoga mu se don Rodrigo bijaše ponudio i postade mu prijatelj kao i svi ostali, to se već razumije; već mu je u više prilika bio na usluzi (rukopis ne bilježi ništa više); i svaki put je od njega dobio obećanje da će mu je vratiti i da će mu pomoći ma u kakvoj prilici. Ali je don Rodrigo vrlo pažljivo krio to prijateljstvo, ili bar nije pokazivao koliko je to prijateljstvo veliko i kakve je vrsti. Htio je don Rodrigo vršiti ulogu tiranina, ali divljačkog tiranina: taj posao njemu bijaše sredstvo, ne svrha; htio je odlaziti slobodno u grad, uživati udobnosti, zabave, počasti gradskoga života; stoga je trebalo da ima neke obzire, da gleda na svoje srodnike, da njeguje prijateljstvo raznih velikaša, da drži jednu ruku na mjerilima pravde, kako bi prema potrebi učinio da pretegnu s njegove strane, ili da ih neslane, ili da njima, u nekoj prilici udari nekoga po glavi, kojem bi se na taj način moglo lakše doskočiti, nego li privatnim nasiljem. Jasno je da ga prijateljstvo, ili bolje rečeno, da ga savez s čovjekom, onakova soja, s otvorenim neprijateljem svake državne vlasti, ne bi nikome preporučio, a najmanje kod konta strica. A ono malo, površna prijateljstva što se ne mogaše sakriti, moglo se pravdati kao neizbježan odnos s čovjekom, čije je neprijateljstvo i suviše opasno; nevolja je tu mogla biti opravdanje: jer tko ima da se o nečemu stara, a nema volje za to, ili ne umije, s vremenom pristane da se drugi, bar donekle, stara o njegovim poslovima: ako izrijekom ne pristaje, ono gleda kroz prste.

Jednoga jutra don Rodrigo izjaha u lov, a nekoliko *brava* prate ga pješke; Griso pored njega, a četvorica za njim upute se zamku Bezimenoga.

GLAVA DVADESETA

Otmica Lucije

Zamak Bezimenoga bijaše na presrtu iznad tijesne i sumorne doline, na visu, koji se ističe iz okomita planinskog bila, i s njim ga spaja, il' bolje rečeno, odvaja ga od njega gomila stijena i hridina, koje tvore s obje strane krivudast niz rupčaga i strmenica. Pristup zamku mogućan je samo sa strane prema dolini; postrmen je, ali pojednak i bez prekida: na kosi ima livada, na nizdolici nešto njiva, ovdje ondje po koja kućica. Dno je same dumače šljunkovito, njime teče potočić ili bujica, već prema godišnjoj dobi; u ono doba to bijaše granica između dvije države. Nasuprotne bilo, koje čini drugu stranu onoga prodola, imađaše također poneku njivicu na svojim obroncima; sve ostalo krš i kamenjak, vrletne litice neprolazne i gole, osim kojega žbuna u pukotinama i na zaravancima.

S visine zloglasnoga zamka, kao orao s krvava gnijezda, njegov divlji gospodar vladao je okolnim prostorom, gdje bi čovjek mogao nogom stati, ne videći nikada nikoga nad sobom. Jednim pogledom oko sebe obuhvaća je sav onaj prostor, sve strane, sve uvale, sve staze po njima. Ona koja se okukama i zavojicama pela do strašnoga stana, izgledaše odozgo kao vijugava traka; kroz prozore, kroz puškarnice, gospodar mogaše brojiti korake svakoga tko bi mu dolazio, i naperiti na nj pušku, kad god je htio. Pa i veliku četu mogao je, sa svojim *bravima* odozgo, poobarati po stazi, ili strmoglaviti niz litice, prije no što bi jedan od njih stigao do vrha. Ali ne samo gore, nego ni kroz dubodolinu, nitko nije smio ni proći ni stupiti nogom, tko nije bio po volji gospodaru zamka. Žbir, koji bi se tu pomolio, prošao bi kao neprijateljska uhoda uhvaćena u okolu. Pričale su se krvave priče o žbirima, koji su se osmjelili na taj pokušaj; ali to bijahu davnašnji događaji; od mlađeg naraštaja nitko se nije sjećao, da je ikada vidio žbira u onoj dolini, ni živa ni mrtva.

Tako nam naš historik opisuje to mjesto; o imenu ne kaže ništa; pa da nam ne bi ni trag pokazao, kojim bismo ga mogli doznati, on nam ništa ne priča kuda je putovao don Rodrigo, nego nam ga iznosi odmah usred onoga prodola, nadno brijega, ondje gdje počinje strmenita i vijugava staza. Tu bijaše krčma, koja bi se mogla nazvati i stražarnicom. Nad vratima visi olupana tabla, na kojoj je s obje strane naslikano sunce; ali narod, koji

ponekad ponavlja imena kako ih čuje, a ponekad ih prekroji na svoj način, nikada onu krčmu nije zvao drukčije nego »kod Zlovečere«.

Na konjski topot, koji se primicao, iziđe na vrata nekakva momčina, do zuba naoružan; pogleda tko dolazi, pa opet uđe unutra da javi trojici *brava,* koji igrahu nekakvim prljavim kartama, savijenim poput žljebasta crijepa. Jedan od njih, valjda starješina, ustade, ode na vrata i prepoznavši gospodareva prijatelja, duboko mu se pokloni. Don Rodrigo odzdravi vrlo uljudno, pa ga upita, je li gospodar kod kuće, kad mu ona ljudeskara odgovori, da po svoj prilici jest, don Rodrigo sjaha, preda uzde Pravoju, koji je bio u njegovoj pratnji. Skine s ramena pušku i dade je Zagorici, tobož da skine nepotrebno breme, te da se lakše uspne; a u stvari, što je znao, da se onom stazom ne smije nositi oružje. Zatim izvadi iz džepa nešto za napojnicu i dade je Tanabuzu, rekavši mu: – Vi me čekajte ovdje, i dok se ne vratim proveselite se s tim dobrim prijateljima. – Naposljetku izvadi nekoliko zlatnika, pa ih spusti u ruku onom starješini, pola njemu, a pola da podijeli među svoje ljude. Kad i to svrši, primi se uzbrdo s Grisom, koji također bijaše ostavio svoju pušku. Pomenuta tri *brava* i četvrti Squinternotto (da krasnih li imena, ne zaboravila se!) ostadoše sa trojicom *brava* Bezimenoga i s onom obješenjačkom momčinom, da se kockaju, da loču i da pričaju jedan drugom svoja junaštva.

Jedan drugi *bravo* Bezimenoga, penjući se uzbrdo, dostiže don Rodriga; ovaj ga pogleda, poznade ga i pridruži mu se; uštedio mu je dosadu da kazuje svoje ime i o sebi izvještava sve druge *brave,* koje bi usput sreo, a koji ga ne bi poznavali. Kad stiže u zamak, Grisa ostavi pred vratima, a njega sprovedoše kroz čitav splet mračnih hodnika, kroz razne dvorane obložene puškama, sabljama i kopljima, a u svakoj je po nekoliko *brava* na straži; pošto je malo pričekao, uvedoše ga u dvoranu, gdje bijaše Bezimeni.

Ovaj mu pođe u susret, pozdravi se s njim, pogleda mu u ruke i u lice, kao što mu bijaše običaj sa svakim tko mu dođe, to je i nehotice činio i prema starim i najboljim prijateljima. Bijaše stasit, crnomanjast, ćelav; ono nekoliko dlaka na glavi bijahu sijede; lice smežurano; na prvi pogled reklo bi se, da mu je preko šezdeset godina, a toliko mu je i bilo; ali držanje, pokreti, oporost njegovih crta, zlobno sijevanje njegovih očiju, sve to pokazivaše tjelesnu i duševnu snagu, koja bi neobična bila i u mladića.

Don Rodrigo mu reče da dolazi za savjet i pomoć: zapleo se u mučan posao, ispred kojega mu čast ne dopušta da ustukne, pa se sjetio njegovih obećanja, znajući da on nikada ne obećava ni suviše, ni uzaludno; i stade mu pričati svoju zlikovačku spletku. Bezimeni već je načuo bio o tome, ali neodređeno, te ga je saslušao pažljivo, jedno što je volio tu vrstu događaja, a drugo što je u tu stvar bilo umiješano vrlo poznato mu i vrlo mrsko ime oca Kristofora, zakletoga neprijatelja svih nasilnika, i na riječi, a gdje god je mogao, i na djelu. Znajući s kim govori, don Rodrigo je veličao sve teškoće tog podhvata: daljina mjesta, samostan, gospođa Gertruda!. . . Nato

Bezimeni, kao da ga muči neki đavo skriven mu u srcu, presiječe don Rodrigu riječ i kaza mu, da prihvaća taj posao. Zabilježi ime nesretne Lucije, pa se oprosti s don Rodrigom rekavši mu: – Domalo ću vam javiti što imate raditi.

Čitalac se sjeća onoga nitkova Egidija, koji stanovaše kraj samostana, gdje se bijedna Lucia sada sklonila. Taj Egidio bijaše jedan od najprisnijih i najpovjerljivijih jataka Bezimenoga u njegovim nedjelima; zato je Bezimeni onako brzo i odlučno izrekao svoj pristanak. Ali kad ostade sam, neću reći da se pokajao, ali mu bi krivo što je dao riječ. Već od nekoga vremena počeo osjećati, ako ne grižnju savjesti, a ono neku dosadu od svojih zločina. Toliko su mu se nagomilali, ako i ne u savjesti, a ono bar u pamćenju, da bi ga svaki novi uzdrmao, i pred oči mu izlažahu gadni i suvišni: bijaše mu kao postupno otežavanje već neugodna bremena. Neka nelagodnost, koju je osjetio o prvim zločinima, pa je bijaše savladao, i zadugo je sasvim nestalo bilo, sada mu se poče vraćati. Ali u ono prvo doba osjećaj bujne snage ispunjavaše mu dušu bezbrižnim pouzdanjem; a sad, sasvim suprotno, pomisao na budućnost činila mu je neugodnom prošlost, – Ostarjeti! Umrijeti! A poslije. . . Čudnovata stvar: smrt, koja je u nekoj bliskoj pogibli, pred nekim neprijateljem, obično udvajala sve otporne sile u onom čovjeku i napajala ga hrabrim gnjevom, sada, u noćnoj tišini, u sigurnosti njegova zamka, izazivala je u njemu neku naprasnu skrušenost. To ne bijaše više ona smrt, što grozi od nekoga neprijatelja, koji je i sam smrtan; to ne bijaše smrt koja se može odbiti boljim oružjem i vještijom rukom; ona se sad primiče sama, dolazi iznutra; možda je još daleka, ali je svakoga časa bliža; i dok se u sebi tužno bori da otjera misao o njoj, ona se sve primiče. U prvo doba one česte prilike, tako reći, onaj neprestan prizor nasilja, osveta, ubistava, zapajali su ga nekim zvjerskim nadmetanjem i stvarali su mu neku vrstu autoriteta protiv savjesti; ali sada, budi mu se kadikad u duši maglovit ali strašan pojam o nekom ličnom sudu, o nekom polaganju računa; to što se izdigao nad prostom gomilom zlikovaca, što ih je sve pretekao, sada je znalo buditi u njemu osjećanje strahovite osamljenosti. Onaj Bog, o kom je slušao da se govori, ali o kojem se odavno nije brinuo ni da ga se odriče ni da ga priznaje, a živeći uvijek kao da ga nema, sad mu se, u nekim trenucima klonulosti bez povoda, zaplašenosti bez opasnosti, pojavljivaše kao unutrašnji glas, koji mu govoraše: ima Boga. U prvom žara mlađanih strasti, zakon koji je slušao da se objavljuje u božje ime, činjaše mu se samo mrzak; a sada, kad ga se na mahove sjeti, shvaćao ga je u svojoj pameti kao stvar koja se mora izvršiti. Ali taj svoj novi nemir, ne samo da nije nikome kazivao, nego ga je naprotiv što dublje prikrivao i prerušivao obrazinom još mračnijega zvjerstva; na taj način htjede zavarati i samoga sebe, ili ugušiti onaj nemir. Žaleći (kad ga ne može uništiti ni zaboraviti) za onim vremenom kad je činio nasilja bez grižnje savjesti, misleći samo na uspjeh, upinjao se sada svima silama da povrati ono vrijeme, da obnovi i zadrži onu staru volju, gotovu, osornu, nepokolebljivu,

da uvjeri samoga sebe, kako je on još onaj isti.

Stoga je i ovom prilikom odmah založio svoju riječ don Rodrigu, da bi zatvorio pristup svakom kolebanju. Ali čim je on otišao, osjeti, popuštanje one odlučnosti s kojom je dao obećanje, osjeti malo po malo pridolazak iskušenja, da ne održi zadatu riječ, i već zamalo da iznevjeri svoga prijatelja i jataka; da bi odjednom presjekao onu mučnu borbu, zovnu brzo Jastreba, jednog od najvještijih i najsmjelijih vršilaca njegovih nedjela kojim se služio za dogovaranja s Egidijem. Odsječnim glasom zapovjedi mu, da odmah uzjaše konja, da odjuri ravno u Monzu, da izvijesti Egidija o zadatoj riječi i potraži od njega pomoć da je iskupi. . .

Onaj lupeški glasnik vrati se brže no što mu je gospodar mislio, i donese odgovor od Egidija; da je stvar laka i sigurna; da mu odmah pošalje jedna kola sa dva tri dobro prerušena *brava;* sve ostalo bit će njegova briga i on će sve svršiti kako treba. Na taj glas Bezimeni, ma kako da mu je bilo u duši, zapovjedi brzo Jastrebu, da sve naredi kako mu je kazao Egidio i da odmah ode s još dvojicom na posao.

Da se Egidio za gnusnu uslugu, koja se od njega traži, morao osloniti samo na svoja obična sredstva, on bez sumnje ne bi pohitao bio s onako odlučnim obećanjem. Ali u onom samostanskom pribježištu, gdje mu je sve imalo biti prepreka, onaj užasni mladić imađaše jedno sredstvo samo njemu poznato; i ono što bi svakom drugom bila najveća teškoća, njemu je bilo pomoćno sredstvo. Mi smo već ispričali kako se ona zlosretna gospođa povela bila za njegovim zavođenjem; čitalac je mogao razumjeti da ono ne bijaše prvi i posljednji put, nego samo njen prvi korak na putu sramote i zločina. Onaj isti glas, koji je od zločina stekao bio za nju neodoljivu silu i tako reći, autoritet, sada joj je naložio žrtvovanje onoga bezazlenog stvora, koji je stavljen pod njezino okrilje.

Gertruda se u prvi mah prestravi od prijedloga. Izgubiti Luciju nekim nepredviđenim slučajem bez svoje krivice, i to bi ona osjetila kao nesreću, kao gorku kaznu; a njoj se evo zapovijeda, da se nje liši zločinačkim izdajstvom, da pretvori u nov zločin jednu priliku za pokajanje starih nedjela. Nesretnica je pokušala sve načine da se izmigolji ispred strašne zapovijedi, sve, osim onoga jedinog koji je pouzdan i koji je uvijek bio otvoren pred njom. Zločin je krut i neumoljiv gospodar; nad njim je dovoljno jak samo onaj, koji se otvoreno pobuni protiv njega. Na to se Gertruda ne htjede odlučiti; i posluša.

Svanu urečeni dan; primiče se ugovoreni sat; Gertruda je s Lucijom u svojoj privatnoj sobi za razgovor, pa je miluje više no obično, a Lucia prima i vraća onu sve veću miloštu; kano jagnje, što se bez zazora umiljava pastiru, koji ga nježno nosi, a ne zna da ga izvan tog čeka mesar, kome ga je pastir maločas prodao.

– Potrebna mi je vrlo važna usluga, i samo mi je ti možeš učiniti.

Mnogima bih mogla zapovjediti, ali ni u koga nemam potpuno vjere. Radi vrlo važne stvari, o kojoj ću ti kasnije pričati, potrebno mi je da odmah razgovaram s ocem gvardijanom, koji te je doveo meni, draga moja Lucijo; ali nitko ne smije znati, da sam ja poslala po njega. Osim tebe nikoga nemam, tko bi mi tajno izvršio tu poruku.

Lucija se uplaši od onakoga zahtjeva; s onim njenim ustručavanjem, ali opet s otvorenim čuđenjem, ona navede odmah, da bi se izvukla, sve razloge, koji su gospođi morali biti jasni i koje je trebalo da predvidi; bez majke, bez igdje ikoga, pustim drumom, u nepoznatom mjestu. . . Ali Gertruda, naučena u paklenoj školi, stade se čuditi i jako žaliti, što je toliko neuslužna ona o kojoj je mislila da na nju može računati; nađe da su sve ono prazni razgovori; usred bijela dana, dvadeset koračaja, put kojim je Lucia prošla prije malo dana, i da ga nije nikada vidjela, opet ne može pogriješiti, kad joj ga ona opiše. . . I toliko joj je govorila, da bijedna Lucia, potresena prijekorom, izusti: – Pa dobro, što imam da uradim?

– Otiđi do kapucinskog samostana – i još jednom opiše joj put – potraži oca gvardijana, kaži mu u četiri oka, do odmah dođe do mene; ali neka nikome ne kaže, da sam ga ja zvala.

– A što će reći nastojnica, koja zna da nikada ne izlazim, pa će me pitati kuda ću?

– Gledaj da te ne vidi kad prođeš; ako to ne uzmogneš, kaži joj da ideš u neku crkvu, da se Bogu moliš.

Opet nova teškoća za Luci ju; slagati; ali se Gertruda na pravi tako rastužena njezinim ustezanjem, tako je prekori, što je njoj jedna tašta osjetljivost preča od zahvalnosti prema dobrotvorki, da Lucia, zbunjena više nego uvjerena i neobično potresena odgovori: – Idem, idem. Bog neka mi je u pomoći! – I ode.

Gertruda je ukočenim i mutnim pogledom kroz rešetku gledala za njom, i kad vidje da će prekoračiti prag, savladana nekim neodoljivim osjećanjem, vikne za njom: – Slušaj, Lucia!

Ova se osvrne i vrati se natrag. Ali je već u zastravljenoj Gertrudinoj duši ponovo prevladala druga misao, misao naviknuta na prevlast. Napravi se kao da hoće još jednom da joj objasni stvar i put, pa joj naposljetku reče: – Pazi dobro da sve uradiš kako sam ti rekla i vrati se brzo. – I Lucia ode. Neopažena prođe kroz samostanska vrata, uhvati put s oborenim očima i sve pokraj zida: po svom sjećanju i po gospođinim uputama nađe gradska vrata, prođe kroz njih, zamišljena i malo uplašena udari glavnom cestom, stiže brzo do puta koji vodi samostanu. Taj put bijaše onda, a i sada je usječen, kao neko riječno korito, između dvije uzgorice obrubljene čestom, koja nad putem pravi zelen svod. Lucia kad okrene tim putem i vidje da je sasvim pust, uplaši se još više i ubrza hod; ali se, pošto je malo odmakla, ohrabri, kad vidje jedna putnička kola gdje stoje nasred puta, a pored njih,

pred otvorenim vratašcima, dva putnika, koji se osvrću desno i lijevo, kao da ne znaju puta. Kad im se primakla, ču gdje jedan od njih reče: – Ova će nam dobra djevojka pokazati put. – I zaista, čim je stigla do kola, onaj isti, mnogo uljudnijim načinom no što mu bijaše izgled, okrete se njoj i upita je:

– Molim vas, djevojko, biste li nam umjeli kazati kuda se ide u Monzu?

– Tim pravcem idete obratno – odgovori im jadnica. – Monza je s ove strane. . . – i okrene se da im pokaže prstom; uto onaj drugi (to bijaše Jastreb) iznebuha ščepa je oko struka i diže je uvis. Lucia prestrašena okrenu glavu i vrisnu; onaj razbojnik silom je ugura u kola; jedan što sprijeda sjedaše u kolima, dohvati je i prisili je da sjedne ispred njega, iako se svim silama otimala i u sve glase vikala; drugi joj rupcem zapuši usta i uguši vrisku. I Jastreb brzo uđe u kola, zatvori vratašca, i kola odjure najvećim trkom. Onaj, koji je bijaše izdajnički upitao, ostade na putu, pogleda desno i lijevo, da tko ne dolazi na Lucijinu viku, i kad vidje da nema nikoga, uhvati se za šiblje, uspne se uza stranu i nestade ga. To je bio Egidijev sluga; on je na kućnim vratima svoga gospodara motrio, kada će Lucia izići iz samostana, a dobro ju je uočio, da bi je poznao, pa je prečim putem otrčao bio da je sačeka na ugovorenom mjestu. Tko bi mogao sada opisati Lucijin strah i očajanje, i izraziti ono što je bivalo u njezinoj duši? Razrogačila je prestravljene oči, da bi spoznala svoj strahoviti položaj, pa ih je opet sklapala od užasa i straha kad vidje ona zlikovačka lica: otimala se, ali su je stegli sa svih strana; svom je snagom nasrnula nekoliko puta na kolska vrata, ali su je snažne mišice držale prikovanu za sjedište. Svaki put kad otvori usta da vrisne, rubac joj zadrži vrisak u grlu. A za sve to vrijeme tri paklene gubice, govorahu joj neprestano što su umjele blažim glasom: – Šuti, šuti, ne boj se, nećemo ti ništa. – Poslije one očajničke borbe, ona se malo utiša; spusti ruke, zavali glavu, zamoreno otvori oči i ukoči pogled; učini joj se, da one strašne ljudeskare oko sebe vidi u nekoj maglovitoj uskomešanoj zbrci; problijedi u licu, obli je hladan znoj, klonu i obamre.

– De, de, ne boj se – veli joj Jastreb. – Ne boj se, ne boj se, – ponavljaju one druge dvije lopuže, ali je nesvijest u onom času sačuvala Luciju, da ne čuje utjehe onih groznih glasina.

– Dovraga! reklo bi se da je mrtva – reče jedan od njih; – da nije zbilja umrla.

– Umrla! Koješta! – reče drugi – obično žensko prenemaganje. Znam ja, kad god sam htio koga otpraviti na drugi svijet, da tu ima dosta muke, pa bilo žensko ili muško.

– Okanite se toga! – reče Jastreb; – pazite na svoju dužnost i ne dangubite. Izvadite iz sandučića puške i držite ih spremne, jer u šumi u koju sada zalazimo uvijek ima sakrivenih hajduka. Ne tako na ruku; metnite ih iza leđa; zar ne vidite da je ovo pokislo pile, koje obamre od

svake sitnice!

Ako vidi oružje, može nam zbilja umrijeti. Kad joj se svijest povrati, pazite da je ne plašite; ne dirajte je dok vam ja ne namignem; dovoljan sam ja da je držim. Vi šutite; ostavite meni da govorim.

Kola, uvijek u trku, bijahu duboko zašla u šumu.

Do nekoga vremena jadna se Lucia počne razabirati, kao iz duboka i bolna sna. Nije mogla odmah da raspozna strahovite predmete oko sebe, da pribere misli; naposljetku shvati svoje strašno stanje. Prva upotreba povraćene joj slabe snage bi da opet skoči k vratima, da se vine napolje; ali je Jastreb zadrža, i samo je za čas mogla vidjeti pustu šumu, kroz koju prolažahu. Ciknu ponovo, ali Jastreb diže ručetinu s rupcem i, što je umio blaže, reče joj: – Umiri se, šuti, bit će bolje za tebe; nećemo ti ništa, ali ako se ne umiriš, umirit ćemo te mi.

– Pustite me! Tko ste vi? Kuda me vodite? Zašto ste me uhvatili? Pustite me, pustite me kući!

– Ne boj se ništa, kažem ti; ti nisi dijete i možeš razumjeti, da ti mi nećemo ništa. Sama vidiš, mogli smo te sto puta ubiti, da imamo zle namjere. Smiri se, dakle.

– Ne, ne; ostavite me da idem svojim putem; ja vas ne poznajem.

– Ali mi poznajemo tebe.

– Preblagi Bože! Otkuda vi mene poznajete? Pustite me, ako Boga znate. Tko ste vi? Što ste me uhvatili?

– Što nam je zapovjeđeno.

– Tko? tko? tko vam je mogao zapovjediti tako što?

– Šut'! – podvikne joj Jastreb sa strogim licem: – takva se pitanja nama ne upravljaju.

Lucia se iznenada još jednom vinu k vratima, ali videći da je sve uzalud, stade opet moliti; oborene glave, roneći suze, jecajući kroz plač i sklopivši ruke pred usta, proklinje ih: – Oh! Ako znate što je Bog, pustite me! Što sam vam ja uradila? Ja sam bijedno stvorenje i nisam vam ništa skrivila, ja vam praštam ovo što ste vi meni učinili i molit ću se Bogu za vas; ako imate kćerku, ženu, majku, pomislite kako bi im bilo, da ih snađe ovako što. Sjetite se da svi moramo umrijeti i da će vam jednoga dana trebati božje milosrđe. Pustite me da idem, ostavite me ovdje; Gospod Bog pokazat će mi put.

– To ne možemo.

– Ne možete! Oh Bože! Zašto ne možete. Kuda me vodite? Zašto. . .?

– Ne možemo, nije fajde: ne boj se, ništa ti nećemo; budi mirna i nitko te ni prstom neće dirnuti.

Rastužena, prestravljena, zaplašena, videći da joj molbe ništa ne pomažu, Lucia se obrati Onome, u čijim su rukama sva ljudska srca, pa i najtvrđa može omekšati kad hoće. Šćućuri se što je više mogla u kut kola, prekrsti ruke na grudi, pa se u sebi Bogu moli; zatim izvadi krunicu i stade nizati molitve s većom vjerom i ljubavlju no ikada u svom životu. Ovda-onda, u nadi da je od Boga isprosila traženo milosrđe, obraćala se ponovo s molbama onim ljudima; ali uvijek uzalud. Opet bi se prenemogla, opet se povraćala, da se osvijesti u novim jadima. Ali nam već srce ne podnosi, da duže opisujemo njezine muke; sažaljenje nas goni, da prijeđemo brže preko onoga puta, koji je trajao puna četiri sata; a iza toga puta doći će opet nove strahovite muke. Da vidimo sada što biva u zamku, gdje su iščekivali ovu jadnicu.

Bezimeni je njihov dolazak očekivao s neobičnom uznemirenošću i zabunom u duši. Čudna stvar! Ovaj čovjek koji je hladnokrvno pogasio tolike živote, koji se u tolikim nedjelima nije ni osvrtao na tuđe bolove, osim ponekad samo da se naslađuje divljačkom osvetom, sada, kad je svojom rukom ščepao ovu nepoznatu djevojku, ovu bijednu seljančicu, obuzimala ga je neka zlovolja, gotovo čak i neki strah. S visoka prozora na zamku on već poduže gleda na ulazak u dolinu; eno, ugleda kola, gdje se sporo primiču, jer je prvašnja jurnjava istrošila snagu i ukrotila vatru konja. Iako su s one visine kola izgledala kao dječja kolica, ipak ih on odmah poznade, i srce mu jače zakuca.

– Da li je i ona tu? – pomisli odmah, pa nastavi u sebi. – Baš mi je na muku to stvorenje! Jedva čekam da je se otresem.

I htjede zvati kojega od svojih *brava* i poslati ga kolima u susret s naredbom Jastrebu, da okrene kola i da je odvede ravno u don Rodrigov zamak. Ali jedno silno *ne* odjeknu u njegovoj glavi i odagna onu namjeru. Muči ga potreba da ipak izda kakvu god naredbu, jer mu je nesnosno, da besposleno očekuje ona kola, koja se korak po korak penju uzbrdo, kao neko izdajstvo, kao neka kazna; stoga on zovne jednu staru ženu, koja je bila u zamku.

Ta se žena rodila u onom zamku; otac joj bijaše davnašnji čuvar u njemu, i ona je tu provela sav svoj život. Sve što je iz djetinstva čula i vidjela, utislo joj je u pameti veličanstven i strašan pojam o moći njenih gospodara; vrhovno pravilo, kome su je naučili i riječima i primjerima, bijaše slijepa poslušnost u svemu, jer oni mogu učiniti i mnogo zla i mnogo dobra. Pojam o dužnosti, koji se u klici nalazi u čovječjoj duši, u nje se razvio zajedno s osjećajima poštovanja, straha, ropske pohlepe, pa se s tim osjećajima slio i njima se prilagodio. Kad je Bezimeni postao gospodar i otpočeo onu strahovitu upotrebu svoje sile, ona je isprva osjetila neku odvratnost, a ujedno i sve jače uvjerenje o svojoj pokornosti. Malo po malo bijaše se navikla na ono što je svaki dan viđala i slušala; silna i neobuzdana volja onako velikoga gospodara postade za nju vrsta suđene

pravde. Kad se zadjevojči, uda se za jednoga momka u zamku, koji malo zatim, na nekom opasnom pohodu, ostavi kosti na drumu, a nju udovicu u zamku. Gospodar je njezina muža odmah osvetio, i to joj dade neku zvjersku utjehu i poveća u njoj gordost, što se nalazi pod lakim okriljem. Odonda vrlo je rijetko izlazila iz zamka te joj malo po malo ne ostanu u glavi gotovo nikakvi drugi pojmovi o životu u svijetu, osim onih koje je imala o životu u zamku. Njoj ne bijaše određen nikakav naročiti posao, ali su joj, u onom hajdučkom krdu, čas jedan, čas drugi, uvijek zadavali posla; a to joj je zadavalo i gnjeva. Čas je imala da im krpi prnje, čas da žurno spremi ručak, kad bi se vratili s nekoga pohoda, čas da im previ ja rane. Njihove zapovijedi, prijekori, zahvale, bijahu obično začinjeni podrugivanjem i psovkom: »stara«, bijaše njen običan nadimak; a svaki je od njih, prema prilikama i raspoloženju, tom nadimku nešto dodavao. A ona, uznemirena u lijenosti i izazvana u jetkosti, a to joj bijahu dvije glavne strasti, vraćala im je komplimente takim riječima, da bi i sotona u njima priznao više dosjetljivosti, nego u svim riječima njezinih izazivača.

– Vidiš li ona kola? – reče joj gospodar.

– Vidim – odgovori stara, isturajući svoju šiljastu bradu i škiljeći svojim upalim očima, da bi im dogled pojačala.

– Odmah naredi nosiljku, i neka te snesu »kod Zlovečere«. Odmah, odmah, da stigneš prije onih kola, a ona već idu polako kao smrt. U onim je kolima. . . mora biti u njima. . . neka djevojka. Ako je tu, onda kaži Jastrebu u moje ime, da je prenese u nosiljku, a on neka odmah dođe ovamo. Ti ćeš sjesti u nosiljku s onom. . . djevojkom; kad vas iznesu gore, odvedi je u svoju sobu. Ako te upita, kuda je vodiš, čiji je zamak, pazi dobro. . .

– Oh! – izusti stara.

– Svakojako gledaj da je umiriš.

– Što ću joj kazati?

– Što ćeš joj kazati? Pa to, rekoh ti, hrabri je. Ostarjela si, a još ne znaš kako se hrabri neka djevojka, kad se hoće! Jesi li ikada bila rastužena? Znaš li što je to strah? I zar ne znaš koje su riječi utješne u takovim trenucima? Takove joj riječi kaži, izmisli ih; idi do đavola.

Stara ode, a on ostane kod prozora i pilji u ona kola, koja se sad čine mnogo veća; pa onda pogleda u sunce, koje u onom času zalazi za brijeg; pogleda i rasturene oblake po nebu, koji se sada odjednom zažariše. Ukloni se s prozora, zatvori ga, pa stade hodati gore dolje po sobi korakom užurbana putnika.

GLAVA DVADESET PRVA

Lucijin savjet. Neprospavana noć Bezimenoga

Stara otrča da posluša i da zapovijeda, autoritetom onoga imena, koje sve njih ubrzi, čim ga čuju; a nikome ni na kraj pameti ne bijaše, da ga netko smije lažno upotrebiti. I ona je zaista stigla kod »Zlovečere« malo prije onih kola; kad su se kola primakla, stara iziđe iz nosiljke, dade znak kočijašu da stane i pristupi vratima kola; Jastreb pomoli glavu kroz prozor, i ona šapatom saopći gospodareve naredbe.

Kad kola stadoše, Lucia se strese i prenu se kao iz nekoga mrtvila. Osjeti ponovo da joj se krv uzmuti, rastvori usta i oči, i gleda što je. Jastreb se bijaše povukao s prozora, a stara proturi glavu unutra i gledajući Luciju reče: – Hodi meni, draga djevojko; hodi, jadnice; hodi sa mnom, zapovjeđeno mi je da lijepo postupam s tobom i da te ohrabrim.

Kad ču ženski glas, bijednoj Luciji bi malo lakše, za časak se ohrabri; ali je odmah obuze još crnji strah. – Tko ste vi, – reče ona potresenim glasom i upre zastrašen pogled u staričino lice.

– Hodi, hodi sa mnom, dušice – ponavlja joj stara neprestano.

Jastreb i ona druga dvojica, pogađajući po riječima i po staričinom glasu onako neobično slatkom, kakve su gospodareve namjere, trudili su se da lijepim načinom sklone ucviljenu Luciju na poslušnost. Ali ona neprestano gleda napolje, i mada joj ona nepoznata divljina i pouzdanost njezinih čuvara presijecaju svaku nadu u nečiju pomoć, htjede opet da viče; ali kad spazi mrke Jastrebove oči i njegov rubac, suzdrža krik, zatrese se, previ se, a oni je dohvatiše i prenesoše u nosiljku. Za njom uđe i starica; Jastreb naredi onoj drugoj dvojici lupeža da ih prate, a sam se žurno uputi uzbrdo, da čuje gospodareve zapovijedi.

– Tko ste vi? – pita preplašeno Lucia nepoznatu i rugobnu babuskaru: – Što ću ja *s vama?* Gdje sam ovo? Kuda me vodite?

– Vodim te onome koji ti samo dobro želi – odgovara stara: – Vodim te velikom. . . Blago onima kojima on dobro želi. Blago tebi, sreća te prati. Ništa se ne boj, budi vesela, on mi je naredio da te ohrabrim. I ti ćeš mu kazati, da sam te hrabrila, je li?

– Tko je to? Zašto? Što hoće od mene? Ja nisam njegova. Kažite mi gdje

sam; pustite me da idem; kažite tim ljudima da me puste, neka me odnesu u neku crkvu. Ah! I vi ste žena, tako vam Bogorodice. . .!

Ovo sveto i blago ime, koje je i ona nekada pobožno ponavljala, pa ga odavna zaboravila, a možda više nikad i ne čula, sada je u staričinoj duši izazvalo odjednom neki zbunjen, čudnovat, spor utisak, kao podsjećaj na svjetlost u starca oslijepjela iz djetinjstva. .

Za to vrijeme Bezimeni stoji na vratima zamka i gleda niz brdo; vidi kako se nosiljka polagano penje, kao ono prije kola, a ispred njih, u sve većem razmaku, trči uzbrdo Jastreb. Kad dopre na vrh, gospodar ga zovne da pođe za njim; odaše zajedno u jednu sobu.

– Dakle? – upita ga i stade nasred sobe.

– Sve točno izvršeno – odgovori Jastreb i pokloni se – javljeno na vrijeme, žena na vrijeme, nikoga na mjestu, samo jedan vrisak, nitko se ne pomoli, kočijaš gotov, konji izvrsni, nikoga usput; ali. . .

– Što ali?

– Ali. . . pravo da vam kažem, volio bih da ste mi naredili, da joj ispalim pušku u leđa, samo da joj ne slušani riječi i ne gledam u lice.

– Što? Kako to? Što ti to misliš?

– Eto, htjedoh reći, za sve ovo vrijeme, sve ovo vrijeme. . . prosto mi se ražalila.

– Ražalilo! Što znaš ti o sažaljenju? Što je to sažaljenje?

– Nikada to nisam razumio kao ovoga puta: sažaljenje je otprilike kao strah; koga obuzme, taj nije više čovjek.

– Da čujem samo, kako je ona mogla ražaliti čak tebe?

– O, presvijetli gospodaru! Onako dugo. . .! Pa plače, pa moli, pa onaj pogled, pa poblijedi kao mrtvac, pa jeca, pa opet moli, pa njene riječi. . .

– Neću je u kući – mišljaše dotle Bezimeni. – Glupo je bilo što sam se primio; ali sam obećao, dao sam riječ. Kad se ukloni odavde. . . – I dižući glavu, zapovjednički reče Jastrebu: – Okani se sada sažaljenja, pojaši konja, povedi još jednoga druga, dvojicu ako hoćeš, pa sve u trku odjuri u dvorac onoga don Rodriga, znaš već koji. Kaži mu da pošalje. . . ali odmah, odmah, jer inače. . .

Ali opet jedno još silnije *ne* od onoga prvog prekide mu namjeru u duši i riječ na jeziku. – Ne! – vikne odsječnim glasom, kao da bi ponovio sebi zapovijest onoga unutrašnjeg glasa – ne: idi da se odmoriš; a sutra. . . uradit ćeš što ti budem zapovjedio.

– Neki je đavo na njezinoj strani – razmišlja u sebi kad ostade sam, uspravan, s prekrštenim rukama, a zagledao se u tle, gdje mjesečina, ulazeći kroz visoki prozor ocrtava četverokut blijede svjetlosti, podijeljene

na manja jednaka polja debelim gvožđima na prozoru, a još sitnije isprekidane malim staklenim oknima. – Neki đavo ili. . . neki anđeo. . . Sažaljenje u Jastreba!. . . Sutra, sutra rano, neka ide odavde; tako joj je suđeno, i neću da čujem više o njoj. – I tako nastavlja u sebi, kao kad se nestašnu djetetu zapovijeda, a zna se da neće poslušati, – neću da čujem više o njoj. Ona životinja don Rodrigo neka mi ne dođe sa svojim zahvaljivanjem; o njoj neću više ništa da čujem. Učinio sam mu. . . što sam obećao, a obećao sam što mi je. . . takva sudba. Ali mi on mora dobro platiti ovu uslugu. Čekaj da vidim kako.

I stade smišljati kakve bi neugodne stvari mogao zahtijevati od don Rodriga kao naknadu, gotovo kao kaznu; ali mu se u glavi ispriječi ona misao: ražalilo se Jastrebu! – Čime je ona to postigla? – nastavi u sebi i ta ga misao zanese.

Hoću da je vidim. . . ne, neću!. . . Hoću, baš hoću da je vidim.

Iz sobe u sobu dođe do uzanih stepenica, uziđe pipajući do staričinih vrata i lupi nogom u njih.

– Tko je?

– Otvori!

Na njegov glas stara u tri skoka dođe do vrata i zasun škljocnu kroz biočuge; vrata se otvoriše. Bezimeni s praga baci pogled unaokolo, i na svjetlosti svijećnjaka koji gori na stolu ugleda Luciju zgrčenu u kutu najudaljenijem od vrata.

– Tko ti reče da je baciš ondje kao kakav dronjak, nesretnice? – podviknu on staroj s namrgođenom srdžbom.

– Sama se ondje zgurila – ponizno odgovori stara: – Činila sam što sam god mogla da je umirim; neka sama kaže; ali se ne da ni osoliti.

– Ustani – reče Bezimeni Luciji, približujući joj se. Ali je prestravljenu Luciju obuzeo novi strah od lupe na vrata, od njihova otvaranja, od pojave onoga čovjeka, pa se još više zgrčila u kut, u ruke sakrila lice, ne miče se, samo dršće kao prut.

– Ustani, neću ti ništa. . . a mogu ti učiniti dobra – ponovi gospodar. . . – Ustani! – zagrmi sada gnjevnim glasom, što je dvaput nešto uzalud zapovjedio.

Kao okrijepljena strahom, ona očajnica ispravi se odmah na koljena, sklopi ruke kao pred svetom slikom, pogleda Bezimenoga u lice, pa odmah obori oči i reče: – Evo me: ubijte me!

– Rekoh da ti neću ništa – odgovori Bezimeni blažim glasom i zagleda se u ono lice smućeno tugom i strahom.

– Smiri se, smiri se, – kaže joj stara: – kad ti on kaže, da ti neće ništa. .

.

– Pa onda – reče Lucia glasom, u kom se kroz strah opažalo i neko pouzdanje očajnoga gnjeva – zašto me ovako mučite? Što sam vam ja učinila?. . .

– Da te nisu zlostavljali? Govori.

– Oh, zlostavljali! Uhvatili su me izdajnički, silom! A zašto? Zašto su me uhvatili? Što ću ja ovdje? Gdje sam ovo? Ja sam puka sirotica: što sam vam skrivila? Tako vam Boga. . .

– Boga, Boga, – presječe joj Bezimeni riječ: Uvijek Bog! Kad ne mogu da se sami brane, kad su slabi za to, onda odmah iznose Boga, kao da se s njim dogovaraju. Što bi ti htjela njemu reći? Valjda da me. . .? – i ne dovrši što bijaše izustio.

– Oh, gospodaru! Što bih ja htjela?! Što mogu htjeti ja bijednica, nego da mi budete milostivi! Bog mnogo prašta za svako djelo milosrđa! Pustite me, molim vas, pustite me! I vama će doći suđeni čas, pa ne treba da ovoliko mučite jedno bijedno stvorenje. Oh, vi koji možete zapovjediti, kažite im da me puste! Ovdje su me silom dovukli. Pošaljite me s ovom ženom u *****, mojoj majci! Možda nije daleko odavde. . . Vidjela sam naša brda! Kakva razloga imate vi da me mučite? Neka me odvedu u koju crkvu. Molit ću se Bogu za vas, dokle god sam živa. Što je to za vas kazati samo jednu riječ. Ah! Eto vidim, vi ste se sažalili na mene: kažite samo jednu riječ, kažite molim vas. Bog prašta samo za jedno dobro djelo.

»Oh, što nije ovo kćerka kojega od onih psina, koji su me ucijenili! – pomisli Bezimeni – kojega od onih podlaca, koji jedva čekaju da me vide mrtva! Sad bih uživao u njezinu plaču, a ovako. . .«

– Ne odbijajte od sebe božje nadahnuće! – usrdno nastavi Luci a okrijepljena kad opazi neko kolebanje u licu i držanju svoga mučitelja. – Ako mi vi ne učinite tu milost, učinit će mi je Gospod Bog: uzet će me k sebi, i za mene je sve svršeno; ali vi!. . . možda ćete jednoga dana i vi. . . ali ne, ne; molit ću se uvijek Bogu da vas sačuva svakoga zla. Što je to Vama da kažete jednu riječ? Kad biste samo na časak osjetili ove muke.

– De, de, smiri se malo – upade joj Bezimeni u riječ tako blago, da se stara prosto skamenila od čuda. – Jesam li ti kakvo zlo učinio? Jesam li ti prijetio?

– Niste, niste! Vidim da imate dobro srce, da vam je žao jedne bijednice. Kad biste htjeli, mogli biste me zaplašiti više nego itko, mogli biste me ubiti; umjesto toga vi ste mi. . . okrijepili srce. Bog će vam platiti. Dovršite svoje dobro djelo; smilujte se, oslobodite me!

– Sutra. . .

– Oh, molim vas, odmah. . .

– Sutra ćemo se vidjeti, kažem ti. A sada se smiri. Odmori se malo. Treba i da jedeš štogod. Sada će ti odmah donijeti.

– Ne, ne; umrijet ću ako tko uđe ovamo: umrijet ću! Odvedite me vi u crkvu. . . Bog će vam te korake izbrojiti.

– Jedna žena donijet će ti da jedeš – reče joj Bezimeni, pa se i sam začudi što se toga sjetio, što mu je potrebno bilo da se sjeti, da bi umirio nekakvu ženicu.

– A ti – nastavi odmah okrenuvši se starici – nagovori je da jede; metni je da spava u ovu postelju; ti za jednu noć možeš namjestiti da spavaš i na podu. Ohrabri je, jesi li čula. Utišaj je. Pazi dobro, da mi se ne požali na tebe.

Kad to reče ode brzo vratima. Lucia ustane i potrči za njim da ga još moli; ali njega već bijaše nestalo.

– Oh, teško meni! Zatvorite, zatvorite odmah. – I čim začu da se vrata zatvoriše i da je gurnut zaporanj, zgrči se opet u svoj kutić. – Oh, teško meni! – zajeca ona: – Koga ću sada moliti? Gdje sam ovo? Kažite mi, tako vam Boga, tko je onaj gospodar. . . onaj što mi je govorio?

– Tko je? Tko je? Zini da ti kažem. Zato što te zaštićiva, već si se ponijela; i hoćeš da budeš zadovoljena, a ja da ostanem na cjedilu. Pitaj njega. Kad bih ti i to učinila po volji, onda on sa mnom ne bi onako slatko govorio kao s tobom. – Pa nastavi mrmljati kroz zube: – Ja sam stara, starica. Proklete ove djevojke, koje su lijepe i kad plaču i kad se smiju, i uvijek su u pravu. – Ali kad ču kako Lucia jeca, sjeti se gospodareve prijetnje i zapovijedi, pa se naže nad zgurenu bijednicu i reče joj umiljatim glasom: – De, de, nisam ti ništa zla kazala: budi vesela. Ne pitaj me ono što ti ne mogu kazati, a inače možeš biti mirna. Oh, kad bi ti znala, koliko bi njih sretni bili, da ga čuju da govori kako je s tobom govorio! Umiri se, sada će ti donijeti da jedeš; a po njegovu govoru znam da će biti nešto dobro. Pa ćeš onda leći u postelju, i meni ćeš, valjda, ostaviti krajičak – to reče, i nehotice, prkosnim glasom.

– Ne jede mi se, ne spava mi se. Ostavite me na miru; ne približujte mi se; ne odlazite odavde!

– Dobro, dobro – reče stara uzmičući, i sjede na neku staru stolicu, odakle je bacala na onu jadnicu poglede pune i straha i gnjeva; zatim pogleda svoju postelju, i muka joj je što možda svu noć neće na nju leći, pa gunđa protiv hladnoće. Ali se u mislima raduje večeri, jer se nada da će i za nju biti. Lucia ne osjeća ni hladnoću ni glad, i kao utrnuta zbunjeno misli o svom jadu, pa i o svom strahu, kao ono u grozničavom zanosu.

Trgnu se kad netko zakuca na vrata; pogleda preplašeno i vikne: – Tko je to? Tko je to? Nikoga ne puštajte!

– Ne boj se, ne boj se: dobro je – reče joj stara: – Marta donosi večeru.

– Zatvarajte, zatvarajte! – viče Lucia.

– Ih, odmah, odmah, – odgovara stara, pa uze iz Martinih ruku košaricu, zatvori vrata, i metnu košaricu nasred sobe. Pozove nekoliko puta Luciju da dođe sladeći joj ono blago božje. Izmišlja najzgodnije riječi, koliko umije, da probudi u Luciji tek; usklicima hvali izvrsnost jela: – Ovo su takve poslastice, da ih se dugo sjećamo, kad i mi do njih dođemo! Gle, vino što pije gospodar sa svojim prijateljima. . . kad mu dođe neki od onih. . . i hoće da se razvesele! Ej!

Ali videći da joj sva slavopojka ništa ne pomaže, reče joj:

– Nitko ti nije kriv kad nećeš. Samo nemoj sutra reći da te nisam hrabrila. Jest ću ja, a ostat će dosta i za tebe, kad se budeš opametila i poslušala. – I proždrljivo stade mljeskati. Kad se najede, ustane, ode k onom kutu, nagne se opet nad Luciju i pozove je još jednom da jede, pa da legne u postelju.

– Hvala, hvala, ne mogu ništa – odgovori joj malaksalim i kao sanjivim glasom. Pa onda odlučnije upita: – Jesu li zaključana vrata? Jesu li dobro zatvorena? – i razgleda po sobi, ustane, i s opruženim rukama, bojažljivim korakom ode vratima.

Stara pritrči brže od nje, prodrma zaporanj i reče joj:

– Evo vidiš, dobro je zatvoreno; jesi li sad zadovoljna?

– Oh zadovoljna! Ja zadovoljna ovdje! – uzdahnu Lucia, i opet se zgrči u kut. – Sam Bog znade kako mi je!

– Idi, legni; kako ćeš tu tako zgurena? Tko je to još vidio, da se odbijaju udobnosti kad se mogu imati?

– Hvala, hvala, ostavite me ovdje.

– Tvoja volja, dijete. Evo ostavljam ti najbolje mjesto u postelji: ja ću s kraja, stisnut ću se radi tebe. Ako hoćeš da legneš, evo ti mjesta. Imaj na umu da sam te toliko puta molila. – I kad to reče, zavuče se obučena u postelju; nastupi mrtva tišina.

Lucia nepomično stoji u onom kutu, savila se u klupče, s dignutim koljenima, naslonila obje ruke na koljena, a lice sakrila u ruke. Niti spava niti je budna, već joj glavom struji neka maglovita povorka misli, slika i strašila. Čas malo prisebnija, sjeća se jasnije svih strahota, što je onoga dana vidjela i pretrpjela, pa tužno premišlja o mračnim prilikama, o užasnoj stvarnosti u koju je bačena; čas joj se pamet, zanesena u još mračniju oblast, bori s utvarama, koje rađaju nesigurnost i strah. Ostade neko vrijeme u onoj muci; naposljetku, savladana umorom, pruži utrnute udove, izvali se ili se sruši, pa ostane neko vrijeme u stanju nalik na pravi san. Odjednom se prene, kao na neki unutrašnji glas i osjeti potrebu da se

potpuno osvijesti, da pribere misli, da ispita gdje je, kako i zašto. Ču nekakav zvuk: baka hrče sporo i hrapavo; razrogači oči i vidje neko svjetlucanje, koje se naizmjence pojavljuje i nestaje; to bijaše žižak koji se gasi, pa zatrepti čas oporavljen čas se, tako reći, povlači, kao neka svijetla plima i oseka; i ono svjetlucanje, bježeći s predmeta prije no što njime jasno dobiju oblik i boju, iznosi pred oči samo niz zbrkanih priviđenja. Ali skorašnji utisci, obnavljajući se u njezinoj pameti, ubrzo učine da jasno raspozna ono Što bijaše maglovito začula. Razbuđena bijednica raspozna svoju tamnicu; spopadnu je odjednom sve uspomene onoga strašnoga dana; sva strahovanja za budućnost; sama ona tišina poslije onolikih potresa, ono mrtvilo, ona osamljenost zadaju joj novi strah; srce joj se tako steže da zaželi smrt. Ali onoga, časa pada joj na um, da bi se bar mogla pomolili Bogu, i s tom mišlju sinu joj u srcu kao neko iznenadno uzdanje. Uze opet svoju krunicu i stade nizati molitve; kako su joj molitve tekle sa uzdrhtalih usana, tako joj se i po srcu razlijeva neka neodređena nada. Odjednom prođe joj glavom druga misao; njezine molitve bile bi Bogu ugodnije i prije bi ih uslišao, kad bi u svojoj nevolji učinila i neki zavjet. Sjeti se onoga što joj je najmilije, ili što joj je bilo najmilije; jer u onom času njezina duša ništa drugo nije mogla osjećati osim straha, ni začeti drugu želju osim za izbavljenjem; sjeti se i odluči se odmah na najmilije prinese za žrtvu. Ispravi se, kleknu, sklopi ruke držeći krunicu, diže glavu i oči k nebu i reče: – Prečista Bogorodice! Toliko sam se puta tebi pomolila, i ti si me toliko puta utješila! Ti, koja si pretrpjela tolike boli, a sad si u nebeskoj slavi, i tolika si čudesa učinila za namučene bijednike, pomozi mi, Bogorodice! Izbavi me iz ove napasti, vrati me mojoj majci, a ja ti se zavjetujem, da ću ostati djevojkom; odričem se za svagda onoga mog jadnika, i ničija neću biti, nego samo tvoja.

Izgovorivši te riječi, ona spusti glavu i stavi krunicu oko vrata, kao neki znak posvećenja, a ujedno i kao neku zaštitu, kao neki oklop u novome redu u koji se upisala. Sjede opet na tle i osjeti kako joj kroz dušu struji neki pokoj, neko prostrano uzdanje. Sjeti se one riječi *sutra,* koju joj dvaput kaza onaj nepoznati silnik, i učini joj se da u onoj riječi čuje obećanje svojega spasenja. Čula, zamorena onolikom borbom, malo po malo se uspavljivahu u smirenim mislima; naposljetku, već pred zoru, Lucia zaspa tvrdim i mirnim snom, s imenom svoje Nebeske Zaštitnice na usnama.

U tom istom zamku bio je i netko drugi, koji bi želio zaspati onako isto, ali nije mogao. Gospodar kad je otišao, upravo pobjegao od Lucije, naruči večeru za nju, obiđe po svom običaju straže u zamku, a sve mu njezina slika pred očima, njezine riječi u ušima, pa se zabije u svoju sobu, žurno zatvori vrata, kao da treba da se ukopa protiv neke neprijateljske čete; svuče se naglo i leže u postelju. Ali ona slika, sve življa pred njegovim očima, kao da mu kaže: ti nećeš spavati. – Baš me neka ženska radoznalost navede da je vidim! – premišljaše on; – pravo ima ona životinja Jastreb; kao da nisi više čovjek; zaista je tako, prestaneš biti čovjek!. . . Zar ja?. . .

Ja nisam više čovjek? Što ovo bi? Koji mi je đavo? Ništa mi se novo nije desilo! Kao da ja nisam otprije znao, da žene vrište? Vrište i ljudi ponekad, kad ne mogu da se bune. Čudna mi čuda! Kao da nikad nisam slušao kako sline žene!

I nije morao mnogo naprezati pamćenje, pa da se sjeti mnogih slučajeva, kad ga ni molbe ni suze ne mogahu zadržati da ne izvrši ono *što* je naumio. Ali sjećanje na takva djela, mjesto da mu povrate oskudnu čvrstinu za dovršenje ovoga djela, mjesto da mu ugasi u duši ono dosadno sažaljenje, budilo je, naprotiv, u njoj neku vrstu straha, nekakvo jetko kajanje. Stoga mu se učini, kao neka olakšica, da se opet vrati na onu prvu Lucijinu sliku, protiv koje je dotle tražio da obnovi svoju smjelost. – Ona je živa – premišlja on – ona je tu; još je na vrijeme; mogu joj reći: idi, budi sretna; mogu vidjeti, kako će joj se razvedriti lice; mogu joj i to reći: oprosti mi!. . . Oprosti mi? Ja da molim za oproštenje? Jednu ženu! Ja. . .! Pa opet! kad bi me ta riječ, ta jedna riječ mogla umiriti, otjerati mi ovoga đavola, ja bih je izgovorio. Baš osjećam da bih je izgovorio! Na što sam spao! Nisam više čovjek, ne, nisam više čovjek! …Što bulaznim! – reče ljutilo i prevrće se po postelji, koja mu je tako tvrda, ispod pokrivača, koji mu je tako težak. – Što bulaznim! Kojekakve gluposti prolaze mi ponekada glavom. Proći će i ovo.

I da bi prošlo, on stade tražiti u mislima nešto važno, nešto što bi ga jako zauzelo, te da se sav založi za taj posao; ali ne nađe ništa. Čini mu se da je sve izmijenjeno; ono što je prije najjače dražilo njegove želje, sada ga baš nimalo ne primamljuje; strast, kaono ćudljiv konj kad se prestraši kakve sjenke, pa neće da makne s mjesta. Navrne misli na otpočele, a nedovršene pothvate i to mjesto da ga potakne na svršavanje, mjesto da ga rasrdi na prepreke (jer srdžba u onom času učinila bi mu se melem), on osjeti neku tugu, gotovo neki strah od započeta djela. Vrijeme mu se učini pred njim sasvim prazno, bez ikakva zadatka, bez ikakva zanimanja, bez ikakve volje, ispunjeno samo nesnosnim uspomenama; u svemu slično onom vremenu, koje sad onako sporo i onako teško prolazi preko njegove glave. U mašti mu se naređaju svi njegovi hajduci, i on nema što da zapovjedi ni jednom od njih; vidjeti ih, biti među njima, i to mu postade novo breme, odvratna i nesnosna pomisao. I kad htjede naći za sutra neki posao, neko djelo koje bi se moglo izvršiti, jedino je našao to, da sutra može osloboditi onu bijednicu.

– Hoću, oslobodit ću je; čim svane otići ću k njoj i reći ću joj: idi, idi. Naredit ću i da je isprate. . . a obećanje? A zadata riječ? A don Rodrigo. . . Tko je don Rodrigo?

Kao čovjek koga neki starješina iznenadi kakvim zamršenim pitanjem, Bezimeni pomisli odmah da odgovori na ovo, koje je on sam sebi učinio, ili upravo ono novo *ja,* koje je odjednom strahovito poraslo u njemu i ustalo da sudi starom. Stade, dakle, istraživati razloge, kako se on mogao zatrčati,

tako reći prije no što je i umoljen bio, da zada svoju riječ, da će onoliko namučiti jednu nepoznatu siroticu, bez mržnje, bez straha, jedino da bi ugodio don Rodrigu; i ne samo što ne može da nađe u onom času nikakva razloga, koji bi budi koliko opravdao njegov postupak, nego prosto ne umije da objasni sebi, kako se dao navesti na tako što. Ono i nije bila neka prava odluka, nego samo neki trenutan pokret njegova duha poslušnog prema starim, sviklim osjećajima, jedna posljedica bezbroj prethodnih događaja; i onaj izmučeni ispitivač samoga sebe, da bi našao razloga jedinom događaju, zateče sam sebe gdje ispituje cio svoj život. Natrag, natrag, iz godine u godinu, iz djela u djelo, iz krvi u krv, iz zločina u zločin; svaka pojedinost prikazuje mu se sada u novoj svijesti, odvojena od osjećanja s kojima je to prije htio i izvršio; prikazuje mu se kao rugoba, koju mu ti osjećaji nisu onda dopuštali da opazi. A to su sve njegova djela, to je sve njegovo staro ja; užas od te spoznaje, koja se ponavljala pri svakoj od onih uspomena, koji je uza svaku pristajao, poraste mu u duši do očajanja. Skoči uzrujan i sjedne na postelju, grozničavo pipa rukom po zidu, napipa pištolj, otkači ga, i. . . kad htjede da svrši nesnosni život, njegove misli, iznenađene nekim strahom, nekim tako reći davnašnjim ostatkom duševnosti, vinu se u potonja vremena koja će ipak teći poslije njegova skončanja. Vidi sa grozom svoju nagrđenu lešinu, nepomičnu, i najništaviji potomak može raditi s njom što hoće; sutra u zamku iznenađenje, pometnja, sve u najvećoj zabuni; on, bez snage, bez glasa, bačen tko ti ga zna gdje. Čuje razgovore koji će se šaputati tu oko njega, širiti po okolini i daljini, vidi radost svojih neprijatelja. Pa i onaj mrak, i ona tišina, predstavljahu mu smrt još tužni je, još strasnije; da je dan, čini mu se da bi javno, pred svijetom, bez oklijevanja skočio u rijeku i svršio. Zanesen u te sumorne misli, palcem je grčevito zapinjao i opet spuštao kokot na pušci; uto mu sine druga misao u glavi: – Ako onoga drugoga života, o kojem su mu govorili u djetinjstvu, o kojem se neprestano govori, kao da je nešto nesumnjivo, ako toga drugog života nema, ako je to popovska izmišljotina, onda zašto da umrem od svoje volje? Što mari onda sve što sam počinio? Što mari? Ja bih lud bio. . . E, ali ako ima toga dragoga života. . .!

Ta sumnja, ta opasnost navuče mu još crnje i teže očajanje, iz koga se eto ni smrću ne može izbjeći. Ispusti oružje, zarije ruke u kosu, sav dršće i cvokoće zubima. Odjednom opet mu padoše na um one riječi, koje je sinoć čuo nekoliko puta: »Bog mnogo prašta za jedno dobro djelo«. I tih riječi ne sjeća se sad kao ponizne molbe, kako su izgovorene bile, nego mu dolaze u pamet s puno autoriteta, koji mu u isti mah budi u duši neku daleku nadu. To bijaše trenutak utješnoga udisaja: spusti ruke sa sljepoočica, oporavljen i smiren, zagleda se u pameti u onu, koja je te riječi izgovorila, i vidi je ne kao skrušenu robinju, nego kao ponosnu udjeliteljku milosti i utjehe. S nestrpljivom žudnjom iščekuje dan, da je odmah oslobodi, da čuje iz njezinih usta još koju utješnu životvornu riječ; pomišlja da je sam odvede njezinoj majci. – Pa onda? Što ću sutra, preko cijeloga ostalog dana? Što ću

preksutra? Što ću naksutra? A što ću noću, noću, koja će ponovo nastupiti poslije dvanaest sati! Oh noć! Ne, ne, samo ne noć! – I zalazeći u tamnu prazninu budućnosti, uzalud se domišljao kako će upotrebljavati vrijeme, kako će provoditi dane i noći. Čas smišlja da napusti zamak i da ode u daleke zemlje, gdje ga nitko ne zna ni po imenu; ali opet osjeća da će on, da će ono ja uvijek biti s njim; čas mu se obnavlja turobna nada, da će mu se povratiti njegov stari duh, njegova stara volja, a da je ono sada samo neko prolazno trabunjanje; čas se boji osvita, koji će ga pokazati njegovim ljudima onako bijedno izmijenjena; čas uzdiše za zorom, kao da će mu ona rasvijetliti i njegove misli. Kad gle, baš u praskozorju, otprilike u ono doba kad je Lucia zaspala, dok onako nepomičan sjedi, dopre mu do ušiju neko nejasno brujanje, ali koje je ipak imalo nečega vesela. Osluškuje pažljivo i poznade da je to neko svečano brujanje dalekih zvona; odmah zatim on čuje i planinski odjek, koji tiho ponavlja zvuke i s njima se stapa. Ne potraja dugo, a ono zabruje bliža zvona, opet onako svečano; malo zatim i treća. – Kakvo je ovo veselje? Što su se svi ovako pomamili? – Skoči sa svoje trnovite postelje zaogrnu se malo, otvori prozor i gleda. Maglica je zastrla planine; nebo nije baš oblačno, nego potpuno sivo; ali kroz osvitak, koji malo po malo biva sve jasniji, vidi on dolje na putu, udno doline, svijet gdje prolazi, neki izlaze iz kuća i upućuju se svi u istom pravcu, k ušću one doline, desno od zamka, svi u svečanom ruhu, svi neobično veseli.

– Koji im je vrag? Kakvo je veselje u ovom prokletom kraju? Kuda vrvi sva ova svjetina? – Zovnu jednoga *brava,* koji je spavao u pobočnoj sobi, i upita ga, kakvo je ovo komešanje? Onaj mu odgovori da ne zna i da će odmah raspitati. Gospodar ostane naslonjen na prozoru, sav obuzet onim živahnim prizorom. Vidi ljude, žene, djecu, u družinama po dvoje, same; jedan stiže prednjake i njima se pridruži; drugi izlazi iz kuće i združi se s prvim na koga naiđe; idu zajedno kao prijatelji na ugovoreni put. Po svemu se očito vidi žurba i opća radost; a složno brujanje raznih zvona, bližih i daljih, čini se, tako reći, da je glas onih pokreta, zamjena riječima koje ne mogahu doprijeti do gore iz one povorke. Gleda, gleda; u srcu mu sve jače biva nešto više od radoznalosti, da sazna, što je to moglo oduševiti onoliko sav onaj raznovrsni svijet.

GLAVA DVADESET DRUGA

Kardinal Federigo Borromeo

Malo poslije vrati se onaj *bravo* da javi, kako je sinoć došao u *****, kardinal Federigo Borromeo, milanski nadbiskup, i da će ostati cio dan; kad se raščuo glas o njegovu dolasku, povrvio je narod iz svih okolnih sela, da vidi svog nadpastira; zvona zvone više kao izraz radosti, nego kao obznana narodu. Gospodar, kad ostade sam, nastavi svoje gledanje u dolinu i zamisli se još više. Radi jednoga čovjeka! Svi se žure, svi veseli, da vide jednoga čovjeka! A svaki od njih sigurno ima ponekoga vraga koji ga muči. Ali ničiji, ničiji nije kao moj; nitko nije proveo noć ovako kao ja! Što ima u tom čovjeku, da može obradovati ovoliki narod? Valjda će dijeliti po koju paru onako od oka. . . Ali svi ovi ljudi ne trče radi milostinje. Bit će dakle da idu radi njegova mahanja rukom po zraku, radi njegove riječi. . . Oh, kad bi on imao riječi, koje bi i mene mogle utješiti! Kad bi. . .! A što ne bih i ja otišao? Zašto ne?. . . Baš da idem; hoću da razgovaram s njim u četiri oka. Što ću mu kazati? Kazat ću mu, kazat ću mu. . . Čut ću što on umije da kaže, taj čovjek!«

Poslije te zbunjene odluke, on brzo obuče kaput, koji je po kroju imao nešto vojničko; s postelje uze pištolj i zadjenu ga za pojas; s druge strane zadjene i drugi pištolj, koji otkači sa zida; pored njih zadjene i nož; skide sa zida i svoju pušku, čuvenu skoro kao i on, pa je objesi o rame; uze šešir, iziđe iz sobe; najprije ode onamo gdje je Lucia. Spusti pušku u kut do vrata i zakuca javljajući se i glasom. Baka skoči s postelje i otvori vrata. Gospodar uđe, razgleda po sobi, vidi Luciju zgrčenu i mirnu u svom kutu.

– Spava li, – upita tiho staru: – Zar ondje spava? Što sam ti ja kazao, nesretnice?

– Sve sam pokušala – odgovori ona: – ali ne htjede ni jesti, ni leći u postelju.

– Pusti je neka spava u miru; pazi da je ne uznemiriš; a kad se probudi. . . Marta će biti ovdje u pobočnoj sobi; što god bude zaiskala, naredi odmah da donese. Kad se probudi. . . kaži joj da sam ja. . . da je gospodar za časak nekuda otišao, i čim se vrati. . . učinit će kako god ona bude htjela.

Stara se prenerazi od čuda i pomisli u sebi:

– Ovo mora biti neka kneginja!

Gospodar iziđe, uzme pušku. Pošalje Martu da čeka u pobočnoj sobi, zapovjedi jednom *bravu* da stražari pred vratima i da nikoga, osim one žene, ne pušta unutra; zatim iziđe iz zamka i brzim korakom pođe nizbrdicom.

U rukopisu ne stoji koliko je bilo od zamka do onoga sela, gdje bijaše kardinal; ali se po samim događajima vidi, da nije bilo dalje od poduže šetnje. Po samom pridolaženju seljaka iz okoline i iz daljih mjesta, to se ne bi moglo izvesti; jer u spomenicima iz onoga vremena stoji, da je svijet vrvio iz cijele okoline, dvadeset i više milja daleko, da vidi kardinala Federiga.

Bravi, koji se na uzgorici sretaju sa svojim gospodarom, stanu s poštovanjem pokraj puta dok on prođe, očekujući neće li im što narediti, ili ih sa sobom povesti na kakav pohod; svi su se čudili njegovu izgledu i pogledima kojima je odgovarao na njihove poklone.

Kad je sišao na cestu, svi su se prolaznici čudili, videći ga bez ikakve pratnje. Ipak svi su se sklanjali, obilazeći ga, koliko bi dovoljno bilo i za pratnju, i skidajući ponizno šešir. Kad dođe u selo, zateče mnoštvo svijeta; njegovo se ime pronosi od usta do usta; pred njim se svi sklanjaju. Pristupi jednom iz gomile i upita ga gdje je kardinal. – U župnikovoj kući – odgovori mu onaj klanjajući se, i pokaza mu rukom kuću. Gospodar ode onamo i uđe u malo dvorište puno svećenika, koji se svi u njega zagledaju začuđeno i zazorljivo. Vidi pred sobom širom otvorena vrata, kroz koja se ulazi u malu dvoranicu, gdje opet ima puno svećenika na okupu. Skide pušku s ramena i prisloni je u jedan kut u dvorištu: uđe u kuću, i tu opet: uprte oči, šaputanje, ponavljanje njegova imena, i sve umuklo. On se obrati jednom popu s pitanjem, gdje je kardinal, jer ima da govori s njim.

– Ja sam ovdje stranac – odgovori mu upitani, pa pogleda unaokolo i zovne kapelana koji nosi križ. Taj je upravo u jednom kutu one dvoranice šaputao jednom svom drugu: – Zar on, onaj čuveni? Što će on ovdje? Daleko mu lijepa kuća! – Ali na poziv, koji se začuje u općoj tišini, on se morade odazvati; pokloni se Bezimenom, sasluša što hoće, s uznemirenom radoznalošću pogleda ga u lice, odmah obori oči, zastane malo, pa promuca: – Ne znam da li presvijetli gospodin kardinal. . . u ovom trenutku. . . može. . . Nego idem da vidim. – I ode zlovoljno da prijavi posjetu kardinalu, koji je bio u pobočnoj sobi.

Kad smo dovde došli s našom pripoviješću, ne može nam se zameriti a da ne zastanemo malo, kao ono umoran i sumoran putnik, od duga puta po kršu i divljini, koji rado zastaje da se odmori malo u sjenci lisnata drveta, na travi, pokraj izvora žive vode. Naišli smo na ličnost, čije ime i uspomena, u svako doba i u svačijoj pameti, osvježavaju dušu zanosom

tiha po štovanja i radosne miline; a da koliko će više to biti sada poslije tolikih tužnih prizora, poslije pričanja o mnogostrukim, odvratnim opačinama! Na ovu ličnost moramo potrošiti nekoliko riječi; tko za njih ne bi mario i radije bi slušao dalji razvoj pripovijesti, može slobodno preskočiti na poglavlje, koje za ovim dolazi.

Federigo Borromeo, rođen 1564., bijaše od ljudi rijetkih u ma koje doba, koji izvrstan um, veliko bogatstvo, sve koristi povlašćena položaja, neumorno ustalaštvo, upotrebljavaju na traženje i vršenje svega što je dobro. Njegov je život kao potok, koji bistar izvire iz stijene, nigdje se u svom toku ne pretvara u baru i ne zamuti, dugo teče preko raznih zemljišta i bistar utiče u rijeku. U udobnostima i u sjaju, on je iz djetinjstva slušao one pouke o samoprijegoru i smjernosti, ona načela o taštini svjetskih uživanja, o nepravdi i oholosti, o pravoj plemenitosti i o istinskom dobru, koja se pronose od koljena na koljeno u osnovama kršćanske nauke. Slušao je te pouke i ta načela, primio ih je srcu, okušao ih je, uvjerio se da su istinita; uvidio je dakle da ne mogu biti istinite druge suprotne riječi i suprotna načela, koja se također predaju s koljena na koljeno, s istom pouzdanošću, a ponekad i kroz ista usta; odluči da usvoji kao pravilo za svoja djela i za svoje misli ono što je istina. Uvjeren da život nije za to da bude breme mnogima, a veselje nekolicini, nego da svima bude jedan posao, o kojem će svatko polagati račun, on počne iz djetinjstva premišljati, kako bi mu život bio koristan i svet.

Godine 1580. on izjavi svoju odluku da se posveti svećeničkom zvanju, i crkveno odijelo primio je iz ruku onoga svog rođaka Carla, koji je već odavno čuven bio i svuda razglašen kao svetac. Malo zatim stupi on u svećenički zavod koji je Carlo osnovao u Paviji i koji se i danas zove po njihovu imenu; tu je marljivo vršio sve propisane poslove, a pored toga primio se od svoje dobre volje još dvaju poslova: da uči Kršćanskoj nauci najprostije i najzapuštenije narodne slojeve, i da pohodi, služi, tješi i potpomaže bolesnike. Autoritetom, koji mu je sve u onom zavodu pribavljao, on je privlačio svoje drugove, da mu se pridruže u tim poslovima; u svemu što je pošteno i korisno, on je bio svima uzor, a za to prvenstvo dovoljne bi mu bile i njegove lične vrline, baš da je bio i najnižega porijekla. Druge povlastice, koje je mogao imati po svom porijeklu, ne samo nije tražio, nego ih je uvijek i svuda odbijao. Hrana mu bijaše ne samo umjerena, nego baš i oskudna, isto tako i odjeća, ne samo prosta, nego i sirotinjska; takav mu bijaše sav život i vladanje. I nikad ga ne htjede promijeniti, iako su mu neki srodnici zamjerali i žalili se, da on ponižava ugled svoje loze. Imao je da se boči i sa svojim nastavnicima, koji su kradom i kao iznenada gledali, da metnu preda nj, na njega ili oko njega po koju gospodsku stvar, ponešto što bi ga odlikovalo od ostalih i istakle ga kao prvaka u zavodu; valjda su mislili tim da ga što više obvežu, ili ih je na to pobuđivala ona prekomjerna uslužnost, koja se veliča i uživa u tuđem sjaju; ili su možda to bile one mudričine, koji zaziru i od vrlina kao i od

poroka, te uvijek propovijedaju, da je savršenost u sredini, a sredina im je baš u onoj točki, do koje su sami dospjeli i dobro im je. Federigo nije ni u čemu popustio tim njihovim pokušajima, nego ih je još i prekoravao; i sve je to bilo u njegovoj najranijoj mladosti.

Ne treba se nimalo čuditi, što je Federigo kao dječak i mladić podešavao svoje vladanje i svoje misli prema onakvom starješini, kakav bijaše kardinal Carlo Borromeo, dvadeset i šest godina stariji od njega, dostojanstvena i svečana lika, živ izraz svetosti, koji je podsjećao na njegova djela, a kojem se svakoga časa dodavalo još više autoriteta, ako mu se što moglo dodati, javno i jednodušno poštovanje cijeloga svijeta; ali i poslije njegove smrti nitko nije mogao opaziti, da je nestalo voditelja i savjetnika za Federiga, kome je tada bilo tek dvadeset godina. Glas o njegovoj pameti, i njegovoj učenosti i pobožnosti, srodstvo i zauzimanje nekoliko moćnih kardinala, ugled njegove porodice, samo ime, za koje je Carlo privezao bio u općem mišljenju pojam o svetosti i uzvišenosti, uopće sve što treba i što može da uzvisi čovjeka na crkvena dostojanstva, sve se stjecalo da ih Federigu proreče. Ali je on u srcu uvjeren bio o onome što nijedan pravi kršćanin ne može ustima poreći, da ne može biti pravedne prevlasti čovjeka nad ljudima, osim jedino u službi njihovoj, te stoga se pobojao visokih položaja i gledao da ih izbjegne; tim jamačno nije htio izbjeći službu drugim ljudima, jer se zaista malo života potrošilo u toj službi onako kao njegov, nego nije smatrao sebe dovoljno dostojnim ni podobnim za tu visoku i tešku službu. Stoga kad mu je 1595. godine papa Klement VIII. ponudio milansku nadbiskupsku stolicu, on se jako uzruja i bez predomišljanja odbiju ponudu. Poslije, na izričitu papinu zapovijed, on pristade.

Takva protivljenja, to se već zna, nisu ni teška ni rijetka; licemjerju ne treba više pameti da ih upotrebi, negoli nevjerici da im se podsmijeva s reda, u svakoj prilici. Ali opet zato, takvo protivljenje biva izraz i kreposnih i mudrih osjećaja. Život pokazuje vrijednost riječi; i riječi koje iskazuju takve osjećaje, pa prolazile one i kroz usta svih pretvorica i podsmjevača ovoga svijeta, uvijek će biti lijepe, kad im prethodi i sljeduje život pun nesebičnosti i samoprijegora.

Kao nadbiskup Federigo je osobito i postojano pazio, da od bogatstva, od vremena, od poslova, od cijeloga sebe ne uzme za sebe lično više od onoga što je neophodno potrebno. On govoraše, kao što svi govore, da su crkvena dobra sirotinjska dobra; ali kako je on na djelu razumijevao to načelo, neka se vidi iz ovoga primjera. Naredio je da se izračuna koliko točno treba za izdržavanje njegovo i njegove posluge; kad mu rekoše da treba šest stotina škuda (škud zvao se onaj zlatan novac, koji je poslije, isti po težini i obliku, prozvat cekin, zlatnik), zapovjedi da se svake godine iz njegove blagajne izbroji toliko njegovu nadstojniku za izdržavanje; pored golema bogatstva smatrao je da mu nije dopušteno živjeti raskošnije. Za sebe je tako štedljivo

i strogo odmjeravao, da odjeću nije mijenjao, prije no što bi se sva izlizala; ali je, kao što jedan suvremeni pisac veli, uz tu prostotu uvijek pazio na najveću urednost i čistoću; a te su osobine zaista znamenite bile u ono razmetljivo a prljavo doba. Isto tako, da ništa ne bi propalo ni od ostataka s njegova skromnog stola, odredio je sav pretek sirotinjskom domu; te svakoga dana dolazaše, po njegovoj naredbi, jedan siromašak iz toga doma, da sa stola pokupi sve što je preteklo. To njegovo postupanje moglo bi nekoga navesti na pomisao, da je izraz neke sitničarske, jadne, skučene vrline, neke pameti zapletene u malenkosti, nepodobne za uzvišene ciljeve, kad ne bi i danas stajala ambrozijanska biblioteka, koju je Federigo zamislio veličanstvenim poletom svoga duha i iz osnove podigao nebrojenim blagom; da bi za nju pribavio knjige i rukopise, osim onih koje sam bijaše prikupio velikim ulogom nauke i novca, on izasla osam ljudi, najučenijih i najvičnijih što je mogao naći, da ih sakupljaju po Italiji, po Francuskoj, po Španiji, po Germaniji, po Flandriji, u Grčkoj, na Libanu, u Jerusalemu. Tako je skupio do trideset hiljada štampanih knjiga i četrnaest hiljada rukopisa. Biblioteci pridijeli odbor od devet doktora (isprva bijahu devetorica, i on ih je plaćao dok je bio živ; poslije njegove smrti, zbog oskudice redovnih prihoda, odbor je sveden na dvojicu); zadatak im je bio da njeguju razne nauke, bogosloviju, historiju, književnost, crkvene starine, istočne jezike, a svaki od njih dužan je bio da objavi neko djelo iz određene mu struke; ustanovi još jedan odbor koji nazva trojezični, za proučavanje grčkoga, latinskoga i talijanskoga jezika; zasnova zavod za pitomce, koji bi se učili onim naukama i jezicima, da bi poslije učili druge; osnuje štampariju za istočne jezike, to jest za hebrejski, kaldejski, arapski, perzijski, armenski, a pored toga i galerije za slikarstvo i za kiparstvo, i školu za tri glavne ortačke vještine. Za ove mogao je naći gotove nastavnike, za ostalo vidjeli smo već koliko ga je muke stalo prikupljanje knjiga i rukopisa; jamačno mu je još teže bilo naći slova za sve one jezike, koji su se onda u Evropi mnogo manje učili nego sada; a još teže od slova bijaše naći ljude. Za dokaz dovoljno je navesti, da je za onu devetoricu doktora osmoricu morao izabrati između mladih pitomaca onoga seminarija; iz ovoga se može zaključiti, kako je on malo cijenio svršene nauke i stečeni glas u ono doba, a ta ocjena reklo bi se da se podudara s ocjenom potomstva, koja je i jedne i druge predala zaboravu. Pravila koja je propisao za upotrebu biblioteke pokazuju težnju za vječitom korišću, a to je ne samo po sebi lijepo, nego u mnogome i mudrije i uzvišenije daleko nad idejama i običajima onoga vremena. Propisao je bibliotekaru, da održava veze s najučenijim ljudima u Evropi, kako bi od njih dobivao izvještaje o svakom napretku u naukama i o najboljim knjigama sviju struka, koje budu objavljene, te da ih nabavi; propisao mu je da onima koji uče u biblioteci, kazuje knjige koje su im nepoznate, a mogle bi im biti od koristi; naredio je da se svima, i građanima i strancima, udesi svaka udobnost i dade dovoljno vremena, da se knjigama posluže, kako im kad treba. Takva

uredba sada se čini sasvim prirodna i nerazdvojna od ustanova svake javne biblioteke; ali u ono doba neobično se ističe, kao nešto izvanredno, da su u toj biblioteci, koju je napisao (stilom i ukusom onoga vijeka) neki Pierpaolo Bosca, koji je bio bibliotekar poslije Federigove smrti, naročito se ističe, kao nešto izvanredno, da su u toj biblioteci, koju je privatan čovjek podigao, gotovo svu o svom trošku, knjige pristupne publici, da se svakome daju na upotrebu, pa još i sjedišta, papir, pero i crnilo, da bi mogli bilježiti sve što im treba; dok se u drugim čuvenim bibliotekama u Italiji knjige ne mogahu ni vidjeti, nego stajahu zatvorene u ormarima iz kojih su se rijetko kad vadile, kad ih je naročita uslužnost bibliotekarova htjela za časak pokazati; ni nakraj pameti nikome ne bijaše u ono doba, da se knjige daju svakome tko hoće da uči. Na taj način množiti takve biblioteke značilo je oduzimati knjige iz opće upotrebe; to bijaše ona vrsta obrađivanja, koja uzrokuje nerodicu, kao što često i danas biva.

Ne pitajte kakvi su bili plodovi u općoj obrazovanosti od te Borromeove ustanove: dvjema riječima moglo bi se lako dokazati, kako se to često dokazuje, da su bili čudesni ili nikakvi; tražiti i objasniti donekle kakvi su u stvari bili ti plodovi, bilo bi vrlo zamorno, od male koristi i nezgodno. Ali zamislite kakav je velikodušan, razborit, plemenit, istrajan ljubitelj ljudskoga napretka morao biti onaj, koji je tako što htio, koji je htio na onaj način, koji je to izvršio, usred gustoga mraka neznanja, nerada, općeg nemara za učenje, usred onolikih: što će nam to? imamo drugih briga! baš se lijepo sjetio! to nam je još trebalo! i tako dalje; takvih ocjena zacijelo je bilo više nego što je on škuda potrošio na onu ustanovu; a potrošio je sto i pet hiljada škuda, najvećim dijelom od svoga.

Da bi se takav čovjek nazvao najvećim i najdarežljivijim dobrotvorom, čini se, da nije potrebno i to znati, da li je on pored toga mnogo trošio i na neposredno potpomaganje nevoljnika; a ima ih možda koji misle, da su troškovi one vrste najbolja i najkorisnija milostinja. Ali Federigo smatraše i neposredno davanje milostinje jednom od svojih najslavnijih dužnosti; a u tome, kao i u svemu ostalom, njegova su djela odgovarala njegovim uvjerenjima. Cio mu je život bio jedno neprekidno razdavanje sirotinji; domalo imat ćemo prilike da kažemo, što je radio za vrijeme onih gladnih godina, o kojima je već bilo govora u ovoj pripovijesti, pa će se vidjeti s koliko je pameti i plemenitosti umio vršiti i tu izdašnost. Od mnogih posebnih primjera te njegove dobrote, što su zabilježili njegovi biografi, navest ćemo ovdje samo jedan. On doznade, kako neki plemić svima načinima i pritiscima hoće da nagna kćerku da ode u samostan, a ona je naprotiv htjela da se uda; on dozove tog oca, izvuče mu iz usta pravi razlog zašto onako muči svoju kćerku: radilo se o četiri tisuće škuda, koliko bi po njegovu mišljenju, potrebno bilo da svoju kćerku pristojno udomi; Federigo joj dade kao miraz četiri tisuće škuda. Možda će tko reći da je to pretjerana izdašnost, nepromjerena, suviše ugodljiva prema ludom shvatanju onoga sujetnoga oca, i da se četiri hiljade škuda moglo potrošiti mnogo korisnije

na sto drugih načina. Na to nemamo što odgovoriti, nego samo to, da bi dobro bilo, kad bi se često ponavljali primjeri takve vrline, koja se nimalo ne obazire na razna mišljenja (a svako doba ima svoja) koja je tako nezavisna od općih gledišta, kao što je bila u ovom slučaju vrlina prvosvećenika, koji daje četiri tisuće škuda, da bi mladu djevojku izbavio samostana.

Neiscrpna dobročinstva ovoga čovjeka isticala su se ne samo u njegovoj izdašnosti, nego i u svima njegovim djelima. Svakome pristupan, smatrao je za dužnost, da uvijek dočekuje veselo i ljubazno naročito one, za koje se kaže da su nižega reda, a to tim više, u koliko manje oni u svijetu nailaze na takav doček. I tu je imao da se bori s nadribrigom *ne quid nimis*[47] onih mudraca, koji bi ga u svačemu htjeli održati u granicama, to jest u svojim granicama. Jedan od njih, kad je Federigo obilazio planinska, zapuštena sela, i tom prilikom poučavao sirotinjsku dječicu, pa ih uz pitanja i poučavanja očinski milovao, opomene ga, da ne miluje toliko onu djecu, jer su prljava i gadna; taj grešnik mislio je da Federigo nema očiju ni osjećaja za to njegovo otkriće, ili da nema dovoljno vještine, da sam nađe, kako će se neopaženo ponašati u toj prilici. U izvjesnim vremenima i prilikama takva je sudba svih ljudi na visokim položajima, da ih rijetko tko opominje na njihove pogreške, a mnogo ih je koji se razmeću s opomenama kad čine dobra. Dobri nadbiskup odgovori mu s nekom ljutinom: – Ovo su moja djeca, i možda me neće više nikada vidjeti, pa zar da ih ne pomiluješ?

Ali to je vrlo rijetko bilo da se on ljuti; cio se svijet divio njegovoj blagosti i nekoj nepokolebljivoj mirnoći, koja bi se mogla pripisati izvanredno sretnoj naravi, a u stvari bijaše posljedica neprestane stege nad živahnom i žustrom naravi. Ako se kad pokazao strog, pa i prijek, to je bivalo samo prema podčinjenim svećenicima, u kojih bi opazio lakomost, ili nemarnost, ili kakvih drugih pogrešaka, koje su u opreci s duhom njihova uzvišenog zvanja. Prema svemu što se ticalo ili njegova interesa, ili njegove svjetske slave, on nikada nije pokazivao ni radosti, ni žalosti, ni usrdnosti, ni uzrujanosti; divan bijaše, što mu se ti osjećaji nisu budili u njegovoj duši, još divniji kad su mu se budili. Sa mnogih konklava, u kojima je sudjelovao, ponio je sa sobom čistu svijest, da se nikada nije polakomio na ono najviše mjesto primamljivo za častoljublje, a toliko strašno za pobožnost; a kad mu je jednom neki drug, koji je mnogo važio među kardinalima, ponudio svoj glas i glasove svoje fakcije (ružna riječ, ali onda bijaše u upotrebi), Federigo je tako oštro odbio taj prijedlog, da je onaj odustao od svoje namjere i obratio se na drugu stranu. Ta ista skromnost, ta odvratnost prema prevlasti pojavljivahu se i najobičnijim prilikama njegova života. Pažljiv i neumoran u naređivanju i upravljanju, gdje god mu to bijaše dužnost, on se uvijek klonio svakoga upletanja u tuđe poslove; pa i kad su ga tražili, izgovarao se na sve načine samo da se ne umiješa; to

[47] Da ne bude suviše.

je, kao što se zna, neobična krotkost i uzdržljivost u ljudi onako usrdnih za dobro, kao što bijaše Federigo.

Kad bismo htjeli pribrati sve znamenite crte njegova karaktera, dobili bismo jamačno čudnovat zbroj prividno suprotnih zasluga, a koje se zaista vrlo teško stječu zajedno. Ali ne smijemo propustiti jednu drugu osobinu onoga uzoritog života; u onom neumornom radu, pored tolikih upravnih poslova, tolikih crkvenih dužnosti, toliko obučavanja, obilaženja po biskupiji, putovanja, raspravljanja, ipak je nauka zauzimala toliki dio da bi dovoljan bio i za stručna učenjaka. I zaista, pored tolikih drugih i raznih hvala, Federigo je među svojim suvremenicima bio i na glasu učena čovjeka.

Ali ne možemo prešutjeti, da je on čvrsto uvjeren bio i na djelu istrajno i uporno podržavao i takva gledišta, koja bi se danas smatrala za nastrana, ako ne i za neosnovana; takvim bi ih smatrao i onaj, koji bi imao volju da ih opravda. Tko bi ga htio braniti u tome, mogao bi navesti one obične i usvojene odgovore, da to bijahu zablude više onoga vremena negoli njegove. Tako odgovaranje, za izvjesne stvari i kad proizlazi iz posebnoga ispitivanja samih događaja, može još imati neku vrijednost, pa čak i veliku; ali kad se primjenjuje onako prosto i nasumce, kao što obično biva, onda ne znači baš ništa. A kako nam nije do toga, da prostim obrascima raspravljamo zapletena pitanja, ni da duljimo suviše ovu epizodu, to ih nećemo ni izlagati; dovoljno je što smo ovako uzgred napomenuli, da od čovjeka onako divna u cjelini ne zahtijevamo da i svaka pojedinost u njemu bude podjednako divna, kako se ne bi činilo, da smo htjeli napisati (posmrtnu besjedu.

Netko će od čitalaca zapitati, da li je od tolikoga uma i od tolike nauke u toga čovjeka ostao kakav spomenik. Te još kako! Od njega nam je ostalo do sto djela, koje većih ili manjih, koje latinskih ili talijanskih, koje štampanih ili pisanih, što se čuvaju u biblioteci koju je osnovao; moralne rasprave, besjede, rasprave historijske, o crkvenim i svjetovnim starinama, o književnosti, o vještinama i o drugim predmetima.

Pa onda kako to, reći će nam tko od čitalaca, da su sva ta djela zaboravljena, ili bar slabo poznata i slabo tražena? Kako je to, da od tolikoga uma, od tolike nauke, od tolikoga poznavanja ljudi i prilika, od tolikoga razmišljanja, od tolike strasti za sve što je dobro i lijepo, od svih tih osobina koje čine velikoga pisca, ovaj, u sto djela, koja bi smatrali izvrsnim i oni koji ih ne odobravaju u svemu, koji bi po natpisu poznata bila i onima koji ih ne čitaju, kako to, da sva ta djela bar svojim brojem nisu bila dovoljna, da mu u potomstvu pribave i očuvaju književnički glas?

To je pitanje, bez sumnje, sasvim umjesno i vrlo zanimljivo, jer bi se razlozi toj pojavi iznašali proučavanjem mnogih općih prilika, da bi nam mogli objasniti i mnoge pojave te vrste. Ali to bi nas odvelo suviše daleko;

pa još kad vam se ne bi svidjelo, kad biste se mrštili na te razloge? Stoga je najbolje da se vratimo na našu pripovijest, i mjesto da još dulje naklapamo o ovom čovjeku, hajde da ga vidimo na radu, prema pričanju našega izvornika.

GLAVA DVADESET TREĆA

Obraćenje Bezimenoga. Lucijino oslobođenje

Kardinal Federigo, dok ne bude vrijeme da ide u crkvu da obavi službu božju, čitao je nešto, kao što je obično provodio sve ustriške vremena; odjednom uđe njegov kapelan, sav usplahiren.

– Jedna čudnovata posjeta, prosvijetli, vrlo Čudnovata!

– Tko je? – upita kardinal.

– Nitko manje nego gospodin. . . – odgovori kapelan, udarajući glasom vrlo značajno na svaki slog onoga imena, koje mi ne možemo ovdje ispisati svojim čitaocima. Pa će reći: – Evo ga ovdje pred vratima, traži da bude uveden kod Vašega Presvijetloga Gospodstva.

– Zar on! – reče kardinal živahno, sklapajući knjigu i ustajući: – Neka uđe! Odmah neka uđe!

– Ali. . . – nastavi kapelan, ne mičući se s mjesta; – znate li tko je to: onaj zlikovac, onaj čuveni. . .

– Pa zar nije sreća za jednoga biskupa, kad se takvom čovjeku prohtije da ga posjeti.

– Ali. . . – nastavi kapelan, – mi nikada ne možemo govoriti o nekim stvarima, jer vi odmah kažete da su to gluposti; nego, kad dođe prilika, čini mi se da je dužnost. . . Usrdnost stvara neprijatelje, i mi znamo pouzdano, da se više takvih zlikovaca drsko hvalisalo, kako će jednoga dana. . .

– Pa što su uradili? – upade mu kardinal u riječ.

– Velim, da je ovaj čovjek zakupnik zločina, očajnik, koji je u vezi s najbješnjim očajnicima, i možda je poslat. . .

– Kakva je to disciplina – presiječe mu riječ Federigo s osmijehom – da vojnici upućuju vojvodu na strah? – Pa uozbiljeno i zamišljeno nastavi: – Sveti Carlo ne bi ni časa počasio, da ne primi takvoga čovjeka; on bi ga potražio. Uvedite ga odmah; već je i suviše čekao.

Kapelan ode mrmljajući u sebi: – Nije druge! Svi su ovi sveci tvrdoglavi.

Kad otvori vrata i stupi u sobu gdje bijaše Bezimeni i ona svećenička družina, vidje ih sve zbijene s jedne strane gdje šapuću i pogledaju ispod

oka Bezimenoga, osamljena, na drugoj strani. Uputi se k njemu, mjereći ga kradom očima i premišljajući kakvo li je sve oružje skriveno ispod one njegove dolame; zaista bi trebalo, prije no što ga uvede, da mu bar kaže. . . ali ne smjede. Pristupi mu i reče: – Njegova Presvijetlost čeka Vaše Gospodstvo. Izvolite. – I pored one gomilice koja se odmah postroji u red, pođe pred njim, pogledajući na njih s izrazom: »što ćemo, svi znate da on uvijek radi po svojoj glavi!«

Čim Bezimeni uđe, Federigo mu ode u susret s vedrim i predusretljivim licem, s raširenim rukama, kao prema željno iščekivanu čovjeku; odmah dade znak kapelanu da se ukloni, i ovaj iziđe.

Njih dvojica stajahu malo jedan prema drugom šutke, različno zbunjeni. Bezimeni, koga je ondje doveo neki neobjašnjiv nagon, više nego neka određena namjera, stajaše kao prisiljen, rastezan dvjema suprotnim strastima; željom i maglovitom nadom, da će naći lijeka svojoj duševnoj muci, a s druge strane gnjevom i stidom, što ondje dolazi kao pokajnik, kao pokornik, kao bijednik, koji priznaje svoju krivicu i vapi oproštenje od jednog čovjeka; stoga ne nalazi riječi, gotovo ih i ne traži. Ali kad pogleda onoga čovjeka u lice, osjeti se više obuzet nekim silnim, a u isti mah i blagim poštovanjem, koje mu krijepi vjeru, ukroćuje prkos, obara i, tako reći, ušutkuje njegovu oholost baš zato što je oholo ne napada.

Federigova ličnost bijaše doista od onih, koje odaju nadmoćnost, a opet joj pridobivaju ljubav. Držanje mu bijaše prirodno i odmjereno, i gotovo nehotice dostojanstveno, godinama nimalo pognuto ni ulijenjeno; pogled ozbiljan i živahan, čelo vedro i zamišljeno; u sijedim vlasima, u blijedom licu, kroza sve znake umjerenosti, razmišljanja i rada, provijava neka neoskvrnjena svježina; po svemu se vidi na njegovu licu, da je ranije na njemu bilo i prave ljepote; uzvišene i dobrotvorne misli, dugotrajni unutrašnji mir, ljubav prema ljudima, trajna radost neiskazana uzdanja, sve je to nju zamijenilo bilo nekom, tako reći, staračkom ljepotom, koja se još više isticala u veličanstvenoj jednostavnosti kardinalskog plašta.

I on je nekoliko trenutaka upro u Bezimenog svoj oštri pogled, koji je odavno vičan, da čita misli na licu; na onom natmurenom i uzrujanom licu učini mu se da vidi nešto, čemu se ponadao bio, čim mu je prijavljena ona posjeta, te radosno reče:

– Oh, to je dragocjena posjeta! Koliko sam vam zahvalan za tako dobru odluku, iako u njoj ima za mene i malo prijekora.

– Prijekora! – usklikne Bezimeni začuđen, ali razblažen onim riječima i onim postupkom, i zadovoljan što je kardinal probio led i zapodjeo razgovor.

– Prijekora, dakako – nastavi on – što sam dopustio da me vi preteknete, a odavno je trebalo da ja dođem vama.

– Meni, vi! Znate li tko sam ja? Jesu li vam dobro kazali ime?

– Zar mislite da bih ja ovu radost, koju mi zacijelo i na licu vidite, mogao osjetiti i prema posjeti nepoznata čovjeka? Vi, baš vi obradovali ste me, vi, kojeg je trebalo, opet vam kažem, ja da potražim; vi, koga sam toliko volio i za kojim sam tugovao, za koga sam se toliko Bogu molio; vi ste moje dijete, i od sve svoje djece, koju svim srcem volim, najviše sam vas želio da dočekam i zagrlim, samo da sam se tome mogao nadati. Ali Bog zna da čini čudesa i dopunjuje slabost i tromost svojih bijednih slugu.

Bezimeni zabezeknut sluša onaj žarki govor, one riječi, koje potpuno odgovaraju onome što on još ne bijaše kazao, niti se bio sasvim odlučio da kaže; potresen, a i zbunjen, on šuti.

– Što je, dakle, – nastavi Federigo još ljubaznije – vi mi donosite neki radostan glas, pa me ostavljate da ovoliko čeznem za njim?

– Dobar glas, ja? Meni je pakao u duši; i ja da vam donesem dobar glas! Kažite mi, ako znate, kakav dobar glas možete očekivati od ovakoga čovjeka?

– Da vas je Bog ganuo i hoće da vas prisvoji – odgovori mirno kardinal.

Bog! Bog! Bog! Kad bih ga vidio! Kad bih ga osjetio! Gdje je taj Bog?

– I vi još pitate! Vi? A kome je bliži nego vama? Zar ga ne osjećate u srcu, kako vas tišti, kako vas potresa, kako vam ne da mira, a u isti mah privlači vas, daje vam predosjećaj mira, utjehe, potpune, beskrajne utjehe, čim ga vi pripoznate, prigrlite, zavapite?

– Oh, jest! Ovdje me nešto tišti, nešto me grize! Ali Bog Ako je ovo Bog, kao što se kaže, onda recite mi, što će on sa mnom?

Ove je riječi izgovorio s očajničkim izrazom; ali mu Federigo, svečanim glasom tiha nadahnuća, odgovori:

– Što će Bog s vama? Što će? Hoće da načini od vas spomenik svoje moći i svoje dobrote; iz vas hoće da izvede slavu, koju mu nitko drugi ne bi mogao dati. Što svijet odavno viče protiv vas, što hiljade glasova proklinju vaša djela – (Bezimeni se strese, čudi se onom neobičnom govoru, još se više čudi što ne osjeća gnjev, nego neku utjehu.) – kakve božje slave ima u tome. To su glasovi straha, glasovi interesa, možda su i glasovi pravde, ali vrlo lake i vrlo prirodne pravde! Neki su možda, na žalost, glasovi zavisti prema toj vašoj bezbožnoj moći, prema tom dodanašnjem vašem samopouzdanju. Ali kad vi sami budete osudili svoj život, osudili samoga sebe, onda, onda će biti slavljen Bog! I vi pitate što će Bog s vama? Otkuda bih ja, ništavi čovjek, mogao znati već sada što Gospod s vama smjera? Što on može učiniti od te silovite volje, od te nepokolebljive postojanosti, kad ih on zadahne, rasplamti ljubavlju, nadom, pokajanjem? Tko ste vi, bijedni stvore, što zamišljate da ste umjeli smisliti i izvršiti veća djela u zlu, nego

što bi Bog mogao učiniti da ih smislite i izvršite u dobru? Što će Bog s vama? A oprostiti vam? A izbaviti vas? A izvršiti u vama djelo spasenja? Zar nije to veličanstveno i dostojno božje svemoći? Oh, pomislite samo! Kad ja, slabašan stvor, ja, bijednik, a ipak pun sama sebe; kad ja, ovakav kakav sam, ovoliko čeznem za vašim spasenjem, da bih za to rado dao (Bog mi je svjedok) ovo malo dana života što mi još ostaje: – a da kolika mora biti božja milost i ljubav, koja zadahnjuje mene ovom nesavršenom, ali ovoliko žarkom ljubavlju; koliko vas mora ljubiti, koliko mora biti milostiv prema vama Bog, koji meni zapovijeda, mene nadahnjuje, da vas ovako neizmjerno ljubim?!

Dok su ove riječi tekle iz njegovih usta, njegovo lice, njegov pogled, svaki njegov pokret objašnjavaše im smisao. Bezimeni sluša, i lice mu, dotad usplamtjelo i grčevito, postaje isprva zadivljeno i pažljivo; zatim ga oblijeva neka dublja i mirnija potresenost, oči, koje iz djetinjstva nikada više ne zaplakaše, podbule mu; kad one riječi prestadoše, on objema rukama pokri lice i briznu u plač, koji bi posljednji i najjasniji odgovor.

– Veliki i dobri Bože! – uskliknu Federigo dižući oči i ruke k nebu; – čim sam ja zaslužio, nekorisni sluga, dremljivi pastir, da preko mene izliješ ovoliku milost, da me udostojiš sudjelovanja u ovom radosnom čudu! – To govoreći pruži ruku da dohvati Bezimenomu ruku.

– Ne! – viknu Bezimeni – daleko vi od mene: ne prljajte tu nevinu i dobrotvornu ruku. Vi ne znate što je sve počinila ova ruka, koju htjedoste stisnuti.

– Pustite – reče Federigo, hvatajući ga za ruku s ljubaznim nasiljem – pustite da stisnem tu ruku, koja će popraviti tolike nepravde, koja će prosuti tolika dobročinstva, koja će podići tolike jadnike, koja će se obezoružana, miroljubiva i krotka pružiti tolikim neprijateljima.

– To je suviše! – projeca Bezimeni. – Pustite me, dobri Federigo, pustite me! Vas čeka skupljen narod, tolike dobre i nevine duše, toliki ljudi koji su izdaleka došli, samo da vas jednom vide, a vi se ovdje zadržavate. . . s kim!

– Ostavimo devedeset i devet ovčica – odgovori kardinal: – one su sklonjene na brijegu, a ja ću ovdje ostati s onom, koja bijaše zalutala. I one su duše možda zadovoljnije sada, nego da gledaju svoga bijednog biskupa. Možda ih bog, koji je u vama učinio čudo milosrđa, ispunjuje sada radošću, kojoj sami još ne znaju uzroka. Možda je i onaj narod s nama spojen i ne znajući; možda Sveti Duh budi u njihovim srcima neobjašnjeni žar kršćanske ljubavi, molitvu koju uslišava za vas, zahvalnost kojoj ste vi predmet još im nepoznat. – Kad to reče, zagrli Bezimenoga objema rukama; ovaj se izmiče, opire se časkom, pa onda, kao pobijeđen silinom tolike kršćanske ljubavi, zagrli i on kardinala i na njegovo rame nasloni svoje ganuto i promijenjeno lice. Roni suze po neporočnoj svećeničkoj haljini, a Federigove bezazlene ruke stežu ljubazno onoga čovjeka, onu dolamu na

njemu pod koju je svikao da krije oružje nasilja i izdaje.

Bezimeni se otrgnu iz toga zagrljaja, ponovo pokri lice objema rukama i dižući glavu uskliknu:

– Velik je Bog! zaista je dobar Bog! Sad poznajem sebe, razumijem tko sam; moja su nedjela preda mnom; ja ih se grozim; pa ipak. . .! ipak osjećam neku olakšicu, neku radost, jest radost, kakvu nikada nisam osjetio za svoga groznoga života!

– To je samo jedan dio – reče mu Federigo – koji vam Bog daje da vas privede svojoj službi, da vas ohrabri na odlučno stupanje u nov život, u kom imate toliko da razmetnete, toliko da popravljate, toliko da oplakujete!

– Teško meni! – uzdahnu Bezimeni – koliko mnoštvo nedjela, koja ću moći samo oplakivati! Ali bar imam i takvih, koja sam tek započeo, koja mogu prekinuti: imam jedno koje mogu odmah razmetnuti i popraviti.

Federigo pažljivo sluša; Bezimeni mu ukratko ispriča, ali riječima u osudi još oštrijim od onih koje smo mi upotrebili, ispriča mu nasilje izvršeno nad Lucijom, njen strah, njene muke, preklinjanje one jadnice, i kako ga je to preklinjanje potreslo, i kako je ona još u zamku. . .

– Oh, ne dangubimo! – uzvikne Federigo uzbunjen sažaljenjem i brigom. – Blago vama! To je zalog božjega oproštaja, kad vam daje mogućnost da postanete oruđe spasenja onoj, kojoj ste spremili propast. Bog neka vas blagoslovi! Bog vas je već blagoslovio! Znate li odakle je ta bijedna mučenica?

Bezimeni mu kaza odakle je Lucia.

– To nije daleko odavde – reče kardinal: – Bogu hvala; po svoj prilici. . . – i otrči do stola, pa udari u zvonce. Odmah uplašeno uđe kapelan, i prvo mu bi da pogleda Bezimenoga; kad spazi ono preobraženo lice, one suzne oči, on pogleda kardinala; kad vidi onu nepokolebljivu prisebnost a na licu mu neko ozbiljno zadovoljstvo, neka zauzetost gotovo nestrpljiva, kapelan zinu od čuda; ali ga kardinal odmah razbudi iz njegove ubezeknutosti pitajući ga, da li se među skupljenim svećenicima nalazi i župnik iz sela *****.

– Tu je, presvijetli, – odgovori kapelan.

– Odmah ga dovedite – reče Federigo – a sa njim i ovdašnjega župnika.

Kapelan iziđe i uđe u sobu gdje bijahu skupljeni svećenici: na njega se okrenuše oči sviju njih. On, zinuo od čuda, a u licu mu sja ushićenje, diže ruke uvis i mašući njima po uzduhu reče: – Gospodo! čujte gospodo! *haec mutatio dexterae Excelsi.*[48] – Pa zašutje časkom. Zatim glasom i naglaskom svoga položaja, nastavi: – Njegovo presvijetlo, prečasno gospodstvo zove

[48] Promjenu što učini desnica Svevišnjega.

gospodina župnika ove župe i gospođina župnika iz *****.

Prvi pozvani stupi odmah naprijed, a u isti mah ču se iz gomile jedno:

– Zar mene?! – razvučeno, s izrazom čuđenja.

– Pa jeste li vi župnik iz *****? – pita ga kapelan.

– Dabogme, ja sam; ali. . .

– Njegovo presvijetlo i prečasno gospodstvo traži vas.

– Mene? – reče još jednom onaj glas, izražavajući jasno načinom pitanja misao: po čemu ulazim ja u tu stvar? Ali se sada, pored glasa, pojavi iz gomile i čovjek, don Abbondio, usiljenim korakom, a u licu začuđen i zlovoljan. Kapelan mu dade znak rukom, kojim mu kazivaše: dede, brže, što se skanjuješ! I pođe pred njim, otvori vrata i uvede ih kardinalu.

Kardinal ispusti ruku Bezimenoga, s kojim međutim bijaše uglavio, kako će da rade; odmakne se malo i znakom glave zovne mjesnoga župnika. Kaza mu ukratko u čemu je stvar i upita ga, ima li odmah pri ruci kakvu valjanu ženu, koja bi u nosiljci otišla do zamka, da uzme Luciju; neku ženu dobru i prisebnu, koja bi se umjela snaći u onako neobičnoj prilici, te upotrebiti najzgodniji način i najpodesnije riječi, da ohrabri i umiri onu jadnicu, koju, poslije toliko muka i straha, i samo izbavljenje može zbuniti novim strahom. Župnik promisli malo i reče da ima takvu ženu, pa odmah iziđe. Tada kardinal zovnu kapelana i naredi mu, da odmah nađe nosiljku i nosača, i dvije osamarene mazge. Kad i kapelan ode, kardinal se okrene don Abbondiju.

Ovaj, koji se već bijaše primakao, da bi se odmakao od onoga drugoga gospodina, i koji je neprestano pogledao ispod oka čas jednoga čas drugoga, premišljajući neprestano, kakva li je ovo nova zbrka, pristupi još bliže, pokloni se i reče:

– Rekoše mi da me Vaša presvijetlost traži: bit će da su pogriješili?

– Nisu pogriješili – odgovori Federigo: – Imam dobre glase da vam javim i da vam povjerim utješan, premio zadatak. Jedna djevojka iz vaše župe, koju ste zacijelo oplakali kao izgubljenu, Lucia Mondella, nađena je, ovdje je blizu, u domu ovoga dragoga prijatelja; vi ćete sada otići s njim i s jednom ženom, koju je ovdašnji župnik otišao da dovede, otići ćete da uzmete onu vašu župljanku i da je dopratite dovde.

Don Abbondio se mučio da prikrije zlovolju, ili upravo bojazan i mrzost s onakoga prijedloga, koji je u stvari zapovijed, i kako nije imao više vremena da zagladi i preinači svoje namrgođeno lice, on ga sakrije obarajući duboko glavu, kao znak poslušnosti. I diže je samo, da bi se onako isto duboko poklonio i Bezimenome, s umiljatim pogledom koji

kazivaše: u tvojim sam rukama, smiluj se meni: *parcere subjectis.*[49]

Kardinal ga upita, ima li Lucia rodbine.

– Druge bliske rodbine, s kojom bi živjela, nema osim majke – odgovori Don Abbondio.

– I majka je u selu?

– Jest, u selu je.

– Kako se ova jadna djevojka – nastavi Federigo – neće moći odmah vratiti kući, bit će joj velika utjeha ako odmah vidi svoju majku; stoga ako se ovdašnji župnik ne vrati prije no što odem u crkvu, onda mu kažite vi, da nađe kola i konja i pošalje razborita čovjeka, i da odmah ovamo dovede tu ženu.

– Mogao bih ja otići po nju – reče don Abbondio.

– Ne, ne vi: vama sam već odredio drugi posao – odgovori kardinal.

– Ono, velim – ponovi don Abbondio – da bih pripremio onu jadnu majku. Ona je vrlo osjetljiva žena, i treba netko tko je dobro poznaje, i koji zna kako s njom treba, da je ne uplaši mjesto da je utješi.

– I stoga napomenite gospodinu župniku da nađe razborita čovjeka; vi ste mnogo potrebniji drugdje – odgovori kardinal. I htio je reći: potrebno je da ona bijedna djevojka vidi odmah u onom zamku neko poznato lice, pouzdana čovjeka, poslije toliko sati provedenih u očajanju i u strašnom mraku o svemu što je čeka. Samo ovaj razlog kardinal nije mogao ovako otvoreno navesti pred onim trećim. Ali mu se učini čudnovato, da don Abbondio nije odmah shvatio, da se nije sam sjetio, pa mu se onaj prijedlog, ono navaljivanje don Abbondijevo učini tako neumjesno, da odmah pomisli, e tu mora biti nečega. Pogleda mu u oči, i u njima lako opazi strah njegov, da putuje s onim užasnim čovjekom, da ode u onaj zamak, ma i za nekoliko trenutaka. Htio bi mu rastjerati one plašljive zazore, a ne svidi mu se da odvede don Abbondija na stranu i da s njim šapuće, dok je tu kao treći onaj njegov novi prijatelj; stoga smisli kao najpodesnije, da uradi ono, što bi inače uradio i bez onoga razloga, a to je, da razgovara sa samim Bezimenim; po njegovim odgovorima don Abbondio će razumjeti, da to nije više čovjek koga se treba bojati. Primakne se dakle Bezimenom, i s onom prirodnom povjerljivošću, koju stvara novo prisno prijateljstvo, kao što je plod i svake stare srdačnosti, reče mu:

– Samo nemojte misliti, da se ja zadovoljavam ovom jednom vašom posjetom. Vi ćete se vratiti, je li? u društvu s ovim dobrim svećenikom?

– Da li ću se vratili? – odgovori Bezimeni: – i kad biste me odbijali, ostao bih uporno pred vašim vratima, kao prosjak. Potrebno mi je da

---

[49] Oproštaj pokornim.

razgovaram s vama, da vas čujem, da vas vidim! potrebni ste mi vi.

Federigo mu stište ruku i reče: – Dakle učinit ćete mi ljubav, da ručate sa mnom. Čekat ću vas. Dotle ja idem u crkvu da se Bogu molim i da mu s narodom zahvalim; a vi idite da uberete prve plodove milosrđa.

Don Abbondio, prema onim izjavama, stajaše kao plašljivo dijete, koje gleda nekoga kako bez straha miluje neku psinu, nakostriješenu, zakrvavljenih očiju, čuvenu zbog ujeda i zadavanja straha, pa čuje gospodara gdje kaže, kako je njegov pas dobra životinja, mirna, krotka; pogleda gospodara, on mu ne kaže ni tako je, ni nije tako; pogleda psa i ne smije mu se približiti od straha da ona životinja ne iskesi zube na njega, pa bilo to i od radosti; a ne smije se ni udaljiti, da ga ne bi prozreli; samo u duši uzdiše: oh, da mi je biti kod kuće!

Kardinalu, koji pođe k vratima, vodeći Bezimenoga za ruku, pade ponovo u oči, kako onaj bijedni svećenik zaostaje, skrušen, zlovoljan, i nehotice namršten. On pomisli, da mu je možda krivo, što mu se čini da je zapostavljen, da je gurnut u zapećak, naročito kad se usporedi s onim zlikovcem, koji je onako ljubazno dočekan, onako milovan, pa se okrenu njemu, zastane časkom i s ljubaznim osmijehom reče mu:

– Don Abbondio, vi ste uvijek sa mnom u domu našega Oca nebeskoga; ali ovaj. . . ovaj *perierat et inventus est.*[50]

– Oh, kako mi je milo! – reče don Abbondio klanjajući se obojici ujedno.

Nadbiskup ode naprijed, gurnu vrata, koja odmah širom otvoriše dva momka, što spolja stajahu pred njima, i onaj čudnovati par pojavi se pred radoznale poglede klera skupljena u onoj sobi. Ugledaše ona dva lica, na kojima se opaža različna potresenost, ali u obojice podjednako duboka; neka zahvalna nježnost, neka ponizna radost na Federigovu dostojanstvenom licu; a na licu Bezimenoga neka zabuna razblažena utjehom, neka nova stidljivost, neka skrušenost, kroz koju ipak probija snaga one divlje i razdražljive naravi. Više njih rekoše poslije, da su se sjetili, gledajući onu dvojicu, Isaijeve izreke: »I vuk će boraviti s jagnjetom; i lav će jesti slamu kao vo«. Za njima iđaše don Abbondio, na koga nitko ne obrati pažnju.

Kad su bili nasred sobe, uđe s druge strane kardinalov sobar, primače mu se i reče mu, da je izvršio sve što mu je po kapelanu naredio, da su gotovi nosiljka i dvije mazge, samo još čekaju župnika da dovede ženu. Kardinal mu reče, čim dođe župnik neka se odmah dogovori s don Abbondijem, a sve da bude pod zapovijeđu don Abbondija i Bezimenoga; ovome još jednom stište ruku na rastanku i reče mu: – Ja vas čekam. – Okrenu se s pozdravom i don Abbondiju, pa se uputi u crkvu. Svi svećenici odaše za njim u gomili i u povorci: dva suputnika ostadoše sami u sobi.

---

[50] Bijaše izgubljen i nađen je.

Bezimeni je sav pribran, zamišljen, nestrpljiv da što prije ode da izbavi muka i tamnice svoju Luciju: svoju sada u smislu sasvim drukčijem od jučerašnjega; u licu mu se vidi napregnuta uzbuđenost, koja se zazirljivu oku don Abbondijevu činila, po svoj prilici, nešto gore. Pogleda ga ispod oka, htio bi zapodjenuti neki prijateljski razgovor, ali – što da mu kažem? – misli u sebi: – da mu opet kažem: radujem se. Radujem se čemu? što ste do sada bili vrag, pa ste se već jednom riješili da postanete dobar čovjek kao i ostali svijet? Lijep komplimenat! Okreni, obrni, svako čestitanje izlazi na to. A da li je baš on postao dobar čovjek: tako iznebuha! Takvoga pretvaranja ima mnogo na ovome svijetu, zbog mnogih razloga! Što znam ja? A moram da idem s njim! U onaj njegov zamak! Ludilo! Pravo ludilo! Da mi je tko jutros ovo rekao! Oh, ako se samo čitav izvučem, dobit će Perpetua svoje što me silom nagnala, bez ikakve potrebe, da ovamo dođem: te svi župnici idu iz cijele okoline, još izdalje; te ne treba izostajati iza drugih; te ovo te ono; pa ti me lijepo ugurala u ovakav posao! Teško meni! Ali mu nešto moram reći. – I smišlja i premišlja, i učini mu se najbolje da mu kaže: nisam se nikada nadao sreći, da budem u vašem poštovanom društvu; i zausti da to reče, a uto uđe kardinalov sobar sa župnikom onoga sela, koji javi, da žena čeka u nosiljci; zatim se okrete don Abbondiju, da od njega primi drugu kardinalovu poruku. Don Abbondio to obavi kako tako u onoj svojoj smetenosti, pa se obrati sobaru:

– Dajte mi bar neku mirnu mazgu, jer, priznajem, nisam vješt jahač.

– Ne brinite ništa – odgovori mu sobar malo podrugljivo; – uzeo sam tajnikovu mazgu, a on je književnik.

– Dobro, dobro. . . – reče don Abbondio, a u sebi nastavi: »Sad kako mi Bog da«.

Bezimeni, čim to ču, bijaše pohitao napolje; pred vratima opazi da je don Abbondio zaostao. Sačeka ga, i kad ovaj užurban stiže, Bezimeni, kao da moli za oproštenje pokloni mu se, pa ga uljudno i ponizno propusti ispred sebe: to učini da izmučenom don Abbondiju koliko toliko srce stane na svoje mjesto. Ali čim stupi nogom u malo dvorište, vidje opet nešto što mu pokvari i onu malu utjehu; vidje Bezimenoga gdje ode u kut, jednom rukom dohvati svoju pušku za cijev, a drugom za remen, pa je vičnim pokretom objesi o rame, kao na vojničkom vježbanju.

»Oj, joj!« – reče u sebi don Abbondio: – što će mu ona vražja naprava? To li mi je njegova pokora, to li su znaci pobožna pokajnika! A da mu nešto šune? Uh, gde baš mene nađoše za ovaj pohod!

Da je Bezimeni i slutiti mogao kakve se misli motaju po glavi njegova suputnika, tko zna što bi uradio da ga umiri; ali mu to ne bijaše ni nakraj pameti, a don Abbondio dobro je pazio da ništa ne uradi što bi značilo: ne vjerujem vašem gospodstvu.

Kad iziđoše na ulicu, nađu spremne dvije mazge. Bezimeni uzjaše

odmah onu, koju mu privede neki konjušar.

– Mirna je, rekoste? – reče nadstojniku don Abbondio, spuštajući na zemlju nogu, koju već bijaše digao do stremena.

– Ne bojte se, kažem vam, mirna je kao jagnje.

I don Abbondio, poduprt nadstojnikovim de, de, de, pope se i uzjaše na mazgu.

I nosiljka, koju nose dvije druge mazge, krene se pred njima, na poklič konjušara; i družina pođe.

Moralo se proći ispred crkve dupkom pune svijeta, preko male poljane također prepune seljaka iz mjesta i pridošlica, koji ne mogoše ući u crkvu. Već se pročula velika novost; kad se pojavi ona družina, kad se pojavi onaj čovjek, do maločas predmet straha i proklinjanja, a sad već predmet radosna divljenja, diže se iz one gomile žamor odobravanja, sklanjaju se da prođe, a u isti mah tiskaju se da ga izbliza vide. Prođe nosiljka, prođe Bezimeni; ispred otvorenih crkvenih vrata on skide šešir i sve do mazgine grive saže glavu koja je dotle zadavala toliko straha, a sad je pozdravlja mnogoglasni žubor: »Bog te blagoslovio!« I don Abbondio skine šešir, pokloni se crkvi i preporuči se Bogu; ali slušajući svečano, razvučeno pjevanje svoje braće iz crkve, pozavidje im, obuze ga neka tužna nježnost, u guši ga nešto steže, jedva da zadrža suze.

Kad su odmakli od naselja i zašli u osamu brda, u vijugave puste staze, još crnja koprena zastre don Abbondijeve misli. S povjerenjem mogao je otvoriti oči samo na konjušara, koji je zacijelo morao biti dobar čovjek, kad je u kardinalovoj službi, a vidjelo se da nije šuša. Ovda-onda sretahu se s putnicima, s čitavim družinama, koje sve hitahu da vide kardinala; tada bi don Abbondio dahnuo dušom; ali sve to prolazi, sve se bliže primiču onoj strašnoj dolini, gdje nikoga više neće sretati, nego samo Bezimenoga podanika; i još kakve podanike! Sad bi htio da se s njim upusti u razgovor, da ga malo propita, da ga održi u dobru raspoloženju; ali videći ga onako zanesena u mislima, prođe ga volja. Morao je razgovarati sam sa sobom, i evo ukratko što je onaj bijedni svećenik kazao u sebi na onom putu, jer da se sve zapiše, bila bi čitava knjiga.

»Baš je čudna stvar, da i sveci i zlikovci imaju živu pod kožom, pa nisu zadovoljni što su sami u vječitom kretanju, nego hoće da povuku cio svijet, kad bi mogli; i svaki namjernik baš mene mora da nađe, koji nikoga ne tražim, i silom me uvlače u svoje smutnje; mene koji samo tražim da me ostave na miru! Onaj mahniti nitkov don Rodrigo! Što bi mu falilo da bude najsrećniji čovjek na svijetu, samo da ima malo mozga u glavi? Bogat, mlad, poštovan, udvara mu se cio svijet; i opet mu đavo ne da mira; prosto svijećom traži nesreću i sebi i drugome. Mogao bi plandovati do mile volje; ne, nije mu ni to dosta; hoće da vija žene; najluđi, najopasniji, najbješnji posao na svijetu; mogao bi na kolima u raj otići, a on traži vraga da ga

odvuče šepava u đavolsku kuću. A gle ovoga!. . .« i tu pogleda Bezimenoga, kao u strahu da mu ne čuje misli. Ovaj je najprije cijeli svijet uznemirio svojim zločinima, a sad ga uznemiruje svojim obraćenjem. . . ako je istinito. I baš mene nađoše, da na meni izvrše ogled!. . Tako je to, kad su rođeni s vragom pod kožom, da uvijek moraju praviti nezgode. Zar im je teško biti cijelog vijeka dobri ljudi, ovako kao ja? Ne može, pa ne može; mora rastrzati, ubijati, rasturati. . . oh teško meni. . . i onda opet buni svijet svojim kajanjem i pokorom. Pokora, kad se hoće, može se i kod kuće učiniti, mirno, bez ovolike galame, bez ovolikog uznemirivanja svojih bližnjih. A kardinal, odmah gotov, raširenih ruku: dragi prijatelju! dragi prijatelju! vjeruje odmah što god ovaj kaže, kao da ga je vidio gdje čini čudesa; bez ikakva obzira odlučuje, razmlata se i nogama i rukama, brzo ovamo, brzo onamo; za mene to je naglost. – Bez ikakva jamstva predaje mu lijepo u ruke jednoga siromašnoga župnika! To se zove staviti čovjekov život na kocku. Biskup, svetac kao što je on imao bi čuvati župnike kao zjenicu u oku. Malo flegme, malo opreznosti, malo sažaljenja, mogli bi imati baš i sveci. . . A ako se ovaj pretvara? Tko može znati što sve ljudi misle, i to još ovakvi ljudi? A ja sad moram ići s njim, u njegov zamak! Bog će ga znati što me čeka! teško meni! bolje je ne misliti ništa. Kakva je ovo zbrka s Lucijom? Da nije ovo u dogovoru s don Rodrigom? Gadan svijet! Ali bi bar cijela stvar bila jasna! Kako je ona dopala njegovih šaka? Tko ti ga znao? Sve je to tajna između njega i kardinala; a meni, koji se stoga moram ovuda verati, nitko ništa ne kaže. Ja se ne miješam u tuđe stvari, ali kad mi se koža iznosi na pazar, pravo bi bilo da i ja znam. Ako je baš samo zbog toga da uzmem onu bijednicu, još kojekako! Premda je mnogo jednostavnije bilo, da ju je odmah sam doveo. Je li se pak zaista pokajao i obratio, postao sveti otac? Onda što sam ja tu potreban bio? Ovo je pravi kaos! Daj Bože da bude iskreno; cijela bi se stvar svršila s ovom velikom mukom, pa kako mu drago! Bit će mi milo i za onu jadnu Luciju; i ona je morala proći kroz paklene muke; bog ti ga zna; što je sve pretrpjela; žao mi je, ali se baš rodila za moju nesreću. . . Kad bih mogao samo zaviriti ovom čovjeku u srce da vidim što misli. Tko njega može znati? Eno ga, čas je nalik na Svetoga Antonija pustinjaka, čas pljunuti Holoferno. Teško meni! teško meni! Ali Bog je baš dužan da mi pomogne, jer nisam od hira sam zapao u ovu muku.«

Zaista su se Bezimenome na licu, tako reći vidjele misli, kako mu kroz glavu hrle, kao po oluji oblaci ispred sunca, kad svakoga časa kivnu svjetlost zamjenjuje studenim mrakom. Njegova duša, još sva opijena blagim Federigovim riječima, i kao oporavljena i podmlađena, uzlijetala je u mislima o milosrđu, oproštaju i ljubavi, pa je opet nisko slijetala pod bremenom strahovite prošlosti. Užurbano tražio je u mislima koja nedjela može popraviti, koja prikratiti na po puta, koja su najbrža i najpouzdanija sredstva za njihovo liječenje, kako da razdriješi tolike čvorove, što da radi s tolikim sukrivcima; prosto da mu se mozak zavrti. I na izvršenje onoga

dobroga djela, koje bijaše najlakše i najpristupnije, iđaše s nestrpljenjem pomiješanim s tugom, znajući da je ona djevojka neprestano u strašnim mukama i da je on još uvijek kriv za njene muke, iako jedva čeka da je izbavi. Na svakoj rasputici konjušar se okrene da vidi kuda treba; Bezimeni mu pokaže rukom, a u isti ga mah i znakom ubrzi.

Već stupaju u guduru. Kako je sada don Abbondiju? Zaći sada u onaj klanac, o kom je slušao tolike strahote; one čuvene haramije, uzor talijanskih *brava,* one ljude bez straha i milosrđa, sad da gleda oči u oči, da ih sreta po jednog, po dva, po tri, na svakoj zavojnici. Klanjaju se pokorno pred gospodarem; ta mrka lica! ti zasukani brkovi! te očurine, u kojima don Abbondio čita pitanje: »da li da zavrnem šiju ovom popu?« Tako je skrušen bio, da čak poluglasno reče: – Ta što ih nisam vjenčao! ništa me gore ne bi moglo snaći.

Peli su se sad kamenitom stazom duž potoka; s one strane goli krševi, mračni, pusti, s one strane onakvi ljudi, koji čine da se zaželi pustinja: Danteu nije gore bilo usred pakla.

Prolaze ispred »Zlovečere«; haramije pred vratima klanjaju se gospodaru, pa pogledaju na njegova suputnika i na nosiljku. Ne znaju što da misle; već jutrošnji gospodarev odlazak bio je neobičan; povratak još više. Da li dovodi neki plijen? Kako ga je sam zaplijenio? I otkuda tuđa nosiljka? Čija je ovo livreja? Gledaju, zagledaju, ali nijedan se ne pomače, jer im gospodar pogledom tako zapovijeda.

Penju se uzbrdo, stignu navrh. *Bravi* koji su na zaravanku i pred vratima, razmakoše se ovamo i onamo, da načine prolaz; Bezimeni im znakom naredi da ostanu gdje su; obode mazgu i prođe ispred nosiljke; dade znak konjušaru i don Abbondiju, da pođu za njim; uđe u prvo dvorište, iz ovoga u drugo; stade pred neka vratašca, pokretom ruku zaustavi jednoga *brava,* koji bijaše potrčao da mu pridrži stremen, i reče mu: – Ostani tu i nikoga ne puštaj. – Sjaha, brzo veza mazgu za neku rešetku, ode k nosiljci, primače se ženi, koja bijaše povukla zavjesu, i reče joj tiho: – Utješite je odmah; objasnite joj da je slobodna, u prijateljskim rukama. Bog će vam platiti. – Naredi konjušaru da otvori; onda se primače don Abbondiju i s tako vedrim licem, kakvo u njega don Abbondio još ne bijaše vidio, niti je mislio da ga može vidjeti, pun blažene radosti, što će već jednom postati dobrotvor, reče mu onako isto tiho: – Gospodine župniče, ne tražim vam oproštenje za neugodnost, koju trpite zbog mene; vi to trpite radi onoga koji dobro plaća i radi ove njegove jadnice. – Kad to reče, jednom rukom uhvati uzdu, drugom stremen, kako bi mogao don Abbondio da sjaše.

Ono lice, one riječi, onaj postupak povrati dušu don Abbondiju. Ispusti dug odisaj, koji mu se već odavno skupljao u grudima, a ne nalažaše izlaza; naže se prema Bezimenom, odgovori mu tiho: – Nemojte, molim vas! ali,

ali, ali. . . i – i skliza kako tako niza samar. Bezimeni priveže njegovu mazgu, reče konjušaru da tu čeka, izvadi ključ iz džepa, otvori vrata, uđe i mahom glave zovne don Abbondija i ženu, pa ispred njih pođe uza stepenice; sve troje uziđoše šutke.

GLAVA DVADESET ČETVRTA

Lucia u krojačevoj kući

Lucia se bijaše malo prije prenula; isprva se mučila da se sasvim razbudi, da maglovite snove odvoji od uspomena i od slika one stvarnosti, koja je i suviše nalik na strašna bolesnička priviđenja. Stara joj se odmah približila, i onim glasom usiljeno krotkim reče joj:

– Ah, spavala si? mogla si spavati na postelji; toliko sam ti puta sinoć govorila.

Ne dobivši odgovora, nastavi s naglaskom jetke molbe:

– Ta jedi štogod već jednom; budi pametna. Uh, kako si jogunasta! moraš jesti. Kad se vrati, on će sve na mene svaliti!

– Ostavite me; pustite me odavde, hoću da idem svojoj majci. Gospodar mi je obećao, kazao je: sutra. Gdje je gospodar?

– Otišao je nekuda, ali reče da će se brzo vratiti i da će učiniti što god ti hoćeš.

– Zar je tako kazao? tako je kazao? Pa eto, hoću da idem svojoj majci, odmah, odmah.

Uto se začu topot u pobočnoj sobi; netko kucnu na vrata. Stara otrča i upita.

– Tko je?

– Otvori – odgovori tiho poznati glas. Starica povuče zaporanj; Bezimeni gurne malo vrata i odškrine ih; naredi staroj da malo iziđe, a unutra pusti odmah don Abbondija s onom ženom. Opet pritvori vrata i stade iza njih, a staru posla nekuda daleko u zamak, kao što je poslao bio i onu drugu ženu što je stražarila spolja.

Cijeli taj pokret, onaj časak očekivanja, prva pojava novih lica, sve je to uskomešalo Luciju, kojoj je, pored sve nesnosne sadašnjosti, svaka promjena bila povod za novo zaziranje, za novi strah. Pogleda, vidje svećenika i ženu; prenu se malo; zagleda bolje; je li ovo on ili nije? Poznade don Abbondija, ukočeno ga gleda, kao opčinjena. Žena joj se približi, saže se nad nju i gledajući je ljubezno uhvati je za ruku kao da je pomiluje, a u isti

mah da je digne, pa joj reče:

– Hodi, dušice! Hodi s nama!

– Tko ste vi? – pita Lucia, pa ne čekajući na odgovor, obrati se don Abbondiu, koji stajaše dva; koraka iza žene, sav rastužen u licu; ona se zagleda u njega i uzviknu: – Vi! jeste li vi to, gospodine župniče? Gdje smo ovo?. . . Jao meni! Ja nisam pri sebi.

– Jest, jest, – reče joj don Abbondio; – evo me, ja sam; ne boj se ništa! Evo vidiš, došli smo da te vodimo odavde. Ja sam tvoj župnik; naročito sam došao ovamo. . .

Lucia kao da joj se odjednom sva snaga povratila, ustade naglo, zagleda se opet u ono dvoje i reče:

– Poslala vas je dakle Majka Božja.

– Tako je – odgovori joj žena.

– Mi možemo ići, zaista možemo ići odavde? – pita Lucia spuštajući glas, gledajući uplašenim, nepovjerljivim pogledom. – A svi oni ljudi. . .? – nastavi ona zgrčenim i uzdrhtalim usnicama od straha i užasa: – a onaj gospodin. . .! onaj čovjek. . .! Ali da, on mi je obećao. . .

– Evo ga i on je ovdje, naročito je došao s nama – reče don Abbondio: – Eno čeka pred vratima. Hajdemo brzo, da ne čeka onakav gospodin.

Tada onaj, o kom se govorilo, gurnu vrata i pojavi se. Lucia, koja ga je malo čas željela, kojoj on bijaše jedina nada na svijetu, sad pošto je vidjela prijateljska lica i čula njihove riječi, trže se od iznenadne zebnje; ustuknu, zaustavi disanje, pribije se uza ženu i sakri joj u njedra lice. Bezimeni videći ovo djevojče, čiji pogled već sinoć nije mogao izdržati, videći je sada još bljeđu, iznemoglu, od dugotrajne patnje, zastade na samim vratima; a kad vidje onaj pokret njezine zebnje, on obori oči, nepomičan pošutje još malo, pa odgovarajući na ono što Lucia ne bijaše izrekla, uskliknu:

– Molim vas, oprostite mi!

– Došao je da te izbavi; nije više onaj; sad je dobar; eto čuješ kako te moli za oproštenje – govoraše ona dobra žena Luciji na uho.

– Može li se kazati što više? Dede digni glavu; nemoj biti dijete; požuri se da idemo! – dopunjuje don Abbondio.

Lucia diže glavu, pogleda Bezimenoga, i videći pognuto ono čelo, oboren i zbunjen onaj pogled, obuhvati je osjećanje utjehe, zahvalnosti i milošte, pa reče:

– Oh, dobri gospodine! Bog vas stostruko nagradio za vaše milosrđe!

– I vas za sve dobro što mi čine te vaše riječi.

Kad to reče okrete se vratima i prvi iziđe. Lucia, potpuno oživjela,

držeći se ženi pod ruku, iziđe za njim; posljednji ostane don Abbondio. Siđe niza stepenice do vrata što vode u dvorište. Bezimeni otvori vrata, ode do nosiljke, i otvori vratašca, pa s nekom skromnom uljudnošću (dvije nove osobine u njega) prihvati Luciju za mišicu da bi joj pomogao da uđe, a za njom uđe i ona dobra žena. Zatim odriješi don Abbondijevu mazgu i pomogne mu da usjedne.

– Oh, kolika čast za me! – reče ovaj i uzjaše mnogo brže nego prvi put. Družina krenu kad je i Bezimeni uzjahao na mazgu. On je sada uspravio glavu, pogled mu opet dobi obični zapovjednički izraz. *Bravi* koje sretaju vide mu na licu da je jako zamišljen, da je neobično zabrinut, ali ništa drugo ne znaju niti mogu znati. U zamku se još ništa nije znalo o velikom preobražaju ovoga čovjeka; a nagađanjem nitko od njih ne bi istinu pogodio.

Ona dobra žena navuče zavjese na nosiljci, pa ljubazno uhvati Lucijine ruke i stade je tješiti umiljatim, nježnim riječima i čestitanjem. Videći da joj, osim umora od pretrpljenih muka, zbrka i nejasnoća događaja ne daju da se potpuno naslađuje svojim izbavljenjem, govori joj sve što zna da je najpodesnije za razmrsivanje i upućivanje, tako da kažem, njezinih pomućenih misli. Kaza joj u koje selo idu.

– Je li istina? – reče Lucia, znajući da je to blizu njezina sela. – Hvala ti, preblaga Bogorodice! Majko moja! Majko moja!

– Poslat ćemo odmah po nju – reče joj žena, koja nije znala da je to već učinjeno.

– Jest, jest; Bog će vam dati. . . A tko ste vi? Kako ste vi došli. . .?

– Poslao me naš župnik – reče joj žena; – jer ovaj gospodar, kom se Bog smilovao (slava mu i hvala!), dođe u naše selo, da razgovara s gospodinom kardinalom nadbiskupom (sad je u našem selu taj sveti čovjek); on se pokajao svih svojih grdnih grijeha i hoće da promijeni život; on je kazao kardinalu, da je zarobio jedno nevino djevojče, to si ti, u dogovoru s drugim nekim bezbožnikom, o kome mi župnik ne reče tko je taj.

Lucia diže oči k nebu.

– Možda ga ti znaš – nastavi žena; – a gospodin kardinal pomisli, kad je u pitanju mlada djevojka, da treba neka starija žena da joj se nađe, i reče našem župniku, da takvu potraži; naš župnik po svojoj dobroti, dođe meni. . .

– Oh, neka vas Gospod Bog nagradi za vaša milosrđa!

– Hvala ti, hvala ti, dušice! I kazao mi je gospodin župnik, da te ohrabrim, da te odmah utješim, da ti objasnim kako te Bog čudotvorno spasao. . .

– Oh, zaista čudotvorno, posredovanjem preblage Majke Božje.

– Dakle, da budeš vesela, da oprostiš svome zlotvoru, da se raduješ što mu se Bog smilovao, i da se za njega Bogu moliš; tim ćeš i steći zasluge pred Bogom, i razgaliti svoje srce.

Lucia jednim svojim, pogledom odgovori da hoće tako jasno i tako srdačno, da nikakvim riječima ne bi mogla bolje to iskazati.

– Tako valja! nastavi žena: – a kako se u našem selu zatekao i tvoj župnik (sleglo ili se toliko iz cijele okoline, da bi mogli sastaviti četiri konsistorije), gospodin kardinal naumi i da i njega pošalje s nama; ali nije nam pomogao bogzna što. Već sam čula bila da je vrlo malodušan, a ovom sam prilikom vidjela, da se baš zapleo kao pile u kučine.

– A ovaj. . . – upita Lucia – ovaj što se popravio. . . tko je on?

– Što! zar ne znaš? – reče ona i kaza mu ime.

– Sveti Bože! kliknu Lucia. Koliko je puta slušala s užasom ovo ime u pričanjima, u kojima je, kao u basnama, to ime značilo vukodlaka! A sada, kad pomisli da je bila u njegovim strašnim šakama, i da je sada pod njegovim milostivim okriljem; kad pomisli na onu strahovitu napast, i na ovo iznenadno spasenje; kad se sjeti, da je ona onoga čovjeka vidjela najprije nabusita, pa ražaljena, pa ponizna, ona, kao u zanosu, svaki čas ponavlja:

– Oh, milosti božja!

– Zaista, velika je božja milost! – reče joj ona dobra žena; – dahnut će dušom pola svijeta. Koliko je ljudi on držao u strahu! – A sada, kao što reče naš župnik. . . pa i u licu mu se vidi da se posvetio! A vidi se evo i po djelima.

Kad bismo rekli, da ovu dobru ženu nije kopkala radoznalost, da izbliže sazna sav veliki događaj u kom se sada zatekla, mi bismo slagali. Ali moramo priznati na njenu diku, da je sva obuzeta bila nježnim poštovanjem; prema Luciji, da je shvatala svu ozbiljnost i dostojanstvo povjerenog joj zadatka, da je radoznalo i neuputno zapitkuje; sve njezine riječi na onom putu bijahu samo riječi utjehe i zauzimanja za onu jadnu djevojku.

– Tko zna otkad nisi ništa okusila?

– Ni sama ne znam. . . Ima dosta. . .

– Sirotice! sigurno si gladna?

– Jesam – odgovori Lucia iznemoglim glasom.

– Kod moje kuće, hvala bogu, naći ćemo odmah štogod. Budi dobre volje, samo još malo.

Lucia sasvim smalaksala, zavali se u dno nosiljke kao obuzeta snom;

žena je ostavi da se mirno odmara.

Za don Abbondija ovaj povratak, dabogme, nije bio onako strašan kao maloprijašnji odlazak; ali opet ni ovo mu ne bijaše zabavna šetnja. Kad mu je prestao onaj grdni strah, isprva bi mu lako oko srca, ali ubrzo nastupi sto drugih neugodnosti; kao kad se obori neko veliko drvo, zemljište neko vrijeme ostane čisto, ali uskoro iznikne po njemu svakojaki korov. On bijaše postao osjetljiviji za sve ostalo; u njegovim mislima i o sadašnjosti i o budućnosti bilo je dosta briga što su ga mučile. Mnogo više nego pri odlasku osjećao je sad svu neugodnost onakvoga putovanja, na koje nije bio naviknut: naročito u početku na nizbrdici od zamka do klanca. Konjušar, potaknut znacima Bezimenog, tjerao je mazge bržim kasom; obje mazge iđahu jedna za drugom istim korakom; otuda je bivalo, da se na većim strmenima siromah don Abbondio, kao da ga netko polugom izdiže straga, navodio sprijeda, i da bi održao, morao se odupirati rukom o samar; nije smio zamoliti da se ide lakše, a opet je želio da što prije iziđe iz one gudure. Osim toga, gdje god je put išao nekom uzvišicom povrh litice, mazga, po svojoj naravi, kao za inat iđaše uvijek samim krajem, sve po ivici; i don Abbondio gleda pod sobom gotovo strmu provaliju, ili kako se njemu čini, bezdan. . . – I ti – mrmljaše on svojoj mazgi – imaš tu prokletu ćud, da tražiš opasnost, a imaš toliko puta! – I vuče uzdu na drugu stranu, ali sve uzalud. Te, kao obično, grizući se od gnjeva i straha, pusti da ga nosi kako zna. *Brava* se nije više bojao, kad pouzdano zna kako misli njegov gospodar. – Ali – promišlja on – ako se glas o ovom velikom posvjećivanju pronese ovuda, dok smo mi u ovoj jaruzi, tko zna kako će oni to primiti! Može biti svašta! Oni će još pomisliti da sam ga ja obratio! Onda teško meni! Stavit će me na muke! – Namršteno lice Bezimenoga nije ga više plašilo, pa razmišlja dalje: – Da bi održao na uzdi one hudobe, razumijem da treba onako lice; to je sve tako; ali što se baš ja moram naći među ovakim nakazama! – Naposljetku stigoše podno nizbrdice, iziđu već jednom i iz klanca. Lice Bezimenoga biva sve blaže. I don Abbondio dolazi sve više k sebi, izvuče malo glavu iz ramena, protegne utrnule ruke i noge. Sjedi uspravno na mazgi, ta sad izgleda sasvim drukčiji, hukne duboko nekoliko puta, pa mirnijim duhom stade razmišljati o budućim opasnostima. – Što će reći onaj nitkov don Rodrigo? Nasamaren ovako, sa štetom i sa porugom; znam već kako će mu biti. Ali onda tek on postaje vrag. On će se još uvrijediti na mene, što sam se ovdje našao na ovoj svečanosti. Kad je onda mogao da pošalje ona dva vraga da me onako presretnu na putu, a da što li će sad uraditi! Sa njegovim presvijetlim gospodstvom ne smije se bočiti, to je i za njega suviše krupna zvjerka; tu mora da guta, ali će mu otrov biti u duši, i na nekome će morati iskaliti bijes. Tako se uvijek svršavaju ovakve stvari! Udarci pljušte uvijek na niže; sirotinja strada uvijek. Za Luciju, razumije se, pobrinut će se njegovo presvijetlo gospodstvo da je zaštiti; onaj drugi zlosretnik sad je izvan domašaja, i već je izvukao svoje; sirotinja sam ja. Baš bi bezdušno bilo, poslije tolikih neprilika: poslije tolikih potresa, bez

ikakve svoje krivice, da ja izvučem za sve. Što će sada uraditi prosvijetli da me odbrani, kad me je uvukao u ovu petljaniju? Može li mi on jamčiti, da me onaj bezbožnik neće napastovati još gore nego prije? A on ima toliko drugih briga preko glave! Toliko stvari! Kako se može čovjek rastrgnuti na sto strana? Stoga ponekad ostave mnoge stvari još zamršenije no što su prije bile. Ti ljudi što čine dobra, čine sve uvelike; kad osjete zadovoljstvo u tome, onda mirna krajina, ništa ih se više ne tiče kakve će sve posljedice otuda biti; ali oni koji uživaju da čine zlo, unose u to više nastojanja, tjeraju sve do kraja, nikada ne sustaju, jer im onaj đavo nikada ne da mira. Ako bih rekao, da sam ovdje došao po naročitoj zapovijedi gospodina nadbiskupa, a ne od svoje volje, odmah bi se protumačilo da naginjem zlikovačkoj strani! Bože mili! ja na zlikovačkoj strani! Za ono što me je ovako usrećila! Prosto nemam kuda; najbolje će biti da ispričam sve Perpetui, a nitko bolji od Perpetue da razglasi stvar. Samo da kardinalu ne padne na um još i to da sve iznese na javnost, da bez potrebe pravi halabuku, pa i mene da tu uplete. Bilo kako bilo, čim prispijemo, ako bude izišao iz crkve, otići ću brzo da mu se poklonim i da se oprostim; ako ne, izvinut ću se, a ja odoh ravno kući. Lucia je u dobrim rukama; ja nisam više nimalo potreban; a poslije ovolikih napora, ta mogu valjda i ja potražiti malo odmora. Pa onda. . . što ću ako se u kardinalu probudi radoznalost da čuje cijelu historiju, pa da mu moram potanko iznijeti cijelu stvar s vjenčanjem! To bi mi još trebalo. Što ćemo ako pohodi i moju župu!. . . Uh! bit će štobude; neću da lupam glavu prije vremena; dosta su mi i sadašnje muke. Idem prosto da se zatvorim u kuću. Dok je kardinal u ovom kraju, don Rodrigo neće imali obraza da bjesni. A poslije. . . poslije? Ah! vidim da ću svoje posljednje godine zlo provesti!

Družina stiže, a služba božja još ne bijaše svršena. Prođoše kroz istu gomilu svijeta, onako isto uzbuđenu kao i prije. Odvojiše se: dvojica na mazgama okrenuše na obližnju poljanicu, gdje je u dnu župnikova kuća; nosiljka ode dalje kući one dobre žene.

Don Abbondio uradi kako bijaše naumio; čim je sjahao, stade se duboko klanjati i ispričavati se pred Bezimenim, pa ga zamoli da ga opravda pred gospodinom kardinalom, jer se mora odmah vratiti u svoju župu zbog hitnih poslova. Ode da uzme ono što nazivaše svojim konjem, svoj štap, koji bijaše ostavio u jednom kutu u dvorani, pa odmah krenu kući. Bezimeni je čekao kardinala dok se ne vrati iz crkve.

Ona dobra žena namjesti udobno Luciju da sjedne, pa joj užurbano stade u kuhinji spremati nešto da se oporavi, odbijajući s nekom srdačnom grubošću sva zahvaljivanja i sve molbe za oproštenje, koje je Lucia svaki čas ponavljala.

Brže bolje potače dobru vatru ispod lonca, s kog je već virukao ugojen pijetao; za čas provri juha; nalije zdjelu, u kojoj je već naredala bila kriške kruha, pa je stavi pred Luciju. Gledajući onu siroticu, kako se okrepi ju je

svakim gutljajem, na glas se radovala, što se sve to desilo jednoga dana, kad nije, kao što ona veli, ognjište prazno. – Svi su se danas pobrinuli da se omrse, da zgotove malo bolje – nastavi ona; – osim neke puke sirotinje, koja jedva ima grahorice i sijerkove palente; ali i oni se svi nadaju danas, da će ponešto dobiti od tako milostiva gospodina. Mi, Bogu hvala, imamo što nam treba; nešto moj muž od svoga zanata, a nešto od malo zemlje što imamo, pa sastavimo kraj s krajem. Dakle, ne brini ništa, nego jedi, a sada će i pijetao biti gotov, pa se dobro potkrijepi. – I ode opet kuhati ručak i da sve spremi.

Lucia, prilično oporavljena i sve više umirena, stade se malo namještati, po svom običaju i po nagonu urednosti i skladnosti; priteže i pritvrđuje spale i raščupane pletenice, namješta rubac na grudima i oko vrata. Dok to radi prsti joj se zapletu u krunicu, koju je noćas metnula bila oko vrata; pogleda ih, odjednom joj se uzbune misli, u glavi joj jasno i određeno sinu sjećanje na zavjet, koje je donde pretrpano i ugušeno bilo tolikim potresima. Sve sile njezine duše, tek oporavljene, ponovo klonuše, i da njena duša ne bijaše onoliko sviknuta nevinu životu, predanosti i vjeri, tuga, koja je obuze u onom trenutku, bila bi očajanje. Iz one uzrujanosti u njezinim mislima, kojima nema izraza u riječima, prve riječi, koje su joj se u glavi stvorile, bijahu ove: – Teško meni, što sam uradila!

Tek što to pomisli, trže se uplašeno. Sjeti se svih prilika u kojima se zavjetovala, nesnosnoga straha, nikakve nade ni u čiju pomoć, tople molitve, iskrenosti osjećanja s kojim se zavjetovala. I kad je isprosila milost, pokajati se što se zavjetovala, učini joj se griješna nezahvalnost, dvoličnost prema Bogu i Bogorodici; učini joj se, da će joj ta slaba vjera navući nove i strasnije nesreće, protiv kojih joj neće više biti ni u molitvi nade; žurno suzbije ono trenutno kajanje. Pobožno skine krunicu s vrata, potvrdi i ponovi zavjet, proseći usrdnom molitvom u Boga snage, da zavjet održi, da savlada misli i prilike, koje bi je mogle suviše uzbuniti, ako ne pokolebati. Renzova udaljenost, koja joj dotle bijaše toliko gorka, sad joj se učini božjim naređenjem, kojim se oba događaja upućena jednoj svrsi, pa se trudila da u jednom nađe razloga da bude zadovoljna drugim. U takom shvatanju zamišljala je također, da će ta ista Providnost, da bi dopunila svoje djelo, nadahnuti Renza, da se pomiri sa svojom sudbinom i da ne misli više na nju. . . Ali ta misao, čim joj se začе u glavi, uzruja svu njenu pamet, jadna Luda, osjećajući, da joj je srce već tu da se pokaje, stade se opet Bogu moliti, zaricati se, boriti se pa ustade kao zamoren i ranjen pobjedilac nad neprijateljem oborenim, ali ne ubijenim.

Odjednom se začu neko tapkanje i vesela graja. Obitelj se vraća iz crkve. Dvije djevojčice i jedan dečko ulaze skakućući; zastanu časkom gledajući radoznalo Luciju, pa otrče majci i skupe se oko nje; jedno pita, kako se zove nepoznata gošća, i kako, i zašto; drugo stade pričati čudesa što je vidjelo; majka sve i svima odgovara: – Šutite, šutite. – Za njima uđe

mirnim hodom, a usrdnom veselošću u licu, domaćin. On bijaše krojač u selu i u svoj okolini; pismen čovjek, koji je nekoliko puta već pročitao *Živote svetih, Bijednoga Gverina i Franačke kraljeve,* i držali su ga u onom kraju za darovita i učena čovjeka; ali on je to skromno odbijao, govoreći samo, da je pogriješio put; a da je on učio, mjesto tolikih drugih, bio bi. . .! Usto duša od čovjeka. Kad je ono župnik došao da zamoli njegovu ženu, da ode na onaj milosrdni put, on je bio tu, pa je ne samo odobrio, nego ju je i sokolio, iako ne bijaše potrebe za to. A sada kad su svečana služba, sjaj, onaj silni svijet, a vrh sveta kardinalova propovijed očarali sva njegova čuvstva, vraćaše se kući pun očekivanja i nestrpljive žudnje, da čuje kako je sve bilo i da vidi izbavljenju bijednicu.

– Eno je ovdje – reče mu žena kad uđe pokazujući mu Luciju, koja porumeni u licu i ustade tepajući neku molbu za oproštenje. Ali joj on prekide riječ i radosno joj se približi, kličući: – Dobro nam došla, dobro nam došla! Vi ste božji blagoslov u ovoj kući. Baš mi je milo što vas ovdje vidim! Već ja sam pouzdano znao, da ćete sretno stići, jer nigdje nisam čitao, da je Bog ostavio nedovršeno neko započeto čudo; od srca se radujem, što ste ovdje. Mnogo ste pretrpjeli, jadnice! Ali je opet vrlo velika sreća doživjeti čudo na sebi!

Neka se ne misli, da je tako tumačio onaj događaj samo on, stoga što je čitao živote svetaca; cijelo selo i cijeli onaj kraj tako su isto govorili o tom događaju, dokle god jeo njemu trajala uspomena. A pravo da kažemo, sa domecima koji su mu prišiveni, nije se ni mogao drukčije nazvati nego čudo.

Zatim se primače polako ženi, koja skidaše kotlić s veriga i šane joj:

– Je li sve dobro išlo?

– Vrlo dobro, pričat ću ti poslije.

– Da, da; imamo kad.

Domaćica stavi jelo, pa ode da dovede Luciju i posadi je za stol; otkide jedno krilo od onoga pijetla i posluži je; tada sjedoše i ona i muž joj, pa neprestano nude jelom gošću, još uvijek potresenu i stidljivu. Krojač uz prve zalogaje stade oduševljeno pričati, a svaki čas upadaju mu u riječ djeca, koja jedu oko stola a nikako neće da budu šutljivi slušaoci, kad su vidjela onoga dana tolike izvanredne stvari. Krojač opisuje svečanu službu, pa prelazi odjednom na razgovor o čudesnoj obraćenosti Bezimenoga. Ali ga je najviše dirnula kardinalova propovijed, i na nju se neprestano vraćao.

– Treba ga samo vidjeti pred oltarom – veli on – kao da je obični župnik, a on tako veliki gospodin. . .

– A što mu je ono zlatno na glavi? – pita jedna djevojčica.

– Šuti ti! Kad se pomisli, da onako velik gospodin, onako veliki učenjak,

koji je, kako pričaju, pročitao sve knjige što god ih ima, a to nitko drugi nije postigao, čak ni u Milanu; kad se pomisli, velju, da se on umije prilagoditi, da govori one stvari onako da ga svi razumiju. . .

– I ja sam ga čula – reče druga mala brbljavica.

– Šuti kad ti kažem! Što si ti čula?

– Čula sam da tumači evanđelje mjesto gospodina župnika.

– Šuti! Ne kažem samo za one koji nešto znaju, jer oni dabogme, moraju razumjeti; ali i najveći tupoglavci, i najveće neznalice, mogli su da shvate što on hoće da kaže. Doduše, da ih sada zapitate, umiju li ponoviti što su čuli; jest, ni jedan ne zna ni beknuti; ali sve osjećaju, tu u duši. I nijednom ne imenova onog gospodina, a kako se lijepo razumjelo, da na njega misli! Pa da bi se razumjelo, dovoljno je bilo opaziti kad su mu se oči zasuzile. I onda je plakao cijeli svijet. . .

– Jest, svi su plakali – ispade mališan: – ali što plaču svi onako kao djeca?

– Šuti! A baš ih ima tvrda srca u ovom našem selu. I kako je lijepo dokazao, iako je nerodica, da treba zahvaliti Bogu i biti zadovoljan; učiniti što se može, truditi se, pomoći se sam i biti zadovoljan. Jer nesreća nije u patnji, u sirotinji; nesreća je kad se zlo čini. I nisu to samo lijepe riječi, jer se zna da i on živi sirotinjski; otkida od usta pa dijeli gladnima; a mogao bi živjeti bolje nego itko drugi. E, tada čovjek uživa da ga sluša; a ne kao svi drugi; radite što vam kažem, a ne radite što ja radim. Pa je sasvim jasno dokazati, da su i oni koji nisu gospoda, dužni da udijele onima koji oskudijevaju.

Odjednom umuknu, kao da mu je neka iznenadna misao pretrgla riječ. Zamisli se malo, pa metne na jedan tanjir od svakoga jela što je bilo na stolu i, metnu i komad kruha, sve to stavi na prost ručnik, sastavi mu četiri kraja i dade ih u ruke starijoj djevojčici govoreći joj: – Uhvati ovdje. – U drugu joj ruku dade bočicu vina i reče joj: – Otiđi ovdje do Marije udovice, daj joj ovo i kaži joj, da joj šaljem kako bi se malo obradovala sa svojom dječicom. Ali lijepo kaži, pazi; neka joj se ne učini, da joj dijelim milostinju. Ne kazuj ništa ako koga sretneš; pazi da ne razbiješ.

Luciji bijesnu suze u očima i osjeti neko nježno okrepljenje u srcu, kao što je i od prijašnjeg razgovora osjećala veću utjehu, nego što bi joj mogao dati kakav govor udešen naročito za nju. Duh privučen onim opisima, onim sjajem, onim pobožnim i začuđenim potresom, zanesen ushićenjem samoga pripovjedača, otrgao se od tužnih misli; pa kad se i vraćala na te misli, osjećala se snažnija protiv njih. I sama pomisao na svoj preteški zavjet, iako ne bijaše izgubila svoju gorčinu, ipak je i ona imala sada u sebi neke ozbiljne i svečane radosti.

Uskoro zatim dođe župnik i kaza, kako ga je poslao gospodin kardinal

da pita za Luciju, da joj kaže kako gospodin kardinal želi da je vidi još danas, i da u njegovo ime zahvali krojaču i njegovoj ženi. Ovo dvoje, potreseni i zbunjeni, nisu imali riječi kojom da odgovore na tako ljubaznu poruku ove visoke ličnosti.

– Vaša majka nije još došla? – upita župnik Luciju.

– Moja majka! – uzdahnu Lucia. Kad joj župnik reče da je poslao po nju, po kardinalovoj zapovijedi, ona pokri oči pregačom i briznu u plač; plakala je još i poslije župnikova odlaska. Kad su joj se malo stišala osjećanja, uzbuđen onim glasom, i kad je počela mirnije razmišljati, Lucia se sjeti, kako se ona u onim strašnim časovima naročito molila Bogorodici, da joj pošalje tu utjehu, koja je sada tako bliska, a kojoj se prije nekoliko sati nije mogla ni nadati, da opet vidi svoju majku; sjeti se, da se toga radi i zavjetovala. »Učim da se vratim svojoj majci«, tako je ona sinoć vapila, i te joj se riječi sad jasno obnavljaju u sjećanju. Još se odlučnije zarekne sada, da će održati zavjet, pa ju je sve više peklo ono »Teško meni!« što joj u ovom trenutku bijaše izmaklo na usta.

Dok su tako spominjali Agnezu, ona bijaše već blizu. Može se zamisliti kako je bilo toj ojađenoj ženi, kad je dobila onaj iznenadni poziv i čula glas nepotpun i maglovit, o nekoj Lucijinoj opasnosti, minuloj, kako vele, ali strahovitoj: o nekom užasnom slučaju, o kom joj glasnik ništa i zbliže nije znao da kaže ni da objasni, a ona nikakvih drugih podataka nije imala da bi ga sama objasnila. Pošto se nekoliko puta uhvatila za kosu i uzviknula: »Oh sveti Bože! oh sveta Bogorodice!«, pošto je od glasnika tražila razna objašnjenja, našto joj on nije umio ništa odgovoriti, ona se užurbano i usplahireno popne na kola, pa usput nastavi uzdisanje i uzaludno zapitkivanje. Odjednom spazi don Abbondija, gdje ide nogu pred nogu, a svaki korak prethodno obilježi štapom. Jedno »oh!« s obje strane i on stade, ona zadrža kola i siđe; sklone se na stranu u kestenik kraj puta. Don Abbondio joj ispriča sve što je znao i vidio. Cijela stvar ne bijaše jasna, ali je Agneza, sada bila uvjerena, da je Lucia izbavljena i odahnu dušom.

Tada don Abbondio htjede skrenuti govor na drugu stvar i poče je opširno učiti, kako će se vladati prema nadbiskupu, ako bi ovaj, kao što je vjerojatno, zaželio da razgovara s njom i s njezinom kćerkom; naročito joj preporučuje, da ništa ne treba govoriti o vjenčanju. . . Ali Agneza vidje da pop govori za svoj račun, pa ga ostavi ondje bez ikakva odgovora i obećanja; drugih je briga imala u glavi. Pope se na kola i nastavi put.

Kad stigoše u selo, kola stadoše pred krojačevu kuću. Lucia skoči na noge; Agneza skoči s kola i uletje u kuću; jedna je drugoj u zagrljaju. Krojačeva žena, koja se sama tu zatekla hrabri jednu i drugu, umiruje ih, čestita im, pa ih, obzirljiva kao uvijek, ostavi same, rekavši da ide da namjesti postelju za njih; objasni im da ima sve što treba bez ikakve neugodnosti; ali baš da i nije tako, radije bi ona i njen muž spavali na podu,

nego što bi dopustili, da njih dvije drugdje traže zakloništa.

Kad su se nagrlile i najecale, Agneza htjede čuti od Lucije što ju je sve snašlo, i ona joj stade tužno pričati. Ali kao što čitaoci znaju, to bijaše historija, koju nitko nije cijelu znao, pa i za samu Luciju dijelom tamna i neobjašnjiva. Naročita nerazumljiva bijaše ona zlokobna slučajnost, otkuda ona strašna kola da se zateku baš ondje na putu, kuda je Lucia prolazila, po nekom izvanrednom slučaju; o tome su majka i kćerka vazdan nagađale i nikako da pogode, pa čak ni da naslute.

Da je glavni krivac u namještanju one zasjede bio don Rodrigo, o tome su i jedna i druga bile potpuno uvjerene.

– Ah prokletniče! paklena dušo! – uzvikuje Agneza; kucnut će i njemu suđeni čas. Kaznit će ga Bog, kao što je zaslužio, pa će onda osjetiti. . .

– Nemoj, majko, molim te! – presiječe joj Lucia riječ: – Nemoj mu željeti zla, nemoj nikome željeti zla! Da znaš što su muke! Da si ih iskusila! Nemoj, molim te! Bolje je da se pomolimo Bogu i Bogorodici za njega; da ga Bog prosvijetli, kao što je ovoga drugoga gospodara, koji bijaše gori od njega, a sada je pravi svetac.

Gnušanje što je Lucia osjećala spominjući skorašnje grozne događaje, činilo je da je ona više puta zastajala usred pričanja; više puta reče, da joj je preteško i pričati što je pretrpjela, pa je tek s mukom nastavljala, pošto bi se dobro isplakala. Ali je zbog drugih osjećaja zastala, kad je s pričanjem stigla do onoga trenutka, kad je učinila zavjet. Strah da je majka ne ukori kao nerasudnu i prenaglu; da joj ona ne iznese kakvo svoje pravilo, sa širim shvaćanjem savjesti, kao što ga bijaše iznijela i za prinudno vjenčanje; strah da nekomu tu tajnu ne povjeri, da bi se obavijestila i posavjetovala, te da se ta stvar pročuje, a Lucia je sva pocrvenjela na samu pomisao o tome; pa čak i neki stid od svoje rođene majke, koji je podržavao njezino neobjašnjivo ustezanje, da i to ispriča; sve te pobude učiniše da ona i majci ne kaza ništa o zavjetu, naumivši da to povjeri najprije ocu Kristoforu. Ali kako joj bi, kad na pitanje o ocu Kristoforu, začu da nije više u samostanu, da su ga poslali nekuda daleko, u neki čudan grad!

– A Renzo? – reče Agneza.

– On se spasao, je li istina? – reče Lucia uzbuđeno.

– Bez sumnje, jer svi to kažu; vele da je prebjegao na bergamsku stranu; ali nitko ne zna točno da kaže u koje mjesto, a on se dosad nije javio; sigurno nije imao prilike.

– Ah! Bogu hvala, samo kad se spasio! – reče Lucia, i htjede prijeći na drugi razgovor, ali joj razgovor prekide neočekivana pojava: pojavi se kardinal nadbiskup.

Kardinal, kad se vratio iz crkve, saznade od Bezimenoga, da je Lucia

stigla zdrava i utješena; zatim odoše na ručak i za stolom je kardinal posadio Bezimenoga s desne strane; unaokolo za trpezom sami svećenici, koji se ne mogahu nagledati lica Bezimenoga onako krotka bez slabosti, onako skromna bez uniženja, pa su to uspoređivali s onim, čega su se odavno naslušali o tom siledžiji.

Po ručku njih dvojica odoše u sobu. Poslije razgovora, koji je između njih trajao mnogo duže od jutrošnjeg, Bezimeni se vrati u svoj zamak na onoj istoj jutrošnjoj mazgi; a kardinal zovnu župnika i reče mu da ga odvede kući, gdje se Lucia sklonila.

– Ne morate se truditi – odgovori mu župnik; – ja ću odmah ovamo dozvati i djevojku, i njezinu majku, ako je već došla, i njihove ugostitelje, i koga god još želi Vaše presvijetlo gospodstvo.

– Želim sam da ih posjetim – ponovi mu kardinal Federigo.

– Odmah ću poslati po njih; za časak će biti ovdje; ne morate se vi truditi do njih – navaljuje župnik zanovijetalo (inače dobar čovjek), ne razumijevajući da kardinal onom svojom posjetom hoće da učini počast nesreći, nevinosti, gostoprimstvu, a u isti mah i svom vlastitom zadatku. Ali kad kardinal odlučno ponovi svoju želju, župnik se pokloni i posluša.

Kad se na ulici pojaviše kardinal i župnik, svijet što se tu zatekao krenu k njima; za časak pridođe ga sa svih strana, idući pored njih, koliko ih je moglo, a ostala povorka za njima. Župnik im govoraše: – Nemojte nagrtati, sklonite se malo, pazite! – Ali mu Federigo odvrati: – Pustite ih – i pođe dalje, čas dižući ruku da blagosilja narod, čas spustajući je da pomiluje djecu, što promiču ispred njega. Tako stigoše do kuće i uđoše unutra; povorka se zgrnu pred kućom. Ali u gomili bijaše i krojač, koji je išao s ostalima, pa upio oči i zinuo od čuda, ne znajući još kamo će kardinal. A kad vidje da ulazi u njegovu kuću, onda razmaha rukama da se progura iz gomile, i možete misliti kako se tiskao, vikao i opominjao: – Pustite me, vidite da ja moram biti tu – i utrča u kuću.

Agneza i Lucia čule su bile sve veći žamor s ulice, i dok premišljahu što to može biti, otvoriše se vrata i pojavi se kardinal sa župnikom.

– Je li ovo? – upita kardinal župnika, i kad mu ovaj znakom odgovori da jest, on ode k Luciji, koja stajaše uz majku, obadvije nepomične i zanijemile od čuđenja i od straha. Ali glas, izgled, vladanje, a naročito riječi Federigove ubrzo ih ohrabriše. On joj reče: – Sirotice moja, Božja je volja bila, da budeš na veliku iskušenju; ali ti je Bog opet pokazao, da nije od tebe okrenuo lica svojega, da te nije zaboravio. Bog te izbavio i tobom se poslužio za jedno veliko djelo, da ukaže veliko milosrđe jednome čovjeku, a tim da utješi u isti mah i mnoge druge.

Tada uđe u sobu i domaćica, koja je, čujući žamor, pogledala bila kroz prozor, pa kad je vidjela tko joj ulazi u kuću, bijaše strčala niza stepenice,

pošto se na brzu ruku mala dotjerala; gotovo u isti mah uđe i krojač na druga vrata. Videći da kardinal govori Luciji, sastadoše se u jednom kulu i tu stadoše s izrazom najvećega poštovanja. Kardinal ili ljubazno pozdravi, nastavljajući razgovor s majkom i kćerkom, uplećući u svoje utješne riječi poneko pitanje, da bi iz njihovih odgovora vidio, ima li prilike da još koje dobro učini onima koje su toliko pretrpjele.

– Trebalo bi da se svi svećenici ugledaju u vas, da štite sirotinju, a ne da pomažu da ih gurnu u nevolju, samo da bi sebe iz nje izvukli, – reče Agneza ohrabrena srdačnim i ljubaznim ponašanjem Federigovim, a razljućena pomišlju na don Abbondija, što on, pošto je uvijek druge žrtvovao, sad bi htio spriječiti ih da ne iskale malo svoje srce i da se ne potuže onome koji je nad njim, kad im se, onako rijetkim slučajem, ukaže prilika.

– Kažite mi sve što imate na srcu – reče kardinal; – govorite slobodno.

– Htjedoh reći, da je naš gospodin župnik vršio svoju dužnost, ne bi se sve ovo izdogađalo.

Ali na kardinalove zahtjeve, da sve jasno kaže, ona se sad osjeti u neprilici, što mora ispričati svu historiju, u kojoj je ona odigrala ulogu, za koju nije rada bila da se zna, a najmanje da je zna onakva ličnost. Stoga je podesila pričanje s malim zabašurivanjem; ispričala je o uglavljenoj svadbi, o don Abbondijevu otkazu, o njegovu izgovaranju na starješine (oh, Agnezo, Agnezo!); zatim preskoči na don Rodrigov nasilnički pokušaj i kako im je o tome javljeno, te su mu mogle izbjeći. – Ali koja korist – nastavi i završi: – izbjeći jednu napast, da se upadne u drugu. A da nam je gospodin župnik iskreno kazao u čemu je stvar i da je odmah vjenčao moje jadne mladence, mi bismo odmah pobjegli bili svi zajedno, krišom, daleko, gdje nas nitko na svijetu ne bi mogao naći. Ovako smo izgubili vremena, i sve ono što je bilo.

– Od gospodina župnika ja ću potražiti računa o svemu tome – reče kardinal.

– Nemojte, molim vas, nemojte! – reče Agneza. – Nisam ovo ispričala toga radi; nemojte ga karati, jer sad što je bilo bilo je – a ne bi ništa pomoglo; on je takav čovjek, a sutra bi onako isto uradio.

Ali Lucia, nezadovoljna onakvim pričanjem primijeti:

– A i mi smo pogriješili; vidi se da nije bila Božja volja, da se stvar svrši kako nam je želja bila.

– U čemu ste to pogriješili, kažite mi? – reče kardinal.

Lucia, usprkos strašnim očima, koje je njezina majka kradimice na nju strijeljala, ispriča cio prepad, koji su izvršili u don Abbondijevoj kući, pa završi:

– Zgriješismo, i Bog nas je kaznio.

– Primite iz njegove ruke muke koje ste pretrpjele i smirite se – reče Federigo: – jer onaj koji je pretrpio tolike muke, a sam sebe okrivljuje, taj ima razloga da se raduje i nada.

Onda ih kardinal upita, gdje je sada vjerenik, i kad mu Agneza odgovori (Lucia je šutjela, pognute glave i oborenih očiju), da je pobjegao iz sela, on pokaza čuđenje i negodovanje, pa upita zašto je pobjegao.

Agneza ispriča sve ono malo što je znala o Renzovim doživljajima.

– Slušao sam o tom mladiću – reče kardinal: – ali ne razumijem, kako je takav čovjek, koji je upleten u onakve stvari, mogao imati namjeru, da se oženi ovakvom djevojkom?

– On bijaše dobar momak – reče Lucia, sva crvena u licu, ali pouzdanim glasom.

– Bijaše miran momak, čak i suviše – dopuni Agneza; – o tome možete pitati koga hoćete, pa i gospodina župnika. Tko zna što su onamo sve na njega napleli, u kakve su ga spletke zapetljali? Siromaha je lako oglasiti nevaljalcem.

– To je istina, na žalost – reče kardinal; – ja ću se točno obavijestiti o njemu – pa zapisa njegovo ime i prezime u svoju bilježnicu. Zatim reče, kako ima namjeru da kroz nekoliko dana dođe i u njihovo selo, i onda može doći i Lucia bez ikakva straha, a dotle će on razmisliti da joj nađe mjesto, gdje će biti potpuno zaklonjena od svake napasti, dok se cijela stvar ne okrene na dobro. Tada se kardinal okrenu domaćinu i domaćici, koji odmah pristupiše bliže. Ponovi im svoju zahvalnost, koju im je već i po župniku izjavio, pa ih upita, ne bi li voljni bili, da za nekoliko dana dadu skloništa u svojoj kući onim gošćama, koje im je Bog poslao.

– Oh, od svega srca! – odgovori žena glasom i licem, koji su mnogo više iskazivali od onoga kratkog odgovora, ugušenog stidljivošću. Ali njen muž, ushićen prisustvom tako visoka posjetioca, i željom da se pokaže u onako važnoj prilici, smišljao je usplahiren neki pametan odgovor. Nabra čelo, zažmiri očima, stegne usne, napregne sve sile svoga uma, traži, premišlja, osjeća u glavi sudar nedovršenih misli i nepotpunih riječi: ali vrijeme prolazi; kardinal već pokazuje, da je protumačio njegovu šutnju, te se jadni krojač uzvrpolji i odvažno izgovori: – Možete misliti! – i dalje ni da makne. To ga je ne samo pokunjilo u onom trenutku, nego i kasnije uvijek to neprijatno osjećanje kvarilo mu je uživanje, što ga je kardinal odlikovao svojom posjetom. Koliko puta, kad se kasnije sjećao i razmišljao o onoj propuštenoj prilici, padahu mu na um, kao za inat, mnoge druge riječi, od kojih je svaka bolja bila od onoga neslanog »Možete misliti«! Ali kao što veli stara izreka, pozne mudrosti pune su sve jaruge.

Kardinal se oprosti sa svima i ode govoreći: »Božji blagoslov neka je nad ovim domom!«

Uveče kardinal upita župnika, kako bi mogao na zgodan način nagraditi onoga čovjeka, koji izvjesno nije imućan, te mu ovo gostoprimstvo mora biti skupo, naročito u onako oskudnoj godini. Župnik odgovori, da zaista, ni zarada od zanata, ni prihod od krojačevih njivica nisu toliki, da bi u onoj nerodnoj godini on mogao biti izdašan prema drugima: ali je prošlih godina ponešto prištedio, te je ipak od najimućnijih u selu, pa može, bez poremećaja podnijeti i neki veći trošak, a sigurno je da u ovoj prilici, on to rado podnosi; uostalom, on ni za što ne bi mogao privoljeti, da primi ma kakvu naknadu.

– Po svoj prilici – reče kardinal – on će imati da prima od mnogih seljaka, koji nemaju da mu plate dug.

– Toga ima dosta: ovaj siromašni svijet plaća od žetvenog pretička; prošle godine nije im ništa preteklo, a ove nije nikome ni dostiglo.

– Pa dobro, – reče Federigo: – ja primam na sebe svete dugove; vi se samo potrudite, da od njega dobijete spisak sve te njegove vjeresije, i da je svu izmirite.

– To će biti prilična suma.

– Tim bolje; a bit će ih sigurno i potrebnijih, koji nemaju duga stoga što ne nalaze vjere.

– Na žalost, tako je! Čini se što se može, ali se ne može svuda stići u ovako oskudnim godinama!

– Udesite da ih sve odjene na moj račun, a platite mu dobro. Doduše, ove godine čini mi se, da je ukradeno sve što se ne daje za kruh; ali je ovo osobit slučaj.

Prije no što završimo historiju ovoga dana, moramo ukratko ispričati, što je Bezimeni uradio.

Ovog puta glas o njegovu pokajanju bijaše stigao prije njega u dolinu, pa se brzo svuda pronio i svuda je proizveo čuđenje, uzbuđenje, ozlojeđenost, gunđanje. Prvim *bravima* ili momcima (to bijaše svejedno) koje usput sretne, zapovjedi znakom, da pođu za njim, i tako sve redom. Svi iđahu za njim s novom neizvjesnošću, a sa starom pokornošću; tako mu se usput pratnja sve više množila, dok ne stigoše u zamak. Onima što bijahu pred vratima također zapovjedi znakom, da s ostalima pođu za njim; uđe u prvo dvorište, i još uvijek na mazgi stade nasred dvorišta i gromovitim glasom viknu; to bijaše uobičajeni znak, na koji su se svi stjecali koji bi ga čuli. Za časak svi koji bijahu rastureni po zamku, dođoše na ovaj uzvik i pridružuju se već sakupljenim drugovima, gledajući svi u gospodara.

– Idite i čekajte me svi u velikoj dvorani – reče im on, pa sa svoje mazge gleda za njima kako odlaze. Zatim sjaha, sam odvede mazgu u štalu i ode

onamo gdje su ga čekali. Kad se on pomoli, prestade odjednom dotadašnji žubor; svi se pribiše uz jednu stranu, da bi, njemu ostavili što više prostora u dvorani: bilo ih je tridesetak.

Bezimeni diže ruku, kao da bi održao onaj naprasni muk; izdiže glavu, koja je nadvisivala sve ostale, pa reče: – Čujte me dobro, i nitko neka ne pisne, dok ne bude zapitan. Djeco! put kojim smo dosad išli, vodi ravno udno pakla. Ovo nije prijekor, jer ja sam pred svima vama, najgori od sviju; ali čujte što ću vam reći. Milostivi Bog pozvao me da promijenim život; i ja ću ga promijeniti, već sam ga promijenio; neka bi tako bilo sa svima vama. Znajte, dakle, i utuvite dobro, da sam gotov prije umrijeti, nego išta više uraditi protiv svetoga božjega zakona. Poričem sve zločinske naredbe, koje sam svakome od vas izdao; jeste li me razumjeli; sad vam naprotiv zapovijedani, da ništa ne izvršite što sam naredio. Također upamtite dobro, da odsad nitko više neće smjeti nikakvo zlo učiniti pod mojim okriljem i u mojoj službi. Tko hoće da ostane s tom pogodbom, bit će mi kao sin: bit ću sretan na izmaku onoga dana, kada ne budem ništa jeo, da bih nahranio posljednjega od vas, posljednjim kruhom koji bih još imao u kući. Tko neće tako, platit ću mu što još ima da primi od najma, a usto dat ću mu i poklon: može ići, ali nikada više da ovdje stupi nogom, osim ako hoće da promijeni život; toga radi uvijek će biti objeručke dočekan. Razmislite se noćas; sutra ću vas zvati jednog po jednog, da čujem od svakoga odgovor; tada ću vam izdati nove naredbe. Sad idite svaki na svoje mjesto. Bog koji je meni bio milostiv, neka i vas prosvijetli.

On svrši govor, a oni svi šute. Ma koliko da su se razne i uzrujane misli rojile u onim zlikovačkim glavama, spolja se na njima to nije opažalo. Navikli su bili da gospodareve riječi primaju kao izjavu volje, kojoj nema pogovora; a kad one riječi sada objavljuju, da je ta volja promijenjena, opet se po svemu vidi da ona nije oslabljena. Ni jednom od njih nije ni nakraj pameti, stoga što se on kaje da bi se sad mogli osmjeliti i odgovoriti mu kao nekom drugom čovjeku. Vide u njemu sveca, ali od onih svetaca koji se slikaju s uzdignutom glavom i s mačem u ruci. Osim straha, oni su ga i voljeli (naročito oni koji su se rodili na njegovu imanju, a njih je bio veći dio), i bili su mu podanički odani; a svi su mu se divili; pred njim su osjećali neku vrstu snebivanja, kakvu osjećaju i najgrublji, najbezočniji duhovi pred nekom pripoznatom nadmoćnosti. A ono što maločas bijahu čuli iz njegovih usta, iako je mrsko bilo njihovim ušima, nije bilo lažno ni sasvim nerazumljivo njihovim umovima; i što su se dotle hiljadu puta takvom čemu rugali, nije bivalo stoga što nisu vjerovali, nego što su ruganjem htjeli prepriječiti strah koji bi ih obuzeo, kad bi o tome ozbiljno mislili. A sada, kad djelovanje toga straha vidješe u onakve duše, kao što bijaše gospodareva, ni jedan od njih ne ostade, za koga se, manje više, taj strah nije zalijepio, ma i sasvim prolazno. Pored svega toga, oni od njih, koji su se jutros zatekli blizu sela, te su prvi doznali veliku novost, vidjeli su i razglasili su golemu radost i ushićenje cijeloga stanovništva, ljubav i

poštovanje prema Bezimenom, koji odjednom bijahu zamijenili dotadašnju mržnju i strah. I tako, u čovjeku, koga su uvijek promatrali, tako da kažem, odozdo na više, onda kad su sami oni bili veliki dio njegove sile, vide sada predmet divljenja i obožavanja cijeloga svijeta; vide ga opet nad ostalim ljudima, sasvim drukčije nego prije, ali ne manje nego prije, uvijek izvan obične svjetine, uvijek prvi.

Stajahu, dakle, zgranuti, u nevjerici jedan prema drugom, i svaki prema sebi. Neki se grize u sebi, neki smišlja gdje će sad potražiti pribježišta i zanimanja; neki se ispituje, ne bi li se i on mogao prikloniti da postane pošten čovjek; neki, dirnut gospodarevim riječima, već osjeća neku sklonost k tome; neki, ne odlučujući ništa, nakani su da sve obećaju da ostanu na onom kruhu, koji im se onako srdačno nudi, a koji je teško naći drugdje, te da tako dobiju vremena: ni jedan od njih ne pisnu. A kad Bezimeni, po svršenu govoru, diže opet onu zapovjedničku ruku i njome im dade znak da odlaze, svi pokunjeni, kao stado ovaca, u stisci se proguraše iz dvorane. Za njima iziđe i on, i stade nasred dvorišta pa u sumraku gleda kako se razilaze i svaki ide na svoje mjesto. Zatim ode gore da uzme fenjer, obiđe dvorišta, hodnike, dvorane, pregleda sve ulaze, i kad vidje da je sve mirno i u redu, ode da spava. Jest, da spava, jer ga spopade san.

Zamršenih i hitnih poslova, ma koliko da ih je prije uvijek tražio, nikada nije imao više nego onda; pa ipak mu se spavalo. Grižnja savjesti, koja mu noćas ne dade da sklopi oči, ne bijaše se smirila, nego se baš javljala sve više, sve strože, sve odsudnije; a njemu se ipak spavalo. Red, vrstu vladavine, koju je od toliko godina zaveo u onom zamku, s tolikom brigom, s tolikom smjelošću udruženom s postojanošću, sad je on sam sve pomjerio nekolikim riječima; onu beskrajnu pokornost svojih ljudi, onu njihovu gotovost na sve, onu hajdučku vjernost, na koju je odavno navikao bio da se pouzdano oslanja, sve je to sad on sam poljuljao; od svoga vlastitoga oruđa on je sam napravio hrpu zapleta, unio je zabunu i neizvjesnost u svoju kuću; pa ipak mu se spava.

Ode dakle u svoju sobu, približi se onoj postelji, na kojoj se noćas prevrtao kao na trnju, i kleče kraj postelje s namjerom da se pomoli Bogu. U nekom skrovitom i dubokom kutiću pamćenja nađe molitve koje ga još u djetinjstvu bijahu naučili; poče ih izgovarati, i one riječi, koje su mu toliko godina zatrpane bile u pameti, sada se jedna za drugom kao odmotavaju. To je budilo u njemu neku smjesu neopisivih osjećaja; neku milinu u onom povraćanju na nevine navike iz djetinjstva; neki pooštreni bol pri pomisli na provalu koju bijaše iskopao između ovoga i onoga vremena; neku čežnju da pokajničkim djelima dospije do neke nove savjesti, do nekoga stanja što bližega nevinosti, koju ne može više povratiti; neku zahvalnost i neku vjeru u ono milosrđe, koje ga može dovesti do takvog stanja, a koje nm je već dalo toliko znakova, da to i hoće. Ustade, leže u postelju i odmah zaspi.

Tako se svrši onaj dan, vrlo znamenit već onda, kad je ovu historiju

bilježio naš autor; i da ne bi njega, ništa se ne bi znalo o ovim podrobnostima, jer Ripamonti i Rivola, koje prije navedosmo, kažu samo, da se taj čuveni nasilnik, pošto se sastao s kardinalom Federigom, odjednom popravio i promijenio život za svagda. A koliko ih je koji su čitali te dvije knjige? Još manje od onih, koji će pročitati ovu našu knjigu. A tko zna, da li je u onoj guduri, kad bi je tko potražio i umio naći, ostalo kakvo god zamoreno i maglovito predanje o ovim događajima? Od onda se toliko toga izmijenilo na svijetu!

GLAVA DVADESET PETA

Posjet kardinala. Don Abbondijevoj župi

Sutradan u Lucijinom selu i u cijelom okolišu Lecca ni o čem drugom nije se govorilo nego o njoj, o Bezimenom, o nadbiskupu i još o nekom, koji bi mnogo radije bio, da se u onoj prilici njegovo ime ne spominje, iako mu je inače godilo, da se o njemu mnogo govori: to je bio don Rodrigo.

Doduše, i prije se govorilo o njegovim podvizima, ali to bijahu isprekidani nagovještaji, tajne napomene; trebalo je da se dvojica vrlo dobro poznaju, pa da se osmjele na povjerljiv razgovor o njemu. A ni u takvom slučaju nisu u razgovor unosili svu onu žestinu, koju bi inače bili kadri unijeti jer ljudi, uopće rečeno, kad ne mogu bez ozbiljne opasnosti dati oduška svojoj ozlojeđenosti, nju ne samo blaže iskazuju ili je sasvim prikrivaju, nego je ustvari manje i osjećaju. Ali sada, tko će se uzdržati od raspitivanja i od razlaganja o toliko razglašenom događaju, u kom se vidi prst božji i u kom se sjajno ističu onakve dvije ličnosti? – U jednoj žarka ljubav prema pravdi, spojena s najvećim dostojanstvom; u drugoj skrušena obijest, koja, tako reći, uime svih *brava* polaže zlikovačko oružje i moli za oproštenje. Prema njima gospodin don Rodrigo svima izgledaše odviše sitnim. Sada su svi uviđali, što to znači napastovati nevinost da bi se mogla osramotiti, goniti je s onakvom bestidnom upornošću, s onako gnusnim nasiljem, s nako odvratnim zasjedama. Tom se prilikom pravio kao neki obračun svih ostalih nedjela onoga gospodina, i o svemu su iznosili svi što god im bijaše na duši, svatko ohrabren tim što vidi da je saglasan sa svima. Nastade opći žamor, opća uzbuna; ali ipak, samo nek je daleko, zbog svih onih *brava* što su oko njega.

Dobar dio ove javne mržnje izlio se i na njegove prijatelje i udvarače. Dobro su krpili i gospodina načelnika, što je uvijek gluh i slijep i nijem prema svemu što radi onaj nasilnik; ali nek je daleko i on, jer, ako nema *brave,* on ima žbire. A prema doktoru Zapletalu, koji ništa drugo nema osim blebetanja i spletaka, i prema ostalim sitnijim udvoricom a njegove vrste, nisu se baš nimalo ustručavali; prstom ih pokazivahu, gledahu ih poprijeko, te im se učini najbolje, da se za neko vrijeme i ne pojavljuju na ulici.

Don Rodriga kao da je grom udario, kad dopre do njega onako iznenadan glas, onoliko suprotan svemu što je iščekivao od danas do sutra, od jednoga trenutka do drugog, pa se zavuče u svoj dvorac, sam sa svojim *bravima,* i tu se kinjio puna dva dana; trećega dana otputova u Milan. Da je samo bilo ono roptanje svjetine, on bi možda, kad je već stvar dotle došla, naročito ostao bio da mu prkosi, pa i da traži priliku, da nauči pameti koga od najsmjelijih, i tim da zaplaši ostale; ali ga otjera od kuće pouzdan glas, da kardinal dolazi u njegov kraj. Konte stric, koji je o cijeloj stvari znao samo ono što mu je kazao Attilio, zacijelo će zahtijevati, da u toj prilici Rodrigo igra sjajnu ulogu i da ga pred svijetom kardinal odlikuje najljepšim primanjem; a svatko vidi, koliko se stvar zlo uputila. Stric bi to zahtijevao i tražio bi o svemu točan račun, jer to bijaše zgodna prilika da se vidi, na kolikoj je cijeni njegova loza kod najvišega crkvenog dostojanstvenika. Da bi izbjegao tu dosadnu nepriliku, don Rodrigo ustane prije sunca, sjedne na kola, povede Grisa i još nekoliko *brava,* pred sobom, pokraj sebe i za sobom; naredi da i sva ostala posluga dođe za njim, i otputova kao bjegunac, kao ono Katilina (da bismo izdigli ove naše ličnosti nekim čuvenim upoređenjem), kad pobježe iz Rima sikćući i zaklinjući se, da će se brzo strašan vratiti i osvetiti.

Kardinal je dotle nastavio obilaženje župa, svaki dan po jednu, u oblasti grada Lecca. Onoga dana kad je imao doći u Lucijino selo, velik dio stanovnika izađe mu podaleko u susret. Na ulasku u selo, baš do Agnezine i Lucijine kućice bijaše triumfalni luk, napravljen od uspravnih greda i poprečnih letava, sve obavijeno slamom i paprati, a okićeno granjem od vaprine i božikovine sa crvenim bobama; crkveno pročelje bijaše zastrto šarenicama; o prozore su izvješali ponjave, prostirače i povoje prikačene na lukove; iznijeli su sve ono sirotinje što je moglo, kako tako, blještati kao ukrasna suvišnost. Oko dvadeset i drugog sata,[51] kad se očekivao kardinal, i oni što bijahu ostali kod kuće, mahom starci, žene i djeca, iziđoše mu u susret, dijelom u povorci, dijelom u gomili, a pred njima don Abbondio, mrzovoljan u svoj onoj svečanosti i od graje koja ga je zabunjivala, i od vreve, koja mu je, kao što neprestano ponavljaše, stvarala vrtoglavicu i od tajne zebnje, da nisu žene sve izbrbljale, te da mora odgovarati za vjenčanje.

Eno gdje se pojavljuje kardinal, ili upravo gomila svijeta, usred koje se on nalazio u svojoj nosiljci, a oko njega njegova pratnja; od svega ovoga vidio se samo jedan izdignut znak nad svima onim glavama: Križ što ga nosi kapelan jašući na mazgi. Svijet, koji je išao s don Abbondijem, pohita bez reda da se pridruži onoj drugoj gomili; a don Abbondio, pošto je tri četiri puta kazao: – Ne žurite se; idite u redu; što ste nagrnuli! – okrenu se ljutito i mrmljajući neprestano: – Babilonska kula, prava babilonska kula! – uđe u praznu crkvu i tu stade da čeka.

---

[51] Tri popodne (op. ur.).

Kardinal je nastupao blagosiljajući svijet rukom, a svijet njega ustima; njegova pratnja muku je imala zadržavajući pomalo onu gomilu. Stoga što su iz Lucijina sela, oni bi htjeli da vanrednijom svečanošću dočekaju nadbiskupa; ali je to teško bilo, jer gdje god je on dolazio, svuda su činili što god se više moglo za doček. Već u prvom početku njegove biskupske službe, kad je svečano ulazio u milansku stolnu crkvu, tiska i navala svijeta bijaše tolika, da su se mnogi pobojali čak za njegov život; nekoliko plemića u njegovoj blizini bijahu isukali mačeve, da bi zaplašili i suzbili navalu. U ondašnjim običajima bilo je toliko neskladnosti i nasrtljivosti, da je čak i u izjavama poštovanja prema biskupu i crkvi, i u njihovu suzbijanju, dolazilo gotovo do ubijanja. Pa čak ni ona obrana ne bi dovoljna bila, da dva ceremonijara, Clerici i Picozzi, dva svećenika mlada duhom i tijelom, nisu na ruke digli nadbiskupa i odnijeli ga od vrata do oltara. Odonda, o svim njegovim nadbiskupskim posjetama, prvi njegov ulazak u crkvu može se posve ozbiljno računati u njegove nadpastirske napore, a ponekad i u prebrođene pogibli.

I ovom je prilikom ušao u crkvu kako je mogao; ode k oltaru, pred njim se pomoli Bogu, pa se onda okrete narodu, i po svom običaju, pozdravi ga kratkom besjedom o svojoj ljubavi prema njima, o svojoj želji za njihovim spasenjem i o njihovoj pripremi za sutrašnju službu Božju. Zatim ode župnikovoj kući i tu, između ostaloga, upita don Abbondija o Renzu. Don Abbondio odgovori, da je to prilično žustar momak, dosta tvrdoglav i nabusit. Ali na podrobnija i određenija pitanja morade odgovoriti, da je poštena duša i da ni on ne može razumjeti, kako je Renzo mogao u Milanu počiniti sve one strašne stvari, o kojima se toliko priča.

– A mislite li vi – nastavi kardinal – da bi se djevojka mogla vratiti sada svojoj kući?

– Zasad – odgovori don Abbondio – može i doći i ostati, kako joj je volja; velim, zasad; ali – doda s uzdisajem – trebalo bi da Vaše presvijetlo gospodstvo bude uvijek ovdje, ili bar u blizini.

– Gospodin je uvijek blizu – reče kardinal: – a ja ću se već pobrinuti za njenu sigurnost. – I odmah naredi, da se sutra rano pošalje nosiljka s pratnjom, da dovedu majku i kćerku.

Don Abbondio iziđe sav blažen, što je kardinal govorio o Renzu i o Luciji, a ništa ga ne upita, zašto im je odrekao vjenčanje. – To znači da on ništa ne zna – tješi se on u sebi: – Agneza nije brbljala: čudo božje! Kardinal će opet s njom govoriti; ali ja ću je prije toga još jednom, poučiti, poučit ću je kako treba. – A ne zna bijednik, da mu Federigo o tome nije ništa spomenuo baš zato, što je o toj stvari htio s njim opširno govoriti, kad bude imao više vremena; prije no što će mu svojski očitati, htio je čuti i sve njegove razloge.

Ali kardinalove brige, da Luciji nađe sigurno sklonište, bijahu postale

zališne; otkako ju je ostavio u onom selu, nastale su neke prilike, o kojima moramo ispričati.

Agneza i Lucia, za ono malo dana što provedoše u gostoljubivoj krojačevoj kućici, bijahu se vratile, ukoliko su mogle, na svoj stari način života. Lucia bijaše odmah potražila da radi, pa je, kao i u samostanu, šila, neprestano šila, povučena u jednu sobicu, kloneći se svijeta. Agneza je pomalo izlazila, a pomalo radila s kćerkom. Razgovori im bijahu u toliko tužniji, u koliko nježniji; obadvije se spremahu na rastanak, jer se ovčica nije mogla vratiti onako blizu vukovoj pećini; a kad i kakav će biti kraj tome rastanku? Budućnost bijaše tamna, zamršena, naročito za jednu od njih. Agneza je nagađala neke vesele ishode; Renzo će bez sumnje ubrzo dati glasa o sebi, ako ga nikakva nesreća nije snašla; ako je našao stalna rada i ako je od riječi (a o tome se ne može sumnjati), zašto ne bi otišle onamo gdje je on? O tim nadama ona je neprestano govorila kćerci, za koju je teško reći da li je njoj mučni je bilo to slušati, ili na to odgovarati. Lucia je šutjela kao kamen o svojoj velikoj tajni; žao joj je bilo što nešto krije od onako dobre majke, a i to još ne prvi put; ali su je neodoljivo zadržavali stidljivost i onaj strah, o kom su prije govorili, te je dan po dan prolazio, a ona uporno šutjela. Njene su namjere bile drukčije od majčinih, ili ih pravo da se kaže, nije ni imala; sva se predala božjoj volji. Stoga je gledala da zabašuri onake razgovore, ili da ih okrene na nešto drugo; često bi rekla, onako uopće, da se ničemu više ne nada, da ništa više ne želi na ovom svijetu, nego da se što prije mogne sastati i ostati sa svojom majkom; te su joj se riječi često ugušivale u plaču.

– A znaš li zašto tako misliš? – govoraše joj Agneza; – zato što si toliko pretrpjela, pa ti se čini, da, se ništa ne može okrenuti na bolje. Ali uzdaj se u Boga, i ako. . . Neka se pokaže samo iskra nade, samo jedna iskra, pa ću te onda pitati, da li ni na što više ne misliš. – Lucia bi na to ljubila majku i plakala.

Između njih dvije i njihovih ugostilaca razvilo se veliko prijateljstvo; a i kako da se ne razvije između dobrotvora i obdarenih, kad su i jedni i drugi dobri ljudi? Osobito je Agneza mnogo brbljala s domaćicom. Krojač je to začinjavao pričama i moralnim besjedama, a naročito je za vrijeme ručka uvijek ponešto lijepo pričao o Bovu iz Antone ili o svetim očima pustinjacima.

Blizu onoga sela ljetovahu vrlo otmjeni supruzi; don Ferrante i donna Prassede; od koje su loze, naš autor, kao obično, ništa ne kaže. Donna Prassede bijaše stara vlasteoka, vrlo dobrotvorna. Dobročinstvo je bez sumnje najljepši posao koje čovjek može vršiti, ali koji može, na žalost, i pokvariti, kao i sve ostale. Dobrotvor treba da zna što je dobro, a kao i sve drugo, to možemo znati samo usred naših strasti, po našim ocjenama; sve je to vrlo često daleko od savršenstva. S pojmovima stajala je donna Prassede onako kao što se veli da treba s prijateljima; malo ih je imala; ali

je tom malom broju bila vrlo predana. A i među njima bilo ih je, na nesreću, dosta krivih, i te je baš ponajviše voljela. Otuda joj se događalo, ili da uzme za dobro što nije, ili da upotrebi sredstva koja bi podesnija bila za suprotnu svrhu, ili da smatra za dopuštena baš zabranjena sredstva, po nekoj maglovitoj pretpostavci, da onaj koji čini više od svoje dužnosti, može činiti više i od svoga prava; dešavalo joj se da u nekom djelu ne vidi ono što je stvarno, ili da vidi nešto, čega u njemu nema; i mnoge druge slične stvari njoj su se dešavale, kao što se mogu svakome desiti, pa čak i najboljim; samo što su se donni Prassede dešavale suviše često, a i sve ujedno.

Kad je čula o znamenitom slučaju s Lucijom i sve što se u onoj prilici govorilo o toj djevojci, zaželje da je vidi; pošalje kola i staroga slugu, da doveze majku i kćerku, Lucia se ustezala i molila krojača, koji joj to bijaše javio, da nađe načina kako da je odgovori. Dok su dolazili prosti ljudi koji su tražili da vide čudotvornu djevojku, krojač je njoj rado učinio tu uslugu; ali u ovom slučaju činilo mu se da bi odbijanje bilo neka vrsta odmetništva. Dokazivao je, uzvikivao je nabrajao je: da tako ne valja, da je gospodska kuća, da se gospodi ne kaže »neću«, da to može biti njihova sreća, da je donna Prassede, pored ostaloga, prava svetica; jednom riječi, toliko je nagovorio, da se Lucia morade skloniti, tim prije što je Agneza sve njegove razloge potvrđivala usklicima: »tako je, dabogme, pravo imate.«

Donna Prassede dočeka ih s velikim izjavama i s mnogim čestitkama; raspituje, savjetuje, sve s neke prirođene visine, ali razblažene s mnogim skromnim riječima, začinjene tolikom usrdnošću i ljubaznošću, da su se, Agneza gotovo odmah, Lucia ubrzo za njom, osjetile slobodne onog ustručavanja poštovanja, što ih je isprva spopalo bilo pred onom gospodskom pojavom; čak su malo po malo osjećale neku privlačnost. Ukratko, donna Prassede, pošto je čula da kardinal traži sklonište za Luciju, pa želeći potpomoći i preteći tu dobru namjeru, ponudi se da primi djevojku u svoju kuću, gdje neće morati vršiti nikakvu naročitu službu, nego će po svojoj volji pomagati ostaloj ženskoj posluzi. Pa zatim reče, da će ona o tome izvijestiti kardinala.

Osim jasnoga i neposrednog dobrog djela, donna Prassede u tome je vidjela i smišljala i drugo dobro djelo, možda još znatnije, po njezinu shvaćanju; a to je, da ispravi pojmove, da izvede na dobar put nekoga, kome je to od najveće potrebe. Jer, otkako je čula da se priča o Luciji, odmah je bila uvjerena, da je djevojka koja se mogla vjeriti s nekim nevaljalcem, s jednini buntovnikom, s jednim koji je s vješala pobjegao, ta djevojka mora imati neku manu, neku prikrivenu griješku. S kim si, onakav si. Lucijina posjeta samo ju je utvrdila u tom uvjerenju. Uglavnom ona je vidjela da je to dobra djevojka; ali bilo je i mnogo zamjeraka. Ona oborena glavica, s bradom priljubljenom uz kotalac, ono neodgovaranje, ili odgovaranje dvjema trima riječima kao na silu, sve je to moglo biti znak stidljivosti, ali pokazuje sigurno i mnogo jogunstva; lako je bilo pogoditi, da

ona glavica hoće sve na svoj način. Pa ono što svaki čas crveni, ono susprezanje uzdisaja. . . A naročito ona dva velika oka, nikako se ne dopadaju donni Prassede. Smatrala je za sigurno, da su sve Lucijine nesreće božja kazna, što je zavoljela onoga nevaljalca, i opomena, da ga se sasvim odreče; i prema tome donna Prassede odlučila se, da svojski poradi na tome. Jer, kao što je uvijek govorila, sve su njene težnje bile u tome, da ugađa božjoj volji; samo što je često upadala u veliku pogrešku, da božjom voljom smatra svoju pamet. Ali o ovoj drugoj svojoj namjeri dobro je pazila da ne pokaže ni najmanjega znaka.

Bilo je jedno od njezinih načela, da prije svega ne treba ništa od svojih namjera saopćiti onome, koga hoćemo da izvedemo na dobar put.

Majka i kćerka zgledaše se. Kad su se već morale rastali, ponuda im se učini povoljnom već s toga, što je mjesto sasvim blizu njihovu selu, te će se, u najgorem slučaju, zbližiti i sastati idućega ljetovanja. Pošto su se očima sporazumjele, okrenuše se obadvije donni Prassede sa zahvaljivanjem koje znači pristanak. Ona ponovi sve ljubaznosti i obećanja, i reče da će im poslati pismo za gospodina kardinala.

Kad odoše Agneza i Lucia, donna Prassede reče don Ferrantu da napiše pismo, jer je u važnijim prilikama upotrebljavala za svog tajnika njega kao učenoga, o čemu ćemo podrobnije govoriti. U ovakvoj važnoj prilici don Ferrante je uložio sve svoje znanje, i kad dade ženi pismo da ga prepiše, preporuči joj najozbiljnije ortografiju, jer to bijaše jedna od mnogih stvari koje on bijaše učio, a jedna od malo stvari o kojima je njegov glas vrijedio u kući. Donna Prassede pažljivo prepiše pismo i pošalje ga krojačevoj kući. To je bilo dva tri dana prije no što je kardinal poslao nosiljku, da vrate Agnezu i Luciju u njihovo selo.

Kad stigoše, siđu pred župnikovu kuću, gdje je bio kardinal. Naređeno je bilo da ih odmah uvedu; kapelan koji ih je prvi spazio, tako i učini, zadržavajući ih samo nekoliko trenutaka, da ih na brzu ruku pouči o ceremonijalu pred kardinalom i a titulama njegovim; to je kapelan uvijek radio kad god je mogao, samo da kardinal to ne opazi. Mučilo je usrdnoga kapelana, što je tako malo reda bilo oko kardinala i u ophođenju s njim; – sve to biva – govoraše on često ostalim pridvornicima – od prevelike dobrote ovoga blaženoga čovjeka, njegove prekomjerne dobrostivosti. – I pričao je, kako je svojim ušima više puta slušao, da kardinalu odgovaraju: jest, gospodine, i nije gospodine.

U onom trenutku kardinal je razgovarao s don Abbondijem o župskim poslovima te ovaj nije imao prilike, kao što je želio, da i on najprije pouči Agnezu i Luciju. Samo u prolazu pored njih, kad je od kardinala izlazio, a one ulazile, namigne im da bi im izrazio svoje zadovoljstvo što su bile pametne, pa neka i sada budu pametne, ne govoreći ništa o onoj stvari.

Poslije ljubazna dočeka s jedne i dubokih poklona s druge strane,

Agneza izvadi iz njedara pismo, predade ga kardinalu i reče: – Ovo je od gospođe donne Prassede, koja veli da mnogo poznaje gospodina kardinala; kao što je prirodno velika gospoda svi se poznaju među sobom. Kad budete pročitali, vidjet ćete.

– Dobro – roče Federigo, pošto je pročitao pismo i iz don Ferrantove krasnorječivosti shvatio smisao. Znao je onu kuću samo koliko je dovoljno za uvjerenje, da Luciju primaju s dobrom namjerom i da će kod njih biti zaklonjena od zasjeda i od nasilja njezina gonioca. Kakvo je mišljenje imao o pameti donne Prassede, nije zabilježeno u našim spomenicima. Po svoj prilici kardinal ne bi bio nju izabrao za *onu* svrhu, ali, kao što smo već nagovijestili, nije mu bilo u navici da razmeće tuđe stvari, da bi ih bolje obnovio.

– Primite mirne duše i ovaj rastanak i neizvjesnost u kojoj se nalazite – nastavi kardinal: – Uzdajte se da će brzo proći i da će Gospod sve izvesti na onu svrhu, kojoj je sve i uputio; znajte da će njegova volja biti najbolja za vas. – Još kaza Luciji nekoliko ljubaznih uputa, objema još nekoliko utješnih riječi, blagoslovi ih i oprosti se s njima. Čim iziđoše na ulicu, saleti ih čitav roj prijatelja i prijateljica, može se reći cijelo selo, koji su ih čekali i isprate ih pobjedonosno njihovoj kući. Sve su se žene nadmetale, koja će im više čestitati, izjavljivati sažaljenje, zapitkivati ih; sve su uzvikivale od žalosti, čujući da sutra Lucia opet odlazi. Ljudi su se nadmetali uslužnim ponudama; svaki je htio stražariti one noći pred njihovom kućicom. To je podsjetilo našega autora na izreku: najviše je pomoćnika onda, kad ti pomoć nije potrebna.

Svi ti dočeci Luciju su zbunjivali i pometali; Agneza se nije tako lako zbunjivala. Ali je u stvari to dobro bilo i za Luciju, razgaljujući je malo od misli i uspomena, koje su je morile, kad pogleda ona vrata, one sobice, sve one predmete oko sebe.

Kad zvona objaviše početak službe božje, svi okrenuše u crkvu, i to bi njima dvjema drugi triumfalni pohod.

Poslije mise don Abbondio otrča da vidi, da li je Perpetua sve lijepo spremila za ručak, kad mu rekoše da ga zove kardinal. On ode odmah svom visokom gostu, i kad stade preda nj, ovaj počne:

– Gospodine svećenice! – (Te su riječi tako izgovorene, da je don Abbondio odmah vidio u njima početak duga i ozbiljna razgovora.) – Gospodine svećeniče, zašto niste vjenčali onu bijednu Luciju s njezinim vjerenikom?

»Istresle su jutros vreću« – pomisli don Abbondio, pa odgovori mucajući: – Prosvijetli gospodine, sigurno ste čuli o groznom zapletu u toj stvari; bila je to takva zbrka da se ni dandanas ne može u nju proniknuti jasno; to može i vaše presvijetlo gospodstvo zaključiti iz toga, što je evo nekim čudom djevojka ovdje, poslije tolikih napasti; a momak, poslije drugih

napasti ne zna se ni gdje je.

– Ja pitam – ponovi kardinal – je li istina, da prije svih tih napasti, vi niste htjeli izvršiti vjenčanje, kad je to od vas zahtijevano, i kad je bio određen dan? Hoću da znam zašto?

– Doista. . . kad bi Vaše presvijetlo gospodstvo znalo. . kakve prijetnje. . . kakve sam strašne zapovijedi dobio da ništa ne govorim. . . – I tu stade, ne završujući što je započeo, s nekim izrazom, koji je s poštovanjem iskazivao, da bi neuputno bilo zahtijevati od njega da priča nešto više.

– Ali – reče kardinal neobično ozbiljnim glasom; – ja kao vaš biskup, po svojoj dužnosti i radi vašega opravdanja, zahtijevam da mi kažete, zašto niste izvršili ono, što je po pravilu bila vaša dužnost da učinite.

– Prosvijetli – tepa don Abbondio, a manji je od makova zrna – nisam htio reći. . . ali mi se učinilo, kad su stvari tako zamršene, a već su stare i nepopravljive, ne koristi ih mućkati. . . ali opet, velim. . . znam da Vaše gospodstvo neće izdati svoga bijednoga župnika. Jer to je sasvim prirodno. Vaše presvijetlo gospodstvo ne može biti svuda; a ja ostajem ovdje izložen. . . Ali, kad zapovijedate, kazat ću, kazat ću sve.

– Govorite; najviše bih volio, da se potpuno opravdate.

Onda don Abbondio stade pričati svoju žalosnu historiju, ali prešutje glavno ime, zamjenjujući ga izrazom: jedan veliki gospodin; tim je htio da očuva opreznost bar koliko je mogao u onom škripcu.

– I niste imali nikakva drugoga razloga? – upitat će kardinal, kad je don Abbondio svršio.

– Bit će da se nisam dovoljno jasno izrazio – odgovori don Abbondio. – Za živu glavu rekoše mi da ne smijem vjenčati ono dvoje!

– I vama se čini da je to dovoljan razlog za nevršenje jedne sasvim jasne dužnosti?

– Ja sam se uvijek trudio da svoju dužnost vršim čak i s velikim svojim neugodnostima, ali kad je glava u pitanju. . .

– A kad ste se predstavili i svetoj crkvi – nastavi kardinal još ozbiljnije – da primite taj čin, da li vam je crkva obezbijedila život? Zar vam je kazala da su vaše dužnosti bez svake prepreke, zaklonjene od svake pogibli. Zar vam je kazala da vaša dužnost prestaje ondje gdje opasnost počinje? Nije li vam izrijekom baš suprotno kazala? Nije li vam naglasila, da vas šalje kao jagnje među vukove? Zar niste znali da ima i nasilnika, kojima se ne može sviđati ono što je vama zapovjeđeno. Onaj od kojega imamo i nauku i primjer, zar je stavio pogodbu, da mu život bude spasen? I da bi se život spasao, da bi se održao malo dulje na svijetu o trošku kršćanske ljubavi i dužnosti, zar je iza to potrebno bilo svelo pomazanje, rukopoloženje i sve milosti svećeničke? Za takvu vrlinu, za takvu nauku dovoljan je i svijet. Ali

što rekoh? O, sramote! Sam svijet odriče se takve nauke: – a svijet gradi svoje zakone, koji propisuju zlo i, dobro; i on ima svoje evanđelje oholosti i mržnje; i ne dopušta na strah od smrti bude razlog za gaženje njegovih zapovijedi. Ne dopušta, i sluša se. A mi! mi čeda i glasnici božjeg obećanja! Što bi bilo od crkve, kad bi vašim jezikom govorila sva vaša braća u Kristu? Gdje bi ona bila da se na svijet pojavila s takvom naukom?

Don Abbondio pokunjeno sluša. Njegov se duh koprca između onih razloga, kao pile u sokolovim pandžama, koje ga uznose u nepoznate visine, u uzduh kojim nikada nije disao. Videći da nešto mora odgovoriti, reče s nekom usiljenom pokornosti:

– Prosvijetli, bit će da sam kriv. Kad se život nema računati ni u što, onda ne znam što da kažem. Ali kad se ima posla s ljudima koji imaju silu i neće da čuju za razloge, onda baš i junačenje pred njima ne znam od kakve bi koristi bilo. A onaj je takav gospodar, s kojim nema ni pobjede ni pogodbe.

– A ne znate li vi, da je trpjeti za pravdu naša pobjeda? I kad to ne znate, onda što propovijedate vi? Čega ste vi učitelj. Kakvu blagu vijest vi objavljujete sirotinji? Tko traži od vas da nadvlađujete silu silom? Nitko vas neće pitati jednoga dana, da li ste umjeli ukrotiti silnike; za to vam nije dat nalog, ni način. Ali ćete biti pitani, da li ste upotrebili sredstva koja su bila u vašim rukama, da biste izvršili ono što vam bijaše propisano, ma tko se osmjelio da vam to zabrani.

Baš su čudni ovi sveci! – misli don Abbondio dok kardinal govori; – ustvari, kad se iscijedi sok iz njegovih riječi, njemu je više stalo do ljubovanja između dvoje mladih, nego do života jednoga svećenika. – On bi vrlo zadovoljan bio, kad bi se onaj razgovor tu i svršio; ali vidi kardinala, kad god zastane u govoru, da stoji očekujući neki odgovor od njega; neku ispovijed, ili apologij, tako nešto.

– Prosvijetli, ja ponavljam – muca don Abbondio – bit će da sam ja kriv. . . Hrabrost ne može čovjek sam sebi uliti.

– Mogao bih vam na to reći: zašto ste se onda primili toga čina, koji vam nalaže da ratujete protiv ljudskih strasti? Ali radije vam kažem: kako ne pomisliste, ako vam je za to zvanje, ma kako bilo da ste ga se primili, potrebna hrabrost, za vršenje svojih dužnosti, kako ne pomisliste, da ima Onaj koji će vam je neminovno dati, kad je od njega zaprosite? Mislite li vi da su svi oni milijuni mučenika imali hrabrosti samo po svojoj naravi; da svoj život nisu ni u što cijenili; onoliki mladići, koji su tek okusili nasladu života, onoliki starci koji su tugovali što im se primiče kraj, onolike djevojke, onolike ljube, onolike majke? Svi su oni imali hrabrosti; imali su je što im je potrebna bila, a oni su vjerovali. Znajući svoju slabost i svoje dužnosti, što niste pomislili da se pripremite za teške prilike u kojima se možete zateći i u kojima ste se zaista i zatekli. Ah! ako ste za toliko godina

svoje pastirske službe voljeli svoje stado (a kako ga ne biste voljeli?), ako su u njemu bili vaše srce, vaše brige, vaše uživanje, hrabrost vas ne bi iznevjerila kad potreba nastupi; kršćanska je ljubav neustrašiva. Ako ste voljeli one koji su povjereni vašoj duhovničkoj brizi, one što nazivate svojom djecom, kad ste vidjeli, da su njih dvoje ugroženi zajedno s vama, kako to, ako ste se po svojoj slabosti uplašili za sebe, da se po kršćanskoj ljubavi ne uplašiste i za njih?! Trebalo je da se uniženi postidite onoga prvog straha, jer je bio plod vaše slabosti; trebalo je da u Boga prosite krepost, da ga savladate, da ga otjerate, jer to bijaše jedno iskušenje; ali sveti i plemeniti strah za druge, za svoju djecu, taj strah trebalo je slušati, koji vam ne bi dao mira, koji bi vas sokolio, natjerao da mislite o svemu što možete učiniti, da ih izbavite napasti koja im je grozila. . . Čim je vas zadahnuo takav strah, takva ljubav? Što ste uradili za njih? Što ste smislili?

I ušutje očekujući odgovor.

GLAVA DVADESET ŠESTA

Traženje Renza

Don Abbondio koji se dotle kako tako dovijao da ponešto odgovori na manje određena pitanja, na ovo posljednje pitanje ne umjede ni da zausti. A pravo da kažemo, evo i mi s papirom pred sobom, s perom u ruci, nemajući s kim da se prepiremo osim s rečenicama, ni čega da se bojimo osim čitalačke kritike, evo i mi osjećamo neku tegobu, da ovo nastavimo; nekako nam se čudnovato čini ovo ovlašno i olako isticanje veličanstvenih pouka o kreposti i kršćanskoj ljubavi, o stvarnoj brizi za druge, o beskrajnom samoprijegoru. Ali znajući, da sve ovo govori čovjek koji je tako i radio, smijemo odvažno nastaviti dalje.

– Vi ne odgovarate? – nastavi kardinal. – Da ste uradili onako, kao što su od vas zahtijevale kršćanska ljubav i vaša dužnost, ma što se poslije dogodilo, vi biste sada umjeli odgovoriti. Eto sami vidite što ste uradili. Poslušati ste nepravdu, zapostavljajući svoju dužnost. Točno ste slušali nepravdu; vama se pokazala, da vam nametne svoju želju; ali htjede ostati u tajnosti za one, koji bi je mogli izbjeći i biti na oprezu od nje; nepravda nije htjela buke, htjela je tajanstvenost, da u miru postavi svoje zasjede i svoje nasilje; zapovjedila vam je grijeh i šutnju, a vi ste griješili i šutjeli. Ja vas sada pitam, da niste i nešto više uradili; kažite mi je li istina, da ste izmišljali izgovore nevršenju svoje dužnosti, da biste prikrili pravi uzrok? – Tu opet zastane, čekajući na odgovor.

– I to su izbrbljale one blebetuše – misli don Abbondio, ali ne pokazuje znaka da će nešto odgovoriti; stoga kardinal nastavi: – Vi ste dakle kazali onim bijednicima laž, da biste ih održali u neznanju, u mraku, kako je nepravda od vas zahtijevala. . . Ja to moram vjerovati po vašoj šutnji, i ništa mi ne ostaje nego da se stidim zajedno s vama, nadajući se da ćete zajedno sa mnom vi to oplakivati. Eto vidite do čega vas je dovela briga za život, koji je tako kratak (a vi to navedoste maločas za vaše pravdanje!). Dovela vas je. . . odbijte slobodno ove riječi, ako vam se čine nepravedne, a primite ih na spasonosno poniženje, ako su pravedne. . . dovela vas je do toga da varate slabe, da lažete svojoj djeci!

»Eto kako biva na svijetu« – govoraše u sebi don Abbondio slušajući te prijekore: »onoj sotoni« – mišljaše na Bezimenoga – »objesio se o vrat; a sa

mnom, za jednu malu laž, samo da spasim život, ovoliki urnebes. Što ću! starješine su; može im se, pa uvijek imaju pravo. Takva mi je sudbina, da svi na mene nasrću, pa čak i sveci«. – I onda glasno reče: – Pogriješio sam, vidim da sam pogriješio, ali što sam mogao učiniti u onakvoj stisci?

– I vi još pitate? Nisam li vam već kazao? I zar vam je i to trebalo kazati? Kršćanska ljubav, sinka; ljubav i molitva. Onda, biste bili osjetili, da nepravda može prijetiti, može udarati, ali ne može zapovijedati; bili biste po božjem zakonu spojili ono što čovjek htjede rastaviti; bili biste prema onim nevinim bijednicima izvršili svećeničku dužnost, koju su od vas pravom zahtijevali; posljedice bi ostale bile u božjoj ruci, jer se išlo njegovim putem; a ovako, kad ste izabrali drugi put, za posljedice odgovarate vi, i još za kakve posljedice! Pa zar nije bilo čak i ljudske pomoći? Zar nije bilo izlaza, da ste se samo obazreli, razmislili, potražili? I sami vidite da ono dvoje, da ste ih vi vjenčali, sami bi se postarali bili da se sklone, već su se spremili bili da pobjegnu ispred onoga nasilnika, već im je i sklonište nađeno bilo. Ali i bez toga, kako vam ne padne na um, da vi imate i svoga starješinu? Da imate starješinu, koji ne bi mogao imati ovoliku moć, da vas ovako kori što ste se ogriješili o svoj zadatak, kad ne bi imao i dužnost, da vam pomogne u njegovu vršenju? Kako da ne pomisliste, da imate svoga biskupa, koga treba da obavijestite o zapreci, kakvom je besramno nasilje pokušalo omesti vašu svetu dužnost.

»Perpetuino mišljenje!« – premišlja zlovoljno don Abbondio, kome su, usred onih starješinskih prekora, najživlje pred očima slike onih *brava* i don Rodriga, koji je zdrav i čitav, pa će se danas sutra vratiti bijesan, pobjedonosan i kivan. Iako su ga ono prisutno dostojanstvo, ono držanje i onaj govor postidjevali i zadavali mu neki strah, ipak to bijaše strah koji ga nije sasvim pokoravao, ni sprečavao mu pomisao na opiranje: jer, na kraju krajeva, kardinal ne upotrebljava ni pušku ni mač, ni *brave*.

– Kako da ne pomisliste – nastavljaše kardinal – ako za one nevino napastovane nije bilo nikakva drugoga pribježišta, da sam ja tu, da ih prihvatim, da im nađem utočišta, kad biste mi ih vi poslali, poslali stradaoce biskupu, kao njegovu stvar, kao dragocjeni dio ne samo njegova svetog zadatka, nego i njegova bogatstva. A i za vas, ja bih se uznemirio bio zbog vas; ja ne bih mogao zaspati, dok ne bih pouzdano znao, da vas neće ni glava zaboljeti. Kao da ja nisam imao puta i načina, da vam zaštitim život! Pa i onaj čovjek, koji se toliko osmjelio, mislite li vi da on ne bi ustuknuo, kad bi doznao bio, da se za njegove zamke zna i dalje od ovoga sela, da za njih znam ja, da ja bdim i da ću vas braniti svima sredstvima koja su mi pri ruci? Zar niste znali, da čovjek vrlo često ne samo obećava više no što će održati, nego i prijeti više no što će smjeti izvršiti? Niste znali, da se nepravda oslanja ne samo na svoju silu, nego i na lakovjernost i na malodušnost onih kojima prijeti?

»Sve Perpetuini razlozi« – reče opet don Abbondio u sebi, ne

razmišljajući da baš ono podudaranje između njegove služavke i kardinala Federiga Borromea o onome što je trebalo i što se moglo učiniti, strašno govori protiv njega.

– Ali vi – nastavi i završi kardinal – niste ništa drugo vidjeli, niste htjeli vidjeti ništa drugo, nego samo svoju ličnu opasnost; i onda, naravno, ona vam se učinila takva, da se pred njom mora zanemariti sve drugo!

– To je stoga što sam vidio one gubice – izinače se don Abbondiju – što sam čuo one riječi. Vaše presvijetlo gospodstvo dobro kaže; ali trebalo je biti u mojoj koži, naći se na onom mjestu.

Čim ovo izusti, ujede se za jezik; opazi da ga je zanijela ljutnja, te reče u sebi: – Sad će zagrmjeti! – Ali kad uplašeno podiže oči, začudi se izgledu onoga čovjeka, koga nikako ne može da pogodi i shvati, začudi se kad vidje, kako se njegova dostojanstvena i ukorna ozbiljnost pretvorila u ozbiljnost skrušenu i zamišljenu.

– Tako je, na žalost! – reče Federigo – takve su naše bijedne i strašne prilike. Moramo strogo zahtijevati od drugih ono, što Bog zna da li bismo sami s gotovošću dali; moramo suditi, opominjati, koriti, a Bog zna što bismo sami uradili u istoj prilici, što smo u ranijim prilikama uradili! Ali teško pravdi, kad bih ja morao uzeti svoju slabost za mjerilo tuđoj dužnosti, za pravilo svojim poukama! A opet je nesumnjivo da ja uz pouke moram i primjerom prednjačiti; ne smijem se izjednačiti s onim, koji druge pretovaruje bremenom, a sam ništa neće da digne. Dakle, sinko i brate, pošto su grijesi starješina često poznatiji drugima nego njima, ako znate da sam od malodušnosti, ili iz kakva god obzira, zanemario koju dužnost, kažite mi slobodno, učinite da se popravim, kako bi bar priznanje zamijenilo primjer, kojim nisam prednjačio. Prekorite slobodno moje slabosti; onda će dobiti veću vrijednost u mojim ustima, jer ćete življe osjetiti da to nisu moje riječi, nego Onoga koji i vama i meni može dati potrebnu krepost da radimo sve što one propisuju.

»Uh sveta li čovjeka! ali i muke moje!« – misli don Abbondio: »Eto i o sebi: samo čeprka, mućka, zamjera, cijedi; čak i o sebi«. – Pa onda glasno; – Oh, presvijetli, vi se šalite? Tko ne zna vaše srce, vašu neustrašivu usrdnost, – a u sebi doda: »I odviše!«

– Ja nisam tražio hvalu, koja me straši – reče Federigo – jer Bog zna moje slabosti, a i ono što sam znam, dovoljno je da me skruši. Htio sam, htio bih, da se zajedno pred njim skrušimo, kako bismo se zajedno i uzdali. Htio bih, za vašu ljubav, da shvatite, koliko je vaše vladanje bilo suprotno, koliko je suprotan vaš govor onom zakonu koji propovijedate, i po kom će vas suditi.

– Sve se skrhalo na mene – reče don Abbondio: – ali one što su vam sve to prokazale, nisu vam rekle, da su se na prijevaru uvukle u moju kuću, da me iznenade, da zaključe brak protiv pravila.

– Kazale su mi, sinko; ali to me boli, to me poražava, što vi tražite još da se pravdate; što mislite da se pravdate, okrivljujući druge; što uzimate kao predmet optužbe ono što bi imalo biti jedan dio vaše ispovijedi. Tko je njih doveo, da ne kažem do potrebe, nego do iskušenja, da urade ono što su uradili? Bi li se oni poslužili onim nepravilnim putem da im pravilan put niste vi zapriječili? Zar bi oni i pomislili da podvaljuju svome pastiru, da ih je on raširenih ruku dočekao, da im je pomogao, da ih je savjetovao? Zar bi ga oni iznenađivali, da se on nije krio, i vi još njih okrivljujete? Vi se još ljutite, što su poslije tolikih nesreća, upravo usred nesreće, olakšale svojoj duši kazujući svu istinu svomu i vašem nadpastiru? Ako su krik potlačenoga, žalba ojađenoga mrski svijetu, takav je svijet: ali mi! I kakva bi vam korist bila, da su one baš i šutjele? Zar je bolje bilo za vas da njihova parnica cijela ode pred božji sud? Ne vidite, kako u tome imate nov razlog, da volite one dobre duše (a već imate toliko razloga za to), što su vam stvorile priliku da čujete iskreni glas vašega biskupa, što su vam dale puta i načina da bolje saznate i da jednim dijelom pokajete veliki grijeh kojim ste im se zadužili? Ah! i da su vas izazivale, vrijeđale, mučile, ja bih vam kazao (i zar bi trebalo da vam kažem) da ih ljubite, baš zato da ih ljubite. Ljubite ih što su stradale, što stradaju, što su vaše, što vam je potrebno oproštenje, a da ga dobijete, najmoćnija je njihova molitva.

Don Abbondio šuti; ali to ne bijaše više ona usiljena i nestrpljiva šutnja: šuti kao čovjek koji ima više da misli nego da govori. Riječi koje sluša bijahu neočekivane posljedice, nove primjene, ali jedne nauke već stare u njegovoj pameti, i neporečne. Tuđe zlo, na koje on nije mislio, jer ga je uvijek od toga odvraćala zebnja da sam ne dopadne zla, sad je na njega činilo nov utisak. Ta iako nije osjećao svu grižnju savjesti, koju je kardinal htio u njemu probuditi (jer onaj isti strah bijaše uvijek tu da ga brani), ipak je nju unekoliko osjećao; osjećao je neko nezadovoljstvo sobom, neko sažaljenje prema drugima, neku smjesu nježnosti i stida. Bijaše, nek nam se dopusti ovo upoređenje, kao vlažan i prignječen stijenj na svijeći koji se, kad mu se primakne plamen, isprva dimi, pršti i pucka, neće da se upali; ali kad se naposljetku užeže, onda kako tako gori. On bi sada sam sebe optužio, plakao bi samo da nije bilo one pomisli na don Rodriga; ali se opet pokazivao prilično pogružen, kako bi kardinal opazio, da mu riječi nisu bile uzaludne.

– Sad – nastavi kardinal – momak u tuđini prebjeg, djevojka na rastanku od zavičaja, oboje s vrlo jakim razlozima da bježe daleko, bez izgleda da će se ikada ovdje sastati, zadovoljni nadom da će ih Bog drugdje združiti, sada na žalost, vi im niste potrebni; na žalost, vi nemate više prilike da im budete dobrotvor, niti vaše slabo predviđanje može dogledati takvu priliku u budućnosti. Ali tko zna, da li vani milostivi Bog ne sprema takvih prilika? Ah nemojte ih propustiti! tražite ih, molite se Bogu da vam ih dade.

– Hoću, prosvijetli, vjerujte da hoću! – odgovori don Abbondio glasom, koji mu je u onom času baš iz srca dolazio.

– Tako sinko! – uskliknu Federigo, i s vrlo ljubaznim dostojanstvom završi: – Bog mi je svjedok, da bih želio bio sasvim drukčiji razgovor s vama. Obojica smo već dugo živjeli. Bog zna koliko mi je teško bilo, da prijekorima rastužim vašu sijedu glavu i koliko bi mi milije bilo, da se uzajamno tješimo u svojim brigama, u svojim jadima, govoreći o blaženoj nadi, kojoj smo se već toliko primakli. Daj Bože da riječi koje sam vam morao kazati, budu od koristi i vama i meni. Ne dajte da pred Bogom budem morao odgovarati, što sam vas zadržao u službi, o koju ste se tako nesretno ogriješili. Naknadimo izgubljeno vrijeme; ponoć je blizu; zaručnik već dolazi; držimo u rukama upaljene svjetiljke. Podnesimo Bogu svoja srca bijedna, prazna, neka se on smiluje da ih ispuni onom ljubavlju, koja popravlja prošlost, koja jamči budućnost, koja strepi i uzda se, plače i raduje se mudro; koja u svakoj prilici postaje vrlinom kakva nam je potrebna.

Kad to reče, uputi se izlasku, a don Abbondio za njim.

Ovdje naš autor primjećuje, da to nije bio jedini razgovor između kardinala i don Abbondija, ni Lucia jedini predmet njihova razgovora; ali se on ograničio samo na ovaj, da se ne bi suviše udaljivao od glavnoga predmeta. Stoga ne spominje druge znamenite pouke, koje je Federigo govorio na cijelom ovom ophodu, ni njegovu podašnost ni izmirene zavade, ni stare mržnje između pojedinaca, obitelji čitavih pokrajina, izravnane ili (na žalost najčešće) zaglađene, ni ukroćene haramije ili nasilnike, neke za svagda, neke bar privremeno; takvih je stvari uvijek bivalo više manje u svakom mjestu, gdje se zadržavao na svom putu onaj vrli čovjek.

Dalje veli, kako je sutradan došla donna Prassede, da povede Luciju i da se pokloni kardinalu, koji joj Luciju pohvali i toplo preporuči. Lucia se odvoji od majke gorko plačući, i iziđe iz svoje kućice; po drugi put kaza zbogom svom zavičaju s onim osjećanjem dvostruke gorčine, koja nas obuzima kad ostavljamo mjesto koje nam je jedino milo bilo, i koje nam to više ne može biti. Ali taj oproštaj s majkom nije bio posljednji, jer donna Prassede reče, da će još nekoliko dana provesti u onom svom ljetovalištu, koje ne bijaše daleko odande; a Agneza obeća kćerci da će doći na još tužniji oproštajni sastanak.

I kardinal je već bio na polasku, da nastavi svoj pastirski put, kad stiže, i zamoli da bude primljen svećenik one župe, u kojoj je zamak Bezimenoga. Kad uđe, predade mu jedan svitak i pismo od onoga gospodina, kojim ga moli da preda Lucijinoj majci sto škuda u zlatu, koji su u svitku, da to bude Lucijin miraz, ili na što im se bude najbolje svidjelo; u isti mah moli ga da im kaže, ako im se ma kad učini, da im on može biti na kakvoj god usluzi, dobra Lucia zna na žalost, gdje mu je kuća; on će to smatrati za najveću

sreću. Kardinal dozove odmah Agnezu, kaza joj dobivenu poruku, koju je ona saslušala sa zadovoljstvom i sa čuđenjem, i predade joj svitak, koji ona uze bez velikoga snebivanja: – Bog neka nagradi onoga gospodina, a vi mu zahvalite mnogo, mnogo. A nemojte nikome kazivati, jer ovdje su čudni ljudi. . . Oprostite mi, molim vas; ja znam da tako veliki gospodin ne brblja o tim stvarima; ali. . . vi me razumijete.

Pohita kući, i samo šuti; zatvori se u sobu, odvije svitak, i mada je znala što je u njemu, opet s divljenjem gleda onu hrpu, i to svoju, sve zlatne škude, koje je u životu viđala samo po jednu, a i to rijetko; prebroji ih, muči se da ih opet nareda u valjak i da ih tako sve održi, jer se svaki čas ispupče i iskliznu se iz njezinih nezgrapnih prstiju; naposljetku kako tako zamota svitak, uvi ga u neku krpu, načini mali svežanj čvrsto stegnut, uveza ga dobro svuda naokolo uzicom i zavuče ga udno slamnjače. Ostatak dana provela je samo u mudrovanju, u građenju osnova za budućnost, u nestrpljivom uzdisanju zbog sutrašnjeg dana. Kad je legla, dugo nije mogla zaspati misleći na onaj stotinjak pod sobom; kad je zaspala, u snu je vidjela samo zlatne škude. U zoru ustane i uputi se odmah ljetovalištu, gdje je bila Lucia.

Mada Lucia ne bijaše savladala onu svoju veliku neugodnost da govori o zavjetu, ipak je odlučila da se usiluje i da majci sve ispriča na onom sastanku, koji im se za dugo imaše nazivati posljednjim, čim su ostale same, Agneza s ushićenim licem, a vrlo tihim glasom, kao da je netko tu tko ne treba da čuje, reče Luciji: – Imam da ti kažem vrlo ugodnu novost – i ispriča joj o iznenadnoj sreći.

– Bog neka nagradi onoga gospodina – odgovori Lucia: – tako ćeš imati da bezbrižno živiš, a moći ćeš činiti dobra i kome drugom.

– Što kažeš? – reče Agneza: – Zar ne vidiš što sve možemo učiniti tolikim novcem? Slušaj: ja nikoga nemam nego tebe, nego nas dvoje; jer sam Renza otkako se u tebe zagledao, uvijek smatrala svojim djetetom. Samo da ga nije snašla kakva nesreća, kad se nikako ne javlja; ali ne vjerujem; neće nam se valjda sve okrenuti naopako! Uzdajmo se da neće. Meni bi najmilije bilo da ostavim kosti u svom selu; ali sada, kad ti ne možeš živjeti u našem selu zbog onoga zlikovca, i ja sam, samo što znam da je on blizu, omrzla na svoj zavičaj: meni je s vama svuda dobro. Od onda sam još željela, da idem s vama ma i nakraj svijeta; uvijek sam tako mislila, ali bez novaca nije se moglo. Razumiješ li sada? Ono malo muke, što je siromah Renzo stavio na stranu, s tolikim trudom i štednjom, vlast je odnijela; ali, u naknadu, Bog nam je poslao sreću. Kad bude našao puta i načina da nam javi je li živ, i gdje je, i što namjerava, doći ću po tebe; ja ću po tebe doći u Milan. Prije bi mi se to učinilo vrlo teško; ali nesreće pomaknu čovjeka; bila sam do Menze i znam što je putovanje. Povest ću sa sobom koga čovjeka na svom mjestu, nekoga srodnika, na priliku Alessija Maggianica; jer, pravo da se kaže, u našem selu nema prikladna čovjeka;

doći ću s njim; trošak ćemo mi podnijeti, i. . . kao što vidim. . .

Ali videći da Lucia, mjesto da se raduje, sve se više rastužuje i pokazuje samo sve veću neveselu nježnost, prekide svoj govor, pa će joj reći:

– Ali što ti je? Zar nije ovako?

– Jadna moja majko! – uskliknu Lucia obgrlivši majku i zarivši joj u njedra svoje lice.

– Što ti je, kaži mi? – upita je ponovo majka.

– Trebalo je odmah da ti kažem – odgovori Lucia, dižući glavu i brišući suze: – Ali nisam imala srca; oprosti mi.

– Pa kaži mi, što je?

– Ja ne mogu više biti Renzova žena!

– Kako? Što kažeš!

Lucia, oborene glave, uzdrhtalim glasom, roneći neprestano suze, kao kad tko pripovijeda stvar, ma koliko neprijatnu, ipak nepromjenljivu, ispriča majci sve u svom zavjetu, pa sklopi ruke i moli je ponovo za oproštenje, što joj nije odmah kazala; zamoli je da to nikome ne kaže i da joj pomogne u održavanju zavjeta.

Agneza ostade iznenađena i utučena. Htjede se srditi, što je Lucia dotle šutjela, ali joj teške misli uguše negodovanje; htjede joj reći: što uradi kćerko, ali joj se učini, da će se tim oprijeti Bogu, a to tim više, što joj je Lucia živo opisivala onu užasnu noć, svoje očajanje i iznenadno izbavljenje, između kojih se onako izrijekom, onako svečano zavjetovala.

Međutim Agnezi prolaze kroz sjećanje razni primjeri, o kojima je više puta slušala, pa i sama svojoj kćerci pričala, kakvim vanrednim i strašnim kaznama Bog kažnjava prekršaj nekoga zavjeta. Pošto je neko vrijeme ostala kao skamenjena, naposljetku reče:

– A što ćemo sada?

– Sada – odgovori Lucia – u božje ruke, pa kako nam Bog da i sveta Bogorodica. Njima sam se predala, nisu me dosad napustili, pa neće ni odsad, jedina milost, koju od Boga prosim, jedina poslije spasenja duše, to je, da me tebi vrati; i dat će mi je, vidjet ćeš da će mi je dati. Onoga dana. . . u onim kolima. . . ah sveti bože!. . . oni ljudi!. . . tko bi mi onda rekao bio, da me vode onome, koji će me sutradan sastaviti s tobom!

– Ali da ti ništa ne kažeš svojoj majci! – reče Agneza s nekom ljutnjom, razblaženom ljubavlju i sažaljenjem.

– Oprosti mi; žao mi te je bilo. . . a i zašto da te ožalostim odmah u onoj radosti?

– A Renzo? – zapitat će Agneza mašući glavom.

– Ah! – uzdahnu Lucia prenuvši se – ja ne smijem više misliti o njemu. Nije nam bilo suđeno. . . Eto vidiš, kanda sam Bog hoće da nas rastavlja. A tko zna?. . . ali ne, ne: On ga je sigurno izbavio iz opasnosti, dat će mu i više sreće. . . bez mene.

– A ja sam, – nastavi majka – da se ti nisi vezala za svagda, ovim novcem našla bila svemu lijeka, samo ako se Renzu nije ništa dogodilo.

– A zar bi nam ti novci došli – prinijeli Lucia – da ja nisam provela onu strašnu noć? – Bog je sve tako htio: neka bude volja njegova! – i riječ joj se uguši u plaču.

Na ovaj neočekivani razlog, Agneza se zamisli. Poslije nekoliko časova, Lucia uzdržavajući jecanje, nastavi: – Sada kad je stvar svršena, treba se predano prikloniti; a ti mi, majko, možeš pomoći, prije svega moleći se Bogu za svoju jadnu kćerku, a poslije. ., treba i siromah Renzo da sazna ovo. Ti se postaraj o tome, učini mi i tu ljubav: ti ćeš to lakše izvršiti. Kad doznaš gdje je, piši mu, nađi nekoga. . . eto svoga rođaka Alessija, koji je pametan i dobar, uvijek nas je volio, i on neće izbrbljati: neka mu on piše sve kako je bilo, gdje sam se zatekla, što sam pretrpjela, i da je tako božja volja, neka se pomiri sa sudbinom, i da ja ne mogu ničija biti, nikada, nikada. I neka mu sve lijepo objasni, da sam se zarekla, da sam se baš zavjetovala. Kad čuje, da sam se Bogorodici zavjetovala. . . on je uvijek bio bogobojazan. A ti, čim dobiješ glasa o njemu, odmah mi piši, javi mi da je zdrav; a poslije. . . nemoj mi ništa više javljati.

Agneza, sva rastužena, obeća kćerci, da će učiniti sve kako ona želi.

– Još nešto, – nastavi Lucia: – siromah Renzo, da se za svoju nesreću nije zagledao u mene, ne bi pretrpio sve ovo što ga je sada snašlo. On se sada potuca po svijetu; pretrgli su mu njegov upućeni posao, odnijeli su sve njegove stvari, svu njegovu uštedu, koju je, siromah, prikupljao već znaš zašto. . . A mi imamo toliko novaca! Oh, majko! kad nam je Bog dao, i ako zaista smatraš Renza kao svoga. . . jest, kao svoga sina, onda. . . da podijelimo s njim; nama će opet Bog pomoći. Traži pouzdanu priliku, pa mu pošalji; tko zna kako se on muči.

– Hoću, ne brini; – odgovori Agneza: – poslat ću mu prvom prilikom. Siromah! Zar misliš da je meni samo do toga novca? Ali. . .! ovamo sam došla sva blažena. Što ću! poslat ću mu ih, siromah Renzo! Ali i on. . . već znam kako mu je; dabogme, novcu se raduje svatko tko je u oskudici; ali se od ovoga novca on zacijelo neće ugojiti.

Lucia zahvali majci na gotovom i podašnom pristanku s takvim ushićenjem i s tolikom toplinom, da se odmah vidjelo kako s Renzom dijeli i svoje srce, možda više no što je i sama mislila.

– A što ću ja bez tebe, sinja kukavica? – projeca Agneza kroz plač.

– A ja bez tebe, majko! u tuđoj kući! bestraga u onom Milanu. . .! Ali

Gospod će biti s nama, pa će nas opet sastaviti. Za osam-devet mjeseci opet ćemo se vidjeti; dotle, a uzdam se i prije, Bog će sve upraviti, da opet budemo zajedno. Predajmo se božjoj volji. Ja ću se uvijek, uvijek moliti Bogorodici za tu milost. Kad bih još što imala, ja bih joj prinijela na žrtvu; ali je ona toliko milostiva da će nam onako to udijeliti.

S tim i sličnim razgovorima, ponavljajući više puta izraze tuge i utjehe, žalosti i uzdanja, uz mnoge preporuke i obećanja da neće nikom ništa kazati, plačući i grleći se, rastadoše se majka i kćerka s usklicima »doviđenja jesenas«! Kao da to samo od njih ovisi, a tako se ipak kaže uvijek u sličnim prilikama.

Vrijeme je prolazilo, a o Renzu Agneza ne dobi nikakva glasa: ni pisma ni poruke; raspitivala se i po selu i po okolini, gdje god je mogla; nitko ništa ne zna.

I nije samo ona uzaman tražila. Kardinal Federigo, koji je onim dvjema ženama bio obećao, da će raspitati za Renza, odmah je pisao, da mu se javi i o njemu. Kad se vratio u Milan, dobije odgovor, da se ništa nije moglo saznati o tom čovjeku; da je zaista neko vrijeme bio u kući nekoga svog srodnika u tom i tom selu, gdje nije dao nikakva povoda da se o njemu govori; ali ga jednoga jutra nestade, i onaj njegov srodnik sam ne zna što je bilo s njim; mogao je samo kazati, kako su preneseni neodređeni i suprotni glasovi o njemu, da se upisao u najamnike za Levant, da je prešao u Germaniju, da se utopio gazeći preko rijeke; pazit će se na sve, što bi se o njemu doznalo, i odmah će se o tome javiti gospodinu kardinalu.

Kasnije su se ti i slični glasovi pronosili i po Leccu i okolini, pa dopriješe i do Agnezinih ušiju. Sirota žena što nije radila da dozna koji je od tih glasova istinit, da dopre do njihova izvora, ali nije mogla dokučiti ništa više od onoga »govori se«, koje je i dan danji dovoljna osnova za svakovrsna tvrđenja. Bivalo je da joj ponešto ispričaju, a odmah zatim dođe drugi da joj kaže, kako ono nije istina, nego je ovako i ovako, opet čudnovati ili nesrećni glasovi. Sve samo mlaćenje prazne slame: to je u stvari.

Milanski namjesnik i generalni kapetan u Italiji, don Gonzalo Fernandez od Gordove, žestoko je spopao bio mletačkoga poslanika u Milanu, što je primljen i sklonjen na bergamskom zemljištu jedan zlikovac, jedan javni razbojnik, jedan podbadač na pljačkanje i ubistva, izvikani Lorenzo Tramaglino, koji je čak u rukama vlasti izazvao pobunu, da bi ga svjetina izbavila. Mletački poslanik bijaše odgovorio, da on ništa ne zna o tome, nego će pisati u Mletke, kako bi njegovoj preuzvišenosti mogao dati potrebna obavještenja.

Iz Mletaka su po pravilu podržavali i potpomagali sklonost milanskih svilara da prelaze na bergamsko zemljište, te su činili da tu nađu mnogo olakšica, a osobito onu bez koje nijedna druga ne vrijedi: sigurnost. Ali

kako obično biva, da se između dva krupna parničara, uvijek, ma koliko, treći okoristi, to i ovoga puta Bortolo dobije povjerljivu napomenu, ne zna se otkuda, da za Renza nije najzgodnije ono mjesto, i dobro bi učinio kad bi našao posla u nekoj drugoj radionici i kad bi za neko vrijeme promijenio ime. Bortolo je odmah, razumio, ništa nije pitao nego otrča da to kaže svom rođaku, uze ga sa sobom na kola, odvede ga u neku drugu predionicu, udaljenu, otprilike, petnaest milja od onoga sela, i predstavi ga kao Antonija Rivoltu gospodaru, koji je također bio rodom iz milanske države i njegov stari poznanik. Ovaj, iako je oskudna godina, pristade da primi radnika, koga mu kao poštena i vješta preporučuje čestit i vičan poslu čovjek. Na, samom radu gospodar je vidio, da je dobio izvrsna radnika, samo mu se iz početka učini, da je nešto rasijan, jer mu se više puta nije odazvao, kad bi ga viknuo: Antonije!

Poslije nekoliko dana dođe iz Mletaka naredba, sasvim blaga, bergamskom kapetanu, da sazna i odgovori da li se u njegovoj oblasti, a naročito u tom i tom selu, nalazi takav i takav čovjek. Kapetan izvidi sve kako treba, to jest, kako je razumio da se hoće, pa odgovori da takvoga čovjeka nema; taj je odgovor poslat mletačkom poslaniku u Milan, a ovaj ga saopći don Gonzalu Fernandezu od Cordove.

Bilo je radoznalih, koji su zapitkivali Bortola, što je s onim mladićem i kuda je otišao. Isprva Bortolo odgovaraše: – »Ništa ne znam, nestao je«. – Kasnije, da bi se otresao upornijih zapitkivala, a da u njih ne izazove nikakvu sumnju, stade im kazivati, nekom jedan, nekom drugi od prenesenih glasova, a to uvijek kao nešto nesigurno, što je i sam čuo, bez stvarne potvrde.

Ali kad su ga upitali, po onoj kardinalovoj poruci, ne kazujući mu od koga je, i s nekom tajanstvenom važnosti, nagovješćujući mu samo da je od vrlo visoke ličnosti, Bortolo posumnja još više, pa odgovori ne samo kao obično dotle, nego stoga što pita neka velika ličnost, on izreda odjednom sve one glasove, koje redom bijaše skovao u raznim prilikama.

Ali ne treba misliti da se don Gonzalo, onako veliki gospodin, baš zbilja okomio bio na siromašnoga svilara iz planinskog sela; da mu se baš htio osvetiti, što mu dostaviše da je s malo poštovanja i s podsmijehom nešto kazao o njegovu crnačkom kralju okovanom za vrat, što je bio na njegovu grbu; niti treba misliti da ga je smatrao toliko opasnim, da bi ga gonio, kad već bježi, ne dajući mu živjeti ni u dalekom progonstvu kao ono rimski senat Hanibalu. Don Gonzalo imađaše i suviše velikih briga u svojoj glavi, da bi mogao misliti još i na Renza; a što se ipak činilo da na njega ozbiljno misli, došlo je stjecajem osobitih prilika, zbog kojih je Renzo, nehotice i ne znajući ni onda ni ikada kasnije bio vezan, vrlo tankom nevidljivom žicom, za one prekrupne namjesnikove brige.

GLAVA DVADESET SEDMA

Donna Prassede i Don Ferrante

Već smo nekoliko puta imali prilike da spominjemo rat, koji je tada bjesnio oko nasljedstva u državama vojvode Vincenza Gonzage II; ali smo ga uvijek spominjali uzgred, te smo o njemu samo ovlaš mogli ponešto kazati. A sad razumijevanje našega pričanja zahtijeva da malo podrobnije o njemu progovorimo. Poznavaoci historije to već moraju znati; ali kako moramo misliti, po pravednoj ocjeni o sebi, da će ovo naše djelo čitati nevični historiji, to neće biti zgorega ako ovdje o tome kažemo koliko da uputimo u to i one, koje bi trebalo.

Kako rekosmo, poslije smrti onoga vojvode, prvi po redu nasljedstva, Carlo Gonzaga, glava mlađoj lozi presađenoj u Francusku, gdje je imao vojvodstva Nevers i Rhétel, bijaše zauzeo Mantovu: a ovdje dodajemo i Monferrato, što smo prije u hitnji zaboravili. Madridski dvor htio je poštopoto (i to smo već kazali) isključiti novoga vladaoca iz ta dva feuda, a da bi ga isključio, trebao mu je neki razlog (jer ratovi bez razloga bili bi bezdušni), te stoga se proglase zatočnikom prava što ga je na Mantovu polagao drugi jedan Gonzaga, Ferrante knez od Guastalle; a na Monferrato Carlo Emanuele I., vojvoda od Savoje i Margarita Gonzaga, vojvodkinja udova od Lorene. Don Gonzalo, koji bijaše od namjesnikove loze i nosaše njegovo ime, i koji je već ratovao u Flandriji, željan ratovanja i u Italiji, potpirivao je možda više no itko, da bukne rat; radi toga, tumačeći namjere i pretječući naredbe madridskoga dvora bijaše zaključio s vojvodom od Savoje ugovor o zauzimanju i o podjeli Monferrata; zatim je lako pribavio odobrenje od konta vojvode, uvjerivši ga da je lako osvojiti grad Casale, koji bijaše najutvrđenije mjesto na onom dijelu, što je po ugovoru imao pripasti španjolskome kralju. A u kraljevo ime uvjeravao je, da će zauzeti zemlju samo kao zalog, dok car konačno ne presudi. Car, nešto s obzira na druge, nešto iz svojih vlastitih pobuda, bijaše odrekao investitoru novom vojvodi i naredio mu da sporne države preda njemu na čuvanje, pa kad sasluša sve parce, predat će ih onome, čije se pravo dokaže. Na tako što vojvoda od Neversa ne htjede pristati.

Imađaše i on moćnih prijatelja: kardinala Richelieua, mletačku gospodu i papu, koji onda bijaše, kao što rekosmo. Urban VIII. Kardinal Richelieu,

zauzet opsadom grada La Rochelle i ratom s Engleskom, ometan strankom kraljice matere, Marije Medici, protivnice, s nekih njezinih razloga, Neverskoj lozi, mogaše pomoći samo lijepim nadama. Mlečići neće da se krenu, pa ni da se izjasne, prije no što bi se francuska vojska spustila u Italiju; a pomažući vojvodu ispod žita, kako su mogli, prema madridskom dvoru i milanskom namjesniku upotrebljavahu samo proteste, prijedloge, opomene, blage ili oštre, prema prilikama. Papa preporučivaše Neverskoga vojvodu prijateljima, posredovao je u njegovu korist kod protivnika, predlagao je različne pomirbe; ali da mu spremi vojsku u pomoć, ni da čuje.

Prema svemu tome, ona dva saveznika za napad mogli su tim pouzdanije otpočeti ugovoreni pothvat. Savojski vojvoda ušao je sa svoje strane u Monferrato; don Gonzalo bijaše s velikim oduševljenjem opsio Casale; ali u tome nije našao sve ono zadovoljstvo, koje je zamišljao: u ratu ne cvjetaju samo ruže. Madridski dvor nije ga potpomagao kako je on želio, naprotiv, ostavio ga je u oskudici i najpotrebnijih sredstava; a savojski saveznik pomagao mu je i suviše: pošto je zauzeo svoj dio, počeo je malo pomalo štrpkati dio španjolskoga kralja. Don Gonzalo da svisne od muke; ali se bojao, ako vikne protiv toga, da će se Carlo Emanuele, onako vičan spletkar i prevrtljiv ugovornik, a hrabar ratnik, okrenuti Francuskoj, te je morao zatvoriti jedno oko, gutati i šutjeti. A i s opsadom je zlo bilo: otegla se, bivao je i potiskivan, a sve to i zbog čvrsta, budna i odlučna držanja opsjednutih, i s toga što je imao malo vojske, a i poradi krupnih pogrešaka, kao što tvrde neki historici. O svemu tome mi tražimo samo istinu, pa ako je zaista sve tako bilo, njoj ćemo se i obradovati, samo ako je zbog toga bilo u onom pothvatu ma koliko manje mrtvih, osakaćenih, izmrcvarenih, pa čak ako je samo, *ceteris paribus,*[52] manje krovova oštećeno u Casalu. Usred tih neprilika stiže mu glas o pobuni u Milanu, i on lično pohita onamo.

Kad su mu u Milanu ispričali što se sve desilo, spomenuli su mu i Renzov odmetnički i razglašeni bijeg, a tako isto i sve istinske i izmišljene događaje, zbog kojih ga htjedoše odvesti u tamnicu; rekoše mu također, da je Renzo prebjegao na bergamsko zemljište. Taj prebjeg na mletačko zemljište privuče don Gonzalovu pažnju. On je doznao bio s druge strane, kako se u Mlecima šepure zbog milanske pobune; kako su isprva mislili, da će on morati odustati od opsade Casale, a i sada misle da je on pometen i jako zabrinut, a to tim više što je odmah poslije milanske pobune stigao glas, Mlečićima radostan a njemu zloslutan, da se grad La Rochelle predao. Jako ga je peklo, i kao čovjeka i kao političara, što mletačka gospoda onako misle o njegovim prilikama, pa je vrebao zgodu, da ih nekim dokazom uvjeri, kako on ništa nije izgubio od svoga staroga pouzdanja; jer samo riječima kazati: ne bojim se, sasvim je isto ako i ne kazati ništa. Vrlo je dobro sredstvo za to graditi se nezadovoljnim, žaliti se, zanovijetati. Stoga, kad dođe mletački poslanik da mu učini posjetu, a u isti mah da izvidi, po

[52] Pored jednakosti u svemu ostalom.

njegovu licu i držanju, kako mu je u duši (znajte da je to ona stara prepredena politika), don Gonzalo, pošto je govorio o metežu usput, i kao čovjek, koji je već sve popravio, napravi o Renzu svu onu huku, o kojoj smo već ispričali; a znamo i kakve su joj bile posljedice. Po tom nije se više bavio tim sićušnim poslom, koji je on smatrao svršenim; a kad mu je, poslije nekoga vremena, stigao odgovor u okolu kod Casale, kuda se bijaše vratio i gdje je imao sasvim druge brige, on stade vrtjeti glavom, kao ono svilena buba kad traži dudov list; zamisli se malo da bi se sjetio onoga događaja, o kojem mu u glavi bijaše ostala tek kao neka sjenka; sjeti se, prođe mu glavom uzgredno i maglovito sjećanje na Renza; prijeđe na druge brige, a na Renza nije više ni pomišljao.

Ali Renzo, po onim nekolikim znacima koje bijaše opazio, morade zamišljati mnogo ozbiljniju opasnost, no što bijaše ona dobroćudna namjesnikova nemarnost, te je poduže samo na to mislio ili, bolje rečeno, samo to udešavao, da živi pritajeno. Mučila ga je čežnja da se kako god javi onim dvjema ženama i da od njih dobije odgovora, ali su tome dvije teškoće stajale na putu. Prva, što bi se i on morao povjeriti nekom pismenom čovjeku, jer nije znao ni pisati ni čitali, u širem smislu tih riječi; a što je na pitanje doktora Zapletala odgovorio, ako se sjećate, da zna, to nije bilo ni lažno hvalisanje, ni krupno laganje; on je zaista znao čitati štampana slova, razumije se, pomalo, ali pisana slova sasvim su nešto drugo. Morao bi dakle povjeriti nekom trećem svoje poslove, svoju tajnu, koju je onako plašljivo čuvao; a u ono vrijeme ne bijaše tako lako naći pismena čovjeka, kojem bi se mogao povjeriti; a još ga je teže bilo naći u mjestu, gdje nije imao nikakvih starih poznanstava. Druga je teškoća bila naći pismonošu, naći čovjeka koji bi onamo putovao, koji bi htio ponijeti sa sobom pismo i postarati se da ga preda onima na koje je upućeno; i to je teško bilo naći sve u jednom čovjeku.

Naposljetku, traži danas traži sutra, nađe tko će mu napisati pismo. Ali ne znajući da li su njih dvije još u Monzi ili drugdje, naumi da pismo za Agnezu metne u drugo pismo za oca Kristofora. Onaj što mu je pismo napisao, uze na se i da ga otpravi; predade ga čovjeku, koji je imao proći pored Pescarenika; ovaj ga u prolazu ostavi, s mnogim preporukama, u jednoj gostionici koja je najbliža bila samostanu; a kako je pismo bilo za samostan, to je zaista tamo i odneseno; ali što bi poslije s njim, nikada se nije doznalo. Videći Renzo da nema odgovora, napisa drugo pismo otprilike kao i prvo, pa ga metnu u drugo pismo nekom svom prijatelju u Leccu. Potraži drugoga pismonošu, i nađe ga; ovoga puta pismo dopre do onoga na koga je bilo upućeno. Agneza odjuri onom svom rođaku Alessiju Maggicanico, da joj pročita i objasni Renzovo pismo; složi se s njim što će odgovoriti, i on sve to napiše; nađe priliku da pošalje pismo Antoniju Rivolti u naznačeno mjesto. Razumije se sve to nije išlo ovako brzo kao što mi pričamo. Renzo dobije odgovor, pa opet otpisa. Jednom riječi, udese međusobno dopisivanje, koje ne bijaše ni često ni redovno, ali se opet, s

većim ili manjim prekidima nastavljalo.

Da bi se imalo pojma o onom dopisivanju, treba znati kako je onda bivalo s takvim pisanjem, a i danas biva, jer, u tome, držim da se vrlo malo izmijenilo.

Nepismen seljak, kad ima nekome da piše, obraća se kakvom pismenom čovjeku, birajući da, u koliko to može, između ljudi svoga položaja, jer se pred drugima žaca, ili im slabo vjeruje; obavijesti ga kako tako o prilikama, pa mu na isti način kaže što hoće da piše. Onaj pismeni nešto shvati, nešto naopako razumije, savjetuje, predlaže neke izmjene, veli: ti pusti mene; uzme pero, niže po papiru misli što mu onaj drugi kaže, popravlja, dotjeruje, nešto pooštri, nešto ublaži, a ponešto bogme i preskoči, kako mu se kad učini podesni je; jer nije fajde, tko zna nešto više od ostalih, neće da bude mrtvo oruđe u njihovim rukama; a kad uđe u tuđe poslove, hoće da ih uputi pomalo i po svojoj pameti. Ali opet i takvom pismenom čovjeku ne ide uvijek od ruke, da lijepo kaže sve što bi htio; ponekad mu se desi da kaže nešto sasvim drugo; desi se i nama, koji pišemo za štampu. Kad tako složen list stigne u ruke čovjeku, koji također nije vičan pismu, on ga odnese drugom nekom pismenom čovjeku onakoga soja, koji mu ga pročita i razjasni. Sporečkaju se oko smisla kako treba nešto razumjeti, jer interesiram, oslanjajući se na poznavanje prilika, tvrdi da neke riječi znače jedno, dok tumač, oslanjajući se na znanje pravila o pisanju, tvrdi da znače nešto drugo. Naposljetku nepismeni mora se predati pismenomu i povjeriti mu zadatak, da na pismo odgovori; taj odgovor, izraz piščeva shvaćanja, također biva podvrgnut sličnom tumačenju. A još ako je predmet takvoga dopisivanja pomalo tugaljive vrste; ako su po srijedi kakve tajne stvari, koje ne treba da razumije neko treći, kad bi se slučajno pismo izgubilo; ako je dakle postojala namjera, da se ne kaže sve sasvim jasno; onda ako to dopisivanje traje malo dulje, obje strane dospiju da se međusobno razumiju upravo onako, kao ona dva skolastika, koji su se nekoliko sati prepirali o entelehiji;[53] ne htjedosmo za ovo upoređenje uzeti žive predmete, da ne bi smo još izjeli batina.

Između naša dva dopisnika bivalo je baš ovako kao što rekosmo. U prvom pismu pisanom u Renzovo ime bilo je mnogo stvari. Najprije se pričalo o njegovu bijegu, mnogo kraće, ali i mnogo zamršenije od onoga što ste ovdje pročitali; zatim je bio izvještaj o potonjim njegovim prilikama, iz koga ni Agneza ni njen tumač nisu mogli izvesti ništa jasno ni potpuno: tajna opomena, promjena imena, sigurnost, a mora se kriti; stvari dosta nepristupne njihovu razumu, a u pismu još i uvijeno iskazane. Osim toga bilo je i brižnih, strasnih pitanja o Lucijinim doživljajima, s tamnim i tužnim nagovještajima o nekim glasovima, koji su doprli bili i do Renza. Naposljetku bilo je u pismu neodređenih, dalekih nada, budućih namjera, a

[53] *Entelehija*: neprekidna radinost i djelatnost, posebno djelatnost duha. (Op. ur.).

zasad mnogih obećanja i preklinjanja da održi zadatu vjeru, da ne izgubi strpljenja, da ne klone duhom, da čeka bolja vremena.

Poslije nekoliko dana Agneza nađe puta i načina, da Renzu doturi odgovor i pedeset škuda što mu je Lucia namijenila. Kad vidje onoliko zlata, Renzo nije znao što da misli; uzbunjen i čuđenjem i dvoumljenjem, koje mu pomućuje svako zadovoljstvo, on otrča da potraži svoga pisara, da mu pročita pismo, te da razjasni onu čudnovatu tajnu.

U pismu, Agnezin pisar, poslije žalbe na nejasnoću poslatog joj pisma, prelazi na opisivanje, otprilike onako isto jasno, strašne historije one ličnosti (tako stoji u pismu); tu nešto priča otkuda ono pedeset škuda; poslije govori o zavjetu, sve umotano u perifraze, pa onda prostijim i jasnijim riječima savjetuje mu, da se izmiri sa sudbinom i da se svega odrekne.

Renzo umalo ne nasrne na svoga pisara i tumača: dršće, zgraža se, zgranjuje se od onoga što je razumio i od onoga što nije mogao razumjeti. Morao mu je tri četiri puta čitati ono strahovito pismo; čas mu se čini da ga bolje razumije, čas mu je tamno i ono što mu se malo prije učini jasno. U onoj strašnoj groznici reče on svom pisaru da odmah uzme pero i da otpiše. Poslije najsilnijih izraza što je umio smisliti, da iskaže sažaljenje i groženje prema Lucijinim doživljajima, on nastavi kazivati u pero: – Piši: Izmiriti se s takvom sudbinom neću i ne mogu; takve se stvari ne poručuju momku kao što sam ja; novce neću ni dirnuti; čuvam ih za Lucijin miraz; ona mora biti moja; o zavjetima neću ni da čujem; uvijek sam slušao o Bogorodici, da pomaže stradaocima i da im čini milost, ali da se u njezino ime čini pakost i prevrće vjerom, to nisam nikada čuo; to ne može tako biti; ovim ćemo se novcem okućiti; a što sam sada malo zapetljan, to je nepogoda, koja će brzo proći; – i još puno takvih stvari.

Agneza dobi to pismo i odgovori; i ta se prepiska nastavila kao što smo već kazali.

Po nekoj prilici Agneza javi Luciji, da je onaj živ i zdrav, spašen i o svemu obaviješten; njoj bi lakše, i ništa, drugo nije željela, nego da je on zaboravi, ili, da kažemo baš sasvim točno, da misli kako će je zaboraviti. I ona se po sto puta na dan odlučivala da ga zaboravi; upotrebljavala je sva sredstva da to postigne. Bila je vrijedna na radu, gledala je da je svu obuzme posao, a kad bi joj pred oči izišla Renzova slika, ona bi odmah stala, govorila ili pjevala molitve. Ali ona slika, baš kao za pakost, obično se nije pojavljivala neposredno i otvoreno; kradom se provlačila iza drugih, tako da je i u svojim mislima nju opažala tek nakon nekog vremena, otkako već bijaše pred njezinim očima. U mislima je Lucia često bivala sa svojom majkom: kako bi i bilo drukčije? a Renzo se polako pomaljao kao treći, baš onako kao što je u stvari bivalo toliko puta, dok su bili zajedno. I tako, koga god se sjeti, na što god pomisli iz prošlosti, eto ti uvijek tu i njega. A i kad

bi jadnica ponekad stala razmišljati o svojoj budućnosti, i onda joj se on pojavljivao, da joj kaže, ako ništa drugo: ja tu neću biti. Ali iako joj bijaše uzaludan pokušaj da ne misli na njega, Lucia je ipak donekle uspijevala, da o njemu manje i mirnije misli, no što bi joj srce htjelo; možda bi još bolje uspijevala u tome, da joj je to samoj ostavljeno. Ali tu je i donna Prassede, koja je zapela, da joj ga istjera iz glave, pa je radi toga o njemu često govorila:

– Kaži mi pravo – govoraše joj ona: – jesi li ga već izbila iz glave?

– Ja ni na koga ne mislim – odgovaraše joj Lucia.

Donna Prassede ne bijaše zadovoljna takvim odgovorom; ponavljaše da su djela potrebna a ne riječi: opširno je razlagala o djevojačkim ćudima; djevojke kad zalude za kakvim vjetrogonjom a (takvom uvijek naginju), ne mogu poslije da se od njega odlijepe. Neka poštena prilika, razumna, za uredna i ozbiljna čovjeka, ako se nekim slučajem pokvari, one se odmah utješe; ali kakav pustolov, to je odmah neizlječiva rana. – I onda joj obično stane redati o bijednome bjeguncu, kako je on nitkov, koji je došao u Milan da krade i kolje, i navaljivaše na Luciju, da prizna i sva ona zla djela, koja je on sigurno počinio u svom selu.

Lucia potresenim glasom od stida, od bola i od onoliko gnjeva, koliko ga je moglo biti u njezinoj blagoj i skromnoj duši, uvjeravaše i dokazivaše, da u selu Renzo nikada nije dao povoda kakvom zamjeranju, nego su ga svi samo hvalili: htjela bi, govoraše ona, da je tu netko iz sela, da sve to zasvjedoči. I od milanskih prijekora, o čemu nije bila dobro obavještena, ona ga je branila, baš stoga što je znala kakav je i kako se uvijek vladao još iz djetinjstva. Branila ga je i naumila je da ga uvijek brani čisto iz kršćanske ljubavi, radi istine i samo kao svoga bližnjega, da upotrebimo riječ kojom je ona tumačila sama sebi svoje osjećanje. Ali je donna Prassede iz svih tih odbrana izvodila samo nove dokaze da uvjeri Luciju, kako je ona još uvijek zaluđena za onim čovjekom. I zaista, u onim trenucima, ne bi se moglo reći da nije tako. Otpor protiv one rugobe, kakvom je donna Prassede predstavljala jadnoga Renza, budio je u Lucijinoj uspomeni življu i jasniju sliku o njemu, kakvu je duga navika stvorila u njezinoj pameti; uspomene silom ugušivane vrvjele su bujno; ona mržnja i preziranje izazivali su u njoj tolike davnašnje razloge za poštovanje; ono slijepo neprijateljsko raspoloženje budilo je sve veće sažaljenje; a uz te osjećaje tko zna koliko je moglo biti ili ne biti i onoga drugog, koji se tako lako s njima uvuče u srce; a sada zamislimo kako će biti, kad bi se htjelo da se iz njih silom otjera. Bilo kako mu drago, taj se razgovor, po Luciji, nije mogao nikada otegnuti, jer su riječi brzo prelazile u plač.

Da je donna Prassede onako s Lucijom postupala s neke ukorijenjene mržnje protiv nje, možda bi je one suze ganule, te bi prestala; ali kako je ona onako govorila s uvjerenjem da čini dobro djelo, to je uporno

nastavljala i nije se dala pomesti: kao što jauk i preklinjanje mogu još i zadržati dušmansko oružje, ali ne mogu kirurgov nož. Pa kad bi joj se učinilo da je svoju dužnost dobro izvršila, onda bi s udaraca i ruženja prešla na poučavanja, na savjete začinjene i kojom hvalom, da bi malo zasladila gorčinu i postigla bolji uspjeh, djelujući svima sredstvima na njezinu dušu. Ipak od onih prepiraka (kojima je uvijek bio otprilike isti početak, tijek i svrha), ne ostajaše u dobrom Lucijinu srcu prave ogorčenosti protiv one stroge propovjednice, koja je inače s njom postupala vrlo ljubazno; i u tome se vidjela njezina dobra namjera. Ali je ostajala neka uzrujanost, neka uzbuna u Lucijinoj glavi i srcu, te joj je svaki put trebalo dosta vremena i truda da kako tako povrati prijašnji mir.

Još je sreća bila za Luciju, što ne bijaše ona jedina, kojoj je donna Prassede na onaj način činila dobro; stoga one prepirke ne bijahu suviše česte. Osim ostale posluge, sve same zastranjene glave, koje je trebalo, više manje, ispravljati i upućivati; osim mnogih drugih prilika za vršenje onakvoga zadatka, po svom dobrom srcu, bez ikakvih drugih obveza, a te je prilike ona tražila, ako joj se ne bi same ukazale; osim svega toga donna Prassede imala je i pet kćeri; nijedna kod kuće, ali joj zadavahu više brige, nego da su bile sve kod nje. Tri su bile opatice, a dvije udate; ta donna Prassede imađaše sasvim prirodno tri samostana i dvije kuće da nastojava: prostran i zapleten zadatak, i to tim mučniji, što dva muža, pomognuta očevima, majkama, braćom, i tri opatice potpomagane drugim dostojanstvenicima i mnogim redovnicama nikako ne pristajahu na njezino nastojavanje. To bijaše rat, upravo pet ratova, prikrivenih, donekle uljudnih, ali žestokih i bez primirja; na svim onim mjestima neprestano su pazili da se sklone od njezine usrdnosti, da zatvore pristup njezinim mišljenjima, da izigraju njezina raspitivanja, da sakriju od nje, koliko god se moglo, sve svoje poslove. Da i ne govorimo o rasprama, o teškoćama na koje je nailazila u drugim najrazličnijim poslovima: zna se da se ljudima mora, vrlo često, silom činiti dobro. Ali, u svojoj kući mogla se sasvim slobodno rasprtiti sa svojom usrdnošću: tu su se svi pokoravali, u svemu i svačemu, njezinu dostojanstvu, osim don Ferranta, s kojim je postupak bio sasvim osobit.

Čovjek od nauke, nije mu se mililo ni da zapovijeda ni da sluša. Da mu žena u svim kućnim poslovima bude gospodarica, na to je pristajao; ali da on bude sluga, to nipošto. Ako joj je, na njezinu molbu, bio na usluzi svojim perom, to je stoga, što mu je bilo po volji; ali i u tome je umio kazati *ne,* kad nije bio uvjeren o onome što je htjela da joj napiše. U takvim slučajevima rekao bi joj: – Pomozi se kako znaš, piši sama, kad veliš da je stvar tako jasna. – Donna Prassede, pošto je neko vrijeme uzalud pokušavala, da ukroti tu njegovu upornost, naposljetku se zadovoljila da često brunda protiv njega, da ga naziva dangubom, zatucanom jogunicom, učenjakom; u ovoj posljednjoj tituli, pored gnjeva, bilo je pomalo i šepurenja.

Don Ferrante provodio je mnogo vremena u radnoj sobi, gdje je imao znatnu zbirku knjiga, oko trista svezaka sve po izboru, od najčuvenijih djela, o raznovrsnim predmetima; svaki je više manje razumijevao. U astrologiji smatrali su ga, i to s pravom, za više od diletanta; jer je znao ne samo opće osnove i onaj obični rječnik za razne utjecaje, prilike, konjunkcije, nego je umio smišljeno govoriti, kao sa katedre, o dvanaest nebeskih kućica, o najvećim krugovima, o svijetlim i mračnim stupnjevima, o egzaltaciji i dejekciji,[54] o zvjezdanim prolazima i obrtanjima, jednom riječi o najsigurnijim o najtočnijim načelima naučnim. I već gotovo dvadeset godina na čestim i dugim raspravnim sastancima, on branjaše Cardanovu domifikaciju[55] protiv nekoga drugog učenjaka, koji se slijepo držao Alcabicija, prosto za inat, govoraše don Ferrante. On je vrlo rado priznavao autoritet starostavnih knjiga, ali nije mogao trpjeti da se baš ništa ne da za pravo i novima, čak ni ondje gdje svatko vidi da je stvar jasna. Znao je podobro i historiju nauke; umio je navoditi, po potrebi, najčuvenija proročanstva što su se ispunila, i potanko i naučno razlagati o drugim čuvenim proročanstvima, koja se ne zbiše, dokazujući da tome ne bijaše nauka kriva, nego onaj koji je nije umio upotrebiti kako valja.

O staroj filozofiji bijaše naučio koliko je dosta, a učio je i dalje čitajući Diogena Laercija. Ali kako se oni sistemi, mada su svi lijepi, ne mogu svi usvojiti, da bi čovjek bio filozof, mora izabrati jednog autora, to je don Ferrante izabrao Aristotela, koji, kako on govoraše, nije ni klasičan ni moderan, on je – filozof. Imao je također razna djela najmudrijih i najsuptilnijih Aristotelovih modernih pristalica; a djela njegovih protivnika nije htio nikada ni čitati, da ne troši vrijeme uzalud, govoraše on, niti ih kupovati, da ne baca novce. Samo izuzetno dao je mjesta u svojoj knjižnici onim čuvenim dvadeset i dvjema svescima *De sublilitale,* i još nekim antiperipatetičnim Cardanovim djelima, i to zbog njegove vrijednosti u astrologiji; on govoraše: tko je mogao napisati raspravu *De restitutione temporum et motuum coelestium*[56] i knjigu *Duodecim geniturarum*[57] zaslužuje da se čuje i kad buba koješta; još govoraše, da je velika mana onoga čovjeka, što je bio suviše uman, i da nitko ne može ni zamisliti, dokle bi on dopro bio i u filozofiji, samo da je uvijek išao pravim putem. Uostalom, iako je, po ocjeni učenjaka, don Ferrante bio prekaljeni peripatetik, ipak mu se činilo da još ne zna dosta, te bi više puta rekao s puno skromnosti, da bitnost, opći pojmovi, duša svemira i suština stvari, nisu baš tako jasne stvari, kao što bi se moglo misliti.

Prirodna filozofija bijaše mu više zabava negoli učenje; i Aristotelova djela o tome i Plinijeva on bijaše samo pročitao a ne proučio; pa ipak s tim čitanjem, sa znanjem uzgred napabirčenim po djelima opće filozofije, sa

---

[54] *Egzaltacija je* najviša, a *dejekcija* najniža visina zvijezde na horizontu (Op. ur.).
[55] *Domifikacija*: teorija, koja objašnjava smještaj zvjezdanih kućica (Op. ur.).
[56] O povratku vremena i nebeskih kretanja.
[57] Dvanaest rodoslova.

prelistavanjem Portine *Magia naturale,*[58] triju Cardanovih historija *lapidum, animalium, plantarum,*[59] rasprave Alberta Velikoga o travama, biljkama, životinjama i još nekih manjih djela on je umio u zgodnoj prilici razgovarati i dokazivati o čudnovatim osobinama i izvanrednim krepostima mnogih prostih tjelesa; opisivao je točno oblike i običaje sirena i jedinstvene ptice feniksa; objašnjavao je kako salamander živi u vatri a ne izgori; kako ustavica, ona mala ribica, ima snage i vještine, da nasred pučine odjednom zaustavi i najveći brod; kako rosa postaje biser u školjkama; kako se kameleon hrani zrakom; kako se led postupno stvrdne i u toku vjekova postane kristal; i još mnogo drugih čudesnih tajni prirodnih.

U tajne magije i čarolija on je dublje zagledao, jer je to nauka, veli naš autor, mnogo potrebnija i omiljelija i u kojoj je stvarnost mnogo važnija i pri ruci, da se može provjeriti. Za to učenje uvijek mu je bila svrha samo da se potpuno obavijesti i da u srži sazna vještine magičara, da bi se od njih čuvao i odbranio. Naročito po uputama velikoga naučenjaka Martina Delrija, mogao je *ex professo*[60] govoriti o ljubavnim urocima, o urocima za uspavljivanje, o dušmanskim urocima, i o mnoštvu drugih vrsta što se, na žalost, veli naš autor, i dan danji čine od triju glavnih magija sa strašnim posljedicama. Tako isto prostrano i duboko bijaše don Ferrantovo znanje iz historije, osobito iz opće historije; bijahu mu za to autori Tarcaguota, Dolce, Bugatti, Campana, Guazzo, jednom riječi svi najčuveniji.

Ali što je historija, rekao bi često don Ferrante, bez politike? Vodič koji ide, ide, a nema nikoga za sobom da mu pokazuje put; i prema tome ide uzalud; a opet politika bez historije to je putovanje bez vodiča. Stoga je na njegovim policama bilo jedno odjeljenje za državnike; tu su, pored manjih i sporednijih, blistali: Bodin, Calvacanti, Sansovino, Parata, Boccaliní. Ali bijahu dvije knjige, koje je don Ferrante cijenio mnogo više od svih ostalih te struke; dvije knjige, koje je do nekoga vremena obično nazivao prvima, a nikako se nije mogao odlučiti, kojoj će od njih dviju konačno priznati taj stupanj; jedna je *Vladar* i *Razgovori* slavnoga firentinskoga sekretara;[61] zlikovac ali dubok, govoraše don Ferrante; druga je *Državni razlog* od slavnoga Giovannija Botera:[62] pošten, ali oštrouman, bijaše don Ferrantova ocjena. Ali malo prije ovoga vremena o kojem pišemo, pojavi se knjiga, koja dokonča to pitanje o prvenstvu, jer je prestigla djela obadvaju onih *matadora,* govoraše don Ferrante; knjiga u kojoj su sabrana i tako reći iscijeđena sva lukavstva, da bi se znala, i sve vrline, da bi se vršile; knjiga mala, ali sva od zlata; jednom riječi, knjiga. *Vladalac državnik* od don Valerijana Castigliona, slavnoga muža, o kome se može reći, da su ga najveći naučenjaci nanosili, a najveće se ličnosti o njega otimale: njega je,

---

[58] Prirodne magije.
[59] Kamenja, životinja, biljaka.
[60] Kao stručnjak.
[61] Niccolo Machiavelli (1469-1527).
[62] Machiavellijev protivnik Giovanni Botero (1533-1617).

kao što je poznato, Urban VIII. odlikovao sjajnim hvalama; njega su molili kardinal Borghese i napuljski vicekralj, don Pedro od Toleda, prvi da napiše život pape Pavla V., dragi da opiše ratove katoličkog kralja u Italiji; i jedan i drugi uzalud; njega je Luj XIII., francuski kralj, po savjetu kardinala Richelieua, naimenovao svojim historiografom; to je isto učinio i savojski vojvoda Carlo Emanuele; o njemu je da ne spominjemo druge slavne listine, vojvotkinja Kristina, kćerka najkršćanskijega kralja Henrika IV., kazala u jednoj diplomi, pored mnogih drugih titula, »da je u Italiji dostigao slavu najvećega književnika svoga doba«.

Ali ako se moglo reći, da je don Ferrante posvećen bio u sve pomenute nauke, bijaše još jedna, u kojoj je on zaslužio ime profesora; nauka o viteštvu. O njoj nije samo razlagao s dubokim znanjem, nego je uvijek i odlučivao, jer su ga često molili za njegovo posredovanje u pitanjima časti. Na vrhu u njegovoj knjižnici bila su djela najčuvenijih pisaca o toj struci: Paride dal Pozzo, Fausto da Longiano, Urrea, Muzio, Romei, Albergato, Forno prvi, Forno drugi, Torquata Tassa, čije je stihove iz *Oslobođenoga* i iz *Osvojenoga Jerusalima* znao napamet da navodi, kad god su mogli biti dokaz u pitanjima o viteštvu. Ali pisac nad piscima, po njegovu mišljenju, bio je čuveni Francesco Birago, s kojim je on više puta presuđivao u pitanjima viteške časti, a koji je opet o don Ferrantu govorio s osobitim poštovanjem. I otkako se pojavilo djelo toga znamenitoga pisca *Viteški razgovori,* don Ferrante je odmah prorekao, da će ta knjiga upropastiti Olevanov autoritet i postat će, s ostalim svojim plemenitim drugama, prvi viteški zakonik u potomstvu. Koliko se to proročanstvo ispunilo, primjećuje naš autor, to vidi cijeli svijet.

Zatim dolazi lijepa književnost; ali već sumnjamo, da li naši čitaoci baš uživaju, da i dalje idu za našim autorom u ovom razlaganju o don Ferrantu; čak se bojimo, da nam se ne prišije naziv ropskoga prepisivača, koji postaje dosadan zajedno sa svojim izvornim autorom, naklapajući s njim o stvarima koje nisu u vezi s glavnom pripoviješću, i to po svoj prilici stoga, da pokaže svoju učenost i da ne izostaje iza svoga vijeka. Stoga, ostavljajući napisano što je napisano da nam ne propadne trud, izostavit ćemo ono ostalo i poći ćemo dalje svojim putem. To je tim potrebnije, što imamo još prilično da idemo a da ne sretnemo ni jedno od poznatih nam lica, a zatim još duže, dok ih ne zateknemo na događajima, koji zacijelo najviše zanimaju čitaoce, ako ih uopće što zanima u ovom pričanju.

Do jeseni iduće 1629. godine, svi ostadoše, tko od svoje volje, tko silom, otprilike onako i ondje gdje smo ih ostavili; niti su mogli što uraditi, što bi vrijedno bilo ovdje spominjati. Nastupi jesen, kad su Agneza i Lucia mislile, da će se moći opet sastati, ali, veliki javni događaji uništiše njihovu nadu; a to je ipak bila jedna od najmanjih posljedica. Poslije su nastupili drugi veliki događaji, koji ipak nisu ni u čemu znatno izmijenili njihovu sudbinu. Naposljetku novi događaji, općenitiji, jači, odsudniji, dopriješe i do

njih, do najmanjih među njima, po stupnjevima, kako se ljudi dijele na svijetu; kao vihor silan, bijesan, zavitlan, koji njiše i iskorjenjuje drvlje, skida krovove, odrubljuje zvonike, strovaljuje ograde, pa raznoseći im komade zanosi u isti mah i slamke skrivene u travi, traži po kutovima opalo lišće, koje je lakši vjetar tamo zameo, i njima vitla noseći ga na krilima svoga bijesa.

Ali da bi privatni događaji, koje još imamo da ispričamo, bili potpuno jasni, neophodno je potrebno da prije toga ispričamo koliko toliko i te javne događaje, polazeći malo poizdalje.

GLAVA DVADESET OSMA

Glad. Njemačka soldateska

Poslije one pobune na Martinje i sutradan kao da se nekim čudom povratilo izobilje u Milan. Kruha koliko hoćeš u pekarnicama; cijena mu kao najboljih godina; brašna dosta. Oni koji su se naurlali ono dva dana ili su još nešto više počinili, imađahu se sada čime pohvaliti (osim nekolicine što su uhvaćeni i zatvoreni u tamnicu); i nemojte misliti da su umukli, čim je prestao prvi strah od tamnice. Po trgovima, na uglovima, gostionicama bijaše javno veselje, čestitanje i hvalisanje kroza zube, kako su pronašli način, da se obori cijena kruhu. Ali usred opće radosti i obijesti, tinjala je (a kako i ne bi?) neka zabrinutost, neka slutnja, da ono neće dugo trajati. Opsijedali su pekare i brašnare, kao što su to činili za vrijeme onoga izvještačenoga i prolaznoga izobilja zbog prve Ferrerove tarife; svi sada neštedice troše kruh; tko ima koju paru, ulaže je u kruh i brašno; od sanduka, kaca i kotlova prave mračnjake. Tom navalom na sadašnju jeftinoću čine ne samo nemogućnim njezino duže trajanje, nego sve više otežavaju i njen trenutni opstanak. Otuda bi, da 15. studenog Antonije Ferrer. *Da orden de Su Exclencia*[63] objavi proglas, kojim se svakome, tko bi imao žita ili brašna u kući, zabranjuje svako suvišno kupovanje, u tako isto i kupovanje kruha preko dnevne potrebe; tko protivno uradi, »kaznit će se globom i tjelesno, prema nahođenju Njegove Preuzvišenosti«; naređuje se svima nadležnima i svakome, da prokažu svakoga prestupnika; naređuje se sucima, da čine premetačinu po prokazanim kućama; u isti mah naređuje se pekarima, da uvijek umijese dosta kruha, i »da se kazne, ako ga ne budu imali, robijom od pet godina na galijama, a i više prema nahođenju Njegove Preuzvišenosti«. Tko bi zamišljao da je taj proglas izvršen, mora bi imati vrlo živu maštu; a da su vršeni svi proglasi, koji su se u ono doba objavljivali, milansko vojvodstvo imalo bi više ljudstva na galijama, nego što ga sad ima Velika Britanija.

Sad, kako mu drago, naređujući da mijese toliki kruh, moralo se naći i načina, da imaju od čega. Smislili su (kao što uvijek biva u gladnim godinama da se traži način, kako će se u kruh pretvorili drugi proizvodi, koji se obično troše u drugom obliku), smislili su dakle, da u sastav kruha

[63] Po naredbi Njegove Preuzvišenosti.

unesu rižu, i zove se mješoviti kruh. Proglasom od 23. studenog zapljenjuje se, po naredbi nastojnikovoj i odbora dvanaestorice za nabavke, polovina neoljuštene riže, što se kod koga zatekne; tko bi ga bilo za što upotrebio bez dopuštenja vlasti, da mu se oduzme sva količina i da se kazni globom od tri škode po mjerici. Kao što svatko vidi, sasvim pošteno.

Ali i ta riža mora se plaćati, i to sasvim nerazmjernom cijenom prema kruhu. Da nadoknadi tu ogromnu razliku, nametnuto je na grad; ali Vijeće desetorice, koje je uime grada pristalo na to, istoga dana 23. studenog, odluči, da učini predstavku namjesniku o nemogućnosti, da grad snosi taj teret. Namjesnik, proglasom od 7. prosinca utvrdi cijenu riži od dvanaest lira po mjerici; tko skuplje prodaje, ili ne bi htio prodati, da mu se oduzme sva količina i da se kazni globom onolike iste vrijednosti, »a i većom kaznom novčanom i tjelesnom, pa i robijom na galiji, po nahođenja Njegove Preuzvišenosti, već prema slučaju i licu«.

Za oljuštenu rižu bijaše određena cijena već prije pobune, kao što je po svoj prilici utvrđena bila tarifa, ili kao što se čuvenim modernim nazivom kaže »maksimum«, za pšenicu i za ostala žita; ali na te proglase mi nismo naišli.

Takvom održavanju jeftine cijene kruhu i brašnu u Milanu bila je posljedica da su čitave povorke seljaka dolazile u grad da kupuju hljeb. Don Gonzalo, da bi ispravio i tu nepriliku, kao što on veli, proglasom od 15. prosinca zabrani, da nitko ne smije iz grada iznijeti kruha više od dvadeset solada; prestupnici da se kazne oduzimanjem samoga hljeba i globom od dvadeset i pet škuda, a »ako nemaju da plate, da se dva puta javno potrznu na konopcu a i straže da se kazne« kao obično, »po nahođenju Njegove Preuzvišenosti«. Opet 22. istoga mjeseca (ne vidi se zašto tako kasno), objavljen je sličan proglas za brašno i za sva žita.

Svjetina je htjela stvoriti izobilje pljačkom i paljevinom; vlada ju je htjela održati robijom i konopcem. Sredstva su se uzajamno slagala; ali koliko su odgovarala svrsi, to čitalac već vidi, a kako su je postigla, vidjet će domalo. Lako je vidjeti i korisno je opaziti, kako između onih čudnovatih naredaba i načina postoji prirodna veza; svaka je neminovna posljedica prijašnja, a sve su posljedica one prve, koja je kruhu odredila cijenu mnogo manju od stvarne cijene, to jest one, koja prirodno proizlazi iz razmjera između potrebe i prodajne količine. Taj način svjetini se uvijek činio, i morao joj se činiti, sasvim pravedan, prost i lak, te ga, sasvim prirodno, u tegobama i patnjama od gladi, i želi, i zahtijeva i, ako može, nameće. A kad se malo po malo stanu osjećati posljedice, onda ih nadležne vlasti moraju redom popravljati novim naredbama i zakonima, kojima se zabranjuje ono, što je prijašnjim dopuštano i naređivano. Da ovdje obratimo pažnju samo uzgred na jedan osobit slučaj te vrste. Nedavno u bliskoj nam zemlji, u najburnije i najznamenitije doba moderne historije, pribjeglo se u sličnim prilikama takvom istom načinu (sasvim istom, može se reći, u suštini,

samo je razlika bila u razmjerima, a otprilike i istim redom), mada su se vremena toliko izmijenila i znanje se toliko razvilo u Evropi, a u toj zemlji možda više nego igdje; sve je to bivalo najviše stoga, što je svjetina, do koje ona znanja ne bijahu doprla, mogla silom proturiti svoju pamet i primorati one koji prave zakone.

Te tako, vraćajući se na našu historiju, nakraj krajeva dva su glavna ploda potekla iz pobune: kvar i stvarno upropašćivanje životnih namirnica za vrijeme same pobune, a poslije, za trajanja tarife, rasipno, bezumno, bezmjerno trošenje tih namirnica o trošku ono malo žita, što je imalo da dotraje do nove žetve. Tim općim zlim posljedicama treba dodati još i četiri nesretnika obješena kao kolovođe u pobuni: dva pred pekarnicom kod »Štake«, a dva navrh ulice gdje bijaše kuća nastojnika za nabavke.

Historijski izvještaji iz onoga vremena tako su nepotpuni, da nije zabilježeno ni kad je ni kako je prestala ona nasilna tarifa. Ako smijemo nagađati, rekli bismo da je ona tarifa ukinuta malo prije ili malo poslije 24. prosinca, a to je dan kad su izvršene one smrtne presude. A poslije onoga proglasa od 22. toga mjeseca, koji smo malo prije naveli, ne nalazimo nikakvih drugih proglasa o namirnicama; mora biti ili da su izgubljeni, ili su se potkrali našem traženju, ili je od njih odustala sama vlada, razočarana, ako ne i razuvjerena, o njihovoj moći, a i preplavljena novim događajima. Ali u izvještajima nekolikih historika (više sklonih opisivanju velikih događaja negoli proučavanju uzroka im i razvoja) nalazimo žive opise o prilikama u zemlji, one zime i onoga proljeća, a naročito u gradu; u to doba uzrok svemu zlu, nerazmjer između hrane i potrebe, ne samo ne bijaše uklonjen, nego još i pojačan naređenim ispravkama, koje su samo privremeno obustavljale njegove posljedice, a nije im doskočeno potrebnim dovozom žita sa strane, kome smetahu i nedovoljnost javnih i privatnih sredstava, i oskudica u okolnim pokrajinama, i skučenost, tromost, sputanost trgovinskog prometa, pa i sami zakoni kojima se određivala i održavala niska cijena; zbog svega toga oskudica je morila bez prepreke i svom svojom silinom. I evo vam opisa onih strašnih prilika.

Na svakom koraku, zatvorene trgovine; radionice većinom puste; po ulicama grozni prizori, beskrajna vreva najveće bijede, vječito boravište svakojakih muka. Dotadašnji prosjaci ostali u manjini, pomiješali se i izgubili se u novoj prosjačkoj gomili, moraju se često otimati o nečiju milostinju s onima, od kojih su je prije prosili i dobivali. Kalfe i šegrti pootpuštani iz radnja, jer im gazde zbog slabe ili nikakve dnevne zarade životare od ušteda i od glavnice; mnoge gazde, poradi izostalih poslova, dopale stečaja i propasti; radnici, pa i majstori svih rukotvorina i zanata, od najlakših do najtežih, od najpotrebnijih do najraskošnijih lutaju od vrata do vrata, od ulice do ulice, stoje naslonjeni na uglovima, zgrčeni po pločniku, pored kuća i crkava, bogodareći da im se udijeli štogod, ili nećkajući se još između nevolje i nesavladana stida, iznemogli, iscijeđeni,

premrzli od zime i gladi u oskudnim i izdrpanim haljinama, na kojima su još tragovi prijašnjega blagostanja; u onom mrtvilu i poniženju opažaju se na njima još znaci okretnih slobodnih navika. U onoj kukavnoj rulji pomiješane su, i znatan su dio u njoj, otpuštene sluge, čiji su gospodari iz osrednjega imanja spali na tjeskobu, a i najbogatiji nisu mogli, u onako oskudno doba, održati uobičajeno mnoštvo sjajne posluge. Svima ovim raznim nevoljnicima treba dodati i one, koji su dotle živjeli od njihove zarade: djeca, žene, starci, zgurani oko svojih prijašnjih branilaca, ili po ulicama rastureni u prošenju.

Bilo je i mnogo takvih, kojima se vidjelo po razbarušenoj kosi, po sjajnoj, sad poderanoj odjeći, po nekom osobitom držanju i kretanju, po žigu koji navike utiskuju u lica, a koji se tim jasnije opaža ukoliko je neobičniji, da su one haramije od *brava,* koje su u općoj nevolji izgubile svoj zlikovački hljeb, pa ga sad prose kao milostinju. Ukroćeni glađu, nadmeću se sada s ostalim ljudima samo u prošnji, pa se preplašeni, ubezeknuti, vuku po ulicama, kojima su prije osiono prolazili, sa sumnjičavim i krvničkim pogledima, u raskošnim i čudnim livrejama, s velikim perjanicama, s bogatim oružjem, utegnuti, namirisani; sad ponizno pružaju raku, kojom su toliko puta bestidno prijetili ili izdajnički ubijali.

Ali najtužniji a ujedno i najžalosniji prizor bijahu seljaci, usamljeni, po dvoje, po čitave obitelji, muževi, žene s dječicom u naručju, ili na leđima, s odraslijom djecom koju vode za ruku, sa starcima sa sobom. Neki su od njih očajnički pobjegli od svojih kuća, koje je spopala i opljačkala soldačija, nastanjene po njihovim selima ili u prolazi; kroz njih; među tim seljacima bilo ih je koji su, da bi što više ražalili prolaznike i što jače istakli svoju nevolju, pokazivali modrice i ožiljke od pretrpjelih udaraca, dok su branili ono malo svoje sirotinje, ili dok su bježali ispred slijepe i nečovječne razuzadnosti. Drugi opet, iako ih nije ošinuo onaj osobiti bič, ali natjerani općom nevoljom nerodice i od nameta, koji su bivali sve nesnosniji, radi podmirenja takozvanih ratnih potreba, dolažahu u grad, kao u staro sjedište i posljednje sklonište bogatstva i milostiva dobročinstva. Skorašnje pridošlice mogle su se odmah poznati, ne samo po zbunjenom lutanju i po nespretnom držanju, nego i po nekoj začuđenosti i jetkosti što nalaze toliku stisku po ulicama, toliko suparnika u bijedi, dok su mislili da će hiti naročiti predmet sažaljenja i da će na se privući svačiju pažnju i pomoć. Oni koji od dužega vremena lutaju i borave po gradskim ulicama, stoje zamišljeni s dobivenom ili slučajno isprošenom milostinjom, u onolikom nerazmjeru između sredstava i nevolje, pa im se na licu vidi još crnji i jadniji užas. Razlikuju se po odijelu, bar oni, za koje se može reći da su odjeveni, a razlikuju se i po izgledu: obješena blijeda lica u onih iz ravnice, mrka u onih sa brežuljaka, crvena u brđana; ali sva oduljena i prestrašena, s upalim očima, s ukočenim pogledima, nešto između očajanja i ludila: kosa im razbarušena, obrasla u čekinjaste brade; ljudi odrasli i očvrsnuli u radu, sada iznemogli od bijede; smežurana im koža na preplanulim mišicama, na

golijenima, na koštunjavim grudima, koje se vide kroz razdrljene rite. Drukčiji ali još žalosniji od ovoga prizora salomljene snage, prizor je ženskadije i nejačadi, čija je priroda brže savladana neotpornom malaksalošću i sustalošću.

Ovda-onda po ulicama, kraj kuća nalazilo se ponešto satrte i smrvljene slame, pomiješane s prljavim dronjcima. I ta gnusoba ipak je dar i djelo milosrđa; to bijahu ležaji spremljeni za one (bijednike, da bi noću imali gdje nasloniti glavu. Ali i danju ima ih koji se tu pruže, kad ih umor ili glad obori i presiječe im noge; ponegdje na onoj žalosnoj postelji leži mrtvac; poneki odjednom padne poput krpe i izvrne se mrtav na pločnik.

Nad nekim od onih ležaja viđa se nagnut po koji prolaznik ili susjed, privučen neodoljivim sažaljenjem. Na nekim mjestima vidi se priređena pomoć, koju je spremila bogata ruka, naviknuta na velika dobročinstva; to bijaše ruka dobroga Federiga. Izabrao je bio šest svećenika, u kojih je žarko i izdržljivo milosrđe praćeno i potpomognuto bilo krepkim zdravljem; podijelio ih je po dvojicu, i svakoj dvojici odredio trećinu grada da obilaze, a za njima nosači s raznom hranom, s jačim i bržim sredstvima za okrepljivanje i s odjećom. Svako jutro, ta tri para obilažahu grad s raznih strana, pristupahu onima, koji ležahu napušteni na zemlji, i pružahu svakome najpotrebniju pomoć. Poneki, za koje je već kasna bila pomoć u hrani, dobijali su posljednju pomoć i utjehu religije. Gladnima su dijelili variva, jaja, kruha, vina; iznemoglima od dužega gladovanja davahu jaču hranu, boljega vina i lijekove za oporavljanje. Pored toga razdavahu i haljine gdje god su od prijeke potrebe bile većoj goloti i bolesti.

Pa i to ne bijaše sva pomoć: dobri nadpastir htio je, kud god je ona mogla stići, da ukaže i potpuniju i trajniju pomoć. Bijednicima, koji bi se toliko oporavili da mogu ići, davahu i ponešto novaca, kako ih obnovljena potreba i oskudica neke druge pomoći ne bi ponovo survala u prijašnje stanje; nekima su nalazili skloništa i ishrane po susjednim kućama. Imućniji su ih primali većinom od milosrđa, kao kardinalove štićenike, a gdje su takvoj dobroj volji nedostajala sredstva, oni su svećenici plaćali koliko bi se pogodili za sklonište i izdržavanje nekoga od tih jadnika. Spisak tih sklonjenih bijednika davali su župnicima da ih obilaze, a i sami su se na vraćali da ih pohode.

Ne treba ni spominjati da se kardinal Federigo nije ograničio bio samo na ovu krajnju nevolju, niti ju je čekao pa tek onda da se sažali. Njegova žarka i svestrana kršćanska ljubav sve je obuhvaćala, svuda se zauzimala, pritjecala u pomoć gdje god nije mogla preduhitriti, uzimala je, tako reći, onoliko oblika, u koliko se nevolja pojavljivala. Prikupljajući sva svoja sredstva, stisnuvši se što više u svojim izdacima, namjenjujući uštede određene na druge plemenite svrhe, koje u onoj nevolji bijahu svedene na sporedni značaj, trudio se da prikupi što više novaca, kako bi što više mogao pomoći nevoljnicima. Nakupovao je bio veliku količinu žita i

razaslao dobar dio po onim mjestima u biskupiji gdje bijaše najveća oskudica; a kako je sva ta pomoć bila još daleko ispod potrebe, bijaše razaslao i soli, »kojom se – kao što veli Ripamonti[64] pričajući ovo – poljska trava i šumska kora pretvara u hranu«. Žita i novaca razdao je bio i gradskim župnicima, sam je obilazio odjeljak po odjeljak i dijelio milostinju; pomagao je potajno mnoge siromašne porodice; u samoj nadbiskupskoj palači svakoga jutra razdavalo se sirotinji dvije hiljade zdjela riže, kao što tvrdi suvremeni pisac i liječnik Alessandro Tadino,[65] u svom izvještaju, na koji ćemo se od sada češće pozivati.

Ali sva djela kršćanske ljubavi, koja se zaista mogu nazvati veličanstvenim, kad se ima na umu da ih čini jedan čovjek (jer kardinal Federigo nije volio da bude djelilac tuđe izdašnosti), zajedno s drugim privatnim dobročinstvima, koja bijahu mnogobrojna, iako ne onoliko izdašna, pa zajedno i s pomoću koju bijaše odredilo Vijeće Dekuriona, odredivši nadleštva za nabavke da tu pomoć dijeli, sve to skupa i suviše je malo bilo prema veličini nevolje. Dok bi nekim gorštacima već na umoru kardinalova milostinja produžila život, drugi su stizali do umiranja od gladi; oni prvi, kad im do traje pomoć, ponovo umiru od gladi; u nekim drugim mjestima, koja ono kršćansko milosrđe, primorano da bira, ne bijaše zaboravilo, nego samo zapostavilo stoga što ne bijahu u krajnjoj nevolji, bivalo je da i u njih ta nevolja nastupi; svuda se umiralo, odasvuda se bježalo u grad. Ovdje su se recimo, dvije hiljade gladnih, ali snažnijih i okretnijih u savlađivanju one strašne utakmice, protisnuli do nekoga zalogaja, toliko da ne skapaju onoga dana; ali više hiljada zaostalo je iza njih, zavideći tim sretnijim prednjacima, jadna im sreća, dok su im među zaostalima bili očevi, žene i djeca! I dok su po nekim gradskim ulicama one napuštene bijednike i već na umoru dizali s pločnika, krijepili ih hranom, sklanjali ih i davali im bar za neko vrijeme što im treba za život, dotle se u sto drugih ulica padalo, čamilo i izdisalo bez utjehe i bez pomoći.

Vazdan se po ulicama čuje žagor tužna preklinjanja: svu noć se čuju jauci ovda-onda prekinuti strašnim uzvicima, zapomaganjem, očajničkim preklinjanjem, koja se često svršavahu strahovitim vriskom.

Čudnovato je da u onolikim nevoljama, u onako raznovrsnim mukama, nije bilo nikakva pokušaja, nikakva pokliča na pobunu; bar o tome nema pomena u spomenicima. A ipak među onima koji onako življahu i umirahu, bijaše mnogo obrazovanih ljudi, nenaviknutih nimalo na trpljenje; bilo je stotinama onih istih, koji su na Martinje digli onoliku buku. Ne bi se reklo da ih je zastrašio primjer one četvorice obješenih, koji su platili za sve, i da ih je taj strah ukrotio. Kakvu bi silu samo sjećanje na ona pogubljenja

---

[64] *Historiae Patriae,* Decadis V. lib. VI. pag. 386.

[65] *Ragguaglio dell'orrigine et giornali successi della gran peste contagiosa, venefica et malefica, seguita nella città di Milano* etc. Milano 1649. pag. 10. (Izvještaj o postanku i svakidašnjem širenju velike kuge zarazne, otrovne i zlobne, što je harala u gradu Milanu itd.)

moglo imati nad očajanjem jedne skitačke svjetine zbijene na jednom mjestu, koja vidi da je osuđena na sporu smrt i već je trpi? Ali mi ljudi svi smo takvi: bunimo se jetko i bijesno protiv osrednjih zala, a šuteći savijamo šiju pod najvećima; podnosimo – ne trpljivo nego tupo, vrhunac onoga što smo isprva nazivali nesnosnim.

Praznine koje je svakoga dana umiranje pravilo u tom jadnom narodu, svakoga su se dana sve više popunjavale: to bijaše neprestano pritjecanje, najprije iz okolnih sela, začini; iz sviju sela, poslije iz gradova u državi, naposljetku i iz drugih gradova. A opet iz Milana je svakoga dana odlazio znatan broj starih stanovnika; neki da ne gledaju sve one strašne bijede, a neki s toga što su im novi takmaci u prošnji, tako reći, zauzeli mjesta, pa su izlazili iz grada na očajnički pokušaj da potraže pomoći, drugdje, ma gdje bilo, gdje bar gomila i prosjačka navala nisu u onolikom broju i onako nametljivi. Sretali su se na suprotnom, putu ovi i oni prebjezi, odvratan prizor jedni drugima, žalostan znak, zlokobna slutnja i jednima i drugima, kakvom su se kraju uputili. Ali ipak svaki od njih nastavlja put, ako i ne više u nadi da će zlu sreću promijeniti, a onu stoga da se ne vrati opet pod omrznuto nebo, da ne vidi opet svoj očajnički, zavičaj. Kad koji od njih sasvim iznemogne, stropošta se na cestu i tu se ukoči: zloslutan prizor supatnicima, predmet užasa, možda i prijekora ostalim prolaznicima. »Vidio sam – piše Ripamonti – na putu oko gradskih bedema mrtvu ženu. . . iz usta joj viri upola izgrižena trava i vilicama je još steže očajničkim ujedom. . . imađaše mali zavežljaj na leđima, a na grudima djetence u povoju, koje plačući, traži sisu. . . Pristiže nekoliko dobrih ljudi, koji digoše djetence sa mrtve majke i odnesoše ga, zamjenjujući je u materinskoj dužnosti.«

One istovremene suprotnosti raskošnih haljina, i dronjaca, izobilja i neimaštine, običan prizor u redovnim: prilikama, bijaše sasvim nestao. Dronjci i bijeda bijahu skoro svuda; a i ono što se razlikovalo, bijaše tek providnost mršave osrednjosti. Viđala su se vlastela u prostim i skromnim haljinama, pa čak i u pohabanim i poderanim: jedni stoga, što je opća nevolja do onoga stupnja pomjerila i njihovu sreću, ili dotukla već poremećenu imućnost; drugi pak stoga što su se bojali da svojom raskoši ne razdraže opće očajanje, ili što su se stidjeli da tim ne ruže opću nevolju. Omrznuti i poštovani silnici, naviknuti da za sobom vode čitavu svitu *brava,* idu sada sami, s oborenom glavom, a u licu im kao neka ponuda i molba za izmirenje. A oni drugi, koji su u sreći bili ipak čovječniji i skromniji, sada su zbunjeni, ražaljeni i kao savladani onom poplavom bijede, koja nadmašuje ne samo mogućnost potrebne pomoći, nego, tako reći, i moć sažaljenja. Tko god je mogao udijeliti štogod milostinje opet je primoran bio na žalostan izbor između gladi i gladi, između prešnosti i prešnosti. Čim tko pruži milostivu ruku da što udjeli nekom bijedniku, odmah se unaokolo slegne gomila drugih prosjaka; koji još imađahu malo snage, protiskivali su se i nametljivo tražili pomoć a iznemogli, starci,

djeca, dizahu samo suhe ruke; majke dižu uvis i pokazuju izdaleka rasplakanu djecu, u dronjavim povojima, presamićenu od slabosti u njihovim rukama.

Tako prođoše zima i proljeće. Već je od nekoga vremena zdravstvena oblast obraćala pažnju oblasti za nabavke radi opasnosti od zaraze, koja prijeti gradu zbog onolike nagomilane bijede po svima gradskim krajevima, pa je predlagalo da se svi prosjaci skupe u razna skloništa. Dok se o tom prijedlogu pregovara, dok se odobrava, dok se smišlja kojim sredstvima, na koji način, u kojim zgradama da se to izvede, mrtvaci se iz dana u dan sve više množe po ulicama, a u toj razmjeri sve više raste i navala ostalih bijeda. Oblast za nabavke predloži drugi način, kao lakši i brži: da se svi prosjaci, zdravi i bolesni stjeraju na jedno mjesto, u lazaret, gdje bi se svi hranili i liječili o javnom trošku; i tako bi odlučeno, protivno mišljenju zdravstvene oblasti, koja je opominjala, da će se tom sabranom bijedom na jednom mjestu povećati pogibao, kojoj bi se tim htjelo stati na put.

Milanski lazaret (ako bi slučajno sva historija došla do ruku nekoga koji ga ne zna ni po viđenju ni po opisu), to vam je četverouglasta, gotovo kvadratna ograda, izvan grada, lijevo od Istočnih Vrata, samo jarkom odvojena od gradskih bedema, kraj kojih prolazi unaokolo put, a oko ograde je opkop gdje se voda sliva. Dvije duže strane imaju do pet stotina koraka, a druge dvije kraće su za petnaest koraka; izvana su sve četiri strane podijeljene na prizemne sobice, iznutra duž tri strane pruža se neprekidan sveden hodnik, poduprt malim i tankim stupovima.

Sobica ima dvjesta osamdeset i osam. U naše doba jedan velik prolom u sredini i drugi manji sa strane kraj ceste, uništili su nekoliko tih sobica. Za vrijeme naše historije bila su samo dva ulaza: jedan u sredini prema gradskom bedemu, drugi prema njemu na suprotnoj strani. Nasred unutrašnjega prostora bila je, a i sada je, osmerokutna kapelica.

Zidanje cijele ove zgrade otpočeto je 1489. godine novcem od privatne zadužbine, a nastavljeno je poslije državnim novcem i drugih priložnika i dobrotvora; prva mu je namjena bila, kao što mu i samo ime kaže, da bude sklonište kad zatreba, kužnim bolesnicima. Kuga se već mnogo prije onoga doba, a i dugo poslije pojavljivala po dva, četiri, šest, osam puta u jednom vijeku, sad u jednom, sad u drugom evropskom kraju, ponekad je zahvaćala velik njen dio, ili je čak harala širom cijele Evrope. U vremenu o kome govorimo, lazaret je služio samo za smještaj robe koja je morala biti podvrgnuta karanteni.

Da bi se sad lazaret što prije ispraznio, nije se strogo pazilo na sanitetske zakone, nego su na brzu ruku metnuli svu robu na propisani kâd i promahu, pa su je odjednom svu pustili u grad. Po svima sobama prostrta je slama, nabavljeno je hrane kakve se i koliko se moglo; onda su javnom obznanom pozvani svi prosjaci da se sklone u lazaret.

Mnogi su dragovoljno otišli; preneseni su svi koji su ležali bolesni po ulicama i tržištima; za malo dana bilo je jednih i drugih preko tri hiljade. Ali ili je mnogo više ostalo po ulicama. Bilo da je svaki od njih čekao da drugi odu, pa da ih manje ostane na uživanju gradske milostinje, bilo od prirodne odvratnosti prema svakom zatvoru, bilo od onoga, nepovjerenja koje svi siromasi imaju prema onom što im predlažu bogataši i vlasnici (nepovjerenje uvijek razmjerno općem neznanju i onih koji ga osjećaju i onih ikoji ga zadaju, broju sirotinje i nerazumnosti zakona), bilo što su znali kakvo je ono sklonište, bilo sve to skupa ili još drugo što, ustvari je bilo to, da se veći dio nije ni obazreo na obznanu, nego se i dalje vukao bogoradeći po ulicama. S toga vlast s poziva pređe na prinudi!. Poslati su svuda po gradu žbiri, da tjeraju prosjake u lazaret i da vezane odvedu one koji bi se protivili: za svakoga odvedenoga određena je žbirima nagrada od deset solada. Eto kako se, i u najvećoj oskudici, uvijek nađe državnih novaca, da se naopako potroše. Mada je zbog toga, kako je mislila pa i željela vlada, znatan broj prosjaka pobjegao iz grada, da drugdje potraže kako će proživjeti, ili umrijeti bar u slobodi, ipak je ona hajka za malo dana stjerala u lazaret blizu deset hiljada bijednika, koje gostiju, koje tamničara.

Žene i djecu valjda su odvojeno sklonili, mada nam spomenici to ne kažu. Bit će da je bilo i pravila i propisa za red; ali kakav se red mogao zavesti i održati u ono doba, u onakvim prilikama, u onakvoj velikoj raznovrsnoj gomili, gdje su s dobrovoljcima bili i dotjerani; s onima kojima je prošla nevolja, nesreća i sramota, oni kojima to bijaše zanat; s mnogima koji su odrasli na poštenu poslu u polju i u radionici, s mnogima koji su odrasli po ulicama, po krčmama, u zamci ma nasilničkim, u neradu, u otimanju, u bezočnosti, u nasilju.

Kako su smješteni i hranjeni bili, moglo bi se žalosno nagađati, kad ne bismo imali točnih podataka u spomenicima; ali imamo ih. Spavali su zbijeni po dvadeset trideset u svakoj ćeliji, ili zgrčeni po hodnicima na malo pljesnive i smrdljive slame, ili na goloj zemlji. Doduše naređeno je bilo da slame mora biti dosta i da se često mijenja; ali, ustvari, slama je bila loša, nedovoljna i nije se mijenjala. Također je naređeno bilo da kruh mora biti dobar; a koja bi uprava naredila da nešto bude loše? Ali ono što se ne postizava ni u običnim prilikama, ni u manjem obimu, kako da se postigne u onakoj nevolji i u onolikoj množini?! Govorilo se, da u lazaretskom kruhu ima raznih teških i nesvarljivih pridataka; na žalost, bit će da te optužbe nisu bile bez osnove, čak je i vode nedostajalo, to jest zdrave vode za piće; opći studenac bijaše onaj opkop oko ograde, kojim jedva otječe plitka kaljava voda, a koju su još gorom činili zahvatanje i blizina onolike i onakve svjetine.

Uza sve ove uzroke pomoru, koji su tim jači bili, što su djelovali na već bolesne ili iznemogle ljude, pridošlo je i vrlo nepogodno vrijeme; dugotrajne kiše, a za njima još dugotrajnija suša s preranim i naglim vrućinama. Sva

je ta zla povećavalo osjećanje zala, dosada i nestrpljenje u onoj tamnici, sjećanje na odsutne srodnike, uzajamna gađenja, tolike druge sjećanja na stare navike, žalost za milim pokojnicima, brižno strasti uslijed očajanja ili gnjeva, koje su onamo donesene ili u onom zatvoru postale, neprekidan užas od sve češćega umiranja, koji je i sam postao nov i moćan uzrok sve većem pomoru. Ne treba se čuditi, što je umiranje u onom okolu toliko naraslo, da je već dobilo oblik pomora, i mnogi su ga već tako nazivali. Tome bijaše uzrok: ili pojačano djelovanje svih onih nevolja na stvaranje povoljna zemljišta za razvijanje zaraznih klica; ili (kao što biva i u manjim i kraćim oskudicama) što je neka zaraza zaista donesena, pa sad u tom svijetu, koji je iznemogao i za zarazu pripravljen i neugodnostima, i lošom hranom, i ružnim vremenom, i prljavštinom, i klonulošću duha, nađe pogodno vrijeme, sve potrebne uvjete za postanak, razvoj i širenje (ako je dopušteno nestručnjaku govoriti o ovim stvarima prema hipotezi nekih fizičara, koju je s mnogo razloga i s mnogo uzdržljivosti prihvatio jedan marljivi i umni učenjak);[66] ili je zaraza izbila isprva u samom lazaretu, kao što spomenici vele, da su mislili ondašnji ljekari; ili je ona otprije tinjala (što je na svu priliku i bilo, kad se zna da je nevolja bila već davnašnja i opća, i umiranje učestano), pa kad je doprla u onu gomilu bijednika, rasprostranila se sa sve većom i strasnijom brzinom. Ma koje od ovih nagađanja bilo istinito, broj smrtnih slučajeva u lazaretu prešao je stotinu na dan.

Dok je na onom mjestu vladala klonulost, trepet, užas, žalost, očajanje, dotle je vladu spopala pokunjenost, zbunjenost, neodlučnost. Vijećali su, pitali što misle liječnici, i naposljetku ne smisliše ništa pametnije, nego da razgrade ono što bijahu sagradili s tolikom važnošću, s tolikim troškom, s tolikim mučenjem ljudi. Otvoriše lazaret i otpustiše sve koji još ne bijahu bolesni i koji s mahnitom radošću pobjegoše iz one tamnice. Opet se po gradu razleže stara kuknjava, ali sada nemoćnija i na mahove; pojave se opet one gomile, ali prorjeđenije i žalosnije, veli Ripamonti, kad se zna, što ih je onako prorijedilo. Bolesnike prenesu u samostan Svete Marije od Zvijezde, onda sirotinjski dom; većim dijelom tu pomriješe.

Međutim su one blažene njive zarudjele. Prosjaci sa sela raziđoše se iz grada, svaki svom selu na žetvu s onolikom čežnjom iščekivanu. Dobri kardinal Federigo isprati ih s novim naporom i s novim svjedočanstvom kršćanske ljubavi; svakom seljaku koji se prijavio u nadbiskupiji podari po dinar i po jednu kosu.

Sa žetvom presta najzad i glad; umiranje, »epidemično« ili »zarazno«, opadalo je iz dana u dan, ali se proteglo sve do jeseni. Činilo se da već prestaje, kad eto nove nesreće!

---

[66] *Del morbo petecchiale*. . . e degli altri in generale, opera del dot. F. Enrico Acerbi. Cap. III. § 1. (O kužnoj zarazi. . . i o drugim uopće, djelo dra F. Acerbija.)

Za ovo vrijeme dogodilo se bilo mnogo važnih stvari, od onih koje se osobito nazivaju historijskim. Kardinal Richelieu, pošto je osvojio grad La Rochelle, skrpi kako tako mir s engleskim kraljem, pa u Vijeću svoga francuskoga kralja predloži i svojim moćnim glasom izradi, da se snažno pritekne u pomoć vojvodi od Neversa; čak je nagovorio kralja, da sam lično predvodi taj pohod. Dok se to spremalo, grof od Nassau-a, carski komesar, naredi novom vojvodi od Mantove, da preda državu caru Ferdinandu, inače car će poslati vojsku da je zauzme. Vojvoda, koji se u očajnim prilikama opirao da ne pristane na tako težak i sumnjiv zahtjev, ohrabren sada bliskom pomoći francuskom, još se više protivio; ali ipak uvijao je i razvlačio je svoj nepristanak, koliko god je mogao, a s prividnim i neobaveznim prijedlozima o pogodbama za svoje pokoravanje. Carski komesar ode s izjavom da će car poslati vojsku. U ožujku kardinal Richelieu i francuski kralj siđu s vojskom u Italiju; tražili su bili prolaz od savojskog vojvode; pregovarali su; nisu se pogodili; poslije sudara, u kome su Francuzi pobijedili, opet su pregovarali i zaključe ugovor, kojim se, između ostaloga, vojvoda obvezao, da će don Gonzalo od Cordove odustati od opsade Casale, a ako ovaj ne bude htio, da će se onda pridružiti Francuzima i s njima zauzeti milansko vojvodstvo. Don Gonzalu se učini, da će još jeftino proći, pa odmah odustane od opsade Casale, u koju odmah uđe jedan odred francuske vojske, da pojača posadu.

Tom je prilikom pjesnik Achillini poslao kralju Luju onaj razglašeni sonet:

»Znojte se, vatre, kujući mačeve«;

I onaj drugi, kojim ga upućuje da odmah s vojskom ode i oslobodi Kristov grob. Ali je suđeno pjesnicima, da nitko ne sluša njihova mišljenja; a ako u historiji nađete neki događaj, koji odgovara nekom pjesničkom savjetu, znajte slobodno, da je stvar svršena bila prije onoga savjeta; i kardinal Richelieu bijaše odlučio da se vrati u Francusku radi poslova koji su mu se činili hitniji. Uzalud je Girolamo Soranzo, mletački izaslanik, navodio razloge da spriječi onu odluku, jer se kralj i kardinal, ne slušajući njegovu prozu kao ni Achillinove stihove vratiše s glavnom vojskom u Francusku, ostavivši samo šest hiljada ljudi u Suzi, da održavaju slobodan prolaz kao zalog za ugovor.

Dok je francuska vojska odlazila s jedne strane, s druge se strane Ferdinandova primicala; već je preplavila griđonsku pokrajinu i Valtellinu i spremala se da se spusti u milansku oblast. Osim ovih drugih napasti od onakoga prolaza, stigle su bile naročite obavijesti sanitetskoj vlasti, da u vojsci ima kuge, koje je u ono doba, više manje, uvijek bilo u njemačkim trupama, kao što veli Varchi, govoreći o kugi, koju su sto godina ranije njemačke trupe donijele bile u Firenzu. Alessandro Tadino, jedan od članova sanitetskog vijeća (bilo ih je šest osim predsjednika: četiri činovnika i dva liječnika), dobije nalog, kao što sam priča u spomenutom

izvještaju,[67] da razloži namjesniku strahovitu pogibao, koja prijeti zemlji, ako ona vojska prođe, idući da opsjedne Mantovu, kao što se pronio glas. Po svemu don Gonzalovu vladanju vidi se, da je prosto čeznuo za mjestancem u historiji, koja se zaista i morala pozabaviti njime; ali (kao što joj se često zbiva) nije saznala ili nije zabilježila ono njegovo djelo, koje najviše zaslužuje spomena, a to je njegov odgovor Tadinu u onoj prilici. Odgovorio je, da ne zna što bi mogao učiniti, jer su razlozi velikih interesa i ugleda, zbog kojih se krenula ona vojska, pretežniji od predstavljene mu pogibelji; ipak treba uraditi što se može protiv nje i uzdati se u Boga.

Da bi se, dakle, uradilo što se može, dva liječnika u Sanitetskom Vijeću (pomenuti Tadino i senator Setalla, sin čuvenoga Lodovica) predlože, da se najstrožim kaznama zabrani kakvo bilo kupovanje od vojnika, koji imaju da prođu; ali nije bilo mogućno dokazati potrebu takve naredbe ni samom predsjedniku, o kom Tadino veli: »vrlo dobar čovjek, koji ne mogaše vjerovati, da bi mogla nastupiti smrt tolikih hiljada ljudi samo od trgovanja s onim vojnicima i od njihovih stvari«. Navodimo ovo kao žalosnu osobinu onoga vremena, jer otkako ima sanitetskih vijeća, valjda nijedan njihov predsjednik nije onako razložio, ako se još i ono može nazvati obrazloženjem.

Don Gonzalo, malo poslije onoga odgovora, ode iz Milana; odlazak mu bi bijedan, kao i uzrok odlasku. Smijenjen je zbog neuspjeha u ratu, kome je on bio pokretač i vođa, a narod je njega okrivljavao za glad pretrpljenu pod njegovom vladom. (Ono što je uradio za kugu ili se nije znalo, ili se baš nitko nije uznemirivao, kao što ćemo malo poslije vidjeti, osim sanitetskog vijeća, naročito onih dvaju ljekara u njemu). Kad je polazio iz dvora na putničkim kolima, okružen kopljanicima, naprijed dva trubača na konju, a za njim mnoga vlastela na kolima, dočeka ga silno zviždanje momčadi skupljene na poljani pred stolnom crkvom i koja je raštrkana za njim jurila. Kad povorka uđe u ulicu k tičinskim vratima, na koja su imali da iziđu, on se nađe usred gomile, koja ga je tu čekala i neprestano rasla; a to tim više što su trubači, ljudi od reda, neprestano trubili, od dvora do onih gradskih vrata. Na suđenju, koje je bilo zbog tog meteža, kad je ukoren jedan od onih trubača, što je svojim sviranjem povećao metež, on odgovori: »Gospodine, nama je posao da trubimo. Da Njegovoj Preuzvišenosti nije bilo po volji naše sviranje, on bi nam zapovjedio da šutimo«. A don Gonzalo, zaista im nije zapovjedio da šute, bilo stoga da ne bi izgledao uplašen, ili od straha da se svjetina još više ne osmjeli, ili s toga što je zaista bio zbunjen. Svjetina, koju je straža uzalud potiskivala, vrvi pred kolima, oko njih i za njima, i viče: – Odlazi glad! Odlaze sirotinjske muke! – i još mnogo gore. Kad stigoše do gradskih vrata, osuše kola kamenjem, opekama, svakovrsnim korijenjem i ljuskama, obično oružje u takvim pohodima; jedan dio svjetine ustrča na bedeme i odande prosu posljednje hice na kola

[67] Str. 16.

koja izlaze iz grada. Odmah zatim svi se mimo raziđoše.

Mjesto don Gonzala poslat je markiz Ambrozije Spinola, čije je ime već steklo bilo u flandrijskim ratovima onu vojničku slavu, koju i danas uživa.

Njemačka vojska pod vrhovnim zapovjedništvom konta Rambalda od Colalta, talijanskoga kondotijera, manjega ali ne maloga glasa, bijaše dobila zapovijed, da se odmah krene na osvajanje Mantove; i mjeseca rujna ona uđe u milansku državu.

Vojske u ono doba sastavljale su mahom plaćenici i pustolovi, koje su za vojnike upisivali kondotijeri od zanata, po nalogu ovoga ili onoga vladara, ponekad i za svoj račun, i da se najme zajedno s njima. Više od plaće privlačila je ljude na onaj zanat nada u pljačku i sve ono čime razuzdanost mami. Stalne i opće discipline nije bilo; ne bi se mogla ni složiti lako sa posebnim autoritetom raznih kondotijera u vojsci, koji su bili na neku ruku nezavisni. A ovi kondotijeri niti su bili baš veliki čuvari stroge discipline, niti bi mogli, baš i da su htjeli, da je zavedu i strogo održe; jer vojnici one vrste ili bi se pobunili protiv kondotijera, koji bi se usudio na takvu novost, da zabrani pljačkanje; ili bi ga u najmanju ruku ostavili sama samcata da čuva zastave. Osim toga, vladari, kad su uzimali tako reći pod zakup onakve čete, gledali su više na to, da u njima bude mnoštvo ljudi radi pohodnoga uspjeha, nego na razmjer između njihova broja i svoje platežne moći, koja je obično bila vrlo slaba; stoga su plaće obično stizale s velikim zakašnjenjem, iscjepkane na rokove i dijelove; otuda je sljedovalo, da je pljačka, po zemlji koju snađe, bila kao neka dopuna prešutno ugovorena. Koliko i Wallensteinovo ime, čuvena je ona njegova izreka: mnogo je lakše izdržavati vojsku od sto hiljada ljudi, negoli od dvanaest hiljada. A vojska o kojoj govorimo, bijaše najviše od ljudi, koji su pod njegovim zapovjedništvom opustošili Germaniju u onom čuvenom ratu i po sebi i po svojim posljedicama, koji je prozvan imenom svoga tridesetgodišnjega trajanja: a onda je bio tek u jedanaestoj godini. U vojsci je bio čak i Wallensteinov puk, kojim je zapovijedao njegov određeni zastupnik; od ostalih kondotijera veći dio je vojevao pod njegovom vrhovnom komandom, a bilo ih je koji su poslije četiri godine svojski pomogli, da on onako ružno svrši, kao što svatko zna.

Vojske je bilo dvadeset i osam hiljada pješaka i sedam hiljada konjanika. Silazeći iz Valtelline da odu u mantovsku oblast, morali su ići neprestano duž Adde njezinim tokom kroz dva jezerska ogranka, i opet duž nje do njezina utoka u Pad, pa zatim poduže kraj obale ove velike rijeke: svega osam dana kroz milansku oblast.

Dobar dio stanovništva sklonio se u planinske zbjegove, noseći, što se moglo, na sebi i tjerajući pred sobom stoku; neki su ostajali, bilo da čuvaju nekoga bolesnika, bilo da spasu kuću od požara, bilo da motre na skrivene, zakopane dragocjenosti; a neki su ostali stoga što nisu imali ništa da

izgube, ili su čak računali da mogu nešto i dobiti. Čim stigne u neko selo prva četa na odmor, ona se odmah raziđe po selu i po okolnim mjestima, i sve ih opljačka do gole duše: što god nađu da se može odmah upotrebiti ili sa sobom ponijeti, sve to iščezne; ostatak su rušili i uništavali; namještaj je bio za gorivo, kuće za štale; a već udarci, rane, silovanja na sve strane. Sve dosjetke, sva lukavstva da spasu stvari, većinom su uzaludni bili, ponekad još i štetniji. Vojnici, mnogo izvježbaniji od jadnih stanovnika i u toj vrsti ratovanja, premetali su po svima kutovima, prolamali su, rušili su; lako su opažali po vrtovima skorašnje kopanje; išli su čak i po brdima, da otimaju stoku; prodirali su i u pećine, a odveo bi ih i poneki nitkov iz sela da traže nekoga skrivenog bogataša; odvukli bi ga do njegove kuće, pa ga prijetnjama i udarcima primoravali, da im pokaže gdje mu je zakopano blago.

Naposljetku bi odlazili; otišli su; u daljini sve više izumiru zvuci truba i bubnjeva; nastupi nekoliko sati preplašene tišine; kad eno opet čuju se oni prokleti zvuci truba i bubnjeva, koji sve glasnije javljaju dolazak druge čete. Ovi, ne nalazeći ništa više za pljačkanje, u toliko s bješnjom jarošću rasturahu ostatke, spaljivahu burad koju su prethodnici ispraznili, spaljivahu i vrata od praznih soba, pa zapale i kuće; razumije se da su tako divljački zlostavljali i ljude; i tako sa zla na gore za punih dvadeset dana, jer je na više četa podijeljena bila ona vojska.

Colico bijaše prvo selo u vojvodstvu, koje su opljačkali oni razbojnici; zatim nagrnuše na Bellano; odatle se razasuše po Valsassini, pa onda poplaviše Lecco i svu njegovu oblast.

GLAVA DVADESET DEVETA

Agneza i don Abbondio pod okriljem Bezimenoga

Tu između prestravljenih bijednika, nalazimo i svojih poznanika.

Tko nije vidio don Abbondija onoga dana, kad se ujedno proniješe glasovi, da vojska dolazi, da je već blizu i šta sve radi u prolazu, taj ne zna što je spletenost i strah. Dolaze; trideset tisuća, četrdeset tisuća, pedeset tisuća; to su sotone, lutorani, antikristi; opljačkali su Cortenuovu; zapalili su Primalunu; pustoše Introbbio, Pasturo, Barsio; stigli su već do Balabbija; evo ih sutra ovdje. Takvi glasovi pronose se od usta do usta i odmah nastade opća žurba, zastajanje usput, zbunjeno savjetovanje, kolebanje da li da se bježi ili da se ostane, žene se skupljaju po ulicama, hvataju se za glavu i čupaju kosu. Don Abbondio odlučio da bježi, odlučio je najprije i najviše od sviju, ali na svakom putu za bježanje, na svakom mjestu za sklanjanje, svuda vidi nesavladljive teškoće i strahovite pogibli. – Što ću? Kuda ću? – uzvikuje on neprestano. U planinu, da i ne govorimo o teškoći veranja, nije bezopasno: već se čulo da se »landsknechti« pentraju kao mačke, samo kad znaju da će nešto upljačkati. Jezero je uzburkano, duva silan vjetar; a i bez toga, gotovo svi lađari prebjegli su sa svojim lađama na drugu stranu da ne bi morali prevoziti vojnike ili njihov prtljag, a nekoliko lađica što su ostale, već se kreću prepune svijeta; onako pretovarene i po oluji, vele da svakoga časa mogu potonuti. Da ode podalje i izvan puta kojim će vojska proći, nije mogućno naći ni kola, ni konja, ni kakvo god prevozno sredstvo; pješice, don Abbondio ne bi mogao daleko ići, i bojao se da ga ne stignu na putu. Bergamska oblast nije daleko, mogao bi i pješke izdržati; ali zna se da je na brzu ruku iz Bergama poslat jedan eskadron onih poznatih »cappelletta«, da stražare duž granice i čuvaju je od landsknechta; a i oni su paklene hudobe, ni bolji ni gori od landsknechta i rade sve što gore mogu. Siromah don Abbondio trči po kući, prestravljen i gotovo van sebe trči za Perpetuom, da s njom nešto uglavi; ali Perpetua u poslu, da po kući sve što je bolje pokupi i sakrije na tavan ili po raznim kutovima, prolazi žurno pored njega, zamišljena, zadihana, s punim rukama, pa mu odgovara: – Čekajte još malo dok i ovo sklonim, pa onda kuda svi tu ćemo i mi. – Don Abbondio hoće da je zadrži, da pretrese s njom razne puteve i načine; ali ona, u poslu, užurbana, i sama uplašena, a ljuta na don Abbondijev strah, bijaše tako nakrivo nasađena, kao rijetko kad. –

Dovijaju se drugi, dovit ćemo se i mi. Moram vam reći, vi ništa drugo ne umijete, nego samo da smetate. Zar nemaju i drugi ljudi da se brinu za svoju kožu. Kao da vojnici dolaze da ratuju samo protiv vas? Baš u ovakvim trenucima mogli biste i vi što prihvatiti, a ne da ste mi samo na putu i da samo jaučete i smetate. – Ovim i sličnim odgovorima otrese se njega, a već je u sebi smislila, čim svrši kako tako ono burno spremanje, da ga uhvati za ruku kao dijete i da ga odvuče uzbrdo. Kad ostane sam, on ode na prozor, pa razgleda i osluškuje: – kad tko prođe, dozivlje ga pola plačnim pola prijekornim glasom: – Molim te, nađi za svoga župnika kakva konja, neku mazgu ili magarca. Zar baš nitko neće da mi pomogne! Čudna svijeta! Bar me pričekajte, da idem zajedno s vama; čekajte dok se skupite petnaest-dvadeset, da me povedete sa sobom, da ne budem sasvim napušten. Hoćete baš da me ostavite vucima! Znate li da su oni skoro svi luterani, i da je za njih bogougodno djelo ubiti svećenika? Zar ćete me ovdje ostaviti, da postanem mučenik? Čudna svijeta! čudna svijeta!

Ali kome je on to sve govorio? Ljudima koji prolažahu pod bremenom svoga sirotinjskoga pokućstva, misleći na ono što moradoše ostaviti u kući, tjerajući pred sobom svoje kravice, vodeći sa sobom djecu, također natovarenu koliko mogu da nose, i žene s onima u naručju koji ne mogu da idu. Neki prođu pored svećenikove kuće, niti mu što odgovore, niti po gledaju gore; poneki mu reče: – Eh, gospodine župniče! promočite se i vi kako se može; vama je lakše što nemate da se brinete za obitelj; promučite se, pomozite se.

– Teško meni! – huče don Abbondio: – Ovaj je svijet bez duše! nema kršćanske ljubavi: svako misli samo na sebe; za mene baš nitko ne mari! – I opet ode za Perpetuom.

– A što ćemo s novcem, – upita ga ona.

– Što ćemo?

– Dajte ih ovamo, da ih zakopam dolje u vrtu zajedno sa srebrnim žlicama.

– Ali. . .

– Ali, ali; dajte brže zadržite koju paru za ono što bi nam moglo trebati, a za ostalo ostavite meni.

Don Abbondio posluša, otvori kovčeg, izvadi svoje blago i predaje ga Perpetui, koja reče: – Idem da ih zakopam ispod smokve; – i ode. Malo poslije dođe opet s kotaricom punom jestiva i s jednom praznom torbom; u nju brzo gurne malo rublja svoga i don Abbondijeva, i dok to namješta govori:

– Valjda ćete brevijar sami ponijeti.

– Ali kuda ćemo?

– Kuda i svi drugi. Najprije ćemo izići na ulicu, i tu ćemo čuti i vidjeti na koju ćemo stranu.

Uto uđe Agneza s torbicom na leđima, a vidi se da dolazi s važnim prijedlogom.

I Agneza se odlučila da ne sačeka u selu opake goste, onako sama u kući, a ima još i onoga zlata, što je dobila od Bezimenoga; razmišljala je neko vrijeme gdje će biti najbolje da se skloni. Baš ostatak onih škuda, koje su joj za vrijeme gladi bile pravi izbavitelj, sad su bili glavni uzrok njezinoj brizi i neodlučnosti, što je čula, da su u opljačkanim selima najstrašnije prošli oni koji imađahu novaca, jer su stradali i od nasilja stranaca i od podvala svojih zemljaka. Istina, o onom novcu što joj je, kao što se kaže, pao s neba, nikome ništa nije kazala, osim samo don Abbondiju, pa je ovda-onda i odlazila k njemu da joj razmijeni koju škudu, ostavljajući uvijek ponešto i za siromašnije od sebe. Ali skriven novac, naročito u onoga koji nije navikao na nj, održava vlasnika u neprestanoj sumnji, da cio svijet ne sumnja u njega. I tako Agneza, dok je i ona skrivala, kako je bolje znala, ono što nije mogla ponijeti sa sobom, neprestano je mislila na škude, koje je ušila bila u zobunac oko struka, pa se sjeti, kad joj ih je Bezimeni poslao, da joj je ujedno ponudio sve svoje usluge; sjeti se što je slušala da se priča o onom zamku, koji je na tako nepristupnom mjestu, da protiv gospodareve volje do njega mogu dospjeti samo ptice, i nitko više; namisli da onamo gore potraži utočišta. Razmisli kako će se prikazati onom gospodinu, i odmah se sjeti don Abbondija. Ovaj je poslije onoga razgovora s kardinalom, bio uvijek vrlo ljubazan prema njoj, i to sasvim od srca, jer se tim nije mogao nikome zamjeriti, a ono dvoje mladih sad su daleko, te je udaljen i slučaj, da se od njega nešto zaište, što bi stavilo na veliko iskušenje onu njegovu ljubaznost prema Agnezi. U onoj zbrci Agneza je znala, da je don Abbondio i smeteniji i uplašeniji od nje, te će onakav prijedlog i njemu dobro doći i evo je došla da mu predloži. Zastavši ga s Perpetuom, ona i njemu i njoj kaza što je naumila.

– Kako ti se čini, Perpetuo? – upita don Abbondio.

– Čini mi se da je sam Bog naučio Agnezu, i ne treba dangubiti, nego odmah na put.

– A poslije. . .

– A poslije, a poslije, kad budemo u zamku, bit će nam dobro. Onaj gospodin zna se da sada samo traži prilike, da čini dobra djela; milo će mu biti da nas ugosti. Onamo, na granicu, na onu visinu vojnici jamačno neće doći. Pa onda, tamo ćemo naći i da jedemo; jer po brdima, s ovo malo smoka – i dok govori, namješta ga u torbi iznad rublja – brzo bismo došli do najveće neprilike.

– Pokajao se; je li se zaista pokajao?

– Tko bi još sumnjao poslije svega što se o njemu zna, poslije svega što ste sami vidjeli?

– Ta da; ali gore smo u kavezu!

– Nije nego još nešto! S tim vašim vječitim zebnjama ne bi se nikada ni do čega došlo. Vrlo dobro, Agnezo! Divno si se sjetila. – I metnu torbu na sto, provuče rake kroz uprte i namjesti je na leđa.

– Što da ne nađemo nekoga čovjeka – reče don Abbondio, – koji će s nama ići, da prati svoga župnika. Ako sretnemo kakvu lopužu, a sad ih na žalost ima u skitnji koliko hoćeš, što ćete mi vas dvije?

– Opet nešto, samo da dangubimo! – huknu Perpetua. – Sada da tražimo čovjeka, kad svatko muči svoju muku! Okanite se, molim vas! Uzmite brevijar i šešir pa hajdemo.

Don Abbondio ode časkom u sobu i vrati se s brevijarom pod pazuhom, sa šeširom na glavi i sa štapom u ruci; sve troje iziđu na mala vrata, koja vode u poljanu. Perpetua zabravi vrata, više radi uobičajenoga reda, nego što bi imala vjere u onu bravu i u njihovu jačinu, pa metne ključ u džep. Don Abbondio u prolazu pogleda crkvu i kroza zube promumlja: – Narod treba da je čuva, jer je za njega. Ako imaju malo duše za svoju crkvu, postarat će se; ako nemaju, nek im tako i bude.

Udare preko polja, šuteći i svatko od njih zamišljen o svojim stvarima, pa pogleda unaokolo, naročito don Abbondio, vidi li se kakva zazorna prilika, ili štogod neobično. Ne sretaju nikoga: ljudi su bili ili po kućama da ih čuvaju, da zavezuju prtljage, da skrivaju stvari, ili po putanjama koje vode ravno u planinu.

Pošto se nauzdisao, pa zatim ispustio po koji usklik, don Abbondio stane redom gunđati. Ljutio se na vojvodu od Neversa, koji je mogao lijepo ostati u Francuskoj da uživa, da gospodari, a on hoće baš da bude i vojvoda od Mantove usprkos cijelom svijetu; ljutio se i na cara, koji bi trebao da ima pameti i za druge, pa ostaviti vodu da teče nizbrdo, a ne zainatiti se odmah: jer naposljetku on bi uvijek bio car, pa bio u Mantovi vojvoda ovaj ili onaj. A najviše se ljutio na namjesnika, jer je trebalo da on sve i sva uradi da spasi zemlju od ove napasti, a on je baš sam dovlači: samo stoga što voli da ratuje.

– Trebalo bi – govoraše on – da dođu ona gospoda, pa da vide i da sami iskuse, kako je nama ovdje. Neće im lako biti da o svem dadu računa Bogu! Ali dotle, mi moramo da ispaštamo, koji nismo krivi.

– Ostavite, molim vas svu tu veliku gospodu; neće nam oni doći u pomoć – govoraše Perpetua. – Ne budi vam krivo, ali sve je to ono vaše obično luparanje, koje ničemu ne vodi. Ima drugo nešto što me muči. . .

– Što je?

Perpetua, koja je donde usput mirno razmišljala, kako je sve na vrat na nos sakrila stvari, stade se žaliti kako je zaboravila ovo, kako je loše sklonila ono, kako je ostao trag, koji može odvesti one razbojnike na ono mjesto. .

– Krasno! – uzviknu don Abbondio, sada već umiren za život koliko je dovoljno da bi se mogao brinuti i za stvari: – Krasno! Lijepo si to uradila! Gdje ti je bila glava?

– Što kažete? – kliknu Perpetua, zastavši časkom raskoračena i podbočena, kako je mogla od uprtnjače: – Što! zar vi da me još prekoravate, kad ste me vi najviše zbunjivali, mjesto da mi pomognete i da me ohrabrite! Više sam mislila na kućne stvari, nego na svoje; i nitko da mi pomogne; morala sam biti i Marta i Magdalena; ako što bude naopako, ja nisam kriva.

Agneza je prekidala tu prepirku, pričajući i o svojim nevoljama; nije se toliko žalila na sve one nezgode i štete, koliko na osujećenu nadu, da uskoro zagrli svoju Luciju; jer su, kao što znamo, baš za onu jesen uglavile bile sastanak; ali sada nije se moglo ni pomisliti, da će u onakvim prilikama donna Prassede doći u onaj kraj na ljetovanje: i da se zatekla ondje, odmah bi otišla, kao što su otišli i svi ostali iz svojih ljetovališta.

Mjesta, kroz koja su prolazili, još su življe podsjećala Agnezu i tugu joj zagorčavala. S putanje iziđoše na glavnu cestu, onu istu kojom se bijedna Agneza vratila bila kući, vodeći za onako kratko vrijeme, svoju kćerku, pošto su zajedno provele bile u krojačevoj kući. Eno se već vidi selo.

– Otići ćemo da pozdravimo one dobre ljude – reći će Agneza.

– I da se malo odmorimo, jer sam se baš umorila s ovom torbom; i da založimo malo – reče Perpetua.

– Ali samo da mnogo ne dangubimo, jer ne putujemo radi zabave – dopuni don Abbondio.

Dočekaju ih raširenih ruku i iskrenim zadovoljstvom: sjećahu se jednoga dobrog djela. Činite dobra što više možete, ovdje primjećuje naš autor, pa ćete tim češće nailaziti na lica koja će vas obradovati.

Agneza, kad zagrli onu dobru ženu, briznu u plač, koji joj olakša tugu; kroz jecanje odgovarala je na njezina i krojačeva pitanja o Luciji.

– Njoj je bolje nego nama – reče don Abbondio: – ona je u Milanu, izvan svake opasnosti, daleko od ovih đavoljih muka.

– Dakle vi bježite, gospodine župniče u društvu, – reći će krojač.

– Bježimo – odgovore jednoglasno don Abbondio i Perpetua.

– Žao mi je.

– Uputili smo se – reče don Abbondio u zamak *****.

– Dobro ste smislili: bit ćete bezbrižni kao u crkvi.

– A vi se ovdje ne bojite? – upita don Abbondio.

– Evo da vam kažem: upravo u hospitaciju, kao što vi znate da se kaže, kad se iskreno govori, oni vojnici ne bi trebalo da dođu: mi smo im izvan dohvata, Bogu hvala. U najgorem slučaju, poneki izlet dovde, ne dao Bog; ali imamo još vremena; najprije treba da čujemo glasove iz onih nesrećnih sela, gdje se budu zadržali.

Odlučiše da ondje odahnu malko, i kako je bilo vrijeme ručku, krojač reče: – Molim vas da mi budete gosti: što je Bog dao, ali od svega srca.

Perpetua reče, da je ponijela malo mrsa. Poslije malo nećkanja pogodiše se da iznese tko što ima da ručaju u društvu.

Djeca se veselo skupila oko Agneze, svoje stare prijateljice. Brzo, brzo, naredi krojač jednoj djevojčici (onoj što je odnijela, ako se sjećate, jestiva Mariji udovi) da oljušti nekoliko kestena, prvih onoga ljeta, sklonjene u jednom kutu, i da ih ispeče.

– A ti – reče dječaku – otrči u vrt i tresni breskvom, da ih padne nekoliko, pa ih donesi: ali sve, pazi dobro. A ti reče drugom – popni se na smokvu i uberi nekoliko najzrelijih. Ti se već razumiješ u tom poslu. – A on ode da načne jedno svoje burence; žena da donese čist stolnjak. Perpetua izvadi svoja jestiva; namjesti se stol, ručnik i zemljani tanjur na počasno mjesto za don Abbondija, s priborom što je Perpetua izvadila iz torbe. Sjedoše svi za stol i ručaše, ako ne vrlo veselo, a ono ipak mnogo veselije no što su mislili onoga dana.

– Što vam se čini, gospodine don Abbondio: kakva je ovo zbrka u svijetu? – reče krojač: – Kao da čitam povijest Maura u Francuskoj.

– Što mi se čini? Moralo je i ovo da me snađe!

– Ali ste izabrali vrlo dobro sklonište – nastavi krojač: – tko bi još pokušao da silom prodre do gore? – A naći ćete i društva: čuje se da se već dosta njih gore sklonilo, i da neprestano pridolaze.

– Nadam se – reče don Abbondio – da će nas lijepo primiti. Ja poznajem onoga vrlog gospodina; kad sam prije imao čast bit s njim, on je bio izvanredno uljudan.

– A meni je – reče Agneza – poručio, da samo dođem njemu, kad god mi što treba.

– Veličanstveno pokajanje! – nastavi don Abbondio; – i ostaje pri tome, je li? ostaje?

Krojač stane opširno pričati o svetom životu Bezimenoga, i kako je postao uzor i dobrotvor svoj okolini, kojoj je nekad bio bič.

– A što je s onim ljudima što držaše uza se?. . . s cijelom onom

poslugom?. . . – upita don Abbondio, koji je više puta slušao ponešto, ali još nije bio dovoljno umiren.

– Veći dio protjerani – odgovori krojač – a ono što je ostalo, sasvim su se promijenili, prosto da ne vjerujete! Sad je onaj zamak, kažem vam, postao prava Tebaida: vi već znate te stvari.

Pa onda prijeđe na razgovor s Agnezom o kardinalu: – Velik čovjek! zaista velik čovjek! Grehota što je ovuda samo projurio, te nisam imao vremena da mu ukažem malo počasti. Baš bih volio da nekom prilikom razgovaram s njim, ali onako polako!

Kad ustadoše od ručka, on pokaza Agnezi nekakvu kardinalovu sliku, prilijepljenu na sobnim vratima kao izraz poštovanja prema onoj visokoj ličnosti, a i da bi svakome tko uđe mogao kazati, da ona slika nimalo ne liči na kardinala, jer ga je on izbliza vidio i s njim razgovarao u onoj istoj sobi.

– Zar su ovo htjeli njega da naslikaju, – reče Agneza: – haljine su samo nešto nalik; ali. . .

– Je li, da nimalo ne nalikuje na njega? – reče krojač: – ja to uvijek kažem; nas ne mogu prevariti; ali što ćemo, stoji napisano njegovo ime: uspomena je.

Don Abbondio je nestrpljiv; krojač reče da će im nabaviti kola, da se odvezu do uzbrdice; i ode odmah da ih potraži, i brzo se vrati javljajući da dolaze. Okrenu se don Abbondiju i reče mu: – Ako biste željeli da ponesete gore koju knjigu, da vam prođe vrijeme, mogu vam ih dati, jer i ja rado čitam. . . stvari sitne za vas, sve prosto na našem jeziku ali opet. . .

– Hvala, hvala, – odgovori don Abbondio: – u ovakvim prilikama jedva se pročita i ono što se mora.

Dok se izjavljuju ili odbijaju zahvaljivanja, iskazuju pozdravi i čestitanja, uzajamni pozdravi i obećanja, da će se duže zadržati na povratku, kola stigoše pred vrata. Namjeste torbe u kola, popnu se i sjednu, pa mirnije i udobnije otpočnu drugu polovinu putovanja.

Krojač je kazao bio istinu don Abbondiju o Bezimenom. Od onoga dana, kad smo se s njim rastali, on je neprestano radio, kako se bijaše zarekao: naknađivao štete, zavodio mir, pomagao siromasima, činio razna dobra djela prema potrebi. Smjelost koju nekad pokazivaše u napadima i u obrani sad je učvršćivao u uzdržavanju i od jednoga i od drugoga. Išao je uvijek sam i bez oružja, gotov na sve što bi ga moglo snaći poslije tolikih izvršenih nasilja, i uvjeren da bi bilo novo nasilje, kad bi htio silom braniti sebe, koji se toliko i tolikim zadužio; uvjeren je bio, da bi svako zlo, koje bi mu učinili, bilo grijeh prema Bogu, ali prema njemu pravedno vraćanje; a najmanje on može imati pravo, da kažnjava takve uvrede. Pa ipak je ostao nepovrijeđen i nenapadnut kao i onda kad je za svoju sigurnost morao imati toliko naoružanih ruku, pa i svoje. Sjećanje na stara zvjerstva, koje je budilo

tolike želje za osvetom, i gledanje sadašnje krotkosti, koja je lakom činila svaku osvetu, sudjelovali su zajednički, da izazovu i održe opće divljenje prema njemu, koje mu je bilo najveća zaštita. Ono bijaše čovjek, koga nitko nije mogao ukrotiti, nego se ukrotio sam. Mržnja, nekad razdražena njegovim preziranjem i strahom od njega, sad se rasplinu pred onom novom skromnosti: svi uvrijeđeni dobili su, preko svakoga očekivanja i bez ikakve opasnosti, zadovoljenje kakvom se ne bi mogli nadati ni od najsretnije osvete, zadovoljenje da vide onakva čovjeka gdje se kaje i priznaje svoje krivice, i tako reći, zajedno s njima grozi se od svojih djela. Mnogi koji su godinama najviše i najžešće žalili, što nisu vidjeli mogućnosti, da ma kad budu jači od njega, da bi se naplatili za neku veliku nepravdu, sada, kad ga sretnu sama, goloruka, neotporna, osjećali su samo neodoljivu želju, da mu iskažu svoje poštovanje. U onom svojevoljnom poniženju, njegova ličnost i njegovo vladanje dobili su, i bez njegove volje, nešto uzvišenije i plemenitije, jer se i sada vidjelo, još bolje nego prije, da se on ničega ne boji. I najgrublje i najljuće mržnje bile su kao sputane i obuzdane općim divljenjem i poštovanjem prema pokajniku i dobrotvoru. To poštovanje bijaše tako veliko, da se on više puta našao u zabuni, kako da se obrani od silnih izjava, i morao je paziti da u licu i vladanju ne pokazuje svu svoju skrušenost, da se ne ponizuje suviše, da ga ne bi suviše izdizali. U crkvi je izabrao posljednje mjesto, i svako je pazio da mu ga ne zauzme; bilo bi kao prisvajanje počasnoga mjesta. Uvrijediti ga, ili se samo neuljudno ponijeti prema njemu, smatralo se ne toliko kao bezočnost i podlost, koliko kao bezbožnost; pa i oni, koje je ustezalo to opće osjećanje, u duši su ga više manje i sami imali.

Ovi isti i drugi razlozi otklanjali su također od njega i osvete javne vlasti, te su mu i s te strane pribavljali bezbrižnu sigurnost. Visoki rod i rodbina, koji su mu uvijek bili neka zaštita, u toliko su mu više sada vrijedili, kad se njegovu imenu, već čuvenu i izvikanu, pridaje hvala uzoritoga ponašanja i slava junačkoga pokajanja. Vlast i velikaši svi su se obradovali kao i sam narod; i čudnovato bi bilo goniti čovjeka, koji je postao predmet općega obožavanja. Osim toga, vlada zauzeta vječitim ratovima često nesrećnim, protiv upornih i ponovnih pobuna, zadovoljna je bila, što se oslobodila najžešćega i najgrđega odmetnika, pa da bi sada tražila još nešto više; to tim prije što je ono pokajanje proizvelo naknada i popravaka, koje ona nije naučila da dobija, pa ni da traži. Mučiti sveca, vladi se ne učini podesno sredstvo za brisanje sramote, što nije umjela ukrotiti zlikovca; a primjer, koji bi se dao njegovim kažnjavanjem, samo bi učinio to, da odvraća sve druge odmetnike od pokajanja. Po svoj prilici i uloga kardinala Federiga u ovom pokajanju, i njegovo ime spojeno s pokajnikom, bili su Bezimenom kao neki sveti štit. A prema ondašnjim prilikama i pojmovima, u onim osobitim odnosima između duhovnoga autoriteta i građanske vlasti, koji su tako često u opreci, a opet se uzajamno čuvaju od krajnje propasti, pa čak i u međusobne borbe unose izjave priznavanja i

dobrih namjera, te često idu ruku pod ruku jednoj svrsi, a nikada se potpuno ne izmiruju, u takvim prilikama i pojmovima moglo se nekako učiniti, da crkveni oprost donosi sa sobom i zaborav, ako ne baš oprost i građanske vlasti, kad se crkva sama potrudila da proizvede učinak, kojem obadvije teže.

I tako onoga čovjeka, protiv koga bi se, da je pao, utrkivalo i malo i veliko da ga nogom udari, sada, kad je od svoje volje na zemlju legao, svi su ga pažljivo štedjeli, a mnogi mu se klanjali.

Doduše bilo je i mnogih, koji se nisu baš obradovali onoj glasovitoj promjeni. To su bili toliki plaćeni vršioci zločina, toliki pomagači u nedjelima, koji izgubiše onakvu silu, na koju bijahu navikli da računaju, kojima su odjednom isprekidani konci davno zasnovanih zločina, u trenutku možda, kad su očekivali koristi od njihova izvršenja. Ali već smo vidjeli, na kakve su razne načine primili ono pokajanje svi oni *bravi,* koji su onda bili u zamku i koji su to čuli iz njegovih usta: čuđenje, žalost, pokunjenost, gnjev; svega pomalo, samo ne preziranja ni mržnje. To je isto bilo i s ostalima, koji su rastureni bili po raznim stražama, to isto i s jatacima višega reda, kad dočuše strahovitu novost, a sve s istih razloga. Mnogo je više mržnje navukao na sebe kardinal Federigo, kao što nalazim na navedenom mjestu Ripamontijeve historije. Svi su oni gledali na kardinala kao na čovjeka, koji se umiješao u njihove poslove, da ih kvari; a što je Bezimeni htio da spasi svoju dušu, protiv toga nitko nema prava da se žali.

Malo po malo veći dio onih kućnih zbira, ne mogući se prilagoditi novim prilikama i izgubivši nadu da će se vratiti po starom, bili su otišli. Neki su valjda potražili drugoga gospodara, možda i među prijateljima svoga dotadašnjeg gospodara; neki su se upisali u kakvu španjolsku ili mantovsku četu, ili druge koje zaraćene strane; neki su zasjeli po cestama, da ratuju na sitno, za svoj račun; a neki se valjda zadovoljio da kraduca kao slobodan građanin. Otprilike tako su isto radili i svi oni ostali, koji su bili pod njegovom zapovijedi, a rastureni po raznim krajevima. Od onih koji su se mogli naviknuti na novi način života, ili su ga odmah dobrovoljno prigrlili, većinom su bili mještani, rođeni u onoj dolini, te su se vratili na težački posao, ili na zanate naučene u djetinjstvu, pa poslije napuštene, a došljaci su ostali u zamku kao momci; i jedni i drugi, pokajnici kao i gospodar im, provodili su dane, kao i on, ne čineći i ne trpeći nepravdu, neoružani i poštovani.

Ali kad se počela spuštati njemačka vojska i kad su neki bjegunci iz preplavljenih ili ugroženih sela stigli u zamak moleći za sklonište. Bezimeni, sav blažen što se oni bedemi sada traže kao pribježište slabih i siromašnih, koji su se odvajkada gledali iz daleka kao golemo strašilo, primi dobjeglice s izrazom zahvalnosti, a ne samo gostoprimstva; razglasi, da je njegova kuća otvorena svakome tko traži skloništa, i naumi odmah da

se postara za obranu ne samo zamka, nego i cijele doline, ako bi landsknechti ili cappelletti pokušali, da i ondje malo prozanate. Skupi sve momke što mu bijahu ostali: malo ali dobro, kao Tortijevi stihovi;[68] držao im je govor o sretnoj prilici koju Bog šalje njima i njemu, da se jednom založe za svoje bližnje, koje su toliko tlačili i zastrašivali; i onim urođenim zapovjedničkim načinom, iz koga se vidi sigurnost da će biti poslušan, kaza im uopće što od njih traži, a naročito im propiše, kako će se ponašati, da bi svijet, koji se ondje gore sklanja, vidio u njima samo prijatelje i branioce. Onda naredi, da se s tavana snesu puške, sablje, koplja i sve oružje, što bijaše ostavljeno na gomili, pa im ga podijeli; poruči svojim kmetima i zakupnicima u dolini, da dođu, koji god može, s oružjem u zamak; tko nije imao oružja, on mu ga dade; odabere neke, da budu starješine i da svi drugi budu pod njihovom zapovijesti; rasporedi posade na oba ulaska u dolinu i na drugim mjestima, na uzbrdici i pred samim zamkom; odredi vrijeme i način za smjenu, kao u okolu, ili kao što je nekad bilo u onom istom, zamku, za vrijeme njegova zlikovačkog života.

U jednom kutu na tavanu bilo je odvojeno sve oružje, koje je samo on prije nosio: onaj njegov čuveni karabin, mušketi, mačevi, sablje, pištolji, bodeži, noževi, sve to po podu, ili prislonjeno na zid. Nitko od momaka to nije smio dirnuti, nego upitaju gospodara, što hoće da mu donesu od toga oružja. – Ništa – odgovori on i, bilo zavjetom, bilo odlukom, ostade uvijek neoružan na čelu onoj oružanoj posadi.

U isto doba naredio je drugim ljudima i ženama od svoje posluge ili svojih kmetova, da živo spremaju u zamku sve što treba za smještanje što većega broja bjegunaca, da prave ležaljke, da pune slamnjače i raspoređuju jastuke po sobama, po dvoranama, koje postaju spavališta. Naredio je bio da se donese velika količina namirnica, da bi mogao ishraniti goste, koje mu Bog šalje, i kojih iz dana u dan bivaše sve više. Međutim ni on nikada ne stane: unutra po zamku i oko njega, gore dolje, po uzbrdici, svuda unaokolo po dolini, naređuje; utvrđuje, obilazi straže, nadgleda, svuda se pojavljuje da bi zaveo i održao sve u redu, riječima, očima, prisustvom. U zamku ili na putu dočekivao je ljubazno goste koji stizahu; i svi, bilo da su ga već vidjeli, bilo da ga prvi put vide, gledahu ga očarani, zaboravljajući načas nevolje i strah, koji su ih ovamo dotjerali; i osvrtahu se opet za njim, kad se s kim rastane i nastavi svoj put.

---

[68] Giovanni Torti (1774-1852), milanac, Parinijev učenik, beznačajan pjesnik. Manzonijev sud ne odgovara ovdje stvarnoj vrijednosti toga pisca. (Op. ur.).

GLAVA TRIDESETA

Gostoprimstvo Bezimenoga. Vraćanje u selo

Iako najveći pridolazak ne bijaše s one strane, s koje se naše troje bjegunaca primicalo dolini, već na suprotnom ulasku, ipak oni počeše sretati drugove u putu i nesreći, koji prečim stazama i putanjama bijahu izišli ili izlažahu na cestu. U onakvim prilikama, svi koji se sretaju, kao da su poznanici. Svaki put kad njihova kola stignu nekoga pješaka, odmah se izmjenjuju pitanja i odgovori. Neki su pobjegli, kao i ovi naši, ne sačekavši dolazak vojske; neki su već čuli bili trube i bubnjeve; neki su bili vidjeli vojnike, pa ih opisuju kao što uplašeni umiju opisivati.

– Još smo mi dobro prošli – govorahu one dvije žene; – neka je Bogu hvala! Sa stvarima bit će što bude; kad smo se barem mi spasli.

Ali don Abbondio nije baš nalazio mnogo razloga za utjehu; već je zazirao od onoga svijeta, a još više kad je čuo za navalu svijeta s druge strane. – Ružne stvari! – gunđao je on ženama u trenutku kad nikoga ne bijaše oko njih: – vrlo ružne stvari! Razumijete li vi, da skupljanje ovolikoga svijeta na jedno mjesto prosto znači dovlačiti silom vojnike ovamo? Svi sakrivaju što god mogu, svi nose sa sobom; po kućama ne ostaje ništa; vojnici moraju misliti da se gore u zamku prikuplja silno blago. Doći će neizostavno. Teško meni gdje sam zapao!

– Nemaju drugoga posla, nego čak ovdje da se popnu – veli Perpetua: – ta valjda i oni moraju ići svojim putem.

A pored toga, uvijek sam slušala, da je u opasnostima bolje biti u velikom broju.

– U velikom broju. U velikom broju? – ponavlja don Abbondio; – Ženska glavo! Zar ne znaš što su landsknechti? Svaki da pojede stotinu ovakvih. I onda, ako stanu da luduju, bilo bi vrlo prijatno naći se usred neke bitke! Teško meni! Manje zlo bijaše otići u planinu. Što baš ovoliki svijet hoće da se zavuče u jedno mjesto!. . . Ne dadu mira! – mumljaše don Abbondio šapćući: – Svi nagrnuli ovamo, kao da nema drugoga mjesta; idu, idu jedno za drugim kao brljave ovce.

– Tako isto, – primijeti Agneza – mogli bi i oni kazati o nama.

– Šutite, molim vas, – reče don Abbondio; – sve blebetanje ništa ne

pomaže. Sad što je tu je! Ugazio sam i nemam kud. Kako nam Bog da; valjda će biti dobro.

Ali mu još gore bi, kad uđoše u dolinu i kad vidje čitavu posadu naoružanih ljudi, jedni pred vratima neke kuće, drugi u prizemnim sobama; prava kasarna. Don Abbondio ih pogleda ispod oka; ne bijaše više onih lica, kakvih je vidio kad je prvi put onuda prolazio; sasvim drukčija; ali ga ipak sve ono oružje jako uznemiruje. – Baš nemam sreće! – premišlja on u sebi: – Nije li ovo glupo što rade?! A zar je i moglo biti drukčije; trebalo je da se ovome nadam od čovjeka ove vrste. Da mi je samo znati što hoće? Hoće i on da ratuje? Da bude kao kralj, i on? Luda svijeta! U prilikama kad bi najbolje bilo zavući se u zemlju, kad bi se moglo, da padne u oči cijelom svijetu; prosto kao da ih vabi!

– Vidite li – reče mu Perpetua – koliko valjanih ljudi ima ovdje da nas brane. Neka samo dođu vojnici! Ovdje nisu kao one naše kukavice, koje umiju samo da strugnu.

– Jezik za zube! – promumlja don Abbondio ljutito; – šuti! ti ne znaš što govoriš. Moli se Bogu da brzo prođe ona vojska, da vojnici ne doznadu što se ovdje radi i kako se ovdje sprema ovo mjesto kao prava tvrđava. A znaš li da je to vojnicima zanat da osvajaju tvrđave? Ništa drugo i ne traže; udariti na juriš za njih je kao otići u svatove, jer sve što nađu njihovo je, a ljude sve posijeku. Teško meni! vidjet ću, mogu li se spasiti po onim krševima. U bitku me neće ukebati; vala me neće ukebati u bitku.

– Ako se vi bojite i da vas brane i. . . – zausti Perpetua, ali joj don Abbondio oštro presiječe riječ i šapatom joj podvikne: – Šuti! Pazi da ne rastrubiš ovaj razgovor. Sjeti se da ovdje treba praviti uvijek nasmijano lice i odobravati sve što se vidi.

Kod »Zlovečere« nađu drugu četu naoružanih ljudi, pred kojima don Abbondio duboko skide kapu, a u sebi reče: – Eto vidiš; zapao sam u pravi vojnički tabor! – Tu kola stadoše: siđu s kola; don Abbondio brzo plati i otpusti kočijaša, pa se s dvjema drugaricama primi uzbrdo, ne govoreći ni riječi. Ona mjesta bude mu u fantaziji uspomenu na sve što je pretrpio, kad je onuda prvi put prolazio, i sve se to pomiješalo sa sadašnjom njegovom mukom. Agneza, koja onuda nikada nije prošla, a jezovitu je sliku predstavljala u svojoj pameti o onim mjestima, kad god je pomišljala na strašno Lucijino putovanje, gledajući ih sada kakva su u stvari, obnavljale su se još življe u njezinoj duši one gorke uspomene. – Oh, gospodine don Abbondio, – uzdahnu Agneza; – kad pomislim da je moja jadna Lucija prošla ovim putem!

– Hoćeš li umuknuti. Nemaš ni trunke pameti! – viknu joj na uho don Abbondio; – Zar su to razgovori za ovo mjesto? Sreća što te sada nitko nije čuo; ali ako tako budeš govorila. . .

– Oh! – reče Agneza: – sada kad je on svetac. . .!

– Umukni jednom! – ponovi don Abbondio; – Misliš li ti da se svecima može onako, bez ikakva obzira, kazati sve što ti na um padne? Bolje je da smisliš, kako ćeš mu zahvaliti za sva dobra što ti je učinio.

– Oh, ne brinite, ja sam to već smislila; zar vi držite da ja baš ne umijem biti uljudna?

– Uljudnost je ne govoriti ništa što bi moglo biti neprijatno, osobito čovjeku koji nije navikao da tako što sluša. Utuvite dobro obadvije, da ovdje nije mjesto za blebetanje i za kazivanje svega što vam na jezik dođe. Ovo je kuća onoga velikog gospodina, koga već znate; vidite kakvo je društvo ovdje; dolazi svakojakih ljudi; dakle u pamet, ako možete; mjeriti riječi, a naročito ih malo govoriti, samo kad je potreba; kad se šuti nikad se ne griješi.

– Vi gore radite s tim vašim. . . – htjede primjetiti Perpetua.

– Ali; – šuti! – vikne joj promuklo don Abbondio i brzo skide šešir, pa se duboko pokloni. Bijaše pogledao gore i spazio Bezimenog, gdje silazi k njima, i on je vidio i poznao don Abbondija, pa ubrza korak njemu u susret.

– Gospodine župniče – reče on primakavši se – radovao bih se da sam vas ugostio u svojoj kući u boljoj prilici; ali sam ipak zadovoljan, što vam mogu biti koristan u nečemu.

– Uzdajući se u dobrotu vašega gospodstva, – odgovori don Abbondio – usudio sam se da dođem u ovim žalosnim prilikama, da vas uznemirim; i kao što vidite, osmjelio sam se da dovedem i društva. Ovo je moja domaćica. . .

– Dobro došla – reče Bezimeni.

– A ovo je – nastavi don Abbondio – žena kojoj je vaše gospodstvo već dobra učinilo; ona je majka one. . . one. . .

– Lucije – reče Agneza.

– Lucije – usklikne Bezimeni, okrećući se s pognutom glavom Agnezi. – Ja učinio dobra! Sveti Bože! Vi meni činite dobra, što ste došli ovamo. . . k meni. . . u ovu kuću. Dobro mi došli! Vi mi donosite blagoslov.

– Što kažete! – reče Agneza; – dolazimo da vam dosađujemo. A ja – nastavi naginjući se k njegovu uhu – imam i da vam zahvalim. . .

Bezimeni joj prekrati one riječi, pitajući je usrdno za Luciju; kad mu rekoše gdje je, on se okrenu da otprati do zamka svoje nove goste, iako su ga oni uljudno molili da se ne muči. Agneza značajnim pogledom kao da kaza don Abbondiju: eto vidite da vi niste potrebni između nas dvoje s vašim mišljenjima.

– Jesu li već stigli do vaše župe? – upita ga Bezimeni.

– Nisu, nisam htio dočekati one sotone – odgovori don Abbondio. – Bog

zna bih li im živ izmakao iz ruku, pa da dođem da vam dosađujem.

– Sad budite mirni, – nastavi Bezimeni: – sada ste na sigurnom. Ovdje gore neće doći; ako bi pokušali, spremni smo da ih dočekamo.

– Nadajmo se da neće doći; – reče don Abbondio, pa pokazujući prstom suprotne bregove, koji s druge strane zatvaraju dolinu, nastavi: – A čujem da i s one strane lunjaju nekakve druge čete, nego. . . nego. . .

– Jest – odgovori Bezimeni: – ali se ništa ne bojte, spremni smo i za njih.

– Između dvije vatre, – govori u sebi don Abbondio; – upravo između dvije vatre! Kud me vrag nanese! I ja da poslušam ove dvije klepetuše! A ovaj baš kao da uživa u svemu ovome! Uh, kakvih ti nas nema na svijetu!

Kad dođoše u zamak, gospodar naredi, da Agneza i Perpetua odu u jednu sobu otraga, određenu za žene. To je krilo zahvatalo tri strane u drugome dvorištu, na pozadnoj strani zamka, koja je sagrađena na golemoj istaknutoj stijeni, a s obje strane provalija. Ljudi su smješteni bili s obje strane drugoga dvorišta desno i lijevo, i s one strane što gleda na poljanu. Srednji dio između oba dvorišta, kroz koji se prolazi iz jednoga u drugo, kroz široki hodnik prema glavnim vratima, određen je bio za slagalište svih namirnica, a u jednom kraju bila je smještena prtljaga i sve stvari, koje bi bjegunci donijeli gore. U odjeljenju za ljude bile su i sobe određene za svećenike, koji bi potražili skloništa. Bezimeni lično odvede don Abbondija, koji je prvi zauzeo onaj stan.

Naši bjegunci provedoše dvadeset i tri ili, dvadest i četiri dana u zamku, u neprekidnom pokretu, u velikom dvorištu, koje je isprva neprestano raslo; ali se ništa neobično nije dogodilo. Nije prošlo dana, a da se nije sviralo na uzbunu. Evo dolaze »landsknechti!« vidjeli su se odande »cappelletti!« Na svaki takav glas Bezimeni je izašiljao izvidnice; a kad mu se učini potrebno, uzme sa sobom ljudi uvijek gotovih za to, pa sam ode izvan doline, s one strane odakle javljaju neprijatelja, čudnovato bijaše vidjeti četu ljudi naoružanih do zuba, a vodi ih nenaoružan čovjek. Većinom ono bivahu nabavljači hrane za vojsku ili zabasali pljačkaši, koji su odmah bježali, čim bi opazili naoružanu četu. Ali jednom, tjerajući neke takve pljačkaše, da bi ih odučio od dolaženja na onu stranu, jave Bezimenom, da je obližnje seoce napadnuto i opljačkano. Bijahu »landsknechti« iz raznih pukova, zaostali da kradu, pa se udružili i stali iznebuha napadati na okolna sela; pljačkali su stanovnike i mučili ih na sto načina. Bezimeni izgovori nekoliko muških riječi svojim ljudima, pa odoše u ono seoce.

Stigoše iznenada. Pljačkaši, koji mišljahu da su došli samo u pljačku, kad vidješe poredanu četu gotovo na borbu, ostaviše pljačkanje i pokupiše se kud koji u onom pravcu odakle su i došli. Bezimeni ih je gonio neko vrijeme, pa stade i počeka malo, neće li se što novo pojaviti; naposljetku

vrati se kući. Kad su prolazili kroz izbavljeno seoce, ne može se opisati kolikim su hvalama i blagoslovima seljaci obasipavali svoje izbavitelje i njihovog vođu.

U zamku, u onoj množini slučajno sastavljenoj od ljudi raznih staleža, navika, godina i raznoga roda, za sve vrijeme nije bilo nikakva ozbiljnijeg nereda. Bezimeni je svuda razmjestio straže, koje su motrile da se ništa neprilična ne dogodi, i to s onom usrdnošću s kojom se svrši posao, za koji će se strogo odgovarati.

Osim toga zamolio je bio svećenike i druge uglednije ljude među bjeguncima, da i oni obilaze i paze. A i sam je sve obilazio, kad god je mogao, i svuda se pojavljivao; ali i u njegovu odsustvu, samo sjećanje u čijoj su kući, dovoljno je bilo da obuzda one, kojima bi to trebalo.

Ali je bilo ipak i vjetrogonja, bilo je i ljudi tvrđega kova i jačega srca, koji su gledali da i one dane veselo provedu. Bijahu napustili svoja ognjišta stoga što nisu imali dovoljno sile da ih brane, ali opet nije im bilo samo do plakanja i do kukanja za onim čemu nema lijeka, niti do predstavljanja u svojoj mašti one pustoši, koju će već imati kad gledati svojim očima. Prijateljske obitelji bijahu zajedno došle u zamak, ili su se gore našle, sklapala su se nova prijateljstva, i sav se onaj svijet podijeli na družine, prema ćudima i navikama. Tko je imao novaca i bio obrazan, silazio je u dolinu da ruča, gdje su se za onu priliku na brzu ruku podigle razne krčme; u jednima je svaki zalogaj začinjen bio uzdasima i samo se o nesrećama govorilo; u drugima nesreće se nisu ni spominjale; osim toliko da se kaže, da o njima ne treba misliti. Tko nije mogao ili nije htio plaćati hranu u krčmi, dobijao je u zamku kruha, variva i vina; a zasebni stolovi postavljali su se svakoga dana za one, koje je gospodar naročito pozivao na ručak; don Abbondio, Perpetua i Agneza bijahu u tom broju.

Agneza i Perpetua, da ne bi jele kruh zabadava, prihvatiše se poslova, kojih je i suviše bilo u onolikom gostoprimstvu; u tome su provodile dobar dio dana, a ostalo vrijeme u brbljanju s nekim novim prijateljicama i s don Abbondijem. Ovaj nije imao nikakva posla, ali mu opet ne bijaše dosadno; strah mu je pravio društvo. Strah od nekoga napada držim da ga je prošao bio, ili ako je od njega još što ostajalo, to ga je ipak najmanje mučilo; morao je i on uvidjeti, da nikakve osnove nema za takav strah, ako je samo mogao da hladno razmisli. Ali zamisao da su oni razbojnički vojnici preplavili svu okolinu, s jedne i druge strane, prizor onoga silnog oružja i onih oružanih ljudi koji neprestano odlaze i dolaze, pa onda zamak, i to onaj zamak, mogućnost svakojakih događaja u onakim prilikama, sve ga je to održavalo u nekom strahu neodređenom, općem, stalnom; pored toga, razumije se, mučila ga je neprestano misao na svoju bijednu kuću. Za sve vrijeme dok je bio u onom pribježištu, nije se od njega odmakao ni jedan puškomet, niti je nogom stao na nizbrdicu što vodi u dolinu. Jedina mu šetnja bijaše da iziđe malo na poljanu, i da po zamku ide čas na jednu čas na drugu stranu,

gledajući dolje niz one litice i po onim urvinama, ne bi li ugledao kakva god prolaza, ili neke stazice, kojom bi se moglo uteći i negdje se sakriti u slučaju neke strke. Svima svojim drugovima u onom zbijegu duboko se klanjao i svakoga je pozdravljao, ali je s vrlo malo njih razgovarao; najviše se razgovarao, kao što rekosmo, s onim dvjema ženama; njima dvjema išao je da se izgovori, da srcu olakša, iako mu se događalo, da mu Perpetua više puta podvikne, pa i Agneza da ga postidi. Za stolom je ostajao vrlo malo, a govorio još manje; slušao je samo novosti o strašnom prolaženju vojske, koje su svaki dan stizale, ili prenesene od sela do sela i od usta do usta, ili donesene gore nekim dobjeglim, koji isprva htjede ostati kod kuće, pa naposljetku morade pobjeći ne spasivši ništa, a često i isprebijan. Svakoga dana bijaše takvih novosti o raznim nesrećama. Neki od njih, pripovjedači po zanatu, prikupljaju marljivo sve glasove, prorešetaju sve izvještaje, pa ih tako provijane predaju drugima. Bilo je prepirke oko toga, koji su pukovi najpomamniji, da li su gori pješaci ili konjanici; navodila su se, kako se bolje unijelo, neka imena stranih kondotijera; o nekima su se pričala njihova prošla djela, nabrajalo se kuda su i koliko su prošli; jednoga dana taj i taj puk udario je na ta i ta mjesta, sutra će udariti na druga, gdje je već drugi puk napravio čuda. Naročito se raspitivalo i vodilo računa o pukovima, koji prolažahu na veće ili manje razmake preko mosta kod Lecca, jer oni se tek mogahu smatrati da su otišli i da su zaista van one pokrajine. Prolaze Wallensteinovi konjanici, prolaze Merodovi pješaci, prolaze anhaltski konjanici, prolaze brandenburški pješaci, pa onda Montecuccolijevi konjanici, pa onda Ferrarijevi; prolazi Altringer, prolazi Fürstenberg, prolazi Colloredo; prolaze Hrvati,[69] prolazi Torquato Conti, prolaze redom mnogi drugi; i kad se Bog već jednom smilova, prođe posljednji i Galasso. Konjica koja bijaše na mletačkoj granici, ode i ona, te se sva ona pokrajina desno i lijevo oslobodi napasti. Bjegunci iz već oslobođenih sela bijahu ostavili zamak; svakoga su dana odlazili, kao poslije jesenje oluje ptice, koje se pomaljaju iz gusta lišća nekoga velikog drveta, gdje su se bile sklonile. Mislim da su don Abbondio, Perpetua i Agneza otišli posljednji, i to po don Abbondijevoj želji, koji se bojao, ako se suviše brzo vrati kući, da ne zatekne još kakve landsknechte, koji su zaostali iza vojske, pa se skitaju po selima. Uzalud je Perpetua dokazivala, da se tim odugovlačenjem povratka daje udobnosti i vremena domaćim lopužama da uđu u kuću i odnesu što je ostalo; ali kad je koža u pitanju, don Abbondio je uvijek održavao svoje, osim kad mu je neposredno bliska opasnost sasvim pomela glavu.

Određenoga dana za polazak Bezimeni naredi da kola budu spremna kod »Zlovečere«, i posla da se na kola metne sva oprema potrebnog rublja za Agnezu. Još zovne Agnezu na stranu i dade joj svitak škuda, da opravi štetu koju zatekne kod kuće; primila je lupajući se rukom po struku i

[69] Konjički odredi austrijske vojske, sastavljeni od Hrvata. (Op. ur.).

uvjeravajući neprestano, da tu ima još od onih starih.

– Kad budete vidjeli svoju dobru Luciju. . . – reče joj naposljetku: – znam da se moli Bogu za mene, jer sam joj mnogo zla učinio; kažite joj, dakle, da joj zahvaljujem i uzdam se u Boga, da će se njezina molitva pretvoriti u najveći blagoslov.

Svoje goste on htjede ispratiti sve do kola. Može se zamisliti koliko se don Abbondio ponizno klanjao i najsrdačnije zahvaljivao, a također i koliko je ljubezna bila Perpetua. Odoše; kao što se bijahu dogovorili, svratiše malo kod krojačeve kuće, ali nisu sjeli, nego su stojeći slušali što sve pričaju o prolazu one vojske; stotinu priča o pljačkama, o tučama, o razbacivanju pokućstva, o poganštini; ali je ono selo bilo sretno, jer se u njemu nije vidio nijedan landsknecht.

– Ah, prečasni gospodine, – reče krojač don Abbondiju, pomažući mu da se popne na kola: – treba štampati čitave knjige o cijelom ovom urnebesu.

Kad odmakoše malo, počeše naši putnici viđati svojim očima ono što su toliko slušali da se priča i opisuje: obrani vinogradi, ali ne kao o berbi, nego kao kad ih udruženi satru grad i vihor; loze po zemlji očupane i izlomljene; lozje iščupano, izgaženo i posuto iverjem, prućem, lišćem; drveće polomljeno ili posječeno; ograde isprovaljivane; vratnice odnesene. A po selima: vrata isprolamana, zavjese iskidane, svuda svakovrsni otpaci, hrpe dronjaka, ili po ulicama razbacane prnje; zagušljiv zrak, a iz kuće još veći smrad na mahove; neki izbacuju smeće iz kuća, neki kako tako opravljaju vrata, mnogi u gomilama zajednički jadikuju; kad prođoše kola don Abbondijeva, s obje strane pružene ruke traže milostinju.

S ovakvim slikama pred očima, čas u pameti, i s očekivanjem da će to isto zateći i kod svoje kuće, oni stigoše pred vrata; i zaista su našli ono čega su se bojali.

Agneza naredi, da sve razne zavežljaje ostavi u jednom kutu u dvorištu, koji je bio najčistije mjesto u kući; zatim stade prikupljati, brisati i opravljati ono malo stvari, što još bijaše ostalo; zovne stolara i bravara, da oprave najkrupniju štetu, a razgledajući komad po komad dobiveno rublje i brojeći one nove škude, govoraše u sebi: – Sretno sam prošla! Zahvaljujući Bogu, Bogorodici i onom gospodinu, baš mogu reći da sam sretno prošla.

Don Abbondio i Perpetua uđoše u kuću bez otključavanja; svakim korakom u hodniku osjećaju sve teži zadah, smrad, kugu, što ih natrag potiskuje; držeći se rukom za nos, otvore kuhinjska vrata; uđoše na prstima, pazeći gdje staju, preskačući preko gada, kojim je sav pod umrljan; pogledaju naokolo. Ništa čitavo; samo odlomci i krhotine onoga što je bilo, vide se ondje i svuda; perje od Perpetuinih kokošaka, dronjci od rublja, listovi od don Abbondijevih kalendara, komadi od lanaca i tanjira, sve pomiješano i razbacano. Samo na ognjištu mogli su se vidjeti znaci opće pljačke skupljeni ujedno, kao mnogo nagoviještene misli nagomilane u

rečenici nekoga književnika. Tu su vam ostaci glavnjica i ugašenih ugaraka, na kojima se vidi da su bili naslon od stolice, nožica od stola, vrata od ormara, nogari od postelje, duge od bureta u kom je bilo vino, kojim je don Abbondio krijepio želudac. Sve ostalo bijaše pepeo i ugalj; a onim ugljem pljačkaši, radi zabave, bijahu nabrljali po zidovima grdne slike sa svećeničkim kapicama, s velikim kukuljicama, sa širokim obrazima, da bi što ružnije i smješnije naslikali svećenika, a onaki vještaci nisu mogli promašiti tu namjeru.

– Svinje! – viče Perpetua, – Nitkovi! – uzdiše don Abbondio, pa kao bježeći, izađu napolje na druga vrata, koja vode u vrt. Odahnuše malo; pohitaju ravno k smokvi; ali prije no što do nje stigoše, već vide prekopanu zemlju, i oboje jauknuše u jedan glas; stadoše nad iskopanom praznom rupom. Tu se porječkaju; don Abbondio stade predbacivati Perpetui, što nije bolje sakrila; može se misliti, da li mu je ona ostala dužna. Pošto su se oboje navikali s opruženom rukom i uprtim prstom u praznu rupu, vratiše se u kuću gunđajući. Po svoj kući našli su otprilike jedno isto. Mučili su se nekoliko dana dok su sve iščistili i provjetrili, a to je bilo tim teže, što je onih dana teško bilo naći kakve god pomoći u selu; ne znam koliko dana morali su živjeti kao u vojničkom taboru, udešavajući kako se moglo, popravljajući vrata i pokućstvo, nabavljajući posuđe novcem pozajmljenim od Agneze.

Kraj svega, ona nesreća bila je klica drugim vrlo dosadnim prepirkama; jer Perpetua ispitujući i raspitujući, uhodeći i njuškajući, doznade pouzdano, da nešto od pokućstva njezina gospodara, što se držalo da su vojnici odnijeli ili razlupali, nalazi se zdravo i čitavo po kućama nekih seljaka; ona je navaljivala na don Abbondija, da se razviče i da traži svoje. Ništa gore nije mogla izmisliti za don Abbondija, nego dirati u tu žicu, jer su one njegove stvari bile u rukama poznatih lupeža, to jest onog soja s kojim je njemu najviše stalo da živi u miru.

– Ali kad ti kažem, da neću ništa da čujem o tim stvarima! – govoraše joj on; – Koliko ti puta moram kazati.; ono što je propalo, propalo! Zar nije dosta što mi je opljačkana kuća, nego da zbog toga budem još i ovoliko mučen.

– Kažem ja – odgovaraše Perpetua – da vam mogu zderati i kožu s leđa. Krasti od drugih ljudi, zaista je grijeh ali od vas, baš je grijeh ne ukrasti.

– Eto vidiš kakve gluposti lupaš! – ponavljaše don Abbondio; – hoćeš li umuknuti jednom?

Perpetua se primiri, malo, ali ne odmah, a sve joj je davalo povoda, da ponovo otpočne. Stoga, je onaj jadnik pazio da se i ne žali, kad vidi da nema nečega što hi mu trebalo, jer mu je više puta u takvoj prilici Perpetua kazala: – Idite, tražite to od toga i toga, u njega je, a ne bi bilo u njega dosad, da nema posla s takvom dobričinom.

Još ga je više uznemirivao glas, da i sad još prolaze po nekoliko vojnika, zaostalih iza vojske, kao što je on već i pomislio bio; s toga je neprestano zazirao, da mu koji od njih ili čitava družina ne navale na vrata, koja je žurno, najprije popravio i pažljivo držao zatvorena; Bogu hvala, to se nije dogodilo. Ali ovo strahovanje još ne bijaše prošlo, a nagrne drugo.

Nego da ostavimo ovdje jadnoga don Abbondija, jer sada je nešto mnogo krupnije od ličnoga straha, od napasti nekih sela, od prolazne nesreće.

GLAVA TRIDESET PRVA

Kuga

Kuga, za koju se zdravstvena oblast bijaše bojala da s njemačkim četama ne uđe u milansku oblast, zbilja bijaše ušla, kao što je poznato; a poznato je također, da se nije samo ovdje zadržala, nego je spopala i opustošila veliki dio Italije. Konac naše historije vodi nas da ispripovijedamo glavne događaje onog pomora, i to samo u milanskoj oblasti; upravo samo u Milanu, jer spomenici iz onoga vremena gotovo isključivo govore o gradu, kao što gotovo uvijek i svuda biva, s nekakvih dobrih i loših razloga. Ovim pripovijedanjem pravo da kažemo, nije nam samo namjera da iznesemo prilike, u kojima će se sastati glavna lica ove historije, nego da objavimo ujedno, što se može kraće i kako mi umijemo, jedan odjeljak naše historije više čuven nego poznat.

Od mnogih suvremenih izvještaja, nijedan nam ne može dati o tome jasan i sređen pojam; ali svaki može pridonijeti stvaranju takoga pojma. U svakom od tih izvještaja, ne izuzimljući ni Ripamontijev[70], koji je bolji od sviju i količinom i izborom događaja, a još više načinom kako ih gleda, u svakom su izostavljeni poneki važni događaji, koji su u nekom drugom zabilježeni; u svakom ima stvarnih pogrešaka, koje se mogu opaziti i popraviti po nekom drugom izvještaju, ili po ono malo službenih spisa, objavljenih ili neobjavljenih što su nam ostali; često se u jednom nalaze uzroci, od kojih su se u drugom, onako bez veze, vidjele posljedice. U svima je pak čudnovata zbrka vremena i pojava; vječito lutanje, kao na sreću, bez općega rasporeda, bez smjera u pojedinostima; to je, inače, najobičnija i najdivnija osobina u svim knjigama iz onoga vremena, osobito u onima koje su pisane narodnim jezikom barem u Italiji; da li i u ostaloj Evropi, to će znati učenjaci, mi držimo da jest. Nijedan od kasnijih pisaca nije uzeo da prouči, da usporedi one spomenike, da bi izveo neprekidan niz događaja, potpunu historiju one kuge; stoga je opći pojam o njoj, sasvim prirodno, vrlo neodređen i dosta zbunjen: neodređen pojam o velikim nesrećama i o velikim zabludama (zaista je bilo i jednih i drugih, više no što se može zamisliti), pojam sastavljen više od mišljenja nego od događaja, neki

---

[70] Josephi Ripamontii canonici scalensis chronistae urbis Mediolani. *De peste quae fruit anno 1630.* Libri V. Mediolani, 1640., apud Malatestas.

događaji isprekidani, ponekad odvojeni od najznačajnijih prilika, bez razlikovanja u vremenu, to jest bez razumijevanja uzroka i posljedica, tijeka i napredovanja. Mi smo ispitali i uporedili vrlo pažljivo barem sve štampane izvještaje, poviše neobjavljenih, mnoge (prema njihovu malom broju) tako zvane službene dokumente, pa smo gledali da sastavimo izvještaj, ako ne kakav bi trebalo, a ono baš kakav dosad nije sastavljen. Ne mislimo da iznosimo sav javni rad, a ni sve događaje, koji bi po čemu bilo zaslužili, da se spomenu. Još manje pomišljamo na to, da onima koji bi htjeli saznati potpuno sve one događaje, učinimo izlišnim čitanje originalnih izvještaja; osjećamo, da u onoj vrsti spisa ima uvijek neke žive siline, koja se ne može preko drugoga saopćiti, ma kako da su inače shvaćeni i izvedeni. Samo smo pokušali da razlikujemo i utvrdimo istinitost općijih i važnijih događaja da ih stavimo u pravi red kako su se zbivali, prema njihovoj vezi i prirodi, da uočimo njihove uzajamne učinke, i tako da iznesemo, dok drugi netko bolje ne uradi, jezgrovit, istinit, i dosljedan opis onog užasa.

Cijelim pojasom kojim je vojska prošla, nađen je po kućama po koji mrtvac, a poneki na putovima. Malo zatim, ovda-onda po selima, počeše se razboljevati i umirati ljudi, porodice, od naprasne, čudnovate boljetice, sa znacima nepoznatim velikoj većini ondašnjega svijeta. Samo ih malo bijaše kojima ne bijahu novi; to su oni koji su još pamtili kugu, što je prije pedeset i tri godine morila po većem dijelu Italije, a osobito po milanskoj oblasti, gdje se i danas zove kuga svetog Karla. Toliko je silna kršćanska ljubav! Među onako raznovrsnim i strahovitim uspomenama opće nesreće, ona ističe na prvo mjesto uspomenu jednoga čovjeka, jer je taj čovjek izazvao među ljudima čuvstva i djela znamenitija od svih nesreća; ona je mogla utisnuti u sve misli njegovu uspomenu kao zbroj svih onih jada, jer je kršćanska ljubav u sve te jade unijela i uplela njegovo ime kao vođe, pomagača, uzora, dobrovoljne žrtve; ona je mogla od jedne nesreće za sve napraviti kao neki grb za toga jednog čovjeka, nazvati je po njegovu imenu, kao neko osvojenje, ili kao neko otkriće.

Protofizik Lodovico Settala, koji je ne samo vidio onu prvu kugu, nego je bio jedan od najvrednijih, najhrabrijih i, mada onda vrlo mlad, najčuveniji ljekara, a koji je odmah u početku predviđao ovu drugu zarazu i budnim okom pazio na sve pojave, podnese izvještaj 20. listopada u zdravstvenoj oblasti, kako je u selu Chiusu (od Lecca, posljednje selo te oblasti na bergamskoj granici) nesumnjivo buknula zaraza. Ali o tome ne bi donesena nikakva odluka, kao što se vidi iz Tadinova Izvještaja.[71]

Kad eto stižu slični crni glasovi iz Lecca i iz Bellana. Oblast onda odluči i zadovolji: se da pošalje jednoga komesara, koji će usput iz Coma povesti jednoga liječnika, pa s njim obići spomenuta sela. Obojicu, »ili zbog

[71] Str. 24.

neznanja ili zbog čega drugog, uvjeri neki stari i glupi brijač u Bellanu, da ona razbolijevanja nisu od kuge«;[72] nego da su u nekim mjestima i obična posljedica jesenjega isparivanja iz baruština, a u nekima od pretrpljenih muka i oskudica prolaza njemačke vojske. To uvjeravanje ponovljeno je i pred zdravstvorenom oblašću, koja se, kao što se čini, odmah bezbrižno umirila.

Ali neprestano stižu s raznih strana sve češći glasovi o umiranju, te oblast posla dva izaslanika da izvide i narede što treba, i to pomenutoga Tadina i jednoga člana same oblasti. Kad ovi odoše, zaraza se bijaše već toliko raširila, da su dokazi bili očevidni i nisu se morali tražiti. Prođoše sav kraj oko Lecca, Valsassinu, obale Comskoga jezera, kotare Monte di Brianza i Gera d' Adda; svuda nađoše neka sela zatvorena pregradama na ulascima, neka gotovo pusta, a seljaci pobjegli i žive u kolibama po polju, ili su se dalje razbjegli; »izgledali su nam – veli Tadino – kao divlji stvorovi, svakome u ruci ili struk metvice, ili pelena, ili grančica ružmarina, ili staklenika octa«. Raspituju za broj pomrlih: bijaše strašan; pregledaju bolesnike i mrtvace, i na svima vide gnusne i strašne kužne znake. Pismom saopće odmah te crne glasove zdravstvenoj oblasti, koja kad ih primi, a to je bilo 30. listopada, »naredi«, kao što veli isti Tadino, da se propišu neke objave, za putnike, kako u grad ne bi nitko ulazio iz zaraženih mjesta; »a dok se sastavljao proglas«, narede nešto na brzu ruku carinicima u tom smislu.

Izaslanici su međutim na vrat na nos naređivali što im se činilo najbolje, i vratiše se sa žalosnim uvjerenjem, da sve one naredbe ne mogu ni ugušiti ni zadržati zarazu već onoliko osiljenu i rasprostranjenu.

Kad su se 14. studenog vratili, pa nanovo i usmeno i pismeno izvjestili oblast, ova im naredi da odu namjesniku i da ga o svemu točno obavijeste. Odoše i doniješe od njega odgovor; da mu je vrlo žao što čuje takve novosti, boli ga u duši; ali su hitnije ratne brige: *sed belli graviores esse curas*. Tako veli Ripamonti, koji je to prepisao iz zapisnika zdravstvene oblasti i razgovarao s Tadinom, koji je bio u onom izaslanstvu; to mu bijaše drugo, ako se čitalac sjeća, za tu stvar, i s takvim ishodom. Poslije dva tri dana, 18. studenog, namjesnik obznani proglas, kojim naređuje javne svečanosti zbog rođenja princa Carla, prvenca kralja Filipa IV., ne misleći ili ne mareći za opasnost od velike navale svijeta u onakvim prilikama on je to naređivao kao u redovnim prilikama, kao da mu nitko ni o čemu nije govorio.

Taj namjesnik bijaše, kao što rekosmo, čuveni Ambrozije Spinola, poslat da nadgleda onaj rat i popravi don Gonzalove pogreške, a uzgred i da vlada, te ćemo i mi uzgred napomenuti, da je poslije nekoliko mjeseca umro u onom istom ratu, koji mu toliko bijaše na srcu; a umro je, ne od

---

[72] Tadino. l. c.

rana na bojnom polju, nego na postelji, od muke i gnjeva, zbog svakovrsnih prijekora, nepravdi i uvreda od onih kojima je služio. Historija je zažalila njegovu sudbinu i ukorila onu nezahvalnost: opisala je vrlo marljivo sva njegova djela vojnička i politička, pohvalila je njegovu smotrenost, ustalaštvo i stalnost, pa mogla je baš upitati, što je bilo od tih velikih osobina, kad je kuga zagrozila i spopala čitav narod, koji je povjeren bio njegovoj brizi, ili upravo predat mu na milost i nemilost.

Ali ono što umanjuje čuđenje, ostavljajući sav prijekor, zbog onakvoga njegova ponašanja, a što izaziva drugo još veće čuđenje, to je ponašanje stanovništva, koje još ne bijaše kugom zaraženo, i imađaše tako silnih razloga da je se boji. Na glasove iz sela onako ubitačno opoganjenih, iz sela koja su u polukrugu oko samoga grada, neka udaljena samo osamnaest i dvadeset milja, tko bi i pomislio da se građani nisu odmah užurbali, da nisu zaželjeli neke obrane pravo ili krivo shvaćene, da ih nije obuzela ma i jalova uznemirenost? Ali eto, za divno čudo, od svega toga ne bi ništa, i u tome se jedino slažu svi spomenici iz onoga vremena. Prošla gladna godina, nevolje od njemačke soldateske, duševne tuge u narodu, činilo im se da su potpuno dovoljni za objašnjenje onoga umiranja; po tržištima, po trgovinama, po kućama, tko bi jednom riječi samo pomenuo nekakvu kugu i opasnost od nje, nailazio je na podrugljivu nevjericu, na ljutito preziranje. Takva ista nevjerica, ili bolje rečeno, takva ista zaslijepljenost i zadrskost pretezala se je i u senatu, i u Vijeću Dekurijona, i u svima oblastima.

Nalazim zabilježeno, da je kardinal Federigo, čim je doznao za prve slučajeve zaraze, naredio pastirskim pismom svima župnicima, između ostaloga da neprestano poučavaju narod o važnosti i o strogoj dužnosti, da se odmah prijavi svaki slučaj obolijevanja i da se predadu zaražene i sumnjive stvari[73]. I ovo treba ubrojiti u njegove dične osobine.

Zdravstvena oblast traži, preklinje za pomoć, ali dobija malo ili ništa. Pa i u samoj oblasti staranje je daleko izostajalo iza hitnosti potrebne pomoći; kao što tvrdi više puta Tadino i kao što se još bolje vidi iz cijeloga njegova izvještaja, samo su ona dva ljekara u vijeću, uvjerena o ozbiljnosti i blizini zarazne opasnosti, poticala vijeće, koje je imalo da potiče druge.

Već smo vidjeli, kako je vijeće, na prvi glas o kugi, labavo bilo u radu, pa čak i u izviđanju. Sada evo još jednoga primjera najčudnovatije mlitavosti, ako joj nisu u nekoliko uzrok prepreke od viših vlasti. Onaj proglas o objavama, o kom je odlučeno 30. listopada, napisan je tek 23. studenoga, a objavljen tek 29. Kuga je već bila u Milanu.

Tadino i Ripamonti htjedoše zabilježiti ime onoga koji nam je prvi donese, i neke pojedinosti o njemu i o prvom slučaju. I zaista, ispitujući početke jednoga velikog pomora, kojega se žrtve ne samo neće znati po imenu, nego tek otprilike po broju tisuća, osjeća se neka radoznalost, da se

[73] Vita di Federigo Borromeo, compilata da Francesco Rivola Milano. 1666., pag. 582.

sazna ono nekoliko prvih imena, što se moglo upamtiti i zabilježiti. Ova vrsta odlikovanja, prvenstvo u istrazi, kao da onim imenima i pojedinostima o njima daje neki sudbonosan, znamenit značaj.

Oba historika vele, da je prvi bio neki talijanski vojnik u španjolskoj službi; ne slažu se o njegovu imenu. Po Tadinu zvao se Pietro Antonio Lovato, sa stanom u nekom selu kod Lecca; a po Ripamontiju, zvao se Pier Paolo Locati, sa stanom u Chiavenni. Ne slažu se ni o danu kad je došao u Milan: prvi navodi 22. listopada, a drugi 22. studenog; a ne može se usvojiti ni jedno ni drugo. Oba su ta dana u protivnosti s drugim provjerenim podacima. Međutim zna se, da je Ripamonti pisao po naredbi dekurionskoga vijeća, te je mogao pribaviti sve potrebne mu podatke; a Tadino, kao član zdravstvene oblasti, mogao je bolje no itko znati sve podrobnosti te vrste. Ali, upoređujući podatke iz drugih spomenika, koji nam se čine točniji, izlazi da je to bilo prije obznane onoga proglasa o objavama; a kad bi se htjelo, moglo bi se skoro dokazati, da je to moralo biti prvih dana onoga mjeseca; ali znamo da čitaoci to ne traže.

Bilo kako mu drago, taj zlosretni i zlokobni vojnik ušao je u grad s velikim svežnjem kupljenih ili ukradenih haljina od njemačkih vojnika; odsio je kod neke svoje rodbine, u kraju do Istočnih vrata, blizu kapucinskog samostana; čim stiže razbolje se; odnesu ga u bolnicu; micina ispod pazuha izazove u ljekara sumnju da nije kuga, kao što je i bila; četvrtoga dana umre.

Sanitetsku vijeće naredi da se odvoji i zatvori u kuću ona njegova rodbina, da se spale njegove haljine i postelja na kojoj je ležao u bolnici. Dva bolničara, što su ga njegovala, i fratar, koji mu je bio na samrtnom času, razbole se sva trojica od kuge. Stoga što se na onom mjestu odmah u početku posumnjalo da je ono kuga, i što su preduzete potrebne mjere, zaraza se odande nije dalje širila.

Ali onaj vojnik bijaše za sobom rasijao sjeme, koje ubrzo proklija. Prvi koji se zarazio bio je vlasnik kuće, gdje vojnik bijaše odsio, neki Carlo Colonna, leutaš. Svi stanovnici one kuće, po naredbi zdravstvene oblasti, budu odvedeni u lazaret; većina njih razbolje se, neki umriješe poslije nekoliko dana, očevidno od kuge.

Po gradu, ono što su ovi već rasijali bili, što je rasijano njihovim haljinama, njihovim pokućstvom, koje su srodnici, ukućani, posluga, krišom razgrabili, da ne bude odneseno i spaljeno po naredbi vijeća, a pored toga ono što je ponovo u grad ulazilo uslijed nepotpunih naredaba, poradi nemarnoga vršenja njihova i poradi vještoga izigravanja, sve te klice lagano su se razvijale i širile do kraja one godine i prvih mjeseci 1630. godine. Ovda-onda, čas u jednom čas u drugom kraju, poneki se razbole i umru; ali rijetkost slučajeva potiskivala je uviđanje istine, utvrđivala je sve više u javnom mišljenju ono glupo i ubitačno vjerovanje, da nema kuge, da

je nije nikako ni bilo. I mnogi ljekari, odjekujući narodnom glasu (da li je i u tom slučaju glas božji?) podsmjehivahu se zloslutima i ozbiljnim opomenama nekolicine; imađahu u pripravnosti imena običnih bolesti, kojim su označavali pojedine kužne slučajeve što su liječili, ma kakvi simptomi, ma kakvi znaci da su se pojavili.

Izvještaji o tim slučajevima, ako i dopirahu do zdravstvene oblasti, stizali su većinom kasno i neodređeno. Strah od karantina; i od lazaretu izoštravao je umove: nisu prijavljivali bolesnike, potkupljivali su ukopnike i njihove nastojnike, od samih mlađih činovnika zdravstvene oblasti, koji su određeni bili da pregledaju mrtvace, dobijala su se za novac lažna uvjerenja. Kako je pak oblast, kad god bi doznala za neki slučaj, naređivala da se spale sve haljine, da se zatvore kuće, da se obitelji odvedu u lazaret, to se protiv nje dizalo drvlje i kamenje »i u plemstvu i među trgovcima i u narodu« veli Tadino; svi su bili uvjereni, da su ono samo mučenja bez razloga i bez smisla. Najveća je mržnja; naperena bila protiv one dvojice liječnika u vijeću, protiv rečenoga Tadina i senatora Settale, protofizikova sina; mržnja bijaše tolika, da već ne mogahu prolaziti ulicom, a da ih ne napadnu rječetinama, ponekad i kojim kamenom. I zaista, čudnovato bijaše, i zaslužuje da se spomene stanje, u kom su se nekoliko mjeseci nalazili oni ljudi, koji vide primicanje strašnoga biča, trude se na sve načine da ga otklone, pa nailaze na; prepreke ondje gdje traže pomoć i pametnu volju, a ujedno diže se vika na njih, nazivajući ih neprijateljima otadžbine: *pro patriae hostibus,* kao što veli Ripamonti.

Od one mržnje dolazio je jedan dio i na druge liječnike, koji su, kao i njih dvojica, uvjereni bili da zaraza postoji, pa su preporučivali čuvanje i gledali su da svakoga uvjere o žalosnoj izvjesnosti. Najumjereniji ljudi korili su ih da: su lakovjerni i tvrdoglavi, a svi ostali nazivali su ih očitim varalicama, koji snuju spletke, da bi imali zarade od javnoga straha:.

Protofizik Lodoviko Settala, kom je onda bilo blizu osamdeset godina, bivši profesor medicine na univerzitetu u Paviji, zatim moralne filozofije u Milanu, pisac mnogih vrlo cijenjenih djela, koga su pozivali drugi univerziteti, u Ingolstadtu, Pizi, Bologni, Padovi, i svima je odbio poziv, bijaše i jamačno jedan do najvažnijih ljudi svoga doba. Naučnom glasu pridruživao se i glas o njegovu životu, divljenju se pridruživala ljubav, s njegove velike dobrote u liječenju i pomaganju sirotinje. Pa i u takvoga čovjeka bijaše jedna stvar, koja nam pometa i rastužuje osjećanje poštovanja prema njegovim zaslugama, a koja je onda to osjećanje još više širila i krijepila, a to je, da je i on bolovao od najobičnijih i najštetnijih predrasuda svojih suvremenika; bijaše ispred njih, ali se nije udaljivao od gomile, a to je ono što navlači nesreće i često ubija uvaženje stečeno na druge načine. Pa ipak sav taj veliki ugled ne samo što u ovom slučaju ne bi dovoljan, da pobijedi mišljenje onih, koje pjesnici nazivaju »neposvećeni puk«, a glumci »poštovana publika«, nego ne mogaše ga zakloniti od mržnje

i od uvreda onoga dijela te svjetine, koji lakše prelazi od mišljenja na demonstracije i napade.

Jednoga dana on iđaše u nosiljci svojim bolesnicima, a svjetina se stade skupljati oko njega, vičući da je on glava onima koji silom izmisliše kugu; da on zaplašuje građane onim namrgođenim licem, onom bradurinom, samo da bi dao posla ljekarima. Svjetina i njen bijes bivahu sve veći; nosači, videći što se sprema, skloniše gospodara kod nekoga prijatelja, čija kuća, srećom, bijaše tu blizu. To ga je eto snašlo, što je jasnije vidio, što je istinu govorio, što je htio spasiti od kuge mnoge hiljade ljudi. A kad je jednim žalosnim iskazom svoga mišljenja pripomogao da bude mučena, kliještima čupana i spaljivana kao vještica, neka nesrećna sirotica, stoga što je njen gospodar patio od nekih čudnovatih bolova u trbuhu, i što se njen prijašnji gospodar u nju smrtno zaljubio bio,[74] onda ga je ta svjetina dakako slavila kao mudraca i – strašno je i pomisliti – nazivala ga zaslužnim dobrotvorom.

Ali potkraj ožujka, najprije u predgrađu Istočnih vrata, pa onda po svima gradskim krajevima, učestaše razbolijevanja i umiranja uz čudnovate pojave trzanja, lupanja srca, obamiranja, buncanja i s onim zlokobnim znacima modrica i guka; većinom umiru brzo, naglo, dosta često i naprasno, bez ikakva predznaka bolesti. Oni liječnici, koji bijahu protivni mišljenju o zarazi, da ne bi sada priznali ono čemu su se dotle rugali, a morajući naročitim imenom nazvati novu bolest koja je suviše raširena i očita da bi mogla ostati bez imena, nazovu je opakom vrućicom, kužnom vrućicom: bijedna šeprtljenja, upravo obmanjivanja lažnim riječima, koja su nosila veliku štetu, jer, pod vidom istine, uspijevahu da se još ne vjeruje ono, što je neodložno potrebno bilo vjerovati, da se uvidi, kako se dodirom prenosi bolest. Vlasti, kao kad se tko prene iz duboka sna, stadoše pomalo slušati opomene i prijedloge zdravstvene oblasti, izvršivati njene naredbe, da se zatvaraju zaražene kuće, da se izdržavaju propisane karantene. Oblast je neprestano tražila i novaca, da bi mogla podmirivati sve veće dnevne troškove u lazaretu i za tolike druge potrebe; novce je tražila od dekuriona, dok se ne odluči (što nije nikad ni odlučeno, koliko znam, nego samo zvanično) da li te troškove ima snositi grad, ili kraljevska blagajna. – Na dekurione navaljivao je i veliki kancelar, po naredbi namjesnikovoj, koji bijaše ponovo otišao na opsadu onoga jadnog Casala; navaljivao je i senat, da se pobrinu za nabavku namirnica, prije no što bi se prekinuo saobraćaj s drugim mjestima, ako bi se, po nesreći, zaraza rasprostranila, i da se pobrinu za izdržavanje velikog dijela stanovništva, koje je ostalo bez rada. Dekurioni su gledali da nabave novaca putem zajmova i nameta; od onoga što su prikupljali, davali su malo zdravstvenoj oblasti, malo sirotinji, kupovali su malo žita, podmirivali su mali dio velike potrebe. A velike nevolje još ne bijahu nastupile.

---

[74] *Storia di Milano* del Conte Pietro Verri, Milano 1825., Tom 4. pag. 155.

U lazaretu, gdje je stanovnika svakim danom bilo sve više, iako svakim danom desetkovani, bijaše vrlo težak posao nabaviti poslugu i održati poslušnost, izvršivati propisanu izolaciju, zavesti i utvrditi upravu, kakvu je zdravstvena oblast naredila, jer, od prvoga početka, sve je bilo u najvećoj zabuni zbog neobuzdanosti mnogih zatvorenika, zbog nemarljivosti i povlađivanja podmitljivih poslužitelja. Oblast i dekurioni, ne znajući što će i kako će, smisle da se obrate kapucinskim fratrima, i zamole oca komesara, koji zastupaše oca provincijala, upokojenog malo ranije, da pošalje nekoliko sposobnih fratara, da upravljaju onim očajnim carstvom. Komesar im za starješinu predloži Felice Casatija, čovjeka u zrelim godinama, na daleko čuvena sa svoje kršćanske ljubavi, vrednoće, krotkosti a ujedno i jačine duha; na djelu je dokazao, da potpuno zaslužuje glasi koji je uživao; za druga i kao pomoćnika dadoše mu oca Michele Pozzobonellija, još mlada čovjeka, ali ozbiljna i stroga i u mislima i po izgledu. Primljeni su vrlo rado i 30. ožujka došli u lazaret. Predsjednik zdravstvene oblasti proveo ih je, svuda unaokolo, kako da prime dužnost, pa sazove sve služitelje i činovnike svih stupnjeva i pred svima proglasi oca Felice predsjednikom cijeloga lazareta, s najvišom i potpunom vlasti. Iz dana u dan kako se sve više množio onaj bijedni skup, tako je i sve više fratara dolazilo; oni su bili u onom mjestu nastojnici, ispovjednici, upravljači, bolničari, kuhari, čuvari, skladišta za rublje, perači rublja, sve što je trebalo. Otac Felice, uvijek u poslu i neumoran, obilazio je danju, obilazio noću, po hodnicima, po sobama, po onom velikom prostoru, ponekad sa štapom u ruci, ponekad samo sa svojim konopcem; svuda je hrabrio i red zavodio; stišavao je uzbune, raspravljao je prepirke, prijetio je, kažnjavao, korio, tješio, utirao i lio suze. Odmah u početku dobio je kugu; izliječio se, i s obnovljenom snagom prionuo poslu. Njegova braća većinom su tu pogubili živote, i svi junački.

Ona diktatura na onom mjestu bila je zaista čudnovata; čudnovata kao i onaj pomor, kao i ona vremena; i da ništa drugo ne znamo, to bi nam već dovoljno bilo kao dokaz, upravo kao primjer vrlo surova i neuređena društva, kad vidimo da oni, kojima je po dužnosti pripadala onako važna uprava, ništa bolje nisu znali, nego je prenijeti i ustupiti drugima i to ljudima, koji po svom zvanju većinom nisu bili za taj posao. Ali je ujedno i uzvišen primjer snage i podobnosti, koju kršćanska ljubav može dati uvijek i u svima prilikama, kad vidimo one ljude da onako junački vrše i onaj posao. Već je plemenito bilo što su ga se i primili bez ikakva drugog razloga, no samo stoga što ga nitko neće, bez ikakve druge svrbe nego da čine dobra, bez ikakve druge nade na ovom svijetu, nego da ih snađe smrt mnogo više zavidna, nego što im se na njoj zavidi; a dična je bila, za njih i sama ponuda takve dužnosti, jedino stoga što je teška i pogubna te se vjerovalo da; samo oni imaju snage i pregalaštva, koji, su tako potrebni i rijetki u onakvim prilikama. Stoga rad i srce onih fratara zaslužuju da se spominju s divljenjem, s ljubavlju, s onom vrstom zahvalnosti, koju svi

dugujemo u zajednici velikim uslugama što ljudi čine ljudima, a najviše je dugujemo onima, koji to čine ne tražeći nikakve nagrade. »Da nije bilo tih fratara«, veli Tadino, »sigurno bi sav grad bio uništen; bilo je pravo čudo što su ti fratri za kratka vrijeme učinili da bi pomogli građanima, te su bez ičije pomoći, ili s malom pomoći od grada, svojim trudom i pameću izdržali u lazaretu tolike hiljade bijednika«. Za sedam mjeseci, dok je otac Felice upravljao lazaretom, bilo je u njemu blizu pedeset hiljada bolesnika, kao što veli Ripamonti; on s pravom tvrdi, da bi o onakvom čovjeku morao govoriti, i kad bi, mjesto opisivanja jedne velike nesreće u gradu, imao da priča o stvarima kojima se grad može dičiti.

I u građanstvu, dabogme, nestajale i gubljaše se ono uporno poricanje da nije kuga, jer se zaraza iz dana u dan sve više širila, a širila se općenjem i dodirom, a naročito od kako je počela kositi i poznatije ličnosti, pošto se isprva zadržala bila samo među sirotinjom. Od tih ličnosti, i onda se najviše opazio, pa i sada zaslužuje naročiti spomen, protofizik Settala. Sigurno su priznali da je siromah starac imao pravo. Tko zna? Razboljele se od kuge, on, žena mu, dva sina, sedmoro čeljadi. On i jedan sin prebolješe; ostali pomriješe. »Ovi slučajevi«, veli Tadino, »koji su se zbili u otmjenim kućama, učiniše da su se jako zabrinuli i vlastela i prost narod, a nevjerni ljekari i glupa nerazumna svjetina stadoše skupljati usne, stezati zube i dizati obrve.«

Ali izlazi, dosjetke, osvete, tako reći slomljene tvrdoglavosti, ponekad su takvi da bi bolje bilo, kad bi do kraja ostali uporni i nesavladivi, protiv razuma i očiglednosti; takav je slučaj bio i u onoj prilici. Oni koji odsudno i dugo nisu htjeli vjerovati, da blizu njih, da među njima, može biti zaraznih klica, koje se prirodnim putem razvijaju, šire i pustoše, sada ne mogahu više poricati rasprostiranje zaraze, ali opet to nijesu htjeli pripisati tim prirodnim putovima (jer bi tim priznali ujedno i veliku zabludu i veliku krivicu), nego su sve tražili neki drugi uzrok, primali su za gotovo što god bi im se kao uzrok navelo. Po nesreći, već je jedan uzrok postojao u ondašnjim pojmovima i u predanjima, ne samo u Italiji, nego svuda u Evropi; trovačke vještine, đavolske čarolije, ljudi zavjereni da šire kugu pomoću priljepčivih otrova, vradžbina, uroka. Tako što zamišljalo se i vjerovalo se i o mnogim prijašnjim kugama, a naročito o onoj milanskoj kugi prije pola vijeka. A već prošle godine došlo je namjesniku pismo, s potpisom kralja Filipa IV., kojim mu se javlja, da su iz Madrida pobjegla četiri Francuza, koji su vrlo sumnjivi da raznose otrovne, kužne masti; neka dobro izvidi, da nisu oni došli u Milan. Namjesnik je saopćio bio to pismo senatu i zdravstvenoj oblasti, i kanda za onaj mah nisu obratili pažnju na to. Ali kad su vidjeli da je kuga buknula, sjetiše se one opomene, koja posluži za potvrdu neodređenoj sumnji, da je zlikovačko trovanje izazvalo kugu; možda je ono pismo bilo prvi povod takvoj sumnji.

Ali dva slučaja: slijep i neobuzdan strah, i čudna nekakva zloba,

pretvoriše onu neodređenu sumnju o trovanju u sumnjičavost, za mnoge u sigurnost, da su trovači donijeli kugu i da postoji ubilačka zavjera. Uveče 17. svibnja nekima se učini da su vidjeli, kako neki ljudi u stolnoj crkvi nečim mažu drvenu pregradu između muških i ženskih; zbog toga izniješe iz crkve onu pregradu i mnogo klupa što bijahu do nje. To je učinjeno, iako: je predsjednik zdravstvene oblasti sa četiri člana odmah došao u crkvu, pa su pregledali onu pregradu, klupe, škropionice, i ništa nisu našli što bi moglo potvrditi lakovjernu sumnju o kužnom trovanju; a, da bi ugodili općem vjerovanju, upravo, *»da ne bi propustili baš nikakve mjere opreza«*, narede, kao dovoljno, da se ona pregrada dobro opere. Ona gromorna drvena gomila iz crkve iznesena, jako zaplaši svjetinu za koju neki predmet vrlo lako postaje dokaz. Razglasi se i povjerava se po cijelom gradu, da su u sabornoj crkvi namazane sve klupe, zidovi pa i užeta od zvona. I nije se to samo onda govorilo; svi spomenici iz onoga doba (od kojih su neki pisani poslije nekoliko godina) govore o tome s jednakom pouzdanošću, te bi se historijska istina o tome morala nagađati, da nije zabilježena u jednom pismu zdravstvene oblasti namjesniku, koje se čuva u arhivu sv. Fedela, po kom smo ovo ispričali i iz koga smo naveli maločas one riječi koje smo podvukli.

Sutradan nov, čudnovatiji i značajniji prizor privuče poglede i uzbuni misli zaplašenih građana. Po cijelom gradu, na vrlo mnogo mjesta, kućna vrata i zidovi osvanuše umrljani nekom gnusobom, žućkastom, bjelkastom, kao da je spužvom zapljusnuto. Je li to bilo nečije glupo uživanje da izazove još uzrujaniji i općiji strah, ili je bila baš zlikovačka namjera! da se pojača javna zabuna, ili ma što drugo, ta je stvar tako dokazana, da bi manje razložno bilo pripisati je uobraženju vrlo mnogih, nego li stvarnom djelu nekolicine; a uostalom to nije bio prvi ni posljednji slučaj takve vrste. Ripamonti, koji se često podsmijeva lakovjernoj svjetini, a još češće žali njezino vjerovanje u ta mazanja, veli da je svojim očima vidio one mrlje, pa ih i opisuje.[75] U spomenutom pismu gospoda iz sanitetskog vijeća tako isto pričaju tu stvar; vele da su razgledali, da su s onom točnošću činili pokuse na psima, i nije bilo nikakva zla učinka, pa dodaju, kako je njihovo mišljenje, *da je ona drskost proizišla više od bijesa, nego od zločinačke namjere.* Ovo njihovo mišljenje pokazuje, da su dotle bili još prisebni, te da ne vide ono čega nema. Drugi suvremeni spomenici, pričajući tu stvar, napominju, kako su isprva mnogi mislili, da je ono neko uradio od šale, od raspuštenosti, ali nijedan ne veli, da tko to poriče; a sigurno bi to spomenuli da ih je bilo, ako ni za što drugo, a ono da obilježi kao nastrane. Smatrao sam za potrebno, da sastavim i ispričam ove podrobnosti, malo poznate ili sasvim nepoznate, o jednom čuvenom ludilu; jer u zabludama, a posebno u narodnim zabludama, čini mi se da je najzanimljivije i

---

[75] *...et nos quoque ivimus visere. Maculae erant sparsim inaequaliterque manantes, veluti si quis haustam Spongia Saniem adpersisset, impressissetve parieti: et januae, passim, ostiaque aedium eadem adspergine comtaminata cemebantur. Pag. 75.*

najpoučnije, pratiti put kojim su one prolazile, njihove vanjske pojave, načine kojima su mogle ući u mozgove i njima ovladati.

Već uzrujani grad sav se uskomeša; vlasnici kuća zapaljenom slamom sažižu namazana mjesta; prolaznici zastaju, gledaju, groze se, gnjevno prijete. Strance, koji su već samo po tome bili zazorni, a lako su se onda poznavali po nošnji, svjetina je zaustavljala po ulicama i tjerala ih u sud. Raspitivalo se, vršeni su ispiti s osumnjičenim, s onim koji su ih dotjerali, sa svjedocima; ne dokaza se ničija krivica; još ljudi bijahu kadri da sumnjaju, da ispituju, da uviđaju. Zdravstvena oblast objavi proglas, kojim obećava nagradu i nekažnjivost svakome tko bi dostavio izvršioca ili izvršioce onoga mrljanja. *»Na svaki način ne čini nam se umjesno«,* vele ona gospoda u spomenutom pismu, na kom je nadnevak 21. svibnja, a očevidno je pisano 19., kako stoji i na štampanom proglasu, *»da ovaj zločin ostane kako bilo nekažnjen, osobito u prilikama ovako opasnim i zazornim, radi utjehe i umirenja ovoga naroda, i da bi se objasnio taj događaj, danas smo izdali proglas* itd.« Ali u samom proglasu nijednom riječju ne spominje se jasno ono razumno i umirljivo nagađanje, koje je iskazano namjesniku. To nespominjanje pokazuje u isti mah i mahnito predrasudu u narodu, i popuštanje one gospode prema toj predrasudi, a to je tim više za osudu, u koliko je u onim prilikama moralo biti pogubnije.

Dok je sud tražio, dotle su mnogi u građanstvu, kao što obično biva, već našli bili. Od onih što su vjerovali, da su one mrlje neka otrovna mast, jedni su tvrdili, da je to osveta don Gonzala Fernandesa od Cordove zbog pretrpljene poruge pri polasku, drugi da je to dosjetka kardinala Richelieua, da opustoši Milan, kako bi ga bez po muke osvojio; neki, a ne zna se zašto, govorahu da to radi konte Collalto, neki okrivljuju Wallensteina, neki ovoga ili onoga milanskoga plemića. Bilo ih je, kao što rekosmo, koji su u onim mrljama gledali samo glupu šalu, pa je pripisivali đacima, ili gospodi, ili oficirima kojima je dosadilo opsjedanje Casale. A kad se vidjelo, da od onih mrlja nisu nastupili, kao što se bijahu pobojali, sveopća zaraza, sveopći pomor, onaj se prvi strah počeo malo pomalo umirivati, pa, reklo bi se, i zaboravljati.

Pored svega toga još je bilo ljudi, koji nikako nisu vjerovali da je ono kuga. I stoga što u lazaretu i po gradu nisu baš svi umirali, »govorilo se u narodu« (uvijek je zanimljivo čuti posljednje razloge nekoga mišljenja!, koje događaji tuku u glavu), »govorilo se u narodu, a i među pristrasnim ljekarima, da nije prava kuga, jer bi svi umirali«.[76] Da bi se suzbila svaka sumnja, zdravstvena oblast smislila je način, koji je odgovarao nevolji, koje je istinu pred oči iznosio, način kakav su mogle zahtijevati samo one prilike i preporučiti ga. O Duhovima običaj je bio, da se izađe na groblje svetog Grgura, izvan Istočnih vrata, na zadušnice pomrlim od prošle kuge, koji

[76] Tadino, str. 93.

ondje bijahu sahranjeni; taj pobožni običaj postao je bio povod za zabavu i veliki izlet, te se išlo u najsvečanijem ruhu. Baš toga dana kuga bijaše umorila, pored ostalih, i čitavu jednu obitelj. U doba najveće stiske, kroz mnoštvo kola, konjanika i pješaka, po naredbi zdravstvene oblasti, odneseni su na groblje leševi one obitelji, svi na jednim kolima, goli, kako bi svijet na njima vidio očite kužne znake. Uzvici užasa i straha pratili su cijelim putem prolaz onih kola; dug žamor ostajao je za njima; drugi im je žamor prethodio. Sve se više vjerovalo da je kuga; a već i inače to je uvjerenje svakoga dana sve više širilo samo širenje zaraze; a i onaj veliki skup na groblju zacijelo je dosta pridonio njezinu širenju.

Isprva dakle: nije kuga, kakva kuga, koješta; ne smije joj se ni ime spomenuti; poslije toga: kužna vrućica; prima se pojam obilazno, preko jednoga pridjeva. Zatim nije baš prava kuga; to jest, kuga je, ali u izvjesnom smislu: ne sasvim kuga, nego tako nešto čemu se ne zna točno ime. Naposljetku: kuga je, nesumnjiva i neosporna kuga; ali se sada za to zalijepio drugi pojam o trovanju, o vradžbini, da iskrivljuje i zbunjuje čisti pojam one riječi kuga, koji se ne može više potisnuti.

Nije potrebno, čini mi se, biti mnogo vičan historiji ideja i riječi, pa da se zna, kako su mnoge prošle kroz slične mijene. Sreća je samo, što ih nema mnogo one vrste i onakve važnosti, i da postanu za svakoga jasne po onu cijenu, i: da im se mogu zalijepiti prilošci onakvoga roda. A moglo bi se, i u malim i u velikim stvarima, izbjeći većinom ono dugo obilaženje i zalaženje, kad bi se usvojila odavno predložena metoda promatranja, slušanja, uspoređivanja, razmišljanja, prije no što se nešto kaže.

Ali govoriti, samo po sebi, toliko je lakše od sve te metode, da nam treba, razumijem, nama ljudima uopće, pomalo i oprostiti.

GLAVA TRIDESET DRUGA

Širitelji zaraze

Kako je sve teže bivalo podmirivati žalosne potrebe onih prilika, to bude odlučeno u Vijeću Dekuriona, 4. svibnja, da se traži pomoć od namjesnika. Dvojica iz onoga vijeća odoše 22. svibnja u vojnički tabor, gdje je bio namjesnik, da mu razlože svu bijedu i sve nevolje u gradu: ogromni troškovi, prazne blagajne, založeni prihodi idućih godina, nenaplaćeni porezi uslijed opće neimaštine, koju su proizveli toliki uzroci, a osobito pljačkanje soldateske; da mu izlože, kako po zakonima i po drevnim običajima, a i po naročitoj naredbi Karla V., troškove protiv kuge ima da snosi država; da je, prema tome, za vrijeme kuge 1576. namjesnik markiz od Ayamonta, ne samo obustavio naplaćivanje svih državnih poreza nego je dao gradu i pomoć od četrdeset tisuća škuda iz državne blagajne; naposljetku da zaištu od njega ove četiri stvari: da se obustavi naplaćivanje poreza, kao što je i prije rađeno; da se dade državna pomoć u novcu; da namjesnik izvijesti kralja o bijedama u gradu i u cijeloj oblasti; da ne bude novih vojničkih nastanjivanja po zemlji, koja je već upropašćena prijašnjim nastanjivanjima. Namjesnik napiše u odgovoru izjave sažaljenja i nove opomene: žao mu je što ne može biti u gradu, da se sav založi za njegovu pomoć, ali se nada, da će sve to zamijeniti mar one gospode: ovo su prilike kad treba neštedice trošiti, a dovijati se na sve načine. O onim izrečenim zahtjevima veli, »da će se pobrinuti na najbolji način koji mu vrijeme i sadašnje prilike budu dopustili«: *proueré en el mejor modo quo el tiempo y necesidades presentes permitieren.* A ispod ovoga nešto zamrčeno, što je imalo značiti Ambrozije Spinola, jasno kao i njegova obećanja. Veliki kancelar Ferrer otpiše mu, da su njegov odgovor dekurioni pročitali *con gran desconsuelo;*[77] još je bilo odlazaka i dolazaka, pitanja i odgovora, ali nigdje ne nalazim u spomenicima, da se došlo do ikakva stvarna zaključka. Poslije nekoga vremena, u najvećem jeku kužnoga pomora, namjesnik, svečanim pismom, prenese svoju vlast na Ferrera, pošto on, kao što piše u pismu, ima da se brine o ratu. Taj je rat, uzgred budi rečeno, pokosio, ne uzimajući u račun vojnike, preko milijun ljudi kugom koju je donio, po Lombardiji, Mletačkoj, Pijemontu, Toskani i jednom dijelu Romanje,

[77] S velikom tugom.

upropastio je, kao što smo vidjeli, mjesta kuda je prošao, a dakako i ona gdje se ratovalo; savladao je i divljački je opljačkao Mantovu; i poslije svega toga svršio se tim, što su svi priznali novoga vojvodu, radi čijega je uklanjanja i preduzet bio onaj rat. Samo je on morao ustupiti vojvodi od Savoje jedan komad od Monferrata, koji može dati petnaest tisuća škuda prihoda, i Ferrantu vojvodi od Guastalle drugi komad, koji može dati šest tisuća prihoda; osim toga, posebnim, vrlo tajnim ugovorom vojvoda od Savoje ustupio je Francuskoj Pinerolo; taj je ugovor izvršen malo kasnije, s drugim izgovorima i s pomoću svakovrsnih lukavstava.

Zajedno s onom odlukom, dekurioni bijahu odlučili još nešto: da zaištu od kardinala nadbiskupa, da svečana procesija pronese kroz cio grad moći svetog Karla.

Dobri nadpastir odbije to s više razloga. Nije mu se svidjelo ono povjerenje u neko proizvoljno sredstvo, a bojao se, ako učinak ne odgovori ufanju, kao što je predviđao, da se povjerenje ne pretvori u sablazan.[78] Osim toga bojao se, ako baš ima onih trovača, da će procesija biti vrlo zgodna prilika zločinu; ako ih nema, onda će se tako velikom broju ljudi zaraza najviše raširiti, a to je mnogo stvarnija pogibao.[79] Zazorljivi strah od trovačkoga mazanja razbuktao se bio po cijelom gradu, mnogo bezumnije nego u početku.

Opet su vidjeli ljudi, ili im se pričinilo da vide, umrljane zidove, vrata na javnim zgradama, vrata na kućama, alke na vratima. Glasovi o tim otkrićima munjevito su se raširili od usta do usta; i kao što biva gotovo uvijek kad su mašte ugrijane, čuvenje je djelovalo kao viđenje. Duhovi sve više ogorčeni onolikim nevoljama, razdraženi nasrtljivom pogibli, radije su prihvaćali ono vjerovanje, jer gnjev čezne za kažnjavanjem, i, kao što oštroumno primjećuje, o takvoj istoj prilici, jedna pametna glava,[80] taj gnjev radije pripisuje nesreću ljudskoj zlobi, kojoj se može osvetiti, negoli priznaje uzrok, prema kojem se ništa drugo ne može nego pokoriti. Otrov moćan, koji za tren oka truje, koji svuda prodire, to bijahu riječi dovoljne da objasne svu silinu i sve mračne i naprasne pojave onoga pomora. Pričalo se da je otrov sastavljen od gubavica, od zmija, od kužničkih bala i gnoja, od svega što su bolesni i prestravljeni mozgovi umjeli naći najgadnijega i najgroznijega. Usto dolaze uroci i vradžbine, kojima je sve mogućno, protiv kojih nema otpora, s kojima se sve može objasniti. Što se posljedice nisu odmah opazile poslije onoga prvog mazanja, lako je razumjeti zašto: trovači su bili još početnici; ali sada su se usavršili u vještini, ostrvili su se u

---

[78] Memoria delle cose notabili successe in Milano intorno al mal contaggioso l'anno 1630. ecc. raccolte da D. Pio la Croce, Milano, 1730. Očevidno je ovo izvod iz nekog neobjavljenog spisa, kojeg je pisac živio za vrijeme kuge, a možda je i prosto izdanje, a ne nova kompilacija.

[79] Si unguenta scelerata et unctores in urbe essent. . . Si non essent. . . Certiusque adeo malum. Ripamonti pag. 185.

[80] P. Verri *Osservazioni, sulla tortura*: Scrittori italiani d'economia politica; parte moderna, tom 17, pag. 203.

paklenoj namjeri. Tko bi sada kazao da je ono bila glupa šala, tko bi poricao ubilačku zavjeru, smatrahu ga za slijepca ili bezumnu jogunicu, ako čak ne posumnjaju, da je i on u zavjeri, da je saučesnik, te skreće od istine javnu pažnju, da je trovač, da je mazalo: ta riječ dobije ubrzo težak, strahovit značaj. Uvjerenje da ima trovača činilo je da su se oni neminovno morali pronalaziti: sve su oči vrebale; svaki pokret mogao je pobuditi sumnju. A sumnja je lako prelazila u sigurnost, sigurnost u bijes.

Za dokaz Ripamonti navodi dva slučaja, napominjući da ih je izabrao, ne kao najgroznije među onima što su se svakodnevno zbivali, nego zato što je i jednom i drugom bio očevidac.

U crkvi svetog Antonija o nekom blagdanu, osamdesetgodišnji starac, pošto se ničice pomolio Bogu, ustade i htjede sjesti, pa prije toga skutom svoje kabanice obrisa klupu od prašine. »Onaj čiča maže klupe!« graknuše neke žene. Svijet što je bio u crkvi (u crkvi!) nasrne na starca; zgrabe ga za sijede vlasi; udaraju ga nemilice pesnicama i nogama; vuku ga i guraju iz crkve; što ga nisu dotukli bijaše zato, da bi ga onako polumrtva odvukli u tamnicu, na suđenje, na muke. »Vidio sam kad su ga onako vukli«, veli Ripamonti, »i ne znam ništa više o njemu, ali sam uvjeren da nije mogao preživjeti više od nekoliko časova«.

Drugi slučaj, koji se zbio sutradan, bio je tako isto strašan, ali se nije onako grozno svršilo. Tri mlada Francuza, jedan književnik, jedan slikar, jedan mehaničar, došli da vide Italiju, da proučavaju starine, a i da traže zarade, bijahu se primakli spolja stolnoj crkvi i pažljivo su razgledali umjetničke ukrase. Neki prolaznik spazi ih i zastade; namigne drugom prolazniku, a ovaj opet drugima koji pristižu; napravi se kolo ljudi koji pažljivo prate svaki pokret onih stranaca, a po nošnji, kosi, bisagama, vidi se da su stranci, a što je još gore, da su Francuzi. Da se uvjere da je ono mramor, pruže ruke da pipnu. To bi dovoljno. Opkole ih, ščepaju ih, zlostavljahu ih pljuskom udaraca, otjeraju ih u tamnicu. Sreća je, što je sudnica blizu stolne crkve; a bijaše još veća sreća za njih, što je sud ipak našao da nisu krivi, i pustio ih.

Takve stvari nisu se događale samo u gradu: ludilo se bijaše raširilo, kao i zaraza. Koga bi god putnika seljaci sreli stramputicom, ili naišli na čovjeka da se lunja i razgleda po cesti, ili da leži na zemlji, ili ako nekom čovjeku nađu nečega zazorna u licu ili u odijelu, sve su to bili trovači; ma na čiji glas o tome, na uzvik kakva derana, odmah se zvoni na uzbunu, odmah se zgrne svjetina; bijednike zasiplju kamenjem, ili ih vežu, pa ih narodni bijes tjera u tamnicu. Sve ovo priča Ripamonti. A tamnica je donekle bila spasonosno pristanište.

Odbijanje mudroga nadbiskupa nije odvratilo dekurione od navaljivanja da se čini procesija, a i svjetina je to s grajom zahtijevala. Federigo se još neko vrijeme protivio, trudio se da ih obavijesti; to je sve što je mogla

pamet jednoga čovjeka protiv sile svoga vremena i protiv navaljivanja množine. U onom stanju javnoga mišljenja, s onim pojmovima o opasnosti, koji bijahu onda zbunjeni, poricani, vrlo udaljeni od današnje očiglednosti, nije teško razumjeti, kako su i njegovi dobri razlozi, u samoj njegovoj glavi, mogli biti savladani lošim razlozima svih ostalih. A da li je u njegovu popuštanju bilo i pomalo slabosti njegove volje, to su tajne čovjekova srca. Sigurno je, ako se u nekom slučaju čini da se sva pogreška može pripisati razumu, a opravdati savjest, da je to onda, kad je govor o onim rijetkim ljudima (a Federigo zacijelo dolazi u njihov red), u čijem se životu uvijek vidi odsudna poslušnost prema savjesti, bez ikakva obzira na ma kakve interese na ovome svijetu. Na ponovljeno navaljivanje, dakle, on popusti, pristade na procesiju, pristade također na opću želju i molbu, da kovčeg s moćima svetog Karla bude osam dana izložen na glavnom oltaru u stolnoj, crkvi.

Nema traga, da je zdravstvena oblast, ili ma tko drugi činio kakve god primjedbe ili predstavke. Samo je spomenuta oblast naredila neke mjere opreza, koje pokazivahu strah, a ne otklanjahu pogibao. Oblast pooštri propise za ulazak u grad; a da bi se propisi što točnije vršili, naredi da se zatvore gradska vrata. A tako isto, da bi se spriječio, koliko god je mogućno, dodir sa zaraženim i sa sumnjivim, naredi da se zakuju vrata na svim[81] okuženim kućama; takvih je bilo od prilike pet stotina, koliko se može vjerovati o takvim stvarima prostom tvrđenju jednoga spisatelja onoga doba.

Spremalo se tri puna dana. Određenoga dana jedanaestoga lipnja procesija krene u zoru iz stolne crkve. Naprijed ide dugačka povorka, većinom žene, s koprenom preko lica, mnoge bose, obučene u kostret. Zatim dolaze zanati sa svojim barjacima, bratovštine u haljinama razne boje i kroja; potom redovnici, pa onda svjetovni svećenici, svaki s odlikama svoga dostojanstva, sa svijećom ili zubljom u ruci. U sredini, između gušćih plamenova i zvučnijih pobožnih pjesama, pod bogatim nebom svečev kovčeg nosila su četiri kanonika u najsvečanijoj odori, koji su se prema potrebi smjenjivali. Kroz stakla na kovčegu vidjelo se svečevo tijelo u sjajnom biskupskom ornatu, s mitrom na glavi; na smežuranom pocrnjelom licu još su se mogli poznati tragovi njegova lika za života, kao što ga predstavljaju na slikama, kao što ga još poneki starac pamti, da ga je gledao i poštovanje mu odavao za života. Iza svečeva tijela (veli Ripamonti, od koga u glavnome uzimamo opis), sasvim blizu išao je nadbiskup Federigo, kao onaj koji mu je i po zaslugama, i po krvi, i po dostojanstvu najbliži. Za njim drugi dio svećenstva, pa onda državni dostojanstvenici u najsvečanijem odijelu; iza njih vlastela, neki u svečanom odijelu, da bi tim odali počast svečevim moćima, a neki, u znak pokore, u crnini, ili bosi s kukuljicom na

[81] Alloggiamento dello Stato di Milano, etc. di C. G. Cavatio della Somaglia. Milano, 1653., pag 482.

glavi i preko lica; svi s voštanicom u ruci. Naposljetku nepregledna povorka svih redova građanstva.

Sve ulice, kuda je procesija prolazila, bile su svečano ukrašene; bogataši su iznijeli najskupocjenije predmete; sirotinjske kuće okitili su ili imućniji susjedi, ili o općinskom trošku; negdje mjesto ukrasa, a negdje ispod ukrasa namješteno je zeleno granje; na sve strane bile su slike, natpisi, grbovi; po prozorima naređani su skupocjeni i starinski sudovi i druge rijetkosti; svuda gore voštanice. Kroz mnoge prozore zatvoreni kužnici gledaju procesiju i pridružuju svoje molitve. Ostale ulice nijeme, puste; samo se na nekim prozorima vidi poneka glava, koja osluškuje daleko zujanje; bilo ih je, a među njima viđale su se čak i, koji su se popeli na krovove, ne bi li izdaleka vidjeli opatice, svečev kovčeg, ili ma što od procesije.

Procesija je prošla kroza sve gradske četvrti. Na svakoj raskrsnici ili poljani, gdje glavne ulice ulaze u podgrađa, a koje su se onda još zvale starim imenom *Carrolio,* a danas je ostalo samo jednoj, procesija je zastajala, kovčeg se spuštao pod križ koji je na svakoj takvoj raskrsnici podigao bio sveti Karlo o prošloj kugi; od tih križeva nekoliko ih i danas stoji. Procesija se vratila u stolnu crkvu tek poslije podne.

Sutradan, baš u najvećem poletu onoga slijepog vjerovanja, koje je kod mnogih dopiralo do fanatične sigurnosti, da je procesija presjekla kugu, odjednom pomor tako poraste, u svima redovima građanstva, po svima gradskim četvrtima, tako strahovito, tako naglim skokom, da nije bilo čovjeka, koji nije uvidio, da je tome uzrok ili povod u samoj procesiji. Ali čudna li je i bijedna li je silina opće predrasude! Nisu oni strašnu posljedicu pripisivali onom skupu tolikoga svijeta, i koji je onako dugo trajao, te beskrajno pomnožio zarazne dodire, nego su gotovo svi to pripisivali zgodnoj prilici, koju su na procesiji dobili trovači, da mazanjem ostvare svoje zlikovačke nakane. Govorilo se da su, pomiješani u povorci, mazali kužnim otrovom što su više mogli. Ali ni to se ne učini da je dovoljno za objašnjenje onoga strahovitoga pomora koji je zahvatio sve redove građanstva; a kako ni najpažljivije oko, pored onolikoga priviđanja i zaziranja, ne mogaše opaziti nikakve masti ni mrlje ni po zidovima, ni ma gdje bilo, to se, radi objašnjenja naprasnog pomora, pribjegne onom drugom, starom pronalasku, koji je ondašnja nauka u cijeloj Europi usvojila, o otrovnim i čarobnim praškovima; govorilo se, da su tim praškom posute bile sve ulice, a osobito ona mjesta gdje je procesija zastajala, pa se lijepio za skute od haljina, a najviše za noge, kojih je mnogo bosih bilo za litijom. »Vidjelo se«, veli jedan suvremeni pisac,[82] »na sam dan procesije, gdje se pobožnost boči s bezbožništvom, zloba s iskrenošću, gubitak s tekovinom«. A ono u stvari bio je zdrav razum koji se bočio s priviđenjima

[82] Agostino Lampugnano. La pestilenza seguita in Milano, l' anno. 1630. Milano 1634., pag. 44.

bolesne mašte.

Od onoga dana zaraza je neprestano sve više bješnjela; za malo dana gotovo nije bilo više nezaražene kuće; za nekoliko dana broj kužnih u lazaretu, po kazivanju spomenutoga Somaglia, od dvije tisuće pope se na dvanaest; malo kasnije, kao što svi kažu, dosegao je do šestnaest tisuća. Iz jednoga pisma zdravstvene oblasti namjesniku, od 4. srpnja, vidi se da je umiralo na dan preko pet stotina ljudi. Kasnije, u najstrašnijem jeku pomora, svi vele, da je umiralo po tisuću dvjesta do tisuću pet stotina na dan, a ako ćemo vjerovati Tadinu, umiralo je više od tri tisuće pet stotina na dan. On veli, »kad je sviđen račun« poslije kuge, našlo se, da je milansko stanovništvo spalo na nešto malo više od šezdeset i četiri tisuće duša, dok ih je prije kuge bilo preko dvjesta pedeset tisuća. Po Ripamontiju, taj broj prije kuge nije bio veći od dvjesta tisuća; po općinskim spiskovima utvrđeno je, veli on, da je pomrlo sto četrdeset tisuća ljudi, osim onih, koje račun nije mogao obuhvatiti. Ima ih koji kažu više, a neki opet manje, ali onako od oka.

Neka se sada pomisli, na kakvim su mukama morali biti dekurioni, na kojima je ostala sva briga o podmirenju javnih potreba, o spašavanju onoga što se još moglo spasiti iz one propasti. Svakoga dana morali su zamjenjivati, svakoga dana povećavati broj javnih služitelja razne vrste, kao što su: ukopnici, koje su zvali *monatti,* oglasnici, komesari. Prvi su imali najtežu i najpogibeljniju službu: da iz kuća, s ulica, iz lazareta iznose mrtvace; da ih na kolima nose na groblje i zakopavaju; da nose ili vode kužne u lazaret i da im pomažu; da spaljuju, da kade i peru okužene i sumnjive stvari. To ime *monatti* Ripamonti bi htio da ga izvede iz grčkoga *monos;* Gaspare Bugatti (u opisu prijašnje kuge) dovodi ga od latinskoga *monere* (opomenuti); ali sam sumnja, s više razloga, da će biti njemačka riječ, jer su to bili ljudi većinom najmljeni u Švicarskoj i u Grigionima. I zaista može se misliti da je to skraćena riječ *monatlich* (mjesečni), jer kako se nije znalo koliko će trajati potreba, to su ih po svoji prilici uzimali u najam od mjeseca na mjesec. Osobita služba glasnika bila je da idu pred kolima, opominjući zvoncem prolaznike da se sklanjaju. Komesari bijahu nastojnici nad jednima i nad drugima, pod neposrednim zapovjedništvom zdravstvene oblasti. Trebalo je nabavljati za lazaret! liječnike, kirurge, lijekove, hranu, sav bolnički pribor; trebalo je iznalaziti i spremati nova mjesta za bolesnike, koji pristizahu svakoga dana. Radi toga sagrađene su na brzu ruku daščare i krovnjače na unutrašnjem prostoru u lazaretu; napravi se brzo i nov lazaret, sav od takvih koliba, ograđen prostim daskama, gdje je moglo stati četiri tisuće bolesnika. A kad ni to ne bi dosta, u oblasti bude odlučeno, da se naprave još dva lazareta; radovi su otpočeli, ali zbog nedostatka svih sredstava, ostadoše nedovršeni. Sredstva, ljudi, hrabrost opadahu sve više, koliko je potreba rasla.

I nije samo izvršenje zaostajalo uvijek iza prijedloga i naredaba; nije se

samo mnogim prijekim, priznatim potrebama slaba pomoć ukazivala, čak i na riječi; dospjelo se bilo do takve krajnosti u općoj nemoći i očajanju, da se u mnogim, i to u najnježnijim i najprečim potrebama, nije davala nikakva pomoć. Tako je na primjer, umiralo od napuštenosti mnoštvo djece, čije je majke kuga pokosila bila. Zdravstvena oblast predloži, da se ustanovi neko sklonište za takvu djecu i za siromašne porodilje, da im se čim god pomogne; ništa se za njih nije postiglo ni uradilo. »Ipak ne treba zamjerati samo«, veli Tadino, »gradskim dekurionima, koji su bili mučeni, rastuženi i rastrgani soldateskom bez reda i bez ikakva poštovanja, a još manje po nesretnom vojvodstvu milanskom, gdje se od namjesnika nije moglo imati nikakve pomoći ni uredbe, nego se samo mislilo na rat i moralo se ugađati vojnicima«.[83] Toliko je bilo važno osvajanje Casale! Toliko se pobjeda slavnom smatra, nezavisno od uzroka i od svrhe radi koje se vojuje!

Ubrzo je napunjena bila mrtvacima velika, ali jedina jama, koja je iskopana bila blizu lazareta; već su i u lazaretu i po cijelom gradu neukopani ostajali novi mrtvaci, koji su se svakoga dana sve više množili; i vlast, pošto je uzalud tražila na sve strane radnu snagu za taj grozni posao, morala je naposljetku izjaviti, da ne zna kako da se pomogne. I tko zna što bi se još dogodilo bilo, da nije pridošla jedna vanredna pomoć. Predsjednik zdravstvene oblasti, u očajanju i sa suznim očima, obrati se onoj dvojici redovnika, koji su upravljali lazaretom; vrijedni otac Michele obeća mu, da će za četiri dana iznijeti sve leševe iz grada; da će za osam dana iskopati dovoljno raka ne samo za sadašnju potrebu, nego i za onu veću, što će po svoj prilici još nastupiti. Još s jednim fratrom i s nekim članovima zdravstvene oblasti, koje mu predsjednik dade, ode on iz grada da traži seljake; nešto moć vlasti, nešto moć njegovog habita i njegovih riječi, uspješe da skupe oko dvjesta seljaka, kojima naredi da iskopaju tri ogromne rake; iz lazareta pošlje ukopnike da kupe mrtvace po gradu; do određenoga dana on ispuni obećanje.

Jednoga dana dogodi se, da je lazaret ostao bez liječnika; određivanjem vrlo velikih plaća i obećanjem raznih počasti i odlikovanja, s teškom mukom se postiglo da se nabavi nekoliko liječnika, i to ne odmah, a već ni približno onoliko koliko bi trebalo. Često je i hrana bila sasvim na izmaku, tako da je pored smrti od kuge grozila i smrt od gladi; i više puta, kad već nisu znali što će i kako će, iznenada dolazila je pomoć, kao poklon privatnoga milosrđa. Usred opće pometnje i zabune, usred samožive ravnodušnosti prema drugima, koja je dolazila od vječitoga straha za vlastiti život, bijaše ipak plemenitih duša s budnom kršćanskom ljubavlju, a bijaše ih, u kojih se ta ljubav rasplamtjela s prestankom svake druge svjetske radosti; kao što je u pomoru i bijegu mnogih, čija je dužnost bila da nadgledaju i nastojavaju, bilo nekoliko njih, koji su uvijek zdravi i hrabri izdržali na svom mjestu, tako ih je opet bilo, koji su potaknuti samo

[83] Str. 117.

sažaljenjem, primali i vršili usrdno poslove, za koje nisu pozvani bili nekom dužnošću.

Potpunija, usrdnija i stalnija vrijednost prema teškim dužnostima u onoj prilici blistala se osobito u duhovnika. U lazaretima, po gradu, uvijek su bili na svom mjestu; gdje se stradalo, tu bijahu oni; viđahu se pomiješani, združeni s iznemoglim, s bolesnicima na samrtnom času, ponekad i oni sami iznemogli i gotovo na umoru; pomagali su ne samo duhovno, nego i tjelesno, koliko su mogli; davali su pomoć, kakvu su kad prilike zahtijevale. Samo u gradu umrlo je od kuge šezdeset i šest župnika, otprilike osam devetina.

Federigo je sve sokolio i svima primjerom prednjačio. Pomrla mu je gotovo sva čeljad u nadbiskupskom dvoru, a kad su srodnici, velikodostojnici, obližnji kneževi stali navaljivati na nj, da se ukloni ispred pogibli, da se skloni u neku vilu, odbaci taj savjet i opre se navaljivanju, i to s onim duhom, s kakvim je pisao svojim župnicima: »Budite gotovi da napustite ovaj smrtni život, prije no što biste napustili svoje stado, svoju duhovnu djecu; s ljubavlju idite kugi u susret, kao nekoj nagradi, kao novom životu, kad god ima neka duša da se privoli Kristu«.[84] Nije propuštao one predohrane, koje mu nisu spriječavale vršenje dužnosti (o tome je raspisao pouke i pravila svom svećenstvu), ali nije mario za opasnost, čak se nije ni osvrtao na nju, kad je god morao kroz nju proći, da bi učinio kakvo dobro djelo. Osim duhovnika, s kojima je neprestano bio, da pohvali i uputi njihovu usrdnost, da potakne u svakoga od njih pregalaštvo koje bi se gasilo, da ih rasporedi na mjesta, na kojima su drugi izginuli. Htio je da njegova vrata budu otvorena svakome, kome bi ma što ustrebalo. Posjećivao je lazarete, da tješi bolesnike i da hrabri bolničare; obilazio je grad, dijeleći pomoć sirotinji zatvorenoj u zaraženim kućama, zastajući kod vrata, ispod prozora, gdje bi čuo jauk, pa bi bijednike hrabrio utješnim riječima. Jednom riječi on se prosto zario u kugu i živio u njoj, pa se naposljetku i sam čudio kako je ostao zdrav i čitav.

U javnim nesrećama, u dugim poremećajima ma kakva uobičajena reda, uvijek se opaža neki priraštaj sasvim prečišćene vrline ali, na žalost, ne izostaje nikada i priraštaj nepodopština, i to obično mnogo širi. Tako je i onda bilo. Nitkovi, koje kuga nije umorila, a nije ni zastrašila, nađoše u općoj pometnji, u popuštanju svake javne vlasti, novu priliku za svoj zločinački rad, a ujedno i novu sigurnost, da za to neće biti kažnjeni. Dogodilo se čak i to, da se vršenje javne vlasti velikim dijelom našlo u rukama najgorih ljudi. Za ukopnike i oglasnike primahu se uopće samo ljudi, za koje su pljačka i neobuzdanost bile primamljivije, nego što su se bojali zaraze i grozili od kužnika. Za njih su propisana bila vrlo stroga pravila i vrlo velike kazne, određena im mjesta, postavljeni im komesari za

[84] Ripamonti, pag. 164.

starješine; nad jednima i drugima bili su izaslani, kao što rekosmo, za svaku gradsku četvrt, visoki činovnici i plemići, s ovlaštenjem da na brzu ruku naređuju sve što bude zahtijevao red i javni interes. Sve je to donekle još išlo; ali uza sve veći broj onih koji danomice umiru, onih koji bježe, onih koji ne znaju gdje im je glava, došlo je do toga, da oni skoro nikoga nisu imali nad sobom; osobito ukopnici, monatti, postadoše gotovo neograničeni gospodari. Ulažahu kao vlast, kao neprijatelji u kuće, i tu, da i ne govorimo o krađama, ni o njihovu postupanju s bijednim kužnicima, koji su morali proći kroz njihove ruke, oni su tim zaraženim zlikovačkim rukama hvatali i zdrave, sinove, srodnike, muževe, prijeteći im da će ih odvući u lazaret, ako se novcem ne otkupe, ili ih tko drugi ne otkupi. Osim toga, određivali su sami cijene za svoje usluge, pa često nisu htjeli iznijeti iz kuće lešine koje se već raspadaju, dok im se ne plati toliko škuda. Pričalo se (a između lakovjernosti jednih i nepodopština drugih ne zna se da li je pouzdanije vjerovati ili ne vjerovati), pričalo se dakle, a to tvrdi i Tadino,[85] da su ukopnici i oglasnici navalice bacali s kola kužne krpetine, da bi sve više širili i održavali kugu, koja za njih bijaše postala prihod, kraljevstvo, svečanost. Bilo je lopuža, koji su se prerušivali u ukopnike, noseći zvonce privezano na nozi, kao što bijaše propisano za njih, radi obilježja i opomene da im se nitko ne približuje, pa su ulazili u kuće i radili što su htjeli. Bilo je praznih, otvorenih kuća, u kojima nikoga ne bijaše, ili samo neki župnik izvan sebe, na umoru; u te kuće lopovi su slobodno ulazili i pljačkali koliko su htjeli; na neke su opet iznenadno nasrtali žbiri, koji su to isto radili, ako ne i gore. Naporedo s opačinom rasla je i mahnitost; sve zablude i predrasude, koje su, više manje, već postojale, u onoj pometnji, u onoj uzrujanosti, dobile su izvanrednu snagu, te su proizvodile brže i postojanije učinke. Sve je to pridonosilo pojačanju i uveličanju onoga straha od mazanja, a taj je strah, u svojim posljedicama, u svojim izljevima često bio, kao što smo vidjeli, opet druga opačina. Uobražen je o onoj zamišljenoj opasnosti obuzelo je i mučilo je duhove mnogo više nego istinska stvarna opasnost. »I dok je«, veli Ripamonti, vječiti prizor i neprestano spoticanje o rasturene leševe, ili o gomile leševa, pretvaralo cio grad u mrtvačnicu, dotle je još gadnija, još zlokobnija bila ona uzajamna ozlojeđenost, ono neobuzdano i nakazno sumnjičenje. . . Nije se samo zaziralo od susjeda, od prijatelja, nego i ona mila imena, one veze čovječanske ljubavi, muž i žena, otac i sin, brat i brat, postadoše strašila; te – strašno i grozno da se kaže! – strepilo se od obiteljskog stola, od bračne postelje, da nisu zasjede i trovačka skrovišta.

Uobražena razgranatost i čudnovatost te trovačke zavjere, remetile su svako rasuđivanje, pomjerale su sve razloge uzajamnom povjerenju. Isprva se vjerovalo, da one zamišljene trovače pokreće nekakvo častoljublje i lakomstvo; idući dalje, počelo se sanjati, počelo se vjerovati, da u onom

[85] Str. 102.

mazanju ima nekakva paklenoga uživanja, neke privlačnosti koja pokorava volju. Buncanja kužnika, koji okrivljavahu sebe onim čega su se od drugoga plašili, smatrala su se kao natprirodna objavljenja, koja su suzbijala, tako reći, svačiju sumnju. A još više nego riječi morala su utjecati sama pokazivanja, kad bi koji kužnik u zanosu činio one pokrete, kakve je mislio da čine trovači; stvar u isti mah i vrlo vjerojatna, i podesna da, bolje opravda i opće uvjerenje i tvrđenje mnogih pisaca. Tako je i prije bivalo, u dugom i žalosnom periodu, kad su vještice spaljivane, da su priznanja okrivljenika, koja ne bijahu uvijek iznuđena, znatno potkrepljivala i održavala uvjerenja o vješticama. . . Jer kad neko mišljenje ovlada dugo vremena i na velikom dijelu svijeta, naposljetku ono dobija izraza na sve načine, prodire kroza sve izlaze, prolazi preko svih stepena čovjekova uvjerenja; to je vrlo teško, da svi ili vrlo mnogi ljudi žive dugo u uvjerenju, da neku čudnovatu stvar netko čini, a da se ne pojavi netko među njima, koji vjeruje da je sam čini.

Između mnogih historija, kojima je ono trabunjanje o mazanju izvor, jedna naročito zaslužuje da se spomene zbog velikog vjerovanja koje je stekla, i što se vrlo daleko raščula. Pričali su, ne svi jednako (to bi bio suviše rijedak slučaj za jednu basnu), ali otprilike ovo, kako su toga i toga dana na poljanu pred stolnu crkvu došla kola sa šest konja, a na kolima, s nekim drugim, neka velika ličnost, lica mrka i zajapurena, zažarenih očiju, kosa mu nakostriješena, a na usnama mu prijetnja. Čovjek koji je ovo pričao i koji se tu našao, gledaše ona kola, koja odjednom stadoše; kočijaš ga pozove da i on sjedne u kola, i on se tom pozivu odazva. Poslije dugog obilaženja, siđoše pred vrata neke palače, u koju i on uđe zajedno s onim društvom, i unutra nađe ljepote i strahote, pustinje i bašte, pećine i dvorane; u tim dvoranama su zbor zborile neke utvare. Naposljetku mu pokažu velike riznice pune zlata, pa mu rekoše da uzme koliko hoće, ali da uz to primi i sudić masti, i njime da maže po gradu. Kad on to ne htjede, nađe se na istom mjestu, odakle su ga poveli. Ova priča, u koju je sav narod vjerovao, pa joj se, kao što veli Ripamonti, ni neki pametniji ljudi nisu dovoljno podsmijevali,[86] razglasila se po svoj Italiji, pa i po tuđini. U Njemačkoj štampana je knjiga o tome; izborni knez nadbiskup od Meinza napisa kardinalu Federigu pismo, kojim ga pita, kakvi se to čudnovati događaji pričaju o Milanu; dobio je odgovor, da su to sve samo sanjarije.

Jednake vrijednosti, ako ne u svemu i jednake prirode, bijahu učenjačke sanjarije, a i djelovanje im onako isto zlokobno. Većina njih tvrdili su, da je uzrok svima onim nesrećama, a ujedno i obznana njihova, repata zvijezda koja se pojavila 1628. godine, i konjunkcija Saturna s Jupiterom, »a nagib te konjukcije na godinu 1630.«, piše Tadino, »bijaše tako jasan, da je svatko mogao razumjeti: *Mortales parat morbos*, *miranda*

[86] Apud prudentium plerosque, non sicuti debuerat irrisa. *De peste* etc., pag. 77.

videntur«.[87] Ovo proricanje, izvađeno, kao što vele, iz neke knjige *Specchio degli almanacchi perfetti*,[88] štampane u Turinu 1623. godine, išlo je od usta do usta. Druga repatica, koja se pojavila u lipnju iste godine kad i kuga, smatrana je kao nova opomena; smatrali su je čak kao očit dokaz o mazanjima. Prevrtali su po knjigama, i nalazili mnoštvo primjera, kao što govorahu, o rukotvorenoj knjizi; navodili su Livija, Tacita, Diona, pa i Homera i Ovidija, i mnoge druge starostavne knjige, gdje se pričaju ili spominju slični događaji; suvremenih knjiga te vrste bilo je izobilja. Navodili su sto drugih pisaca, koji su naučno raspravljali ili uzgred govorili o otrovima, o urocima, o mastima, o praškovima: tu vam je Cesalpino, Cardano, Grevino, Salio, Pareo, Schenchio, Zachija, i naposljetku onaj zlokobni Delrio, koji bi, kad bi pisci bili čuveni razmjerno dobru i zlu, što su proizveli svojim djelima, bio među najčuvenijim; onaj Delrio, čija su trabunjanja stala više ljudskih života negoli ratovi nekoga osvajača; onaj Delrio, čije djelo *Disquisizioni Magiche* (izvod svega onoga što su ljudi o tim stvarima naludovali do njegova doba) postade najvažnija najtemeljnija knjiga, te je za više od jednoga vijeka bila pravilo i moćni podbadač na zakonite, strahovite, neprekidne pokolje.

Od narodnih izmišljotina učeni ljudi uzimahu ono što se moglo priljubiti njihovim pojmovima; od izmišljotina učenih ljudi narod uzimaše ono što je mogao i kako je mogao razumjeti; i od svega toga napravi se golema i zbrkana masa javnoga ludila.

Ali je najčudnovatije, što i sami liječnici, oni liječnici što su odmah u početku uvjereni bili da je kuga, onaj isti Tadino, koji je kugu proricao, vidio kad je ušla, pratio je takoreći, u njezinu nastupanju, koji je govorio i propovijedao da je to kuga, da se širi dodirom, da će se cijela zemlja zaraziti, ako se ne spriječi, sada i on i oni ljekari, iz tih istih posljedica, izvode dokaze, da se zaraza širi otrovnim i zlotvornim mazanjem; onaj Tadino, koji je na Karlu Colonni, drugoj žrtvi kužne zaraze u Milanu, označio buncanje kao posljedicu bolesti, sad, za dokaz otrovnoga mazanja i paklene zavjere, navodi ovakav slučaj: da su dva svjedoka potvrdila, kako im je neki njihov prijatelj, razboljevši se od kuge, pričao, da su jedne noći ušli u sobu neki ljudi i nudili mu ozdravljenje i novaca, samo ako hoće da maže okolne kuće; a kad on na to nije pristao, oni ljudi odoše, a mjesto njih ostade jedan vuk ispod postelje i tri velika mačka na postelji, »koji tu stajahu sve do svanuća«.[89]

Da je to bio samo jedan čovjek, koji je tako umovao, moralo bi se reći, da je to neki nastran čovjek; upravo ne bi ni bilo razloga, da se o njemu govori; ali kad ih je mnogo, kad su gotovo svi, onda to dolazi u historiju čovjekova duha i ostaje prilika za proučavanje, koliko red pravilnih i razumnih misli

---

[87] Uoči smrtne bolesti, vide se čudesa.
[88] Ogledalo savršenih almanaha.
[89] Str. 123. 124.

može biti pobrkan drugim redom misli, koji posuklja preko njega. A taj Tadino bijaše jedan od najčuvenijih ljudi svoga doba.

Dva znamenita i zaslužna pisca tvrde, da kardinal Federigo nije vjerovao u ona mazanja.[90] Mi bismo se radovali, kad bismo njegovoj izvrsnoj i ljupkoj uspomeni mogli odati još potpuniju hvalu, i predstaviti onoga dobrog biskupa i u tome, kao i u svemu drugom, na većoj visini iznad njegovih suvremenika. Ali smo, mjesto toga, primorani, da i u njemu opet navedemo još jedan primjer, kolika je sila javnoga mišljenja i na najodabranije umove. Rekosmo, bar po Ripamontijevu kazivanju, kako isprva on zaista nije vjerovao; a i kasnije uvijek je držao, da u onom mišljenju ima mnogo i lakovjernosti, i neznanja, i straha, i težnje da se opravda kasno opažena zaraza, te i zakašnjela sredstva protiv nje; uopće držao je, da tu ima mnogo pretjerivanja, ali ipak da tu nečega ima. U Ambrozijanskoj Biblioteci sačuvan je jedan spis o toj kugi, napisan njegovom rukom; tu je na više mjesta nagoviješteno to mišljenje, a na jednom mjestu baš izrijekom. Evo što kaže: »Govorilo se, da se ta otrovna mast spravlja na mnogo načina i upotrebljava se putem mnogih prijevara; od kojih prijevara i vještina neke priznajemo, a neke smatramo da su lažne i izmišljene«. Evo njegovih riječi: *Unguenta vero haec aiebant componi conficigue mullifariam, fraudisgue vias fuisse complures; quarum sane fraudum, et artium, aliis quidem assentimur alias vero fictas fuisse commentitiasque arbitramur*.[91]

Ali bilo je i onih, koji su sve do kraja, i cijeloga svoga vijeka uvjereni bili, da je sve ono mazanje puko uobražavanje. Mi to znamo ne od njih samih, jer nitko onda nije smio da javno iznese takvo mišljenje, sasvim suprotno općem uvjerenju, nego znamo to od pisaca, koji se rugaju takvom mišljenju, osuđuju ga, suzbijaju ga, kao predrasudu nekolicine, kao zabludu, koja se nije usuđivala na javnu prepirku, ali koja je ipak postojala; to znamo također i po onome što je predanjem sačuvano. Tako veli izvrsni Muratori na navedenom mjestu: »Našao sam u Milanu pametnih ljudi, koji su imali točnih izvještaja od svojih predaka, i nisu bili baš uvjereni, da su ova otrovna mazanja bila istina«. Vidi se da je to bio neki tajni odisaj zatrpane istine, neko iskazivanje mišljenja u krugu obiteljskog povjerenja; zdravoga razuma bilo je, ali se uplašeno krio od javnoga mišljenja.

Vršioci vlasti, svakim danom sve manji na broju i sve više zbunjeni i bez glave, i ono malo prisebnosti, što im još ostajaše, upotrebljavahu, takoreći, samo na traženje onih trovača što mažu po gradu. U spomenicima o kugi, koji se čuvaju u spomenutom arhivu, ima jedno pismo (bez ikakvih drugih dokumenata) kojim veliki kancelar javlja, vrlo ozbiljno i hitno, namjesniku, kako je potkazano, da se na poljskom dobru braće Girolama i

---

[90] Muratori, *Del governo della peste;* Modena, 1714., pag. 117. P. Verri, navedeno djelo, str. 261.
[91] De Pestilentia quae Mediolani anno 1630. magnam stragem edidit.

Giulija Montija, milanske vlastele, spravlja otrov u tolikoj količini, da je četrdeset ljudi na radu *en esce exercicio,*[92] uz pripomoć četvorice brešanskih plemića, koji iz mletačke države nabavljaju sastojke *para la fábrica del veneno.*[93] Kaže da je u najvećoj tajnosti naredio sve što treba, da na ono mjesto odu milanski predsjednik i jedan član zdravstvene oblasti sa trideset konjanika; da je, na žalost, jednom od braće na vrijeme javljeno, kako bi mogao prikriti tragove zločinu, a javio mu je po svoj prilici sam član zdravstvene oblasti, njegov prijatelj; stoga se ovaj sve izgovara, samo da ne ide onamo, ali je predsjednik s vojnicima ipak otišao *a reconocer la casa*, *y a ver si hallara algunos vestigios,*[94] da ispituju stvar i da pohvataju sve koji bi bili okrivljeni.

Cijela stvar morala je sasvim splasnuti, jer spomenici, koji govore o tim podozrenjima na onu vlastelu, ništa dalje o tome ne kažu. Ali drugom prilikom, na žalost, uvjereni su bili, da su uhvatili krivce.

Suđenja koja su zbog toga nastupila, nisu, dabogme, bila prva te gnusne vrste, a ne mogu se ni kao neka rijetkost smatrati u historiji sudstva. Jer, da ostavimo staro doba, pa da spomenemo samo neke slučajeve iz doba bližeg onome o kom pričamo, imamo da kažemo ovo: U Palermu 1526., u Ženevi 1530., pa onda 1545., pa još jednom 1574., u Cazal Monferratu 1536, u Padovi 1555., u Turinu 1599., a ponovo one iste 1630., bilo je suđenje i osuđeni su većinom na najstrašnija pogubljenja, negdje poneki, negdje mnogi zlosretnici, zbog toga što su raznosili kugu s pomoću praškova, ili masti, ili vradžbina i uroka, ili svim ovim sredstvima ujedno. Ali ono trovačko mazanje po Milanu postalo je najčuvenije, pa se može najbolje i posmatrati, to jest, ima više maha za opažanja, jer je o tome ostalo podrobnijih i autentičnijih spomenika. I mada se jedan pisac, koga smo ranije spomenuli, time bavio, ipak stoga, što on nije htio pisati pravu historiju, nego povaditi razloge za veći zadatak i od neposrednije važnosti, to smo mišljenja, da bi takva historija mogla biti predmet za nov rad. Ali to se ne može učiniti ukratko, a za potrebnu opširnost ovdje nije mjesto. Pored toga, zadržavajući se poduže na onim slučajevima, čitalac ne bi mario više da sazna kraj naše pripovijesti. Stoga, ostavljajući za drugo djelo historiju i ispitivanja onih događaja, vraćamo se već jednom na ličnosti o kojima pričamo, i nećemo se više odvajati od njih sve do kraja.

---

[92] Na tom poslu.
[93] Za tvornicu otrova.
[94] Da izvidi kuću i da vidi ima li kakvih tragova.

GLAVA TRIDESET TREĆA

Bolest don Rodrigova. Povratak Renzov u selo

Jedne noći, pri kraju kolovoza, baš u najvećem jeku pomora, vraćao se don Rodrigo kući, u Milanu, a za njim vjerni Griso, jedan od trojice-četvorice što mu ostadoše živi od sve njegove čeljadi. Vraćao se iz društva, u kom su se prijatelji obično sastajali, da bančenjem rastjeraju sumornost onih dana; na tim večerima svaki je put bilo novih prijatelja, a nestajalo za svagda ponekoga od starih. Toga dana don Rodrigo je bio jedan od najveselijih; između ostaloga vragoljasto je nasmijao cijelo društvo posmrtnom besjedom kontu Attiliju, koga je prije dva dana kuga pokosila.

Ali usput osjeti neku muku, neku klonulost, neko klecanje u nogama, neku teškoću u disanju, neku unutrašnju vatru, a za sve to on je krivio vino, nespavanje i toplo vrijeme. Šutio je cijeloga puta; kad stigoše kući, prva mu riječ bi naredba Grisu, da mu posvijetli do spavaće sobe. Kad su došli u sobu, Griso spazi gospodarevo lice, praobraženo, zajapureno, oči mu iskočile i svijetle se kao staklo; Griso ostane podaleko: u onim prilikama svaki lupež bijaše stekao, tako reći, ljekarsko oko.

– Nije mi ništa – reče don Rodrigo, koji je po Grisovu ponašanju vidio što on misli. – Vrlo mi je dobro, samo što sam pio, pretjerao sam malo. Izvrsno bijelo vino!. . . Da se dobro ispavam, pa će sve proći. Baš mi se spava. . . Skloni tu svijeću. . . zasjenjuje me. . . smeta mi. . .!

– Bijelo vino – reče Griso, uvijek na pristojnoj udaljenosti. – Ležite odmah, u spavanju će vam sve proći.

– Pravo imaš: ako mogu spavati. . . Inače mi je dobro. Za svaki slučaj metni mi ovdje blizu to zvonce, ako mi što ustreba: pazi dobro, ako zazvonim. Ali neće mi ništa trebati. . . Nosi tu prokletu svijeću – ponovi opet, dok je Griso izvršivao zapovijed pazeći da se što manje približi. – Kog mi đavola svijeća ovoliko smeta!

Griso uze svijeću, poželi gospodaru laku noć i brzo iziđe, dok se onaj zavuče u postelju.

Ali mu se pokrivač učini kao od olova; zbaci ga sa sebe i sav se skvrči da spava; san ga je morio. Ali čim svede oči, trgne se strašno i razbudi se, kao da ga je netko za inat ritnuo; osjeća sve veću vrućinu, sve veću

uznemirenost. Pomišlja na kolovoz, na vino, na bančenje; htio bi njima pripisati svu krivicu; ali kroza sve te misli nameće se ona, koja se onda svima drugima pridruživala, koja je ulazila, tako reći, kroza sva čula, koja se progurala i u sve razgovore na pijankama, jer je lakše bilo uzeti je u šalu, nego šutke prijeći preko nje: kuga!

Poslije dugoga prevrtanja naposljetku zaspa, i odmah počne sanjati najružnije i najstrašnije snove. I tako iz jednog u drugi, učini mu se da je u nekoj velikoj crkvi: gore, sasvim gore, usred tiske; ne zna kako je tu došao, kako mu to pade na pamet, osobito u ono doba; s toga je bio srdit. Gleda oko sebe; sve žuta lica, upala, oči im ukočene, slijepe, usne obješene; ruho na svima njima raspada se na komade, a kroz poderine vide se pjege i kvrge. »Sklanjaj se, fukaro!« učini mu se da viče, gledajući na vrata, koja bijahu daleko, daleko; osim što viče i lice namrgodio, ali se ne miče, nego se sve više skuplja, da se ne dotakne onih gnusnih tjelesina, koje ga sa svih strana stežu. I nitko od onih bezumnika neće da se skloni, kao da ništa i ne čuju; naprotiv, sve ga više pritiskuju; čini mu se da ga netko od njih, laktom ili čim drugim, prignječio s lijeve strane, između srca i pazuha, gdje osjeća, kao neki ubod, koji ga strašno boli, i nekako tišti. Previja se, kako bi ga se oslobodio, a drugi mu se već odupre o isto mjesto. Razjaren hoće da potrgne mač; ali gle, u onoj tisci, mač mu se popeo gore i balčak ga pritiskuje na onom mjestu; metne ruku, balčaka nema, a protisne ga još strašnije. Opire se, sav je uzrujan, hoće da viče sve jače; kad odjednom sva se ona lica okrenuše na jednu stranu. Pogleda i on; vidi propovijedaonicu, iza njezine ograde pomalja se nešto ispupčano, glatko svjetlucavo; diže se i pojavljuje se ćelava glava, pa dva oka, cijelo lice, dugačka sijeda brada, fratar uspavan iznad ograde do pojasa, otac Kristofor. Fratar očima prostrijeli unaokolo sve slušaoce, pa se učini don Rodrigu da se onaj pogled zario njemu u lice, i fratar diže ruku onako isto, kao u onoj prizemnoj dvorani u njegovu dvorcu. Onda i on diže ruku bijesno, naže se usiljeno, da se vine k njemu, da ščepa onu pruženu ruku; nekakav glas muklo klokoće u guši, ote mu se strašan vrisak iz grudi, i probudi se. Spusti ruku koju bijaše u snu zbilja digao; onako bunovan muči se da se razabere i da otvori oči; dan već uveliko, pa ne može svjetlost da trpi, kao sinoć svijeću; jedva pribere misli, da je sve ono bio san: crkva, narod, fratar, sve je iščezlo; iščezlo je sve, samo jedno nije, oni bolovi na lijevoj strani. Osjeća da mu srce jako lupa, kao prestravljeno, uši mu neprestano zuje, gori od unutrašnje vatre, udovi mu kao olovo teški, gore nego sinoć kada je legao. Usteže se da ne pogleda onu stranu gdje osjeća bolove; naposljetku je otkrije i uplašeno pogleda; vidje gadnu žućkasto-modru micinu.

Svršeno je; spopade ga strah od smrti, a još više groza, da ga ne dočepaju oni grobari, da ga ne odvuku i ne bace u lazaret. Razmišlja kako će da izbjegne tu strašnu sudbu, osjeća kako mu se misli zbunjuju i pomračuju, još malo pa će mu ostati samo onoliko svijesti, koliko je potrebno za očajanje. Zgrabi zvonce i grčevito drmnu njim. Odmah se

pojavi Griso, koji je bio na oprezu. Stade dalje od postelje; pogleda pažljivo gospodara i uvjeri se o onome što je sinoć tek nagađao.

– Griso! – reče don Rodrigo podižući se s mukom i sjedeći na postelji: – ti si mi uvijek bio vjeran.

– Jesam, gospodaru.

– Uvijek sam ti dobra činio.

– Po vašoj dobroti.

– U tebe se mogu pouzdati. . .!

– Dakako!

– Meni je zlo, Griso.

– I sam sam opazio.

– Ako ozdravim, još će ti biti bolje kod mene nego dosad.

Griso ne odgovori ništa, nego čeka na što će izići onoliki uvod.

– Nikome neću da se povjerim, nego samo tebi – nastavi don Rodrigo: – učini mi jednu ljubav, Griso.

– Zapovijedajte – odgovori Griso uobičajenim odzivom na onaj neobični način don Rodrigova zapovijedanja.

– Znaš li kuću kirurga Chioda?

– Znam sasvim točno.

– On je pošten čovjek, i kad mu se dobro plati hoće da prikrije bolesnika. Idi i zovi ga; kaži mu da ću mu platiti četiri škuda, šest škuda svaku posjetu, i više, ako traži; odmah neka dođe; ali sve lijepo da udesiš, da nitko ništa ne opazi.

– Dobro ste se sjetili, – reče Griso: – idem i začas ću se vratiti.

– Čuj, Griso: daj mi najprije malo vode. Gorim od vatre, ne mogu više da izdržim.

– Ne, gospodaru – odgovori mu Griso: – ništa bez liječnika, to je već malo čudna bolest: ne treba dangubiti. Čekajte mirno: u tri skoka evo me natrag s Chiodom.

Reče i iziđe, pritvorivši vrata.

Don Rodrigo spusti se opet na uzglavak, pa u mislima prati Grisa do Chiodove kuće, broji korake, računa vrijeme. Nekoliko puta pogleda micinu, ali svaki put odmah s grozom okrene glavu na drugu stranu. Počne osluškivati, da čuje kirurgov dolazak; od te napregnute pažnje umine mu osjećanje bolova i ostaju mu pribrane misli. Odjednom čuje neki daleki klepet, pa mu se učini da dolazi iz kuće, a ne s ulice. Naroguši uši; klepet sve bliži, sve učestaniji; uto čuje i sve bliži topot: strašna sumnja prođe mu

kroz glavu. Opet sjedne na postelju i osluškuje najpažljivije; u pobočnoj sobi čuje neki mukli šum, kao da se nešto teško smotreno spusti; izbaci noge niz postelju, hoće da ustane, da pogleda na vrata; vrata, se otvore, pojave se i uđoše u sobu dva grozna stvora u poderanim i prljavim crvenim haljinama, dva prokletnička lica, jednom riječi, dva ukopnika; don Rodrigo ugleda polovinu Grisova lica, gdje sakriven iza vrata viri i čeka.

– Sramna izdajice!. . . Napolje, nitkovi! Biondino! Carlotto! U pomoć! Razbojnici! – dere se don Rodrigo, zavlači ruku pod uzglavak, da traži pištolj; dohvati ga, izvadi ga; ali na prvi uzvik ukopnici bijahu pojurili k postelji; jedan od njih dvojice hitro pritisne don Rodriga prije no što je išta mogao učiniti; istrgnu mu pištolj iz ruke, baci ga daleko, a njega drži oborena na postelji i viče hrapavim glasom ljutito i podrugljivo:

– Zar tako luđače! protiv ukopnika! protiv službenika zdravstvene oblasti! protiv onih koji čine djelo milosrđa!

– Drži ga dobro, dok ga ne odnesemo – reče onaj drugi, idući k jednom kovčegu. Uto uđe i Griso i stade s njim obijati bravu, – Zlikovče! – urla don Rodrigo, gledajući Grisa ispod onoga koji ga drži i otimljući se iz njegovih snažnih ruku. – Pustite me samo da ubijem onoga nitkova – riče on ukopnicima – a poslije radite sa mnom što god hoćete. – Pa onda zove ponovo, koliko god još može, druge sluge; ali sve uzalud, jer ih je gadni Griso bio poslao daleko, s lažnim gospodarevim naredbama, prije no što je otišao da dozove ukopnike, da odnesu don Rodriga, i da među sobom podijele pljačku.

– Umiri se, umiri se, – reče nesrećnom Rodrigu onaj greboder, koji ga držaše prikovana za postelju. Pa se onda okrenu onoj dvojici što su pljačkali i dovikne im: – samo pošteno, jeste li čuli, na jednake dijelove!

– Ti! ti! – riče don Rodrigo na Grisa, koga gleda kako obija, vadi novce, nakit, dijeli ih. – Ti! poslije. . .! Paklena dušo! Još mogu ozdraviti! Ozdravit ću! – Griso šuti, i ne osvrće se na onu stranu odakle dreče one riječi.

– Drži ga dobro – opominje onaj drugi ukopnik: – van sebe je.

I zaista je već bio van sebe. Urliknu još jednom, posljednjim naprezanjem pokuša da se otrgne, pa se odjednom skljoka bez snage i svijesti; gleda još ukočenim očima, ovda-onda se trgne i zajaukne.

Ukopnici ga dohvate, jedan za noge, a drugi za ramena, pa ga odnesu da ga metnu na nosila koja bijahu ostavili pred vratima u pobočnoj sobi; onaj koji ga je držao na postelji, vrati se u sobu, da uzme svoj dio pljačke, pa onda digoše ono bijedno breme i iznesu ga iz kuće.

Griso ostane još u kući, da brzo pokupi sve što mu se svidi, napravi od cijele pljačke veliki zavežljaj, uprti i ode. Za sve vrijeme dobro je pazio da se ne dotakne ukopnika i da oni njega ne dirnu; ali u posljednjoj žurbi i pretrazi bijaše uzeo gospodareve haljine i pretresao ih, ne misleći ništa

dalje, da vidi ima li i u njima novaca. Ali se sutradan morao toga sjetiti: pijančio je u krčmi, i odjednom ga uhvati jeza, pade mu mrak na oči malaksa i stropošta se. Društvo ga napusti, dohvate ga ukopnici, opljačkaju ga do gole kože, bace na kola; izdahnuo je na putu, prije no što su stigli u lazaret, gdje mu je gospodar donesen bio.

Ostavimo sada don Rodriga u onom boravištu svih jada, pa da potražimo onoga drugoga, čija se historija ne bi nikada s njegovom uplela, da sam to nije silom tražio; upravo, može se reći, ni jedan ni drugi ne bi ni spominjao. Mislimo na Renza, koga smo ostavili u novoj svilari pod imenom Antonio Rivolta.

Tu je bio, ako se ne varamo, nekih pet šest mjeseci. Kad su objavljena neprijateljstva između mletačke republike i španjolskog kralja, prestade svaki strah da će ga tko tražiti i uznemirivati na mletačkom zemljištu, te Bortolo pohita po njega, da ga još kod sebe zadrži, jedno što ga je volio a drugo što je Renzo bio bistar i vješt u svom poslu, te je od velike pomoći njemu bio u radionici kao *factotumu,* a nije mogao težiti da sam to postane, sve zbog one muke, što nije umio držati pero u ruci. Istina je zahtijevala, da i ovaj razlog spomenemo. Možda biste voljeli nekoga idealnijega Bortola, što ću vam: istešite ga sami. Ovaj je bio ovakav.

Renzo bijaše ostao kod njega na radu. Nekoliko puta, već ranije, a osobito poslije onih pisama što je od Agneze dobivao, bijaše uvrtio u glavu, da ode u vojnike i da tamo svrši. Prilika je dosta bilo, jer baš u to doba trebalo je mletačkoj republici da kupi vojsku. Iskušenje za Renza bijaše toliko jače, što se govorilo, da će Mleci zauzeti milansku državu, pa mu se činilo, da bi vrlo lijepo bilo vratiti se svojoj kući kao pobjednik, sastati se s Lucijom i s njom se objasniti već jednom. Ali Bortolo znade uvijek lijepim načinom da ga odvrati od te namjere.

– Ako misle da osvoje Milan – govoraše mu on – osvojit će ga i bez tebe, i ti poslije možeš otići sasvim po svojoj volji; ako se pak vrate s razbijenom glavom, onda zar nije bolje u takvom slučaju biti kod kuće? Pustolova, koji će ići da se tuku, bit će dosta. Ali prije no što nogom stanu. . .! Ja sam, pravo da ti kažem, nevjerni Toma: ovdje bubaju koješta; ali nije tako; milanska država nije zalogaj, koji se može lako progutati. Tu je Španjolska, ej! Znaš li ti, brajko, što je to Španjolska? Sveti Marko je jak kod svoje kuće; ali tu još mnogo treba. Pretrpi se malo; zar ti nije ovdje dobro. . . Znam što ćeš mi reći; ali ako je suđeno da bude, ono će i biti, ne brini, i bez tvojih ludorija. Neki će ti svetac pomoći. A vjeruj mi, vojnički posao nije za tebe. Zar ti se čini da priliči, ostaviti namotavanje svile, pa otići da ubijaš ljude? Što ćeš ti s onakvim sojem? Za ono se treba roditi.

Ponekad je Renzo smišljao da ode kradom, prerušen, pod drugim imenom. Ali ga je i od toga Bortolo svaki put odvratio, navodeći mu razloge koje je lako pogoditi.

Kad je počela harati kuga u milanskoj državi, i to baš, kao što rekosmo, na bergamskoj granici, ona uskoro prijeđe i preko granica; i. . . ali ne bojte se, da ću vam pričati historiju i te kuge. Tko bi to htio znati, eno mu je, napisao ju je po državnoj naredbi neki Lorenzo Ghirardelli; knjiga rijetka i nepoznata, iako u njoj ima više podataka, nego skupa u svim najčuvenijim opisima kuge. Od toliko mnogo stvari zavisi slava svake knjige! Ali ja htjedoh reći, da je i Renzo dobio kugu, liječio se sam, to jest, nije radio ništa; život mu je visio o koncu, ali njegova snažna priroda savlada zarazu; za nekoliko dana bio je izvan pogibli. S povratkom života razbudiše se bujnije no ikada prije u njegovoj duši uspomene, želje, nade, težnje, jednom riječi, mislio je na Luciju više no ikada prije. Što je s njom u onako vrijeme, kad je život bio neki izuzetak? Tako blizu i ne može ništa da dozna! I Bog bi ga znao koliko će još trajati ona neizvjesnost! Pa baš kad bi i nje nestalo, kad bi prestala svaka opasnost, kad bi znao da je Lucia živa, opet ostaje ona velika tajna, ona zbrka s onim zavjetom. – Otići ću, sam ću otići, da sve odjednom prečistim – reče on u sebi, i to reče onda kad još nije mogao ni da stane na noge. – Samo neka je živa! A ja ću je naći; čut ću iz njezinih usta, kakav je to zavjet, objasnit ću joj da to ne može biti, pa ću je odvesti sa sobom, i nju i onu jadnu Agnezu, ako je živa! Uvijek me je voljela, a znam da me i sad voli. Oglasili me odmetnikom? Eh! imaju sad mnogo većih muka preko glave oni koji su još živi. Evo i ovdje vidim neke, koji sasvim slobodno idu, a imaju nad glavom malo drukčijih oglasa i proglasa. . . zar samo za zlikovce ima slobode i zaborava. A u Milanu, svi vele, nitko ne zna gdje mu je glava. Ako propustim ovako lijepu priliku – (kugu! eto kako ponekad upotrebljuje riječi onaj blaženi nagon, koji sve potčinjava našoj sebičnosti!) – druga mi se ovakva neće ukazati!

I ne ukazala se, ako Bog da, dragi Renzo!

Čim je mogao da se vuče, ode da potraži Bortola, koji se dotle bijaše sačuvao kuge, i nije nikud izlazio. Renzo mu ne uđe u kuću, nego ga doviknu s ulice, da dođe na prozor.

– Oh, gle! – reče Bortolo; – izvukao si se srećno. Baš mi je milo!

– Noge mi još klecaju, kao što vidiš, ali opasnosti nema više.

– Eh, blago tebi! – prije kad kažeš: dobro mi je, kao da si sve kazao; ali sada to ništa ne vrijedi. Sad je sretan onaj, tko do toga dospije, da može kazati: sad mu je bolje!

Renzo izjavi najprije rođaku svoje dobre želje, pa mu saopći što je odlučio.

– Ovoga puta idi, neka ti je Bog na pomoći! – odgovori Bortolo, – Čuvaj se suda, kao što ću se ja čuvati kuge, pa ako obojica dobro prođemo, vidjet ćemo se opet.

– Oh! vratit ću se sigurno; daj Bože da se ne vratim sam! Vidjet ćemo; ja

se nadam.

– Vrati se u društvu; ako Bog da, bit će posla za sve i bit ćemo u lijepom društvu. Samo da me zatečeš živa i da prestane ova prokleta zaraza.

– Vidjet ćemo se, vidjet ćemo se ponovo; moramo se opet sastati!

– Opet ti kažem: daj Bože!

Renzo se nekoliko dana vježbao, da okuša svoju snagu, i da je pojača; kad mu se učini da se oporavio, spremi se na put. Ispod odijela namjesti u pojas ono pedeset škuda, koje nikada nije načeo, niti je o njima kome što kazao, čak ni Bortolu; uzme i ono malo novaca, što je dan po dan sastavio štedeći ga je god je mogao; metnu pod pazuh svežanj rublja; stavi u džep uvjerenje o dobrom vladanju, koje je za svaki slučaj uzeo od drugoga gospodara na ime Antonija Rivolta; turi u jedan džep neku nožinu, jer je to najmanje bilo što je mogao nositi u ono doba pošten čovjek i na izmaku kolovoza krene na put, baš trećega dana od kako je don Rodrigo prenesen u lazaret. Udari na Lecco, da ne bi onako nasumce išao u Milan, nego da prođe kroz svoje selo, gdje mišljaše naći Agnezu živu, pa da od nje počne saznavati štogod od onolikih stvari koje ga muče.

Ono malo njih koji prebole kugu, među ostalim svijetom bili su kao neki povlašćeni ljudi. Veliki dio naroda čami ili umire; oni koji još ne dobiše kugu žive neprestano u najvećem strahu; sklanjaju se, motre na sve, odmjeravaju korake, u licu im zazor, ujedno žurba i kolebanje, jer za njih sve može biti smrtonosno oružje. Sasvim obratno prekužnici, gotovo sasvim sigurno (jer dva puta dobiti kugu bilo je ne samo rijetko, nego pravo čudo), išli su usred zaraze slobodno i smjelo; kao vitezovi u Srednjem Vijeku u gvozdenim oklopima od glave do pete, pa i na kolima, koliko god se može pokrivenim gvožđem, lutahu po svijetu (otuda im i slavno ime), lutahu na sreću, posred siromašnih građana i seljaka, koji imađahu na sebi samo prnje za odbijanje i odbranu od njihovih udaraca. Lijep, pametan i koristan zanat! Zanat baš za prvu ulogu u nekom djelu o političkoj ekonomiji.

S tim pouzdanjem, koje je umanjivala nesigurnost o Luciji i koje su rastuživali česti prizori i neprekidno pomišljanje na onu opću nesreću, putovaše Renzo kući, pod lijepim nebom i po lijepoj zemlji, ali sretajući tek, poslije vrlo dugih pustih razmaka, samo poneku sjenku od čovjeka, ili leševe što se nose u opću raku, bez opijela, bez svijeće i bez pratnje. U po dana odmori se malo u jednom šumarku i pojede malo kruha i smoka što bijaše sa sobom ponio. Voća je mogao imati usput koliko god je htio: smokava, bresaka, šljiva, jabuka izobilja; dovoljno je ući u voćnjak i nabrati ili nakupiti ispod drveća, gdje ga je bilo, kao da ga je krupan grad oborio; bijaše izvanredno rodna godina, osobito voćem, a ne bijaše gotovo nikoga da bere; i grožđe je rodilo tako, da mu se gotovo lišće ne vidi, pa je ostavljeno da ga bere tko prvi stigne.

Predveče ugleda svoje selo. Kad ga vidje, iako je jedva čekao, osjeti kao

da mu se srce steže: spopade ga odjednom sila tužnih uspomena i tužnih slutnji; zuje mu u ušima oni zlokobni udarci zvona na uzbunu, koji su ga pratili i gonili, kad je ono bježao iz svoga zavičaja; a u isti mah osjećao je, tako reći, mrtvu tišinu, koja sada ondje vlada. Još se više zbuni kad izbije na poljanu pred crkvom, i sve mu gora slutnja na kraju svoga puta, a uputio se pravo onoj kući, koju je prije obično nazivao Lucijina kuća. A sada, u najboljem slučaju, mogla je biti samo Agnezina kuća; sve što se od Boga nada jest to, da je nađe živu i zdravu. Bio je nakanio da zamoli Agnezu, da ga primi na stan u kuću, jer je sasvim umjesno držao, da je njegova kuća pretvorena u izbu za kune i pacove.

Želeći da ga ne vide, udari vanjskim putem, onim istim kojim je u lijepom društvu prošao one noći, da izvrše prepad na don Abbondija. Otprilike na sredini te staze, s jedne strane bijaše vinograd, a s druge strane Renzova kućica; prolazeći tuda, moći će časkom svrnuti i u kuću i u vinograd, da vidi što je još od njih ostalo.

Idući tako gleda ispred sebe s čežnjom a ujedno i sa zebnjom da li će koga vidjeti; poslije nekoliko koraka ugleda čovjeka u košulji gdje sjedi na zemlji, leđima se naslonio na živicu od čemina, izgled mu kao u bezumnika. I po tome a i po liku, učini mu se da je to onaj bijednik suludi Gervaso, koji bijaše drugi svjedok pri onom nesretnom pothvatu. Ali kad se primače bliže, uvjeri se da je to baš Tonio, koji ih je onda predvodio. Kuga mu oduzela i tjelesnu i umnu snagu, pa mu u licu i u držanju razvila prikrivene tragove s rudničke sličnosti s njegovim suludim bratom.

– Tonio! – uzviknu Renzo stavši preda nj. – Jesi li to ti?

Tonio diže oči, ali ne maknu glavom.

– Tonio, zar me ne poznaješ?

– Koga snađe, snađe – protepa Tonio i zinu zablenuto.

– Je li kuga, jadni Tonio? Zar me ne poznaješ više?

– Koga snađe, snađe – ponovi Tonio s blesavim osmijehom, Renzo, videći da od njega ništa ne može doznati, nastavi put još više rastužen. Kad iza jednoga ugla pojavi se nešto crno, i poznade da je don Abbondio. Išao je polagano i pognuto se poštapao; sve što se bliže primicao, moglo mu se vidjeti na blijedom i mršavom licu, a i po svakom pokretu, da je i on prekužio. Gleda on Renza: hoće li biti, neće li biti? Vidi na njemu stranu nošnju, ali baš nošnju iz bergamskoga kraja.

– On je, nema sumnje! – reče u sebi i diže ruke uvis pokretom neugodna iznenađenja, a štap mu u zraku, stoji u desnoj ruci; vidi se da mu sasušene ruke igraju u rukavima, koje su prije posve ispunjavale. Renzo ubrza hod idući mu u susret, pa mu se duboko pokloni, jer, iako su se onako ružno rastali, ipak je on bio njegov župnik.

– Otkud ti ovdje? – uskliknu don Abbondio.

– Evo sam došao, kao što vidite. Zna li se što je sa Lucijom?

– Što se može znati? Ne zna se ništa. U Milanu je, samo ako je još živa. Ali ti. . .

– A je li Agneza živa?

– Valjda; ali tko će ti ga znati! Ona nije ovdje. Ali. . .

– A gdje je?

– Otišla je u Valsassanu, svojem rodu, u Pasturo, znaš već; vele da onamo kuga ne kosi kao ovdje. Ali ti, reci mi. . .

– To mi je žao. A otac Kristofor. . .?

– Otišao je odavno. Ali. . .

– To znam; pisali su mi, samo pitam da se nije vratio?

– Nije, nije! Ništa se o njemu nije više čulo. Ali ti. . .

– I to mi je žao.

– Ali ti, reci mi, što ćeš ovdje, ako Boga znaš! Zar ne znaš da si proglašen za odmetnika. . .

– Marim ja! Sad imaju drugo preko glave. Došao sam da vidim kako stoji moja stvar. I zar se baš ne zna. . .?

– Što imaš da vidiš? Sad nema više nikoga, nema više ništa. A pored onoga proglasa o ucjeni, doći ovamo, baš u selo, vuku u čeljusti, gdje ti je pamet? Poslušaj ti starca, koji mora da ima pameti i za tebe, i koji ti govori zato što te voli: pritegni opute i prije no što te itko vidi vrati se odakle si i došao, a ako te tko vidio, onda tim prije vrati se trkom glavom bez obzira. Zar je ovo za tebe zaman, sada?! Znaš li da su te ovdje tražili, sve su ispremetali, ispreturali. . .

– Znam, znam, nitkovi jedni!

– Pa onda. . .!

– Rekoh vam da ne marim. A onaj, je li još živ. Je li ovdje?

– Kad ti kažem da nema nikoga; kad ti kažem da ne misliš o ovdašnjim stvarima; rekoh ti da. . .

– Pitam vas, je li ovdje onaj?

– Oh sveti Bože! Što ne govoriš lijepo! Je li mogućno da si još toliko plah poslije svega onoga!

– Je li ili nije ovdje?

– Pa nije, eto. Ali kuga, sine, kuga! Tko još luta u ovakvim prilikama?

– Kad ne bi bilo na svijetu ništa gore od kuge. . . Ja to kažem za sebe: prokužio sam je, i sad se ne bojim.

– Eto vidiš! eto vidiš! nisu li to jasne opomene? Kad si se i kroz kugu provukao, ta valjda bi trebalo da zahvališ Bogu, i da. . .

– Hvala, hvala Gospodu.

– I da ne tražiš opet đavla. Poslušaj me. . .

– I vi ste imali kugu, vidi se na vama.

– Te još kakvu! Bila je strašna i podmukla; čudo je da sam ostao živ! Eto vidiš kako me je ispila. I sad mi je baš trebalo malo odmora, da dođem k sebi, i počeo sam se oporavljati. . . Pa što ćeš ti sad ovdje za Krista Boga! Vrati se. . .

– Vi samo s tim; vrati se, vrati se. Da sam se htio vraćati nisam morao ni dolaziti. Pitate me što ću ovdje? Kakvo je to pitanje? Došao sam i ja svojoj kući.

– Tvoja kuća. . .

– Kažite mi, jesu li mnogi umrli ovdje?. . .

– He. . . e. . . e. . .! – uzdahnu don Abbondio i počinjući od Perpetue, nareda dugi niz pomrlih ljudi i čitavih obitelji. Renzo se već nadao tako čemu, ali slušajući tolika imena poznanika, prijatelja i srodnika, žalosno gleda u zemlju i svaki čas uzvikuje; »Siromah! Sirota! Siromasi!«

– Eto vidiš! – nastavi don Abbondio – i to nije sve. Ako se ovoga puta ne opamete oni što prežive i ne istjeraju sve muhe iz glave, onda nema druge, nego konac svijeta.

– Ne bojte se, ne mislim ovdje ostati.

– Oh, Bogu hvala, kad ti je ušlo u glavu! I, razumije se, otići, ćeš opet preko granice, u bergamski kraj.

– To nije vaša briga.

– Što! valjda nećeš učiniti novu budalaštinu, goru od ove?

– Kažem vam, ne brinite ništa; to je moja stvar; nisam više dijete; stao sam već na snagu. Nadam se, da nećete nikome kazati da ste me vidjeli. Vi ste svećenik, ja sam vaša ovčica; nećete me izdati.

– Razumijem – reče don Abbondio, hučući srdito; – razumijem. Hoćeš da upropastiš i sebe i mene. Nije ti dosta ono što si preturio preko glave; nije ti dosta ono što sam ja preko glave preturio. Razumijem, razumijem. – I gunđajući kroza zube, nastavi svoj put.

Renzo ostane ondje žalostan i nezadovoljan, pa misli gdje da se zadrži. U onom don Abbondijevu nabrajanju onih što su pomrli od kuge, bijaše i

jedna seljačka porodica, koju je zaraza svu pomorila, osim jednoga momka, Renzova vršnjaka i druga iz djetinjstva; kuća je tu blizu, izvan sela. Odluči da tamo ide.

Idući prođe pokraj svoga vinograda; već po vanjštini mogao je procijeniti u kakvu je stanju. Preko ograde ne vidi se ni grančica ni listak od onih drveta što su tu bila; ako se što vidi, to bijaše poraslo poslije njegova odlaska. Stane na ulazak (od vrata ne bijaše ni šaraka); pogleda unaokolo; jadni vinograd! Dvije zime uzastopce seljaci su se drvarili »iz vinograda od onog jadnika«, kao što govorahu. Čokoti, dudovi, razne voćke, sve je to bilo divljački polomljeno ili posječeno do korijena. Ali se još viđahu tragovi stare ograde: mlade loze u isprekidanim redovima, ali ipak obilježavaju pravac raskopanih vrsta; ovdje ondje mladice na čaporcima ili izdanci ponekog duda, smokve, breskve, trešnje, šljive; ali i to sve viri rastureno, zagušeno, usred nova raznovrsna i gusta rašća, koje je niklo i naraslo bez pomoći čovjekove ruke. To vam je divlja česta od koprive, paprati, vrâta, đipovine, troskoti, divlje proje, štira, crnjevca, turčinka, urodice i drugoga takvog bilja, od koga su seljaci svih zemalja napravili na svoj način zasebnu klasu, i zovu je korov, ili tako nešto. To vam je zamršen splet stabljika i strukova, što se nadmeću koji će više uvis, ili vriježa koja puze po zemlji i u svakom pravcu otimlje se o mjesto; prava zbrka od lišća, cvijeća i plodova, najšarenijih, najraznovrsnijih, svake veličine; klas je, mace, šišarice, kunine, kitice, čaure, bobice, bijele, crvene, žute, plave. Iz te biljne guštare neke se uzdižu nad svima ostalima, iako ne bolje od njih; vinoboj je najviši, s raskrečenim, crvenkastim granama, s raskošnim ugasito-zelenim listinama, neke već obrubljene crvenilom, grozdovi mu povijeni, s ugasito crvenim zrncima dolje, purpurnim malo više, zelenim još više gore, a na vrhu bjeličasti cvjetići; divizma s velikim maljanim lišćem pri zemlji, s ispravljenom stabljikom uvis, a dugački klipovi posuti cvjetićima žive žute boje kao zvjezdicama; stričak s nakostriješenim i granama i lišćem, i čašicama, iz kojih izlaze kitice bijela ili crvena cvijeća, ili iz njih vjetar razvija srebrnasta i laka perca. Mnoštvo raznih vriježa pentra se i uvija se oko dubokih izdanaka, pokriva ih svojim opruženim lišćem, a na vrhu lelujaju se njihovi bijeli i nježni zvonasti cvjetići; divlja tikva obavila svoje vrške oko nekih loza, a ove, uzalud tražeći stalniji oslon, upletaše svoje vrške oko tikve; i tako, pomiješaše svoje slabe vriježe i slično lišće, vukle su uzajamno jedna drugu na niže, kao što često biva slabima, koji se jedan na drugoga naslanjaju. Kupina je svuda bila; promicala se od biljke do biljke, pela se, silazila je, povijala je granje ili ga je pružala, kako je gdje mogla; ispriječila se ispred samog ulaska, kao da ga brani i od samoga gospodara.

Ali se Renzu ne ide u takav vinograd; razgledao ga je možda manje nego dok smo ga mi opisali. Ode dalje; tu blizu bijaše njegova kuća; prođe kroz vrt, gazeći do koljena po travurini, koja po njemu bujno raste, kao i po vinogradu. Stupi nogom na prag jedne od dviju prizemnih soba; od šuma

njegovih koraka, čim stade na prag, začu se šuštanje, nastupi unakrsno bježanje grdnih pacova, zavlačenje ispod svakojakog đubreta kojim je pokriven pod; to bijaše postelja landsknechtima. Pogleda po zidovima; sve olupano, umrljano, čađavo. Digne oči k tavanicama: sve u paučini. Ničega drugog ne bijaše. Pobježe i odande, hvatajući se objema rukama za kosu; prođe istom stazom koju je malo prije prokrčio; poslije nekoliko koraka, okrenu na lijevo putanjom, koja vodi u polje: ne čuje i ne vidi žive duše, i tako dođe do kućice, gdje je smislio bio da odsjedne. Mrak se već hvatao. Prijatelj pred vratima sjedi na drvenoj klupici, skrstio ruke i upro oči u nebo, kao čovjek zgranut od nesreća i podivljao od osame. Kad ču topot, okrene se da vidi tko je, i prema onome što mu se učini u sutonu, između granja i lišća, listajući i dižući ruke viknu:

– Zar nema nikoga više osim tebe? Juče sam dosta učinio. Ostavite me da odahnem, i to će biti djelo milosrđa.

Renzo, ne znajući što da kaže, odgovori mu zovući ga po imenu.

– Renzo!. . . – reče onaj, kličući i pitajući ujedno.

– Jest, ja sam – reče Renzo, i potrčaše jedan drugom u susret.

– Ma zar si ti to?! – reče prijatelj, kad su bili jedan prema drugom. – Kako se radujem što te vidim! Ni sanjao nisam! Mislio sam da je Pavle grobar, koji me neprestano muči da mu pomognem u ukopavanju. Znaš li da sam ostao sâm, sâm, sâm kao pustinjak?

– Znam, na žalost, – reče Renzo. I tako u uzajamnim brzim pozdravima, pitanjima i odgovorima, uđoše zajedno u kućicu. Ne prekidajući razgovor, prijatelj se dade na posao da ugosti Renza, kako se moglo onako iznenadno i u ono doba. Metne vodu na vatru, i kad provri, stade miješati kašu; ali predade žlicu Renzu da miješa, a on ode govoreći: – Ostao sam sâm! Ostao sam sasvim sâm!

Vrati se s malom muzlicom mlijeka, s malo suha mesa, s dva mala sirca, sa smokvama i breskvama; sve to metnu na stol, istrese kašu na dasku, pa sjedoše obojica na jedu, zahvaljujući uzajamno jedan na posjeti, drugi na dočeku. Pošto se skoro dvije godine nisu vidjeli, sad su se osjećali jedan drugom veći prijatelji, no što su bili za sve vrijeme, dok su se svaki dan viđali; jer su i jednoga i drugoga, primjećuje naš autor, zadesile takve prilike, u kojima se najbolje poznaje, koliki je duši balzam iskreno prijateljstvo, i ono koje se prema drugima osjeća, i ono koje se u drugih nalazi.

Dabogme. Renzu nitko nije mogao zamijeniti Agneze, ni utješiti ga što je nije našao, ne samo zbog stare osobite ljubavi, nego i zbog toga što je ona jedina mogla objasniti jednu od onih stvari, koje su mu bile nejasne. Kolebao se malo, da li da nastavi put u Milan, ili da najprije potraži Agnezu, kad je već tu blizu bila; ali kad razmisli da mu o Lucijinu zdravlju

Agneza neće moći ništa kazati, on ostade pri prvoj odluci, da pravo ide u Milan, da ondje konačno ukloni i razjasni tu glavnu sumnju, pa onda da odnese majci te glasove. Ali ipak i od prijatelja je saznao mnogo štošta i obavijestio se o mnogim stvarima, koje mu ne bijahu poznate: o Lucijinim doživljajima, o gonjenjima naređenim protiv njega, i kako je don Rodrigo otišao s podvijenim repom, i da nije više ni dolazio u selo; jednom riječi, ispriča mu sav onaj zaplet. Doznade također (a to je za Renza bilo vrlo važno) kakva je to kuća don Ferrantova, jer mu je Agneza, istina, o tome pisala, ali je onaj njen pisar tako nejasno napisao, a Renzov bergamski tumač tako pročitao, da kad bi po onom opisu u Milanu tražio tu kuću, po svoj prilici nikoga ne bi našao, tko bi pogodio gdje je ni tko je to. A to je bio jedini trag, po kom je mogao doći do Lucije. Što se tiče suda, Renzo se mogao sve više uvjeriti, da je ta opasnost sasvim daleko, te se ne mora mnogo bojati: gospodin načelnik bijaše umro od kuge, i tko bi ga znao kada će poslati drugoga; i žbire je kuga većinom pomela; što ih je još ostalo imaju sigurno prečega posla nego da misle na stare stvari.

I Renzo ispriča prijatelju svoje doživljaje, a ovaj opet nadoveže stotinu priča o prolazu vojske, o kugi, o trovačima, o čarolijama. – Sve su ovo ružne stvari – reče prijatelj, vodeći Renza u sobu koju kuga bijaše opustjela: – takve stvari, da ih čovjek ne bi ni u snu snio; da ti baš otruju cio život; ali ipak mi je malo lakše kad s prijateljem o njima govorim.

Sutradan u osvitak obojica bijahu u kuhinji; Renzo gotov za put, s pojasom ispod odjeće i s nožinom u džepu; da bi brže išao, svoj mali prtljag ostavi kod prijatelja. – Ako budem sretan – reče mu – ako je nađem živu, ako. . . proći ću opet ovuda; odjurit ću u Pasturo, da obrađujem onu griješnu Agnezu, pa onda. . . Ali ako, ne daj Bože, po nesreći. . . onda ne znam što ću ni kuda ću, ali ovuda sigurno nikad više! – Dok ovo govori, stoji na kućnom pragu i s dignutom glavom, a s nekim nježnim i tužnim osjećajima, gleda lijepo praskozorje svoga zavičaja, koje tako dugo ne bijaše vidio. Prijatelj mu reče, kao što se obično kaže, da se dobra nada; dade mu da ponese nešto za jelo, isprati ga malo, pa se oprosti s njim želeći mu svako dobro.

Renzo iđaše odmjerenim korakom, jer mu dovoljno bijaše da onoga dana stigne blizu Milana, kako bi sutradan rano ušao u grad i otpočeo odmah svoje istraživanje. Usput mu se ništa nije desilo, što bi moglo ma koliko razvedriti Renzove misli, osim što je sretao već bijedu i nevolju na koju je već bio navikao. Kao i juče, u podne stane malo u jednu šumicu da se odmori i da malo ruča. Prolazeći kroz Monzu pored pekarnice, pred kojom bijaše naredan kruh, on zaište dva kruha, da za svaki slučaj ima hrane uza se. Pekar mu viknu da ne ulazi, pa mu na lopati pruži zdjelicu s vodom i octom i kaza mu da tu metne novce; kad tako naplati, doda mu nekim mašicama jedan po jedan ona dva hljeba, i Renzo ih turi u džepove.

Predveče stiže u Greco, i ne znajući da se tako zove; ali, pomažući se

sjećanjem, što mu je ostalo u glavi od onoga prvog putovanja, i računajući koliko je puta prešao od Monze, zaključio je da nije daleko od grada, pa skrene s ceste i zađe u polje da traži kakvu kolibu gdje bi prenoćio; u gostionice ne htjede ni zaviriti. Nađe nešto bolje no što je tražio: u živici oko nekoga imanja spazi prolom; uđe na sreću. Nema nigdje nikoga; pokraj kuće vidi gomilu sijena a pored nje ljestve uz koje se penje na sjenik; pogleda unaokolo i popne se gore; izvali se na sijeno, i odmah zaspa; probudi se tek u zoru. Onda lagano četveronoške ode do ivice, promoli glavu, i ne videći nikoga, siđe niz ljestve, iziđe kroz otvor u živici, kuda je ušao, pa udari potanjima, gledajući u milanski zvonik kao u zvijezdu sjevernjaču; poslije malo hoda izbije ispod milanskih bedema, između Istočnih i Novih Vrata, a mnogo bliže ovima.

GLAVA TRIDESET ČETVRTA

Renzo u Milanu

O načinu kako će u grad da uđe, Renzo već bijaše čuo, onako uopće, da je svakome najstrože zabranjen ulazak u grad bez zdravstvene objave, ali da se ipak sasvim lako ulazi samo s malo umješnosti i kad se ugrabi prilika. Tako je zaista i bilo; i da ne govorimo o općim uzrocima, s kojih su se u ono doba sve naredbe slabo vršile; da ne govorimo o posebnim uzrocima, uslijed kojih je vrlo teško bilo strogo vršenje propisa u onim prilikama; i bez toga, Milan je bio u takvom stanju, da zbilja nije imalo smisla čuvati ga; i čega da se čuva, kad je svatko što u grad ulazi, više nemaran za svoje zdravlje, negoli opasan zdravlju u Milanu.

Prema svemu tome, Renzo se odlučio da pokuša da promakne u grad kroz prva gradska vrata, na koja bude naišao, ako bude kakve smetnje, onda će ići kraj bedema dok ne naiđe na druga vrata, s lakšim, prolazom. Bog bi ga znao koliko je vrata zamišljao Renzo da ima Milan. Kad stiže dakle pod bedeme, stade da razgleda desno i lijevo, kao čovjek koji ne zna kuda treba, i traži što bilo da se razabere. Ali desno i lijevo ne vidi nešta do krivudava puta, pred sobom komad gradskoga zida, ni od kuda žive duše. Samo s jednoga mjesta na bedemu diže se uvis gust, crn dim, koji se širi i izbija u prostrane valove, gubeći se zatim po mrtvoj tišini sivoga zraka. Ono bijahu haljine, postelje i drugo okuženo pokućstvo Što se spaljivaše; onakvih žalosnih plamenova neprestano se viđalo na više mjesta, na bedemima.

Vrijeme bijaše turobno, zrak težak, nebo zastrto jednostavnim oblakom ili nepomičnom magluštinom, koja izgleda da ometa i sunce i kišu; polja naokolo većinom neobrađena, a sva ispucala od suše; sve zelenilo izblijedjelo, a nigdje ni kapi rose po uvenulu i usahlu lišću. Ona osama, ona tišina, onako blizu jednom velikom gradu, još su više užasavale i uznemirivale Renza i navodile ga na sve crnje misli.

Postaja malo, pa onda pođe desno, na sreću, i ne znajući da ide na Nova Vrata, koja, iako bijahu sasvim blizu, ne mogaše vidjeti, jer su zaklonjena iza jednoga nasipa. Poslije nekoliko koraka čuje zveket zvonaca, koji se na mahove prekida i ponavlja, a uz to i poneki čovječji glas. Ode dalje, obiđe branu i spazi drvenu stražarnicu, a pred njom stražara, umorno i nemarno

naslonjena na pušku; iza njega je drvena pregrada, a iza pregrade vrata, duboke i mračne zidine a nad njima streha, da zaklanja od nepogode. Vrata su širom otvorena, a i prolaz na pregradi. Ali baš pred tim prolazom isprečila se jedna žalosna smetnja: nosila, na koja dva ukopnika namještaju nekoga jadnog kužnika da ga odnesu. To bijaše starješina carinskih stražara, na kom se maločas pojavila kuga, Renzo stane, čekajući da krenu. Kad odoše, a nitko ne dođe da zatvori pregradu, učini mu se da je zgodna prilika i uputi se brzo; stražar nekom grubom glasinom vikne mu: »stoj!« Renzo u raskorak stane, namigne mu okom i pokaza mu pola dukata. Onaj, ili što je već prebolio kugu, ili što se je nje manje bojao nego što je volio polu-dukate, namigne Renzu da mu ga baci, i kad mu se dokotrlja pred noge, reče mu: – Prolazi, brzo! – Renzo pohita: prođe pregradu, prođe vrata, a da ga nitko ne opazi; ali kad već bijaše odmakao trideset četrdeset koraka, ču gdje carinik viče za njim: »stoj«. Ovoga puta učini se da ne čuje, i ne osvrćući se ubrza korak. »Stoj!« viknu još jednom carinik, ali glasom više nestrpljivim nego li odlučnim, i kad Renzo ne posluša, on uzmače ramenima i vrati se u svoju stražaru, kao čovjek kome je više stalo do toga, da mu se putnici ne približuju, nego da ih ispituje što će i kuda će.

Put, kojim je Renzo udario vodio je onda, kao i sada, pravo na kanal koji se zove Naviglio; duž kanala bile su ograde ili zidovi vrtova, crkve i samostani, a malo kuća. Nakraj one ulice, a usred one koja ide pokraj kanala, bio je stup s križem, koji se zvao križ svetog Euzebija. Gleda Renzo ispred sebe, i ne vidi ništa osim onoga križa. Kad dođe na raskrsnicu koja otprilike raspolavlja onu ulicu, i gledajući desno i lijevo, vidje s desne strane, u ulici koja se zove ulica svete Terezije, jednoga građanina, koji iđaše pravo put njega. – Bogu hvala, evo jedne krštene duše – reče u sebi i okrene desno, da pita onoga građanina za put. Onaj vidje stranca gdje mu ide u susret, pa ga izdaleka mjeri od glave do pete zazornim pogledom, i to tim više, kad opazi, da neće proći pored njega, nego da ide baš njemu. Renzo, kad mu se primače, skide šešir, kao što priliči uljudnom gorštaku, pa držeći ga lijevom rukom, zavuče desnu u šešir i uputi se pravce k nepoznatom. Ali onaj izbeči oči, ustukne za jedan korak, diže čvornatu štapinu i njen gvozdeni šiljak naperi na Renza i viknu:

– Dalje! Dalje od mene!

– Idi bez traga! – viknu i Renzo, i metne šešir na glavu; a kako mu baš nimalo nije bilo do toga, kao što je kasnije pričao, da zameće svađu u onom času, on okrene leđa onom nastranom osobenjaku i nastavi svoj put to jest, nastavi put na kom se zatekao.

I onaj nastavi put u svom pravcu, sav razjaren, i osvrće se svaki čas. Kad je došao kući, stade pričati, kako mu se bio približiti jedan trovač, s poniznim, krotkim, prijetvornim licem, a mast ili prašak (ne zna točno što je od toga dvoga) držao je u glavici od šešira i bio bi ga zasigurno okužio, da

mu nije za vremena pokazao zube. – Samo da mi se još za jedan korak primakao, proburazio bih ga prije no što bi nitkov imao vremena da mene namaže. Nesreća je bila što nikoga ne bijaše na ulici, a da je bilo na življem mjestu, zvao bih u pomoć, pa bismo ga spetljali. Jamačno je i u šeširu imao onu zlikovačku gnusobu. Ali, onako sam prema njemu, morao sam se zadovoljiti da ga zastrašim, a da se ne izložim nesreći; jer malo praška lako je baciti, a oni su u tome đavolski izvježbani; ta đavo im i pomaže. I on se sada šunja po Milanu i raznosi pomor! – I dokle god je živ bio, kroz dugi niz godina, kad se govorilo o trovačima, on je ponavljao kao očevidac tu svoju historiju, pa bi je svaki put završio: – Oni što vele da nije istina, bar meni neka ne pričaju, jer ja sam sve vidio na svoje oči.

Renzo nije ni sanjao, što ga je moglo snaći i kakve se bijede izbavio; više ljut nego uplašen, razmišljao je usput o onom dočeku, pa je otprilike pogađao, što je onaj nepoznati mislio o njemu; ali mu se cijela stvar učini tako glupa, da je onoga čovjeka držao za ćaknuta. – Zao početak – premišljaše u sebi: – suđeno mi da nagrabusim čim stupim nogom u ovaj Milan. Dok uđem, sve mi na ruke ide, a kad sam unutra, onda kao da nagazim na same čini i sugrebe. Ali s božjom pomoću. . . ako je nađem. . . ako sve dobro bude. . . eh! onda su sve ovo sitnice. . .

Kad dođe na most, okrenu bez premišljanja nalijevo, ulicom svetog Marka, jer po svemu vidi, da se njom ide u unutrašnjost grada. Idući dalje, gleda na sve strane, neće li vidjeti koga; ali vidje samo jednu unakaženu lešinu u maloj jaruzi između ono malo kuća (onda ih bijaše još manje) i puta. Kad prođe onaj dio puta, začu neki glas: – Čujte, dobri čovječe! – Pogleda na onu stranu i vidje malo dalje, na malom trijemu jedne osamljene kućice, jednu ženu s čitavim jatom dječice, kao pilići oko nje; ona ga neprestano zove i vikom i rukom. Renzo otrča, i kad je bio blizu, ona mu žena reče: – Molim te mladiću, tako ti se Bog smilovao tvojim pokojnicima, budi tako milostiv i otiđi da javiš komesaru, da smo mi ovdje zaboravljeni. Zatvorili su nas u kuću kao sumnjive, jer je moj bijedni muž umro; zakovali su nam vrata, kao što vidiš, i od juče ujutro nitko nije došao da nam donese što za jelo. Od juče do sada ne prođe nijedna dobra duša, koja bi mi učinila ovu ljubav; a ova nevina dječica umiru od gladi.

– Od gladi! – uzviknu Renzo! Odmah izvadi iz džepova ona dva kruha i reče: – evo, evo; spustite mi kakvu kotaricu da vam ih metnem unutra.

– Bog će ti dati; pričekaj malo – reče žena, i ode da donese kotaricu i uzicu, pa je spusti niz trijem. Dotle Renzu padoše na pamet ona dva kruha, što je našao kod križa kad je prvi put ušao u Milan, pa pomisli; – Evo, ovo je vraćanje, i mnogo bolje nego da sam ih vratio pravom vlasniku; jer ovo je zbilja djelo milosrđa.

– A komesara – govoraše Renzo, mećući kruhove u kotaricu – ja vam ne mogu naći, jer pravo da vam kažem, ja sam ovdje stranac i nisam vičan

ovom gradu. Ali ako sretnem koga, koji ima dušu i s kojim se može razgovarati, ja ću mu kazati.

Žena ga zamoli da tako uradi i reče mu ime ulice, da bi ga on umio kazati.

– Ali i vi biste meni – nastavi Renzo – mogli učiniti jednu ljubav, pravo dobro djelo, a bez ikakve neugodnosti svoje. Bili ste mi umjeli kazati gdje je velika vlasteoska kuća velike gospođe ovdje u Milanu, kuća *****?

– Znam da ima ta kuća – odgovori žena: – ali ne znam gdje je. Idući ovuda, sigurno ćeš naći koga da ti pokaže. A sjeti se da mu kažeš i za nas.

– Ne brinite – reče Renzo i ode dalje.

Svakim korakom čuje sve bliži žagor, koji je već izdaleka čuo, dok je razgovarao s onom ženom: zvrka točkova, topot konja, zveket zvonaca, a ovda-onda pucanje bičeva popraćeno urlanjem. Gleda ispred sebe, ali ne vidi ništa. Kad dopre nakraj ulice i skrene na poljanu svetog Marka, prvo što mu pade u oči, bijahu dvije ispravljene grede, s konopcem i s nekim čekrcima; poznade (a u ono vrijeme to je bila obična stvar) groznu napravu za stavljanje na muke. Ta sprava nije bila samo na onom mjestu, nego i na svim drugim poljanama i širim ulicama, kako bi svaki sudac u svom odjeljku, a imali su za tu neograničenu vlast, mogao podvrći mukama svakoga za koga bi našao da je zaslužio: bilo to zatvorenici, koji izađu iz zaraženih kuća, bilo mlađi koji ne vrše svoju dužnost. To bijaše jedan od onih pretjeranih lijekova, koji su se, bez ikakve koristi, u ono doba, a osobito u onakvim prilikama, nemilostivo upotrebljavali.

Dok Renzo razgleda onu spravu, razmišljajući zašto su je ondje namjestili, čuje sve bliži žagor i vidi kako se iza crkve pojavi nekakav čovjek, koji naprijed ide i zvoni: bijaše jedan oglasnik; za njim dva konja, koja opružajući šiju i zapinjući kopitima, jedva vuku kola puna mrtvaca, za njima dolaze druga, pa još jedna i još jedna; s obje strane ukopnici tjeraju konje, bičevima, udarcima i psovkama. Mrtvaci su većinom goli, poneki uvijeni u kakve tralje, nagomilani, isprepleteni, kao klupko zmija, koje se polagano raspleće na proljetnoj toploti; od svakoga posrta, od spoticanja i truckanja one se gomile leševa mućkaju, grozno rastresaju, pa glave vise i klimaju se, lepršaju djevojačke kose, klate se i luparaju o točkove razne ruke, pokazujući zgroženom oku, da taj prizor može postati još užasniji i gnusniji.

Renzo skamenjen stoji nakraj poljane, do ograde duž prokopa, i moli se Bogu za one nepoznate pokojnike. Strašna mu misao sjevnu kroz glavu: – Može biti da je ondje, među onim mrtvacima, ispod onih leševa. . . Sveti Bože! samo da to ne bude! ne smijem ni da pomislim!

Kad prođoše oni strašni vozovi, Renzo udari preko poljane, pa lijevo duž kanala, bez ikakva drugoga razloga za taj pravac nego samo zato što su oni

vozovi otišli na suprotnu stranu. Prijeđe onaj mali prostor između crkve i kanala, i vidje s desne strane Marcellinov most, ode preko mosta i dođe u Borgo Nuovo. Gleda neprestano hoće li vidjeti koga da mu pokaže put, kad nakraj ulice ugleda nekoga svećenika, sa štapićem u ruci, stoji pored jednih odškrinutih vrata, pognuo glavu i uho prislonio škripu; malo poslije ispravi se, diže ruku i blagosilja. Renzo pogodi što ono može biti; onaj je svećenik ispovjedio nekoga kužnika; s toga pomisli u sebi; – Ovo je zgodna prilika za mene. Ako i svećenik, u trenutku kad vrši svećeničku dužnost, nema malo kršćanske ljubavi i milosrđa, onda bi moralo biti, da i nema više na svijetu nikakvih kršćanskih vrlina.

Onaj svećenik bijaše se odmakao od vrata i dolazio je Renzu u susret, gledajući obazrivo oko sebe i držeći se sredine. Kad je već blizu bio, Renzo skine šešir i stane, da bi tim pokazao, kako želi da govori s njim, a ne misli mu se više približiti. I svećenik stane, ukazujući gotovost, da čuje što Renzo hoće, ali svoj štapić upre koso u zemlju ispred sebe, kao da bi pokazao krajnju granicu, do koje se smije približiti. Renzo mu lijepo izloži svoje pitanje, na koje mu svećenik iscrpno odgovori, jer mu ne kaza samo ime ulice i gdje je ona kuća, nego mu opisa točno i sav put, kojim će do nje doći: pomoću raznih: najprije desno, pa onda lijevo, pored crkava i pored križeva, pokaza mu svih sedam osam ulica, kojima je imao proći da bi došao do tražene kuće.

– Bog vam dao zdravlje, i sada, i uvijek – reče Renzo i kad svećenik krenu da nastavi put, Renzo mu reče: – Molim vas, još jedno dobro djelo: – pa mu ispriča o onoj zaboravljenoj ženi. Pop mu zahvali, što mu daje prilike da učini tako potrebno dobro djelo, i rekavši da će sad odmah javiti kome treba, ode svojim putem. I Renzo pođe dalje, ponavljajući u pameti sav onaj opis puta i upravljajući se po njemu, da ne bi morao opet na svakom uglu gledati, koga će upitati za put. Ali mu je sada ovo traženje obilježenoga mu puta bilo naročito mučno, i ne toliko zbog teškoće same stvari, nego zbog neke nove uzbuđenosti, koja ga bijaše obuzela. Ono ime ulice, onaj obilježeni put, sasvim su ga uzrujali. Međutim on je to želio i tražio, on bez toga nije mogao biti; a nisu mu ništa kazali, po čemu bi mogao slutiti. Ali što ćete? Samo ona pomisao, da se približuje traženoj kući, da će tu izići iz one nesigurnosti, jer će mu tu kazati: živa je, ili. . . mrtva je, tako ga je potresla, da bi u onom času gotovo volio, da još ništa ne zna, da je još u početku ovoga puta, čijem se kraju sad primicao. Pribra svu snagu, pa ukori sam sebe: – Ej, ako već sad počnem s ovakvim djetinjarijama, a kako ćemo poslije? Ohrabri se kako tako, i nastavi put sve dublje u grad.

Kakva razlika između ovoga grada i onoga lanjskoga, kad se bunio protiv gladi!

Renzo je baš prolazio kroz najbjedniji i najočajniji kraj: kroz one izukrštane ulice, što se ujedno zovu raskršće kod Novih Vrata. (Onda bijaše u sredini križ, a prema križu, do sadašnje crkve svetog Franceska od Paole,

bila je stara crkva svete Anastasije). Tako je strahovito morila kuga u onom kraju, a takva je mrtavština ondje zaudarala, da se ono malo živih, što je ostalo, moralo iseliti, te je prolazniku turobnost one osame i napuštenosti povećavala još i užas i gađenje od tragova i ostataka doskorašnjih stanovnika. Renzo ubrza korak, hrabreći se mišlju, da još nije sasvim blizu kuće koju traži, te se nada, da će se koliko toliko izmijeniti, prije no što do nje stigne, strašni prizori pored kojih je prolazio: i zaista, nedaleko odande, dospje na jedno mjesto, koje se moglo nazvati živim gradom; ali kakav grad i kakvi živi građani! Zatvorena, od zazora i straha, sva vrata, osim onih koja su širom otvorena na opustjelim kućama; mnoga su klincima zakovana i zapečaćena, jer u njima ima kužnika, ili umrlih od kuge; na nekima je ugljenom napravljen krst, a to je znak ukopnicima, da tu ima mrtvaca za iznošenje. A sve je to bez reda, i onako od oka, kako se gdje nađe ili ne nađe kakav komesar zdravstvene oblasti, ili koji drugi činovnik, da nešto naredi, ili da izmučene još gore namuči. Svuda svakojakih dronjaka i, još gadniji od dronjaka, gnojavi zavoji, zagađena slama, ili umrljane plahte bačene kroz prozor; ovdje ondje leže leševi na ulici, ili naprasno umrlih, ili spalih s ukopničkih kola, ili ondje iznesenih, ili bačenih kroz prozor, pa čekaju dok ne prođu kola da ih pokupe: od silne navale i bijesa onog pomora bijahu podivljala srca, otupjela sva nježna čuvstva, prestali svi društveni obziri! Nema više ni ulične buke pred trgovinama ni zvrke kola, ni izvikivanje prodavaoca, ni naklapanja prolaznika; ono mrtvilo rijetko je kad remetio kakav drugi, znak života, osim tandrkanja s mrtvacima, zapomaganja sirotinje, jaukanja bolesnika, urlikanja poludjelih, podvikivanja ukopnika. U zoru, u podne i uveče, zvono sa stolne crkve pozivaše na molitve, koje nadbiskup bijaše propisao; onom zvuku odgovarahu zvona s ostalih crkava; tada se pojavljivahu po prozorima ljudi i žene, da se zajednički Bogu pomole; čuo se šapat i uzdisanje, u kojima je turobna tuga ipak pomiješana bila s nekom utjehom.

Dvije trećine građana kuga je već pomorila, od ostataka dobar dio pobjegao je iz grada, ili leži bolestan, izvana u grad gotovo nitko ne dolazi, od ono malo prolaznika po ulicama rijetko se ijedan mogao sresti, na kom se ne bi vidjelo nešto neobično, i koji ne bi na sebi imao znakove neke zlokobne promjene. Najodličniji ljudi izlaze na ulicu bez kaputa i ogrtača, što je onda bio bitan dio građanskoga odijela; svećenici bez reverende, redovnici samo u prsluku, uopće, ukinute su sve vrste odijela, koje dugim skutovima mogu da se dotaknu nečega, ili da budu olakšica trovačima (a toga se najviše bojalo). Ali osim te pažnje, da svi budu što više zavraćeni i zasukani, svi su inače bili zapušteni i zanemareni; duge brade i u onih koji su je dotle nosili, i u onih koji su je prije brijali; kose isto tako dugačke i razbašurene, ne samo od zapuštenosti u onoj dugotrajnoj pokunjenosti, nego i s toga što su se svi bojali brijača, otkako je uhvaćen i osuđen kao čuveni trovač brijač Giangiacomo Mora. To je ime dugo ostalo kao općinska uspomena srama i prokletstva, a zaslužilo je da bude opća uspomena

trajnoga sažaljenja. Gotovo svi su nosili štap u ruci, neki i pištolj, da bi mogli opomenuti i priprijetiti svakome, tko bi im se htio suviše približiti; u drugoj ruci držali su mirisave pločice, ili lopte od izdubena metala ili drveta, u kojima bijaše spužva natopljena ljekovitim octom; to su svaki čas pod nos metali, ili su neprestano držali. Bilo ih je koji su nosili oko vrata bočicu s malo žive u njoj, uvjereni da živa upija i zadržava svako kužno isparenje; svaka tri četiri dana obnavljali su živu. Viđala su se vlastela, ne samo bez uobičajene pratnje po ulicama, nego i s kotaricom preko ruke, da sami kupe potrebne namirnice. Prijatelji, ako se desi, da se dva prijatelja sretnu na ulici, pozdravljaju se iz daleka nijemim i užurbanim znacima. Grdne muke imali su ljudi po ulicama, da izbjegnu gadna i smrtonosna spoticanja, koja su rasuta po ulicama, a na nekim, ih mjestima upravo zakrčuju svatko gleda da ide sredinom, od straha da s prozora ne padne kakva gnusoba, ili kakvo još strasnije breme; a bojali su se i otrovnih praškova, jer se govorilo, da ih s prozora bacaju na prolaznike. I tako je neznanje, i hrabro i smotreno u krivom smislu, sad umnožavalo muke i nevolje, i stvaralo još i lažan strah, mjesto razumnoga i spasonosnog straha, koji bi tako potreban bio.

Eto takav bijaše najmanje ružni i najmanje žalosni izgled onih, koji se viđahu po ulicama, izgled zdravih i imućnih. A poslije tolikih slika svakojake bijede i nevolje, i pomišljajući na one još strasnije, kroz koje ćemo morati sprovesti čitaoca, mi ovdje nećemo da se zadržavamo kod prizora okužene sirotinje, djece i žena, koji su se vukli, ili ležali po ulicama. To bijahu takve strahote, da je gledalac mogao naći očajničke utjehe u onome, što na udaljene i na potomke čini najjači i najžalosniji utisak; ta očajnička utjeha mogla je biti u pomisli, da su oni još živi ljudi svedeni već na onako mali broj.

Kroz onolike jade Renzo je prešao bio već dobar dio svoga puta, kad podaleko ulice u koju je imao skrenuti, čuje iz nje raznoglasni huku, iz koje se dobro čuje ono užasno zveketanje zvonaca.

Kad dođe na ugao te ulice, koja je bila jedna od najširih, Renzo vidje četvoro kola gdje nasred ulice stoje; i kao što se na nekom žitnom tržištu vide ljudi kako idu i dolaze, tovare i spuštaju vreće, takva bijaše vreva i na onom mjestu; ukopnici ulaze u kuće, ukopnici izlaze iz kuća, noseći breme na leđima, pa ga bacaju na jedna ili na druga kola. Neki su od njih u crvenoj odori, neki su bez te odlike, a mnogi su s još rugobnijom odlikom, sa šarenim perjem i trakama, što su oni izrodi nosili, kao znak veselja u onolikom općem plaču, čas s jednoga čas s drugoga prozora čuje se plačno dozivanje – Ovamo, ukopnici! Dođite ovamo! – A kroz onu žalosnu graju čule su se hrapave glasine koje odgovaraju: – Sad, odmah. – Ili su iz kuća gunđali ukućani i govorili im, da brzo svrše, a ukopnici im odgovarali grdnjom i psovkama.

Kad okrene u onu ulicu, Renzo ubrza korak, ne hoteći ni da gleda one

zapreke, nego samo koliko da ih izbjegne; uto spazi neobično žalostan prizor, ali žalost one vrste, koja izaziva nježnu pažnju i zove na promatranje. Renzo stane, gotovo nehotice.

Silazi s praga jednih kućnih vrata uputivši se prema onim kolima, jedna žena, kojoj lice odaje zrelu ali neprecvjetalu mladost; prozire se strašnim bolom i iznemoglošću ljepota zamagljena i potamnjela, ali ne uništena: ona ljepota i nježna i dostojanstvena, kojom se blista lombardijska krv. Hod joj je umoran ali ne mlitav; u očima nema suza, ali se vidi da ih je mnogo ronila; u onom bolu bijaše nešto smireno i duboko, što pokazuje dušu svijesnu i prisebnu da ga osjeća. Ali ne bijaše samo njezin izgled, koji je, među onolikim bijedama, nju osobito predavao žaljenju i budio prema njoj taj osjećaj u otvrdlim i otupjelim srcima. Nosaše ta žena u naručju djevojčicu, od neko devet godina, – mrtvu; ali tako lijepo opremljenu, s razdijeljenom kosom na čelu, u opravici bijeloj kao snijeg; kao da je dijete bilo nakićeno za neko davno obećano veselje, a sad nagrađeno. I nije ju nosila položenu, nego uspravno, da joj sjedi na ruci, grudi naslonjene na grudi, kao da je živa, samo što joj ručica bijela, kao voštana visi s jedne strane, s nekom beživotnom težinom, a glava počiva na majčinu ramenu s većom klonulošću nego u snu. Rekosmo na majčinu ramenu, jer kad im sličnost u licima to ne bi pokazivala, to jasno pokazuje ona od njih dvije, koja još može da izražava osjećaje.

Jedan gnusan ukopnik priđe da joj uzme djevojčicu iz ruku, ali ipak s nekom vrstom neobične pažnje i s nekim nehotičnim ustručavanjem. Ona uzmakne malo, ali ne pokazujući ni srditosti ni prezira, pa reče: – Ne! ne dirajte mi je još; ja ću je položiti na kola; evo ti. – Pruži – kesicu s novcem i ispusti je u ukopnikovu ruku. Pa onda nastavi: – Obećaj mi, da ništa sa nje nećeš skinuti i da ni drugima nećeš to dopustiti, nego da ćeš je ovako spustiti u zemlju.

Ukopnik metne ruku na grudi, pa onda s puno uslužnosti, gotovo i poniznosti, ne toliko zbog neočekivane nagrade, koliko zbog neobičnoga osjećaja što ga je ganuo, usrdno se požuri da na kolima napravi mjesta za malu pokojnicu. Majka je poljubi u čelo, položi je polagano kao na postelju, namjesti joj opravicu i reče joj posljednje riječi: – Zbogom, Cecilijo, u miru počivaj! Večeras ćemo doći i mi, ostati za svagda zajedno. Dotle, moli se za nas, a ja ću se moliti za tebe i za sve ostale. – Opet se okrenu ukopniku i reče mu: – Večeras, kad budete prolazili, dođi gore da sneseš i mene, i ne mene samu.

Rekavši to, okrenu se i uđe u kuću, pa se malo poslije pojavi na prozoru, držeći u naručju drugu djevojčicu, manju, živu, ali sa znacima smrti na licu. Gledala je onu groznu pratnju svoje starije kćerčice, dok se kola ne krenuše i dok ih je mogla vidjeti; zatim je nestade. I što je mogla drugo učiniti, nego spustiti na postelju jedinicu što joj ostaje, i leći kraj nje da zajedno umru! kao krasan cvijet na stabljici što padne zajedno s pupoljkom,

kad prođe kosa, koja sravnjuje sve bilje na livadi.

– Oh, Gospode! – uskliknu Renzo; – usliši je! Uzmi i nju i njezino djetence! Dosta su trpjele! dosta su trpjele!

Pribravši se od one velike žalosti, i dok se u pameti napreže, da se sjeti kud je naumio i da li treba okrenuti u prvu ulicu, da li desno ili lijevo, čuje opet neku drukčiju buku iz te ulice, neku zapovjedničku viku pomiješanu s promuklim jaucima, s jecanjem žena, s vriskom djece.

Ide dalje sa već sviknutim tužnim i mračnim očekivanjem u duši. Kad dođe na raskršće, vidje s jedne strane neku gomilu svijeta kako se približuje. Renzo stade, da prođu ispred njega. To su bili bolesnici, koje vode u lazaret; neke guraju silom, koji se uzalud protive i uzalud viču, neka ih ostave da umru na svojim posteljama, pa nemoćnim kletvama odgovaraju na psovke i na zapovijedanje ukopnika, koji ih vode: drugi opet idu mirno i šute, ne pokazuju ni bola, ni kakva god drugog osjećaja, kao izvan sebe; mnoge žene nose dojenčad u naručju; djeca uplašena onom vikom, onim tjeranjem, onim društvom, više nego strahom od smrti, vrište tražeći majku; hoće kući da idu, hoće svojoj majci. Jadna djeca! A majku, koju misle da su ostavili uspavanu u postelji, spopala odjednom kuga, i sada u zanosu čeka, ili da je na kolima odnesu u lazaret, ili, ako kola zakasne, u raku. O žalosti, koja još gorče suze zaslužuje! Majka je možda u svojim mukama na sve zaboravila, i na djecu zaboravila, a samo joj ostade jedna misao: da što prije umre. Ali i u onolikoj zabuni vide se ipak primjeri duševne jačine i nježne ljubavi: očevi, majke, braća, sinovi, muževi, vode pod ruku svoje mile i hrabre ih utješnim riječima; pa ne samo odrasli, nego ima dječaka i djevojčica, koji vode mlađu braću i sestrice, pa im ozbiljno i nježno, kao odrasli, preporučuju, da budu dobri i poslušni, i objašnjavaju im kako ih sad vode na mjesto, gdje će ih lijepo čuvati, dok sasvim ne ozdrave.

Kroza svu žalost i rastuženost od svih tih prizora, jedna je briga ipak življe prodirala do Renzova srca i grozničavo ga potresala. Ona kuća mora biti tu blizu, a tko zna u onoj gomili možda. . . Ali kad ona tužna povorka prođe pored njega i kad prestade ona zebnja, obrati se jednom ukopniku koji iđaše za onim bolesnicima, i upita ga, gdje je ulica i don Ferrantova kuća. – Idi bez traga, zvekane! – bijaše mu odgovor. I ne pomisli da vrati onome milo za drago, nego se s istim pitanjem obrati jednom komesaru, koji iđaše za onim sprovodom, a po licu učini mu se da nalikuje malo više na kršćanina. Ovaj mu štapom pokaže natrag, onamo odakle dolažaše, i reče mu: – Prva ulica desno, posljednja velika kuća s lijeve strane.

Renzo pohita onamo, a srce mu sve jače lupa od uzbuđenja. Okrete u ulicu; raspozna odmah veliku kuću između ostalih niskih i malih kuća. Priđe velikim vratima, koja bijahu zatvorena, dohvati alku i drži je izdignutu pred onim sudbonosnim trenutkom, koji ima da mu presudi:

život ili smrt. Naposljetku je spusti i odvažno zakuca na vrata.

Poslije nekoliko trenutaka, otvori se gore jedan prozor, proviri neka ženska glava, pogleda dolje tko je, s nekim uplašenim licem, kao da pita: ukopnici? skitnice? komesari? trovači? đavli?

– Gospođo – reče Renzo gledajući gore, a glas mu dršće: – služi li ovdje jedna seljanka, kojoj je ime Lucia?

– Nije više ovdje; odlazi! – odgovori ona žena i hoće da zatvori prozor.

– Čujte, molim vas, smilujte se! – Kažete nije tu? A gdje je?

– U lazaretu – i opet hoće da zatvori prozor.

– Molim vas, samo još jednu riječ, tako vam Bog dao! Je li se od kuge razboljela?

– Nego što. Nije baš ništa novo. Odlazi sad.

– Oh teško meni! Čujte: je li jako bolesna? Otkad je. . .?

Ali je prozor već bio zatvoren.

– Gospođo! gospođo! samo još jednu riječ, tako vam svega na svijetu! Ne tražim vam ništa; čujte me! – Ali ga nitko ne čuje.

Ožalošćen onim glasom, a rasrđen onim načinom. Renzo dohvati opet alku i onako naslonjen na vrata tuče njome i izvija je grčevito, diže je da bijesno kuca, pa je opet izdiže. U tom uzbuđenom kolebanju, osvrne se da vidi ima li koga blizu, od koga bi mogao dobiti neko točnije obavještenje, neku uputu, neko objašnjenje. Ali jedini živ stvor koji vidje, bila je opet neka žena, otprilike dvadeset koraka daleko; ta žena, s izrazom straha, mržnje, nestrpljenja i zlobe u licu, s nekim izbuljenim očima, koje bi htjele ujedno gledati njega i gledati daleko, razglavila usta, kao da viče koliko joj grlo daje, a zadržava i disanje, raširila je uvis dvije koštunjave ruke, pružajući i sklapajući zbrčkane i savijene prste kao čaporke, koji hoće nešto da zgrabe, vidi se da bi htjela dozvati što više svijeta, ali tako da nitko to ne opazi. Kad im se pogledi sukobiše, ona, još grđa u licu, trže se kao oparena.

– Koji ti je đavo. . .? – počne Renzo, dižući i on ruke prema ženi; ali ona, izgubivši nadu, da ga može iznenadno ukebati, dreknu što igda može: – Trovač! Držite ga! Držite ga! Držite trovača!

– Zar ja, vještice lažljiva?! Hoćeš li umuknuti? – viče joj Renzo, i skoči prema njoj, da je zaplaši i ušutka. Ali opazi odmah, da se prije svega mora pobrinuti za sebe. Na babinu dreku, već se stječe svijet iznaokola; ne onoliko svjetine, koliko bi se na taku dreku skupilo bilo prije tri mjeseca, ali ipak i suviše, da bi s jednim čovjekom mogli uraditi što god hoće. U isti mah otvori se ponovo onaj prozor, i ona ista goropadnica ispruži glavu i stade vikati: – Držite ga! Držite ga!

Držite ga! i to je jedan od onih zlikovaca, koji mažu vrata poštenim ljudima.

Renzo ne ostade ondje da razmišlja; vidi odmah da ovdje ne pomažu razlozi, nego da treba što prije umaći odavde; pogleda desno, pogleda lijevo, gdje je manje svijeta, a onuda strugnu. Gurne jednoga, koji mu je bio na putu; pesnicom u grudi oturi desetak koraka drugoga, koji mu trčaše u susret i odmiče što brže može s ispruženom čvrstom pesnicom, gotovom za svakoga tko bi mu put prepriječio. Pred sobom vidi put sasvim slobodan; ali iza leđa čuje topot, a još jaču od topota onu groznu viku: »Držite ga! Držite trovača!« nije znao kad će oni za njim sustati, nije vidio pred sobom gdje bi se mogao skloniti. Gnjev se pretvori u jarost, uzbuđenost i očajanje; smrče mu se pred očima, isuče svoju nožinu, raskorači se prema svojim goniocima, napravi najmračnije i najkivnije lice, što ga je ikada u životu napravio i mašući onom svijetlom oštricom po zraku, viče: – Dede, tko smije bliže, strvine! Samo tko mi se primakne, baš ću ga namazati ovim.

S čuđenjem, a i s nekim utješnim osjećajem, smetenosti, vidje Renzo da su njegovi gonioci već stali i neodlučno oklijevaju, ali neprestano urlaju i rukama kao pomamni mlataraju po zraku, kao da prave nekakve znakove nekima, koji izdaleka dolaze iza njegovih leđa. Okrenu se i vidje (što u zabuni malo prije nije bio vidio) kola kako se primiču, i ne jedna, nego čitav niz onih običnih kola punih mrtvaca, s običnom pratnjom; a iza onih kola, na malom razmaku, opet gomilica svjetine, koja bi htjela također udariti na trovača, te ga opkoliti sa svih strana; ali ih zadržava ona ista zapreka. Zapavši tako između dvije vatre, Renzo opazi, da njemu može biti spas u onome što njegovim goniocima s obje strane zadaje strah: pomisli da ovo nije prilika za snebivanje i prenemaganje; turi nož u korice, skloni se u stranu, zatrči se prema kolima, prođe prva, zapazi na drugima zgodno prazno mjestance. Odmjeri, hitro skoči; eno ga s desnom nogom na kolima, s lijevom u zraku, i ruke digao uvis.

– Bravo! bravo! – jednoglasno viknuše ukopnici, od kojih neki idu pješke oko kola, neki sjede na kolima, a neki, da kažemo svu istinu u njezinoj strahoti, sjede na lešinama, pijući iz velike boce, koju dodaju unaokolo. – Bravo! majstorski skok!

– Došao si da se staviš pod zaštitu ukopnicima; sad si kao u crkvi – reče mu jedan od one dvojice što sjede na kolima, na koja je uskočio.

Gonioci, kad se približiše oni vozovi, gotovo svi pobjegoše, vičući ipak: – Držite trovača! Držite ga! – Poneki se uklanjaju polako, zastajkuju i osvrću se na Renza, psujući ga i prijeteći mu rukom; Renzo im je s kola odgovarao, pokazujući im pesnicu.

– Čekaj da ih ja naučim! – reče mu jedan ukopnik, pa zdrpi s jedne lešine nekakav gnusan dronjak, brzo ga zgužva i sveže, uhvati za okrajak, zavitla kao praćkom prema onim goniocima i povikne im: – Nitkovi jedni,

sada ću ovo da bacim na vas! – Zgroziše se i od straha se razbjegoše kud koji; Renzo vidi sada samo leđa svojih neprijatelja i pete im gdje se brzo promeću u zraku, kao lopatice na vodeničkom točku.

Svi ukopnici uz viknuše pobjedonosno, i zaori se grohotan smijeh, pa jedno otegnuto »ura!« kojim ispratiše njihovo bježanje.

– Ha, jesi li vidio, kako mi umijemo da branimo poštene ljude? – reče Renzu onaj ukopnik; – više vrijedi jedan od nas nego stotina onih kukavica.

– Tako je, mogu reći da ste mi spasili život – reče Renzo: – i hvala vam od svega srca.

– Nemaš na čemu, – reče ukopnik: – ti si zaslužio; vidi se da si valjan mladić. Sasvim je dobro što mažeš onu strvinu; maži ih, istrijebi ih; oni vrijede nešto samo kad crknu; za nagradu što sad provodimo ovako mučan život, oni nas još proklinju i prijete nam da će nas sve povješati, čim prestane pomor. Njih će prije nestati negoli pomora; ostat će sami ukopnici, da pjevaju pobjedu i da se razbaše po Milanu.

– Živjela kuga! Smrt svjetini! – uzviknu onaj drugi, i s tom lijepom zdravicom prisloni bocu na usta, i držeći se objema rukama, usprkos drmanju kola, dobro nategne, pa pruži bocu Renzu i reče mu: – Pij u naše zdravlje!

– Da ste zdravi i veseli! – odgovori Renzo; – ali nisam žedan; hvala, baš mi se ne pije sada.

– Žestoko si se prepao, čini mi se; – reče ukopnik. – Lice ti odaje dobričinu; za taj posao, za trovača, treba sasvim drugi momak.

– Svatko se dovija kako se može – odgovori Renzo.

– Daj meni bocu – reče jedan od onih koji iđahu kraj kola – da srknem još malo, u gospodarevo zdravlje, kod koga smo to vino natočili, i koji se tu nalazi u tom lijepom društvu. . . eno baš ondje na onim gospodskim kolima.

I s groznim, paklenim osmijehom, prstom pokazuje kola ispred onih na kojima stajaše Renzo. Zatim se uozbilji, a lice mu od te zbilje postade još nakaznije i zlobnije, pokloni se prema onim kolima i nastavi: – Dopustite, gospodaru, da i jedan greboderčić okusi vince iz vašega podruma. Eto vidite; mučan je ovo život; mi smo vas popeli na kola, da vas izvezemo malo u polje. A vama gospodi odmah se smuči od vina; mi greboderi imamo bolji želudac.

I uz opći smijeh svojih drugova uze bocu i diže je uvis; ali prije no što će je prinijeti ustima, okrene se Renzu, upre oči u njega, i s nekim prezrivim sažaljenjem reče mu: – Mora biti da je vrlo mlad đavo s kojim si se udružio, jer da nije bilo nas, on ti baš ništa ne bi pomogao. – Svi ponovo prasnuše u smijeh, a on nategne bocu.

– Ej, i nama! daj i nama! – viče nekoliko glasova s prednjih kola. Onaj

greboder, pošto se natukao, koliko je htio, objema rukama preda bocu onim svojim drugovima, i tako je išla iz ruke u ruku do jednoga koji je iskapi, pa je uzme za grlić, zavitla njom i tresne o pločnik s uzvikom: – Živjela kuga! – Iza toga uzvika zapjeva neku gadnu pjesmu, a odmah se njegovu glasu pridruže svi ostali u onom gnusnom koru. Ona paklena pjesma, praćena zveketom zvonaca, škripom kola, topotom konja, odjekuje po praznini nijemih ulica i zvuči po kućama, čemerno stežući srca rijetkih stanovnika koji još žive u njima.

Ali što ti sve ne može biti ponekad zgodno? Što ti sve ne biva ugodno u nekim prilikama? Maloprijašnja pogibao učinila je da Renzu bude snošljivo društvo onih mrtvih i onakvih živih; a sad je njegovim ušima, malo ne rekoh, prijatna ona pjesma, koja ga izvlači iz neprilike, da s onakvim ljudima razgovara. Još zbunjen i sav uzrujan, zahvaljuje Bogu u svojoj duši, što se oslobodio onolike napasti ne pretrpjevši i ne zadavši uvreda; sada prosi Boga pomoć, kako da se izbavi svojih izbavitelja; stoji na oprezu, gleda ukopnike, gleda ulicu, vreba priliku da se i krišom izvuče s kola i šmugne, a da im ne da prilike da viču, da uzbunjuju što bi izazvalo sumnju u prolaznika.

Odjednom, na uglu jedne ulice, učini mu se da poznaje ono mjesto; razgleda pažljivije i uvjeri se potpuno. Znate li gdje je bio? Na glavnoj ulici k Istočnim vratima, na onoj ulici, kojom je polagano ušao a užurbano izišao prije dvadeset mjeseci. Sjeti se, da se odande ide pravo u lazaret; i što se nalazi na pravom putu, bez lutanja i bez zapitkivanja, smatrao je kao osobitu božju pomoć i kao dobru slutnju za sve ostalo. Uto pođe prema onom sprovodu jedan komesar, viknu ukopnicima da stanu, i još nešto; kola stadoše, pjevanje se pretvori u graju i prepirku. Jedan od ukopnika s Renzovih kola skoči dolje; Renzo reče onom drugom: – Hvala na prijateljstvu; nek vam je Bogom prosto – pa skoči i on s druge strane.

– Idi, idi, gadno mazalo – odgovori mu onaj; – zacijelo nećeš ti istrijebiti Milan!

Srećom, nitko nije onuda prolazio. Kola su stajala s lijeve strane na ulici; Renzo pretrči brzo na drugu stranu, pa sve kraj zida žuri se k mostu; prijeđe preko mosta, nastavi put preko podgrađa, poznade kapucinski samostan, već je blizu gradskim vratima, ugleda ugao od lazareta, prođe kroz ulaz na ogradi i ukaza mu se sav vanjski izgled onoga ograđenog prostora; tek prva obilježja, samo jedan dio, ali već golem, raznovrstan, neopisiv prizor.

Duž obiju strana, koje se vide s onoga mjesta gdje bijaše Renzo, bila je neprekidna vreva; to su kužnici koji u družinama dolaze u lazaret; drugi kužnici sjede ili leže kraj jarka oko lazareta; ili su iznemogli, te im nije dostigla snaga da uđu unutra u sklonište, ili su očajno izišli iz lazareta, pa im je nestalo snage za dalji odlazak. Neki od onih bijednika lutaju

rastureni, kao izbezumljeni, a neki sasvim izvan sebe: jedan u zanosu ustao i bunca o svojim priviđenjima nad jednim bijednikom, koga je kuga već sasvim savladala; drugi zgranuto bijesni; jedan opet gleda nasmijano ovamo onamo, kao da gleda neku zabavnu predstavu. Ali najčudnija i najzvučnija vrsta onoga žalosnog veselja, bijaše neko visoko i otegnuto pjevanje, za koje se ne bi reklo da izlazi iz one očajne gomile, a opet nadvisuje sve ostale glasove; to bijaše pjesma vesele i šaljive seljačke ljubavi, od onih što se zovu seljančice; kad se pogledom pođe za zvukom, da se otkrije, tko može biti onako zadovoljan, u onim prilikama i na ovom mjestu, ukaže se jedan bijednik, kako mirno sjedi nadno jarka, pa uzdigao glavu i pjeva iza svega glasa.

Renzo je tek nekoliko koraka prešao bio duž južne strane one zgrade, kad se u onoj gomili začu neobičan žamor, a izdaleka vika: »Drž'te ga, drž'te ga!« Prope se na prste i ugleda jednu kljusinu u trku, a tjera je još čudnovatiji jahač; kužnik u bunilu, koji je vidio odriješeno kljuse pokraj kola, pomamno je uzjahao, pa ga pesnicom po vratu i petama po slabinama mahnito tjera; ukopnici se za njim deru; oblak od prašine daleko leti i obavija strahovitu sliku.

Već pomućen i zamoren onolikim bijedama, Renzo je dopro bio do vrata onoga mjesta, gdje tih bijeda ima prikupljeno više, no što ih je rasturenih vidio po prostoru preko kojeg je prešao. Pristupi onim vratima, uđe pod svod, i skamenjen ostane nekoliko trenutaka usred onih vrata.

GLAVA TRIDESET PETA

Lazaret

Zamislite obujam lazareta, u kom leži šesnaest hiljada kužnika; cio je prostor zakrčen nešto kolibama i daščarama, nešto kolima, nešto ljudima; ona dva beskrajna hodnika desno i lijevo puna puncata bolesnika ili mrtvaca, na slamnjačama, ili na slami, a po onoj gotovo nepreglednoj ložnici žamor i vreva kao neko talasanje; i ovamo i onamo odlaze i dolaze, zastaju, trče, saginju se, ustaju, prebolnici, bezumnici, poslužitelji. Taj prizor odjednom je prenerazio Renza i prikovao ga, ondje na ulasku, zabezeknuta i poražena. Taj prizor nećemo opisivati u njegovim pojedinostima, to ni čitalac ne želi; samo ćemo idući za Renzom u njegovu preteškom obilaženju, zastajati gdje on bude zastajao, i od onoga što je morao gledati, kazat ćemo samo onoliko koliko je potrebno za pričanje o onome što je uradio i što je poslije slijedilo.

Od vrata, gdje je Renzo stao, do crkvice u sredini, a od ove do drugih suprotnih vrata, bio je slobodan put, bez koliba i bez ikakve stalne zapreke; drugim pogledom Renzo vidje na tom srednjem putu neko premještanje kola, neko odnošenje raznih stvari, da bi se napravilo mjesta; vidje fratre i druge nastojnike, koji upravljahu onim poslom, a tjeraju svakoga tko tu nema posla. Renzo se poboja, da i njega onako ne otjeraju, pa zađe Između koliba, sa strane na koju je slučajno bio okrenut, s desna.

Ide polako naprijed, kako gdje vidi da može nogom stati, od kolibe do kolibe; zaviri u svaku, razgleda i po posteljama, koje su pod vedrim nebom, promatra ona lica izmučena, ili grčevito iskrivljena, ili nepomično mrtva, neće li među njima ugledati ono koje traži, a boji se da ga nađe. Već je prilično prešao bio na onom žalosno putu, već je mnogo puta ponovio ono tužno promatranje, a ne bijaše vidio nijednu ženu; sjeti se da će one biti na odvojenom mjestu. I pogodio je; ali nikakva znalca ne bijaše gdje je to mjesto, i ni po čemu ga on nije mogao naći. Srete služitelje i poslenike, toliko različne u licu, u ponašanju i u nošnji, koliko su različne i suprotne bile i pobude, koje u jednima i drugima davahu snage da rade onakav posao; u jednih mrtvilo svakoga osjećanja, u drugih nadčovječna kršćanska ljubav; ali ni jednima ni drugima me smjede se Renzo obratiti s pitanjem, bojeći se kakve neprilike; odluči da ide, ide, sve dok ne naiđe na žene. Idući

tako, neprestano razgleda sve unaokolo; često je primoran da okrene glavu, jer mu se srce steže od onolikoga jada. Ali na što će skrenuti poglede, gdje će ih odmoriti, nego opet na druge jade!

Sam zrak i nebo povećavahu, ako je što još može povećati, grozu onih prizora. Magla se malo pomalo zgusnula i nagomilala u teške oblake, koji sve sumornije pritiskuju zemlju mrakom bliske nepogode; ali oko sredine onoga natmurenog i spuštenog neba prosijava, kao kroz gustu koprenu sunčani kolut, blijed, koji oko sebe širi mrtav, maglovit suton, a na zemlju spušta neku tešku, zagušljivu omaru. Kadikad, usred neprekidnoga brujanja one zamršene množine, čuje se daleka tutnjava gromova, potmula, kao presječena, neodlučna; i kad se pazi, ne može se razlikovati s koje strane dolazi; moglo bi se pomisliti da je neki daleki štropot kola, koja odjednom stanu. Po okolnim poljima ni daška vjetra, ni listak se ne miče, ni ptičica da sleti na grančicu, ni da sa nje prhne; samo lasta iznebuha doleti preko krova onoga zagrada, s raširenim krilima klizi niz uzduh da prizemno obleti onaj prostor, pa uplašena vrevom brzo uzleti i pobjegne. Bijaše ono sumorno vrijeme, kad u družini mnogih putnika nitko nijednim glasom ne prekida šutnju; kad lovac zamišljeno ide i gleda u zemlju; kad seljanka, kopajući u polju, nehotice prestane pjevati; čas pred oluju, kad priroda, mrtva spolja a uzrujana nekim unutrašnjim vrenjem, pritiskuje sve živo, i dodaje neku težinu svakom radu, pa i neradu, i samom opstanku. Ali u onom zlokobnom mjestu, već po sebi namijenjenu patnji i smrti, čovjek koji se već bori s dušom, podliježe onom novom pritisku; stotinama i stotinama bolesnika krenu naglo na gore; izdisanje postane još strasnije, u većim mukama, u zagušenom hropcu. Iznad ovoga mjesta svih bijeda i nevolja prolazio je onda vrhunac zla udesa.

Već je dugo lutao po onim zapletenim stazama između koliba, ali sve uzalud; kad odjednom između raznih jaukanja i kroz ono zbunjeno brujanje počnu mu dopirati do ušiju čudnovata smjesa dječjeg plača i meketanja; za tim glasom dopre do jedne ispucane i razglavljene ograde, iza koje su se izvijali oni čudnovati zvuci. Pogleda kroz široku pukotinu između dvije daske na ogradi, i vidje ograđen prostor i po njemu mnoge kolibe, a ni u kolibama, ni između njih, ne vide se obični bolesnici, nego dječica leže na malim jastučićima, na uzglavcima, na prostrtim plahtama, na ponjavama; oko njih dadilje i dojkinje u poslu; a što je najviše privlačilo njegovu pažnju, bijahu koze pomiješane s onim ženama i tako postale njihove pomoćnice; bolnica za bezazlene stvorove, kakvu su mogli dati ono mjesto i one prilike. Čudnovato bijaše vidjeti kako ove životinje raskoračeno i mirno stoje iznad ove odojčadi i doje ih; čim koje zaplače, koza odmah potrči s materinskom usrdnosti, stane pored djetenceta, namješta se nad njim, okreće se i veči, kao da traži pomoć za oboje.

Ovdje ondje sjede dojkinje s dojenčetom na prsima; neke s tolikom ljubavlju, da se mora sumnjati, da li ih je ovamo domamila plaća, ili ona

prirodna ljubav, koja traži bijedu i nevolju da im pomogne. Jedna od njih, sva ražaljena, odvaja od svojih isisanih grudi jedno rasplakano djetence, i tužno traži kozu da je zamijeni. Druga s uživanjem gleda nevinašce što joj je zaspalo na dojci, poljubi ga nježno i odnese ga u kolibu, da ga pusti na jastučić. Treća opet, puštajući tuđe joj napršče da sisa, nekako zamišljeno, iako ne zlovoljno, zagledala se u nebo; u očima joj se vidi, da misli na svoje rođeno čedo, koje je možda malo prije sisalo na onim grudima, možda na njima i uzdahnulo. Starije žene vrše druge poslove. Jedna pritrči na plač gladna djeteta, uzme ga i odnese ga kozi, koja brsti neko zeleno granje, udešava mu vime da sisa, koreći i milujući ujedno neuku životinju, da je privoli na onu materinsku dužnost. Jedna opet trči da digne djetence, koje koza papkom gazi, dok drugo doji; druga uljuljkuje djetence noseći ga gore dolje, pjeva mu da ga uspava, umiruje ga slatkim tepanjem, nazivajući ga nekim imenom, koje mu je sama nadjenula. Uto dođe fratar sa sijedom bradom do pojasa, noseći dva rasplakana djetenceta, na svakoj ruci po jedno, koje je odvojio od njihovih majki na umoru; jedna žena pritrča da ih uzme, pa traži očima po onom društvu žena i stadu koza, da nađe, tko će im odmah zamijeniti majke.

Renzo uvijek obuzet svojom najslavnijom i najjačom mišlju, nekoliko se puta odmakao od one pukotine i htjede da ide, pa se opet vrati, da još malo razgleda.

Naposljetku se odvoji odande, pa ode sve pored ograde, dokle ga neke kolibe na nju naslonjene nisu primorale, da se odmakne od ograde i obiđe kolibe. Išao je sve pored tih koliba s namjerom da se opet uhvati ograde i ode sve do njezina kraja, da pronađe nova odjeljenja. I dok gleda ispred sebe, da prouči put, sijevne mu pred očima i uskomeša mu svu dušu jedna pojava iznenadna, prolazna, munjevita. Na sto koraka daljine spazi gdje između koliba prođe i zađe jedan fratar; iako daleko i trenutno, po hodu, po držanju, po liku – otac Kristofor. Možete zamisliti, kako je Renzo odjurio na onu stranu; trči, obilazi, traži, naprijed i natrag, unutra i spolja, po onim zavojicama, dok ponovo ne ugleda, sav blažen, onaj lik, onoga istoga fratra; vidje ga tu blizu, kako je iz jednoga kotla kutlačom napunio zdjelu, pa je nosi k jednoj od onih koliba; vidje ga gdje sjedne na prag, prekrsti se i gledajući neprestano svuda naokolo kao čovjek na opasnoj straži, stade jesti iz one zdjele. Bijaše to glavom otac Kristofor.

Njegovu historiju, otkad smo se rastali s njim do ovoga sastanka, ispričat ćemo u nekoliko riječi. Za sve to vrijeme nije se maknuo iz Riminija, i ne bi se još maknuo bio, da mu kuga u Milanu nije dala prilike za ono čemu je uvijek težio, da svoj život žrtvuje za svoje bližnje. Zamoli svoje starješine da ga odrede za njegovanje i čuvanje kužnika. Konte stric bijaše umro; a baš su potrebniji bili bolničari nego li političari; starješine mu učine po volji. Dođe odmah u Milan; stupi u lazaret, i već ima blizu tri mjeseca kako je u njemu.

Ali Renzova radost, što je našao svoga dobrog fratra, ni začas ne bi nepomućena; u istom trenutku, kad se uvjerio da je on, vidio je i koliko se on strašno promijenio. Ide pognuto i napregnuto, lice mu mršavo, i mrtvački blijedo; u svemu se vidi iznemoglost, slomljeno i opalo tijelo, koje se još usiljava i drži krepošću silnoga duha.

I on se zagleda u mladića koji dolažaše k njemu, i koji mu se, ne smijući glasom, javlja znacima.

– Oh, oče Kristofore, – reče, kad mu se sasvim približi da može tiho govoriti.

– Ti ovdje! – reče fratar, spuštajući zdjelu na zemlju i ostajući.

– Kako ste, oče? kako ste?

– Bolje od ovolikih bijednika, koje ovdje vidiš – odgovori fratar; glas mu je slab, promukao, promijenjen kao i sav on. Samo mu je oko još ono staro, pa nekako i življe i sjajnije; kao da kršćanska ljubav, u najvećem poletu na izmaku svoga djelovanja, radosna što se sve više približuje svome izvoru, dodaje više čistijega žara, no što ga nemoć postupno u njemu gasi.

– Ali kako si ti ovamo došao? – nastavi otac Kristofor; – što si došao da se izlažeš kugi?

– Prebolio sam je, Bogu hvala! Došao sam. . . da tražim. . . Luciju.

– Luciju! zar je Lucija ovdje?

– Ovdje je; bar se u Boga nadam, da je još ovdje.

– Je li ti žena?

– Ah, oče! nije, nije mi žena! Zar ništa ne znate od svega što se događalo?

– Ne znam, sine. Otkako je božja volja bila, da odem od vas, nisam čuo ništa više; ali sada, kad mi te je Bog poslao, pravo da ti kažem, željan sam da sve čujem. Ali. . . što je s oglasom da si odmetnik?

– Dakle znate? znate što su mi napravili?

– Ali, kaži pravo, što si ti uradio?

– Čujte me, oče; kad bih rekao, da sam onoga dana u Milanu imao pameti, slagao bih; ali nikakvo zlo djelo nisam učinio.

– Vjerujem ti; to sam vjerovao i prije.

– Sad vam, dakle, mogu sve kazati.

– Čekaj malo – reče fratar, pa ode nekoliko koraka izvan kolibe i zovne: – Oče Viktore! – odmah se pojavi mlad fratar kome on reče: – Molim te, oče Viktore, nadgledaj mjesto mene ove naše bijednike, dok opet ne dođem; ali ako bi me tko od njih tražio, zovi me. Naročito onaj! ako i najmanji znak

opaziš da se osvješćuje, odmah mi javi; pazi dobro, molim te.

– Ne brinite! – odgovori mladi fratar, a stari se vrati k Renzu i reče mu:

– Uđimo ovdje!

Odjednom zastane, pa će upitati Renza:

– Čini mi se, da si nešto iznemogao; da nisi gladan?

– Pravo da vam kažem – odgovori mu Renzo – sada kad mi napomenuste sjetih se, da sam našte srca.

– Pričekaj malo, – reče fratar, pa uze drugu zdjelu, ode da je napuni iz kotla i donese je Renzu sa žlicom; namjesti ga da sjedne na slamnjaču, što tu bijaše postelja, pa ode do jedne bačve u kutu i natoči čašu vina, koju metne na stol pred Renza; ode da uzme svoju zdjelu, i sjedne pored Renza.

– Oh, oče Kristofore, – reče Renzo; – zar vi da sve to radite? Ali vi ste uvijek onaj isti! Hvala vam od svega srca!

– Ne zahvaljuj meni, – reče fratar; – to je sirotinjska hrana; a i ti si sada siromah. Pričaj mi sada ono što ne znam, kaži mi sve što je s Lucijom; ali brzo mi ispričaj, jer nemam vremena, a posla mnogo, kao što vidiš.

Renzo stade pričati, između zalogaja, Lucijinu historiju; kako je sklonjena bila u Monzi, kako su je oteli. . . Prema opisu onolikih muka i onakih opasnosti, na pomisao da je on uputio ono bezazleno djevojče u onaj samostan, dobri fratar bio je preneražen; ali se umiri, kad ču kako je čudesno izbavljena, vraćena majci, namještena kod donne Prassede.

– Sad da vam ispričam što je sa mnom bilo – nastavi Renzo, pa ukratko ispripovjedi milanske događaje i svoj bijeg; kako za sve vrijeme nije dolazio kući, a sad, u ovoj velikoj smutnji, odvažio se da ode u selo; kako nije našao Agnezu u selu; kako je u Milanu doznao da je Lucia u lazaretu. – I – završi Renzo – evo me ovdje da je nađem, da vidim je li živa, i da li me još. . . jer. . . ponekad. . .

– Ali – upita otac Kristofor – znaš li po čemu god, gdje je smještena, kad je ovdje dovedena?

– Ne znam ništa, oče; znam samo da je ovdje, ako Bog da da je još ovdje!

– Jadniče! pa gdje si je dosad tražio ovdje?

– Lutao sam, obilazio sam, ali dosad nisam vidio bolesnih žena. Pomislio sam, da će žene biti na nekom drugom mjestu, a ja ga još nisam mogao pronaći; ako je tako, vi ćete mi moći pokazati.

– Ali treba da znaš, da je ovdje zabranjen ulazak svakome, tko nema ovdje posla.

– A što mi se može dogoditi?

– Pravilo je sasvim umjesno i pravedno; ako golemost i težina ovolikih

jada ne dopušta strogo vršenje toga pravila, to nije razlog za poštena čovjeka, da ga i on prekrši.

– Ali, oče Kristofore! – reče Renzo: – Lucia je imala da bude moja žena; vi znate kako smo rastavljeni; evo već dvadeset mjeseci, kako se mučim i trpim; prodro sam dovde kroz tolike opasnosti, sve gora od gore, i sada. . .

– Ne znam što da kažem, – nastavi fratar odgovarajući više svojim mislima nego li Renzovim riječima: – ti sve radiš u dobroj namjeri; i kamo lijepe sreće, da se svi, koji ovamo ulaze, vladaju onako, kako se mogu pouzdati da ćeš se ti ponašati. Bog, koji jamačno blagosilja tvoju stalnost, tvoju vjernost, tvoju čežnju da nađeš onu koju ti On bijaše namijenio; Bog, koji je stroži od ljudi, ali milostiviji, oprostit će ti ono što bi moglo biti prijekorno u načinu kako je tražiš. Sjeti se, da ćemo o tvom ponašanju ovdje obojica imati da polažemo račun, ne pred ljudima, po svoj prilici, ali sigurno pred Bogom. Hodi ovamo. – I to rekavši ustade, a za njim i Renzo; ovaj je, slušajući njegove riječi, u sebi odlučio, da mu ništa ne kaže, kao što isprva bijaše naumio, o onom Lucijinu zavjetu. – Ako i to čuje – razmisli u sebi – pravit će mi zacijelo nove teškoće. Ili ću je naći, i onda ćemo imati vremena i za taj razgovor; ili. . . onda!. . . našto i govoriti:

Otac Kristofor izvede Renza na vrata, koja su prema sjeveru, pa nastavi:

– Slušaj: otac Felice, koji je starješina u lazaretu, izvodi, danas, da izdrže karantenu na drugom mjestu, nekoliko njih što su preboljeli kugu. Eno vidiš onu crkvicu u sredini. . . – i dižući mršavu i drhtavu ruku, pokazuje mu lijevo u natmurenom zraku kupolu na crkvici, koja visoko nadvisuje bijedne šatore, pa nastavi: – Ondje se skupljaju, da s procesijom izađu na ona vrata, na koja si ti ušao.

– Ah! stoga su dakle raskrčivali onu ulicu što sredinom prolazi.

– Tako je; a sigurno si čuo i zvono?

– Čuo sam.

– To bijaše drugo zvono; kad treće zazvoni, bit će svi na okupu; otac Felice izgovorit će im malu propovijed, pa će krenuti s njima. Čim čuješ zvono, otiđi, onamo i gledaj da staneš iza onoga svijeta, pored puta, tako da ih sve vidiš kad prođu, a da nikome ne smetaš i ne padneš u oči; gledaj. . . dobro gledaj. . . je li ona među njima. Ako je božja volja, da ondje ne bude, onda – i diže opet ruku, pokazujući suprotnu stranu zgrade – ona strana, i jedan dio zemljišta pred njom, određeni su za žene. Vidjet ćeš plot, koji razdvaja ovo odjeljenje od onoga. Plot je na nekim mjestima prekinut, na nekima provaljen, i neće ti, biti teško, da uđeš unutra. Po svoj prilici nitko ti ništa neće kazati, ako ničim ne izazoveš zazor i pažnju. Ali ako bi ti tko pravio kakvu smetnju, kaži da te otac Kristofor poznaje, i neka pitaju mene. Traži je tamo; traži je s uzdanjem i. . . s predanošću božjoj volji! Imaj

na umu, da nije malo ono što si došao da ovdje tražiš: tražiš nekoga živa u lazaretu! Znaš li ti koliko se puta obnovio ovaj moj bijedni narod! koliko je mnoštvo izneseno! koliko ih je malo izišlo!. . . Idi i budi gotov na sve. . .

– Znam; razumijem i ja, – upade mu Renzo u riječ, prevrćući očima, blijed kao krpa: – razumijem! Idem; gledat ću, tražit ću, svuda i na svakom mjestu, po svemu lazaretu, uzduž i poprijeko. . . i ako je ne nađem!. . .

– Ako je ne nađeš? – reče fratar ozbiljnim glasom i s naglaskom očekivanja, a pogledom ga opominje.

Ali Renza, u čijoj je duši pomisao, da je neće više naći, rasplamtjela je jarost, ništa ne čuje i ne vidi, nego ponovi i nastavi; – ako je ne nađem, postarat ću se da nađem nekoga drugoga. Ili u Milanu, ili na njegovu zlikovačkom dvorcu, ili nakraj svijeta, ili udno pakla, naći ću onoga nitkova, koji nas je rastavio; da nije bilo onoga zlikovca, Lucia bi već od dvadeset mjeseci bila moja žena; iako nam je suđeno bilo da umremo, bar bismo zajedno umrli bili. Samo ako je na svijetu, naći ću ja njega. . .

– Renzo! – viknu fratar ščepavši ga za ruku i gledajući ga još ozbiljnije.

– I kad ga nađem, – nastavlja Renzo, sasvim izvan sebe od gnjeva – ako mu kuga, nije izrekla pravednu presudu. . . Prošlo je vrijeme, da svaki podlac okružen *bravima,* može tjerati ljude u očajanje i smijati se; došlo je vrijeme, da se ljudi sretaju oči u oči, i. . . ja ću mu presuditi po zasluzi!

– Nesretniče! – ciknu otac Kristofor glasom u kojem se obnovila stara punoća i zvučnost: – nesretniče! – i njegova pognuta glava bijaše se ispravila; na obrazima njegovim zasja negdašnje rumenilo; iz očiju mu munje sijevaju. – Pogledaj nesretniče! – i dok jednom rukom steže i drma Renzovu mišicu, drugu je pružio i njom svuda unaokolo pokazuje onaj strašni prizor. – Pogledaj tko kažnjava! Tko sudi, a njemu nitko ne sudi! Tko uništava i tko spasava! A ti, crve jedan, ti hoćeš da vršiš pravdu! Ti znaš, ti, što je pravda! Idi, nesretniče, odlazi! nadao sam se. . . jest, nadao sam se, da će me Bog prije smrti utješiti glasom, da je moja sirota Lucia živa, da ću je možda vidjeti, da ću čuti njezino obećanje, kako će se na mom grobu moliti Bogu za mene. Idi, tu nadu ti si mi oduzeo. Bog nju nije na zemlji ostavio za tebe; a ti sigurno ne smiješ smatrati sebe dostojnim da te Bog utješi. Bog će se njoj smilovati, jer ona je od onih duša, kojima On daje vječite utjehe. Idi! nemam više vremena da te slušam.

I to rekavši odgurnu Renzovu ruku i pohita bolesničkoj kolibi.

– Ah, oče Kristofore! – preklinje Renzo trčeći za njim: – nemojte me ovako otjerati!

– Kako! – reče fratar nešto blažim glasom. – Još se usuđuješ zahtijevati, da oduzmem vremena od ovih jadnika, koji čekaju, da im govorim o božjem oprostu, pa da slušam uzvike tvoga bijesa, zaricanja tvoje osvete? Slušao sam te, kad si tražio utjehe i pomoći; prekratio sam jednu

kršćansku ljubav za drugu; ali sada ti je srce puno osvete, a onda što hoćeš od mene? Idi! Ovdje sam gledao kako umiru uvrijeđeni koji praštaju; gledao sam uvreditelje koji jecaju, što se ne mogu poniziti pred uvrijeđenim: plakao sam i s jednima i s drugima; ali što ću ja s tobom?

– Oh, praštam mu; iskreno mu praštam; praštam mu za svagda! – uzvikuje Renzo.

– Renzo! – reče fratar s mirnom ozbiljnošću: – razmisli dobro i kaži mi, koliko si mu puta već praštao.

Počeka malo, pa ne dobivši odgovora, odjednom obori glavu i potmulim laganim glasom nastavi:

– Ti znaš zašto ja nosim ovu halju.

Renzo se snebiva.

– Ti to znaš! – ponovi starac.

– Znam – odgovori Renzo.

– I ja sam mrzio: ja, koji sam te ukorio za jednu pomisao, za jednu riječ, čovjeka koga sam smrtno mrzio, koga sam odavno mrzio, ja sam ubio.

– Da, ali je bio bezočnik, jedan od onih. . .

– Šuti! – presiječe mu riječ fratar: – misliš li ti, kad bi bilo ma kakva dobra razloga za to, da ga ja ne bih pronašao bio za trideset godina? Ah! kad bih ti samo mogao usaditi u srce onaj osjećaj, koji sam poslije uvijek imao, koji i sad imam, prema čovjeku koga sam mrzio! Kad bih mogao! Ja! Ali može Bog: Bog neka to učini!. . . Čuj Renzo; On te više ljubi no što ti ljubiš samoga sebe. Ti si smišljao osvetu; ali njegova moć i njegovo milosrđe sprečavaju te: čini ti milost, koje je netko drugi nedostojan bio. Ti znaš, sam si kazao toliko puta, da Bog može zadržati nasilnikovu ruku; ali znaj, da može zadržati i osvetnikovu ruku. I istoga što si siromah, što si uvrijeđen, misliš li ti, da Bog ne može braniti od tebe čovjeka, koga je stvorio na svoju sliku i priliku? Misliš li ti, da bi te on pustio da radiš što hoćeš? Ne! Ali znaš li ti što možeš učiniti? možeš mrziti i izgubiti dušu; možeš jednim svojim osjećajem odgurnuti od sebe svaki blagoslov. Jer, ma kako ti se sudba osmjehnula, ma kakva te sreća zadesila, znaj pouzdano, da će sve to biti kazna, dokle god ti ne budeš oprostio tako potpuno, da nikada ne možeš više ponoviti: ja mu praštam.

– Jest, jest, oče, – reče Renzo sav potresen i zbunjen: – ja uviđam, da mu ne bijah zbilja oprostio; uviđam; da sam govorio kao zvijer, a ne kao kršćanin; ali sada, po božjoj milosti, evo praštam mu, baš mu praštam od svega srca.

– A kad bi ga vidio?

– Pomolio bih se Bogu, da meni dade strpljenja, a njega da u srce dirne.

– Bi li se ti sjetio, da nam Gospod nije kazao, da praštamo svojim neprijateljima, nego nam je kazao, da ih ljubimo? Bi li se ti sjetio, da ga je Gospod toliko ljubio, da je za njega na krstu umro?

– Bih, s njegovom pomoću.

– Dobro, hodi sa mnom. Kazao si: naći ću ga; evo da ga nađeš. Hodi da vidiš, koga si ti mogao mrziti, kome si mogao željeti zla, kome si se htio osvetiti, nad kakvim si životom htio biti gospodar.

Uhvati Renza za ruku i stežući ga kao da je mlad i zdrav, povuče ga za sobom. Renzo ne smije pitati kuda, nego ide za njim.

Poslije nekoliko koraka otac Kristofor stane pred vratima jedne kolibe, zagleda se časkom u Renza ozbiljno i nježno, pa ga uvede unutra.

Prvo što vidje u kolibi, bijaše bolesnik, koji sjedi na slami u jednom kutu, bolesnik kome je malo bolje i za koga se može reći da će preboljeti; čim vidje oca Kristofora, mahnu glavom da nije, a fratar klimnu glavom tužno i predano. Renzo s nemirnom radoznalošću razgleda po kolibi i vidje tri četiri bolesnika; jedan od njih leži na jastuku, uvijen u plahtu, a preko njega gospodski ogrtač, kao pokrivač: pogleda mu dobro u lice, poznade don Rodriga i ustuknu malo; ali fratar, stežući ga još jače rukom, kojom ga je snažno držao, povuče ga k onoj postelji i pružajući drugu ruku nad njom, pokaza prstom na čovjeka koji na njoj leži.

Jadnik je nepomičan; oči mu izbečene, ali bez pogleda: lice blijedo i crne pjege po njemu; crne i naduvene usne: lice mrtvaca, po svemu bi se reklo, da neko grčevito trzanje ne odaje uporan život. Grudi mu se ovda-onda uzdižu od napregnuta disanja; desna mu ruka, izvan ogrtača pritiskuje srce kukastim prstima, mrtvački blijedim, a nokti mu crni.

– Vidiš li ovo? – reče fratar tihim i ozbiljnim glasom. – Ovo može biti kazna, može biti milosrđe. Osjećaj, koji ćeš ti sad imati prema ovom čovjeku, koji te je zaista uvrijedio, bit će onaj isti osjećaj, koji će Bog, koga si ti, također uvrijedio, imati prema tebi Sudnjeg ti dana. Blagoslovi ga i bit ćeš blagoslovljen. Već četiri dana on ovdje ovako leži, bez svijesti. Možda je Gospod Bog voljan, da mu dade vremena i za pokajanje, ali je htio da ga ti zamoliš; možda hoće da ga za to zamolite baš ti i ona nevina duša; možda svoju milost prema njemu zadržava samo za tvoju molitvu, za molitvu jedne ojađene duše, koja se predaje božjoj volji. Možda spasenje ovoga čovjeka i tvoje spasenje ovise sada od tebe, od tvoga iskrenog oproštenja, od tvoga sažaljenja, od tvoje. . . ljubavi prema njemu.

Ušuti, sklopi ruke, saže glavu i moli se Bogu. Renzo učini to isto.

Moljahu se tako nekoliko trenutaka, kad zvono zazvoni. Krenu obojica, kao dogovoreno i iziđu iz kolibe. Ni jedan ni drugi ne pita i ne izjavljuje ništa samo im oči govore.

– Idi sad – nastavi otac Kristofor: – budi spreman ili da primiš jednu milost, ili da podneseš jednu žrtvu, a u svakom slučaju da hvališ Boga, ma kako se svršilo tvoje traženje. Ma kako bilo, dođi da mi javiš: hvalit ćemo ga zajedno.

Tu se rastadoše: otac Kristofor ode na svoj posao a Renzo se uputi kapelici, do koje ne bijaše više od sto koraka.

GLAVA TRIDESET ŠESTA

Susret Renza i Lucije

Tko bi rekao bio prije malo vremena Renzu, da će u onom njegovu traženju, u najtežim i, najodsudnijim trenucima, njegovo srce biti podijeljeno između Lucije i don Rodriga? (Pa ipak, tako je; don Rodrigova slika miješala se sa čarobnim ili strahovitim slikama, koje su mu nada ili strah neizmjence iznosile pred oči pri onom polasku da traži Luciju; riječi koje je čuo nad onom posteljom, utiskivale su se između suprotnih misli, što su mu se u glavi borile; i ne mogaše svršiti u sebi molitvu za sretan ishod svoga sudbonosnog pokušaja, a da joj ne nadoveže onu molitvu, koju je malo prije počeo u onoj kolibi, a koju mu je zvono prekratilo.

Osmerokutna kapelica koja se diže na nekoliko stepenica, na središtu lazareta, po svojoj prvobitnoj gradnji bila je otvorena sa svih strana, oslanjala se samo na stupove, zgrada, takoreći, posve providna; svaka strana svod između dva reda stubova; naokolo je bio hodnik oko onoga unutrašnjeg dijela, koji sačinjava pravu kapelicu, a ova je opet sastavljena od osam svodova, koji odgovaraju onim vanjskim, i nad njima je kupola; sva je zgrada tako udešena, da se oltar, koji je usred crkve, može vidjeti kroz svaki prozor iz svih soba naokolo, i sa svake točke na onom velikom prostoru. Sada je ta zgrada prezidana, praznine između spoljašnih stubova zazidane su: ali stari kostur koji je ostao neizmijenjen, jasno pokazuje staro stanje zgrade i njezinu prvotnu namjenu.

Renzo se tek uputio bio, a već ugleda oca Felica pred kapelicom, pod srednjim svodom, s gradske strane; pred njim je, na poljani, na središnjem putu, skup ljudi; Renzo odmah po njegovu držanju poznade, da je počeo propovijedati svojim slušaocima.

Renzo zađe putanjom između koliba, da bi došao slušaocima iza leđa, kao što mu je otac Kristofor kazao. Kad stiže, stade mirno i jednim pogledom sve pregleda; ali odande vidje samo gust zboj glava. U sredini bilo ih je nekoliko sa povezačama i koprenama; na tu stranu upre pažljivo svoje poglede; ali ne mogavši ni tu ništa pronaći, diže i on svoje oči onamo, gdje su sve one oči uprte bile. Dostojanstven izgled propovjednikov dirne ga i privuče njegovu pažnju, i koliko je još mogao u onom nestrpljenju i

očekivanju slušati i paziti, od onoga svečanoga govora čuo je ovo:

– Sjetimo se onih tisuća i tisuća, koji su izišli na onu stranu; . . . i prstom pokaza iza leđa vrata prema groblju svetog Grgura, koje onda bijaše, može se reći, jedna velika raka: »pogledajmo oko sebe ove tisuće i tisuće što ostaju ovdje u najvećoj neizvjesnosti, na koja će vrata izići; pogledajmo i našu družinu, nas koji u ovako malom broju izlazimo spašeni odavde. Slava Bogu! Slava Njegovoj pravdi, slava milosrđu Njegovu! Slava mu i kad smrću pohara, i kad ozdravljenjem pomiluje! Slava mu, što nas je ovdje probrao! A probrao nas je djeco moja, zacijelo samo zato, da očuva u nama malen puk tugom izmijenjen i zahvalnošću oduševljen prema Njemu; zato nas probrao, da bismo, osjećajući življe, da nam je onaj život On podario, cijeniti svoj život onako kako priliči božjem daru i upotrebili ga samo na bogougodna djela; probrao nas je zato, da nas sjećanje na pretrpljene muke upućuje uvijek na sažaljenje i na pomaganje naših bližnjih. A ovi, u čijem smo društvu trpjeli, nadali se, strepili, među kojima ostavljamo prijatelja i srodnika, i koji su nam svi braća, oni od njih, koji će nas vidjeti da prolazimo i tješit će se mišlju da poneko ipak izlazi živ odavde, svi oni neka i u našem ponašanju nađu poučne utjehe. Ne daj Bože, da vide na nama neku razmetljivu radost, neko nisko uživanje, što smo izbjegli smrt, s kojom se oni još bore. Neka vide da odlazimo, zahvaljujući Bogu za nas i moleći se za njih, te da mogu reći: ovi će se, i kad odu, sjećati nas i Bogu moliti za nas. Ovim polaskom, prvim korakom odavde, otpočnimo život sav zadahnut kršćanskom ljubavlju. Oni koji su se sasvim oporavili, neka pruže bratsku ruku slabima; vi koji ste mladi, budite oslonac starcima; vi koji ostadoste bez djece, pogledajte oko sebe, koliko je djece ostalo bez roditelja! Zamijenite im roditelje! I ta ljubav, pokrivajući vaše grijehe, ublažit će i vaše bolove.

Uzdasi i jecanja koji su sve jači bivali u onome skupu, odjednom prestadoše, kad vidješe da je propovjednik metnuo konopac oko vrata i kleknuo; u najvećoj tišini svi čekaju što će sad reći.

– Za mene – nastavi on, – i za sve moje drugove, koji smo, bez ikakve zasluge, izabrani bili za visoku ulogu, da služimo Kristu u vama, ja vas ponizno molim za oproštenje, ako nismo dostojno izvršili taj veliki zadatak. Ako nas je lijenost, ako nas je tjelesna nepodobnost činila manje pažljivim prema vašim potrebama, manje gotovim prema vašim željama; ako smo zbog nepravedne nestrpljivosti ili kažnjive dosade ponekad izgledali neljubazni i strogi; ako nas je kadgod bijedna pomisao da smo vam potrebni, navela da ne postupamo s vama s pristojnom poniznosti; ako smo uslijed svoje slabosti učinili štogod, što vas je moglo sablazniti – oprostite nam! Tako i vama Bog sve oprostio i blagoslovio vas! – Znakom križa blagoslovi ovaj skup i ustaje.

Naveli smo, ako ne točne riječi, a ono bar smisao one propovijedi. Ali način, kako je sve to izgovoreno, to se ne može opisati. Način bijaše

čovjeka, koji njegovanje kužnika naziva povlasticom, jer on zbilja tako drži; koji ispovijeda, da nije dostojno odgovorio svome zadatku, jer je zbilja osjećao, da se nije dostojno odazvao; koji moli za oproštenje, jer je uvjeren da mu je oprost potreban. Ali oni ljudi, koji su vidjeli, kako oni fratri samo na to misle da budu na usluzi bolesnicima, koji su vidjeli da je toliko njih umrlo, a onaj koji u ime sviju govori, da je uvijek bio prvi na radu, kao i što je prvi po starješinstvu osim kad je i sam bio na smrti od kuge; ti ljudi, može se zamisliti, kolikim su suzama odgovarali na onakve riječi. Plemeniti fratar uze veliki križ, koji pokraj njega bijaše naslonjen na zid, diže ga uvis, pred vratima ostavi sandale, siđe niza stepenice, i kroz onu gomilu, koja se s poštovanjem sklanjala, prođe da joj stane na čelo. Renzo sa suznim očima, baš kao da je i on jedan od onih koje je onako uzvišeno fratar molio za oproštenje, skloni se i stane pored jedne kolibe; tu je čekao, upola zaklonjen, a s istegnutim vratom, s izbuljenim očima, s uzrujanim srcem, ali u isti mah s nekim novim i osobitim uzdanjem po svoj prilici stoga što ga je ganula ona propovijed, a i prizor one opće raznježenosti.

Eto ide naprijed otac Felice, bos, s konopom oko vrata, nosi onaj veliki i teški križ; blijed i mršav u licu, na kom se ogleda skrušenost i hrabrost; ide polagano, ali odvažno, kao čovjek koji misli samo, kako će poštedjeti tuđu slabost; a u svemu kao čovjek kome neki višak u trudu i u neugodnostima daje sve veću snagu za izdržavanje i tolikoga truda i neizbježnih neugodnosti u vršenju onoga njegova zadatka. Odmah za njim išla su odrasli ja djeca, velik dio bosi, malo njih potpuno odjeveni, poneko samo u košulji. Za njima idu žene, skoro svaka vodi za ruku dijete, i pjevaju naizmjence *Miserere;*[95] slabi zvuk onih glasova, bljedilo i mršavost onih lica morali pobuditi sažaljenje u svakoga, tko bi se tu zatekao kao prost gledalac. Ali Renzo izbulji oči pa gleda sve red po red, lice po lice, ne propusti nijedno; procesija polagano ide, pa mu daje dosta vremena za razgledanje. Prolaze i prolaze; gleda i gleda; nigdje Lucije; pogleda brzo i one redove koji još nisu prošli; još ih malo ima; evo ga i posljednji; svi su prošli; sve sama nepoznata lica. Opustivši ruke, glave nakrivljene na jedno rame, Renzo još gleda za onim ženama, dok pored njega sad prolaze ljudi u redovima. Nova pažnja, nova nada ga obuzme, kad poslije ljudi vidje neka kola, na kojima su ozdravljenici, koji još ne mogu da idu. Tu su žene bile na kraju, a kola iđahu tako polagano, da je Renzo mogao svaku dobru razgledati, te mu nijedna ne promače. Ispituje prva kola, pa druga, pa treća, i sve tako redom, bez uspjeha, dok ne prođoše i posljednja, iza kojih još ide samo fratar, ozbiljan u licu i sa štapom u ruci, kao nadzornik nad onom povorkom. To bijaše otac Michele, o kome već rekosmo da je pridijeljen ocu Feliceu kao pomoćnik u upravi u lazaretu.

I tako nestade i one mile nade; nestade je, i svojim nestankom ne samo što odnese svu utjehu koju je donijela bila, nego, kao što obično biva, ražali

---

[95] Smiluj se na me, Bože!

čovjeka još gore nego prije. Sve, čemu se mogao još nadati Renzo, bilo je da nađe Luciju bolesnu. Renzovu zanosnu nadu zamjenjivao je sve veći strah; sve uzdanje bijednikovo visi još o žalosnu i slabu koncu; udari sredinom i uputi se na onu stranu odakle bijaše došla procesija. Kad dođe do kapelice, kleče na prvu stepenicu; tu se pomoli Bogu, ili, pravo da kažemo, izgovori zbrku nesređenih riječi, isprekidanih uzvika, usklika, preklinjanja, vajkanja, zaricanja; to bijaše jedna od onih besjeda, koje se ne izgovaraju pred ljudima, jer ih oni ne umiju ni shvatiti ni pažljivo saslušati, a nisu dovoljno uzvišeni, da bi osjetili sažaljenje bez podsmijeha.

Ustade malo okrepljeniji; obiđe kapelicu i iziđe na drugu polovinu one ulice, koja sredinom vodi do drugih vrata na lazaretu; poslije nekoliko koraka, ugleda plot, o kojem mu je fratar govorio, a isprekidan i isprovaljivan baš kao što mu on reče; uđe kroz jedan od onih otvora i nađe se u ženskom odjeljenju. Tek što je ušao bio, spazi na tlima jedno zvonce, od onih što su ukopnici privezivali sebi za nogu; pade mu na um, da bi mu zvonce moglo poslužiti kao pasoš na onom mjestu; uze ga, pogleda vidi li ga tko, pa ga brzo priveže sebi kao ukopnik. Stade odmah tražiti, a to traženje već i po mnoštvu predmeta bilo bi užasno mučno, baš i kad bi predmeti bili sasvim drukčiji; stade pregledati, upravo razgledati sve one bijede, dijelom sasvim slične onima, koje je već vidio, dijelom sasvim različne: jer, pod udarcima istoga biča, bijaše ovdje drukčija patnja, takoreći, drukčije obamiranje, drukčije jecanje, drukčije trpljenje, drukčije uzajamno žaljenje i pomaganje; i u gledaoca drukčija žalost i drukčija groza.

Već je dosta prošao bio, bez uspjeha i bez neprilika, kad iza leđa ču jedno »*ej!*« kojim netko njega zove. Osvrnu se i ugleda malo dalje jednoga komesara, koji maše rukom i viče mu: – Ondje u onim sobama treba odmah pomoći; odavde je sve izneseno.

Renzo vidje odmah da ga onaj drži za ukopnika, i da je tome zvonce krivo; pljesne se ljutito po čelu, što se sjetio bio samo nezgoda, kojih ga ono zvonce može izbaviti a nije se sjetio onih, koje mu ono može navući; ali brzo smisli kako će se otresti onoga komesara. Užurbano mu pokazuje i rukama i glavom da je razumio, da će odmah poslušati; pa onda mu promakne ispred očiju i zavuče se u stranu između koliba.

Kad mu se učini da je dosta izmakao, pomisli kako će da skine ono zvonce, koje ga bijaše dovelo u nepriliku; da bi to izvršio a da ga nitko ne vidi, skloni se u tijesan prostor između dvije kolibe, koje jedna do druge stajahu leđa u leđa. Sagne se da odriješi zvonce i naslonivši glavu na stražnji pleter od kolibe, iza nje mu dopre do ušiju jedan glas. . . Svemogući Bože! je li moguće? Sva mu je duša u ušima: prestao je disati. . . Jest! jest! to je njen glas. . . – Strah od čega? – govori onaj slatki glas; – prošle smo i kroz strašnije oluje. Tko nas je dosad čuvao, čuvat će nas i odsada.

Što Renzo nije dreknuo, nije bilo od straha da ga ne opaze, nego stoga

što ga izdade glas. Klecaju mu koljena, mrak mu je pred očima; ali sve to za jedan trenutak; drugoga trenutka već se ispravi, budan je, krepak je više no ikada; u tri skoka optrči kolibu, na vratima je, vidi onu koja je govorila, vidi je zdravu, nagnutu nad jednom posteljom. Okrenu se na romor; gleda, ne vjeruje svojim očima, čini joj se da sanja; gleda još pažljivije, pa krikne: – Sveti Bože!

– Lucia! našao sam te! Ti si! baš si ti! živa i zdrava! – kliče Renzo stupajući naprijed sav ushićen.

– Sveti Bože! – ponavlja Lucija još više uzbuđena: – ti ovdje? Što je to? Zašto? Kuga!

– Prebolio sam. A ti. . .?

– I ja. . . Gdje je moja majka. . .?

– Nisam je vidio, jer je u Pasturu; čujem da je dobro. Ali ti. . . kako si blijeda! Kako si oslabila, je li, ozdravila si?

– Božja volja dade mi još života. Ah Renzo! što si amo došao?

– Što sam došao? – reče Renzo približujući joj se sve više: – pitaš me što sam došao? Što sam morao doći. Zar treba tebi to da kažem? Koga imam ja na svijetu osim tebe? Zar se ja ne zovem više Renzo? Zar ti nisi više Lucia?

– Ah, što govoriš! nemoj tako, molim te! Ali zar nisi dobio pismo od moje majke. . .?

– Jesam: pisala mi je, na žalost. Zar se ovako što piše jednom nesretnom momku, namučenom, koji se po svijetu potuca, momku, koji vam nije nikad ništa nažao učinio!

– Ali Renzo! Zaboga, Renzo! kad si već znao. . . što si onda došao? Zašto?

– Zašto? Oh, Lucia! pitaš me što sam došao? Poslije onolikih obećanja! Zar nismo više oni isti? Ne sjećam se više? Samo je još trebalo. . .

– Oh, Gospode! – uzvikne bolno Lucia, sklanjajući ruke i dižući oči k nebu; – zašto se nisi smilovao da me uzmeš k sebi. . .! Oh, Renzo! što si uradio? Eto, bila sam se počela nadati, da ću. . . s vremenom. . . zaboraviti. . .

– Lijepa nada! lijepe stvari, da mi ih baš u oči kažeš.

– Ah, što si uradio! I na ovom mjestu! Među ovim biti si mogao. . .!

– Za one što umiru treba se moliti Bogu i nadati se da će im Bog dati rajsko naselje; ali nije pravo, da oni koji jedamo, među ovim strahotama! Ovdje gdje se samo umire žive, moraju stoga živjeti u očajanju. . .

– Ali Renzo! ti ne misliš što govoriš, Renzo! Obećanje Bogorodici!. . . Zavjet!

– A ja ti kažem, da ta obećanja ništa ne vrijede.

– Bože! Što kažeš? Gdje si bio za ovo vrijeme? S kim se se družio? Kako to govoriš?

– Govorim kao dobar kršćanin, a o Bogorodici ja bolje mislim nego ti, jer držim da ona ne prima obećanja na propast dobrih ljudi. Da je Bogorodica progovorila, eh, to bi bila druga stvar. Ali što je bolje? tvoje uobraženje. Znaš li što trebaš da obećaš Bogorodici? Obećaj joj, da ćemo prvu kćerku koju dobijemo, krstiti Marija; evo, i ja sam gotov da to obećam; tako što više priliči u slavu Bogorodičinu; takva pobožnost ima smisla i nije nikome štetna.

– Ne, ne; ne govori tako; ti ne znaš što govoriš, ti ne znaš što je zavjet; ti nisi nikada bio u onakvoj prilici, nisi iskusio onakve muke. Idi, tako ti svega, idi!

I naglo se odmaknu od njega i vrati se k onoj postelji.

– Lucijo! – reče Renzo, stojeći nepomično: – kaži mi bar, kaži mi pravo; da nema toga zavjeta. . . bi li ti bila ona ista prema meni?

– Kako si bez srca! – odgovori Luda okrećući se i jedva zadržavajući suze. – Hoćeš li da izgovaram nepotrebne riječi, riječi koje bi me još više mučile, riječi koje bi možda bile grijeh, pa da budeš zadovoljan! Idi, oh molim te, idi! Zaboravi me; nije nam suđeno bilo! Sastat ćemo se na drugom svijetu, a već na ovom neće još dugo trajati. Idi; idi mojoj majci i kaži joj da sam ozdravila, da mi je i ovdje Bog bio u pomoći, da sam našla ovu dobru dušu, koja mi zamjenjuje majku; kaži joj kako se nadam, da se sačuvala od kuge, i da ćemo se vidjeti kad bude i kako bude božja volja. . . Idi, preklinjem te i ne misli više na mene. . . osim kad se Bogu moliš.

I kao netko koji nema ništa više da kaže i neće ništa više da čuje, kao netko koji hoće da pobjegne od neke opasnosti, ona se još više priljubi onoj postelji na kojoj leži žena o kojoj je već govorila.

– Čuj, Lucijo, čuj! veli Renzo, ne približujući se njoj.

– Ne, ne; idi, molim te!

– Slušaj; otac Kristofor. . .

– Kako?

– Ovdje je.

– Ovdje? Gdje? Otkuda ti to znaš?

– Razgovarao sam s njim malo prije; bio sam poduže s njim; i onakav duhovnik, valjda. . .

– On je ovdje! sigurno da njeguje kužnike. Ali on? je li on prebolio kugu?

– Ah, Lucijo! Bojim se, jako se bojim. . . – i dok se Renzo ustezao da ne izgovori onu žalosnu riječ, koja je za Luciju još žalosnija, ona se bijaše odvojila od postelje i približava se k njemu; – bojim se da je sada dobio

kugu!

– Oh, siromah sveti čovjek! Ali što rekoh, siromah? Siromasi smo mi! Kako mu je? leži li? ima li tko da ga njeguje?

– Na nogama je, sve obilazi, njeguje druge; ali da ga vidiš, kakav je u licu, kako se jedva drži na nogama! Tolike sam i tolike vidio, da na žalost, odmah vidim što je!

– Oh, teško nama! I on je baš ovdje!

– Ovdje je, i nije daleko; malo više nego od tvoje do moje kuće. . . sjećaš li se. . .!

– Oh, presveta Bogorodice!

– Tako je, malo više. I možeš misliti, koliko smo o tebi govorili! Kazao mi je takvih stvari. . . i da znaš što mi je još pokazao! Čut ćeš; ali da ti najprije kažem što mi je sam kazao, što sam čuo iz njegovih usta. Kazao mi je, da sam dobro učinio, što dođoh da te tražim, i da je Bogu ugodno kada jedan mladić ovako radi, i da će mi pomoći da te nađem; i tako je zaista i bilo; ta, ono je svetac. Eto vidiš!

– Ali on je tako govorio zato što ne zna. . .

– Što on ima da zna o stvarima koje si uradila po svojoj glavi, bez pravila i bez ičijega mišljenja? Onako dobar i mudar čovjek, kao što je on, i ne pomišlja na takve stvari. A što mi je pokazao! – I tu ispriča posjetu u onoj kolibi. Mada su se čula i osjećaji Lucijini, u onom strašnom boravištu, navikli bili na jake potrese, ipak je svu obuze groza i žaljenje slušajući Renzovo pričanje.

– Pa i tom prilikom – nastavi Renzo – govorio je kao svetac; kazao je, kako Bog možda hoće da ukaže svoju milost onom bijedniku. . . (sad ga ne bih mogao drukčije nazvati). . . da Bog sprema za to podesnu priliku; ali hoće, da mu se nas dvoje zajedno pomolimo za njega. . . Nas dvoje ujedno! jesi li čula?

– Jest, jest; molit ćemo mu se, svatko od nas ondje gdje nas Bog uputi; molitve će naše samo Bog sastaviti ujedno.

– Ali kad ti kažem njegove riječi. . .

– Renzo, on ne zna. . .

– Zar me razumiješ, kad svetac govori, da onda sam Bog iz njega govori? i da on ne bi onako govorio, kad ne bi moralo sve biti onako. . . A duša onoga bijednika? Ja sam se molio Bogu za njega, i još ću se moliti; od svega srca molio sam se, baš kao što bih za svoga rođenog brata. Ali kako ćeš da mu dobro bude na onom svijetu, bijedniku, ako se ovdje ne ispravi ono što je on pokvario, ako se ne zagladi zlo koje je učinio? Samo ako se ti opametiš, onda je sve kao prije; što je bilo bilo; on je svoju pokoru učinio na

ovom svijetu. . .

– Ne, Renzo, ne. Neće Bog da mi činimo zlo, da bi on bio milosrdan. Ostavimo sve božjoj volji, a naša je dužnost samo da mu se molimo. Da sam ja umrla one noći, zar mu Bog ne bi mogao oprostiti? A što nisam umrla, što sam izbavljena. . .

– A tvoja majka, ona sirota Agneza, koja me je uvijek tako voljela, i koja je toliko žudjela da nas vidi kao muža i ženu nije ti i ona kazala, da su ti to krivi pojmovi? Ona koja te je i u drugim prilikama urazumila, jer o nekim stvarima ona pravilnije misli od tebe. . .

– Moja majka? Zar moja majka da mi savjetuje da pogazim zavjet! Dosta, Renzo, ti nisi pri sebi.

– Eh, hoćeš li da ti pravo kažem? Vi žene te stvari ne možete znati. Otac Kristofor mi je kazao, da se vratim k njemu da mu javim jesam li te našao. Idem odmah; čut ćemo što će on reći. . .

– Idi, idi onom svetom čovjeku; kaži mu da se Bogu molim za njega, a neka se i on pomoli za mene, jer mi je njegova pomoć sad potrebna, vrlo potrebna! Ali tako ti svega na svijetu, tako ti duše tvoje, tako ti moje duše, nemoj više doći, da me ovako mučiš, da me. . . uvodiš u napast. Otac Kristofor sve će ti lijepo objasniti, on će te prosvijetliti; on će povratiti mir u tvoje srce.

– Mir u srce! Oh! to izbij iz glave. Ti si im već kazala da mi pišu tu gadnu riječ, i duša mi zna, koliko me je namučila; a sada eto imaš srca da mi je i kažeš. A ja ti evo velim kratko i jasno, da mira nikada neće biti u mom srcu. Ti hoćeš da me zaboraviš; a ja tebe neću da zaboravim. Evo ti kažem otvoreno, ti ćeš me tako nagnati da izgubim pamet, i onda se nikad više neću opametiti. Dovraga sve, i zanat, i dobro vladanje! Hoćeš prosto da me osudiš, da budem očajnik cijeloga vijeka; neka ti bude, živjet ću kao očajnik. . . A onaj nesrećnik! Bog mi je svjedok, da sam mu od svega srca oprostio; ali ti. . . Ti hoćeš da me podsjećaš dokle god sam živ, da njega nije bilo. . . Lucija! kažeš mi da te zaboravim? Što ti se čini, na koga sam mislio sve ovo vrijeme?. . . I poslije tolikih događaja! poslije tolikih obećanja! Što sam ti skrivio, otkako smo se rastali? Tako postupaš sa mnom zato što sam se namučio? što sam tolike nesreće pretrpio? što su me ljudi gonili? što sam se toliko potucao po tuđini, žalostan, – daleko od tebe? što sam prvu moguću priliku iskoristio, da tebe potražim?

Lucia, kad je od plača smogla da progovori, sklopi ponovo ruke, i dižući k nebu oči pune suza, uzvikne:

– Oh, sveta Bogorodice, pomozi mi! Ti znaš, da poslije one strašne noći, težega trenutka od ovoga nisam imala. Onda si mi pomogla, pomozi mi i sada!

– Da, Lucijo, dobro je što prizivaš Bogorodicu; ali kako možeš misliti, da

njoj, koja je neizmjerno dobra, milosrdna mati, može biti ugodno, da nas ovako muči. . . bar mene. . . zbog jedne riječi, koja ti se izmakla u trenutku, kad nisi znala što govoriš? Zar možeš misliti, da ti je onda Bogorodica pomogla, da bi nam sada ovoliko odmogla?. . . Ali ako je to samo izgovor, ako si omrznuta na mene. . . Reci mi pravo. . . kaži mi istinu.

– Molim te, Renzo, preklinjem te tvojim pokojnicima, nemoj tako govoriti, nemoj mi parati srce. . . Ovo mi ne bi bio dobar čas za odlazak na istinu. Idi ocu Kristoforu, preporuči me njemu; nemoj se vraćati, nemoj se vraćati ovamo.

– Idem; a već možeš znati, da li se neću vratiti! Vratio bih se da je nakraj svijeta, jest vratio bih se! – i nestade ga.

Lucia ode da sjedne, upravo da se sruši na tle kraj one postelje, nasloni glavu na nju, roneći suze i jecajući. Ona žena, koja je dotle nepomično sve slušala i gledala, upita sada Luciju, tko je onaj momak, čemu ona: prepirka, onaj plač. Ali će, po svoj prilici i čitalac upitati, tko je ona žena? Evo da mu odgovorimo, a neće nam za to trebati mnogo riječi.

To bijaše imućna trgovkinja od svojih trideset godina. Za nekoliko dana umriješe joj u kući muž i sva djeca; malo zatim i ona dobije kugu, prenesu je u lazaret, smjeste je u onu kolibicu, gdje je Lucia, ne znajući za sebe već je prevalila vrhunac bolesti, i bijahu joj se već promijenile nekolike drugarice u onoj kolibi, a tada se počela oporavljati i osvješćivati; jer odmah u početku bolesti, dok je još bila u don Ferrantovoj kući, bijaše izgubila svijest. U kolibici bijaše mjesta samo za dvije bolesnice; između njih dvije, ožalošćene, napuštene, preplašene, same u onolikoj množini, brzo se razvije prijateljstvo i ljubav, do kakve bi inače moglo doći tek da su vrlo dugo živjele zajedno. Za nekoliko dana Lucia je mogla pomagati svojoj drugarici, koju je kuga strašno spopala. Ali je i ona preboljela, i sada se u društvu oporavljaju i uzajamno se čuvaju i hrabre; obećale su jedna drugoj, da će zajedno izići iz lazareta, i bile su se tako dogovorile i sve udesile da se ni poslije ne rastanu. Trgovkinja, koja je ostavila svom bratu, zdravstvenom komesaru, na čuvanje i kuću, i radnju, i blagajnu, sve puno i u redu, sad će se naći sama i žalosna vlasnica mnogo većega imanja, no što joj treba za udoban život, i stoga je htjela da zadrži sa sobom Luciju kao kćerku ili sestru. Lucija bijaše pristala s najvećom zahvalnošću prema njoj i prema Providnosti; ali je najprije htjela doznati kako je majci i dobiti, kao što se nadala, njezino odobrenje. A po urođenoj skromnosti i šutljivosti, nije joj ništa pričala ni o svojoj vjeridbi, ni o onome što je zbog nje pretrpjela. Ali sada, u onoj uzrujanosti svojih osjećaja, Luciji je tolika ista potreba da se izgovori, kolika je trgovkinji želja da sve čuje. Objema rukama steže joj Lucia desnicu, pa joj stade sve pričati, bez ikakva uzdržavanja, osim koliko je morala zbog jecanja.

Renzo, međutim, juri u stan oca Kristofora. Pazeći da ne zaluta po

onolikim putanjama, a i lutajući malo, naposljetku stigne. Nađe kolibu, ali u njoj nema oca Kristofora; obilazi i traži po okolini, i nađe ga u jednoj baraci, gdje kleči i gotovo ničice tješi jednoga bolesnika na umoru, Renzo stade, šuti i gleda. Ne potraja dugo, vidi kako otac Kristofor sklapa oči onom jadniku, pa se klečeći pomoli Bogu za pokoj njegove duše, i ustade. Renzo mu tada ode u susret.

– Oh, došao si – reče mu fratar Čim ga vidje: – pa što je?

– Tu je; našao sam je!

– A kako je?

– Ozdravila, ili bar ustala.

– Bogu hvala!

– Ali. . . – reče Renzo, približujući mu se sasvim, da bi mogao govoriti sasvim tiho: – opet ima neka zbrka.

– Kakva?

– Evo da vam kažem. . . Vi već znate kako je ona dobra; ali je ponekad i pomalo zatucana u svojim mislima. Poslije tolikih obećanja, poslije svega što i sami znate, sad veli da ne može poći za mene, jer veli, što ti ga znam? da one noći, od straha, bučala joj glava, pa se, tako reći, zavjetovala Bogorodici. To nema smisla, nije li tako? Tako što može učiniti tko je učen i zna te stvari, ali mi prosti ljudi, koji ne razumijemo kako to treba. . . kažite pravo, je li da to ništa ne vrijedi?

– Je li ona daleko odavde?

– Nije: eto tu, odmah iza kapelice.

– Pričekaj malo – reče fratar – pa ćemo ići zajedno.

– Dabogme, vi ćete joj objasniti. . .

– Ništa ne znam, sine; moram najprije nju čuti.

– Razumijem – reče Renzo i zagleda se u zemlju, prekrstio ruke, a stegla mu gušu neizvjesnost, koja je još potpuna. Fratar potraži opet onoga oca Viktora, zamoli ga da ga zamijeni, uđe u kolibu, izađe sa svojom torbom, vrati se Renzu i reče mu: – Hajdemo; – i ode naprijed idući k onoj kolibi, u koju su prije malo vremena ušli bili zajedno. Ovoga puta uđe on sam, brzo se vrati i reče: – Još uvijek onako! Molimo se Bogu za njega. – Pa onda nastavi: – Sada vodi ti mene.

Uputiše se šuteći.

Vrijeme se bijaše sasvim natmurilo i navješćivaše neminovnu, blisku oluju. Učestano sijevanje rasvjetljavalo je na mahove onu tmoru, i trenutnim sjajem osvjetljuje one dugačke krovove, svodove nad hodnicima, kupolu na kapelici, krovinu na niskim kolibama; s jednoga na drugi kraj

nebeskoga svoda pucaju s iznenadnim treskom gromovi i tutnje po nebesima. Renzo ide naprijed, pazeći da ne izgubi put, nestrpljiv da što prije stigne, a opet umjerava korak, udešavajući ga prema snazi oca Kristofora; ovaj, umoran od rada, iznemogao od bolesti, pritisnut omarom jedva ide, dižući svaki čas usahnulo lice k nebu, kao da traži slobodnijega daha.

Renzo, kad dođe do kolibe, stade, okrete se ocu Kristoforu i potresenim glasom reče mu: – Ovdje je.

Uđoše u kolibu. . . – Evo ih! – reče ona žena na postelji. Lucia se okrenu, ustade naglo i potrči ocu Kristoforu u susret s uzvikom: – Blago meni! Oh! oče Kristofore!

– Eto vidiš. Lucija, od kolikih te muka i opasnosti Gospod Bog spasio! Zaista moraš biti zadovoljna, što si se uvijek uzdala u Boga.

– Oh jesam! Ali vi, oče? Jao meni, kako ste se promijenili! Kako ste? kažite; kako vam je?

– Kako Bog hoće, i kako, po njegovoj milosti, i ja hoću – odgovori fratar s vedrim licem. Pa onda je zovne na stranu i reče joj: – Čuj. Lucia; ja ne mogu ostati ovdje nego malo trenutaka. Hoćeš li ti da imaš vjere u mene, kao i prije?

– Oh! zar niste vi uvijek moj otac Kristofor?

– Kaži mi dakle, kćeri moja, kakav je to zavjet, što mi Renzo priča?

– Zavjetovala sam se Bogorodici. . . u onim strahovitim mukama!. . . da se neću udavati.

– Sirota! ali jesi li pomislila onda, da si već vezana bila jednim obećanjem?

– Prema Gospodu i Bogorodici!. . . na to nisam pomislila.

– Gospodu Bogu, kćeri moja, ugodne su žrtve i posvete, kad ih prinosimo od onoga što je naše. Bog hoće srce, hoće volju; ali mu ti nisi mogla posvetiti volju drugoga nekog, kome si se ti već obvezala bila.

– Jesam li zgriješila?

– Nisi, dobra Lucijo, ne brini ništa! Ja sam, čak uvjeren, da je Bogorodici ugodna bila namjera tvoga ojađenog srca, i da ju je prinijela Bogu za tebe. Ali kaži mi; jesi li se s kim god savjetovala o tome?

– Mislila sam da nije ništa zlo, da bih se morala ispovijedati; a ono malo dobra što mogu učiniti, nisam htjela nikome da kažem.

– Nemaš nikakva drugoga razloga za odustajanje od riječi, koju si zadala Renzu?

– Drugoga razloga. . . ja baš. . . kakva razloga. . .? Ne bih mogla reći. . .

– odgovaraše Lucia, s takvim snebivanjem, iz koga se vidjelo, da joj u duši nema nikakve neodređenosti; a lice joj, još blijedo od bolesti, procvjeta odjednom najljepšim rumenilom.

– Vjeruješ li ti, – nastavi starac s oborenim očima – da je Bog dao svojoj crkvi vlast, da odrešuje i vezuje, kako je kad za veće dobro, dugove i obaveze, koje ljudi mogu imati prema njemu?

– Vjerujem.

– Znaj dakle, da mi, koji smo određeni, da se ovdje brinemo o dušama svih nevoljnika, imamo od crkve najšire ovlaštenje za sve one koji nam se obrate; i prema tome ja mogu, kad bi ti to zaiskala, da te razriješim od svake obaveze, koju si na se primila tim zavjetom.

– A da nije grijeh opozvati jedno obećanje učinjeno Bogorodici i pokajati se što je učinjeno? Ja sam se onda zavjetovala sasvim iskreno. . ., – reče Lucia, sva uzrujana navalom one, da istinu kažemo, neočekivane nade, a s druge strane suprotnim strahom potkrijepljenim svima mislima, kojima se ona od toliko vremena prvenstveno zanima u svojoj duši.

– Zar grijeh, kćeri moja? – reče otac Kristofor; – zar je grijeh pribjeći se crkvi i tražiti od njezina sluge, da upotrebi vlast koju mu je ona dala, a koju je ona primila od Boga! Ja sam vidio, kako ste vas dvoje došli do odluke da se vjerite i da zajedno živite; ako mi se ikada učinilo da je netko dvoje Bog sastavio, i sada ne vidim, zašto bi Bog htio da vas rastavi. I ja blagosiljam Svevišnjega, što je dao, meni nedostojnom, moć da govorim u Njegovo ime i da ti vratim zadanu riječ. I ako zaišteš da te razriješim od toga zavjeta, ja ću to učiniti; i ja baš želim da to zaišteš od mene.

– Pa onda. . .! kad je tako. . .! ja vas molim! – reče Lucia, a lice joj ničim više nije pomućeno, osim stidljivošću.

Otac Kristofor znakom zovne Renza, koji stajaše u najdaljem kutu, gledajući (jer čuti nije mogao) razrogačenim očima onaj razgovor, od koga mu sudba ovisi. Kad se Renzo primaknu, otac Kristofor glasno reče Luciji: – Po ovlaštenju svete crkve ja te razrešavam od zavjeta djevojaštva, poništavajući sve što bi u tome bilo nerazmišljeno i opraštajući te svih obaveza, koje si time na se primila.

Zamislite samo, kako su ove riječi zvučile u Renzovim ušima! Očima živo zahvali onome koji ih je izgovorio, pa odmah zatim potraži, ali uzalud, Lucijine oči.

– Pouzdano i mirno vrati se opet na prijašnje misli – govori joj dalje otac Kristofor; – ponovo traži u Gospoda milost, koju si prije tražila, da budeš dobra žena; uzdaj se da će ti tu milost udijeliti još u većoj mjeri, poslije tolikih patnji. A ti – nastavi dalje, okrećući se Renzu – sjećaj se uvijek, sine, ako ti crkva vraća ovu tvoju drùgu, da to ne čini radi prolazne i svjetovne utjehe za tebe, koja, i kad bi bila potpuna i bez ikakve gorke

primjese, opet bi se morala svršiti velikim bolom, u trenutku vječitoga rastanka, ali ona to čini, da vas oboje uputi putem onog blaženstva, kome nema kraja. Ljubite se kao suputnici, s pomišlju da se morate rastati, i s nadom da ćete se opet za svagda sastati. Zahvalite Bogu, koji vas je doveo do bračnoga života, ne kroz bučna i prolazna veselja, nego kroz muke i bijede, da bi vas spremio za pribranu i mirnu radost. Ako vam Bog dade poroda, neka vam bude zadatak, da ga odgojite za Nj, da ga napojite ljubavlju prema Bogu i prema svima ljudima; i onda ćete ga u svemu izvesti na dobar put. Lucijo, je li ti kazao Renzo, koga je ovdje vidio?

– Jest, oče, kazao mi je!

– Molite se Bogu za njega! neumorno se molite! A molite se i za mene!. . . Djeco! hoću da imate jednu uspomenu od oca Kristofora. – I tu izvadi iz torbe kutiju od obična drveta, ali struganu i uglačanu s nekom fratarskom umjetnošću, pa nastavi: – Ovdje je unutra ostatak hljeba. . . prvoga hljeba što sam kao milostinju isprosio; onoga hljeba, o kom ste čuli da se pripovijeda! Ostavljam ga vama; čuvajte ga; pokazujte ga svojoj djeci. Dolazite u zloban svijet i u zlobna vremena, među ohole i silovite ljude; učite ih da praštaju uvijek, uvijek! Sve, sve! i da i oni mole Bogu za oca Kristofora.

I dade Luciji kutijicu, koju ona uze s poštovanjem, kako bi uzela neke svete moći. Zatim nastavi mirnijim glasom; – Kaži mi sada, imaš li koga ovdje u Milanu, na koga se možeš osloniti? Gdje se misliš nastaniti, kad iziđeš odavde? Tko će te odvesti tvojoj majci, ako je živa i zdrava?

– Ova dobra gospođa zasad mi zamjenjuje majku; nas dvije zajedno ćemo izići odavde, i ona će se za sve postarati.

– Bog neka joj vrati – reče fratar približujući se postelji.

– I ja vam zahvaljujem – reče udovica, što ste utješili te dvije dobre duše. Ja sam već naumila bila da stalno kod sebe zadržim ovu dragu Luciju. Dakle, zasad uzet ću je sa sobom, pa ću je otpraviti u njezino selo i predati je njezinoj majci; a ja ću joj – dodade tihim glasom – dati svu opremu za udaju. Ja imam i suviše, a od onih koji su imali da to sa mnom uživaju nemam više nikoga!

– Tako možete učiniti – odgovori joj fratar – jedno bogougodno djelo i pomoći ovim siromasima. Ne treba da vam preporučujem ovo djevojče, jer već vidim da je volite kao svoje; neka je slava i hvala Svevišnjem, koji se milostivim ocem pokazuje i kad nas bičem kažnjava, te je sastavio vas dvije, dokazujući vam time jasno svoje milosrđe. A sada – nastavi dalje okrećući se Renzu i hvatajući ga za ruku – ja i ti nemamo ovdje nikakva posla; i suviše smo se zadržali. Hajdemo!

– Ah oče! – reče Lucia; – kada ću vas opet vidjeti? Ja sam ozdravila, ja koja nisam ni za što na ovom svijetu; a vi. . .!

– Već odavno – odgovori starac ozbiljnim i blagim glasom – ja prosim u Boga milost, jedinu preveliku milost; da svršim svoje dane u službi svojih bližnjih. Ako bi mi sada htio učiniti tu milost, onda mi je potrebno da se mojim zahvalnim molitvama pridruže svi oni koji me vole, da bih mogao pred Bogom iskazati svu svoju zahvalnost. Ali moramo ići; dede, Lucijo, kaži Renzu što imaš da poručiš majci.

– Ispričaj joj sve što si vidio – reče Lucia svome zaručniku. – Kaži joj da sam ovdje našla drugu majku, da ću s njom doći što prije budem mogla, i da se nadam, tvrdo se nadam, da ću je zateći zdravu i veselu.

– Ako ti treba novaca – reče Renzo – ovdje imam sve ono što ste mi poslale, i. . .

– Ne, ne, – upade mu udovica u riječ; – njoj ništa ne treba.

– Hajdemo – ponovi fratar.

– Do viđenja, Lucijo. . .! Zbogom. . . zbogom i vama, dobra gospođo – reče Renzo i zbunio se toliko da ne nalazi riječi, kojima bi iskazao svoja osjećanja.

– Neka vam Bog učini milost, da se svi opet ovako sastanemo! – reče Lucia tužno.

– Neka bude uvijek s vama i neka vas uzme pod svoje okrilje – reče otac Kristofor dvjema drugaricama, pa s Renzom iziđe iz kolibe.

Bijaše oko predvečerja, a naoblačeno nebo samo što se nije provalilo. Otac Kristofor ponudi Renzu da prenoći u njegovoj kolibi. – S tobom u društvu ne mogu biti – primijeti mu on; – ali ćeš bar biti pod krovom.

Ali se Renzu baš nikako ne sjedi više; a i zašto bi još duže ostao na ovakvom mjestu, kad za to vrijeme ne može ni Luciju vidjeti, ni biti u društvu s ocem Kristoforom. A što se smrkava, što se sprema pljusak, slobodno se može reći, da je u onom trenutku dan i noć, sunce i kiša, vjetrić i oluja, za Renza bilo sasvim svejedno. Zahvali ocu Kristoforu na ponudi, govoreći mu kako hoće da nađe Agnezu što brže može.

Kad dođoše na srednja vrata, fratar ga stegne za ruku i reče mu:

– Kad nađeš, ako Bog da, onu dobru Agnezu, pozdravi je i u moje ime; kaži i njoj, i svima koji ostaju i sjećaju se oca Kristofora, da se mole Bogu za nj. Pođi zbogom i nek ti on bude uvijek u pomoći.

– Oh! oče Kristofore. . .! vidjet ćemo se, vidjet ćemo se opet.

– Na nebu, nadam se.

I kad to reče, odvoji se brzo od Renza; ovaj gleda za njim sve dokle ga je mogao vidjeti, pa onda još jednom tužno pogleda desno i lijevo ono mjesto bolova i smrti. Opaža se izvanredno kretanje, trčanje ukopnika, prenašanje stvari, pričvršćivanje šatora nad daščarama, a prekužnici se vuku u kolibe

ili u hodnike, da se sklone od bliske nepogode.

GLAVA TRIDESET SEDMA

Renzo se vraća

Tek što je Renzo izišao iz lazareta i udario na desno, da nađe put, kojim je jutros bio došao ispod bedema, a već počeše kao gràd plaho padati rijetke a krupne kaplje, koje udarajući o bijeli i suhi put i odskačući, isprva za nekoliko trenutaka dizahu prašinu; ali za časak one kaplje zagustiše; i prije no što je Renzo stigao do putanje, kiša je pljuštala kao iz kabla. Mjesto da se uznemiri, Renzo je naprotiv, tako reći, brčkao po onom pljusku, uživao je u onoj svježini, u onom šuštanju, u onom žuboru nakvašene trave i lišća, koje se povija! pod mlazovima, što niza njih cure, a svijetle se osvježenim zelenilom; disao je snažno i iz punih grudi; u onom rastvaranju prirode osjećao je, takoreći slobodnije i življe ono rastvaranje, koje se zbilo u njegovoj sudbi.

A koliko bi čistije i potpunije bilo to uživanje, da je Renzo mogao pogoditi ono, što se poslije nekoliko dana vidjelo: da će ona oluja i provala oblaka sprati i zarazu; da poslije oluje lazaret, ako neće moći vratiti žive sve one, koji su se još živi zatekli, bar neće više gutati nove žrtve; da će se poslije nedelje dana početi otvarati kuće i trgovine, i da će se govoriti gotovo samo još o karanteni, a od kuge će se opažati samo ovdje ondje, sve rjeđi nastupi, kao neki zaostaci, repovi koji se iza tim pomorom uvijek povlače, neko vrijeme.

Ide, dakle, naš Renzo veselo naprijed, a još ne zna ni kamo, ni kako, ni kada, ni hoće li gdje tražiti prenoćišta: samo se žuri da ide naprijed, da stigne što prije u svoje selo, da nađe s kim će razgovarati, kome će pričati, a nadasve da što prije nastavi put u Pasturo, da nađe Agnezu. Ide, a glava mu buči od svega onoga što se toga dana dogodilo: ali ispod svih bijeda, groza, opasnosti, izbija neprestano na površje jedna vesela misao; naišao sam je; ozdravila je; moja je! I tada svaki put radosno poskoči, a tim sve oko sebe zapljusne i poprska, kao hrt kad izbjegne iz vode; ponekad samo protrlja ruke, pa ide dalje sve bržim korakom. Gledajući usput, skuplja, takoreći, misli koje je tuda ostavio jutros i juče kad je prolazio; i s većim uživanjem skuplja sada baš one misli, koje je onda najviše rastjerivao, sumnje teškoće, hoće li je naći, da li živu, ili na umoru, ili mrtvu! – I našao sam je živu! – završio bi ta razmišljanja. Pa opet se u mislima vraća na

najstrašnije prilike onoga dana; vidi sebe s onom alkom u ruci; je li tu ili nije tu? pa onda onako ružan odgovor; i ne dadoše mu ni da razmisli malo o onom odgovoru, nego ga spopadoše oni mahniti nitkovi; pa onaj lazaret, ono crno more! hajde je nađi! I opet je našao! Vraća se u mislima na onaj trenutak kad je ispred njega prošla sva povorka prekužnika; strašan trenutak! kako mu je srce pucalo, što je ondje nije našao! a sada baš ništa ne mari, što nije ondje bila. Pa onda, ono žensko odjeljenje! I baš iza one kolibe, kad se najmanje nadao, onaj glas, baš njezin glas! I vidjeti je, vidjeti je zdravu! I ostade još onaj, čvor sa zavjetom, i to tvrđe zavezan no ikada prije. I taj čvor razdriješen! A ona mržnja protiv don Rodriga, onaj crv koji mu je progrizao svaku muku i zagorčavao svaku utjehu, sad je i nje nestalo. Prosto se veće zadovoljstvo ne bi moglo zamisliti, samo da nije bilo one neizvjesnosti o Agnezi, one teške slutnje o ocu Kristoforu, i što se još nalazi usred kuge.

Stiže u Šesto već u mrak; kiša neprestano pljušti. Ali se osjeća sasvim krepak, a zna da će biti stotinu teškoća dok nađe prenoćište, i još onako pokisao, pa neće ni da misli na prenoćište. Samo mu je jedno ipak vrlo neugodno; gladan je kao vuk; onakva radost, kao što je njegova, svarila bi bila i nešto mnogo više od ono malo jela iz zdjele oca Kristofora. Razgleda ima li gdje kakva pekarnica; ugleda jednu, i dobije dva kruha s pomoću mašica i sa svim onim drugim oprezom, uze krupne zalogaje i putuje dalje.

Kad je prošao kroz Monzu, bila je već duboka noć, pa opet je uspio da nađe gradska vrata, koja ga izvode na pravi put. Ali osim toga, što je zaista bilo vrlo važno, može svatko zamisliti kakav je inače bio onaj put i kakav je svakoga časa bivao. Uduben (kao što već rekosmo da su svi oni putovi) među dvije strane, gotovo kao neko riječno korito, onda kad je Renzo prolazio, taj put bijaše, ako ne rijeka, a ono prava bara; svaki čas upada u lokve, iz kojih se s teškom mukom izvlače noge, a kamoli cipele. Ali Renzo gaca kako može, ne gubi strpljenje, ne psuje, ne kaje se; on samo to zna, da svaki korak, ma koliko glibav, znači napredovanje, a i kiša će, ako Bog da, kad tad prestati, pa će i svanuti, i onda će mu milo biti, što je prešao ovaj put po kom sada gaca.

A moram reći, da na to nije baš ni mislio, nego samo onda kad je morao. Pa i to mu bijaše zabavno; a glavni mu posao u glavi bijaše, da razmišlja o događajima onih žalosnih posljednjih godina; toliki zapleti, tolike neprilike, toliki teški trenuci, kad mu je već na izmaku bila svaka nada, kad je bio na rubu očajničke propasti; takvoj prošlosti Renzo je u svojoj mašti stavljao nasuprot sasvim drukčiju budućnost; dolazak Lucijin, svadbu, svoju kuću i obitelj, pričanje što se sve pretrpjelo, sretan i miran život.

Kako je radio, kad je nailazio na raspustice, Bog bi ga znao; bilo da mu je pomoglo sjećanje, ukoliko je mogao nazirati po onoj pomrčini, bilo da ga je sreća poslužila, sigurno je da nije zalutao, nego je uvijek pogodio pravi put. On sam, koji je kasnije često pričao nadugo i naširoko svoje doživljaje

(i po svemu bi se reklo da je naš anonimni pisac od samoga njega čuo više puta njegovu historiju), govorio je uvijek, da se toga noćnog putovanja sjeća, kao da je svu noć spavao i sanjao. Išao je po kiši i mraku, i kad je svanulo bio je na Addinoj obali.

Padanje nikako nije prestajalo, ali se postupno od potopa pretvorilo bilo u kišu, a poslije od kiše u kišicu, koja sipi, sipi tiho, neprestano i podjednako; oblaci se digli uvis i razrijedili, pa zastiru nebo lakom i prozračnom koprenom; kroz osvitak Renzo vidi i razgleda svu okolinu. Eno i njegova sela; što je osjetio kad ga je ugledao, ne može se riječima iskazati. Dosta to; oni bregovi, onaj Resegone tu blizu, sav onaj kraj oko Lecca, sve mu se to čini da je njegovo. Pogleda i na sebe, i uvjeri se da je čudnovato izgledao, doduše kako je i zamišljao, prema onome što je na sebi osjećao; mokro na, njemu sve do kože, sve se na njemu slijepilo: od glave do struka sama voda, prava streha; od struka do peta, mulj i glib; a rijetka mjesta gdje toga nema mogla bi se nazvati ubrljotine i uprskotine. A da, se mogao sav vidjeti u ogledalu, s obodom šešira raskvašenim i opuzmutim, s kosom opruženom i ulijepljenom, on bi se od samoga sebe uplašio. Umoran je, dakako, morao biti, ali on na to ne obraća pažnju; a jutarnja svježina, uz onu noćnu i uz onu od izdržanoga kupanja, samo ga je još više krijepila i podsticala na što brži hod.

Stigne u Peskate; ide sve duž Adde, tužno pogledajući na Pescarenico; prijeđe preko mosta; putovima i prijekim stazama začas stigne do kuće onoga svog prijatelja i ugostioca. Ovaj je ustao bio, pa stoji na vratima i gleda kakvo će vrijeme biti; odjednom ugleda onu raskvašenu, ukaljanu i, moramo reći, prljavu priliku, a u isti mah onako živahnu i otresitu; za svoga vijeka nije vidio ni uprljanijega ni zadovoljnijega čovjeka.

– Ej! – vikne mu; – jesi li ti to? Već si se vratio? Po ovakvom vremenu? Pa šta je bilo?

– Tu je – kliče Renzo; – našao sam je! našao sam je!

– Zdrava?

– Još bolje; ozdravila. Moram zahvaljivati Bogu dokle god sam živ. Čut ćeš; velike stvari, čudnovate stvari.

– Ali što si takav, bolan?

– Što, nisam lijep?

– Možeš upotrijebiti vodu s gornje polovine da spereš blato s donje. Čekaj malo; da naložim dobru vatru.

– Ne protivim se. Znaš li gdje me je uhvatila? Baš na izlazu iz lazareta. Ne mari ništa! Vrijeme tjera svoje, a ja opet svoje.

Prijatelj ode i vrati se s dva naramka cjepaka; jedan spusti na tle, a drugi metne na ognjište, raspreta sinoćni žar i potpiri brzo dobru vatru.

Dotle Renzo skide šešir, otrese ga dva tri puta, pa ga baci na tle; ne bijaše tako lako svući odijelo. Izvadi iz džepa onaj nož, kom su se korice tako raskisle, kao da su obarene; metne ga na klupicu i reče: – I nož je mokar; ali voda je! voda je! Bogu hvala. . . umalo da. . .! Pričat ću ti sve. – I protrlja ruke. – A sada molim te, – nastavi on; – donesi mi onaj svežanj što sam ostavio gore u sobi, da se presvučeni.

Kad mu se prijatelj vratio sa svežnjem, reče mu:

– Bit ćeš sigurno i gladan; piti imao si baš dosta usput, ali jesti. . .?

– Sinoć sam kupio dva kruha, ali, pravo da ti kažem, ne bijaše ni da se prigrize.

– Čekaj, čekaj, – reče prijatelj, pa objesi kotlić s vodom o verige, i nastavi: – idem da namuzem; dok donesem mlijeko voda će provreti, pa ćemo zamijesiti puru. A dotle, ti se možeš preobući.

Renzo kad ostade sam, s mukom svuče ostalo odijelo i rublje sa sebe, koje mu bijaše prionulo za kožu; osuši se i preobuče se od glave do pete. Prijatelj se vrati i ode k ognjištu; Renzo sjedi i čeka.

– Sada osjećam umor – reče Renzo; – ima bogme da se ide! ali to nije ništa. Drugih stvari imam cio dan da ti pričam. Ala je nagraisao Milan! Ono treba vidjeti! prosto da ne vjeruješ! Moraš se tamo zgaditi od samoga sebe. Baš je dobro bilo što me je kiša svu noć prala. I što mi htjedoše još opraviti ona gospoda u prijestolnici! Čut ćeš, čut ćeš. A da vidiš lazaret! Prosto da potoneš u bijede. I to ću ti sve pričati. . . I našao sam je, i doći će ovamo, i bit će mi žena; a ti ćeš biti kum; da se malo proveselimo, ne misleći vječito na kugu.

Renzo je održao ono što je prijatelju obećao, da će mu cio dan pričati; a za pričanje je baš zgodno bilo, što neprestano sipi kiša, te domaćin nije ni izlazio iz kuće, nego ili sjedi pokraj prijatelja koji mu priča, ili opravlja nešto na kaci, na nekoj bačvi, i sprema druge stvari za berbu; i Renzo mu pomaže u poslu, jer se on, kao što obično sam kaže, više umori od nerada nego od rada. Ali Renzo ipak trkne do Agnezine kuće, da vidi onaj prozorčić i da pod njim protrlja ruke. Nitko ga nije vidio, i brzo se vrati kući, pa odmah legne spavati. Ustane prije zore, i videći da je prestala kiša, iako se vrijeme nije razgalilo, on krene odmah u Pasturo.

Bilo je još rano kad je stigao u Pasturo, jer je brzo išao i žurio se da sve svrši što prije, kao što bez sumnje i čitalac jedva čeka da se svrši. Raspita odmah za Agnezu; rekoše mu da je zdrava, i pokažu mu osamljenu kućicu gdje stanuje. Ode pred kuću i zovne je s ulice; poznade mu glas i dojuri na prozor; zinula od čuda i onijemila od uzbuđenja, pa se pribira da nešto kaže, ali je Renzo preteče i viknu joj; – Lucia je ozdravila; vidio sam je prekjuče; mnogo vas pozdravlja; doći će brzo. A imam mnogo, mnogo da vam pričam.

Između iznenađenja, što je Renzo došao, zadovoljstva što je onako dobre glasove donio, i radoznalosti da još više čuje, Agneza zausti najprije jedan usklik, pa jedno pitanje, a ne može ništa da dovrši. Naposljetku, zaboravljajući na opreznosti, kojih se odavno pridržavala, reče mu:

– Evo me da ti otvorim.

– Stanite, a kuga? – reče Renzo: – Vi je niste imali, čini mi se.

– Nisam, a ti?

– Ja jesam; stoga se vi morate dobro čuvati. Ja dolazim iz Milana, i kad vam budem pričao vidjet ćete, da sam bio u zarazi do očiju. Doduše, preobukao sam se od glave do pete, ali se ona gnusoba strašno lijepi, kao kad se nagazi na čini. I kad vas je Bog dosad čuvao, onda hoću da se čuvate sve dok ne prestane sasvim ova kuga; jer ste vi naša majka, i hoću da poduže zajedno preživimo, da se naplatimo za sve muke koje smo pretrpjeli.

– A l i . . . – zausti Agneza.

– Ostavite! – prekide joj Renzo riječ; – nema tu više nikakvo ali. Znam što htjedoste reći; čut ćete, čut ćete, nema više ali. Da odemo kudgod na kakvo mjesto pod vedrim nebom, gdje se možemo razgovarati mirno i bez opasnosti, pa ćete čuti.

Agneza mu pokaže vrt iza kuće, pa mu objasni; – Uđi tu i vidjet ćeš dvije klupe, jedna prema drugoj, kao da su naročito namještene. Evo me odmah!

Renzo ode i sjedne na klupu; poslije nekoliko trenutaka Agneza je sjedila na drugoj klupi. Uvjeren sam, da čitalac, koji zna sve što je bilo, da je mogao biti ondje kao treći, svojim očima da gleda onaj oduševljeni razgovor, svojim ušima da sluša ona pričanja, ona pitanja, ona objašnjavanja, one uzvike, ono žaljenje, ono radovanje, i o don Rodrigu, i o ocu Kristoforu, i o svemu drugom, pa onda ono crtanje budućnosti, jasno i određeno kao što su im slike iz prošlosti, uvjeren sam, velim, da bi prosto uživao i ne bi se žurio da ode odande. Ali da cio onaj razgovor ima na papiru, sastavljen od nijemih riječi i od crnila, a bez ikakvih novih događaja, čini mi se da čitalac bogzna kako to ne želi, i ugodnije mu je da cio razgovor sam sebi predstavi u pameti. Zaključak onoga razgovora između Renza i Agneze bio je taj, da svi zajedno odu u ono selo u bergamskoj oblasti, gdje se Renzo u svom poslu vrlo dobro uputio; ali nisu mogli točno uglaviti vrijeme, jer je o ovisilo od kuge i od drugih prilika; čim prestane opasnost, Agneza će se vratiti kući da sačeka Luciju, ili će Lucia već nju čekati; međutim, Renzo će češće svraćati u Pasturo, da vidi majku i da je obaveštava o svemu što se bude događalo.

Prije polaska Renzo i Agnezi ponudi novaca, govoreći joj:

– Evo ovdje imam sve ono, znate, što ste mi poslale; zarekao sam se bio, da ih neću dirati, dokle god se cijela stvar ne raščisti. A sada, ako vam treba, donesite posudu s vodom i octom: istrest ću vam unutra svih pedeset škuda svijetlih kao sunce.

– Ne treba, ne treba – reče Agneza; – imam ih još na pretek; ti to čuvaj; trebat će ti da se okućiš.

Renzo se vrati u selo još i s tom novom radošću, što je našao zdravu i veselu Agnezu, koju je volio kao majku. Ostatak onoga dana i noć provede u prijateljevoj kući; sutradan krene opet na put, ali na drugu stranu, to jest, u svoj novi zavičaj.

Zateče Bortola potpuno zdrava, a i manje uplašena od zaraze; jer onih dana i ondje se odjednom bijaše okrenulo na bolje. Malo se njih razboljevalo, a i sama bolest ne bijaše više onako žestoka; nema više onih smrtonosnih pjega, ni onih groznih znakova; samo groznice, većinom nastupne, a tek da se pojavi po koja omanja kvrga, ali ne modra, i koja se liječi kao običan prišt. Sve se već izmijenilo u selu; oni koji ostadoše živi počeše izlaziti, prebrajaju se, uzajamno izjavljuju sažaljenja i čestitanja. Već se govori o obnavljanju radova; gospodari već misle, kako će tražiti i pogađati radnike, a naročito za one poslove, za koje ih nije mnogo bilo ni prije kuge, kao što je svilarski posao. Renzo, bez zanovijetanja, obeća rođaku (naravno ako žene odobre), da će se vratiti na posao, kad bude došao sa ženom i punicom, da se nastani u selu. Međutim, spremao je sve što treba; našao je veću kuću, na žalost to bijaše postalo i lako i jeftino; nabavi namještaj i sve pokućstvo; radi toga morao je okrnjiti svoje blago, ali nije mnogo, jer je sve jeftino bilo, a to stoga što je bilo mnogo više robe nego kupaca.

Poslije nekoliko dana vrati se ponovo u svoje rodno mjesto, u kom nađe da se sve u još većoj mjeri okrenulo na bolje. Pohita odmah u Pasturo; Agneza se sasvim ohrabrila, i gotova je da se odmah vrati kući; i Renzo je odvede; nije potrebno da pričamo, što je sve osjećala i što je sve govorila, kad se vratila u svoj zavičaj.

U svojoj kući Agneza nađe sve onako kako je ostavila. Neprestano je ponavljala, da su jednoj siromašnoj udovici i jednoj siromašnoj djevojci mogli kuću onako očuvati samo anđeli božji. – A ono prije – govoraše ona – moglo se misliti, da je Bog odvratio od nas svoje lice i ostavio nas kad je dopustio da nam raznesu ono naše sirotinje; a evo, Bog je sasvim suprotno pokazao, jer nam je s druge strane poslao obilatu pomoć, kojom sam mogla sve ponovo nabaviti. Rekoh sve, a nije tako; jer Lucijinu opremu, koju su oni zlikovci svu odnijeti zajedno s ostalim, još ne bijah nabavila; sad nam evo i ta oprema dolazi s druge strane. Tko bi mi rekao bio, kad sam se onoliko mučila da joj pribavim opremu; ti misliš da radiš za Luciju! Eh, luda ženo! ti radiš za koga ne znaš; Bog će ga znati tko će nositi to rublje i

te haljine; a za Lucijinu opremu, za ono što će zaista njezino biti, postarat će se neka dobra duša, o kojoj ti ne znaš ni da postoji na ovome svijetu.

Prva Agnezina briga bila je, da u svojoj kućici spremi što ljepše Lucijinu sobu. Zatim potraži svile za namotavanje, i tako joj je prolazilo vrijeme u radu.

Ni Renzo se nije lijenio tih dana, koji su mu se već po sebi činili tako dugi; na sreću, bio je vičan dvama zanatima, pa se prihvati seljačkoga posla. Pomagao je u poljskim radovima svome prijatelju i ugostiocu, za koga je velika sreća bila, što je u onakvim prilikama često imao za pomoćnika u radu onako vješta radnika; pored toga je obrađivao ili upravo raskrčivao, Agnezin vrt, koji bijaše sasvim zapušten, otkako je ona otišla. Svoje se zemlje nije ni dotakao, jer govoraše, da je to odviše zamršena guštara, za koju treba više ruku, ne samo njegove dvije, da je raskrče. Ni nogom nije stupio ni na svoju zemlju, ni u svoju kuću, jer bi ga suviše zaboljele, gledajući onu pustoš; a već je bio odlučio da sve proda, pošto-poto, pa da u svom novom zavičaju upotrebi ono što dobije za zemlju i kuću.

Svi koji ostadoše živi, smatrani su kao da su uskrsli od mrtvih, ali Renza smatrali su njegovi seljaci kao da je, tako reći, dvaput uskrsnuo; svi ga radoznalo pozdravljaju, svi mu čestitaju, svi hoće da čuju njegove doživljaje. Možda ćete reći: a što je s onim oglasom, da je Renzo odmetnik? Evo što je; Renzo nije više ni mislio na to, jer je držao, da poslije tolikih promjena, na to ne misle ni oni, koji bi mogli izvršiti onaj oglas. Tako je i bilo. A to nije bilo samo poradi kuge, koja sve bijaše ispreturala; to je, i bez kuge, u ono doba bila obična stvar, kao što smo vidjeli i u ovoj našoj historiji, da oglasi i proglasi, i opći i posebni, ostajahu često bez ikakva učinka, ako ga nisu postigla odmah u početku, ili ako ih nije podgrijavala neka lična i moćna mržnja; kao zrno iz puške, koje ako ne pogodi u nišan, padne na zemlju, i nikome više ne dosađuje. A to je bila prirodna posljedica one prevelike lakoće, s kojom su se sijali ti oglasi i proglasi. Čovjekova marljivost ograničena je, i svakom suvišku u zapovijedanju odgovara toliki isti manjak u izvršavanju. Od svakoga pljuska zaguši se voda.

Tko bi htio znati, kako se Renzo, za ono vrijeme čekanja, slagao s don Abbondijem, kazat ćemo mu, da su se jedan drugoga klonili; don Abbondio od straha da Renzo ne počne onu staru pjesmu o vjenčanju, jer samo kad pomisli na to, odmah s jedne strane vidi don Rodriga sa svojim *bravima,* a s druge strane kardinala sa svojim razlozima; a Renzo ga se kloni stoga, što je odlučio, da mu ništa ne govori prije no što sve uredi i svrši, bojeći se da ne izazove prije vremena njegovo zaziranje, te da pop ne napravi opet kakvu zabunu i zamrsi cijelu stvar kakvim besposlenim brbljanjem. Ali je Agneza brbljala, te još kako. – Misliš li da će brzo doći? – pitala bi ona. – Nadam se da hoće, – odgovorio bi on; a često bi on, koji je tako odgovorio, ponovio njoj to isto pitanje. Takvim i sličnim doskočicama zavaravahu sami sebe da im prođe vrijeme, koje im je sve duže bivalo, koliko je dan po dan

prolazio.

Mi ćemo sa čitaocima za časak prijeći preko toga vremena, kazavši ukratko što se sve zbilo za to vrijeme; nekoliko dana poslije Renzova odlaska iz lazareta, i Lucia je izišla s onom dobrom udovicom; kako je naređena bila opća karantena, Lucia i udovica provele su zajedno to četrdeset dana, zatvorene u udovičinoj kući; jedan dio toga vremena utrošen je na Lucijinu opremu, na kojoj je, poslije malo ustručavanja, i ona morala raditi; kad je prošlo četrdeset dana, udovica predade radnju i kuću onom bratu komesaru, i stadoše se spremati za put. Mogli bismo odmah dodati; odoše, stigoše, i ono što slijedi; ali pored sve dobre volje da ne duljimo ovo pričanje, ne možemo šutke prijeći preko tri stvari koje dolaze u taj razmak vremena; a za dvije smo uvjereni, da bi nas i sam čitalac prekorio, kad bismo ih preskočili.

Prvo je, da kad je Lucija ponovo stala pričati svoje doživljaje, podrobnije i sređenije, no što je to moglo biti u uzbuđenosti prvoga povjerenja, i kad je izrijekom spomenula gospođu, kod koje je sklonjena bila u samostanu u Monzi, doznade od udovice takve stvari, koje su joj tužnim i uplašenim čuđenjem ispunile dušu, ali su joj u isti mah bile ključ za tumačenje i objašnjenje mnogih tajni. Doznade od udovice, da se ušlo u trag strahovitim nedjelima one nesretnice, i da je, po kardinalovoj naredbi, prevedena u neki milanski samostan; da je tu isprva bjesnila i protivila se, a naposljetku se pokajala i sve ispovijedala; da je sadašnji njen život strašno, dobrovoljno mučeništvo, od koga se nikakva teža pokora ne može zamisliti, pa ni sama smrt. Tko bi htio izbliza saznati tu mračnu historiju, naći će je u knjizi koju smo spomenuli, kad smo govorili o toj gospođi.[96]

Druga je stvar, da Lucia, raspitujući za oca Kristofora, kad god bi vidjela koga fratra u lazaretu, ču jednoga dana, s velikim bolom a iznenađena, da ga je kuga umorila.

Naposljetku, prije svoga polaska, Lucia zaželi da dozna, što je sa njenim starim gospodarima, pa da ih posjeti i da se s njima oprosti, ako su još živi. Udovica je otprati do one kuće, gdje doznadu, da su oboje umrli od kuge. O donni Prassede, kad se reče da je umrla, rečeno je sve; ali o don Ferrantu, kao o učenjaku, naš anonimni autor zabilježio je nešto više, i mi ćemo, na našu glavu, prepisati otprilike ono što nam je ostavio zapisano.

On, dakle, veli, da je don Ferrante bio, otkako se počelo govoriti o kugi, jedan od najodsudnijih učenjaka, koji nije priznavao zarazu, i koji je do kraja ostao pri tom mišljenju; to svoje mišljenje nije branio hukom i bukom, kao narod, nego navodeći razloge, kojima nitko ne može poreći bar međusobnu vezu. Don Ferrante, dakle, govoraše: – *In rerum natura*[97] mogu biti samo dvije vrste stvari: suštine i pojave; a kad dokažem, da zaraza ne

---

[96] Ripam. Hist. Pat., Dec. V., Lib. VI., cap. III.
[97] U prirodi stvari.

može biti ni jedno ni drugo, onda sam dokazao da ne postoji, da je uobraženje. I evo dokaza: suštine su ili duhovne, ili stvarne. Da je zaraza duhovna suština, to je takva besmislica, da to nitko ne smije tvrditi; stoga o tome ne vrijedi ni govoriti. A stvarne suštine mogu biti ili proste ili složene. Prosta suština zaraza ne može biti, a to se u nekoliko riječi jasno dokazuje. Nije zračna suština, jer da je to, mjesto da ide s tijela na tijelo, odletjela bi odmah u svoju sferu. Nije vodena suština, jer bi kvasila i vjetar bi je sušio. Nije vatrena suština, jer bi žegla. Nije zemljana suština jer bi se vidjela. A ne može biti ni složena suština, jer bi svakojako morala biti osjetna čulima vida i opipa; a tu zarazu, tko je nju ikad vidio? tko je nju ikada pipnuo? Ostaje još da vidimo, može li zaraza biti pojava. To tek ne može biti. Gospoda doktori nam kažu, da se zaraza prenosi s jednoga tijela na drugo; to je njihova glavna mudrost, to im je izgovor za tolike propise i bezumne smotrenosti. I tako kad bismo uzeli, da je zaraza pojava, imali bismo pojavu prenesenu; a ova dva pojma u vječitoj su opreci, jer u cijeloj filozofiji nema jasnije i očitije od ove, da pojava ne može prelaziti s jednoga subjekta na drugi. Ako pak, da bi izbjegli Scillu, dođu do toga da kažu, da je zaraza proizvedena pojava, onda udare na Haribdu; jer, ako je proizvedena pojava, ona se ne saopćava, ne rasprostire se kao što doktori naklapaju. I kad je sve to tako, što nam oni toliko pričaju o bubonima, egzantemima, antraksima itd.?

– Sve same ludosti – reći će mu jednom neki slušalac.

– Ne, ne, – nastavi don Ferrante; – ne kažem to; nauka je nauka, samo je treba umjeti upotrebiti. Buboni, egzantemi, antraksi, parotide, modre mrcine, crni prištevi, sve su to naučni izrazi za poštovanje, koji imaju svoga smisla; ali ja tvrdim, da oni nikakva posla nemaju s ovim pitanjem. Tko poriče da ne može biti svega toga, ili da ga nema? Ali sva je stvar u tome da se vidi odakle dolaze.

I tu nastaje muka i za don Ferranta. Dok je samo šibao mišljenje o zarazi, svuda je nalazio plašljivih i naklonjenih slušalaca; jer je neizmjerno velik autoritet učenjaka od zanata, kad drugima dokazuje nešto o čemu su oni već uvjereni. Ali kad je htio da razlikuje, da dokaže, kako zabluda onih liječnika nije bila u tvrđenju, da postoji jedno strašno i opće zlo, nego u određivanju uzroka tom zlu, onda (govor je o prvom početku, kad nitko nije htio da čuje o kugi), onda je, mjesto na posluhne uši, nailazio na uzbuđenje, uporne jezike; svršeno bijaše s otegnutim propovijedanjem, i svoju nauku mogao je izlagati samo na komade i na zalogaje.

– Pravi uzrok, na žalost, zaista ne postoji – govoraše don Ferrante: – i to moraju priznati čak i oni, koji navode onaj drugi uzrok, onako napamet. . . Dede, neka poreknu, ako smiju, onu zlokobnu konjukciju Saturna s Jupiterom. I zar se ikada čulo, da se ti nebeski utjecaji rasprostiru. . .? I zar ćete vi, gospodo, poreći te utjecaje? Zar ćete kazati da nema zvijezda? Ili smijete reći, da stoje gore onako ni za šta, kao pribadače zabodene u

jastučić?. . . Ali što mi nikako ne ide u glavu, to je mudrost te gospode liječnika; priznavati da se nalazimo pod vrlo zlokobnom konjukcijom, pa nam još sasvim ozbiljno govoriti: ne dirajte ovo, ne dirajte ono, pa se nećete razboljeti! Kao da to izbjegavanje materijalnoga dodira zemaljskih tjelesa može spriječiti virtualno djelovanje nebeskih tjelesa! Zapeli ljudi da spaljuju krpetine! Jadnici jedni! Možete li spaliti Jupiter? Možete li spaliti Saturn?

His fretus, to jest, oslanjajući se na tako mudra načela, don Ferrante nije preduzeo nikakve opreznosti protiv kuge; dobi kugu; leže u postelju da umre, kao neki junak Metastazijev, ljuteći se na zvijezde.

A ona njegova čuvena knjižnica? Možda je još razbacana po policama.

GLAVA TRIDESET OSMA

Lucijin povratak u selo. Vjenčanje

Jedno veče Agneza ču gdje kola stadoše pred vratima; – Ovo je Lucia! – I zaista, bila je ona s dobrom udovicom. Dočeke, uzajamne pozdrave, neka predstavi čitalac; ne mogu se opisati. Sutradan rano eto ti Renza, koji ništa ne zna, pa dolazi samo, da se s Agnezom izjada, što još nema Lucije. Što je radio i kako je govorio, kad vidje Luciju pred sobom, i to moramo ostaviti čitaočevoj mašti. Naprotiv, Lucijino ponašanje bilo je takvo, da ga nije teško opisati; – Dobar dan Renzo! Kako si? – reče mu ona i obori oči, ali bez zabune. I nemojte misliti, da se Renzu to ponašanje učinilo suviše suhoparno, i da mu je žao bilo na nju. On je to sasvim lijepo razumio, kao što je i bilo u stvari; pa kao što u otmjenom svijetu treba odbiti suvišak od komplimenata, on je, obratno, umio shvatiti, da one Lucijine riječi ne iskazuju sve što se zbiva u njezinu srcu. A i nije teško bilo opaziti, da ona na dva načina izgovara pozdravne riječi; na jedan način s Renzom, a na drugi način sa svim ostalim poznanicima.

– Dobro sam, kad te vidim. . – odvrati Renzo odgovorom starim, ali koji bi on izmislio bio u onom trenutku.

– Naš dobri otac Kristofor. . .! reče Lucia: – moli se Bogu za njega; ali je sigurno da se on u raju sad moli Bogu za nas.

– Na žalost, vidjelo se da mu nema života! – reče Renzo. I to ne bijaše jedina tužna žica, u koju su dirnuli u onom razgovoru. Ali čudo! O čemu god se govorilo, za Renza je svaki razgovor bio zanosan. Kao ćudljivi konji, koji se propinju i kopitom zemlju kopaju, a sve na istom mjestu stoje i zaigravaju se na sto načina dok ne pođu, pa onda lete kao strijela, tako je i vrijeme postalo bilo za Renza; prije su mu minute bile ure, a sad su ure minuti.

Udovica ne samo da nije kvarila društvo, nego je bila vrlo prijatna. Kad ju je Renzo vidio u lazaretu, na onoj postelji, nije mogao ni zamisliti, da je ona tako druževna i vesela. Ono, doduše, lazaret i selo, smrt i svadba, nije svejedno. S Agnezom se već sprijateljila; a milina je bilo gledati je s Lucijom, kako je nježna a ujedno i šaljiva, pa je vragoljasto zadirkuje, sve u ljubaznim granicama, koliko je potrebno bilo da primora Luciju na pokazivanje one radosti, što joj je u srcu.

Renzo naposljetku reče, da ide don Abbondiju, da s njim uglavi sve što treba za vjenčanje. I ode župniku, pa mu s nekom smjesom šale i poštovanja reče:

– Prečasni gospodine, je li vas prošla glavobolja, zbog koje mi nekad rekoste, da nas ne možete vjenčati? Došli smo sad na vrijeme; nevjesta je ovdje, pa evo me da čujem, kad će vam biti ugodno; ali ovoga puta moram vas zamoliti, da se požurite.

Don Abbondio ne reče da neće, ali stade uvijati, činiti neke primjedbe, iznositi mu neke napomene; zašto baš izlaziti na pazar, zašto da mu se pred cijelim svijetom oglašuje ime, a nad glavom mu odmetnički oglas? Zar se ne bi moglo sve to svršiti na nekom drugom mjestu? i još mnogo takvih prigovora.

– Dobro, dobro, – reče Renzo; – još vas nije prošla ona glavobolja. Ali čujte. – I stade mu opisivati u kakvom je stanju vidio don Rodriga, koji je sigurno već svršio. – Nadajmo se, da mu se Bog smilovao!

– To nema nikakve veze s ovim, – reče don Abbondio; – zar sam ti kazao da neću? Ne kažem da neću, ali samo napominjem. . . s dobrim razlozima napominjem. A inače, eto vidiš, dok je čovjek živ. . . Pogledaj samo mene; ja sam ti oronuo starac; i ja sam bio s jednom nogom u grobu, pa evo me! I. . . ako me opet ne snađe kakva muka. . . ne daj Bože, mogu se nadati još koju godinicu. A zamisli kakvih čudnih naravi ima. Ali, kao što rekoh, to ne stoji u vezi s ovim.

Još potraje ovaj razgovor između Renza i don Abbondija, ali bez ikakva uspjeha, te se Renzo zlovoljno pokloni, i vrati se svome društvu, ispriča im kako je bilo i završi: – Odoh da mi ne prekipi, te da ne izgubim strpljenje i da se ne ogriješim o svećenika. U nekim trenucima bio je sasvim kao ono prije; ono isto uvijanje, oni isti izgovori; da je još malo potrajalo, izvjesno bi kazao i koju latinsku riječ! Vidim da će se ovo opet otezati; najbolje je da uradimo baš kao što on kaže, da se vjenčamo gdje ćemo se nastaniti.

– Znate što? – reče udovica; – hajdemo mi žene da pokušamo, možda ćemo biti bolje sreće. A baš želim da upoznam toga čovjeka, da vidim je li baš takav kao što ga opisujete. Ići ćemo poslije podne, da ne bismo odmah poslije Renza ponovile navaljivanje na njega. A sada, gospodine mladoženjo, odvedite nas malo u šetnju, nas dvije, dok Agneza ne spremi ručak; ja ću Luciji zamjenjivati majku. Baš želim da razgledam malo bolje ove bregove, ovo jezero, o kojima sam toliko slušala; i ovo malo što sam već vidjela, divno je.

Renzo ih odvede najprije kući svoga ugostioca, gdje se ponovi čitavo veselje; morade im obećati, da će ne samo onoga dana, nego svakoga dana, kad nije spriječen doći s njima ručati.

Šetali su, ručali; Renzo poslije ručka ode, ne kazujući kamo. Žene

ostadoše još malo u razgovoru, da se sporazumiju na koji će način skleptati don Abbondija; naposljetku odoše na velik posao.

– Evo sad žena! – promumlja don Abbondio kad ih vidje, ali napravi sasvim bezbrižno lice, pa onda mnogo čestitanja Luciji, mnogo pozdrava Agnezi, mnogo komplimenata udovici. Ponudi im da sjednu, i odmah zapodjenu razgovor o kugi; pita Luciju, kako je prošla kroza sve one nesreće; lazaret dade povoda i udovici, koja je bila njezina drugarica, da se umiješa u razgovor; zatim je don Abbondio, sasvim umjesno, stao pričati o svom stradanju, pa se divio i čudio Agnezi, koja se onako sretno provukla. Ćeretanje se otezalo; već od prvoga trenutka njih dvije starije vrebahu priliku, da zapodjenu glavni razgovor, naposljetku jedna od njih probije led. Ali što vrijedi? don Abbondio sasvim gluh na ono uho. Ne kaže neću, ali eto opet uvija, migolji se, priča nešto zbrda zdola. – Trebalo bi – govoraše on – zbrisati nekako onaj zidni oglas. Vi, gospođo, koja ste iz Milana, znat ćete bolje kako idu te stvari, možda ćete imati dobrih prijatelja, kakvoga potežeg plemića; tim se putem može sve zaliječiti. Ali ako hoćete sve kraćim putem, bez tolikoga zavezivanja, onda evo vam kako ćete; ovi naši zaručnici i ova naša Agneza već imaju namjeru da se odsele odavde (ja im ne zamjeram, kad im je tamo bolje), pa mi se čini da biste mogli sve tamo svršiti, gdje ne dopire oglas o odmetništvu. Ja baš jedva čekam, da se sklopi ta bračna veza. Ali htio bih da se sklopi dobro, mirno. Evo pravo da vam kažem; ovdje, s onim ružnim oglasom, koji je u snazi, istresti s oltara to ime Renzo Tramaglino, ne bih mogao mirne duše; suviše ga volim; bojim se da mu ne učinim lošu uslugu. Eto vidite i vi, gospođo, i vas dvije.

I Agneza i udovica stadoše redom pobijati one razloge; don Abbondio ih opet iznosi u drugom obliku; prosto uvijek ispočetka. Odjednom uđe Renzo, stupa odvažno, na licu mu neka novost; reče:

– Došao je gospodin markiz *****.

– Što to znači? Došao kamo? – pita don Abbondio i ustane.

– Došao je u svoj, dvorac; što bijaše don Rodrigov; jer je gospodin markiz don Rodrigov nasljednik; dakle više nema sumnje. Zadovoljstvo bi činilo čuti, da je onaj bijednik umro kao dobar kršćanin. Dosad sam za njega molio očenaše, a sad ću otpjevati *De profundis*[98] duše. A ovaj gospodin markiz krasan je čovjek.

– Dabogme – reče don Abbondio; – slušao sam ja više puta, da je odličan gospodin, čovjek staroga kova. Ali je li baš istina. . .?

– Vjerujete li crkvenjaku?

– Što će crkvenjak?

– Zato što ga je on vidio svojim očima. Ja sam samo bio onamo po

[98] To znači: prvo se molio za njega živa, a sad za mrtva. (Op. ur.).

okolini išao sam, pravo da kažem, što sam baš pomislio, da se ondje mora nešto znati. I više njih kazali su mi to isto. Poslije sretnem Ambrozija, koji je dolazio baš odozgo i vidio ga, kao što rekoh, gdje naređuje kao gospodar. Hoćete li da čujete Ambrozija? Evo ga ovdje pred vratima.

– Da ga čujemo, – reče don Abbondio. Renzo zovne crkvenjaka. Ovaj u svemu potvrdi sve što je Renzo kazao, doda i druga objašnjenja, razagna svaku sumnju, pa ode.

– Ah! umro je dakle! Baš je svršio! – uzviknu don Abbondio. – Eto vidite, djeco, kako Providnost doskoči naposljetku nekim ljudima. Znate li vi da je ovo velika stvar, velika olakšica za cio ovaj kraj! Baš se nije moglo više živjeti od njega. Kuga je bila velik bič božji; ali je bila i dobra metla; pomela je neke ljude, kojih se djeco moja, nikad ne bismo riješili: mladi, krepki, bogati; moglo se misliti, da tek uči latinski onaj koji će ih ukopati. A gle: za tren oka nestade ih, po stotinu odjednom. Nećemo ga više gledati kako luta po ovim krajevima s onim *bravima* za sobom, onako osorno, naduveno, ukrućeno, pa gleda ljude, kao da su svi na svijetu po njegovoj milosti. I sad njega nema više, a nas evo ima! Neće više slati onakve poruke poštenim ljudima. Baš nas je namučio i dosadio je bio i Bogu i ljudima; sada to možemo reći.

– Ja sam mu iskreno oprostio – reče Renzo.

– I to je kršćanska dužnost, – odgovori don Abbondio; – ali se može pored toga i zahvaliti Bogu, što nas je oprostio njega. A sad da se vratimo na našu stvar; opet vam kažem; učinite kako vam se svidi. Ako hoćete da vas ja vjenčam, tu sam; ako vam je ugodnije na drugi način, radite kako znate. A za onaj oglas o odmetništvu, vidim i ja, da stvar nije mnogo opasna, kad nema više nikoga koji je kivan na tebe i hoće da ti napakosti; a onaj oglas tim je manje opasan, što je tu i premilostiva kraljeva odluka prilikom rođenja presvijetloga infanta. Pa onda kuga! kuga! Koliko je toga prebrisala kuga! I tako, ako hoćete. . . danas je četvrtak. . . u nedjelju da vas navijestim u crkvi; jer oni prošli navještaji ne vrijede više poslije toliko vremena; i tako ću ja imati zadovoljstvo da vas vjenčam.

– Pa vi znate da smo toga radi došli.

– Prekrasno; kako vi želite! Odmah ću javiti i njegovoj uzoritosti.

– Tko je uzoritost? – upita Agneza.

– Njegova uzoritost, – odgovori don Abbondio – naš kardinal nadbiskup, da ga Bog poživi.

– Oh, to ćete oprostiti – primijeti Agneza: – iako sam prosta žena, mogu vas uvjeriti, da se on tako ne zove; jer kad smo ono bile po drugi put kod njega, da razgovaramo s njim, kao, na zdravlje, ovo s vama, jedan od gospode popova povuče me na stranu i nauči me kako treba govoriti s onim gospodinom, i reče mi da mu treba kazati »Vaše presvijetlo gospodstvo« i

»Presvijetli«.

– A sada, kad bi to ponovo imali da nauče, kazali bi ti da ga valja nazivati uzoritosti: jesi li razumjela? Jer je papa, da Bog i njega poživi, propisao, još u lipnju da se kardinalima daje taj naslov. A znaš li, zašto je papa, po svoj prilici, došao na tu misao? Jer titula »Presvijetli«, koja bijaše propisana za njih i za neke knezove, već i sami vidite, što je sada postala i kome ti se sve ne prišiva, pa se njome gizdaju i zvani i nezvani! I što je papa mogao učiniti? Da je oduzme svima? Nastale bi žalbe, protivljenja, neprilike, nesreće; i pored svega toga ostalo bi po starom. Papa se sada vrlo pametno prisjeti, i kardinalima dade titulu »Uzoritost«. Malo pomalo »uzoritost« će biti i biskupi, i opati, i prepošti, jer takvi su ljudi; hoće neprestano sve na više, sve veće titule, pa će doći i kanonici. . .

– Pa i župnici – ubaci udovica.

– Ne, ne – nastavi don Abbondio; – župnici da vuku vodu; neće župnike razmaziti, ne bojte se; njima ostaje »velečasni«. Ali ne bih se začudio, kad bih jednoga dana čuo da i plemići, koji su naučili na titulu »Prosvijetli«, kao i kardinali dosad, počnu prisvajati sebi titulu »Uzoritosti«. I ako to budu htjeli, vidjet ćete, naći će se dosta njih, koji će ih tako zvati. I onda, papa, koji bude, izmislit će za kardinale nešto drugo. Ali da se vratimo na naše stvari; u nedjelju ću vas navijestiti u crkvi; a znate što sam smislio, da vam još bolje učinim na ruku? Tražit ćemo razrešenje za druga dva navještaja. Na kuriji u Milanu moraju imati žestoka posla sa razrešenjima, ako je svuda kao ovdje kod nas. Evo za nedjelju imam već. . . jedan. . . dva. . . tri navješćivanja, i to bez vas, a još koje može stići. A vidjet ćete, da će biti sve veća navala; neće nijedno ostati razdruženo. Sirota Perpetua! baš je pogriješila što je umrla; sad je tako zgodno vrijeme, da bi i ona našla kakvu priliku! A u Milanu, gospođo, sigurno je ovako isto.

– Te još kako! Zamislite da je samo u našoj župi prošle nedjelje bilo pedeset navještaja.

– Rekoh ja; neće svijet da izumre. A da nisu i oko vas, gospođo, već počeli oblijetati i zujati razni bumbari?

– Ne, ne; ne pomišljam na to, i neću da pomišljam.

– E da! zar da ostanete sami? Eto vidite, i Agneza. . . i Agneza. . .

– Uh! vama se prohtjelo da se šalite – reče mu Agneza.

– Da se šalimo, nego što? I krajnje je vrijeme bilo. Što ti nismo preturili preko glave! Nije li tako, mladice moje? Ružnih smo stvari preturili preko glave; ovo malo vijeka što nam još ostaje, nadajmo se da će biti bolje. Blago vama, koji, ne daj Bože nesreće, imate još dugo da pričate o prošlim nevoljama; ali ja sam već tu, meni je već izbilo dvadeset i tri i tri četvrti, i. . . nitkovi mogu umrijeti, kuga se može preboljeti, ali godinama nema lijeka,

i štono kažu: *senectus ipsa est morbus.*[99]

– Sad možete – reče Renzo – govoriti latinski koliko god hoćete, sad mi je svejedno.

– I ti si još kivan na latinski; dobro, dobro, naučit ću te pameti; kad staneš preda me, s onom curicom, da čuješ baš neke latinske riječi, ja ću ti kazati; ti ne voliš latinski; odlazi odavde! Hoće li ti biti milo?

– Eh, znam ja što govorim – reče Renzo; – ne plaši me ono latinski; ono pošteno, sveto latinski, kao na misi; ta i vi ga morate čitati kako piše u knjizi. Ali ono nitkovsko latinski, izvan crkve, koje te iz potaje spopadne, to latinski ne valja. Eto na primjer, sad kad smo ovdje, i kad je sve svršeno; ono što ste mi latinski drobili, eno baš ondje, u onom kutu, da me zavarate, kako me ne možete vjenčati, kako treba još nešto, što ga ja znam, dede prevedite mi ono sada na naš jezik.

– Šuti, derane, šuti; ne razmeći stare stvari; jer kad bismo se razračunali, tko zna tko bi još ostao dužan. Ja sam sve oprostio; ne govorimo više o tome; alaj ste mi žestoko podvalili! Ne čudim se tebi, ti si nevaljalac; ali ova smjerna dušica, ova svetica, ova prepodobna golubica, za koju bi se reklo da ne zna ni dvije unakrst. Ali znam ja, tko je nju naučio, znam, znam! – To govoreći prijeti Agnezi prstom, kojim je dotle pokazivao Luciju; sve je te prijekore činio s neopisanom dobroćudnosti i sa šaljivom ljubaznosti. Onaj glas povratio mu je otvorenost i brbljavost od koje se odavno odvikao bio. Ne bismo nikada svršili, kad bismo htjeli pričati sve što je don Abbondio naćeretao onom prilikom; otezao je razgovor, zadržavao je društvo nekoliko puta, kad htjedoše otići, pa ih je zadržao malo i na vratima pri rastanku, brbljajući neprestano i neumorno.

Sutradan don Abbondiju dođe posjeta toliko milija, koliko joj se manje nadao: gospodin markiz, o kom smo već govorili; čovjek u srednjim godinama, a lice mu potvrđuje glas, koji se o njemu pronosi: otvoreno, uljudno, mirno, smjerno, dostojanstveno, i nešto što pokazuje neku tužnu predanost.

– Dolazim, – reče on – da vam donesem pozdrav od kardinala nadbiskupa.

– Oh, to je prevelika dobrota i njegova i vaša!

– Kad sam bio da se oprostim s onim izvanrednim čovjekom, koji me je udostojio svojim prijateljstvom, govorio mi je o momku i djevojci u ovoj župi, koji su bili zaručeni, pa su imali velikih neprilika zbog onoga bijednog don Rodriga. Kardinal želi da čuje, što je s njima; jesu li živi? jesu li uređene njihove prilike?

– Sve je uređeno. Baš sam htio da pišem Njegovoj uzvišenosti; ali kad

---

[99] Starost je po sebi bolest.

sada imam čast. . .

– Jesu li ovdje u selu?

– Ovdje su, i do koji dan bit će muž i žena.

– Molim vas, kažite mi, kakvo bi im se dobro moglo učiniti i naučite me kakav bi bio najpodesniji način. U ovoj općoj nesreći izgubio sam oba sina što sam imao i majku im, a primio sam tri velika nasljedsva. I prije sam imao na pretek; po svemu tome vidite, da ćete mi učiniti pravu uslugu, ako mi ukažete priliku da učinim dobra naročito tim zaručnicima.

– Bog vas nagradio! Zašto nisu svi kao vi. . .? I ja vam zahvaljujem uime te moje duhovne djece. I kad ste me toliko ohrabrili, presvijetli gospodine, evo da vam predložim jedan način, koji će vam se možda svidjeti. Da vam kažem, dakle, kako su te dobre duše namjerne, da prodadu ono malo što imaju ovdje, pa da se okuće na drugom mjestu; mladoženja ima mali vinograd, devet deset motika, ako se ne varam, ali sasvim zapušten: u račun treba uzeti samo zemlju, ništa više; osim toga i on i nevjesta imaju po jednu kućicu: dva golubinjaka. Vi, gospodine, ne možete vjerovati, kako prolaze siromašni seljaci, kad prodaju svoje imanje. Uvijek se svrši da ga proguta neki zelenaš, koji je već ranije bacio oko na ono malo zemlje, a kad dozna da je seljak u nevolji i mora je prodati, on se pravi da mu ne treba i okreće glavu; seljak mora da trči za njim i da mu proda budi za što; osobito u ovakvim prilikama, kao ovo sada. Gospodin markiz bit će već pogodio na što ja smjeram. Najkrasnije dobročinstvo, što možete učiniti tim ljudima, u tome je, da ih izbavite iz ruku onih grabljivaca, kupujući to njihovo imanje. Ja, doduše, iskazujem jedno sebično mišljenje, jer bih u selu stekao takvoga vlasnika kao što je gospodin markiz; ali vi ćete odlučiti kako vam se najbolje učini; ja sam kazao svoje mišljenje, da bih se odazvao vašoj zapovijedi.

Markiz pohvali jako don Abbondijev prijedlog, zahvali mu i zamoli ga, da on procijeni što vrijedi imanje, a da naznači vrlo visoku cijenu; don Abbondio se skameni od čuda, kad mu markiz predloži, da odmah ide nevjestinoj kući, gdje će po svojoj prilici biti i mladoženja.

Usput don Abbondio cvate od radosti, pa smisli i reče još nešto:

– Kad ste vi, presvijetli gospodine, toliko naklonjeni da budete dobrotvor ovim dobrim ljudima, imalo bi još jedno dobro da im se učini. Ovom momku stoji nad glavom nekakav oglas, koji ga označava odmetnikom zbog nekih tričarija tamo u Milanu, prije dvije godine, kad je bila ona buka; zatekao se tamo, pa je zapao, sasvim bezazleno, nehotice, kao miš u mišolovku; ništa ozbiljno, vjerujte; djetinje ludorije; da bi on učinio nešto zlo, Bože sačuvaj, ni pomisliti; ja to najbolje znam; krstio sam ga, odrastao je pred mojim očima. Ako želite da se nasmijete malo, slušajući te proste ljude kako razlažu na svoj način, a vi mu kažite, da ispriča sav onaj događaj, pa ćete čuti. To su već stare stvari, bilo i prošlo, i

nitko ga ne uznemiruje; a kao što rekoh, on misli da se iseli iz države; ali s vremenom, ili kad bi se vratio, ili tko zna kako, ne zna se što nosi dan što nosi noć, pa je uvijek bolje ne biti zapisan u onoj knjizi. Gospodin markiz, u Milanu, razumije se, kao velik vlastelin i kao velik čovjek. . . Molim, molim, dopustite mi da kažem; istinu treba uvijek kazati. I tako, jedna vaša preporuka, jedna vaša riječ, odmah bi učinila, da mu se oprosti, da se zbriše onaj oglas.

– Nema nikakvih jakih razloga protiv toga mladića?

– Nema, nema; ne vjerujem. Osuli su vatru na njega u prvom trenutku; ali sam uvjeren, da sada ničega više nema, osim puke formalnosti.

– Kad je tako, onda je laka stvar, i ja se rado primam da je svršim.

– I ne date da se kaže, da ste velik čovjek! Kažem i kazat ću, ma koliko mi vi zabranjivali. A kad bih ja baš i šutio, ništa to ne bi pomoglo, jer svi to govore, *a vox populi, vox Dei.*[100]

Zateknu kod kuće sve tri žene i Renza. Pretrnuše od čuda videći onakvoga gosta; reklo bi se, da se i oni prosti okrećem zidovi, i one zavjese, i one klupice, i one posude čude ovako izvanrednom pohodniku. On otpočne razgovor, pričajući o kardinalu i o drugim stvarima, s otvorenom srdačnošću, a ujedno i s nježnom pažnjom. Zatim prijeđe na razgovor o prijedlogu radi koga je došao. Zamoli don Abbondija, da on kaže cijenu koliko vrijedi imanje; on se pomalo ustručava, izgovara se, veli da se ne razumije, da može samo otprilike cijeniti, da govori jedino stoga što gospodin markiz zapovijeda, da ostavlja njima, naposljetku on bubne, kao što sam reče, nešto onako od oka. Kupac izjavi, ako oni pristaju, da on pristaje i, kao da je prečuo, ponovi duplu cijenu: ne htjede čuti nikakve ispravke, prekine pogodbu i završi razgovor pozivajući cijelo društvo na ručak poslije svadbe, u svoj dvorac, gdje će se po svim zakonskim propisima izvršiti prodaja i prijenos imanja.

Kad se don Abbondio vratio kući, šaputao je u sebi: – Oh, kad bi kuga uvijek i sve ovako svršavala, baš bi grijeh bio ogovarati je; kanda bi po jedna dobra bila svakoga naraštaja; a moglo bi se pristati i da se dobije, samo da se ozdravi, razumije se, da se ozdravi.

Dođe i razrešenje od navještaja, i oproštaj za Renza, i svanu onaj iščekivani dan. Zaručnici svečano i pobjedonosno odoše baš u onu crkvu, gdje ih baš don Abbondio vjenča. Druga pobjeda, i to mnogo izvanrednija, bijaše odlazak u onaj dvorac; neka svatko zamisli, što im je sve kroz glavu prolazilo, kada su uzlazili onom uzbrdicom i kad su ušli na ona vrata, a i što su razgovarali, svatko prema svojoj naravi. Napomenut ću samo, da su usred veselja, čas Lucia, čas Renzo, više puta požaliti, što tu nije i otac Kristofor; onda bi svečanost bila u svemu potpuna, – Ali – tješili su se

[100] Glas narodni - glas Božji.

uzajamno – njemu je bolje nego nama.

Markiz ih dočeka vrlo svečano, odvede ih u lijepu blagovaonicu, gdje posadi za trpezu mladence s Agnezom i s udovicom; i prije no što ode da s don Abbondijem ruča u drugu sobu, ostao je malo u društvu sa svojim gostima, pa je i pomogao da budu što bolje posluženi. Nikome, nadam se, neće na um pasti da kaže, kako bi mnogo prostije bilo, da su svi ručali za jednim stolom. Ja sam vam kazao, da je markiz valjan čovjek, ali vam nisam kazao, da je čak neki osobenjak, kao što bi se sada reklo; rekoh vam da je smjeran, ali to ne znači, da on mora biti neko čudo od smjernosti. Smjeran je bio koliko je trebalo, da načas stane ispod onih dobrih ljudi, ali opet ne toliko, da se uporedi s njima.

Poslije oba ručka dođe doktor bilježnik da napiše ugovor, ali to ne bijaše doktor Zapletalo. On, to jest njegove kosti, leže i sada u Canterellima. Onima koji nisu iz toga kraja, moram malo objasniti kakvo je to mjesto.

Iznad Lecca, otprilike jednu milju, a gotovo uza samo selo, koje se zove Castello, ima jedno mjesto prozvano Canterelli, gdje se križaju dva puta; s jedne strane od te raskrsnice ima malen brijeg, a na njemu umjetni humak s križem na vrhu; to je jedna od zajedničkih raka, gdje su zakopani oni, koje je kuga pomorila. Doduše, predaja veli samo da je to kužni grob; ali mora biti, da je iz ove posljednje kuge, koja je bila najstrašnija od sviju što se pamte. A već znate da predaje, ako im se objašnjenjem ne pomogne, po sebi uvijek kažu suviše malo.

U povratku nije bilo nikakve neprilike do te jedne, što je Renzu poteško bilo nositi one silne novce. Ali, kao što znate, on je i gorih muka pretrpio. Tu ne računam i ono što ga je mučilo u glavi, a i to ne bijaše laka stvar, da smisli, kako će ovaj novac najkorisnije uložiti. Glavom mu vrve namjere, odluke, zamisli, mašte; tu se prepiru razni za i protiv, tu zemljoradnja, tu radionica, kao da su se sukobile dvije akademije iz prošloga vijeka. A za njega je ta neprilika bila mnogo stvarnija, jer, pošto je bio on jedini muškarac u obitelji, nije mu se moglo reći: što imaš da biraš? i jedno i drugo, pa mirna krajina; jer sredstva su, u stvari jedna te ista; a te su dvije stvari kao i noge; bolje se ide na dvije, nego na jednoj.

Kad stigoše kući sva im je briga bila, da od stvari načine prtljagu i da krenu na put; obitelj Tramaglino u novi zavičaj, a udovica u Milan. Bilo je mnogo suza, zahvaljivanja, obećavanja da će jedna drugoj doći. Isto je tako nježan bio, samo bez suza, i rastanak Renzov i cijele obitelji od svoga prijatelja i ugostioca; a ni rastanak s don Abbondijem nije im baš lak bio. One dobre duše bijahu očuvale neko odano poštovanje prema svom župniku, a i on ih je u duši uvijek volio. Samo one kojekakve petljanije bijahu zamrsile njihove odnose.

A zar im nije žao bilo odvojiti se od svoga zavičaja, od onih bregova? Dabogme da im je žao bilo; u svačemu, može se reći, ima i neke žalosti. Ali

mora biti da im žalost nije bila prevelika, jer su je mogli izbjeći, da su ostali u svom rodnom mjestu, sad kad su uklonjene one dvije velike smetnje: don Rodrigo i odmetnički oglas. Ali već od nekoga vremena sve troje bijahu se navikli da smatraju kao svoj zavičaj ono mjesto kamo sad idu. Renzo ga bijaše omilio i majci i kćerci, pričajući im kako radnici lako nalaze posla i kako se tamo dobro i prijatno živi. A sve troje zaista su gorkih dana proveli u mjestu iz koga se sada sele; žalosne uspomene s vremenom zagorče u pamćenju i sjećanja na ona mjesta, koja ih izazivaju. I kad su ta mjesta naš zavičaj, gdje smo se rodili, onda u tim uspomenama ima nečega, što još više tišti i bode. I dijete, veli naš rukopis, najradije počiva na dojkinjinim grudima, požudno i povjerljivo traži dojku, koja ga je dotle slatko hranila; ali kad je dojkinja, da ga odbije, natopi pelenom, onda dijete okreće glavu, opet pokušava, pa se naposljetku odvoji; plače, ali se odvoji.

A što ćete reći kad čujete, da je Renzo, čim su u novi zavičaj stigli i smjestili se, naišao na već gotove neprilike? Tako vam je na svijetu! A tako malo treba, da se pomuti čovjekova sreća! Evo, u nekoliko riječi, što je to bilo.

U onom selu o Luciji su se pronijeli bili najljepši glasovi, mnogo prije no što je ona tamo došla; znalo se da je Renzo radi nje vrlo mnogo pretrpio, i ostao uvijek postojan, uvijek njoj vjeran; pored toga, poneki Renzovi prijatelji pretjeravali bi u hvalama govoreći o njemu i o svemu što je njegovo; sve to skupa bijaše izazvalo neku nestrpljivu žudnju da vide već jednom tu mladu, neko radoznalo iščekivanje, da dođe već jednom ta ljepotica. Svatko zna kako je iščekivanje; puno uobraženja, lakovjerno, sve prima za gotovo; a na djelu, na ogledu, ono je vrlo mučno, zanovijeta; nikada mu ništa nije potpuno po volji, jer u stvari, ni samo nije znalo što hoće, te bez milosrđa naplati prijatnost, koju je bez razloga zadavalo. Kad se pojavi iščekivana Lucia, mnogi koji su držali da joj kosa mora biti pravo zlato, obrazi sama ruža, oči dva jarka sunca, i, što ti ga još znam, stadoše uzmicati ramenima, mrštiti se i govoriti: – zar je ovo ta ljepotica? Poslije tolike huke buke zaista se moglo očekivati nešto bolje! Čudna mi čuda! Seljanka kao i tolike druge. Ovakvih a i ljepših svuda ima. – A razgledajući je u pojedinostima, ovaj joj nađe jedan nedostatak, onaj joj nađe drugi, a bilo ih je koji presudiše, da nije baš nimalo lijepa.

Ali kako nitko nije to kazivao Renzu u oči, to ne bi dotle nikakvih posljedica otuda. Pravo zlo napraviše tek oni, koji sve to javiše Renzu. Njega je to peklo, počne se jako jadati i s onim koji mu javljahu, a još više sa samim sobom. A što vam je stalo? A tko vam reče da očekujete? Da li sam ja dolazio da vam pričam nešto, da vam kažem kako je lijepa? A kad ste me vi zapitkivali, zar vam nisam odgovarao samo to, da je dobra djevojka? Seljanka je! Nego što? Valjda niste mislili da ću vam ovdje dovesti neku kneginju! Ne sviđa vam se? Nemojte je gledati. Imate ljepših žena? Pa dobro, gledajte njih.

I da vidite, kako može ponekad neka budalaština da odluči o sudbini jednoga čovjeka za cio njegov život. Da je Renzo ostao, da sav svoj život provede u onom selu, kao što je isprva bio naumio, baš ne bi veselo proživio. Zbog toga što su ga neprestano ljutili, on postade zajedljiv. Sa svima bio je okosan, jer je svatko mogao biti jedan od Lucijinih zamjernika. Ne velim, da bijaše postao baš grub: ali svi znamo što se sve može učiniti, a da se ne povrijede pravila uljudnosti; čak i probosti se međusobno. U svakoj riječi njegovoj bilo je nešto ujedljiva; i on je u svemu i svačemu nalazio razloga za zamjeranje i ogovaranje, tako da kad bi dva dana uzastopce bilo ružno vrijeme, odmah bi rekao: – Eto vidiš, ovdje je takvo vrijeme! – I već je mnogima postao dosadan, pa i nekima, koji su ga prije voljeli; s vremenom, malo po malo, on bi se zavadio bio sa svima stanovnicima, a ni sam, po svoj prilici, ne bi znao pravi uzrok tolikoj omrazi.

Ali kao da se kuga zauzela da popravi sve Renzove pogreške i nezgode. Kuga je umorila bila vlasnika jedne svilarnice, pred samim vratima bergamskim; nasljednik, raskalašen mladić, koji u cijeloj onoj zgradi nije nalazio ništa zabavno, želio je, upravo jedva je čekao, da sve proda, ma u pola cijene; samo je tražio gotov novac, da bi ga mogao utrošiti odmah na svoja uživanja. To dočuje Bortolo, pa odmah otrči da vidi; stupi u pogodbu: masnije pogodbe ne bi se moglo poželjeti; ali onaj zahtjev, u gotovu novcu, kvari mu sve, jer ono što je malo po malo velikom štednjom skucao bio, nije ni približno dopirale do potrebne sume. Zadrža onoga prodavača u riječi, vrati se brzo kući, saopći cijelu stvar svom rođaku i predloži mu, da kupe onu svilarnicu popola. Tako lijep prijedlog presiječe sve Renzove sumnje, te se odmah odluči za radionicu, i reče Bortolu da pristaje. Odoše zajedno i uglave pogodbu. Kad se novi gospodari useliše u svoju svilarnicu, Lucia, koju ondje nisu iščekivali, ne samo što ne bje izložena zamjerkama, nego se svidje svima: i do Renzovih ušiju dopre, kako su više njih kazali: – Vidjeste li kakvu smo lijepu »bedakinju« dobili? – A zbog pridjeva Renzo proguta imenicu.

A od one zlovolje, koja ga je obuzela bila u onom selu, ostala mu je jedna korisna pouka. Prije je bio dosta brz na jeziku i rado se upuštao na prijeko presuđivanje o tuđoj ženi i o svemu drugom. Sad je opazio, da riječi jedan značaj imaju u ustima, a drugi u ušima; stoga se malo naviknu da sasluša iznutra svoje riječi, prije no što ih izgovori.

Doduše, bilo je nezgodica i ondje u svilarnici. Čovjek, (veli naš bezimeni autor, a već znate da on voli neke neobične usporedbe: propustite mu još ovo, jer je posljednje), čovjek, dok je na svijetu, nalikuje na bolesnika, koji leži na postelji više ili manje neugodno, a vidi oko sebe druge, postelje, stvara dobro namještene, ravne, uglađene; odmah umišlja, da se na njima mora krasno ležati. Ali ako dospije da promijeni postelju, čim se namjesti na novu, počne osjećati, zavaljujući se, tu ga nešto bode, tamo tišti otprilike ono isto što i prije, na prvoj postelji. I stoga, dodaje naš autor, trebalo bi

više misliti na to, da dobro činimo, nego da nam bude dobro, jer na taj način i bit će nam bolje. Možda je ova poredba malo nategnuta, kao što priliči sečentisti; uglavnom on ipak pravo veli. Ali, nastavlja on, onakvih muka i neprilika, o kojima smo pričali, naš dobri Renzo, Lucia i Agneza nisu više imali. Od onoga časa, pa dalje, njihov je život bio najmirniji, najsretniji, najzavidniji, tako da kad bismo ga htjeli opisivati, to bi bilo krajnje dosadno.

Poslovi u svilarnici išli su da ne može bolje biti; isprva bilo je zapinjanja zbog oskudice u radnicima, zbog raspuštenosti i pretjeranih zahtjeva onoga malog broja što ih je ostalo. Objavljene su naredbe, kojima se ograničavaju nadnice radnicima; usprkos takvoj pomoći, poslovi su se ipak ponovo uputili, jer su se nakraj krajeva morali uputiti. Iz Mletaka dođe druga naredba, malo pametnija od one prve; oslobođeni su za deset godina svakoga stvarnog i ličnog nameta doseljenici koji se nastane u mletačkoj državi. Našim doseljenicima opet sjekira u med. Ni godina ne bijaše prošla, a u njih se nađe lijepo djetence; i, kao da je sreća htjela da Renzu dade prilike za izvršenje onoga velikodušnog zavjeta, bila je kćerkica; na krštenju dadoše joj ime Marija. S vremenom bilo ih je redom još nekoliko i jednoga i drugoga spola; Agneza je bila uvijek u poslu nosajući ih, nazivajući ih zloćama, i obasipljući im obraščiće takvim poljupcima, da im se bijela pjega poduže vidjela. Svi su bili dobri i dobroćudni; Renzo htjede da nauče čitati i pisati, jer, govoraše on, kad već postoji ta lupeška vještina, neka se bar i oni njome koriste.

Najljepše bijaše slušati Renza kad priča svoje doživljaje, a uvijek je svršavao s napomenom, kako je silu stvari naučio za bolju pamet u budućnosti. – Naučio sam – govoraše on – da se ne uplećem u meteže; naučio sam da ne propovijedam po ulicama; naučio sam da ne dižem suviše visoko laktove; naučio sam da ne držim odignutu alku na vratima, kad ima naokolo usijanih glava; naučio sam da ne vezujem zvonce za nogu, prije no što razmislim što se može dogoditi; – i sto drugih stvari.

Lucia, iako je nalazila, da ova Renzova nauka nije lažna, ipak nije bila sasvim zadovoljna; sve joj se činilo, onako nejasno, da još nešto treba. Slušajući neprestano onu istu pjesmu i razmišljajući svaki put o njoj, ona jednoga dana reče svom moralisti: – A ja, što sam ja naučila? Ja nisam išla da tražim muku; uvijek je muka tražila mene. Osim ako nećeš reći – nastavi sa slatkim osmijehom – da mi je pogreška bila što sam te voljela i što sam se zaručila s tobom.

Renzo se isprva malo zbuni. Poslije mnogo pretresanja i zajedničkoga istraživanja zaključiše, da nesreće dolaze često stoga, što smo im mi bili uzrok i povod; ali da ni najsmotrenije i najnevinije vladanje nije dovoljno da ih uvijek otkloni; a kad nas već nesreće snađu, bilo našom krivicom, bilo bez nje, onda ih uzdanje u Boga ublažava i čini ih korisnim za bolji život. Ovaj završetak, iako su ga pronašli prosti ljudi, učini nam se tako točan, da

smo odlučili unijeti ga, kao smisao cijele ove pripovijetke.

Ako vam se ma koliko svidjela ova historija, zavolite onoga koji ju je napisao, a donekle i onoga koji ju je prepričao. Ali ako vam je dosadno, vjerujte da nije bilo hotimice.

O PISCU I DJELU

Poput svih romantizama, i talijanski je nastao i oblikovao se kao odraz političkih previranja i revolucija od 1789. do 1848. Pa kao što je Italija to vrijeme proživjela na specifičan način, rješavajući svoje vlastite političke i socijalne probleme, a prije svega pitanje svog ujedinjenja, tako je i njen romantizam odraz tih zbivanja. Taj njegov karakter osjetio je najbolje i glavar romantizma u Italiji, pisac ovoga romana Alessandro Manzoni. Objašnjavajući u jednom teoretskom spisu ideje i zadatke pokreta, on veli: »Ta se riječ upotrebljava u toliko različitom smislu, te ja osjećam potrebu da je izložim ili barem nabacim ono, što o njoj držim. Romantizam ima posve različito značenje u Francuskoj, Njemačkoj, Engleskoj. Ista je raznolikost, odnosno još veća zbrka, ako se ne varam, i u onim dijelovima Italije, u kojima se to pitanje raspravljalo. U Milanu, gdje su o tome govorili dulje nego drugdje, riječ *romantizam* upotrebljava se, ako se ne varam, za mnogo razumniji, sređeniji i širi kompleks ideja nego na bilo kome mjestu.« Vidimo, dakle, kako je i Manzoni osjetio potrebu da odredi ono, što je u tome pokretu specifično za Italiju, a tako treba razmotriti i talijanski romantizam i Manzonijevu ulogu u njemu.

Karbonari i njihove zavjere, Mazzini i Mlada Italija, Garibaldijeva junaštva, pučke pobune 1820.-21., revolucionarni pokreti iz 1848., republika u Rimu i Veneciji – sve je to teren, iz koga će nužno izrasti talijanski romantizam i njegov demokratski karakter, sve su to napredna nastojanja, koja su se morala odraziti i u književnosti i vratiti je najzad iz klasicističkih apstrakcija u konkretnu društvenu i nacionalnu stvarnost. Stoga je u talijanskoj romantičarskoj književnosti potpuno došla do izražaja pravedna težnja naroda za slobodom, tako da u Italiji romantizam znači ujedno i Risorgimento, borbu za slobodu i ujedinjenje. Da je tako, pokazuje i sama podjela snaga. U klasicističkom taboru našli su se svi branioci *status quo-a.,* svi legitimisti, feudalci, austrijske pridvorice. Romantičari, međutim, mogu s ponosom ubrojiti među svoje pristaše najveće Talijane XIX. stoljeća: Mazzinija, Verdija, Garibaldija, Manzonija.

Iako ponovo raskomadana nakon Napoleonova sloma i kongresne reakcije, Italija ipak nije bila, kako se to govorilo, »zemlja mrtvaca«; odnosno, ako je to i bila, jedino su je njeni mrtvi u taj čas mogli održati na životu. Pito jednog od pozitivnih, naprednih aspekata talijanskog romantizma: dok se Renesansa oduševljavala za antičku starinu,

romantizam je to oduševljenje prenio na narodnu prošlost. Tako je povijest (učiteljica života!) postala neobično važna. Jedino u njoj tražili su podjarmljeni narodi pravo na svoju budućnost, u njoj su otkrivali i nalazili zakonitost svojih težnji i svoje borbe. Stoga Italija nije bila pust geografski pojam, kako je to Metternich želio. Risorgimento, uskrsnuće naroda, bio je mnogo bliže, nego što se tada činilo površnu oku. Ipak je postojala narodna tradicija, talijanska književnost, povijest, narod, a taj je našao predvodnika u građanstvu, koje je najteže podnijelo posljedice restauracije: birokraciju, feudalnu (pa prema tome i nacionalnu) rascjepkanost, granice, neujednačeno zakonodavstvo, ometanje trgovine. Nacionalno tržište, »zakonitu« težnju svake buržoazije, strani gospodari uskratili su talijanskoj. To ju je revolucionaliziralo, uvuklo u tajna podzemna društva, podiglo na ustanke, približilo narodnim masama i osposobilo da ostvari ujedinjenje.

Takvoj buržoaziji odgovaralo je i kršćanstvo, obnovljeno, shvaćeno liberalno, demokratski, pod dojmom nedavno prohujale Revolucije. Svi su ljudi jednaki pred zakonom, barem crkvenim, braća u Kristu. Kršćanstvo je napadalo ugnjetače i tješilo ugnjetene, pomirujući u stvari jedne s drugima. Svojim transcendentalnim idealom pružalo je ono smirenu, tihu, toplu viziju života. Sve je na svome mjestu u toj teleološkoj koncepciji, sve životne pojave imadu određenu vrhunaravnu svrhu; nad svima, žrtvama i krvnicima, lebdi mudri duh Providnosti, koji očinski kara i očinski miluje. Danteova se vizija ovdje stubokom izmijenila (i u tome je djelovanje vremena na ideologiju, pa bila ona i tako vječnih ideala, kao što je religija): ljudsko ne treba više da se diže do božanskog, sad se božansko spaja s ljudskim. Ako je svaki ljudski čin spasenja radi, onda i Bog postoji kao jamac smisla života na zemlji. Najljepša je umjetnička realizacija toga stava Manzonijeva oda *Peti svibnja,* napisana 1821., na vijest o Napoleonovoj smrti. Velik je čovjek, silan i nedokučiv, pa ipak samo bijedan i podložan desnici Božjoj. Bio je Napoleon i prošao je. Ostvario je najgrandioznije carstvo poslije rimskoga, propisao najsnažniji zakon poslije dvanaest ploča; pa ipak, što koriste zakoni, ako nisu u skladu s običajima i ako onaj, koji ih propisuje, ostaje tuđ narodu, kojemu ih natura. Stoga Napoleon, oličenje novog stoljeća i njegovih pokreta, u Manzonijevoj viziji ostaje puko oruđe volje božanske. Nekoliko godina nakoti toga Manzoni će početi svoj veliki historijski roman, nastojeći da time dade završni oblik svom gledanju na povijest i njene zakone.

Kad u povijesti talijanske književnosti dođemo do Manzonljevih *Zaručnika,* zadahne nas odmah drugi zrak, pred očima pucaju drugi vidici, presreću nas drugi ljudi. Golemi taj roman znači odsudan preokret u stavu talijanskog književnika prema umjetničkom djelu i njegovoj ulozi u narodu. Ideal najblistavijih umova talijanske književnosti najzad se ostvario. Manzoni je oživotvorio ono, što je tražio Annibal Caro, kad je napisao, da bi želio »pisani jezik kao i govorni«; on je dao talijanskoj književnosti onu

»gipku prozu« *(prosa agile), o* kojoj govori njegov suvremenik Foscolo. U tom je smislu Manzonijevo djelo revolucionarno, iako se taj njegov karakter u prvi mah, očituje tek u jeziku, formi; ali, kako je svaka forma društvena kategorija i vjeran oblik postojanja sadržaja, koji odražava i izražava, ona u *Zaručnicima* pokazuje, da je i sadržajno, motivski načinjen golem skok: s Manzonijem umjetnost nije više dokona zabava bogatih slojeva, ona je živa djelotvorna društvena snaga. (Ta je svijest u Manzoniju tolika, da prevladava svijesni intencionalni momenat). Pejzaž je drugi, domaći, nacionalan, dakle realan. Nema više suhe, apstraktne Arkadije. I ljudi su drugi, konkretni, uzeti iz života, sa svojim malim brigama, stoje oni u središtu zbivanja. Cijelo jedno stoljeće sa svojim neizmjernim kulisama zabavljeno je zgodama i nezgodama mladih, krotkih, nepoznatih seljaka Renza i Lucije. Kad se roman pojavio, kritičari i dobro odgojene gospođe mrštili su se nalazeći, da je knjiga »opasna, jer u njoj seljaci imaju ljepšu ulogu nego gospoda«. Negativan sud tih ljudi sigurno je mjerilo vrijednosti i uspjeha ovog djela. Život je nezadrživo provalio u talijansku književnost i neće se više dati istisnuti iz nje. »Odakle je polazio pisac osamnaestoga stoljeća? Od ideja. Odakle polazi Manzoni? Od činjenica. Njegova polazna točka nije neka određena ideja, nego jedan određeni povijesni svijet«. Odista, ova nas De Sanctisova distinkcija najbolje uvodi u Manzonijev roman. Što god je u njemu konkretna, umjetnička (ne puka historijska) činjenica sve je snažno i realno; sve, što je samo ideja i što je tek navaljeno na roman, što se tek po štapa o činjenice, lažno je, nerealno. Otuda treba poći.

Manzoni se rodio u Milanu 1785. godine. Njegov dugi život obuhvaća najvažnije periode moderne talijanske povijesti. Kad je Napoleon ušao u Milan, Manzoniju je bilo tek deset godina. Rađanje novog vijeka dočekao je kao šesnaestgodišnji mladić, reakcija ga je zatekla kao tridesetgodišnjaka. Doživio je 1848., glasao je 1860., da se prijestolnica prenese iz Torina u Firencu, 1870. za Rim kao stolicu ujedinjene i oslobođene Italije, i umro 1873., u najdubljoj starosti, kao istinska narodna slava. Uza sve to, kao književnik šutio je punih trideset godina, a i u doba svog najplodnijeg stvaralaštva nije davao brojna djela. Dvije tragedije, nešto pjesama, teoretskih spisa i najzad ovaj roman. Bez *Zaručnika* bio bi on isto, što i Dante bez *Komedije,* Cervantes bez *Don Quijota,* Goethe bez *Fausta.* I nehotice pomišlja čovjek na neizmjernu plodnost Balzaca, koji je bio kadar za ciglu noć napisati roman. U svakom slučaju, Manzoni je po tipu rada, po škrtosti, kojom se odvajao od svojih djela daleko bliži Flaubertu nego Balzacu ili Zoli. Uvjeren, da je dao djelo, koje ga predstavlja potpuno, on se dostojanstveno povukao iz književnosti. Kao da je želio ostaviti samo jednu knjigu, ali tu jednu za sve dane i sve prigode. Gotovo da bi se takva težnja i slagala s njegovim stavom prema umjetnosti, koja (nerazdruživa od moralnih ideala) ima upućivati i pokazivati. *Ars magistra vitae* bio je njegov najviši ideal, a kad ga je ostvario, povukao se kao čovjek, koji osjeća,

da je radio dobro.

Kršćanski ponor samoće, razdvajanja individue od društva, koji počinje još s Petrarkom, zatrpava se kod Manzonija izravnim djelovanjem nedavne revolucionarne prošlosti na kršćansku ideologiju. Ako se prije u raj išlo pojedinačnim naporima filozofa, pustinjaka i asketa, od kojih se svaki brinuo za *svoje* spasenje, Manzonijevo se kršćanstvo vraća idealu općinstva svetih, kolektivne ljubavi prema bližnjemu, i to prije stanovnicima koliba i potleušica, nego dvorova i palača. Na umjetničkom planu – a to nas jedino i zanima – ovo ideološki znači romantiku; praktički – realizam! Ta sklonost prema bijednima i ucviljenima nužno dovodi Manzonija do toga, da proučava njihov život i kompliciranu društvenu mašineriju, koja ih tako nesmiljeno mrvi, da traži dalje, nevidljive uzroke. Sve je to realizam, dok Manzoni ne dođe do transcendentalnoga. Tako se na Manzoniju obistinio zanosan usklik Bjelinskoga: »Život je ondje, gdje je čovjek, a gdje je čovjek, ondje je romantizam!« Manzonijev romantizam ima upravo takav značaj.

Njega je kršćanstvo odvojilo od klasicističkih ideala i približilo romantizmu, dok ga je za romantizam vezala silna želja da život slika potpuno i realnije, nego se to radilo klasicistički. Ako za romantizam smatramo – veli Manzoni – »neku zbrku vještica, sablasti, sistematski nered, želju za izvanrednim, odricanje pojmova zdravoga razuma«, onda ga se moramo kloniti: takav se romantizam nikad nije mogao podičiti Manzonijem kao pristašom. Za njega je romantizam bio obnovljena ljubav narodnoj prošlosti, ali prije svega prema njenoj istini.

Protiv klasicizma, a u prilog romantizmu ustao je Manzoni zbog njegove mitologije. Ona je za njega u stvari idolatrija, egzaltacija zemaljskih radosti. Manzoni je dobro znao, da su bogovi samo simboli ljudskih strasti, a te su strasti za njega željezne kugle okova, što čovjeka vežu uza zemlju. »Povjerujemo li u te stvari kao u svrhu života, kao da one mogu dati sreću, mogu spasiti«, onda smo iskrivili Smisao, svrhu postojanja. Tako Manzoni neprestano ratuje u ime kršćanskih ideala, a postizava one pobjede, koje zahtijeva vrijeme. U čije se god ime vodila borba protiv klasicističke šablonizacije života, ona nužno jača realističke elemente u romantizmu. Ako se dokinu klasicistički kalupi u slikanju stvarnosti, onda se širom otvaraju vrata realizmu, koji traži, da se svaki umjetnički odraz života dade u onim okvirima i onim sredstvima, koja ga jedino karakteriziraju. Tako Manzoni, po vlastitim riječima, mnogo bolje vidi i jasnije zna ono, što romantizam *neće;* pozitivni, afirmativni dio romantizma teže mu je definirati. Otprilike ovako: umjetnost mora kao predmet imati istinu, kao sredstvo interesantno, ali tako, da interesantno nikad ne pogazi granice istinitog.

Manzoniju takav stav dopušta da se mjestimično odvaži na opise, koji će se pojaviti četrdeset godina kasnije, kad pobijedi naturalizam. Tommaseo je svoj mjestimično presmioni, predveristički roman *Vjera i*

ljepota branio flaubertovskim argumentima: »Nered, porok, zlo djelo, sve to više nije opasan prizor, ako se ne ispusti ništa od onoga, što ga prati i što poslije njega dolazi.« Ni Manzoni ni Tommaseo nisu »opasni« pisci. Prije će to biti Flaubert. Kako bilo, Tommaseovo opravdanje ne pristaje posve ideološki tako disciplinirani piscu, kao što je Manzoni. Pa ipak, strahote grijeha služe Manzoniju samo zato, da vrlina bljesne još jačim sjajem. Bilo bi to inače nepojmljivo za pisca, u koga, kao i u Dantea, volja Božja predstavlja ljudsko smirenje. Ona je more, kome hitaju sve rijeke naših htijenja, kao što je rekao Dante. Tome moru, naravno, kreće i volja umjetnika. Eto, to su temelji Manzonijeve poetike, ono, što nosi monumentalnu arhitektoniku njegovih drama *(Grof Carmagnola* i *Adelchi)* i njegova romana.

Pitanje jezika nije za Manzonija bilo tek formalno i stilističko. U to pitanje zahvatio je on duboko, iskreno i efikasno. Po aspektu lingvističko, za njega je ono u stvari etičko, religiozno i filozofsko. U suštini ono je socijalno. »Na našu nesreću« – piše on 1806. svom intimnom prijatelju Francuzu Faurielu – »ova raskomadanost Italije, gotovo opća učmalost i neznanje iskopali su tolik jaz između govornog i pisanog jezika, da se pisani može nazvati gotovo mrtvim. Stoga i ne mogu pisci (mislim tu na dobre pisce) postići onaj učinak, što ga žele: da izobraze mase, da osjete, što je dobro i lijepo, te tako donekle prikažu stvari onakvima, *kakve bi morale biti«.* (Podvukao I. F.). Pisano je to punih dvadeset godina prije prve verzije romana, dok je Manzoni bio samo pjesnik, dok još – da se poslužimo Goetheovim riječima – nije odabrao prozu, jedini slog, kojim treba da se služi onaj, koji odista ima nešto kazati. Manzoni osjeća društvenu i nacionalnu odgovornost pisca. To misli, kad hoće da masama predoči stvari »onakve, kakve bi morale biti«. Nama je, međutim, važno ne samo ono, što je on htio, nego što je praktički značila borba i ostvarenje te namjere. Manzoni se time još jedan korak približio zaostalim talijanskim masama; to je još jedan ustupak realizmu. »Pisac se mora osjećati povezan sa svojim čitaocima, siguran da rukuje instrumentom, koji je poznat i njemu i njima«, veli Manzoni Faurieiu. I dalje: »Poteškoće, što ih nameće talijanski jezik, kad se obrađuju ovakve teme, velike su i realne. Na to pristajem, no mislim, da one izviru iz jedne općenite pojave, koja na nesreću prati sve vrste književnog stvaranja. Ta je pojava siromaštvo talijanskog jezika. . .«. Na koji se to jezik odnosi? Da li možda na Metastasijev? Svakako, ako njime treba izraziti manzonijevske sadržaje. Nije talijanski jezik siromašan, ali je on to postao u času, kad je pisac odlučio da obradi druge motive i obrati se drugoj publici.

Lica *Zaručnika* možemo – prema De Sanctisu – svrstati u tri osnovne grupe, tri velika centra: »centar dobra, što ga predstavljaju otac Kristofor i kardinal Borromeo; centar zla, što ga predstavljaju don Rodrigo i Bezimeni; i prelazni centar, koji ima nešto od prvoga, nešto od drugoga, pa se stoga snažnije približava životu. Jasno je – a to De Sanctis ističe – zašto je ova

prelazna grupa najsnažnija. Izbrušene, prekaljene vrline, crni, grozomorni poroci, sve to prijeti da u umjetničkom djelu postane konvencija, a ne sadržaj, sve je to više »ono, što bi moralo biti, a ne ono, što jeste«. Život je mnogo drukčiji, pun onog karakterističnog leonardovskog *chiaroscura* strasti i plemenitih zanosa, koji se prepleću, bore i međusobno nadmeću, pobjeđujući čas jedni, čas drugi, nikad posve i nikad definitivno. Kritika se davno složila, da je Don Abbondio, najpotpuniji predstavnik realističke grupe lica, ujedno najsnažniji lik djela.

Puno je stvarnije i još važnija podjela Manzonijevih junaka na moćne i ponizne, kako je to učinio Zottoli, došavši do dubokih zaključaka. Roman je u stvari trijumf poniznih, koji doživljavaju satisfakciju upravo od svojih tlačitelja, od moćnih. Samo prilagođavajući se potrebama i idejama poniznih, osvajaju moćni smisao života. To je duboka tajna žrtava kardinala Federiga, fra Kristofora i Bezimenoga; to i jeste smisao pogibije don Rodrigove. A zar nam njegov nasljednik nije velik i simpatičan upravo po tome, što je primoran prikloniti se životnom stavu tih malih ljudi? A što da kažemo o Gertrudi, o užasnom karakteru njezina oca? Prema bogatima i moćnima Manzonijev je stav polemičan i ironičan. On nije pjesnik raskošnih dvoraca i bogatih silnika; njegovom rukom prostruji topli zanos tek onda, kad opisuje siromašne, skromne, krotke i ponizne seljake. Najpoetskije njegove strane odnose se upravo na ta lica, za njih je knjiga i pisana, njihovim jezikom sastavljena, njima upućena. To je najveća tekovina Manzonijeva romana. Nju će, poslije ujedinjenja Italije, prihvatiti veristički roman, koji će se, naročito kod Verge – za razliku od francuskog naturalističkog romana – pojaviti prije svega kao poezija poniznih, izbačenih siromaha, koje je napustila Manzonijeva providnost. Od te tekovine živi danas svaki talijanski realistički pokušaj.

»Tri stvari« – veli Manzoni – »treba imati na umu, kad se ocjenjuje književno djelo. Koja je bila namjera autorova? Je li ta namjera razumna? Da li ju je autor ostvario?« To je Manzonijevo kritičko trojstvo u stvari usmjereno protiv apstraktnih kritičara, koji djelo mjere po unaprijed ustaljenim kanonima klasicističke retorike. Međutim, duboko uvjeren, »da se ushit i ganuće moraju podložiti moralnoj svrsi ili joj bar ne protivriječiti«, Manzoni kalupima kritičara suprotstavlja vlastite, intenacionalističke; *namjeru* autorovu. Ali – upada De Sanctis – »kad bi umjetničko djelo bilo uvijek ono, što je autor kanio učiniti, i kad bi uvijek bilo točan izraz njegovih namjera, bila bi to prava metoda«.

I ne prihvaćajući ta tri Manzonijeva zahtjeva, mi smo dosad odgovarali na prva dva, odgovarajući time i na treći, najvažniji. Osnovni smisao svoje poetike izrazio je Manzoni maksimom, za koju veli da mora ravnati svim našim akcijama: *svaki je događaj ovog smrtnog života sredstvo, a ne cilj.*

Iz *Zaručnika* – kao nekad davno iz Danteove *Božanske komedije* – izviru sva lica poznije verističko-realističke talijanske književnosti, čitav

repertoar Ottocenta. Zola je De Amicisu posve točno odredio karakter Manzonijeve umjetnosti: »Manzoni je bio hrabar, ali razborit u svojim hrabrostima«, ponovivši tako i dopunivši Goetheov sud, prema kome Manzoni »ni sam ne zna, kolik je pjesnik i kakva ima prava«, Manzoni je, međutim, znao jedno i drugo, ali je svoja prava žrtvovao ideologiji, »hrabrost razboritosti«, rekao bi Zola. Govoreći o dramskoj poeziji, Manzoni je u jednoj poslanici napisao, kako je njegova zadaća »objasniti, što su ljudi osjetili, htjeli i prepatili, i to pomoću onoga, što su učinili«. Ima toga u svim dramatskim mjestima *Zaručnika.* Ali roman – po Manzoniju – ima još jedan zadatak, koji bi se najljepše mogao izraziti u opreci s onim, što ga je Goethe postavio svome *Faustu:* »Vom Himmel durch di Welt zur Hölle«. Manzoni je krenuo od pakla kroz svijet do raja. Sve, što je u romanu *raj,* odnosno *pakao,* ostalo je više manje apstraktno i racionalno: *svijet* je međutim uspio potpuno. Prepustivši taj teološki bipolaritet onima, kojima je povjeren, današnji će čitalac u Manzonijevim *Zaručnicima* naći dubok, iskren i uzoran realizam, tu zanosnu aureolu svake umjetnosti.

Manzoniju nije umjetnost nikad bila odraz, nego ocjena, nikad prikazivanje života u slikama, nego moralna vizija prema vlastitim etičkim idealima. Kad se, međutim ti ideali otkriju i izluče, ostaje pred nama umjetnik Manzoni sa svojom neiscrpivom kreativnom snagom, neobičnim smislom za realno i zavidnom sposobnošću da disciplinira tako raznoliku materiju života. Stoga, parafrazirajući jednu njegovu misao, *možemo* za čitavo njegovo djelo kazati: »U uvjerenju nekoga pisca može biti istine i laži, on može izvući krive zaključke iz pravih postavki, može postaviti pogrešna načela pa izvući istinite zaključke, koji logičnu slijede iz drugih načela, koje on neće da prizna. U svim tim slučajevima umjetnost će se oduprijeti tom lažnom nastojanju i namjesto autora stati u njegovu obranu nezatomivom istinom, koja je svojstvena pravom odrazu života.« Tako ga isto brani i današnji čitalac posvećujući svoje vrijeme čitanju ovog velikog romana.

I. F.

NAPOMENA PRIREĐIVAČA

Pozvan, da priredi jedan već postojeći prijevod besmrtnog Manzonijeva romana, priređivač je odabrao prijevod Ivana Đaje smatrajući, da će taj najpotpunije dočarati ljepotu Manzonijeva pripovijedanja. Od svih prijevoda ovaj ima najujednačeniju fizionomiju, vjeran je, a nije ropski točan. Rad priređivača ograničio se uglavnom na zamjenjivanje suvišnih regionalizama i arhaizama današnjim književnim izrazima; međutim, tko uporedi ovo izdanje s prvim, uvjerit će se, da je prijevod sačuvao svoje bitne značajke, ponajprije veliko jezično bogatstvo, i da se nastojalo da se ne narušavaju, svojstva Đajina stila i izraza.

Radi što lakšeg snalaženja u romanu, u sadržaju su dodani kratki naslovi poglavlja.

Priređivač se zahvaljuje i drugu Josipu Matijašu, korektoru, koji je vrlo savjesno obavio korekturu teškog teksta, stavljajući primjedbe, koje su često puta bile usvojene.

Priređivač se nada da će i ovo izdanje Đajina prijevoda poslužiti boljem upoznavanju Manzonijeve umjetnosti.

I. F.

Lektor *Ivo Frangeš;*

Korektor *Josip Matijaš;*

Izdavač ZORA

Državno izdavačko poduzeće Hrvatske;

Za izdavača *Ivan Dončević;*

Naklada 5.000 primjeraka;

Tiskanje dovršeno 10. IV. 1951.;

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske;

Zagreb, Frankopanska ul. 26;

Cijena knjizi Din *****